

THESAURUS MEMORIÆ

ANDREJ NARED

DEŽELA - KNEZ - ŠTANOVI
OBLIKOVANJE KRANJSKIH DEŽELNIH ŠTANOV
IN ZBOROV DO LETA 1518

DISSERTATIONES

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU

7

THESAURUS MEMORIAE
DISSERTATIONES 7

ANDREJ NARED
DEŽELA - KNEZ - STANOVI
OBLIKOVANJE KRANJSKIH DEŽELNIH STANOV IN ZBOROV DO LETA 1518

ARS

THESAURUS MEMORIAE
DISSERTATIONES 7

ANDREJ NARED

DEŽELA - KNEZ - STANOVI
OBLIKOVANJE KRANJSKIH DEŽELNIH
STANOV IN ZBOROV DO LETA 1518

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU
ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE
LJUBLJANA 2009

VSEBINA

PREDGOVOR	9
UVOD – ORIS PROBLEMATIKE IN STANJA RAZISKAV	13
VIRI	27
Neobjavljeni viri – po vrstah in provenienci.....	27
Neobjavljeni in objavljeni viri – po vsebini.....	30
Seznami kranjskega plemstva in deželnih stanov	34
Seznami prič.....	34
Plemiški in davčni sezname 15. stoletja	36
Seznami v 16. stoletju	45
Zbirni sezname (matrike) kranjskih deželnih stanov	48
Najpomembnejše objave virov	52
PREDZGODOVINA DEŽELNIH STANOV	55
Pogoji za oblikovanje stanov – splošno in na Kranjskem.....	55
Izoblikovanje dežel, deželnega prava in deželnega plemstva	55
Plemiška privilegija iz let 1338 in 1365.....	59
Teritorialno-upravni razvoj Kranjske po letu 1335	72
Prve oblike sodelovanja »stanov« pri vladarjevih poslih	81
POIMENOVANJA STANOVSKA KORPORACIJE (Poglavje iz historične terminologije)	95
Landschaft.....	96
Deželani (Landleute).....	100
»Plemiči« (<i>die vom adl</i>).....	103
Partei(en).....	104
Stanovi	105
»Samopodoba« kranjskih stanov	106
KRANJSKI DEŽELNI STANOVI DO LETA 1518.....	107
Vzroki in okoliščine vzpona (kranjskih) deželnih stanov (Nekaj podob podaljšanega 15. stoletja)	107
Dinastični prepiri, fajde in zunanje nevarnosti.....	107
Spremembe v vojaškem in finančnem sistemu	113
Glavni modeli strukturiranosti deželnih stanov	117
Prelati	119
Davčne obveznosti prelatov	136

Gospodje	139
Vitezi in oprode (hlapci)	156
Najpomembnejše kranjske plemiške rodbine.....	160
Mesta	167
Davčne obveznosti	173
Pogoji deželanstva in dostopa na deželni zbor	178
(Ne)enakopravnost stanov – spori med stanovi	181
DEŽELNI ZBOR IN DRUGA STANOVSKA ZBOROVANJA	185
Predhodniki deželnih zborov	185
Vrste stanovskih zborovanj, izrazje v virih in historiografiji.....	187
Kronološki seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo Kranjcev	198
Deželnozbornski postopek	211
Splošni oris.....	211
Sklic (razpis) deželnega zbora.....	212
Deželnoknežji komisarji in njihova pooblastila	217
(Ne)udeležba na zboru	221
Potek in vsebina pogajanj.....	224
Samovoljna srečanja stanov	230
STANOVSKI ORGANI IN STANOVSKA UPRAVA.....	233
Izhodišča stanovske (samo)uprave	233
Stanovski organi na Kranjskem	235
Ad hoc odbori.....	235
Začetki stalnih odborov	236
Prejemnik(i).....	237
Poverjeniki (Urad poverjenikov).....	239
Stanovska pisarna, deželna hiša in arhiv	240
»Dualistični« deželni uradniki	249
Deželni glavar	249
Deželni upravitelj	252
DEJAVNOST DEŽELNIH STANOV	255
Pravni položaj deželnih stanov, vprašanje reprezentativnosti in pristojnosti	255
Odnos med deželnim knezom in stanovi	258
Davčne in vojaške odobritve.....	262
Odobritve v praksi.....	263
Zaščitna pisma kot simbol in garant izrednosti stanovskih odobritev	265
Imenjska renta	267
(Ne)plačevanje odobrenih davkov	268
PRIKLJUČENA GOSPOSTVA.....	271
Marka in Metlika.....	272
Istrska (Pazinska) grofija	275
Devinsko-wallseejska dediščina na Krasu in v Istri, Kastav in Reka	280
Trst	282

ODNOSI S STANOVI DRUGIH HABSBURŠKIH DEŽEL.....	285
»Notranje dežele«	285
Sodelovanje deželnih stanov.....	287
Skupna stanovska zasedanja	289
VIRI IN LITERATURA.....	291
Uporabljene okrajšave	291
Viri	293
Neobjavljeni (arhivski) viri	293
Objavljeni viri	294
Literatura.....	298
DODATKI	
Priloge – objave virov	311
Priloga 1: Seznam Kranjcev [1421–1422]	311
Priloga 2: Seznam Kranjcev [1421–1422]	313
Priloga 3: Seznam kranjskih deželnih stanov iz leta 1446	315
Priloga 4: »Radgonski« seznam kranjskih prelatov in plemstva iz maja 1446	318
Priloga 5: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338.....	320
Priloga 6: Privilegij plemstva v Marki in Metliki iz leta 1365.....	324
Seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo kranjskih predstavnikov (1397–1518).....	328
Slovensko-nemški slovarček ključnih pojmov	332
Seznam kart.....	334
Seznam slikovnega gradiva.....	335
ZUSAMMENFASSUNG.....	337
IMENSKO IN STVARNO KAZALO	351

PREDGOVOR

*Ain jeder furst, der da regiren wil gebaltichlich nach seinem nucz und geffallen,
der huet sich fur ire (?) pesamung ...¹*

Začnimo z le delno ohranjeno mislijo avstrijskega nadvojvode, nemškega kralja in cesarja Friderika V./III. (1435–1493); njegovo vladanje se v veliki meri prekriva z odločilno dobo oblikovanja kranjskih deželnih stanov. Česa se je moral knez paziti? Neznani roki, ki je v 17. stoletju zbrisala in na novo popisala stran (fol. 1v) Friderikovega avtografa, to očitno ni bilo pomembno vprašanje. Nekateri poznavalci predvidevajo, da se je Friderik jezil na samovoljne, ilegalne deželne zборе, ki so se sestali, ne da bi jih sklical oziroma brez njegove privolitve. Friderikova beležnica je namreč nastajala večinoma v štiridesetih letih, ko se je zavoljo dediščine albertinske veje in varuštva nad Ladislavom Postumusom bodel z močnimi avstrijskimi stanovi. Znano je, da so se Avstrijci takrat pogosto samovoljno sestajali. Mislimo, da je treba tej interpretaciji dodati še splošnejšo dimenzijo. Sredi 15. stoletja je Friderik nedvomno že dojel, da je kot deželni knez čedalje bolj odvisen od stanovske (finančne) pomoči ter da eri neodvisnega in mogočnega (*gebaltichlich*) vladanja nezadržno uhaja sapa. Kako je sapa knezovi oblasti uhajala v stanovska jadra in kako sta se oba pola v medsebojni odvisnosti znašla na skupni ladji, bo govor v tej raziskavi. Fragmentarnost citirane misli naj ob tem simbolizira razmeroma slabo in predvsem neenakomerno ohranjenost zgodovinskih virov, s katero se je bilo treba spopasti.

Ob prebiranju sintez slovenske zgodovine (za primer vzemimo Zgodovino Slovencev iz leta 1979) lahko pri deželnih stanovih opazimo skoraj stoletje dolg preskok. Beremo, kako si je plemstvo na podlagi podeljenih privilegijev med krizo v habsburški dinastiji v drugi polovici 14. in v začetku 15. stoletja pridobilo pravice, ki jih je prej imel deželnoknežji svet. »Nosilec teh pravic je bil zbor vsega deželnega plemstva za vsako deželo posebej. Ti zbori – deželni stanovi so odločali predvsem o deželnih finančnih zadevah. Ok. 1410 so začeli v vseh slovenskih pokrajinah stalno zasedati. Tako se je začela poleg deželnoknežje oblikovati še deželnostanovska upravna organizacija. Ostala je značilna za upravno ureditev vse do srede 18. stoletja.« ... »Z nastopom Ernesta Železnega so se začela v naših deželah stalna zasedanja deželnih stanov; deželno plemstvo si je pridobilo znaten vpliv na vse javne posle.«² Do dokončno oblikovanih deželnih stanov v 16. stoletju je bilo treba napraviti – tako se vsaj zdi – le še korak in stanovi so na Kranjskem

¹ Vsak knez, ki hoče (tu) mogočno vladati v svojo korist in zadovoljstvo, ta naj se pazi njihovega zborovanja ... LHOTSKY, AEIOV, 202, št. 24.

² Zgodovina Slovencev, 213, 215.

ter v drugih habsburških deželah za tristo let postali eden najpomembnejših političnih, upravnih in gospodarskih akterjev.

Stoletni preskok je posledica dejstva, da celostna podoba kranjskih deželnih stanov do bolj ali manj dokončnega izoblikovanja le-teh v zgodovino pisju še ni zbudila potrebne zanimanja. Delno izjemo predstavljajo nekatera dela Sergija Vilfana, a so parcialnega značaja in so izkoristila le del razpoložljivih virov. Bolj(e) raziskan je v tem pogledu čas od 16. stoletja dalje, vendar je pri teh raziskavah pogosto čutiti šibko poznavanje »korenin«; te je treba iskati globoko (a spet ne preveč) v poznem srednjem veku. Čeprav je 15. stoletje kot doba prehoda iz srednjega v zgodnji novi vek v zgodovino pisju deležno velike pozornosti, se zdi, da prav v zgodovini stanov 15. stoletja zeva velika praznina, mašijo pa jo le nekatere poenostavljene in za večino srednjeevropskega prostora veljavne ugotovitve. Stroka je v poldrugo stoletje trajajočem razvoju ponudila precej del o nastanku dežel, deželno knežje oblasti, deželnih stanov in zborov, še vedno pa dolguje uporabno sintezo, saj je celovita in v obče dogajanje vpeta zgodnja zgodovina deželnih stanov eno najpomembnejših del, kar nam jih še manjka. Vzrok zadržanosti zgodovinarjev je (bil) gotovo v pomanjkanju oziroma slabi ohranjenosti tistih historičnih virov, ki so značilni za čas po letu 1500. Različne nesreče (zlasti požari) so namreč uničile pretežni del nastajajočih stanovskih arhivov z deželnozborskimi in drugimi spisi 15. stoletja.

Tako nakazani preskok, ki je obšel proces oblikovanja deželnih stanov, kot tudi vloga, ki so jo ti odigrali pri funkcioniranju novoveške dežele in posledično pri ustvarjanju »moderne« države, sta me usmerila v ta segment slovenske politične, pravne in upravne zgodovine.

Raziskava začetkov kranjskih deželnih stanov in zborov je bila velik izziv. Najprej zato, ker je bilo treba na tisoč koncih iskati kamenčke za mozaik, ali bolje, za njegov fragment. Ravno široko zastavljeno iskanje (po načelu: raje zaman premetati tri fascikle, preleteti deset razprav, si sposoditi pet knjig, kot spregledati en relevanten podatek ali namig) je skrivalo past, ki se mi ji gotovo ni uspelo vedno ogniti. Tako se je v študiji znašlo tudi kaj takega, kar ima s temo le malo zveze, čeprav je po drugi strani res, da je bilo formiranje stanov povezano s »tranzicijo« politično-upravnega, finančno-gospodarskega, vojaško-obrambnega in malo kasneje tudi verskega sistema.

Druga težava, ki sem jo skušal preleviti v izziv, je bilo dejstvo, da za primerljivo problematiko in obdobje ne obstaja nobena moderna študija, na katero bi se lahko oprl v metodološkem in konceptualnem smislu. Koncept in vsebinsko razdelitev raziskave sem si zamislil tako, da bi sistematično in vsebinsko povezano predstavila vzroke in procese, ki so kranjske deželne stanove privedli do institucionalne trdnosti in realne politične moči. Ker se je to zgodilo nekako do konca vladanja Maksimilijana I., je raziskava navzgor z nekaj izjemami omejena z letom 1518. Uspeh raziskave je bil odvisen od ohranjenosti virov, ta pa je vse prej kot razveseljiva. Vnaprej se je bilo treba sprijazniti s tem, da bo le slaba polovica ugotovitev nedvoumno utemeljenih z viri, kaka tretjina bo temeljila na bolj ali manj trdnih domnevah, in da bo nekaj vprašanj takih, da bomo lahko zadovoljni že z jasno definicijo problema.

Pričujoča knjiga je nekoliko spremenjena in dopolnjena disertacija z naslovom »Izoblikovanje kranjskih deželnih stanov in deželnozborskega postopka«. To sem maja 2007 predložil Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in jo 14. januarja 2008 zagovarjal pred komisijo, ki so jo sestavljali red. prof. dr. Vasko Simoniti kot predsednik ter red. prof. dr. Peter Štih, izr. prof. dr. Vladimir Simič in doc. dr. Marko Štuhec kot člani.

Nasvet in pomoč (*consilium et auxilium, rat und hilfe*) sta bila med glavnimi stebrni ureditve, ki jo spoznavamo v tej knjigi in ji pravimo stanovsko-monarhični dualizem. Deželni gospod je bil po medsebojni zavezi, ki sta jo strani sklenili ob dedni poklonitvi, dolžan ščititi deželo, deželno pravo in deželni mir, plemstvo oziroma deželni stanovi

PREDGOVOR

so mu morali pri tem svetovati in pomagati. To je bilo temeljno razmerje med deželnim gospodom in deželani, os dežele, kakršno poznamo od konca srednjega veka naprej ter je tesno povezana z oblikovanjem in delovanjem deželnih stanov.

Nasveta in pomoči sem bil pri zbiranju gradiva in pisanju disertacije nešteto krat deležen, zato se iskreno zahvaljujem mentorju prof. dr. Petru Štihu, ki mi je v vsebinskih in metodoloških vprašanjih dal proste roke ter mi ob konkretnih problemih pomagal z dragocenimi nasveti. Za podporo sem hvaležen vodstvu Arhiva Republike Slovenije, razumevajočim sodelavcem, številnim kolegom in prijateljem, ki jih tu ne morem imenovati, pa njihovih zaslug zato nič manj ne cenim.

Posebna zahvala gre vsem, ki so »svetovali in pomagali« pri pripravi besedila za objavo. Med temi moram omeniti vsaj dr. Miha Kosija, dr. Miha Preinfalka, oblikovalko Milojko Žalik Huzjan, prevajalko Doris Debenjak in lektorico Evo Blumauer. Brez naklonjenosti recenzentov, uredniškega odbora zbirke Thesaurus memoriae, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU, Arhiva Republike Slovenije in Založbe ZRC pod vodstvom dr. Vojislava Likarja bi rokopis verjetno še vedno ležal v predalu.

Hvala mali ljubljanski in veliki dobški družini – za čas, za potrpljenje, za (na)smeh, za ljubezen.

Ljubljana, april 2009

UVOD – ORIS PROBLEMATIKE IN STANJA RAZISKAV

Deželne stanove in stanovska politična zborovanja poznajo tako rekoč vse evropske države fevdalno-monarhičnega tipa. Zdi se, da je med monarhično in stanovsko instanco moralo priti do sicer ne nujno kodificirane, a v politični praksi delujoče in zato jasno prepoznavne »delitve oblasti«. Iz te izhajajoči dualizem deželnega kneza in stanov tako ni bil le pojavna oblika moderne novoveške države, temveč njen konstitutivni element.¹

Francis L. Carsten je leta 1961 ugotavljal, da večina nemških kneževin nima moderne predstavitve zgodovine deželnih stanov. Kljub temu je bil prepričan, da so obrisi razvoja stanovske ureditve razmeroma jasni. Pozni srednji vek je predstavljal čas vzpona, v 16. in ponekod še v začetku 17. stoletja so bili deželni stanovi na vrhuncu vpliva in moči, sledilo pa je obdobje hitrega nazadovanja. V 16. stoletju so imeli nemški deželni stanovi (sem lahko mirno prištejemo tudi stanove vzhodnoalpskega prostora) precej otipljivih pravic, med katerimi je bila odločilna pravica do odobritve izrednih davkov. Imeli so lastno uradništvo in stanovske odbore, ki so se smeli sestajati brez dovoljenja deželnega kneza. Splošno podobo zaokroža vloga stanov v dinastičnih sporih, regentstvih, pogodbah in zavezništvi, v deželnih finančah in religiozni politiki.²

Alois Niederstätter je v uvodu pregleda avstrijske zgodovine prelomnega 15. stoletja 35 let za Carstenom upravičeno zapisal, da je stanje raziskav kljub številnim specialnim študijam marsikje – v teritorialnem in problemskem smislu – še vedno nezadovoljivo. Rekonstrukcija posameznih dogodkov na splošno niti ne predstavlja posebnega problema, pomembna strukturna in družbenozgodovinska vprašanja pa večinoma niso razjasnjena ali pa imajo to srečo le nekatera območja. Zgodovina avstrijskega in podobno »slovenskega« poznega srednjega veka je tako nujno tudi »katalog raziskovalnih vrzeli«. ³ Za Kranjsko kot tudi Štajersko in Koroško lahko v grobem sprejmemo Vilfanovo formulacijo, da se je deželnozborska avtonomija razvila na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek. Strinjati se moramo, da občasna pogajanja med knezom in velikokrat zgolj ad hoc sestavljeno plemiško korporacijo še ne predstavljajo instituta deželnih stanov, ampak kvečjemu nastavek zanj in za poznejši stanovsko-monarhični dualizem. Ustavni (verfassungsmässig) dualizem namreč predpostavlja v plemiški davčni prostosti utemeljeno partnerstvo in ustrezne pravne oblike. Začetkov naštetega ne gre iskati globlje kot sredi 15. stoletja, izoblikovane faze pa ne pred letom 1500.⁴

¹ NÄF, Frühformen, 225ss.

² CARSTEN, Ursachen, 273s.

³ NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 11.

⁴ VILFAN, Rechtsgeschichte, 192.

Razmišljati o izoblikovanju stanovske organizacije v notranjeavstrijskih deželah pomeni napenjati dobro stoletje (od približno leta 1400 do leta 1520) dolg časovni lok; njegova tetiva je spletena iz niti, ki jih je potrebno začeti nabirati precej pred letom 1400. Dosedanje raziskave te problematike so pri tem v veliko pomoč. V uvodnem poglavju bomo zato skušali podati kritičen pregled del, ki se neposredno ali posredno dotikajo izoblikovanja deželnih stanov, deželnih zborov ter odnosa med deželnim knezom in stanovi, ob tem pa opozoriti na uporabnost oziroma neuporabnost (zastarelost, zavajajoče interpretacije ipd.) teh del in nakazati, kako so nekatera odločilno posegla v stanje raziskav in dala impulze kasnejšim raziskovalcem.

Zgodovino deželnih stanov je treba obravnavati za vsako deželo posebej, nujne pa so primerjave, ki kažejo na skupne značilnosti in bistvene razlike v razvoju. Razvoj kranjskih stanov je bil še posebej tesno povezan z dogajanjem na Štajerskem in Koroškem, zato se bomo v uvodnem poglavju (kot tudi sicer v razpravi) večkrat ozrli čez kranjske meje. Časovno se omejujemo z razvojem deželnih stanov od njihovih začetkov do smrti cesarja Maksimilijana I. (1519) oziroma do konca t. i. stanovskega gibanja, ki je sledilo Maksimilijanovi smrti do uveljavitve novega deželnega kneza Ferdinanda I. v letu 1522. Do tega časa se je povečini končala doba formiranja notranjeavstrijskih deželnih stanov in deželnozborskega postopka. Kot Notranjo Avstrijo bomo razumeli dežele Štajersko, Koroško in Kranjsko, ne pa Goriške, čeprav je bila v 16. stoletju tudi ta pridružena deželam, ki so v letih 1564–1619 sestavljale dejansko samostojen državni organizem.⁵ Razlogov za tako razumevanje je več: Štajerska, Koroška in Kranjska so bile pod isto vladarsko hišo od leta 1335, to pa je brez dvoma vplivalo na njihovo povezovanje.⁶ Poleg tega je bilo v privilegijih koroškega in kranjskega plemstva iz leta 1338, ki sta bila temelj kasnejših deželnih ročinov teh dveh dežel, določeno, naj se tamkajšnje plemstvo ravna po pravu štajerskega plemstva v zadevah, ki s privilegijem niso posebej urejene.⁷ Štajersko deželno pravo je tako postalo subsidiarni vir prava na Koroškem in Kranjskem. To kaže na željo deželnega kneza po poenotenju prava v njegovih deželah. Tri notranjeavstrijske dežele so se od drugih dežel habsburške krone ločile tudi po tem, da so imele trdnejši in stalnejši zapis deželnostanovske ustave.⁸ Po treh desetletjih delitev habsburških dežel je Ernest Železni leta 1411 dokončno povezal vse tri dežele pod štajersko (notranjeavstrijsko) vejo leopoldinske linije. Povezovalno so vplivali tudi podobni interesi stanov in zlasti skupna zunanja nevarnost (Turki, Madžari). Goriška je po smrti zadnjega goriškega grofa Leonarda po dedni pogodbi pripadla Habsburžanom in je bila pridružena nižjeavstrijski deželni skupini. Leta 1508 je med Maksimilijanom in Beneško republiko (tudi zaradi vprašanja delitve goriških posesti) izbruhnila vojna, ki je s posameznimi prekinitvami trajala do leta 1516, do dokončnega miru in priznanja obstoječih meja pa je prišlo še nekaj let kasneje, torej ravno ob koncu tu obravnavanega obdobja. Goriška je bila tudi kasneje rahleje povezana s starimi notranjeavstrijskimi deželami, kot so bile te povezane med seboj. Goriška ni poznala deželnih ročinov in sploh se zgodovina goriških stanov precej razlikuje od zgodovine notranjeavstrijskih.⁹ Navedeni razlogi nas odvrtačajo od Goriške, ki skupaj z Gradiško in Trstom predstavlja »sporna območja«, ki se jih

⁵ Kot primer naj navedemo zapis bruške verske pomiritve med deželnimi stanovi Štajerske, Koroške in Kranjske z grofijo Goriško (*Landtschafften Steyr, Kharndten vnd Crain, sambt der fürstlichen Grafschafft Görz*) ter deželnim knezom Karlom II. iz leta 1578 (AS 1073, ZR, I-15r).

⁶ KRONES, Landesfürst, 5, je celo menil, da je že od leta 1335 obstajala »Notranja Avstrija« s Štajersko kot glavno deželo.

⁷ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 175ss, št. 94; MDC X, 34ss, št. 89; LEVEC, *Landhandfesten*, 296ss, št. 1; NARED, *Privilegij*, 13, 30; NARED, *Objava in prevod*, 73.

⁸ VILFAN, *Deželni ročini*, 65, op. 1.

⁹ THIEL, *Zur Geschichte*, 130ss.

zgodovinopisje zaradi kompliciranosti zgodovinskega razvoja nadvse rado izogiblje.¹⁰ Večjo pozornost bomo seveda posvetili Kranjski s priključenimi gospostvi (Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom).

Z dinastično zgodovino začinjena Grudnova Zgodovina slovenskega naroda se pravni in ustavni zgodovini skorajda ne posveča. Omenja nekaj dednih poklonitev in z njimi povezanih potrditev deželnih privilegijev, predstavlja sestavo in pristojnosti deželnih zborov, pri tem pa ne definira časa, ko navaja podatke za kranjski deželni zbor. O »deželni stanovi« govori že v zvezi z letom 1282, poleg tega preveč pogumno formulira pristojnosti deželni zborov.¹¹ Kratko in korektno informacijo o začetkih deželni stanovi dobimo v obeh izdajah Kosove sinteze slovenske zgodovine.¹² Bogo Grafenauer v svoji Zgodovini slovenskega naroda z nekaj stavki podaja osnovne poteze razvoja deželni stanovi; nekaj pove o plemiških privilegijih, deželni pravu in razvoju dežel, spornim vprašanjem pa se kot vsaka sinteza tudi njegovo delo izogiba.¹³ Dokaj skopa je v zvezi z obravnavano problematiko novejša Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. V okviru razvoja posameznih dežel spominja na pravno izenačevanje plemstva ter na odbijajoč in hkrati prežemajoč odnos med deželni knezom in stanovi, ki se je z imenom stanovskomonarhični dualizem izoblikoval ob koncu 15. stoletja.¹⁴ V sklop tovrstni pregledov lahko uvrstimo še Vilfanov prispevek o zemljiških gospostvih, ki med drugim govori o razvoju deželni plemstva kot jedra deželni stanovi.¹⁵

Zöllnerjevo Avstrijsko zgodovino »od začetkov do danes« odlikuje dobra preglednost, vendar je o deželnostanovski ureditvi govor le na dobri strani.¹⁶ Več o tej izvemo v odlični sintezi Aloisa Niederstätterja, ki dobro povzema bistvo deželni stanovi, potem pa predstavlja institucionaliziranje in sestavo stanovi po posameznih (današnjih) avstrijskih deželah, kot tudi ob konkretnih primerih sodelovanje in konflikte s knezom.¹⁷

Med deželni zgodovinami omenimo najprej Dimitzevo Zgodovino Kranjske. V prvem delu govori o »stanovi« Kranjske, ki da so se kot zastopniki dežele nasproti vladarju v 14. stoletju vedno bolj oblikovali. Kot dokaz navaja dedne poklonitve, na katerih je kot akter v 14. stoletju nastopal le plemiški stan, nikakor pa ne deželni stanovi. Dimitz opaža, da v tistem obdobju prelatov in mest kot članov stanovi v listinah še ne srečujemo ter da so kranjska mesta kljub vsemu že leta 1364 postala enakopravni član deželni stanovi; to je vsekakor zavajajoče in ne drži.¹⁸ V drugem delu je ostal v okviru pripovedne zgodovine, a je uporabljal tudi kranjski stanovski arhiv, tako da je doba od nastopa Maksimilijana I. naprej neprimerno obširneje in bolj obdelana kot srednji vek.

Med pregledi štajerske zgodovine gre prvo mesto še vedno Hansu Pircheggerju, ki v

¹⁰ SUTTER, Landesfürst und Stände, 318. Nekaj bibliografskih napotkov za zgodovino goriških deželni stanovi ima ŠTIH, Goriški grofje, 172ss; bolj izčrpen je novejši pregled problematike in stanja raziskav (predvsem v italijanski historiografiji), ki ga je prispeval Vojko Pavlin – glej PAVLIN, O razvoju goriških deželni stanovi, 71ss.

¹¹ GRUDEN, Zgodovina, 214s, 247, 276, 390s.

¹² M. KOS, Zgodovina Slovencev, 220ss, 345.

¹³ GRAFENAUER, Zgodovina II, 340ss, 369s, 382s; III, 49s. Nekoliko skrajšan Grafenauerjev tekst tudi v: Zgodovina Slovencev, 203ss.

¹⁴ ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 79ss, 137, 153s.

¹⁵ VILFAN, Zemljiška gospostva, 75–239, zlasti 128ss, 150ss, 183s. Posamezne razdelke knjige zaključujejo koristne navedbe virov in literature.

¹⁶ ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, 139s. Zöllner je prepričan, da se sodelovanje stanovi pri deželni zadevah v določenih ustavnih oblikah ni začelo šele s sklicevanjem deželni zborov, temveč da sega že v 13. in 14. stoletje.

¹⁷ NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 215ss. Poudariti je treba, da je Kranjska omenjena le obrobno, poudarek je na obeh Avstrijah kot jedrni deželah. Isti avtor je pozneje za projekt Avstrijske zgodovine napisal še zvezek za čas 1278–1411, ki pa se mu je vsaj glede stanovske problematike malo manj posrečil. Začetke stanovi namreč preohlavno definira, še manj pazljiv je pri uporabi izraza deželni zbor, saj ga omenja že za leti 1251 in 1291 (glej NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 284, 290). Zgodnjo zgodovino notranjeavstrijskih deželni stanovi na kratko skicira na straneh 289–294.

¹⁸ DIMITZ, Geschichte Krains I, 245. Prvi del je sicer še vedno uporaben za kako informacijo o plemiških družinah.

prvem delu predstavlja pomen štajerskih ministerialov in njihovih privilegijev, v drugem pa razmerje med deželnim knezom in stanovi definira kot pogodben odnos, ki je utemeljen v plemiških privilegijih in dednih poklonitvah. Govori tudi o poteku deželnih zborov, pri tem pa zaide v nevarno sfero prenašanja načel in miselnega sveta konstitucionalizma 19. stoletja na srednji vek.¹⁹ Martin Wutte piše o začetkih koroškega deželnega prava, o pogojnosti dednih poklonitev, začetkih deželnih stanov oziroma sodelovanju vplivnejših oseb pri knezovih odločitvah, o deželnih zborih in njihovih predhodnikih.²⁰ Piše tudi o razbitosti Koroške med različne svetne in cerkvene kneze ter s tem povezanim zaostanku pri izoblikovanju enotnega pravno-upravnega območja. Claudia Fräss - Ehrfeld se v prvem delu Zgodovine Koroške med drugim posveča začetkom koroškega deželnega prava, členitvi plemstva na gospode in viteze ter začetkom »stanovskega soodločanja«, kot tudi poznim začetkom deželnih zborov.²¹ Drugi del prinaša nekaj splošnih informacij o razvoju deželnih stanov, več pa o koroških deželanih ter fluktuaciji med mestom in podeželjem (dvig meščanov med plemstvo) v začetku novega veka.²²

Vilfanova sinteza pravne zgodovine je v nasprotju z nekaterimi starejšimi deli²³ zelo uporabno delo, ki je v posameznih tezah sicer lahko preseženo, a je kot edino tovrstno delo nepogrešljiv spremljevalec slehernega zgodovinarja.²⁴ Če se omejimo le na izoblikovanje deželnostanovske korporacije, je Vilfan začrtal pot krepitve položaja plemstva prek stanovskih (deželnih) privilegijev, ki omejujejo deželnega kneza v finančnih, vojaških in sodnih zadevah. Na kratko opisuje sestavo deželnih stanov in pri tem poudarja, da razni velikaši, ki so sodelovali pri hišnih redih in podobnih vladarjevih aktih 13. in 14. stoletja, še ne predstavljajo splošne plemiške korporacije, kaj šele deželne stanove.²⁵ Posebej se posveti odnosu deželnega kneza in stanov ter vzpostavitvi stanovsko-monarhičnega dualizma; začetki tega so povezani z ustalivitvijo aparata deželnega zbora.²⁶

Emil Werunsky se je v zelo solidnem priročniku o avstrijski državi in pravni zgodovini o deželnih stanovih razpisal v razdelku, ki obravnava Spodnjo Avstrijo, a daje tudi za druge dežele veljavne informacije. Zelo podrobno predstavlja funkcioniranje deželnega zbora in njegove pristojnosti. Pri obravnavi preostalih avstrijskih dežel potem podoba deželnostanovske ureditve le dopolnjuje s posebnostmi posameznih dežel.²⁷ Dokaj uporabna je Huberjeva avstrijska državna zgodovina; drugo izdajo je pripravil Alfons Dopsch.²⁸

Arnold Luschin von Ebengreuth je znan kot eden najbolj zavzetih raziskovalcev problematike deželnih stanov ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Posvetil se ji je tudi v prvem delu priročnika avstrijske državne zgodovine.²⁹ Glavne slabosti tega dela je dobro

¹⁹ PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark I, 168ss, 189ss, 234s, 350ss; II, 143ss, 200ss.

²⁰ WUTTE, Zur Geschichte, 11ss, o deželnih stanovih, zborih in s tem povezanim zlasti 17s, 21ss.

²¹ Fräss - Ehrfeld, Geschichte Kärntens I, 406ss, 423ss, 567ss.

²² Fräss - Ehrfeld, Geschichte Kärntens II, 30ss, 190ss.

²³ Npr.: GLOBOČNIK, Uebersicht; DOLENC, Pravna zgodovina. Obe deli faktografsko in terminološko nista najbolj zanesljivi.

²⁴ VILFAN, Pravna zgodovina; VILFAN, Rechtsgeschichte. Nemška izdaja ni le prevod, temveč novo delo z novim konceptom, dopolnjeno in smiselno preurejeno, zato je preglednejše; pomembno je tudi, da vsebuje izčrpne opombe. Kratko oceno obeh izdaj in primerjavo med Dolenčevo in Vilfanovo pravno zgodovino glej v KRANJC, Akademik, 21s.

²⁵ VILFAN, Pravna zgodovina, 192ss; VILFAN, Rechtsgeschichte, 132ss.

²⁶ Točnega nastanka »dualistične stanovske ustave« ni mogoče določiti. Prvi pojavi sodijo v sredo 15. stoletja, o ustalitvi pa lahko govorimo šele okrog leta 1500, ko so postali deželni zbori kljub pravni izrednosti davkov tako rekoč redni. Prim.: VILFAN, Pravna zgodovina, 324ss; VILFAN, Rechtsgeschichte, 186ss.

²⁷ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 172ss, 183ss, 272ss (Štajerska), 333ss (Koroška), 386ss (Kranjska).

²⁸ HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 50ss, 72ss, 212ss. Prim. VILFAN, Pravni značaj, 208.

²⁹ LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, zlasti poglavja o začetkih deželnih stanov (196ss), deželnih stanovih v 14. in 15. stoletju (205ss) ter položaju in delokrogu stanov v srednjem veku (217ss).

povzel Sergij Vilfan.³⁰ Začetke in pojem deželnih stanov Luschin povezuje z interesom fevdalcev – omejevanjem deželnoknežje oblasti in udeležbo duhovščine in deželnega plemstva pri vladarskih poslih; to preveč spominja na moderni konstitucionalizem. Prav tako ne ločuje jasno plemiških sodnih zborov od deželnih zborov, izraz deželni stanovi neprevidno uporablja že za zelo zgodnje obdobje, zavaja s trditvijo, da so si deželno-knežja mesta (in trgi) priborili mesto med deželnimi stanovi itd. Formiranje deželnih stanov v staroavstrijskih deželah preohlapno postavlja v 14. in 15. stoletje. Vilfan pravi, da se je težko znebiti vtisa, da je Luschin glede tega bolje obvladal dobo od Maksimilijana naprej kot srednji vek, prav tako pa sodi med avtorje, ki so neprevidno presajali ideje in pojme moderne države v pretekla stoletja.³¹

Ker so mnogi (pravni) zgodovinarji še dolgo posnemali tovrstne napake, se je treba spomniti odmevnih razmišljanj Otta Brunnerja s konca tridesetih let 20. stoletja.³² Brunner ostro kritizira prenašanje modernih pojmov v srednji vek in poudarja uporabo jezika virov. Država je po njegovem pojem političnega sveta novega veka in zato značilnosti moderne novoveške države, prikritih pod splošnim pojmom države, nikakor ne smemo prenašati na srednji vek. Ob primerih posameznih avtorjev (Huber - Dopsch, Luschin, Mell, Pirchegger) kaže, kako so ti s pojmom »Verfassung« očitno razumeli ustavo 19. stoletja. Podobno so vlekli vzporednice med deželnimi zbori in parlamenti 19. stoletja ter tako utemeljevali reprezentativno naravo deželnih stanov. Ob tem se vprašamo, v kolikšni meri so nam lahko vzporednice in analogije s sedanostjo ali bližnjo preteklostjo pomoč za lažje razumevanje določenega pravnozgodovinskega pojava, ne da bi nas zapeljale v izkrivljanje ter s tem nerazumevanje odnosov in pojmov srednjeveškega sveta.

V »občudovanja vredni knjigi«³³ o ustavni in upravni zgodovini Štajerske je Anton Mell zbral bogato gradivo o stanovski ureditvi.³⁴ Najprej se moramo z Mellom strinjati v tem, da je nastanek deželnih stanov zelo težko določiti. Pri iskanju korenin stanovske ureditve je precej previdnejši in bolj prepričljiv kot Luschin. Kljub temu mu Vilfan očita zagovarjanje tesne povezave med deželnimi večami in deželnimi zbori 15. stoletja, saj je razlika vendarle bistvena: deželne večje so bile redni, na določene čase vezani sodni organ, deželne zборе pa je deželni knez skliceval le po potrebi in niso imeli sodnih kompetenc. Mell prinaša vrsto podatkov, ki so zanimivi za Koroško in Kranjsko ter njun ustavnopravni razvoj, objavlja pa tudi nekatere sezname plemstva.³⁵

Hellblingov učbenik avstrijske pravne zgodovine je previdna kompilacija starejših del, v kateri lahko beremo tudi o nastanku in razvoju stanovske ustave, vzrokih za povečanje stanovske moči, prvih deželnih zborih, njihovi organizaciji in pristojnostih.³⁶ Posebej je potrebno omeniti dober pregled hišnih redov, delitvenih pogodb in iz teh izviraajočih sporov, ki so v drugi polovici 14. stoletja slabili habsburško hišo in predstavljali odrivno desko stanovskemu vplivu.³⁷

Pregled historiografije nadaljujmo z razpravami, ki se posvečajo večinoma le problematiki oblikovanja deželnih stanov in zborov, stanovsko-monarhičnemu dualizmu in pojavom, ki so s tem povezani. Prva dela o zgodovini kranjskih deželnih stanov so že iz srede 19. stoletja. Etbin Costa je na podlagi spomenice kranjskih stanov cesarju Leopold-

³⁰ VILFAN, Pravni značaj, 208ss; prim. tudi HASSINGER, Landstände, 993s.

³¹ VILFAN, Pravni značaj, 207s.

³² BRUNNER, Moderner Verfassungsbegriff, 513ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 111ss; glej tudi VILFAN, Država in dežela, 54.

³³ VILFAN, Pravni značaj, 210. Podobno jo pohvali BRUNNER, Land und Herrschaft, 127.

³⁴ MELL, Grundriß, zlasti 100ss, 241ss, 297ss. Kratka ocena: VILFAN, Pravni značaj, 210s.

³⁵ MELL, Grundriß, 149s, 299.

³⁶ HELLBLING, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 111ss.

³⁷ Prav tam, 65ss.

du II. iz leta 1790³⁸ povzel nekdanjo »ustavo« stanov in dežele Kranjske.³⁹ Stanovi so bili po njegovem »die ersten Glieder, Stellvertreter und Repräsentanten der Nation«, posredniki med ljudstvom in zakonodajno oblastjo.⁴⁰ To kaže na zastopanje reprezentativnega modela in pogled iz novoveške perspektive. To je razumljivo, saj izhaja iz dokumenta s konca 18. stoletja. V nasprotju s Costo je še vedno uporabna razprava Vladimirja Levca, ki se posveča kranjskim deželnim ročinom.⁴¹

Glavne Luschinove teze smo do določene mere že spoznali. Začetkom deželnih stanov se je posvetil tudi v posebni razpravi.⁴² Najbolj bode v oči trditev, da so v Avstriji in na Štajerskem deželni stanovi brez dvoma obstajali že ob nastopu Habsburžanov (1282). To pa zato, ker so morali biti vprašani oziroma soglašati s knezovo odločitvijo. Pravi še, da je bil krog deželnih stanov v 13. stoletju še ozek, saj so ga sestavljali le deželski gospodje, zato tudi uporablja skovanko »Landherrentag« za predhodnika deželnega zbora.⁴³

V uvodu k objavi najstarejših štajerskih deželnozbornih aktov je Burkhard Seuffert podal kratko sliko razmerja med deželnim knezom in stanovi, ki temelji na obojestranski zavezi dedne poklonitve. V tem razmerju koreninijo tudi pravni temelji deželnih zborov, ki so bili v 15. stoletju tesno povezani z vojaškimi pozivi.⁴⁴ O dualistični stanovski ustavi, funkcioniranju in kompetencah kranjskega deželnega zbora se lahko lapidarno poučimo v podobnem delu za Kranjsko.⁴⁵ Kritičen povzetek raziskovanja deželnih stanov v avstrijskih deželah do leta 1964 je naredil Herbert Hassinger in ob tem opozoril na številna nerešena vprašanja.⁴⁶ Leto prej je Hermann Wiesflecker sumarno predstavil razvoj »deželnostanovske ustave« do Maksimilijana I. Naslov njegovega prispevka resda veliko obeta, vendar gre predvsem za solidno kompilacijo starejših del (Luschin, Mell, Brunner).⁴⁷

Prvo mesto med slovenskimi zgodovinarji gre pri obravnavani problematiki nedvomno Sergiju Vilfanu. Svoje nagnjenje k preučevanju deželnih stanov je nakazal že v eni svojih prvih razprav, ki je posvečena deželnim ročinom.⁴⁸ Že v tistem času je spoznal bogastvo arhiva kranjskih deželnih stanov; njegove razprave se v veliki meri omejujejo prav na kranjske stanove. Te je obdelal v najrazličnejših kontekstih in čeprav mu spoznanj ni uspelo povezati v obširnejšo monografijo (vprašanje je, ali je imel kdaj tak namen; vsekakor pa mu je ta problematika predstavljala primarno zanimanje⁴⁹), pomenijo njegove ugotovitve nespregledljive kažipote na zaviti poti, katere smo se lotili. Vilfan se je stanov po daljšem premoru lotil v letu 1983, ko je objavil razpravo o tem, kako

³⁸ AS 1073, ZR, II-25r.

³⁹ COSTA, Beitrag, 29ss, 35ss, 45ss.

⁴⁰ Prav tam, 31.

⁴¹ LEVEC, Landhandfesten, 244ss. Po tem delu se v začetku zgleduje tudi Komatarjev prispevek, ki je v glavnem osredotočen na 17. in 18. stoletje – KOMATAR, Beitrag, št. 58–62.

⁴² LUSCHIN, Anfänge, 427ss.

⁴³ Prav tam, 439ss. Nekaj močnejših plemičev v deželi nikakor ne predstavlja korporacije deželnih stanov, čeprav so previdne povezave svetov gospodov s poznejšo deželnostanovsko ustavo utemeljene. Otto Brunner (Land und Herrschaft, 427, op. 4) o tem pravi: »Wenn Luschin ... die Wurzel der »landständischen Verfassung« im »Rat« erblickt, so ist dies richtig; nur darf weder das Beraten im Sinne der »Einschränkung« eines konstitutionellen Herrschers gefaßt werden noch besteht in den österreichischen Länder zwischen der Institution des landesfürstlichen Rates und den Landtagen ein Zusammenhang.«

⁴⁴ Landtagsakten I, 1ss. V uvodu so predstavljene tudi vrste deželnozbornih aktov in pravnozgodovinsko ovrednotenje teh, ob tem pa je treba poudariti, da sta avtorja izbor zastavila zelo široko in med objavljene dokumente uvrstila tudi veliko takega, kar z akti deželnih zborov nima nobene zveze. Prim. VILFAN, Pravni značaj, 211.

⁴⁵ DSKS I, XIIIss.

⁴⁶ HASSINGER, Landstände, 989ss.

⁴⁷ WIESFLECKER Entwicklung, 9ss.

⁴⁸ VILFAN, Deželni ročini, 65ss.

⁴⁹ Glej KRANJC, Akademik, 15.

so kranjski deželni stanovi razumeli oblast v deželi in kako so ocenjevali svojo oblast v razmerju do deželnoknežje. Glavni ugotovitvi študija deželnih pritožb (gravamina) iz 16. stoletja sta dve: pisani in običajnopравни privilegiji so sicer v določenih zadevah omejevali oblast deželnega kneza, toda njihova praktična veljava je bila v največji meri odvisna od dejanskega razmerja moči; deželni knez in stanovi si niso delili oblasti – suveren je bil deželni knez.⁵⁰ O bolj ali manj izoblikovani strukturi deželnih stanov, ustalitvi postopka deželnega zbora, obdavčenju in začetkih reformacije razmišlja v dveh prispevkih.⁵¹ Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji) je naslov najpomembnejše in tudi najkonkretnejše Vilfanove razprave o deželnih stanovih.⁵² V njej najprej kritično ocenjuje avstrijsko zgodovinopisje, potem pa ob pritegnitvi relevantne literature predstavlja svoj pogled na oblikovanje deželnih stanov, odnos med knezom in stanovi ter razvoj deželnih zborov. Teh se je primerjalno lotil še posebej.⁵³ Vedno znova opozarja na previdnost pri formulacijah. Mimogrede se spet dotika deželnih ročinov⁵⁴ in strukture stanov v zvezi z njihovo davčno obveznostjo.⁵⁵

Vilfan se je posvetil tudi obnašanju Kranjcev v kriznem obdobju po smrti cesarja Maksimilijana,⁵⁶ komentiral je Valvasorjevo videnje pravne ureditve Kranjske⁵⁷ in primerjalno prikazal strukturo stanov, ki je bila sredi 18. skorajda enaka kot v začetku 16. stoletja, kljub temu pa so bili stanovi ob vso moč in so se začeli spreminjati v družabno institucijo.⁵⁸ Za znanstveni posvet o Slovencih in državi (1994) je pripravil prispevek o razmerju med državo in deželo od 13. do 18. stoletja in v njem med drugim poskušal rešiti nekatere terminološke probleme.⁵⁹

Tako kot Vilfan zasluži posebno pozornost tudi Otto Brunner oziroma njegova knjiga *Land und Herrschaft*, ki je prvič izšla leta 1939, nato pa do 1965 še v štirih izdajah. Knjiga je doživela različne odmeve, a gotovo je, da je Brunner s prodorno analizo virov postavil nove temelje preučevanju razvoja dežel, deželnega prava in stanov ter da mora iz njegovih spoznanj izhajati vsako delo o stanovskih razmerjih 15. in začetka 16. stoletja.⁶⁰ Pojmovanje prava in države (dežele) v srednjem veku, temeljne poteze »deželne ustave«, oblast deželnega kneza (deželno gospostvo), odnos med gospodom in skupnostjo deželnih prebivalcev, členitev stanov, deželni zbori itd. – to je le nekaj problemov, ki jih Brunner obravnava. Delo je zelo obsežno; brati ga je treba nadvse pozorno ter – kot pravi avtor v predgovoru – »kot celoto in v njegovem notranjem kontekstu«.⁶¹ Na Brunnerja so kljub temu leteli očitki. Zlasti je bil za nekatere sporen stavek, da deželni stanovi ne »predstavljajo« dežele, temveč dežela »so«.⁶² Iz Brunnerjevih razlag je jasno,

⁵⁰ VILFAN, Pojmovanje oblasti, 169ss.

⁵¹ VILFAN, Pravni položaj, 7ss; VILFAN, Crown, 70ss.

⁵² VILFAN, Pravni značaj, 207ss. Gre za predelan referat, ki ga je imel že leta 1977 v Strassburgu.

⁵³ VILFAN, Deželni stanovi, 309ss.

⁵⁴ VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 219ss.

⁵⁵ VILFAN, Struktura stanov, 175ss.

⁵⁶ VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 233ss.

⁵⁷ VILFAN, Pravna ureditev, 32ss. Gre za čas političnega absolutizma okoli leta 1680, ki je ohranil pravni videz nekdanje stanovske monarhije, a so bili stanovi brez dejanske moči.

⁵⁸ VILFAN, Ustavna ureditev, 227ss.

⁵⁹ VILFAN, Država in dežela, 47ss. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da je danes uveljavljena slovenska pravnozgodovinska terminologija v veliki meri Vilfanovo delo.

⁶⁰ VILFAN, Rechtsgeschichte, 132, op. 134, na primer pravi, da gre za nenavadno kombinacijo prepričljivih in nesprejemljivih tez. Peter Štih v njej vidi znamenito in za razumevanje srednjeveških oblastno-pravnih in državnih struktur prelomno knjigo (Predgovor k HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 9).

⁶¹ BRUNNER, *Land und Herrschaft*, VIII. Da gre za zahtevno branje, poudarja tudi Heinrich Mitteis, ki Brunnerjevo delo v svoji recenziji hvali kot prodor nove, plodne in strokovne metode, ki temelji na občudovanja vrednem obvladovanju virov in »napoveduje fajdo« težnjam po modernih konstrukcijah, temelječih na pravnem svetu 19. stoletja. Glej MITTEIS, *Land und Herrschaft*, 255ss, 471ss, tu predvsem 488s.

⁶² BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 423. Kritike glej v SCHUBERT, *Fürstliche Herrschaft*, 96s; prim. tudi: VILFAN, Pravni polo-

da razlikuje pojma »Landschaft« (ta lahko zajema vse stanove, lahko plemstvo in prelate ali pa samo plemstvo⁶³) in »Land«, saj poudarja, da k deželi spada tudi deželnoknežje komorno premoženje, njegova zemljiška gospodstva in pravice, ki so pod njegovo neposredno oblastjo.⁶⁴ Deželni gospod in stanovi skupaj sestavljajo deželo v polnem in izvornem pomenu, pri tem pa sta subjekta komplementarna. Dežela kot skupnost deželnega gospoda in deželanov deluje, če obe sferi v vojski in sodstvu sodelujeta. Deželni gospod in deželani pa si tudi nasprotujejo oziroma se pogajajo. Na ta način se »Landschaft«, dežela v novem (ožjem) pomenu besede, postavi nasproti deželnemu gospodu in se v tem nasprotju oblikuje v deželnostanovsko korporacijo.⁶⁵

Stanovske organizacije v deželah današnje Republike Avstrije so se v 70. letih sistematično lotili avstrijski zgodovinarji. Rezultat so tri knjige s skupnim naslovom Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Prvi zvezek se posveča socialnim, posestnim in genealoškim problemom plemstva,⁶⁶ drugi položaju mest in trgov znotraj deželnostanovske ustave,⁶⁷ tretji pa ponuja smelo študijo Helmuta Stradala o prelatih in zaključni razmislek urednika Michaela Mitterauerja, ki je naredil povzetek nastanka deželnih stanov za vse dežele – predstavil je glavne značilnosti, zlasti pa posebnosti posameznih dežel in njihove deželnostanovske strukture ter vzroke za različnost pojavov.⁶⁸

V drugem sklopu sledi izbor reprezentativnih del, ki se posvečajo posameznim segmentom problematike oblikovanja deželnih stanov, deželnozbornskega postopka ter odnosa med knezom in stanovi.

Teritorialni razvoj notranjeavstrijskih dežel prikazuje tako omenjene sinteze slovenske zgodovine kot pregledi deželnih zgodovin, posebej pa je treba izpostaviti Historični atlas avstrijskih alpskih dežel. Ta je ponudil klasično delo slovenskega zgodovinarja, ki kaže na teritorialno utripanje Kranjske v zgodovini vse do umiritve njenih meja v 18. stoletju, na glavne politične sile, ki so se bojevale za oblast v njej in nad njo, na zapleteno notranjo členitev dežele in na razdrobljenost posesti.⁶⁹ Hauptmannove raziskave za obdobje do leta 1270 je dopolnil in v nekaterih vsebinah tudi bistveno korigiral Andrej Komac.⁷⁰ Komac je v osrednjem, četrtem poglavju osvetlil politično delovanje vojvode Ulrika Spanheima na Kranjskem (1246–1270) in poglobitve trenutke pri nastajanju dežele Kranjske kot ustavno-teritorialne enote ter pokazal na integracijo različnih skupin ministerialov v deželno plemstvo.

»Od krajín do dežel« so pogosti naslovi poglavij, ki se ukvarjajo s procesom obliko-

žaj, 11; VILFAN, Struktura stanov, 175.

⁶³ Več o tem pojmu na str. 96ss.

⁶⁴ BRUNNER, Land und Herrschaft, 239.

⁶⁵ Prav tam, 413s, 437s.

⁶⁶ FELDBAUER, Herren und Ritter, zlasti 62ss.

⁶⁷ KNITTLER, Städte und Märkte, 64ss.

⁶⁸ STRADAL, Prälaten, 53ss; MITTERAUER, Ständegliederung, 115ss. Mitterauer opozarja na potrebo po iskanju korenin deželnostanovske ureditve že v visokem srednjem veku (v tem gre celoten projekt morda celo predaleč), ostaja pa vprašanje, kako naj te korenine poimenujemo; vsekakor ne »deželni stanovi«. Tretji zvezek vsebuje tudi obravnavo Ernsta Bruckmüllerja o posebnosti stanovske ureditve na Tirolskem in Vorarlbergu – kmečkem zastopstvu v stanovih (Täler und Gerichte, 11ss).

⁶⁹ HAUPTMANN, Krain, 309ss; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, predvsem poglavji Konec Stare Kranjske (121ss), ki obravnava čas po izvolitvi Rudolfa Habsburškega za nemškega kralja, in Nova Kranjska (132ss), ki govori o razvoju po letu 1335. Ocena: M. KOS, Postanek in razvoj Kranjske, 21ss oz. 234ss (ponatis 1985). Skupaj s Hauptmannovim so izšli tudi prispevki (komentarji) Augusta Jakscha in Martina Wutteja za Koroško, Antona Mella za Goriško in Gradiščansko ter Hansa Pircheggerja za Istro; po obsegu in kakovosti krepko zaostajajo za Hauptmannovim.

⁷⁰ KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 64ss, 217ss. Komac dokazuje, da v nasprotju s Hauptmannovimi ugotovitvami spanheimska Kranjska niti v geografskem niti v političnem pomenu ni segla prek Save na sever. Zunaj nje sta ostali Posavje in Posotelje, tako da ne more biti govora o Hauptmannovi Stari Kranjski, ki bi zajemala nekdanjo Savinjsko in Kranjsko marko. Podobno sta bila zunaj političnega okvira Kranjske v tistem času tudi Lož in cerkniška kotlina.

vanja posameznih dežel, s tem pa je neločljivo povezana utrditev deželnega gospostva, osvoboditev nesvobodnega plemstva ter pravno poenotenje plemstva in izoblikovanje deželnega prava kot odločilne vezi, ki povezuje deželnega kneza, plemstvo in teritorij v skupni pojem dežela.⁷¹ Formiranje deželnega plemstva se naslanja na fenomen nesvobodnega plemstva (ministerialov in militov) visokega srednjega veka.⁷² Pri oblikovanju svojega dinastičnega teritorija v deželo se je nastajajoči deželni knez oprl na nesvobodno plemstvo in ga v poldrugo stoletje dolgem procesu s podeljevanjem privilegijev vzdignil v vodilno plast deželnega prebivalstva in jedro kasnejših deželnih stanov, hkrati pa ga s t. i. deželno vezjo spravil pod javno oblast v deželi, v kateri je prebivalo. Okoliščinam nastanka plemiških (deželnih) privilegijev, njihovim vsebinskim določbam in poznejšim potrditvam so posvečene posebne razprave,⁷³ kot tudi pasusi v preostalih delih.⁷⁴

Pojem dežela in njeno razmerje do države (Rimsko-nemškega cesarstva) obravnava Sergij Vilfan. Deželo opredeljuje kot ozemeljsko zvezo, v kateri prevlada en gospod in se namesto osebne, v fevdnem pravu utemeljene vezi, izoblikuje teritorialna, javna oblast.⁷⁵ Deželo sestavljajo in odločilno definirajo deželni knez, deželno plemstvo in deželno pravo; dežela je identična z območjem veljavnega deželnega prava in teritorijem, ki ga obvladuje najvišje deželno (ograjno) sodišče.⁷⁶ Poleg tega opredeljujejo deželo po Brunnerju tudi deželni običaji in deželna zavest.⁷⁷

Drugo polovico 14. in začetek 15. stoletja, za katera so značilni hišni redi, dedne pogodbe in iz teh izvirajoče delitve habsburških dežel, spori zaradi varuštva nad mladotletnimi člani dinastije in s tem povezane plemiške zveze, dobro predstavljajo zlasti Mell, Hellbling, Zöllner, Lackner, pa tudi drugi.⁷⁸ Notranje in zunanje boje druge polovice 15. stoletja, ki so terjali vedno odločnejše posege deželnega kneza in cesarja Friderika III. v vojaških zadevah, praznili njegovo mošnjo, s tem pa večali odvisnost od deželnozborskih vojaških in davčnih odobritev ter generirali razvoj deželnih stanov in deželnih zborov, prezentirajo znane sinteze.⁷⁹ Cesarja Friderika III. (1440/1452–1493) in Maksimilijana I. (1486/1508–1519),⁸⁰ ki sta kot deželna kneza notranjeavstrijskih dežel vladala v obdobju dokončnega izoblikovanja deželnih stanov in ustalitve deželnozborskega postopka, so

⁷¹ SPANGENBERG, Landesherrliche Verwaltung, 473ss; M. KOS, Zgodovina Slovencev, 242ss; GRAFENAUER, Zgodovina II, 340ss; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 79ss; ŠTIH, Nastanek dežel, 287ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 197ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 196ss; VILFAN, Rechtsgeschichte, 132ss.

⁷² O nesvobodnem plemstvu glej: VILFAN, Pravna zgodovina, 122ss, 186s; VILFAN, Zemljiška gospostva, 128ss, 150s; DOPSCH, Ministerialität, 3ss; ŠTIH, Goriški grofje, 35ss (s temeljno literaturo).

⁷³ LUSCHIN, Landhandfesten, 119ss; LEVEC, Landhandfesten, 244ss; VILFAN, Deželni ročini, 65ss; VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 219ss; NARED, Privilegij, 3ss; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 35ss.

⁷⁴ Npr.: VILFAN, Pravna zgodovina, 186s; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 50ss, 72s; za privilegij goriškega plemstva v Slovenski marki in Metliki ter v Istri iz leta 1365 ŠTIH, Goriški grofje, 175ss.

⁷⁵ VILFAN, Država in dežela, 49.

⁷⁶ BRUNNER, Land und Herrschaft, 180ss, 231ss. O »Brunnerjevi« deželi kot personalni zvezi več na str. 55s.

⁷⁷ Prav tam, 194s. Nekatero kritiko Brunnerjevega pojmovanja dežele, češ da dežela za srednjeveške sodobnike ni oblastno orientirana, temveč ji dajejo pečat v prvi vrsti norme obnašanja (*lantsit*), v katerih se prepoznajo ljudje istega izvora, je povzel SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 59ss.

⁷⁸ MELL, Grundriß, 39ss; HELLBLING, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 65ss; ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, 128ss; LACKNER, Hof und Herrschaft, 17ss; KRONES, Landesfürst, 26ss; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 74ss; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 122ss; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 31ss; NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 194ss; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 140ss; HÖDL, Habsburg und Österreich, 139ss.

⁷⁹ GRAFENAUER, Zgodovina III, 37ss; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 157ss; ZÖLLNER, Geschichte Österreichs, 145ss; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 144ss, 185ss, 238ss. V mislih imamo zlasti boj za celjsko dediščino (1457–1460), boje za ogrski prestol po smrti kralja Ladislava (1457–1464), boje med Friderikom III. in njegovim bratom Albrehtom VI. zaradi obeh Avstrij (1461–1463), spore med Benetkami in habsburškim Trstom zaradi trgovine z zaledjem (1463–1467), upor štajerskega plemstva in najemnikov pod vodstvom Andreja Baumkircherja (1467–1471), dolgo vojno med Friderikom III. in Matijo Korvinom zaradi spora okrog salzburške nadškofije (1478–1490) ter seveda najhujše obdobje turških vpadov.

⁸⁰ Prvi dve letnici pomenita leto izvolitve za nemškega kralja oziroma kronanja za cesarja, druga pa leto smrti.

kot osebnosti prelomnega časa označili Alphons Lhotsky, Bernd Rill in Paul-Joachim Heinig⁸¹ ter v epohalnem delu Hermann Wiesflecker.⁸²

Ustroj vojaškega sistema se je začel proti koncu srednjega veka korenito spreminjati. Že v 14., zlasti pa v 15. stoletju so viteške vojske doživljale poraze proti pehoti, ki je bila sprva le pomožna moč viteške konjenice. Fevdna vez je v veliki meri izgubila pomen, s tem pa tudi vitezi kot razred bojevnikov. Hkrati s prodorom ognjenega strelnega orožja so se uveljavili najemniki, poklicne, izurjene skupine pešcev in lahke konjenice, ki so kaj kmalu opozorile na nove trende v vojskovanju. Ti niso bili povezani le z začetkom uporabe smodnika, temveč tudi s potrebo po vojski, ki bo deželnemu knezu vedno in brezpogojno na razpolago, ki ne bo postavljala političnih zahtev in bo močnejše zavezana poslušnosti in disciplini – če bo le redno plačana. Vojna stroka je dobila predstavnika, ki se je ukvarjal le z vojskovanjem. Čeprav so sestavni del deželne obrambe ostali tudi sklici plemiške in črne vojske, se je taktika vojskovanja precej spremenila. Nakazane spremembe se odražajo v obrambnih redih 15. in 16. stoletja.⁸³

Ker pa je stvar taka, da *kein krieg ohne gelt und ohne manschafft kan gestirt* (! gefiert) *werdten*, kot so zapisali notranjeavstrijski stanovi na meddeželnem zboru v Mariboru aprila 1475,⁸⁴ je deželni knez potreboval vedno večja sredstva za vojaška podjetja, pa tudi za vzdrževanje dvora ter vzpostavitev in vzdrževanje centralnih upravnih organov. Ker mu dohodki iz komornega premoženja⁸⁵ niso več zadoščali, se je moral obrniti na plemstvo, ki ni plačevalo davkov. Sčasoma je prišlo v navado, da je plemstvo v zameno za osebno udeležbo oziroma poleg te odobrilo (skupaj s prelati in deželnoknežjimi mesti in trgi, ki so bili s tem namenom kot komorno premoženje v širšem smislu pritegnjeni v deželne stanove) določeno vsoto denarja. Davčni sistem je bil tesno povezan z vojaškim, tako da je med vojno in davčno obveznostjo težko potegniti jasno ločnico, prav tako tudi deželnih zborov ni mogoče razumeti brez upoštevanja razvoja deželnih vpoklicev in davkov. Obsežno in temeljno delo o zgodovini neposrednih davkov na Štajerskem je prispeval Franz Mensi.⁸⁶ Za Kranjsko je ob primeru Ljubljane krajši pregled podal Sergij Vilfan.⁸⁷ V začetku 16. stoletja se je uveljavil davek na imenje.⁸⁸

Pogoji za sprejem med deželne stanove oziroma za dostop na deželne zборе so bili dolgo nejasni in jih je v veliki meri določal deželni knez, ki je na zборе pač vabil po svoji volji tiste, od katerih je pričakoval pomoč. Natančneje so bili pogoji tudi zaradi interesa samih stanov določeni šele okoli leta 1600.⁸⁹

O svetnem plemstvu (deželanih), ki je bilo najštevilnejši in odločujoči del deželnih

⁸¹ LHOTSKY, Kaiser Friedrich III., 119ss; RILL, Friedrich III.; HEINIG, Kaiser Friedrich III., Teil 1–3. Našteta dela se argumentirano distancirajo od stereotipnih označb Friderika III., češ da je bil okoren, nedejaven skopuh zajetnega telesa. Rill in Heinig se osredotočata predvsem na njegovo cesarsko politiko, pri Heinigu pa naj tu opozorimo zlasti na dobrodošel kronološki itinerar Friderika III. za obdobje 1440–1493 ter na širokostičen seznam virov in literature.

⁸² WIESFLECKER, Kaiser Maximilian I., Bd. 1–5; Vsebino petih zvezkov je pozneje strnil še v poljudnejšo knjigo – WIESFLECKER, Maximilian I.

⁸³ Spremembe v vojaškem sistemu obravnavajo številna dela; omenimo jih le nekaj: FEHR, Vom Lehnsheer zum Söldnerheer, 455ss; o spremenjeni vlogi plemstva v vojski: WOHLFEIL, Ritter, 315ss; SIMONITI, Vojaška organizacija, zlasti poglavja Obrambni redi (26ss), (Fevdalni) poziv konjenice (72ss) in Najemniki (112ss), z izčrpnimi bibliografskimi napotki; BAUMANN, Landsknechte, passim; SCHULZE, Landesdefension, 46ss. Za vojaške reforme v času Maksimilijana I. glej WIESFLECKER, Kaiser Maximilian I., Bd. 5, 501ss.

⁸⁴ KRONES, Vorarbeiten (1865), 100, št. 143/41; MELL, Grundriß, 133, 363, op. 447.

⁸⁵ BRUNNER, Land und Herrschaft, 374ss.

⁸⁶ MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I–III/1–3. Študija je bogata z numeričnimi podatki, ponuja kronološki pregled davčnih razpisov ter koristne preglednice davčnih odobritev in njihove reparticije. Glej tudi MENSİ, Finanzgeschichte, 36ss.

⁸⁷ VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 417ss. O davkih in organih za pobiranje davkov v 15. in 16. stoletju glej še: VILFAN, Pravna zgodovina, 310ss; VILFAN, Davčni privolitvi, 219ss; SITTIG, Landstände, 26ss; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 98ss.

⁸⁸ O imenju in imenjski knjigi kot davčni knjigi (katastru) nepodložniških zemljišč glej: POLEC, Svobodniki, 16ss; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 254ss.

⁸⁹ Prim.: BRUNNER, Land und Herrschaft, 411ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 326; WUTTE, Wappen, 121ss.

stanov ter se je na deželnih zborih delilo v dve klopi oziroma kuriji, maloštevilne gospe ter številnejše viteze in plemenite oprode/hlapce, se lahko poučimo v številnih delih;⁹⁰ med temi posebej poudarjamo primerjalno študijo Petra Feldbauerja.⁹¹

Z vprašanji, kdo je sploh sodil k prelatom, od kdaj lahko govorimo o samostojni prelatski kuriji na deželnih zborih, o konsolidaciji le-te in pogojih za uvrstitev med prelate, je zanimivo razmišljal Helmut Stradal. V nasprotju s preostalimi deli v zbirki *Herrschaftsstruktur und Ständebildung* prelatov ne obravnava ločeno po deželah, temveč se posveča v prvi vrsti problemom znotraj raziskav prelatskega stanu.⁹²

Herbert Knittler je leta 1973 ugotavljal, da se je zgodovinska znanost dotlej le malo ukvarjala z vprašanjem meščanstva znotraj deželno stanovske ustave. Vzroki tičijo v razmeroma majhnem političnem vplivu mest v stanovih, stanju virov in pri površnem gledanju neproblematičnosti oblikovanja tega stanu. V svoji knjigi je skušal odgovoriti na vprašanje, kakšne pogoje je morala izpolniti mestna oziroma trška skupnost, da je postala deželno stanovska, in kako je prišlo do oblikovanja substančnih pogojev za to.⁹³ Z deželnoknežjimi mesti in trgi kot korporacijo, zlasti upošteva njihove davčne obveznosti in organe davčne uprave, se je ukvarjal tudi Franz Mensi.⁹⁴

Kot predhodnika deželnih zborov je Luschin zelo sporno videl »Landherrentag« in zapriseženi svet deželskih gospodov,⁹⁵ Mell pa z deželnimi zbori upravičeno povezuje dedne poklonitve.⁹⁶ Prvim deželnim zborom, njihovi sestavi in oblikovanju deželnozborskega postopka se po našem vedenju ne posveča nobena posebna razprava, tako da smo pri tem, pa tudi pri vprašanju kompetenc deželnih zborov v notranjeavstrijskih deželah, odvisni predvsem od del pregledne narave.⁹⁷ Posebej izčrpen je Werunsky, ki je ob primeru Spodnje Avstrije podrobno pojasnil sestavo deželnozborskih klopi, način sklica, glasovanja, pristojnosti deželnih zborov, vendar pa je najpomembnejšo (odobritev davkov) postavil na zadnje mesto.⁹⁸ Temelj deželnih zborov je bila vojaška funkcija plemstva oziroma njegova v dednih poklonitvah utemeljena obveza »(na)sveta in pomoči« deželnemu knezu. (Na)svet in pomoč izhajata iz odnosa zvestobe in sta v prvi vrsti dolžnost deželanov ter ne toliko njihova pravica. Na deželnih zborih so potekala pogajanja med knezom in stanovi, predmet pogajanja pa so bili zlasti davki kot materializirana podoba nasveta in pomoči, ki so ju bili stanovi v stiski dolžni zagotoviti knezu. Pogajali so se o obsegu stiske in sredstvih za odpravo le-te.⁹⁹ Zgodnje obdobje deželnih zborov na Štajerskem obravnava tudi Konrad Moltke. Opozarja, da término deželni zbor ne sme-

⁹⁰ Npr.: KRONES, Landesfürst, 94ss; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 200ss; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 423ss; II, 190ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 405ss; VILFAN, Zemljiška gospodstva, 152, 183s; ŽVANUT, Od viteza do gospoda, 20ss.

⁹¹ FELDBAUER, Herren und Ritter, zlasti 69ss.

⁹² STRADAL, Prälaten, 53ss. O duhovskem stanu je pisal tudi KRONES, Landesfürst, 79ss, o posebnem položaju (državneposrednih) cerkvenih gospodstev in udeležbi teh pri deželno stanovskih odobritvah pa ob primeru Koroške WUTTE, Zur Geschichte, 54ss.

⁹³ KNITTLER, Städte und Märkte, zlasti 9ss, 64ss, 89ss.

⁹⁴ MENSİ, Geschichte der direkten Steuern III/1; za (pred)zgodovino mestne kurije na Štajerskem glej tudi KRONES, Landesfürst, 127ss.

⁹⁵ LUSCHIN, Anfänge, 339ss. Kar dobro polovico svojega prispevka o začetkih deželnih stanov je Luschin posvetil naravi in pristojnostim zapriseženega sveta deželskih gospodov in tajnega knežjega sveta. Prim. tudi MELL, Grundriß, 114ss. Funkcioniranju knežjega dvora in knežjega (dvornega) sveta se je ob primeru habsburških vojvod v drugi polovici 14. stoletja posvetil LACKNER, Hof und Herrschaft, 50ss. Ponovno je tudi opozoril na preohlapne definicije prvih deželnih zborov (str. 41s).

⁹⁶ MELL, Grundriß, 143ss.

⁹⁷ PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 146s; WUTTE, Zur Geschichte, 24ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 327s; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 80s; MELL, Grundriß, 121ss, 319ss; HELLBLING, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 113ss.

⁹⁸ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 183ss.

⁹⁹ Prim. BRUNNER, Land und Herrschaft, 426ss. O pravnih temeljih in funkcioniranju deželnih zborov na kratko govori tudi uvoda k objavam deželnozborskih aktov: Landtagsakten I, 1ss; DSKS I, XIIIss.

mo prenašati na zgodnejše čase.¹⁰⁰ Pri meddeželnih srečanjih stanov moramo ločevati meddeželne zборе notranjeavstrijskih dežel v drugi polovici 15. stoletja (sklicani stanovi vseh treh dežel kot celota) in odborne zборе notranjeavstrijskih, pogosteje pa petih nižjeavstrijskih dežel (sestavljali so se odbori, delegacije posameznih dežel).¹⁰¹ Primerjavo tipov stanovskih zasedanj po Evropi je opravil Otto Hintze.¹⁰²

V kranjske deželne stanove je bilo vključeno tudi plemstvo h Kranjski priključenih gospodstev: Slovenske marke, Metlike (Bele krajine) in Istre. To se je udeleževalo zasedanj kranjskega deželnega zbora, vendar je na podlagi privilegija, ki ga je dobilo še pod goriškimi grofi leta 1365, poudarjalo svoj posebni položaj. Tega so simbolizirale potrditve njihovega privilegija, ki so bile do leta 1593 ločene od kranjskih. Posesti goriških grofov na Dolenjskem so se že pred prihodom pod Habsburžane (1374) razvile v posebno deželo Grofijo v Marki in Metliki, ki je imela vse attribute dežele (deželno pravo, glavarja kot namestnika deželnega kneza, deželno plemstvo in tudi ograjno sodišče), kot je v odlični razpravi pokazal Peter Štih.¹⁰³ Štih se je v posebni razpravi posvetil vprašanju oblikovanja celjskih ozemelj v deželo Celjsko, ki je dobila s pokneženjem celjskih grofov leta 1436 – Celjskim je bila med drugim podeljena pravica do lastnega ograjnega sodišča – pravne podlage za razvoj v posebno deželo znotraj habsburških Štajerske, Koroške in Kranjske. Začeti proces, ki je vključeval tudi že zametke lastnih deželnih stanov, je bil prekinjen z izumrtjem rodbine 1456.¹⁰⁴ Podobno je bilo na Koroškem. Koroška je bila prepredena z eksteritorialnimi posestvi cerkvenih knezov, poleg tega so z izločitvijo iz dežele grozila posestva Ortenburg-Strmških (za njimi so dedovali Celjski) in Goriških, ki so na zahodu dežele oblikovali svojo »Prednjo grofijo Goriško« z vsemi značilnostmi dežele in tudi deželnimi stanovi.¹⁰⁵ Svojevrstni položaj avstrijske Istre in njen odnos do ožje Kranjske in njenih stanov približuje razprava Daniele Juričić Čargo.¹⁰⁶

Razmerje med deželnim knezom in stanovi je bilo pravno sicer normirano v plemiških privilegijih in potrjeno z obojestransko prisego dednih poklonitev, a je bilo v praksi odvisno predvsem od vsakokratnega razmerja moči. Državna ureditev notranjeavstrijskih dežel v začetku novega veka je eden izmed najbolj klasičnih primerov tiste ureditve, ki je dobila v literaturi nekoliko sporni naziv stanovsko-monarhični dualizem.¹⁰⁷ Vilfan je v svojih razmišljanjih jasno pokazal, da pri tem ne gre za dualizem dveh partnerjev, ki bi si na enaki ravni delila oblast oziroma suverenost v deželi; o sovladarstvu ni mogoče govoriti. »Stanovi so vedno priznavali deželnega kneza za svojega gospoda, on pa jih ni nikdar obravnaval kot kolege!«¹⁰⁸ Dualizem se je dokončno vzpostavil šele po letu 1500 z ustalitvijo deželnozborskega postopka, glavno vsebino pa so mu dajali nenehno rastoče finančne potrebe deželnega kneza, vztrajanje stanov pri odobritvah davkov le za eno leto in namenski porabi odobrenega denarja ter stanovska pravica do pritožb. Idealistična podoba o dualistični stanovski državi, v kateri bi deželni knez in stanovi složno sodelo-

¹⁰⁰ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 92ss. Moltke nekoliko pretirava, ko meni, da se je »Landtag« na Štajerskem prvič pojavil šele leta 1454, zato naj bi bil na primer sestanek stanov leta 1446 še »gesetzter Tag«. Deželni zbor naj bi se po njegovem na Štajerskem vpeljal med letoma 1446 in 1454.

¹⁰¹ BIDERMAN, Länder-Kongresse, 264ss; Putschögl, Ausschusstage, 431ss; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 112ss.

¹⁰² HINTZE, Typologie, 229ss. Prim. še: VILFAN, Deželni stanovi, 309ss; HASELSTEINER, Stände und Herrscher, 323ss.

¹⁰³ ŠTIH, Dežela Grofija, 123ss. Prim. tudi: ŠTIH, Goriški grofje, 172ss; ŠTIH, Studien, 185ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 213ss.

¹⁰⁴ ŠTIH, Celjski grofje, 227ss; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 108ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 217s.

¹⁰⁵ WUTTE, Zur Geschichte, 43ss; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 577ss.

¹⁰⁶ JURICIC ČARGO, O odnosih, 167ss.

¹⁰⁷ VILFAN, Pojmovanje oblasti, 169; primerjalno o vprašanju dualizma oziroma odnosa med monarhično in stanovsko instanco razmišlja NÄF, Frühformen, 225ss.

¹⁰⁸ VILFAN, Pravni značaj, 214.

vali, ni pravzaprav nikoli ustrezala resničnosti. »Popravila« jo je realnost deželnoknežjih propozicij na deželnih zborih.¹⁰⁹

Z zgodnjim razvojem stanovskih upravnih oblasti v notranjeavstrijskih deželah (stanovski odbori, poverjeniki, prejemnik ...) se ukvarjajo tako specialna dela kot poglavja v splošnejših pregledih. Stanovske organe, njihove kompetence in sestavo je za Kranjsko v 16. stoletju prikazal Matevž Košir.¹¹⁰ Notranjo zgradbo stanovske uprave na Štajerskem, zlasti v dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja, je posebej obravnaval Wolfgang Sittig,¹¹¹ počasnejši razvoj na Koroškem pa podrobno Karl Dinklage.¹¹² Krajše predstavitve te problematike ponujajo Mell, Burkert in Moltke.¹¹³

Pregled literature končajmo s tematiko, za katero lahko rečemo, da je že precej dobro obdelana. Gre za prelomni čas t. i. stanovskega gibanja oziroma medvladja po smrti cesarja Maksimilijana I. do dokončne uveljavitve novega deželnega kneza Ferdinanda I. (1519–1522). Cesar Maksimilijan je umrl 12. januarja 1519 v Welsu, ob nepravem času, saj je bila centralna uprava še neukoreninjena, dediči prestola daleč stran, prežali so zunanji sovražniki. Vsem tegobam se je pridružilo še vprašanje spornega cesarjevega testamenta, ki je bil spisan 30. decembra 1518, podpisan pa šele 10. januarja naslednjega leta, ko je bil cesar z močmi že zelo pri koncu.¹¹⁴ Zareza po Maksimilijanovi smrti je bila globoka tudi zato, ker je bil cesar zadnji, ki je imel do svojih dežel očetovski, individualen in neposreden odnos. Njegova vnuka Karel in Ferdinand sta bila namreč vzgojena v »neavstrijskem« (Karel v Burgundiji s francoščino kot glavnim jezikom, Ferdinand v Španiji v kastiljščini) in absolutističnem duhu, ki je bil tuj stanovom dednih dežel.¹¹⁵ Doselej najboljši pregled časa po smrti Maksimilijana je gotovo delo Güntherja Burkerta, ki temelji na marljivem arhivskem delu in obsežni literaturi.¹¹⁶ Precej na široko se je problema lotil tudi Alphons Lhotsky.¹¹⁷ O ravnanju Štajercev in njihovega glavarja Sigmunda Dietrichsteina govorijo posebne študije,¹¹⁸ za Kranjsko in reakcije njenih deželnih stanov pa je potrebno omeniti zlasti dober prispevek Sergija Vilfana¹¹⁹ in Dimitzevo Zgodovino Kranjske.¹²⁰

¹⁰⁹ SCHULZE, Landesdefension, 139ss; SUTTER, Landesfürst und Stände, 317s. Za odnos med knezom in stanovi glej tudi: Landtagsakten I, 1ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 413ss; HASELSTEINER, Stände und Herrscher, 323ss.

¹¹⁰ KOŠIR, Stanovski organi; KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 159ss; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 131ss.

¹¹¹ SITTIG, Landstände, zlasti 26ss.

¹¹² DINKLAGE, Anfänge, 239ss.

¹¹³ MELL, Grundriß, 360ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 145ss; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 105ss.

¹¹⁴ Špekuliralo se je z dodatkom k testamentu, ki vsebuje določbe o regimentu in dvornih svétnikih. Iz testamenta sicer izhaja, da regiment, glavarji in uradniki ostanejo na svojih položajih do imenovanja naslednikov.

¹¹⁵ Splošno je o spremenjenih razmerjih v odnosu med obema partnerjema pisal STURMBERGER, Dualistischer Ständestaat, 246ss.

¹¹⁶ BURKERT, Landesfürst und Stände; Burkertovo knjigo je rezimiral in ocenil SUTTER, Landesfürst und Stände, 305ss. Glej tudi: BURKERT, Herberstein in der Politik der innerösterreichischen Stände, 117ss; BURKERT, Reise, 33ss.

¹¹⁷ LHOTSKY, Das Zeitalter des Hauses Österreich.

¹¹⁸ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, zlasti 176ss; EDER, Siegmund von Dietrichstein, 46ss; prim še SITTIG, Landstände, 75ss.

¹¹⁹ VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 233ss.

¹²⁰ DIMITZ, Geschichte Krains II, 67ss.

VIRI

NEOBJAVLJENI VIRI – PO VRSTAH IN PROVENIENCI

Med arhivskimi fondi in zbirkami, ki so na voljo v slovenskih arhivih – glede na ohranjenost gradiva, razvoj arhivske mreže in teritorialne pristojnosti pride v poštev skoraj izključno Arhiv Republike Slovenije – moramo na prvem mestu omeniti arhiv (fond)¹ kranjskih deželnih stanov. O začetkih tega arhiva in prvotni ureditvi gradiva bo govor v posebnem razdelku, tu se bomo omejili le na sumarno predstavitev tistega gradiva, ki je prišlo v poštev pri pripravi te študije.

Najpomembnejše med snovnimi skupinami (fascikli),² ki jih je ob zadnjem večjem preurejanju gradiva prve registrature na podlagi predhodne ureditve v letu 1888 zasnoval Julij Wallner,³ so za našo temo brez dvoma obravnave deželne zbornice (Landtagsabhandlungen), za obravnavani čas fasc. 211. Večino teh dokumentov je objavila Marija Verbič.⁴ Tu so se ohranili nekateri sklici deželnih zborov, instrukcije, pooblastila deželno-knežjim komisarjem, zapiski pogajanj, sklepi deželnih zborov in podobno. Omenimo še stanovske pritožbe s korespondenco (deželna gravamina, Landesgravamina; predvsem fasc. 207–209) in fasc. 281 iz širšega sklopa deželnih zadev (Landsachen). Uporabni so nekateri dokumenti, ki so razpršeni po obravnava poslanstev (Gesandtschaftsabhandlungen, zlasti fasc. 87, 97 in 100), prav tako razdrobljeni stanovski sezname, manj pa si lahko pomagamo s serijo po abecedi urejenih deželanskih pisem, saj so se uveljavila šele proti koncu 16. stoletja.

Ker se naštetu stanovsko spisovno gradivo začenja šele z letom 1507,⁵ je treba omeniti sveženj spisov z netočnim imenom Landesfreiheiten, ki so danes shranjeni ob koncu deželanskih pisem.⁶ Domnevamo, da so bili nekateri od dokumentov pravzaprav del vicedomskega arhiva,⁷ vendar so tu ohranjeni tudi najstarejši nesporno stanovski spisi, ki so po srečnem naključju preživelii požar v deželni hiši leta 1506.⁸ 2. julija 1457 je

¹ (Arhivski) fond je v arhivistični terminologiji navadno ime za skupek arhivskega gradiva, ki nastane pri delovanju enega ustvarjalca.

² V tem pregledu bomo navajali staro fasciklaturu fonda Deželni stanovi za Kranjsko, čeprav je bilo gradivo iz starih fasciklov v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja preloženo v standardne arhivske škatle. Danes je moč posamezne dokumente najti tako po starih kot novih signaturah, gradivo pa bomo sicer citirali z obema signaturama.

³ Več o njegovem posegu kot tudi siceršnji zgodovini tega gradiva glej v NARED, Arhiv, 9ss.

⁴ DSKS I, II. Znano je, da so se deželnozbornski spisi za prvo polovico 16. stoletja najbolje ohranili prav na Kranjskem. Prim. NARED, Arhiv, 16s.

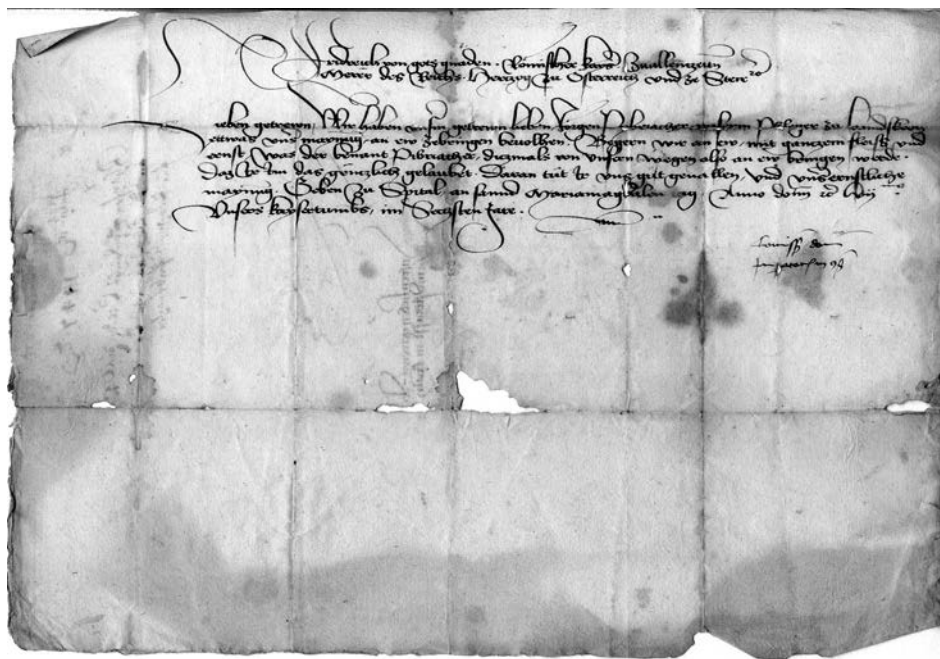
⁵ Vsi starejši dokumenti (1499–1506), objavljeni v DSKS I, so iz listinske zbirke. Vodnika po gradivu Arhiva Republike Slovenije neutemeljeno navajata, da se stanovsko gradivo začenja z letom 1493 (Vodnik ARS, 314; Splošni pregled fondov, 29).

⁶ AS 2, DSK I, šk. 848.

⁷ Sem bi morda sodil prepis pričevanja metliškega sodnika in mestnega sveta iz avgusta 1457, da so pravice (privilegiji) Črnomlja enaki metliškim, po DIMITZU, Geschichte Krains I, 275, op. 1, pa je bil v vicedomskem arhivu tudi cesarjev ukaz višnjegorskemu oskrbniku Gašperju Melzu, naj se maja 1461 s svojim moštvom oglasi v Gradcu.

⁸ Predvidevamo lahko, da so to tisti spisi, ki jih je tedanji deželni glavar Hans Turjaški hranil pri sebi in jih tako rešil ognja, pozneje

cesar za Jurija Pybriacherja izdal kredencial in ga naslovil na *unsern lieben getrewn der lanndschafft in Krain*. Ta vsebinsko nepomembni papir je po našem védenju najstarejši nelistinski dokument, ki se je ohranil v kranjskem stanovskem arhivu. Poleg omenjenih so v svežnju še dokument iz leta 1457 in dva iz leta 1463, potem pa zija praznina do aprila 1511.

Slika 1: Kredencial za Jurija Pybriacherja – najstarejši ohranjeni nelistinski dokument v kranjskem stanovskem arhivu. AS 2, DSK I, šk. 848.

V fondu kranjskega vicedoma, ki je ohranjen približno iz enakega časa kot stanovski, ni omembe vrednih arhivalij. Če je že ohranjenih nekaj dokumentov o posameznih mestih, pa ni o deželnoknežjih mestih kot korporaciji znotraj kranjskih stanov tako rekoč ničesar. Posamezne drobce, predvsem v prepisih, smo našli v osebnih (Vladimir Levec, Franc X. Richter) in gosposčinskih fondih (Dol). Virov, ki bi v gosposčinskih, samostanskih ali mestnih fondih govorili o zgodnji stanovski zgodovini, je na splošno zelo malo. V štajerskih in koroških samostanih se je ohranilo nekaj pozivov na deželne ali meddeželne zборе,⁹ ničesar podobnega ni najti za kranjske.¹⁰ Prav tako v teh arhivih ni z delovanjem v deželnih stanovih povezanih listin. Registri le-teh¹¹ naštevajo darovnice, ustanovne, kupoprodajne, menjalne, poravnalne in zastavne listine ter vse mogoče privilegije, zaman pa bomo iskali poziv prelatu oziroma deželanu na deželni zbor ali kopijo davčnega pisma. Razlog za to je preprost: pomembno je bilo shraniti tiste dokumente, ki so dokazovali posestne, dohodkovne in sodne pravice, manj popularni pa so bili tisti, ki so izkazovali obveznosti (npr. plačevanje deželnega davka) oziroma so bili aktualni le kratek čas (poziv na (med)deželni zbor). Zaradi vsebine in materiala so se na papirju pisani mandati in »litterae clausae« ohranili v precej manjši meri kot pergamentne li-

pa vrnil v novi stanovski arhiv. Prim. AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 122r–122v (str. 150s).

⁹ Landtagsakten I, II, passim.

¹⁰ Prim. UMEK, Samostani.

¹¹ AS 596, Zbirka fotokopij in fotografij listin, kopija dela registra listin mekinjskega samostana klaris (1731); AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 133, inventar listin Gallenbergov 1332–1495; KOMATAR, Copialbuch, 33ss; KOMATAR, Cartular, 23ss.

stine.¹² Če naštetim dejstvom dodamo še pogoste požare (zlasti v mestih), smo sklenili krog razlogov za to, da z deželnimi stanovi povezanega gradiva gospostev, samostanov in mest ne more biti prav veliko.

Med zbirkami sta v prvi vrsti pomembni listinska in rokopisna. V zbirki listin (AS 1063) so upoštevanja vredne predvsem tiste, ki so bile prej sestavni del stanovskega arhiva, po modi 19. in prve polovice 20. stoletja pa uvrščene v kronološko serijo listin. Poleg te serije sestavlja današnja zbirko listin še prek 2900 tistih, ki so bile na podlagi arhivskega sporazuma iz leta 1923 in protokola iz leta 1958 ter po večletnih pogajanjih sredi sedemdesetih let Arhivu (Republike) Slovenije vrnjene v sedmih predajah (od leta 1977 do 1986). Med vrnjenimi so listinski fondi celjskih grofov, samostanov Bistra, Mečinje, Velesovo, Pleterje, ljubljanskih jezuitov in frančiškanov, listine I., II., III. in XIV. repertorija dunajskega Hišnega, dvornega in državnega arhiva (HHStA) ter nekaj listin iz Arhiva dvorne komore (HKA). Med (stanovskimi) listinami so nas pritegnili plemiški (deželni) privilegiji, potrditve le-teh, zaščitna pisma, libeli ipd. Jasno je, da smo v veliki meri odvisni od vladarskih, deželnoknežjih listin. Poleg originalnih listin ne gre pozabiti bogate zbirke prepisov (prek 6300 enot do leta 1500), ki jih je med dolgoletnim evidentiranjem v domačih in tujih arhivih zbral Božo Otorepec in se kot Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo (CKSL) hranijo na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU.¹³

Iz zbirke rokopisov (AS 1073) omenimo izvode tiskanega kranjskega deželnega ročina iz let 1598 in 1687, štajerski deželni ročin, kartularje kartuzij Bistre in Pleterij ter številne primerke stanovskih seznamov in matrik. Več dobrodošliih informacij odkrijemo še v zbirki regestov in prepisov listin (AS 40).

Kratek pregled tujih arhivov in bibliotek bo omejen na Avstrijo. Da najstarejše stanovsko klasično spisovno gradivo (tudi) v avstrijskih deželah ni dobro ohranjeno, smo že omenili. Koroški deželni arhiv smo zato sploh pustili ob strani; vsi pomembnejši starejši koroški dokumenti so sicer objavljeni. Graški deželnostanovski arhiv lahko za čas do leta 1500 ponudi le za prst deželnozborskih spisov,¹⁴ res pa je, da se je nekaj stanovskih dokumentov ohranilo v prepisih. Nekaj več jih je iz obdobja do leta 1518 (H. 540 in 541). Serija stanovskih listin in splošna serija listin sta zelo bogati, vse najpomembnejše listine so objavljene v zbirkah stanovskega gradiva za Štajersko. V poštev so prišli še rokopisi, privilegijske knjige in sezname iz skupine Meillerakten.

Omenimo koristne drobce (zlasti sezname) v rokopisih, sezname v »Österreichische Akten« in serijo »Maximiliana« iz dunajskega Hišnega, dvornega in državnega arhiva, ter prepise v registraturnih knjigah (»Gedenkbücher«) iz Arhiva dvorne komore. Koristne informacije je mogoče najti v rokopisih dunajske nacionalne in graške univerzitetne knjižnice.

¹² Glej tudi LACKNER, Hof und Herrschaft, 220ss.

¹³ Vodstvu inštituta se lepo zahvaljujem za možnost uporabe kartoteke.

¹⁴ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539.

NEOBJAVLJENI IN OBJAVLJENI VIRI – PO VSEBINI

O deželnih plemiških privilegijih kot glavnih sestavnih delih deželnih ročinov bo podrobneje govor v nadaljevanju, zato se tu omejujemo na pojasnitev pojma (deželni) ročin in na njegovo naravo. Kot govori že ime samo, je *hantvest* ali *hantveste* listina, ki so jo potrdili tako, da so nanjo »položili roko« (manifest) – jo lastnoročno podpisali in pečatili. Navadno je šlo pri tem za pisno zagotovitev oziroma potrditev pravic (privilegijev), v nekaterih primerih pa ta izraz označuje tudi listino na splošno.¹⁵ Izraz *hantfeste* poznamo na primer že iz leta 1281, in sicer tako za osnovno privilegijsko listino kot za njeno potrditev,¹⁶ v naslednjih dveh stoletjih pa je bil precej pogost.¹⁷

Z izrazom deželni ročin¹⁸ (*Landhandfeste*) je lahko v ohlapnejšem smislu mišljen plemiški ali deželni privilegij, pogosteje pa s tem označujemo skupek privilegijev, ki so sestavljali deželno stanovsko ustavo in k spoštovanju katerih se je pri dednem poklonu zavezal vsak deželni knez. Potem jih je potrdil tudi v pisni obliki. Prav tako s tem izrazom razumemo napol uradne tiskane zbirke deželnih privilegijev. Deželni ročini niso kodifikacije deželnega prava, temveč prepisi starih privilegijev in dotedanjih potrditev v novi potrditvi. Deželni ročini (v običajnem pomenu) so tako po oblikovni in vsebinski plati svojevrstne listine; vsebujejo potrjene listine in potrditvene klavzule poznejših vladarjev.¹⁹ *Landshantvest* naj bi se prvič pojavil marca 1414 v Ernestovi potrditvi koroških privilegijev (v prvi vrsti Albrehtovega iz leta 1338)²⁰ in od tega leta dalje je prišlo v navado, da je deželno plemstvo vsakokratnemu deželnemu knezu predložilo prepis dotedanjih privilegijev v pisno potrditev. Nadvojvoda Ernest je avgusta 1414 potrdil tudi temeljni kranjski privilegij in ta potrditev predstavlja začetek in jedro kranjskega deželnega ročina. Inserirana je bila v vse poznejše potrditve, pri tem so te s uvodnim delom in sklepnimi formulami objele prejšnje potrditve kot letnice pri deblu. Poleg osnovnega privilegija in potrditev tega je vsaka potrditev vključila tudi morebitne druge pomembnejše

¹⁵ MÜLLER - ZARNCKE, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Bd. 4; LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, III. Bd.

¹⁶ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 127, št. 65: *Do beweist uns der rat von der stat ze Wiene, daz si alt hantfeste habent gehabt von cheisern und von den fursten ze Osterrich, die in unser herre und unser werder vater chunich Rudolf ernewet und bestaetet hat mit sinen hantfesten.*

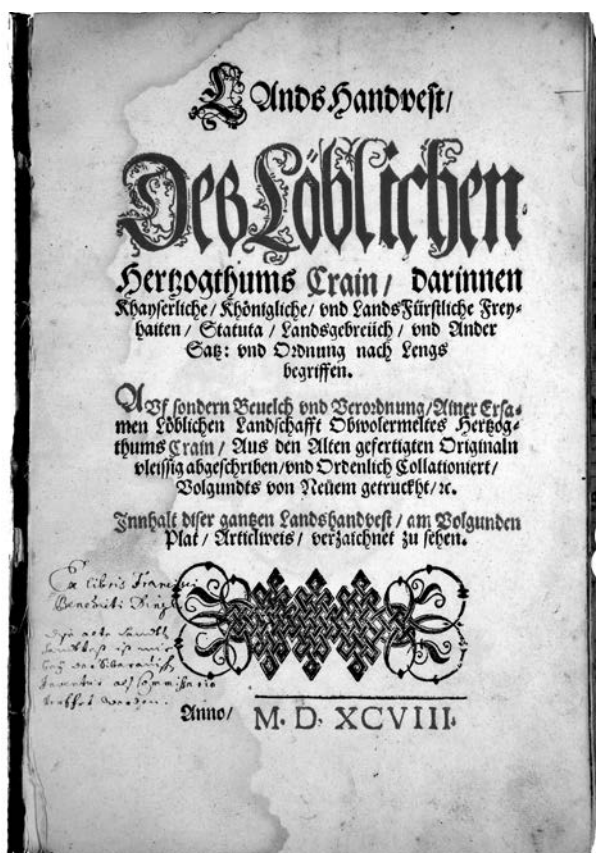
¹⁷ Npr.: PREINFALK - BIZJAK, *Turjaška knjiga listin I*, 89s, št. 37 (1322); GZL IX/27 (1350); GZL X/28 (1360); SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 234, št. 117 (1364); AS 1063, ZL, št. 223, 1374 julij 7., Ljubljana; št. 5149, 1396 oktober 22., Gradec; št. 5365, 1409 avgust 30., Dunaj; št. 5158, 1414 marec 9., Ljubljana; GZL III/55 (1442); AS 1063, ZL, št. 5390, 1444 januar 29., Ljubljana; št. 905, 1493 december 16., Dunaj. V glavnem gre v navedenih primerih za potrditve že obstoječih samostanskih ali mestnih privilegijev.

¹⁸ Slovensko obliko je v 16. stoletju skoval prevajalec Gorskih bukev Andrej Recelj.

¹⁹ VILFAN, *Deželni ročini*, 65s.

²⁰ MDC X, 381, št. 1151; LUSCHIN, *Landhandfesten*, 119.

Slika 2: Naslovnica tiskanega deželnega ročina iz leta 1598. AS 1073, ZR, 1/6r.

pisma) in med korespondenco ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja, ki jo hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Vse najpomembnejše stanovske spise za obdobje 1499–1519 je v osemdesetih letih 20. stoletja z naslovom Deželnozborski spisi kranjskih stanov objavila Marija Verbič.²⁶ Med deželnozborske spise uvrščamo: deželnoknežji razpis (sklic) deželnega zbora oziroma ukaz o sklicu zbora, pooblastilo deželnoknežjim komisarjem – svetovalcem, instrukcijo komisarjem o tem, kako naj se na zboru vedejo in kaj naj od stanov zahtevajo,²⁷ stanovski odgovor na propozicijo, odgovor komisarjev na ta odgovor (repliko) in vso nadaljnjo korespondenco v zvezi s tem. Ko sta se obe strani dogovorili (navadno o višini davčne odobritve), so stanovi o tem izdali poseben sklep, deželni knez pa je zaradi pravno-formalne davčne prostosti in kot garant izrednosti odobritve izsta-

privilegije predhodnega vladarja. Gotovo ni nključje, da so deželni ročini v opisani obliki in s tem imenom specifični za notranjeavstrijske dežele.²¹

Najpomembnejše listine so našle mesto tudi v tiskanem deželnem ročinu. Štajerski stanovi so prvo zbirko deželnih privilegijev natisnili že leta 1523; do leta 1731 je sledilo še sedem tiskanih ročinov.²² Kranjski deželni ročin je bil natisnjen v letih 1598²³ in 1687.²⁴ Edina vsebinska razlika med obema izdajama je ta, da prva ne vsebuje potrditve Leopolda I. iz leta 1660.²⁵

Spisi (akti) so v nasprotju s klasičnimi pergamentnimi listinami povezani s poznejšo obliko uprave. Poleg približno sočasnega oblikovanja deželnoknežjih centralnih upravnih uradov in stanovske (samo)uprave na prehodu iz poznega srednjega v zgodnjih novi vek je razmah spisovnega gradiva omogočil predvsem papir kot precej cenejši »pisarniški« material. »Quod non est in actis, non est in mundo« je postalo eno od temeljnih načel slehernega uradnika, tudi na Kranjskem. Deželnozborski spisi kranjskih stanov so ohranjeni od leta 1507, vendar za prva leta v bolj skromni meri. Iz obravnavanega obdobja so predvsem v fasc. 211, posamezni so raztreseni med drugimi stanovskimi akti, v zbirki listin (libeli in zaščitna

²¹ VILFAN, Deželni ročini, 65s; VILFAN, Pravna zgodovina, 201s; VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 220; LUSCHIN, Landhandfesten, 119ss; LEVEC, Landhandfesten, zlasti 284ss.

²² LUSCHIN, Landhandfesten, 195ss. Arhiv Slovenije hrani tisk iz leta 1697 (AS 1073, ZR, 1-8r, *Landts Handvest des Hertzogthums Steyer*). Po zgradbi se navedeni štajerski deželni ročin opazno razlikuje od kranjskega. Vsekakor je manj sistematičen in pregleden, posebej v prvem delu, v katerem so deželni privilegiji v ožjem pomenu. Po drugi strani pa je nazornejši v smislu oklepanja potrditvenih formul. Tiskani koroški deželni ročin iz leta 1610 poznamo le iz Vilfanovega navedka (VILFAN, Deželni ročini, 83).

²³ AS 1073, ZR, 1-6r, *Landshandvest des Löblichen Herzogthums Crain* (tisk: Hans Schmid, Gradec).

²⁴ AS 1073, ZR, 1-7r, *Landts-Handvest des Löblichen Hoerzogthums Crain* (tisk: stanovski tiskar Jožef Tadej Mayr, Ljubljana).

²⁵ Prim. LEVEC, Landhandfesten, 295ss.

²⁶ DSKS I, II. Razen precejšnjega števila pooblastil deželnoknežjim komisarjem je objavljen tako rekoč celoten fasc. 211 (šk. 314, 315). Verbičeva, v zadnjem stoletju brez dvoma največja poznavalka stanovskega fonda, je k objavi 182 dokumentov napisala tudi uvod (str. XI–XX), ki v prvem delu med drugim predstavlja vrste stanovskih aktov, v drugem pa podaja kratek pregled deželnostanovske uprave. Kolikor ne bo navedeno drugače, se v spodnji predstavitvi posameznih vrst deželnozborskih spisov poleg lastnih spoznanj opiramo prav na Verbičevo.

²⁷ Centralni del instrukcije je navadno propozicija – seznam in pojasnitev finančnih ali vojaških zahtev deželnega kneza.

vil zaščitno ali garantno pismo (Schadlosbrief). Našteti kranjski deželnozborski spisi so ohranjeni v originalih, prepisih in osnutkih.²⁸

K deželnozborskim spisom v nekoliko širšem smislu sodijo tudi pritožbe, ki so jih posamezniki, del deželnih stanov ali kar stanovi kot celota bodisi predložili na deželnem zboru bodisi pošiljali neposredno deželnemu knezu. Te stanovske pritožbe sestavljajo v kranjskem stanovskem arhivu serijo deželna gravamina (za naše obdobje zlasti fasc. 207 in 207a) in so ohranjene od leta 1512. V poštev pride še serija obravnave poslanstev, ki jo sestavlja gradivo odbornih zborov (nižje)avstrijskih dežel (fasc. 87, 97, 100). Glede gradiva meddeželnih zborov 15. stoletja, ki so se jih udeleževali tudi kranjski deželni stanovi, ter zborov štajerskih in koroških stanov, ki jih moramo zaradi analogij vsaj nekoliko poznati, smo odvisni od gradiva avstrijskih arhivov in bibliotek. To je na srečo skoraj v celoti objavljeno. Za to je v prvi vrsti zaslužen graški profesor Franz Krones, ki je začel štajerske in notranjeavstrijske deželnozborske spise²⁹ sistematično objavljati že v šestdesetih letih 19. stoletja in je po daljšem premoru končal leta 1899.³⁰ Njegovo delo sta pozneje nadgradila Burkhard Seuffert in Gottfriede Kogler,³¹ dobrodošla pomoč pa je tudi zadnji zvezek diplomatarija za Koroško.³²

Ker bo o deželnozborskih spisih podrobneje govor še v poglavju o deželnozborskem postopku, se tu omejimo na osnovne informacije. Deželnozborske spise odpre **razpis** oziroma **sklic** deželnega ali meddeželnega zbora (Landtagsaussschreibung). Deželni knez (edini, ki je lahko sklical deželni zbor) je v njem sporočil čas in kraj zbora, lahko, a ne vedno, pa je tudi na kratko naznanil razlog(e) za posvetovanje s stanovi. Na koncu je uveljavljena formula, ki odsotnost na zboru enači z neposlušnostjo deželnemu knezu. Knez se je deželnega zbora zelo redko udeležil sam, raje je za to imenoval nekaj komisarjev (svetovalcev). Te je pooblastil s posebnim **kredenčnim pismom** (*credentzbrief, credential*), s katerim so se komisariji pred deželnim zborom izkazali kot legitimni vladarjevi zastopniki. Stanovi so bili s tem načelno zavezani poslušnosti komisarjem, sicer pa s kredenciala lahko razberemo imena deželnoknežjih pooblaščenecv, navadno kraj, včasih tudi datum zbora. Skupaj s pooblastilom je bila navadno spisana **instrukcija**, navodilo, kaj naj komisariji zbranim stanovom poročajo, kaj naj od njih zahtevajo, kakšne odgovore smejo sprejeti in kakšnih ne ... Instrukcija je zakoličila pogajalska izhodišča deželnega kneza. V vsebinskem smislu je instrukcija osrednji in najpomembnejši del deželnozborskih spisov, saj poleg uvodnega orisa političnih, vojaških in finančnih razmer ter s tem povezanih načrtov deželnega kneza vsebuje **propozicijo**, predlog vladarjevih zahtev do deželnih stanov. Stanovski **odgovor** je navadno sledil kaj hitro, predstavil pa je stanovsko zgodbo. V njej sicer ne manjka hvale na račun vladarjevih prizadevanj, a tudi tarnanja nad vojaško ogroženostjo dežele, slabo letino, prazno blagajno in upornimi kmeti ne. Vse to začinja znesek, ki bi ga stanovi zmogli zbrati in je razumljivo nižji od instruktorskega. Tudi stanovski odgovor je pogajalski akt. Slediti mu je zato utegnila kaka komisarska **replika**, nakar so stanovi pogojevali njen sprejem z ugoditvijo stanovskim prošnjam. Tako se je lahko stvar precej zavlekla, dokler ni prišlo do kompromisa,

²⁸ V originalu so ohranjeni zlasti tisti dokumenti, ki so izšli iz deželnoknežje pisarne in so bili predloženi na deželnem zboru, razen instrukcij deželnoknežjim komisarjem, ki so ohranjene večinoma v prepisih. V osnutkih so ohranjeni odgovori stanov, zapisi posvetovanj in deželnozborski sklepi.

²⁹ Ob pojmu deželnozborski spisi moramo upoštevati, da se v njem v širšem smislu poleg klasičnih, v prostih (nevezanih) listih ali polah ohranjenih spisov (originalov, prepisov in konceptov), ki znotraj stanovskih arhivov sestavljajo serije »Landtagsabhandlungen« ali »Landtagsakten«, skrivajo še prepisi v rokopisih, kopalnih in registraturnih knjigah, ter listinski (pergamentni) dokumenti, ki so povezani z deželnimi zbori, na primer zaščitna pisma in libeli. Tako pojmovanje deželnozborskih spisov je tudi podlaga obstoječim objavam.

³⁰ KRONES, Vorarbeiten (1865), 26ss; KRONES, Nachträge, 94ss; KRONES, Vorarbeiten (1867), 3ss; KRONES, Vorarbeiten (1869), 63ss; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 29ss; KRONES, Urkunden, 13ss.

³¹ Landtagsakten I, II, Graz - Wien (-München) 1953, 1958.

³² MDC XI (Hrsg. Hermann Wiessner), Klagenfurt 1972.

formuliranega v **deželnozborskem sklepu** (Landtagsabschied/beschluß). Po potrebi so sledili stanovsko **davčno pismo in sklepi** v zvezi z izvrševanjem odobritve, kot protiutež temu pa je deželnozborske spise z **zaščitnim pismom** za odobreno pomoč hvaležno kronal deželni knez.³³ Iz zaščitnih pisem, ki so poleg deželnozborskega sklepa pravzaprav edini stoodstotni dokaz, da se je deželni zbor uspešno končal, lahko razberemo namen in višino vojaške oziroma davčne odobritve, če pa manjkajo preostali dokumenti, lahko tudi približno definiramo čas deželnega zbora, saj je knez pismo navadno izstavil v mesecu dni. Ohranjena zaščitna pisma za kranjske stanove so v glavnem pergamentna in so shranjena v zbirki listin.³⁴

Pisne pritožbe in zahteve deželnih stanov – **deželna gravamina**, ki so jih stanovi lahko komisarjem predložili med razpravo na deželnem zboru, med dvema zboroma pa so jih posebni odposlanci dostavili neposredno na dvor, so bile med osnovnimi pogajalskimi orožji deželnih stanov. Izpolnitev knezovih zahtev so znali odkrito vezati na poprejšnjo ugoditev pritožbam. Gravamina so bila aktualna predvsem med konfesionalnim sporom v 16. stoletju, to pa ustvarja napačen vtis, da so se spori med knezom in stanovi takrat sukali le okrog verskih vprašanj in s tem povezanih pritožb.³⁵ Najstarejše pritožbe kranjskih stanov, včasih pripravljene skupaj s štajerskimi in koroškimi, se vsebinsko dotikajo predvsem upravnih, sodnih in finančno-gospodarskih zadev.³⁶

Posebnost med viri deželnozborske narave predstavljajo **libeli**. Dogovori in sklepi augsburškega državnega zbora (z udeležbo stanovskih odborov nižjeavstrijskih dežel) aprila 1510 in innsbruškega odbornega zbora vseh avstrijskih dednih dežel v prvi polovici leta 1518 so bili namreč zbrani v obsežnih, več pergamentnih pol obsegajočih listinah, ki so bile s pečateno vrvico zvezane v obliko knjige – libela. Poznamo tako skupne libele za deželne skupine kot libele za posamezne dežele. Augsburgski libel, ki ga je cesar Maksimilijan v zvezi s pritožbami kranjskih stanov izdal 10. aprila 1510, tako obsega deset, libel za pet nižjeavstrijskih dežel pa dvanajst listov.³⁷ Pomembnejši in glede na sklepe daljnosežnejši so trije innsbruški libeli, ki so bili sad dolgotrajnih pogajanj in so za vse avstrijske dedne dežele skupaj izšli ob koncu velikega odbornega zbora. Libeli o dvornem redu,³⁸ splošnih stanovskih pritožbah³⁹ in splošnem obrambnem redu⁴⁰ so zaradi pomembnosti – kot tudi oba augsburška – pristali v tiskanem kranjskem deželnem ročinu.⁴¹

Po abecedi urejena serija kranjskih **deželanskih pisem** (Landmannsbrieft)⁴² je za našo raziskavo brez pomena. Najstarejši tovrstni dokumenti (3) so iz leta 1587, iz obdobja do konca 16. stoletja jih naštejemo še osem; povečini so iz 17. in 18. stoletja. Opozoriti je treba, da v seriji ne gre le za pisma o podelitvi deželanstva oziroma višjega plemiškega ranga, temveč tudi za posamične prošnje in priporočila za sprejem v deželne stanove. Podrobnejša analiza teh dokumentov bi lahko pripeljala do kriterijev, ki so za sprejem v kranjske deželne stanove veljali v novem veku.

³³ O vrstah, vsebini, diplomatičnih in pravnih platih deželnozborskih spisov glej tudi: Landtagsakten I, XIII, 10ss; SEUFFERT, Drei Register, 80s; MELL, Grundriß, 354.

³⁴ Zaščitna pisma in pobotnice za štajersko sestavljajo posebno serijo stanovskih listin. Prim. LUSCHIN - KAPPER, Katalog, 9ss.

³⁵ VILFAN, Pravni položaj, 12.

³⁶ DSKS I, II, passim. V igri so bili med drugim tile problemi: prestavitev sedeža nižjeavstrijskega regimenta v Bruck ob Muri, položaj novčnega mojstra, sodne instance (denimo ločeno ograjno sodišče za plemstvo iz nekdanje goriške Marke in Metlike), zapore cest, poplave Ljubljane, skladiščna pravica, sporni (davčni) položaj Trsta, Reke in Pazinskega gospostva, uporni kmetje ipd.

³⁷ AS 1063, ZL, št. 1088 in 1089, 1510 april 10., Augsburg (a). Libel za Kranjsko je objavljen v DSKS I, 29ss, št. 28.

³⁸ AS 1063, ZL, št. 1168, 1518 maj 24., Innsbruck (8 listov).

³⁹ AS 1063, ZL, št. 1169, 1518 maj 24., Innsbruck (a) (8 listov).

⁴⁰ AS 1063, ZL, št. 1166, 1518 maj 24., Innsbruck (b) (10 listov). Splošni obrambni red je bil za dežele daleč najpomembnejši; podrobno ga predstavlja SIMONITI, Vojaška organizacija, 37ss.

⁴¹ AS 1073, ZR, I-7r, 79–173. Libele prav tako najdemo v štajerskem ročinu (AS 1073, ZR, I-8r, fol. 43r–64v) in štajerski privilegij-ski knjigi (StLA, Laa. A., Antiquum, III, Privilegienbuch 3, fol. 24r–33r, 46r–69r).

⁴² AS 2, DSK I, šk. 844–848; register deželanskih pisem glej v AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 339–399.

SEZNAMI KRANJSKEGA PLEMSTVA IN DEŽELNIH STANOV

V nadaljevanju spoznavanja virov, ki nam lahko pomagajo rekonstruirati začetno obdobje kranjskih deželnih stanov, se bomo dalj časa mudili pri seznamih plemstva (deželanov), seznamih udeležencev deželnih zborov, davčnih listah in podobnem. Zaradi narave teh seznamov in bolj celostne predstavitve se bomo časovno manj omejevali. Skušali bomo pojasniti okoliščine nastanka posameznih seznamov, njihov namen, predvsem pa uporabnost in zanesljivost za rekonstruiranje deželnostanovske korporacije.

SEZNAMI PRIČ

Med listinskim gradivom bi o (številčni) moči svetnega in cerkvenega plemstva največ izvedeli s seznamov prič,⁴³ ki so bili do srede 14. stoletja, posebej v času Rudolfa IV., pomemben element slovesnih privilegijev. Že med vladanjem njegovih bratov in naslednikov jih z izjemo posameznih pogodbenih in mirovnih listin tako rekoč ni bilo več.⁴⁴ Tudi za čas, ko so bili razmeroma pogosti, pa listinski sezname prič nikakor ne igrajo tolikšne vloge, kot jim jo na primer pripisuje Krones. Po njegovem naj bi vedno znova pojavljajoča se imena pomembnejših plemiških rodbin že konec 12. in v 13. stoletju na Štajerskem predstavljala »den eigentlichen Kern der Landesvertretung«.⁴⁵ Med seznamih prič zaslužijo nekaj več pozornosti tisti, ki jih najdemo v deželnoknežjih privilegijih in hišnih redih. Med prvimi omenimo kot primer le dve potrditvi privilegijev križniških vitezov, ki ju je Rudolf IV. izstavil februarja 1360 v Gradcu in marca istega leta v Ljubljani,⁴⁶ ter še nekaj mesecev pozneje na Dunaju izstavljeno potrditev privilegijev mekinjskega samostana.⁴⁷ V graški listini z 10. februarja je naštetih prek 40 prič, med njimi so oglejski patriarh, salzburški, freisinški, passauski, krški, sekavski, lavantinski in chiemseejski (nad)škof, več grofov (mdr. goriška grofa Majnhard in Henrik, ortenburški grof Oto, celjska Herman I. in Ulrik I.), nosilcev dvornih služb (dvorni maršal, točaj, komornik, stolnik, kuhar ...), glavarji Avstrije nad Anizo, Štajerske, Koroške in Kranjske. Poldrugi mesec pozneje

⁴³ Seznam prič je sestavni del eshatokola listine in našteva tiste osebe, ki so bile navzoče ob samem pravnemu dejanju ali pa ob izstavitvi listine. Sezname so bili namenjeni pravni varnosti udeležencev pravnega akta, saj je bilo mogoče priče ob morebitnem sporu poklicati pred sodišče, da bi potrdile resničnost zapisanega. Praviloma so v seznamih najprej našteete osebe duhovskega (cerkvenega), potem pa svetnega stanu, znotraj obeh skupin pa so razvrščene po rangi. Z uveljavljanjem preprostejših oblik listin od srede 14. stoletja so postajali sezname prič čedalje redkejši, od začetka 15. stoletja pa izjemni. Glej SPIEGEL, Zeugenliste, 588s.

⁴⁴ LACKNER, Hof und Herrschaft, 251s.

⁴⁵ KRONES, Vorarbeiten (1865), 38, glej tudi 65, 71ss.

⁴⁶ PETTENEGG, Urkunden, 351s, št. 1340, 1343; ARNOLD, DOZA-Regesten II, 641ss, št. 2061, 2066; RADICS, Herzog Rudolf IV., 102; MLINARIČ, Stiška opatija, 146s. Skorajda v istih dneh, 6. februarja (Gradec) in 28. marca (Ljubljana), je vojvoda potrdil privilegije kartuziji v Bistri (KOMATAR, Copialbuch, 59ss, št. 46, 47), zato so razumljivo skoraj identične tudi med pričami našteete osebe.

⁴⁷ AS 1063, ZL, št. 5096, 1360 julij 18., Dunaj.

(27. 3.) je Rudolf na prošnjo ljubljanskega komturja potrdil še privilegije križniškega reda za Koroško in Kranjsko. Na listi prič je nekaj oseb manj, sestava pa je podobna kot v graškem primeru. Enako velja za privilegij mekinjskega samostana z 18. julija, ki pa je bil izstavljen na Dunaju. Skupna ugotovitev za vse tri sezname prič je – in prepričani smo, da bi pregled podobnih deželnoknežjih listin sklep le še utrdil – da se v njih pojavljata predvsem dve vrsti ljudi. Na eni strani gre za predstavnike politične elite, ki jih je deželni knez zaradi njihovega bogastva in položaja v družbeni hierarhiji (cerkveni dostojanstveniki) pritegnil med svoje svetovalce, na drugi pa za nosilce dvornih funkcij in člane ožjega knežjega sveta. Dejstvo, da v omenjenih listinah iz leta 1360 poleg dveh »Kranjcev« – grofa Ota iz družine Ortenburžanov, ki so imeli na Kranjskem kar nekaj posesti, in kranjskega glavarja Leutolda Stadecka, ki je bil »Kranjec« po funkciji – ni nobenega Kranjca, in to ne glede na to, da so listine regulirale kranjske zadeve in da so bile nekatere v Ljubljani tudi izstavljene, indicira nepomembnost kranjskega plemstva na dvoru in pri urejanju deželnoknežjih poslov nasploh.

Med hišnimi redi in pogodbami pogledajmo hišni red vojvode Albrehta II. iz leta 1355, ki ga je izdal v sodelovanju z deželskimi gospodi,⁴⁸ potrditev dedne pogodbe med Habsburžani in Luksemburžani iz februarja 1364⁴⁹ ter listino, s katero je vojvoda Viljem po smrti svojega očeta Leopolda III. oktobra 1386 v svojem in v imenu svojih bratov naznanil, da stricu Albrehtu III. predaja v upravljanje dežele leopoldinske linije, s čimer so bila začasno suspendirana določila delilne pogodbe iz Neubergera (1379).⁵⁰ Veljavnost hišnega reda so z navzočnostjo in s svojimi pečati potrdili tudi deželski gospodje (*lanthern*), in sicer v enem primeru 39 večinoma avstrijskih gospodov,⁵¹ v koroški varianti pa osem Korošcev.⁵² Kranjce bomo zaman iskali med množico plemstva, ki je potrdila habsburško-luksemburško dedno pogodbo, prav tako med predstavniki prizadetih dežel, ki so potrdili predajo uprave leopoldinskih dežel Albrehtu III. V zadnjem primeru gre za ljudi, ki so bili večino časa v knezovi bližini in za njegove namestnike v posameznih deželah. Kranjsko je zastopal deželni glavar Hugo Devinski.⁵³

Povedano kaže na odmaknjenost Kranjske od glavnega dogajanja, ki se je zgoščevalo zlasti v Avstriji in na Štajerskem. Zapostavljenost je brez dvoma nespodbudno vplivala na kranjsko plemstvo, ki je kneza videvalo le ob dednih poklonitvah. To dejstvo, ki je poleg teritorialne nehomogenosti dežele gotovo pripomoglo k poznemu oblikovanju plemiško-stanovske korporacije, se jasno kaže tudi v pasivnosti kranjskega plemstva v habsburških sporih v prvem desetletju 15. stoletja. V letih 1406–1407 so se za obrambo svojih interesov in interesov svojih favoritov znotraj vladarske hiše povezali tako avstrijski kot tirolski stanovi, ki so bili tedaj v veliki meri že formirani, prav tako se je povežalo štajersko viteštvo.⁵⁴ Bolj ali manj formirani deželni stanovi (mnogi člani so v listinah naštetih poimensko) so v teh deželah s prelomom stoletja postajali upoštevanja vredni element, katerega razsodniško vlogo so morali upoštevati tudi habsburški knezi.⁵⁵

⁴⁸ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 189ss, št. 102; KRONES, *Urkunden*, 60s, št. 193; MDC X, 150s, št. 446.

⁴⁹ CKSL, 1364 februar 23., Dunaj (prepis B. Otorepca po kopiji iz 17. stol.).

⁵⁰ KRONES, *Urkunden*, 94, št. 336.

⁵¹ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 189ss, št. 102; KRONES, *Urkunden*, 60s, št. 193.

⁵² MDC X, 150s, št. 446.

⁵³ KRONES, *Urkunden*, 94, št. 336.

⁵⁴ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 300ss, št. 159, 161; KRONES, *Urkunden*, 120ss; KRONES, *Bericht*, 98s, št.

IV.

⁵⁵ Nekaj desetletij pozneje se je pogum avstrijskih stanov tako povečal, da so interese dežele in legitimnega (mladoletnega) deželnega kneza Ladislava Posmrtnika branili celo z orožjem. Spor je izviral iz različnega tolmačenja testamenta kralja Albrehta II., zlasti tistega dela, ki govori o tem, kdo naj bo skrbnik tedaj še nerojenega princa, kje naj ta odrašča in kdo naj upravlja otrokovo dediščino. Stanovska opozicija okrog Ulrika Eytzingerja je sklenila zvezo, katere glavna zahteva je bila izpustitev Ladislava iz Friderikovega skrbništva in njegova premestitev v Avstrijo. Zvezi se je sprva (v oktobru 1451) pridružil 46 oseb, po (prepovedanem) deželnem zboru v decembru pa

Seznami prič ali v listinah kako drugače naštetih oseb nam torej za kranjsko plemstvo ne omogočajo vrednotenja številnosti in politične moči. Imena dobrega ducata plemičev, ki so po smrti Ulrika Spanheima konec leta 1269 in v začetku naslednjega prisegli zvestobo njegovemu bratu Filipu ter tako zavrnili pretenzije Otokarja Premisla,⁵⁶ nam ne povedo ničesar drugega kot to, da je v plemstvu ožje Kranjske že utripala določena deželna zavest in da ga je na deželo poleg (še nekodificiranega) deželnega prava vezala predvsem oseba deželnega kneza.

PLEMIŠKI IN DAVČNI SEZNAMI 15. STOLETJA

Na seznamu *Nomina dominorum et militarium (Stiriae, Carinthiae et Carniolae)*⁵⁷ je sicer s poznejšo roko in vprašajem zapisana letnica 1397, Kronos, ki je seznam najprej objavil, pa ga postavlja v leta 1399–1402.⁵⁸ Štajerski del seznama vsebuje 74 oseb iz 46 grofovskih, gosposkih in viteških rodbin, pri čemer so verjetno vključene samo pomembnejše. Korošcev je precej manj (22 iz 19 družin), od teh so tri gosposkega stanu. Tudi tu lahko predvidevamo, da so našete samo pomembnejše družine.⁵⁹ Za Kranjsko poimensko spoznamo 64 oseb iz 48 rodbin;⁶⁰ prvi je kranjski deželni glavar Herman II. Celjski, ki bi sicer spadal med štajersko plemstvo. Takoj je opaziti, da je na kranjskem seznamu v primerjavi s prejšnjima razmeroma veliko plemstva, to pa najbrž pomeni, da je popolnejši od štajerskega in koroškega, ne glede na to, da je vse tri hkrati sestavil isti človek.

Iz let 1421–1422 so kar trije sezname kranjskega plemstva. Glede na to, da sta dva izmed njih tako rekoč nepoznana,⁶¹ ju v celoti objavljamo v prilogah. Kot je pri takih dokumentih običajno, tudi omenjenih treh ne moremo datirati do dneva natančno. Prvi med njimi, seznam *Landlewit Krayn vnd in der Mettling*,⁶² nosi arhivsko letnico »c. 1420« in sodeč po zelo podobnem seznamu štajerskega plemstva⁶³ bi lahko leto 1420 kar obstalo. Dvom pa vzbuja sam začetek seznama – *Landlewit, Krain, vocati vnder den Awrsperger* – ki priča, da je seznam nastal ob sklicu (pregledu) deželne plemiške vojske; le-to je po pričakovanju vodil deželni glavar (Jurij II.) Turjaški. Problem je v tem, da glavarstva Jurija Turjaškega po doslej znanih podatkih ne moremo precizno definirati. Seznam kranjskih deželnih glavarjev namreč ne daje jasnega odgovora. Glede na to, da je bil glavar 7. maja 1420⁶⁴ in tudi 26. maja 1421⁶⁵ gotovo še Ulrik (točaj) z Ostrovice ter

je drugo verzijo listine zveze, ki se po kraju prvega srečanja upornih plemičev 14. oktobra 1451 v Mailbergu imenuje mailberška zveza, pečatilo kar 254 njenih članov, večinoma gospodov in vitezov, vendar tudi 22 prelatov in 13 mest. O mailberški zvezi in njenih članih glej GUTKAS, Mailberger Bund, 51ss, 347ss; prim. tudi ŠTIH, Ulrik II., 31ss.

⁵⁶ KOMAC, Od mejne grofije do dežele; 226s; LEVEC, Landhandfesten, 252s.

⁵⁷ StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1.

⁵⁸ KRONES, Landesfürst, 233ss, ima nepopolno objavljen seznam za vse tri dežele; štajerski del seznama je pozneje objavil tudi Mell, a ga je ohlapneje datiral v leta 1400–1410 (MELL, Grundriß, 299). V času Kronesove objave je bil seznam še v dunajskem HH-StA.

⁵⁹ Prim. FELDBAUER, Herren und Ritter, 122, 158.

⁶⁰ Kronos je spustil dva Mindorferja in jih ima le 62 (47).

⁶¹ Obstoj prvega sicer razberemo iz Landtagsakten I, 55, op. 81, o drugem pa lahko na osnovi Mellovih besed le slutimo (MELL, Grundriß, 301, op. 125).

⁶² HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1–2; glej prilogo 1.

⁶³ StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 2, fol. 27. Gre za seznam vojaškega sklica 24. junija 1420 (*convocati ad Joh. bap. anno etc. XX*). Kranjski je bil verjetno pripravljen iz podobnih vzgibov.

⁶⁴ GZL III/39; KOZINA, Landeshauptleute, 14.

⁶⁵ KOMATAR, Schloßarchiv, 187, št. 330. Listino je izstavil »Lewlet Julbekch, des edlen herren Vlreichts Schenkchen von Österwicz Verveser in Krain«; to nedvomno kaže, da je bil glavar Ulrik. Ulrik je bil nato glavar še v letih 1428–1429.

mit Noid dnoq 2291247 23 2291247

Celi Haupten
 mit Peer
 Feuz ~~Herzogenberg~~
 d'ere Herrl
 Eothart Frey
 Fainhart Hopfenbuch
 Pöpl von Weitzenst
 Hund vom Stein
 Froschert Pindkeg
 Weckel Stüpl
 Wilthans
 Pöpl Stöpper
 Eüssenham
 Georg Hamann
 Hemml Glogowitz
 Hemml
 Hingl ~~Herzogenberg~~
 mit
 Hemml
 Fehant ~~Callen von Callenstain~~
 Hamml n'ker
 Hemml
 Mavrel ~~von Grez~~
 Hemml Magweil
 Michael Pfeil
 Ludweig von N
 Hanns von Obermburg
 Hoffteuer
 Hemml Preffer
 Nit von Pöppel
 Hanns von Stegberg
 Herman
 Hanns Perrot
 Hemml Callen ~~Rudolffegg~~

Hanns Helffenberg
 Rudolf Pilschgras
 Fetter
 Himm Gall
 Himm von For
 Den Müntem
 mit
 Hemml ~~Senemst~~
 Osterberger
 Seyfiden ~~von Callenberg~~
 Hanns Greß
 Seyfiden
 Georg ~~Wendelich und ander te vort~~
 mit
 Hemml
 Pöpl ~~Himmweil~~
 Hemml ~~Wendelich~~
 Fiedl ~~Hindlich~~
 Fezal
 mit ~~Wendelich~~
 Wiltham
 Dyepel ~~Wendelich~~
 Sigmund
 Jüdel ~~Wendelich~~
 Siederberg
 Stöberberg
 Herman ~~Wendelich~~
 Jüdel ~~Wendelich~~
 Fiedl ~~Wendelich~~

Slika 3: Seznam kranjskega plemstva iz okoli leta 1400. *StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1, fol. 35v-36r.*

da je potem 2. maja 1422 kot glavar izpričan goriški grof Henrik,⁶⁶ bi v vmesno, manj kot leto dolgo obdobje (po 19. avgustu 1421 in pred 2. majem 1422),⁶⁷ lahko postavili Jurija in s tem še kar natančno datirali tudi naš seznam. Na seznamu je brez treh prečrtanih 99 oseb, če upoštevamo še v »naslovu« nakazanega glavarja, pa okroglih sto. Na Kranjskem je sodeč po seznamu živelo okrog 60 plemiških rodbin.⁶⁸ Po številu odraslih moških (tri ali več) so bile najmočnejše te: Mengeški, vitezi s Kamna (*Stein*), Mindorferji, Čušperški, Galli, Lambergi, Liechtenbergi, Auerspergi, Sawerji in Verneški (*W(B)ernekker*). Seznam zaznamuje pike, križci, vijugaste in navpične črtice ter zvezdice,⁶⁹ ki so pred imeni naštetih plemičev in za njimi. Smoter teh oznak lahko samo bolj ali manj argumentirano domnevamo. Ker gre za seznam vojaške narave, je ena možnost ta, da oznake govorijo o tem, koliko (oboroženih) mož je vsak pripeljal s seboj. Po drugi, manj verjetni možnosti, seznam ni bil narejen za enkratno uporabo, ampak so ob več pregledih deželne vojske odključali navzoče. Po tretji možnosti so zaznačili, komu je bilo poslano oziroma vročeno vabilo na (vojaški) zbor.⁷⁰

Naslednji seznam Štajercev in Kranjcev je kljub drugačnim označbam⁷¹ nastal neka-ko v istem času. Tako trditev podpiramo z začetkom štajerskega seznama, na katerem so za devetimi prelati najprej naštetih štirje celjski grofje: Herman II., Friderik II., Ulrik II. in Herman III., a je prečrtan. Razlog je lahko samo eden – nezakonskega, a pozneje legitimiranega sina Hermana II., freisinškega in tridentinskega škofa Hermana »Kilavega«, ni bilo več med živimi. Umrli je 23. decembra 1421.⁷² Da pa seznam ni mogel nastati veliko pred Hermanovo smrtjo, dokazuje njegov kranjski del. Na njem kot deželno knežjega oskrbnika svibenskega gospodstva najdemo Konrada Prennerja (*Conrad Pre^{er}mer vnser⁷³ phleger ze Scherphenberg*), zanj pa vemo, da je imel to funkcijo v letih 1421–1439.⁷⁴ Obsežnejši štajerski del seznama obsega enajst strani,⁷⁵ kranjski, ki ga objavljamo v prilogi 2, pa štiri strani. Pred imeni kranjskega plemstva in za njimi so tudi tu raznovrstne oznake, ki so verjetno nastale iz enakih (domnevnih) razlogov kot pri prejšnjem seznamu. Na seznamu je 125 posamezno navedenih plemičev,⁷⁶ vsaj dva se skrivata še pod oznako *vnd seine brudern*. Poleg tega je še dober ducat prečrtanih imen. K močnejšim se uvrščajo še družine Apfaltrerjev, vitezov z Doba (*Aich*), Gallenbergov, Blagoviških, Ravbarjev, Snežniških ter gradiščanov iz Lienza in Jame. Seznam se zdi precej popoln in daje dober

⁶⁶ KOZINA, Landeshauptleute, 14.

⁶⁷ 19. avgusta 1421 je vojvoda Ernest razsodil v sporu med Turjačani in ljubljanskimi meščani ter ljudmi *in dem Tal* in v iški fari zaradi spornih gmajne in gozdov. Pravdo so dobili ti in po nekaterih razlagah naj bi vojvoda Juriju kot odškodnino ponudil mesto kranjskega deželnega glavarja. Gotovo je, da Jurij v času razsodbe še ni bil glavar, pa tudi, da je kot glavar zaradi maščevanja Ljubljčanom pri Ernestu kmalu padel v nemilost. Glej: GZL III/40, III/43; KOZINA, Landeshauptleute, 14s; PREINFALK, Gospodje Turjaški, 138s; PREINFALK, Auerspergi, 462.

⁶⁸ Število rodbin je težko natančno določiti, ker pač ne vemo, koliko vej so imele, poleg tega pripadniki (po imenu) ene rodbine niso vedno navedeni skupaj.

⁶⁹ Pri oznakah, ki jih predstavljamo tudi v objavi dokumenta (priloga 1), je treba upoštevati, da se je bilo kdaj zaradi nejasnih razlik težko odločiti med piko ali črtico, tako da naj bo ta podrobnost le za ilustracijo.

⁷⁰ Prim. MELL, Grundriß, 149.

⁷¹ StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 3. Na zadnji strani (fol. 19v) podolgovatega papirnega zvežčiča je z dokaj sočasno pisavo poleg naslova *Lantlewt in Steir, Crain* leto 1400, kasnejše datiranje (svinčnik, z. 20. stol.?) pa spet postreže s »c. 1420«. Tako ta kot prejšnji seznam sta verjetno nastala v okviru protihusitskih in protiturških ukrepov v začetku dvajsetih let 15. stoletja. Vojvoda Albreht V. je dal v želji po boljši organizaciji deželne vojske leta 1421 za obe Avstriji narediti sezname vsega moškega plemiškega in neplemiškega prebivalstva med 17. in 70. letom starosti ter seznam orožja. Verjetno je, da so bili podobni sezname spisani tudi v notranjeavstrijskih deželah. Glej SIMONITI, Vojaška organizacija, 28s.

⁷² Glej SIMONITI, Humanizem na Slovenskem, 15s, 124, op. 57.

⁷³ Besedica *vnser* je zgovorna za avtorstvo seznama; pripišemo ga namreč lahko kakemu deželno knežjemu uradniku.

⁷⁴ D. KOS, Blesk zlate krone, 38, 59.

⁷⁵ Fol. 11r–16r. Ločeno so naštetih prelati (9, od tega ena opatinja), grofje (6 + 1 prečrtan), gospodje (20 + 7 prečrtanih), vitezi (10 + 2 prečrtana) in oprode (270 + 23 prečrtanih imen).

⁷⁶ Trije niso navedeni z imenom, ampak le kot *vnd sein bruder* oziroma *zwein sein bruder*.

vpogled v številnost kranjskega plemstva – jedra nastajajočih deželnih stanov. Ob tem je zanimivo, da je Konrad Kraig mlajši kot edini predstavnik svoje rodbine na obeh seznamih na prvem mestu. Takoj za njim in dvema Šteberškima (*Stegberg*) sledi Jurij (*Jorg*) Turjaški, ob nastanku seznama očitno že (oziroma še) deželni glavlar.

V zbirki Meillerakten štajerskega deželnega arhiva najdemo pod oznako XIV-a, Nr. 5 še en seznam iz leta 1422. Zveščič obsega dvanajst listov, na njih pa so imena 291 štajerskih deželanov (*landleut*), komaj 26 koroških, 41 kranjskih in posebej še 31 deželanov *in der Mettlisch*.⁷⁷ Seznam je za Štajersko gotovo precej popoln, bolj vprašljiv pa je za Koroško in Kranjsko. Videli smo, da lahko v tem času na Kranjskem (z Dolenjsko in Belo krajino) računamo s prek 120 deželani, na tem seznamu pa je vpisanih le 72. Razlog je mogoče v tem, da je sestavljal seznam za ožjo Kranjsko – drugače kot za Metliko (na seznamu je vseh 31 deželanov naštetih z imeni) – razen v 15 primerih navedel le rodbine, na primer *Rewtemberger*, *Hofstetter*, *Mangespurger*, *Awrsperger*, *Stegberger*⁷⁸ itd. V tem primeru bi naštel 53 rodbin. Ocenjevanja popolnosti in s tem uporabnosti kranjskega seznama se moramo vzdržati tudi zato, ker nam okoliščine in namen nastanka niso poznani.

Zgolj z omembo še treh seznamov štajerskega plemstva, od katerih sta zanimiva predvsem druga dva,⁷⁹ zapustimo dvajseta leta 15. stoletja in se postavimo v leto 1446. Takrat so nastali trije zelo pomembni seznama, ki jih bomo predstavili kot naslednje. Dva izmed njih sta bila že objavljena in sta zato v strokovni literaturi že dodobra »prežvečena«, tretji pa je manj poznan ali sploh nepoznan, a posebej za preučevanje začetkov kranjskih stanov zelo dragocen.

Prvi seznam ne zadeva plemstva, temveč deželnoknežjo komorno posest v širšem in ožjem smislu. Popis izredne davčne naklade, ki so jo ob poroki princese Katarine, sestre kralja Friderika III., z mejnim grofom Karlom Badenskim plačali samostani, duhovščina, deželnoknežja mesta in trgi ter deželnoknežji uradi (domene) na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem,⁸⁰ v našem kontekstu razkriva številnost in premoženjsko stanje kranjskih samostanov in mest, ki jih je deželni knez kot komorno posest v širšem smislu v tem času že začel pritegovati med deželne stanove. Od skupnega zneska 46.632 gld. je na Kranjsko odpadlo 9008 gld. (mesta so prispevala 2660, prelati 904, duhovščina (*pharrer*) 1500, deželnoknežji podložniki v okviru uradov pa 3944 gld.). Deleži posameznih mest oziroma samostanov nas tu ne zanimajo, zato jih bomo le naštel in ob tem opozorili na nekaj pomembnih dejstev. Med mesti najdemo poleg Ljubljane še Kranj, Kostanjevico, Novo mesto in Kamnik. Prelate so zastopali: stiški in kostanjeviški opat, velesovska priorinja, bistriški prior, komturja nemškega viteškega reda iz Ljubljane in ivanovcev iz Komende (*Sand Peter*) ter mekinjska opatinja. Če ta davčni seznam primerjamo s sestavo kasnejše

⁷⁷ Seznam je v celoti objavil Hans Pirchegger (PIRCHEGGER, *Geschichte der Steiermark* II, 529ss, za Kranjsko in Metliko 532), v CKSL je nepopolni (manjkajo trije Kranjci) prepis Boža Otorepca. Prim. tudi ŠTIH, *Celjski grofje*, 240. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 96, seznam označuje kot »das älteste Landständeverzeichniss«, to pa lahko ovržemo tako iz vsebinskega kot kronološkega vidika.

⁷⁸ ŠUMRADA, *Šteberški*, 53, napačno navaja, da so bili Šteberški leta 1422 na seznamu štajerskih deželanov, kljub temu, da Pircheggerjevo objavo seznama korektno citira.

⁷⁹ Prvi seznam je vojaške narave, našteva namreč Štajerce, ki so bili v začetku leta 1423 zaradi turške nevarnosti pozvani na Kranjsko (HHStA, *Österreichische Akten*, Krain, K. I, Fasz. 1, fol. 3–8; objava: *Landtagsakten* I, 56s, št. 11). Druga dva seznama sta nastala konec leta 1424, in sicer v zvezi z dedno poklonitvijo štajerskega plemstva Frideriku IV., ki je po smrti svojega brata Ernesta Železnega kot skrbnik Ernestovih mladoletnih sinov Friderika V. in Albrehta VI. zavladal notranjeavstrijskim deželam. Posebej dragoceno je, da je ohranjen tako seznam 139 tistih, ki so dobili vabilo, da se kot deželani poklonijo novemu deželnemu knezu (StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 2, fol. 24), kot tudi tistih, ki so se 13. novembra 1424 dedne poklonitve v Gradcu dejansko udeležili; teh je bilo 150 (StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 4). Oba seznama je objavil MELL, *Grundriß*, 149s, op. 750 in 752; prim. tudi ŠTIH, *Celjski grofje*, 240s.

⁸⁰ HHStA, Hs. W 10, fol. 139r–140v; StLA, Hs. II/14, fol. 52v–62r; ÖNB, *Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung*, CVP 8065, fol. 41r–41v; VALVASOR, *Ehre* X, 285; CHMEL, *Materialien* I/1, 66ss, št. XXVIII; *Landtagsakten* I, 133ss, št. 66; GZL X/58. Prim. še: LEVEC - LUSCHIN, *Protokoll*, 52; VILFAN, *Zgodovina neposrednih davkov*, 420s, 431; MENSJ, *Geschichte der direkten Steuern* I, 15ss.

kranjske prelatske in mestne klopi, pridemo do zanimivih ugotovitev. Tudi ko odmislimo tiste cerkvene ustanove in mesta, ki so bili ustanovljeni oziroma povzdignjeni po letu 1446, pogrešamo na prelatski strani pleterskega priorja in freisinškega škofa. Razlog se zdi preprost. V nasprotju z deželno stanovsko sfero, v katero je bila prek oskrbnika svojih posesti (loško gospostvo) vključena tudi freisinška škofija, je šlo v tem primeru za navadno deželnoknežje obdavčenje, za katero knez ni potreboval privolitve deželnih stanov. Kartuzija Pleterje manjka očitno zato, ker je bila ustanova celjskih grofov, torej (tedaj še) zunaj deželnoknežje sfere. Najpomembnejša je brez dvoma ugotovitev, da med mesti manjka Metlika, takrat v pravnem in strukturnem smislu povsem izoblikovano mesto.⁸¹ Prepričljivo razlago za to je podal Peter Štih, ko je ugotovil, da nekdanja goriška Grofija v Marki in Metliki leta 1446 ni bila v posesti Habsburžanov, temveč celjskih grofov, ki so jo imeli od Habsburžanov v zastavi z deželnoknežjo oblastjo vred.⁸² Gotovo tudi belokranjski križniki manjkajo zaradi enakega razloga. Zadnje ugotovitve tako samo potrjujejo tistim, ki opozarjajo na omejeno zanesljivost davčnih seznamov in drugih finančno-tehničnih virov pri ugotavljanju (dokazovanju) deželno stanovstva posameznih mest ali prelato.⁸³

Najbolj znan in največkrat citiran je radgonski mobilizacijski seznam. Za to je gotovo najzaslužnejši Valvasor, čeprav poznamo tudi starejše in z Valvasorjem nepovezane prepise. Velika vrednost tega seznama je v tem, da ga lahko natančno datiramo in da poznamo namen njegovega nastanka.

Madžarska vojska je v času nasledstvenih sporov na Madžarskem in vmešavanja celjskih grofov v madžarske zadeve aprila 1446 pod vodstvom Ivana Hunyadija vdrla na Štajersko, plenila po Dravskem polju in se usmerila proti Celju.⁸⁴ Kralj Friderik je za pomoč Celjskim prek štajerskega deželnega upravitelja Leopolda Aspacha sredi aprila v Maribor sklical štajersko deželno vojsko.⁸⁵ To očitno ni zadostovalo in 6. maja 1446 so se v Radgoni sestali predstavniki deželnih stanov vseh treh notranjeavstrijskih dežel in za 20. junij določili sklic (zbor) vojaških kontingentov Štajerske, Koroške in Kranjske v Radgoni oziroma Fürstenfeldu.⁸⁶ Poleg samega oborožitvenega ali mobilizacijskega reda (Rüstungsordnung)⁸⁷ so glavni rezultat radgonskega meddeželnega zbora imeniki vseh prelato, gospodov, vitezov in oprod, ki naj bi se vojaškega sklica udeležili in so bili osebno⁸⁸ pozvani. Svoj delež naj bi sicer prispevali tudi duhovščina, mesta in trgi ter podložniki (vpoklic vsakega desetega). Vabila štajerskim in koroškim stanovom so razposlali 18., kranjskim pa že 13. maja.

Valvasor je v Slavi vojvodine Kranjske (1689) na podlagi »starega rokopisa«⁸⁹ poleg povzetkov defenzijskega reda objavil sezname za vse tri dežele. Čeprav Valvasorju po-

⁸¹ OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 102.

⁸² ŠTIH, Dežela Grofija, 123ss, tu 138s.

⁸³ KNITTLER, Städte und Märkte, 13; STRADAL, Prälaten, 63.

⁸⁴ PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 56ss; ŠTIH, Ulrik II., 29s.

⁸⁵ Konkretno je ohranjen poziv sekavskemu proštu, ki naj bi v Maribor poslal dobro oborožene konjenike in pešce – GZM VII/3; glej tudi ŠTIH, Celjski grofje, 252.

⁸⁶ Landtagsakten I, 114ss, št. 50–64; StLA, Hs. II/14, fol. 96r–131r; StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1446.

⁸⁷ Ta opredeljuje: kdo naj se pozivu odzove (osebno ali po zastopnikih – to je bilo mišljeno zlasti pri prelatih, mestih in trgih ter mladoletnih plemiških otrocih), koliko oborožencev in voz naj pripelje s seboj, kako naj bo opremljen itd.

⁸⁸ Glej npr.: Landtagsakten I, 120ss, št. 51–60; MDC XI, 99, št. 234. Da so pisali v glavnem vsem, ki so na seznamih, pričajo tudi redke opombe (*den ist nit geschriben worden*) pri nekaterih posameznikih s štajerskega ali koroškega seznama (npr. StLA, Hs. II/14, fol. 124v; MDC XI, 97, št. 230); na kranjskem seznamu takih opomb ni.

⁸⁹ VALVASOR, Ehre XV, 343ss. *In einem alten Manuscript habe ich diejenige / welche wegen der dreyen Laender / entweder persoenlich erschienen seynd / oder Andre fuer sich gestellet haben / gefunden ...* (str. 344). Ta formulacija dopušča nekaj dvoma o Valvasorjevi interpretaciji, saj bi sklepali, da gre za seznam tistih, ki so na zbor v resnici prišli; sploh nedvoumno pa se Valvasor izraža pri kranjskem seznamu: *Aus Crain erschienen entweder persoenlich / oder durch ihre Stell-Vertreter / und Anwalten / diese nach benannte ...* (str. 348). Kot smo že povedali, gre v resnici za sezname tistih, ki so jih na vojaški zbor pozvali.

gosto odrekamo zanesljivost in verodostojnost, je vendarle dovolj dokazov, da se lahko v primerih, ko je črpal iz arhivskih dokumentov, nanj brez velikega strahu zanesemo. To je pokazala tudi primerjava Valvasorjevih seznamov s kritičnima objavama štajerskega⁹⁰ in koroškega⁹¹ seznama. Valvasorjeva predloga je bil rokopis Viljema Schertza, ki nam ga ni uspelo odkriti.⁹² Pri iskanju pa smo našli tri starejše prepise, od katerih eden po našem védenju še ni bil prezentiran.⁹³

Če se omejimo na kranjski del seznama,⁹⁴ pojdimo od starejših prepisov k mlajšim in najprej omenimo Codex Auerspergensis.⁹⁵ Ta papirni kodeks z 274 listi (234 je popisanih) predstavlja zbirko prepisov privilegijev in aktov, ki jo je za službeno uporabo ustvaril neznani deželno knežji uradnik; po imenu kodeksa bi lahko sklepali, da Turjačan.⁹⁶ Kodeks vsebuje prepise dokumentov iz srede in s konca 15. stoletja ter je verjetno nastal v zadnjem desetletju 15. stoletja (po letu 1493). Kranjski del radgonskega seznama obsega liste 126v–129v.⁹⁷ Glede na to, da je ta verzija najstarejši znani (čeprav po našem védenju doslej še nikjer citirani) prepis seznama iz leta 1446, ga bomo imeli za primarni vir.⁹⁸ Če ga primerjamo z Valvasorjevim seznamom, lahko ponovno ugotovimo, da je bila Valvasorjeva predloga vsebinsko zelo blizu izvirniku. Če odmislimo vrstni red, ki se v prvi tretjini seznama vitezov in oprod ne ujema povsem, in to, da je Valvasor otroke Nikolaja Mengeškega in Andreja Dürrerja navedel ločeno na koncu in ne med preostalim plemstvom,⁹⁹ je edina pomanjkljivost Valvasorjevega kranjskega seznama izpustitev Jurija Višnjegorskega (Weixelbergerja). Razlika je še v tem, da Valvasor predstojnico mekinjskega samostana pravilneje imenuje opatinja, na drugih seznamih pa je navedena kot priorinja. Popolni seznam *Landtlewyt des furstntums Khrain* tako vsebuje sedem prelatov, tri gospode iz rodbine Kraigov ter poimensko 146 vitezov in oprod iz 82 družin. 52 družin je zastopanih le z enim predstavnikom.¹⁰⁰ Omenimo, da je med prelati prvi naveden freisinski škof,¹⁰¹ poleg tega pa zaradi povsem drugačne (deželno stanovske¹⁰²) narave seznama tu v nasprotju z razvidom izredne davčne naklade ob poroki princese Katarine

⁹⁰ Landtagsakten I, 117ss, št. 50. Pretežni del objave (do op. 384) se popolnoma ujema z Valvasorjem, med tistimi pa, ki so morali namesto sebe poslati namestnike (v glavnem pri mladoletnih plemiških otrocih), pa jih Valvasor 27 nima; to je gotovo posledica druge predloge.

⁹¹ MDC XI, 96s, št. 230. Tudi tu z izjemo tistih, ki jim pozivi niso bili poslani, razlik tako rekoč ni.

⁹² Omenimo, da je med rokopisi graškega deželnega arhiva (Hs. 28/I) tudi rokopis z radgonskimi seznamami (na str. 569–591), ki je bil narejen po Valvasorju. Gre za Ehrenspiegel des Hertzogthumbs Steyer, ki ga je leta 1731 spisal Franc Leopold Stadl.

⁹³ Po drugi strani nam (gotovo brez posebne škode) ni uspelo priti do rokopisa, ki naj bi bil pod signaturo II 190 v arhivu v Nikolsburgu (glej Landtagsakten I, 115, št. 50).

⁹⁴ Štajerski seznam našteva 34 prelatov (od teh ločeno 14 tistih, *die gueter im land haben und darin nit gesessen sein*), 4 grofe, 13 gospodov, 236 vitezov in oprod – *ritter und khnecht* (brez tistih – otrok, ki naj bi poslali druge). Posebej (Landtagsakten I, 125, št. 56) odkrijemo 19 mest in trgov. Prim. tudi: KRONES, Vorarbeiten (1865), 53s, op. 64; FELDBAUER, Herren und Ritter, 62, 99.

⁹⁵ Na koroškem seznamu so: 19 prelatov, le 2 gospoda (in vdova po gospodu Andreju Stubenbergu) ter 96 vitezov in oprod (brez devetih, ki jim pozivi niso bili poslani). Prim.: FELDBAUER, Herren und Ritter, 122, 158; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 570; II, 191.

⁹⁶ StLA, Hs. II/14.

⁹⁷ Če domnevo razvijamo naprej, bi v poštevek prišel le Viljem »Bogati« Turjaški, ki je bil cesarski svétnik in kranjski deželni glavar (1483–1501); glej PREINFALK, Auerspergi, 509s.

⁹⁸ Fol. 96r–106v (štajerski), 122v–124v (koroški).

⁹⁹ Objavljen v prilogi 4.

¹⁰⁰ Nikolajevi bi sodili med Mindorferje in Zellenbergerje (št. 34 in 35), Andrejevi pa za Hansa Dürrerja (št. 139).

¹⁰¹ Omembe Valvasorjevega seznama mdr. tudi v: DIMITZ, Geschichte Krains I, 269s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 387; VILFAN, Zemljiška gospodstva, 184; ŽVANUT, Od viteza do gospoda, 20s.

¹⁰² V Codexu Auerspergensis (fol. 109v) v zvezi s tem med dokumenti za Štajersko lahko preberemo: *Dem von Freysing hat man gen Crain ain anschlag gethan, darauff man im in Steyr nicht angeschlagen noch geschriben*.

¹⁰³ Claudia Fräss - Ehrfeld (Geschichte Kärntens II, 191) meni, da seznam iz leta 1446, vsaj kar zadeva prelato, ne dokazuje toliko njihovega članstva v deželnih stanovih kot željo deželnega kneza po njihovem prispevku v denarju oziroma vojski. Podobne pomisleke v zvezi s takimi seznamami ima STRADAL, Prälaten, 60ss, vendar menimo, da so v konkretnem primeru neupravičeni, saj je seznam rezultat dogovora na meddeželnem zboru in ne solistične akcije deželnega kneza.

najdemo tudi pletersko kartuzijo.¹⁰³ Kljub temu pogrešamo komturje viteških redov (Ljubljana, Komenda, Metlika), saj jih ni niti med vitezi, medtem ko je očitno, da so namesto briksenskega škofa šteti gospodje Kraigi, ki so imeli blejsko gospostvo v zastavi. Sestave kranjske mestne kurije, katere obstoj v tem času še ni nedvoumno izpričan, nam dokumenti iz maja 1446 ne podajajo. Omembe vredno pa je, da so iz Radgone z zahtevo *etlich guet werlich khnecht ze rossen vnnd ze fuessen auff das maist pest vnd sterkest so sy ymer khüinen vnd ze bestellen vnd ze ordnen* pisali tudi sodniku, svetu in komunu v Trstu.¹⁰⁴

Popolnoma enaki verziji kranjskega seznama kot v Codexu Auerspergensis najdemo še v dveh rokopisih, in sicer iz srede 16. stoletja¹⁰⁵ ter leta 1615.¹⁰⁶

Podobo seznamov iz leta 1446 zaokrožimo z virom, ki je bil doslej praktično nepoznan.¹⁰⁷ Gre za seznam kranjskih in seveda tudi štajerskih ter koroških stanov, ki ga najdemo v ročni registraturni knjigi (»Handregistratur«) Friderika III.¹⁰⁸ Razkošni pergamentni rokopis, ki ga krasijo iluminirane strani z grbi, Friderikovo devizo AEIOU in letnico 1446, je bil »nastavljen« leta 1446. V njem najdemo poleg sodobnih stvari tudi prepise starejših dokumentov Friderikovih prednikov (privilegije, pogodbe, testamente), pa tudi vpis iz leta 1449 (fol. 43v).

Če odmislimo seznama za Štajersko in Koroško¹⁰⁹ ter se posvetimo samo kranjskemu (glej priložo 3), v začetku opazimo, da sta med prelati navedena komturja ljubljanskih križnikov in komendskih ivanovcev, med priorinjami, ki so naštete ločeno, pa poleg vlesovske in mekinjske tudi predstojnica škofjeloških klaris. Pozornost zbudi Jorg Wernerker (*Pernegger*),¹¹⁰ ki je poleg že znanih treh Kraigov naveden med gospodi. Na seznamu vitezov in oprod na Kranjskem je posamezno navedenih kar 197 ljudi! Če od teh odštujemo štiri, ki se pojavljajo na dveh mestih, in prištejemo najmanj dva, ki se skrivata v izrazu *mit den brüedern*, obstanemo pri številki 195. Na seznamu vitezov in oprod je tako kar 60 takih oseb, ki jih na doslej znanih plemiških seznamih iz leta 1446 nismo opazili.¹¹¹ Po drugi strani pa na njem manjka 15 plemičev, ki na radgonskem seznamu so. V obeh seznamih se pokrivajo: 7 prelatov, 3 gospodje ter 131 vitezov in oprod. Friderikov seznam se od tistega v Codexu Auerspergensis v prvih dveh tretjinah malo razlikuje,¹¹² potem pa po Erhartu Hohenwarterju, ki radgonski seznam zaključuje, navaja še 58 plemičev. Tem – prvič v tovrstnih seznamih – sledi šest kranjskih mest in trije trgi.

Iz povedanega lahko z veliko zanesljivostjo potegnemo naslednji sklep: seznam v Friderikovi »ročni registraturi« je nastal v začetku leta 1446 in predstavlja deželnokežjo evidenco kranjskih prelatov, plemstva, mest in trgov; od njih je knez v vojaški ali finančni stiski pričakoval *rat und hilfe*. Prva priložnost se je pokazala že na radgonskem meddeželnem zboru, ko je Friderik svoja pričakovanja soočil z notranjeavstrijskimi stanovi. Rezultat je viden v omenjenem mobilizacijskem redu ter seznamu na vojaški zbor v Radgoni in Fürstenfeldu pozvanih Kranjcev. S Friderikovega seznama, ki ga imamo lahko za njegovo pogajalsko izhodišče, je zaradi slabe obveščeniosti ali morda površnosti sestavljavca seznama izpadlo 15 plemičev, sicer pa se številke očitno približujejo zgor-

¹⁰³ Položaj Pleterij pa morda le ni tako jasen, saj jih pri naštevanju obveznosti kranjskih prelatov med drugimi v seznamu naštetimi ni (Codex Auerspergensis, fol. 130r; VALVASOR, Ehre XV, 349s).

¹⁰⁴ Codex Auerspergensis, fol. 130v.

¹⁰⁵ HHStA, Hs. B 43, fol. 96r–98r.

¹⁰⁶ ÖNB, CVP 8065, fol. 95r–97v. Pred kranjskim sta seveda v obeh rokopisih tudi seznama za Štajersko in Koroško.

¹⁰⁷ Vir v zvezi s koroškimi proštijami omenja STRADAL, Prälaten, 61, op. 49, a ga nepravilno citira (kot rokopis W 20). To je do sedaj edina nam znana omemba tega seznama v literaturi.

¹⁰⁸ HHStA, Hs. W 10 (Böhm 19).

¹⁰⁹ Fol. 133r–137r.

¹¹⁰ Na istem seznamu ga srečamo nato še dvakrat med vitezi in oprodami.

¹¹¹ V objavi seznama (priloga 3) so vsi »na novo odkriti« v polkrepkem tisku.

¹¹² Nekaj je razlik v vrstnem redu in seveda pisanju imen, 15 »radgonskih« plemičev na Friderikovem seznamu manjka.

VIRI

Slika 4: Seznam kranjskih stanov v Friderikovi ročni registraturni knjigi iz leta 1446. *HHS*tA, *Hs. W 10, fol. 137r–138v*.

nji številčni meji kranjske plemiške korporacije. Pogajanja s stanovi so dala realnejšo sliko, ki po eni strani vključuje tiste, na katere so v vladarjevi bližini pozabili, po drugi pa zanemarja 60 potencialnih vojakov oziroma davkoplachevalcev. Sklepamo, da so ti s sklicnega imenika izpadli zato, ker so spadali pod gospostvo celjskih grofov, bodisi v Celjskim zastavljeni Marki in Metliki bodisi kot drobna vazalska klientela na drugih kranjskih teritorijih. Tak sklep potrjuje Vilfanove domneve, da na radgonskem seznamu morda ni plemstva s celjskih ozemelj,¹¹³ utrjuje pa ga dejstvo, da je bila celotna kampanja povezana z obrambo celjskega dominija proti Mažarom. Knez in stanovi so mobilizacijo plemstva z njihovih posesti očitno prepustili celjskim grofom samim.

Neodgovorjeno ostaja vprašanje kranjskih mest in trgov, ki na Friderikovem seznamu so, na mobilizacijskem pa ne. Prva možnost je, da kranjski stanovi mest takrat še niso vključevali, druga pa, da se viri v zvezi s kranjskimi mesti niso ohranili. To domnevamo zato, ker poznamo primere pisem, poslanih štajerskim in koroškimi mestom ter trgov,¹¹⁴ ter tudi poziv Trstu.¹¹⁵

Naslednji seznam kranjskega plemstva je z začetka šestdesetih let. Na verjetno nepopolni prezenčni listi lipniškega samovoljnega meddeželnega zbora štajerskih, koroških in kranjskih stanov oktobra 1462 bi po imenih sodeč lahko bili tudi trije Kranjci.¹¹⁶ Veliko pomembnejši je spisek kranjskih deželanov, ki so se zaradi podpore cesarju Frideriku III. v njegovem sporu z bratom Albrehtom VI. in posebej ob obleganju na Dunaju znašli na listini, s katero je Friderik izboljšal kranjski deželni grb – kranjski orel je na prsih v navzgor obrnjenem polmesecu namesto biserno-rdeče dobil zlato-rdečo šahovnico ter cesarsko krono na glavo.¹¹⁷ Poleg kranjskega deželnega glavarja in štajerskega vrhovnega maršala grofa Ulrika Schaunberga so v listini našeta imena 31 plemičev iz Kranjske in Slovenske marke, ki nastopajo kot nekakšna kranjska elita.¹¹⁸

Zgolj kot zanimivost naj omenimo še 25 plemičev (več kot polovica je Kranjcev), ki so se februarja 1457 kot svetovalci, oskrbniki in služabniki pokojnega Ulrika II. Celjskega pojavili v zapisu dogovora cesarja Friderika III. z Ulrikovimi svetovalci,¹¹⁹ ter imena tistih vitezov (spet je kar nekaj Kranjcev), ki jih je znameniti »Turnierheld« Gašper Lamberger sklatil s konj, se z njimi razšel po neodločenem boju ali jim »prepustil nagrado«.¹²⁰

Od 15. stoletja se poslavljamo s seznamimi padlih oziroma ujetih plemičev in pogrebecev dveh rimsko-nemških kraljev. Na leto 1473 in ne na 1475, kot najdemo pri Valvasorju in potem v literaturi,¹²¹ se po starejših in zanesljivejših virih nanaša seznam (notranjeavstrijskih) gospodov, vitezov in oprod, ki so bili 24. avgusta ubiti oziroma ujeti v bitki

¹¹³ VILFAN, Zemljiška gospostva, 184; VILFAN, Struktura stanov, 176; FELDBAUER, Herren und Ritter, 99, 122, op. 12.

¹¹⁴ Landtagsakten I, 125, št. 56; StLA, Hs. II/14, fol. 124v–126v.

¹¹⁵ Glej op. 104.

¹¹⁶ Andrej Hohenwarter, Krištof Mindorfer in Štefan Hohenwarter (Landtagsakten II, 50ss, št. 117).

¹¹⁷ AS 1063, ZL, št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto; VALVASOR, Ehre X, 296s. Netočen je Otorepčev regist k prepisu listine v CKSL, ki govori, da je orel namesto biserno-rdečega šahiranja dobil zlato-srebrno šahiranje; to je (verjetno ne edini) povzel KOSI, Potujoči srednji vek, 83.

¹¹⁸ Jurij in Gašper Črnomaljska, Nikolaj Sicherberger, Andrej Hohenwarter, Hans Turjaški, Andrej Apfaltrer, Erazem in Andrej z Novega gradu (*vom Newnhaws*), Jošt Gallemlberger, Jurij Lamberger mlajši, Matej Zellenberger, Hans Gall z Rožeka (*Rudolfsegk*), Oto in Andrej Semeniška, Jurij Gretzer, Friderik Luger, Erasem Loser, Hanns Matscherol, Baltazar Durrer, Konrad Liechtenberger, Jurij Mosheimer, Baltazar Wagen, Vigel (*Wiguleis*) in Andrej Verneška (*Wernegker*), Nikolaj Rauber, Hans Lengheimer, Nikolaj Snežniški, Baltazar Turner, Gašper Gretzberger, Lovrenc Paradeiser in Lenart Gumpler.

¹¹⁹ 1457 februar 10., Gradec (izvleček Boža Otorepca v CKSL).

¹²⁰ VALVASOR, Ehre XV, 367.

¹²¹ VALVASOR, Ehre XV, 375; BOŽIČ, Ludovik Kozjakar, 522ss; SIMONITI, Vojaška organizacija, 118; SIMONITI, Turki so v deželi že, 92; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 162.

s Turki *pey dem Vistall*.¹²² Na seznamu ubitih in ujetih, ki verjetno ni popoln,¹²³ je 39 ljudi, od teh lahko sodeč po imenih in starejših seznamih osmim s precejšnjo gotovostjo pripišemo kranjsko poreklo. To so Ludvik Kozjakar, Andrej Hohenwarter, Viljem Gall, Eknstainer, Harrer, Matej Mindorfer, Ulrik Gall in Archer, morda tudi *Khalüetz* (iz leta 1446 je znan *Mert Galüentz* oz. *Galiencz*). Temu seznamu sledi še spisek tistih, ki so spopad preživeli. Teh je bilo 15, med njimi je Kranjec osem ali devet.¹²⁴

Na pogrebu kralja Albrehta II. leta 1439 so simbole dežele Kranjske (zastavo, čelado, ščit in meč) nosili štirje plemiči; od teh je bil Kranjec le Friderik Lamberger, drugi trije so bili brščas Štajerci. Podobno je bilo s »predstavništvom« Slovske marke, saj vsaj dva (morda pa kar vsi štirje) nista bila njena prebivalca.¹²⁵ Kaže, da so si na pogrebu navzoči plemiči vloge v sprevidu razdelili ne oziraje se na deželni izvor. To je v tem primeru razumljivo, ker se pogreba Albrehta II., ki ni imel neposredne zveze s Kranjsko, gotovo ni udeležilo osem plemiških oseb, kolikor bi jih bilo potrebnih za dostojno predstavlanje Kranjske in Marke. Dobrih 50 let pozneje, na pogrebu cesarja Friderika III. leta 1493, je bil položaj drugačen, saj je vseh deset predstavnikov tudi zares izhajalo iz Kranjske.¹²⁶

SEZNAMI V 16. STOLETJU

Od seznamov, ki so večinoma vključevali le plemstvo, se bomo preselili k seznamom udeležencev deželnih zborov in zbirnim seznamom kranjskih deželnih stanov (matrikam), še prej pa bomo spomnili na najstarejšo avstrijsko »topografijo«, ki za Kranjsko s priključenimi gospostvi ponuja skope in ne preveč zanesljive informacije. Rokopis z naslovom *Auszug der fürsten, graven, herrn, ritter und adls, auch der gegennt, clöster, stett, märckht, schlösser und wasser in Österreich unnder und ob der Ennß, Steir, Kärndtn, Crain und Etschland*¹²⁷ je okoli leta 1510 najverjetneje stekel iz peresa Ladislava Sunthayma.¹²⁸ Nastal je, da bi na podlagi v njem zbranih topografskih podatkov zrisali karto naštetih habsburških dežel. V zvezi s tem moramo takoj ugotoviti, da je zbrani material zelo nepopoln in deloma netočen, historična vrednost rokopisa pa zato majhna.¹²⁹

Opis Kranjske se začneja s poglobitnimi značilnostmi dežele in potem naštevanjem njenih območij (fol. 40v), sledi spisek kranjskih mest (fol. 41r). Naštetni so: Radovljica, Brežice (!), Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Ljubljana, Višnja Gora, Novo mesto, Metlika, Ribnica (trg), Krško, Črnomelj (*ain stätl*), Lož (kot trg na Kočevskem!) in *Neustat in der Katsee ain marckht*; s tem je očitno mišljeno (mesto) Kočevje. Če odštejemo štajerske Brežice, freisinško Loko, ribniški trg in tedaj v rokah gospodov Črnomaljskih zakupljeni Črnomelj¹³⁰ ter prištejemo staro Kostanjevico, dobimo skupek kranjskih deželnoknežjih in s tem tudi deželnostanovskih mest.

¹²² StLA, Hs. II/14, Codex Auerspergensis, fol. 198r; ÖNB, CVP 8065, fol. 211r; objava v CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 717. Z *Vistall* oz. *Visl* naj bi bilo mišljeno Bizeljsko (glej v prejšnji op. citirane avtorje).

¹²³ Po drugi strani je gotovo pretirano Valvasorjevo poročilo, da je »pete stegnilo« okoli 400 »naših«. Valvasor (Ehre XV, 375) sicer ponuja seznam 15 zajetih plemičev in ob njihovih imenih višino zahtevane odkupnine.

¹²⁴ Jurij Sweinpeck(?), Viljem Sawrer, Gašper in Krištof Lamberger, Mindorfer, Osterman Turjaški, Kellerberger, Rauber in Liechtenberger. (StLA, Hs. II/14, Codex Auerspergensis, fol. 198v; ÖNB, CVP 8065, fol. 211v.)

¹²⁵ StLA, Hs. II/14, Codex Auerspergensis, fol. 48v–49r; ÖNB, CVP 8065, fol. 35v; VALVASOR, Ehre X, 281.

¹²⁶ StLA, Hs. II/14, Codex Auerspergensis, fol. 207v, 208v; ÖNB, CVP 8065, fol. 141r, 142r; UNREST, Österreichische Chronik, 225s; VALVASOR, Ehre X, 300. Kranjske simbole so nosili Viljem in Volkart Turjaška, Jurij Lamberger starejši, Jurij Lamberger mlajši in Andrej Gall, simbole Slovske marke pa Andrej Kasthauer, Jurij Lueger, Jurij Schreyer ter Turck in Andrej Semeniška.

¹²⁷ ÖNB, CVP 15283.

¹²⁸ Glej EHEIM, Topographie, 7ss.

¹²⁹ Prav tam, 15ss. Še največja vrednost rokopisa je v tem, da kot najstarejši topografski opis avstrijskih dežel sploh obstaja.

¹³⁰ Prim. GOLEC, Družba, 3, 5, 7, 11, 109, 172. Črnomelj se, čeprav je bil leta 1407 skupaj z Metliko označen za mesto, potem v vseh znanih virih do šestdesetih let 16. stoletja omenja le kot trg.

Pomanjkljiv je spisek samostanov; pri imenu *Sulth* zaslutimo Stično, sledijo Pleterje, Bistra, Gornji Grad, Velesovo, Mekinje, klarise iz Škofje Loke in tudi ljubljanska škofija. Seznam *Der adl in Crain, ritter vnnd knecht* pozna 26 posameznikov oziroma rodbin¹³¹ in nima posebne vrednosti, zanimiv pa je toliko, da tri rodbine nedvoumno uvršča med gosposke. Sledi še popis kranjskih voda ter mest v Istri (omenimo Trst in Pazin) in na Krasu (Reka, Kastav, Vipava).

Poleg prezenčnih list, ki so raztresene po zapisnikih kranjskega deželnega zbora in drugih stanovskih kolegijskih organov ter jih tu le omenjamo,¹³² poznamo še nekaj seznamov, ki so nastali v deželnozborskem okviru. Več jih najdemo med objavljenimi deželnozborskimi spisi kranjskih stanov, in sicer za leta 1511–1515. Prvi izmed njih je seznam deželanov, ki so aprila 1511 odobrili pokritje potnih stroškov za odposlanca na cesarski dvor Sigmunda Mordaxa.¹³³ Na seznamu je 14 ljudi, med njimi so vicedom, tržaški škof in ljubljanski stolni dekan. Slaba tri leta pozneje sta ob marčnem deželnem zboru v Ljubljani nastala dva seznama; zanimivejši je drugi z imeni tistih, ki so imeli ugovore na davčne zaostanke. Tega vira seveda ne smemo obravnavati kot seznama tistih, ki so imeli dostop na deželni zbor, saj so med njimi tudi prior šentjakobskega samostana v Ljubljani ter predstavniki (kaplani) župnij in štift.¹³⁴ Nadaljnji sezname so del deželnozborskih sklepov, naštevajo pa davkoplachevalce oziroma posojilodajalce ter člane ad hoc poslanstev in odborov.¹³⁵

Izjemno zanimiv je seznam, povezan z deželnim zborom 23. januarja 1543 v Ljubljani. Ko so hoteli kranjski stanovi dokazati, da zaradi nesklepčnosti ne morejo privoliti v vladarjeve zahteve, so napravili seznama navzočih in odsotnih članov zbora.¹³⁶ Ker je o tem pisal že Vilfan, tu le kratko povzemamo ugotovitve. Seznam lepo odraža strukturo stanovskih klopi, predvsem pa dokazuje, da je bilo odločujoče jedro deželnih stanov precej majhno. Zbora se je namreč udeležilo samo 25 ljudi, to pa gotovo ni bila le posledica slabega januarskega vremena. Čistopis seznama odsotnih vsebuje kar devet prelatov, štiri poimensko naštete gospode in še dediče Trojana Turjaškega, 46 predstavnikov nižjega plemstva (*Ritterschafft vnd Adl*) ter deset mest. Osnutek tega seznama je še obsežnejši in jasno je, da so hoteli sestavljalci sprva za vsako imenjsko posest najti njenega predstavnika na deželnem zboru in s tem človeka, ki bi prispeval k deželni davčni odobritvi. Kritična primerjava seznamov je pokazala, da bi v letu 1543 v kranjskem deželnem zboru lahko sedelo 92 bolj ali manj nespornih članov.¹³⁷

Kar nekaj seznamov je v rokopisu *Aemter, Anstalten, Gebrauche, Anordnungen der Stände* (originalni naslov je bil *Memorien Buch*), ki ga je leta 1620 začel pisati deželni tajnik Burkhard Hitzinger, večji del pa je okoli 1650 ustvaril Wolfgang Markovič.¹³⁸ Prvi seznam (fol. 23r–26r) je bil narejen po nekem izvlečku iz stiškega samostana, ki naj bi vključeval »stare stanove«, vendar že bežen pregled vpisanih (z letnicami od konca 12. do začetka 16. stoletja) kaže, da je seznam povezan z dobrotniki ali obiskovalci stiškega samostana ter da nikakor ne gre za kranjsko stanovsko matriko. Pomembnejši je Marko-

¹³¹ *Aursperger, Sebriacher, Lueger, Lamberger, Hochenwarter, Gosiacher, Rauber, Rainnach, Katzianer, Lichtenperger, herrn von Khreig, Aursperger herrn, Tscharnembl herrn, Flebusch, von Thurn, Passer, Trappen, Gallen, Gallenberger, Moisse, Schrot, Harisch, Cupi, Aphaltra, Teschiz, Vnngerspacher* (fol. 41v–41ar).

¹³² Sejni zapisniki (protokoli) sestavljajo posebno serijo znotraj prve stanovske registrature. Obsegajo 85 knjig za obdobje 1530–1782 (AS 2, DSK I, šk. 875–921).

¹³³ DSKS I, 45, št. 37.

¹³⁴ Prav tam, 96s, št. 78s.

¹³⁵ Prav tam, 107, št. 85; 146, št. 114; 155s, št. 120.

¹³⁶ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); glej tudi: VILFAN, *Struktura stanov*, 176s; KOŠIR, *Die krainischen Landstände*, 133s.

¹³⁷ VILFAN, *Struktura stanov*, 177.

¹³⁸ AS 2, DSK I, šk. 933.

vičev seznam za kranjski deželni zbor leta 1577.¹³⁹ Po tem seznamu, ki je očitno nastal po starejši predlogi, so v deželnem zboru ožje Kranjske¹⁴⁰ ter priključenih gospodov Istre in Krasa lahko sedeli: 26 prelatov (20 s Kranjske, 2 s Krasa in 4 iz Istre), 17 gospodov iz 9 rodbin (samo iz Kranjske), 99 vitezov in »plemstva« (*Ritterschafft vnd Adl*, od tega 20 s Krasa in iz Istre) iz nekaj več kot 60 rodbin ter 14 mest (dve – Reka in Kastav v Istri). Skupaj tako na vrhuncu reformacijskega gibanja dobimo 156 možnih članov kranjskega deželnega zbora,¹⁴¹ vendar se zdi številka previsoka.¹⁴² Po tem seznamu sta v rokopisu še dva z nizom gospodov in deželanov, ki so bili med kranjske stanove sprejeti po letu 1577 oziroma 1663.¹⁴³

Vilfanovi oceni zanesljivih članov kranjskega deželnega zbora v letu 1577 se precej približa naslednji seznam.¹⁴⁴ Nastal je na zahtevo avstrijske nadvojvodinje Marije, vdove po Karlu II., kateri je bil 3. decembra 1590 tudi poslan. Sestavljavci – člani stanovskega odbora – so v spremnem pisanju poudarili, da seznama niso napravili po imenjski knjigi, saj je v njej veliko takih, ki niso sprejeti (*angenommene*) deželani in ne sodijo v deželni zbor, prav tako so v imenjski knjigi neznana imena propadlih rodbin. Upoštevali tudi niso tistih, ki so »sedeli« zunaj dežele oziroma so bili kako drugače zadržani zunaj Kranjske in se deželnih zborovanj zato niso mogli udeležiti. Seznam so sestavili glede na dejansko stanje v deželi in je vključeval *allein die ietztwesende, von alten geschlechten geborne vnd sonsten recht angenommene, firmemene vnd in des Lands notturfften taugliche Herren vnd Landleüth*. Našteti kriteriji obljublajo realen spisek potencialnih udeležencev kranjskega deželnega zbora okrog leta 1590. Rezultati so taki: na prvi, prelatski klopi, je sedelo 9 oseb, in sicer ljubljanski škof, stolni dekan in kapiteljski oskrbnik, opata Stične in Kostanjevice, priorja Bistre in Pleterij, deželni komtur in prošt novomeškega kolegiatnega kapitlja. Poleg tujih škofov pogrešamo ženske samostane (ti sicer manjkajo že na čistopisu seznama odsotnih iz leta 1543), prav tako ni metliškega, črnomaljskega in komendskega komturja (1543 so na spisku odsotnih). Drugo klop je napolnilo 25 gospodov, tretjo 71 vitezov in »plemičev« ter četrto 12 deželnoknežjih mest. Skupna cifra je 117.

*Verzeichnus der Herrn vnd Landtleith von allen vier Ständen des Hertzogthumbs Crain*¹⁴⁵ je nastal v začetku 17. stoletja in zajema zadnje desetletje 16. in prvo desetletje 17. stoletja. Metoda sestave tega seznama ni poznana, gotovo pa ni bila tako načelna kot pri prejšnjem primeru. Prelatov je bilo sedem (ni tujih škofov, ženskih samostanov in kartuzije Pleterje, ki je bila leta 1595 ukinjena), gospodov 32, vitezov in oprod nekaj več kot 90. Pred več kot pol plemiškimi imeni so križci različnih odtenkov, to pa lahko pomeni le, da so bili z njimi v več etapah označeni tisti, ki so v času aktualnosti seznama umrli. Mest na seznamu ni.¹⁴⁶

Člani stanovskega odbora so se zavedali, da imenjska knjiga ne more biti resna podlaga za seznam deželnih stanov nasploh, kaj šele udeležencev deželnega zbora. V imenj-

¹³⁹ Prav tam, fol. 31r–36v, *Beschreibung der Herrn vnd Landtleüth in Crain*. Glej tudi: VILFAN, *Struktura stanov*, 177; KOŠIR, *Stanovska uprava*, 26ss; KOŠIR, *Die krainischen Landstände*, 133s.

¹⁴⁰ Ožja Kranjska v tem primeru vključuje tudi nekdanje goriške posesti na Dolenjskem in v Beli krajini.

¹⁴¹ Vilfan in Košir (glej op. 139) se ustavita pri številu 149, ker sta v ožji Kranjski pri seštevanju spregledala pet od 79 članov viteške klopi (Košir sicer objavlja 77 imen – izpustil pa je Blaža Apfaltrerja (enega od dveh) in Merta Galla (enega od dveh)), prav tako sta pozabila všteti Reko in Kastav. Vilfan se tudi moti, ko piše, da je bil seznam sestavljen v 18. stoletju.

¹⁴² Vilfan predvideva, da bi ob morebitnem ločevanju zanesljivih članov od nezanesljivih prišli do številke 110.

¹⁴³ Fol. 38ss, 80ss. Roka, ki je vpisovala na novo sprejete deželane po 1663, seveda ni bila več Markovičeva, ampak se je zvrstilo več drugih pisarjev; vztrajali so kar do leta 1767.

¹⁴⁴ AS 2, DSK I, šk. 432 (fasc. 290a/1), 959ss, *Verzeichnus der Herren vnd Landtleüth von allen vier Stenden des Fürssthumb Crain, so zu einem Landtag fürnemlich zuerfordern*.

¹⁴⁵ AS 1073, ZR, I-84r, fol. 1r–6v.

¹⁴⁶ Kranjska mesta (brez Loža, Kočevja in Višnje Gore) najdemo v nadaljevanju rokopisa; tam so našeti kandidati za veliki stanovski odbor v letu 1595 (fol. 8r–10r). Sledijo seznama raznih deželnih in stanovskih uradnikov.

skih knjigah so namreč vpisani lastniki imenjskih posesti skupaj z njihovimi v denarju ocenjenimi dohodki, zlasti tistimi, ki so izhajali iz zemljišč (podložniških dajatev). Gre torej za sezname tistih, ki so prispevali v deželno davčno blagajno.¹⁴⁷

Preden se lotimo še zadnjega dela predstavitve plemiških in stanovskih seznamov – za nazaj narejenih zbirnih seznamov kranjskih stanov – spomnimo še na dva seznama vojaške narave. Prvi je register pregleda lahke deželne konjenice iz leta 1530,¹⁴⁸ drugi pa 29 let mlajši seznam gospodov in deželanov (tudi nekaj prelatov je vmes), ki so sestavili deželni vojaški kontingent.¹⁴⁹

ZBIRNI SEZNAMI (MATRIKE) KRANJSKIH DEŽELNIH STANOV

V marsikaterem stanovskem ali gosposčinskem arhivu srečujemo sezname deželnih stanov ali stanovske matrike iz obdobja od konca 16. stoletja vse tja v 19. stoletje. Vzrok nastanka je bil poleg potrebe po pregledu nad osebami, ki jim je bila priznana pravica do udeležbe na deželnem zboru, predvsem strah (oziroma želja) starega, iz srednjega veka izvirajočega plemstva, da jih novoveški povzpelniki ne bi izpodrinili. Sposobnost, iznajdljivost in debela mošnja so namreč vse pogosteje prehitevali zaspano modro kri, desetine generacij dolge rodovnike in zasluge prednikov.

Pisma o podelitvi deželanstva (Landmannsbriefe) so eden prvih znakov, da stanovska korporacija in predvsem njen član potrebuje dokaz o sprejetju med deželne stanove in s tem izkaz določenega družbenega statusa. Prva deželanska pisma za Kranjsko so ohranjena iz leta 1587, in s to letnico se začenjata tudi dva kronološka seznama gospodov in deželanov, ki so bili sprejeti med kranjske deželne stanove.¹⁵⁰ V stanovskem fondu je še nekaj podobnih seznamov deželanov oziroma izdanih deželskih pisem za čas 1631–1697, najdemo pa tudi abecedni seznam živečih gospodov in deželanov, ki so se navadno udeleževali zasedanj deželne zbornice (1687).¹⁵¹

Med seznammi, kompiliranimi iz različnih virov, je treba najprej omeniti tistega, ki ga je stanovski registrator Karel Seifrid Perizhoff(er) vključil v drugi del repertorija stanovskega arhiva. Repertorij je začel pisati v letu 1722.¹⁵² Po abecedi plemiških »priimkov« urejeni seznam gospodov in deželanov (fol. 123–184) je po Perizhoffovih besedah nastal na podlagi starih protokolov in spisov s posvetovanj ter drugih originalnih dokumentov kranjskega stanovskega arhiva. V okviru posameznih črk ni trdnega abecednega ali kronološkega reda, tako da so deželani vpisani pomešano, kot so piscu v različnih dokumentih pač prihajali v roke. Pred vsakim je letnica; ta naj bi pomenila leto, v katerem je bil nekdo na deželnem zboru, s tem pa naj bi ne bil prejudiciran čas sprejema posameznika oziroma njegove družine med deželane. Po seznamu je bil najstarejši »deželan« kranjski

¹⁴⁷ Med njimi so tudi župniki, kaplani, druga cerkvena imenja, špitali in bratovščine, plemiške vdove, (mladoletni) dediči itd. Več o nastanku imenjskih knjig s pregledom in opisom knjig za Kranjsko glej v POLEC, Svobodniki, 16ss. Kranjske imenjske knjige hrani Arhiv Republike Slovenije; najstarejša je iz leta 1539, vendar daje posamezne informacije (predvsem vpise davčnih zaostankov) tudi za nekaj let predtem.

¹⁴⁸ AS 2, DSK I, šk. 230 (fasc. 136).

¹⁴⁹ Prav tam, šk. 413 (fasc. 283).

¹⁵⁰ AS 2, DSK I, šk. 933, Kodeks Hitzinger - Markovič, fol. 38ss, 80ss; AS 1073, ZR, I-43r – Rokopis je na podlagi starejših avtorjev v letih 1681–1712 sestavil Ivan Gotthard Lukančič. Poleg rodovnikov kranjskih plemiških rodbin najdemo tu dva nesistematična (brez letnic ali abecednega reda) seznama kranjskih gospodov in deželanov, ki so umrli v letih 1537–1700 (fol. 154r–161r). Sledi omenjeni seznam ljudi, ki so pridobili deželanstvo v obdobju 1587–1716. Seznam je rubriciran po letih; če v kakem letu ni bilo nobenega na novo sprejetega deželana, nam to sporoča besedica *nemo*. Po Lukančiču je bilo v 129 letih v kranjske stanove sprejetih okoli 280 oseb. Zanimivo je še, da v seznamu v letu 1639 ob sprejemu novega deželana prvič zasledimo finančno participacijo. Baron Emanuel Fini je moral namreč za tri leta brezobrestno »položiti« 8000 glid. V kasnejših desetletjih so bili podobni zapisi vse pogostejši.

¹⁵¹ Glej AS 2, DSK I, šk. 2 (fasc. 2), sn. 42.

¹⁵² AS 2, DSK I, šk. 874. O Perizhoffovi ureditvi in popisu stanovskega fonda ter repertoriju nazadnje NARED, Arhiv, 12ss.

deželni glavar Rudolf Liechtenstein (1355). Tudi drugi plemiči, ki so vpisani pred letom 1446, so bili kranjski glavarji: 1378 Ulrik Khümburg, 1405 Seifrid Gallenberg, 1407 Jakob Stubenberg, 1425 Jurij Turjaški.¹⁵³ Če torej odmislimo razne deželne funkcionarje – glavarje, upravitelje, vicedome – ki jih je Perizhoff našel v listinah ali kronikah, in spomnimo, da je za čas po letu 1530 uporabljal predvsem stanovske sejne zapisnike, lahko za starejše obdobje (čeprav prav tu pogrešamo citate) ugotovimo: 59 plemičev, ki imajo letnico 1446, je brez dvoma posnel z Valvasorjevega seznama; morda so upošteevane le tiste rodbine, ki so v začetku 18. stoletja še živele na Kranjskem. Vključil je vseh 32 imen s cesarske listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba (1463). Manj prepričani smo pri 53 posameznikih, ki so vpisani z letnico 1507, in 43 deželanih, ki jih najdemo zapisane v letu 1515. Trditev Maje Žvanut, da so stanovi po požaru v deželni hiši leta 1507 sestavili nov seznam, nima opore v virih, pa tudi ne mnenje, da je bil leta 1515 opravljen zadnji množični sprejem med deželane ali pa vsaj sestavljen nov seznam.¹⁵⁴ Možno je, da je bil izdelan nov seznam, ko so pogoreli tako rekoč vsi stanovski spisi, vendar se nam glede na Perizhoffovo izhodišče (fol. 122v – letnica pomeni leto, ko je nekoga zaznal na deželnem zboru) zdi verjetneje, da so mu bili dostopni sezname udeležencev deželnih zborov v letih 1507 in 1515, ki danes niso več ohranjeni. Temu bi pritrili tudi številki verjetnih udeležencev obeh zborov (53 oziroma 43), ki se za kranjske razmere zdita kar realni. Deset deželanov je vpisanih z letnico 1517. V Perizhoffovem seznamu, ki so ga, mimogrede, nadaljevali tudi njegovi nasledniki (ob nazadnje vpisanem deželanu je celo letnica 1838, fol. 127v), ni prelatov in mest.¹⁵⁵

Načelno enak je abecedni seznam gospodov in deželanov vojvodine Kranjske.¹⁵⁶ Zajema čas 1355–1727 in ne 1405–1727, kot lahko preberemo na njegovi prvi strani in je povzeto v literaturi.¹⁵⁷ Nikjer niso navedeni viri, po katerih je bil seznam narejen, a lahko spet ugotovimo, da so poleg nekaterih najvišjih deželnih uradnikov na seznamu ob letu 1446 tisti, ki jih poznamo iz Valvasorja (seznam navaja 55 posameznikov, tudi tri, ki jih pri Valvasorju ni), 25 jih je iz listine o izboljšanju kranjskega grba 1463, 51 s »seznama« 1507 in 46 iz leta 1515. Drugi so očitno vzeti iz sejnih zapisnikov.

Dva podobna seznama smo našli v dolskem arhivu. Deželani so v obeh vpisani od leta 1355 in segajo do leta 1727 oziroma 1737.¹⁵⁸ V vsebinskem smislu ne ponujata ničesar bistveno novega, če izvzamemo, da v prvem ni Valvasorjevega kontingenta, ampak je pri letu 1446 vpisanih le nekaj deželanov. Pomenljiva je pripomba na začetku prvega seznama, ki je brez dvoma še iz 18. stoletja. »Dolski« seznam naj bi bil v glavnem dober, čeprav so nekateri deželani izpuščeni, po drugi strani pa najdemo take, ki sicer kot deželani niso izpričani. Pisec pripombe ugotavlja, da Kranjska še nima zanesljive matrike; še najboljša naj bi bila Markovičeva. Prav tako je v Perizhoffu preveč nepravilnosti in pomanjkljivosti, Lukančič pa ni dovolj sistematičen.¹⁵⁹

Podobni seznamami, ki se začenjajo z letnico 1355 in končujejo z letoma 1697 in 1740, so iz prve polovice 18. stoletja še trije, vendar ne zaslužijo posebne obravnave, ker se od

¹⁵³ Za dejanski čas njegovega glavarovanja glej op. 67.

¹⁵⁴ ŽVANUT, *Od viteza do gospoda*, 21. Žvanutova se sicer navezuje na dva podobna seznama, ki ju bomo spoznali v nadaljevanju.

¹⁵⁵ Edina izjema, ki je še posebej zanimiva, zadeva Škofjo Loko, saj je bila ta patrimonialno (freisinško) in ne deželnoknežje mesto. Kljub temu naj bi bila leta 1500 med mesti na deželnem zboru (glej fol. 126r).

¹⁵⁶ AS 2, DKS I, šk. 2 (fasc. 2), sn. 42.

¹⁵⁷ Prim.: ŽVANUT, *Od viteza do gospoda*, 21; PREINFALK, *Služba Turjačanov*, 129; PREINFALK, *Gospodje Turjaški*, 163. Tako kot na Perizhoffovem seznamu tudi tu za leto 1355 najdemo deželnega glavarja Rudolfa Liechtensteina in 1378 Ulrika K(h)üemburga.

¹⁵⁸ AS 730, *Gospodstvo Dol*, fasc. 123, 9–46, 62–85. Oba seznama sta zasnovana abecedno; v prvem se je sestavljevec znotraj posameznih črk dosledno držal kronologije. Na prvem seznamu je obdobje napačno zamejeno z letoma 1425–1727. Drugi seznam navaja za leto 1446 večino tistih, ki jih poznamo s prejšnjih dveh seznamov.

¹⁵⁹ Prav tam, 9.

predstavljenih razlikujejo v malenkostih. Še najbolj pogrešamo nekaj desetini »Valvasorjevega« plemstva, saj je v teh seznamih pri letu 1446 zapisanih le nekaj oseb.¹⁶⁰

Nekaj svežine prinaša Breckerfeldov »poskus« stanovske matrike iz leta 1792.¹⁶¹ Nastal je namreč v času, ko je stanovska korporacija doživljala velike spremembe, in kaže na sestavo stanov v zadnjem desetletju pred začasno ukinitvijo. V prvem delu rokopisa je predstavljeno aktualno stanje. Duhovski stan je imel 20 predstavnikov, med njimi škofe iz Freisinga, Brixna, Krke in Trsta. Po pričakovanju ni predstojnikov/ic samostanov, saj so bili le-ti v desetletju prej razpuščeni. Posvetno plemstvo se je delilo na kneze (9 rodbin), grofe (okrog 70 rodbin), barone (57 rodbin) in viteze (70 rodbin). Četrto klop je zasedalo devet mest, med znanimi pogrešamo Kočevje (od leta 1791 je bilo v okviru turjaške vojvodine Kočevske¹⁶²), Radovljico in Kostanjevico. Drugi del rokopisa je abecedni indeks na Kranjskem imatrikuliranih deželnostanovskih rodbin, *aus bewährten Kunden* sestavljen v letu 1792 (fol. 15r–51v). Leto imatrikulacije (vpisa oziroma sprejetja v stanove) je pri večini navedeno, vendar gre za že znane letnice in jih moramo jemati s precejšnjo rezervo.¹⁶³ Vpisani so celo plemiči iz 13. in 14. stoletja, tako da je seznam za obdobje do srede 15. stoletja lahko le imenski indeks v listinah pojavljajočih se imen in ne stanovska matrika. Breckerfeld si je gotovo pomagal z Markovičem in verjetno Perizhoffom. Med svetnim plemstvom so pomešani tudi prelati in mesta. Ta so navedena še posebej.¹⁶⁴

Že po obnovitvi stanovske ustave (1818) je leta 1824 nastala še zadnja velika stanovska matrika; ohranjena je v štirih različicah.¹⁶⁵ Deželani so tu nanizani po abecednem redu in pri vsakem je navedeno, v katerih dokumentih se pojavlja. Matrika je narejena po Perizhoffovem seznamu¹⁶⁶ in listini iz leta 1463, predvsem pa po stanovskih protokolih in deželanskih pismih.

Za zadnjo večjo kompilacijo kranjskih plemiških seznamov je konec 19. stoletja poskrbel Anton Globočnik. V reviji *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* je 1899. leta objavil prispevek *Der Adel in Krain*.¹⁶⁷ Gre za pregled plemiških rodbin, ki so v Kranjsko zadevajočih virih. Niza jih po stoletjih (od 11. do konca 19. stoletja), ko so se

¹⁶⁰ AS 1073, ZR, I-83r (1355–1738); NŠAL, KAL, Spisi, fasc. 81, št. 67 (1355–1697); NŠAL, Zapuščine, Steska Viktor, fasc. 81 (1355–1740). Nekaj besed je treba povedati v zvezi z zadnjim seznamom, ki naj bi bil sestavljen po letih sprejema v stanove. Najprej je treba korigirati prvi vpis, saj se je poleg deželnega glavarja Rudolfa Liechtensteina zapisala napačna letnica 1335. Seznam je poseben v tem, da je strukturiran zgolj kronološko. Poleg deželnoknežjih oziroma deželnih funkcionarjev (glavarjev, upravitelja), ki jih poznamo tudi iz drugih popisov, je le 6 deželanov identičnih z Valvasorjevimi (1446), sledijo prepisi seznamov iz let 1463, 1507 in 1515. Iz kasnejših vpisov je mogoče razbrati, da so bili pri izdelavi seznama upoštevani razvidi na novo sprejetih deželanov. Citirani vir je Steskov prepis seznama Janeza Gregorja Dolničarja (*Miscellanea V* v Semeniški knjižnici), a z nekaj dopolnitvami, saj sega do leta 1740, Dolničar pa je umrl že 1719.

¹⁶¹ AS 1073, I-53r, *Franz Anton von Breckerfeld, Versuch zu einer Matrikel der Herren Stände in Krain mit Namen der jtz lebenden Mitglieder*.

¹⁶² Mesto Kočevje je cesar Leopold I. Volfu Engelbertu Turjaškemu z določenimi pridržki pravzaprav podaril že leta 1667. Glej PREINFALK, Auerspergi, 230.

¹⁶³ Pri Martinu in Jakobu Raunachu navaja, da sta leta 1446 sedela v deželnem zboru, podobno trdi za Andreja Apfaltrerja in Jurija Lamberga za leto 1463 ter za Rudolfa Lichtenberga(!) za leto 1355, mi pa vemo, da gre v prvih dveh primerih za seznam pozvanih na vojaški zbor v Radgoni in Fürstenfeldu oziroma za Kranjca z listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba, v tretjem pa je pravilno, da je bil Rudolf Liechtenstein leta 1355 kranjski deželni glavar (to je Breckerfeld tudi sam navedel). Bliže resnici so gotovo navedki *im Landtag geseßen 1507 oz. 1515*.

¹⁶⁴ Fol. 43r–43v. Od običajnih dvanajstih deželnoknežjih mest na Kranjskem ni Kočevja, pri Radovljici, Krškem in Kostanjevici pa lahko preberemo opombo, da so bila nekaj let prej municipalizirana.

¹⁶⁵ AS 1073, ZR, III-3r (osnovna različica, spisal Henrik Rutter); 63r (skrajšani prepis); I-54r (prepis z vpisi deželanov po letu 1824, rokopis je v letu 1897 končal Mirko Lorentz); I-55r (tipkopis iz leta 1914).

¹⁶⁶ Perizhoffov seznam je tako rekoč edini vir tudi za dva seznama kranjskih deželnostanovskih družin za čas 1355–1838, ki ju najdemo v Stanovski matriki in grbovnici (AS 1073, ZR, II-11r). Tu so tudi razni koncepti in fragmenti matrik, ki so očitno nastali v zvezi z zbiranjem gradiva za matriko iz leta 1824.

¹⁶⁷ MMK 12 (1899), 1ss, 52ss. Po drugem Globočnikovem delu (GLOBOČNIK, Uebersicht, 129ss) je priložnostni seznam kranjskih deželnih stanov (samo plemstva) za sredo 16. stoletja sestavil SCHOLZ, Ständefreiheit, 281ss.

prvič pojavile kot »Landesangehörige«, znotraj teh pa po abecedi. Po možnosti so dodane letnice povzdiga v višji plemiški rang; črka L ob letnici naznanja, kdaj naj bi rodbina dobila kranjsko deželanstvo. Jasno je, da je Globočnikov seznam lahko zanesljiv le toliko, kolikor so zanesljive njegove predloge. Poleg različnih »arhivov« je pri pripravi tabel uporabljal rokopise iz kranjskega deželnega muzeja (Schönlebna, Lukančiča, Perizhoffa), dvorne (dunajske) in zagrebške nadškofijske knjižnice ter tiskana dela Valvasorja, Wisgrilla in Siebenmacherja, razne almanaha in časopis Adler.

Koliko se torej v predstavljenih seznamih zrcali realna slika strukture in številnosti kranjskih deželnih stanov? Osnovni kriterij mora biti njihova popolnost, ta pa je odvisna od okoliščin (na primer sestavljavčeve natančnosti) in še bolj namena nastanka. Najbolj dragoceni so gotovo tisti sezname, ki so nastali sočasno in za katere poznamo tako vsebinski kot časovni okvir ter namen nastanka. Med bolj zanesljive lahko štejemo tudi tiste sezname, ki so nastali na podlagi primarnih dokumentov, denimo deželanskih pisem. Veliko več previdnosti terjajo številni zbirni, za nazaj sestavljeni sezname, še zlasti če so nastali predvsem s kompiliranjem starejših seznamov. Splošna resnica je, da taki izdelki ne odpravljajo napak iz predlog, ampak jih v najboljšem primeru samo ponovijo, če že ne dodajo novih. Veliko je o tem povedal že avtor pripombe v prvem »dolskem« seznamu (glej op. 159). Na očitnejše napake in pomanjkljivosti takih seznamov smo skušali sproti opozarjati, sistematična analiza oziroma globlje poznavanje posameznih rodbin pa bi gotovo navrgla še veliko konkretnih korekcij.

NAJPOMEMBNEJŠE OBJAVE VIROV

Že v predstavitvi deželnozborskih spisov smo omenili zaslužne za to, da je objavljena velika večina (notranjeavstrijskih) deželnozborskih spisov iz obdobja formiranja deželnih stanov. Franza Kronesa naj bi pravzaprav vzpostavitev »ustavnega življenja« v habsburški monarhiji v začetku šestdesetih let 19. stoletja spodbudila k zbiranju in objavljanju dokumentov, iz katerih bi lahko prepoznali zgodovinski odnos deželnega kneza in deželnih stanov. Nastal je korpus objav regestov in izvlečkov,¹⁶⁸ po avtorjevih besedah poskus »pripravljalnih del« za zbirko virov o štajerski deželnozborski zgodovini.¹⁶⁹ Kronesa je v duhu svojega časa pretiraval z iskanjem deželnih stanov globoko v visokem srednjem veku – o deželnih zborih govori že za čas okoli leta 1200 – in je v svojih delih objavil mnogo dokumentov, ki z deželnimi zbori nimajo nobene zveze, ampak pričajo o plemiških sodnih zborih ali recimo sodelovanju plemstva in prelatov pri knezovih pravnih poslih. Kljub temu so njegove objave za previdnega bralca (terminologija!) še vedno dovolj verodostojen vir, in to ne samo za zgodovino štajerskih, temveč tudi koroških in kranjskih stanov, saj vključujejo precej dokumentov meddeželnih in odbornih zborov.

Kronesovo delo sta skušala sredi prejšnjega stoletja nadgraditi Burkhard Seuffert in Gottfriede Kogler.¹⁷⁰ Njuni Najstarejši štajerski deželnozborski spisi zajemajo obdobje 1396–1493 in so metodološko gotovo korak pred Kronesom, vendar nas imeni uglednih izdajateljev in čas izida ne smejo odvezati kritičnosti. Štajerske deželne zbornice in meddeželne zbornice namreč nizata s preveliko lahkoto in pogosto s šibkimi argumenti.¹⁷¹ Premalo upoštevata na primer dejstvo, da je bil lahko marsikateri davek, zlasti prelatom in mestom, naložen tudi brez odobritve deželnega zbora. Objavljeni so spisi meddeželnih zborovanj, ki so se jih udeleževali Kranjci, njihovi sklepi pa so bili zavezujoči tudi za kranjske deželne stanove.¹⁷²

V odlično delo Marije Verbič so vključeni tako rekoč vsi najstarejši deželnozborski spisi kranjskih stanov in bo eden glavnih temeljev pričujoče raziskave.¹⁷³

Pečat splošnim zbirkam zgodovinskih virov za 15. stoletje je sredi 19. stoletja z nekaj obsežnimi deli (tako v obliki integralnih objav kot regestov) dal zlasti Joseph Chmel. V njegovih glavnih delih najdemo tudi dokumente za Kranjsko in zgodovino njenih sta-

¹⁶⁸ Glej op. 30.

¹⁶⁹ KRONES, Vorarbeiten (1865), 27.

¹⁷⁰ Landtagsakten I, II, Graz - Wien (-München) 1953, 1958.

¹⁷¹ Prim. kritične misli v: VILFAN, Rechtsgeschichte, 136, op. 159; 192, op. 117; LACKNER, Hof und Herrschaft, 41s. Vilfan ocenjuje, da gre v tej objavi za deželnozborske spise v zelo širokem pomenu besede in da ti ne morejo pričati o rednih deželnih zborih pred sredo 15. stoletja. Opozarjamo še na to, da so v Landtagsakten II citirani nekateri deželnozborski spisi Štajerskega deželnega arhiva, pa jih januarja 2005 tam nismo našli.

¹⁷² Prav tako najdemo dokumente, ki se dotikajo Tirolske ali Avstrije, in sicer kot primer za vire, ki bi morali v podobni obliki nastati tudi za Štajersko, pa se niso ohranili.

¹⁷³ DSKS I, II, Ljubljana 1980, 1986. Oceno prvega dela knjige je podal Bogo Grafenauer (Arhivi IV (1981), št. 1–2, 182).

nov.¹⁷⁴ Ob kritični uporabi prav tako ne gre prezreti Ernsta Birka, ki je pripravil kratke regeste listin k »Zgodovini habsburške hiše«. ¹⁷⁵ Praznino, ki v objavah virov zeva za čas od smrti cesarja Friderika III. (1493) do objav ohranjenih deželnozborskih dokumentov za Kranjsko, presega zbirka regestov za obdobje Maksimilijana I., ki jo je v okviru serije Regesta Imperii zastavil Hermann Wiesflecker s sodelavci. Doslej je izšlo že 21.833 modernih in izčrpnih regestov za čas od avgusta 1493 do konca decembra 1504. ¹⁷⁶ Objavljeni so listine, akti, pisma in narativni viri, ki v veliki večini še nikoli poprej niso bili objavljeni oziroma predstavljeni. Kar nekaj jih zadeva tudi Kranjsko, njene stanove, deželno knežje uradnike, oskrbnike itd. Zbirka razen prvega zvezka nima registra, a si lahko pri iskanju pomagamo z elektronsko izdajo. ¹⁷⁷

Med historiografskimi viri izpostavimo Avstrijsko kroniko koroškega župnika Jakoba Unresta, ¹⁷⁸ ki velja za enega najpomembnejših narativnih virov avstrijskega prostora v poznem srednjem veku; za nekatere dogodke je celo edini vir. Unrest je začel Avstrijsko kroniko pisati kmalu po prevzemu fare v Sv. Martinu ob Vrbskem jezeru (1466) in je vztrajal skoraj do svoje smrti v letu 1500. Njegovo glavno delo je po eni strani nadaljevanje Steinreuterjeve Kronike 95 gospostev, predvsem pa plod lastnih izkušenj, ustnega izročila, zapisanih ali natisnjenih novic (Zeitungen) ter sočasno objavljenih aktov. ¹⁷⁹ Kljub nezadostni kritiki in »srednjeveški omejenosti« je kot dober opazovalec in poslušalec zvest posredovalec svojega časa. ¹⁸⁰ V zvezi z obravnavano temo ugotavljamo, da je Kranjska nekoliko zapostavljena, saj je Unrest kljub dobri geografski situiranosti po pričakovanju precej bolje poznal koroške in štajerske razmere. Zelo verodostojno opisuje meddeželne zbornice. Unrest je posebej zanimiv tudi zato, ker na nek način odslikava tedanje »javno mnenje«.

Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske ¹⁸¹ je bila sad 17. stoletja in kot tako jo moramo tudi ocenjevati. Valvasor je bil v metodološkem in nazorskem smislu ujet v duha svojega časa, ujet v barok. Njegovo zgodovinopisje je pripovedujoče in poučno; včasih se celo zdi, da mu je bil nauk pomembnejši od preverjene informacije. Kjer ni imel na voljo pisnih virov, je segel po ustnem izročilu, če ga je tudi to pustilo na cedilu, pa po svoji fantaziji. Vilfan takole ocenjuje uporabnost Valvasorjevih del kot zgodovinskih virov: »Glede posamičnih dejstev, ki jih je Valvasor poznal iz lastnega opazovanja, je do nasprotnega dokaza zanesljiv, njegova povzemanja virov in tujih podatkov pa v splošnem tudi niso izmišljena, pač pa jim v podrobnostih ne smemo pripisovati prav velike dokazne moči.« ¹⁸² Ta ocena drži predvsem za primere, pri katerih se je skliceval na sta-

¹⁷⁴ CHMEL, *Materialien I/1*, Linz 1832; *I/2*, Wien 1837; *II*, Wien 1840; CHMEL, *Regesta Friderici III., Abt. I: 1440–1452*, Wien 1838; *Abt. II: 1452–1493*, Wien 1840; CHMEL, *Urkunden*, Stuttgart 1845; CHMEL, *Actenstücke und Briefe 1–3*, Wien 1854, 1855, 1858.

¹⁷⁵ BIRK, *Verzeichniss III, V–VIII*, Wien 1838–1844. Na slabosti Birkovih regestov opozarja LHOTSKY, *Quellenkunde*, 76.

¹⁷⁶ *Regesta Imperii XIV, 1/1–2*, Wien - Köln 1990; *2/1*, Wien - Köln - Weimar 1993; *2/2*, Wien - Köln - Weimar 1993; *3/1*, Wien - Köln - Weimar 1996; *3/2*, Wien - Köln - Weimar 1998; *4/1*, Wien 2002, elektronska oblika; *4/2*, Wien 2004, elektronska oblika.

¹⁷⁷ Doslej so izšli štirje zvezki, pri čemer je vsak zvezek razdeljen na dva dela. V prvem delu (Maximilian I.) so predstavljeni dokumenti, ki so neposredno povezani s kraljem in so izšli od njega samega ali njegove bližnje okolice. Drugi del (Österreich, Reich und Europa) pa vključuje dokumente, ki ne izvirajo iz kraljeve pisarne, ampak so nastali zunaj dvora ter zadevajo bodisi Maksimilijana samega bodisi njegovo notranjo in zunanjo politiko.

¹⁷⁸ <http://regesten.regesta-imperii.de/> (07.04.2009). Možno je iskanje po datumu in kraju izstavitve, po imenskih, krajevnih in stvarnih geslih, številki regesta ... Regesti so dostopni tudi v elektronski (skenirani) knjižni obliki.

¹⁷⁹ UNREST, *Österreichische Chronik*, Weimar 1957.

¹⁸⁰ Povzetek sklepov meddeželnega zbora v Velikovcu 1470 se na primer skoraj dobesedno ujema z ohranjenimi viri, le številke so velikokrat za polovico nižje. Prim. UNREST, *Österreichische Chronik*, 31, op. 1.

¹⁸¹ UNREST, *Österreichische Chronik*, VIIIss; LHOTSKY, *Quellenkunde*, 405ss; KRONES, *Die Oesterreichische Chronik Jakob Unrest's*, 421ss.

¹⁸² VALVASOR, *Ehre*, v poštevh pridejo knjige IX, X, XI, XII in XV.

¹⁸³ VILFAN, *Obljuba varnosti*, 87; glej tudi VILFAN, *Pravna ureditev*, 32ss.

rejše kronike in letopise. V knjigah in poglavjih, ki nas zanimajo, se je veliko opiral na *Mscr. Prov.*, *Nota Prov.* in listine iz *unserem Crainerischem Archiv* ter na tiskani deželni ročin. Primerjava s še ohranjenimi stanovskimi dokumenti kaže, da je Valvasorjevo pisanje v takih primerih zelo verodostojno.

Nekoliko obsežnejše poglavje o virih lahko sklenemo z ugotovitvijo, da so se viri, po katerih lahko poskušamo rekonstruirati zgodnjo zgodovino kranjskih deželnih stanov, ohranili v manjši meri, kot bi si želeli, da pa stanje le ni tako brezupno, kot bi najbrž vsakdo ocenil na prvi pogled. Gradivo je razpršeno po domačih in tujih arhivih ter knjižnicah, še več po najrazličnejših objavah, tudi takih, v katerih ga ne bi pričakovali. Najbolj se pozna uničenje najstarejših kranjskih deželnozborskih spisov, ki se jih je do začetka 16. stoletja gotovo kar nekaj nabralo. Glede na to, da se s podobnimi težavami ubadajo tudi preučevalci (stanovske) zgodovine v drugih nekdanjih habsburških deželah, se nimamo pravice pritoževati. Morda je bolje ponoviti za cesarjem Friderikom III.: *Rerum irrecuperabilium summa felicitas est oblivio*¹⁸³ (Srečen tisti, ki pozabi, česar ni mogoče spremeniti).

---

¹⁸³ LHOTSKY, AEIOV, 215; LHOTSKY, Kaiser Friedrich III., 141.

PREDZGODOVINA DEŽELNIH STANOV

POGOJI ZA OBLIKOVANJE STANOV – SPLOŠNO IN NA KRANJSKEM

IZOBLIKOVANJE DEŽEL, DEŽELNEGA PRAVA IN DEŽELNEGA PLEMSTVA

Temelje razumevanju pojma poznosrednjeveške dežele je v monumentalni knjigi *Land und Herrschaft* sredi 20. stoletja postavil Otto Brunner.¹ Njegova obsežna in slogovno zahtevna izvajanja so sprožila ostro polemiko, ki sta jo v svojih razpravah povzela Othmar Hageneder in Max Weltin. Ta dva sta Brunnerjeve marksikdaj težko razumljive teze tudi jasneje razložila in verificirala ob konkretnih primerih, tako da je Brunnerjevo razumevanje dežele danes – vsaj v širšem avstrijskem prostoru – splošno sprejeto.² Pri nas je Brunnerjeva izhodišča povzel in v praksi dokazal Peter Štih.³

Brunner je v središče pojma dežela postavil deželno pravo in deželo izenačil s področjem veljavnega deželnega prava, torej prava, po katerem so sodili na najvišjem deželnem, plemiškem ograjnem sodišču. Enotno deželno pravo označuje poznosrednjeveško deželo na tak način, da dežela predstavlja pravno in mirovno skupnost. Bistveni element dežele ni deželni gospod (knez), ki bi – analogno z modernim pojmovanjem – imel suverenost nad teritorijem, temveč deželna skupnost (*Landesgemeinde*, tudi *Landvolk*, *Landleute*), ki živi po deželnem pravu. Deželna skupnost je identična s plemiško (sodno) skupnostjo, ki kot odločilni faktor in nosilec politične moči išče pravo pred najvišjim deželnim sodiščem. Dežela je na ta način personalna zveza (*Personenverband*) oziroma interesna skupnost določenega števila lokalnih plemiških oblastnikov, ki priznavajo nadrejeno instanco deželnega gospoda; ta predseduje plemiškemu sodišču in poveljuje deželni vojski. Skupni interes in posledično navezanost slonita na zavesti, da lahko lokalni plemiški oblastniki kot taki funkcionirajo le v povezavi s stanovskimi kolegi in da se morajo v vsakem primeru pridružiti personalni zvezi. Pripadnost zvezi – deželi se manifestira z udeležbo na deželnih (sprva predvsem sodnih) zborovanjih, na katerih pod vodstvom deželnega gospoda razrešujejo spore med njimi. S tem seveda priznavajo tudi veljavno deželno pravo. Dežela je personalna in sodna zveza, šele potem teritorialna enota, ki jo sestavljajo (zemljiška) gospostva članov personalne zveze. Ozemlje dežele je identično z območjem veljavnosti deželnega prava, to pa se pokriva z okolice konkretnega plemiškega ograjnega sodišča. Obseg dežele je z drugimi besedami odvisen

¹ BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 165ss.

² HAGENEDER, *Landesbegriff*, 153ss; WELTIN, *Begriff des Landes*, 339ss. Kritike na Brunnerjev račun je povzel tudi SCHUBERT, *Fürstliche Herrschaft*, 59ss.

³ ŠTIH, *Celjski grofje*, 229ss; ŠTIH, *Dežela Grofija*, 124ss; ŠTIH, *Državne tvorbe*, 26s.

od obsega personalne zveze, se pravi od plemičev, ki se štejejo k njej in njenemu pravu ter le-to iščejo pred njenim najvišjim sodiščem. Poznosrednjeveška dežela zato ni trdno zamejeno območje, temveč so njene meje fleksibilne in spremenljive. To seveda pomeni, da so v poznem srednjem veku lahko nastajale nove dežele, ki so se iztrgale iz starih deželnih in političnih povezav, kot tudi, da so se manjše deželice lahko postopoma zlile v eno deželo. Z obema primeroma se srečamo tudi na Kranjskem.

Pri Brunnerjevi razlagi je treba posebej omeniti, da deželni gospod kot »suveren« ni bistveni element dežele oziroma da se dežela lahko razvije in obstaja brez njega, da dežela lahko ima gospoda, ni pa nujno.⁴ Brunner je takoj potem dodal, da dežela – če naj v resnici funkcionira – potrebuje povezovalno figuro, »vodjo«, ki predseduje sodnim zborom in poveljuje vojski. Deželni knez in deželno plemstvo torej skupaj sestavljata deželo, ki jo opredeljujejo ti značilni elementi (institucije): posebno deželno pravo, deželno plemstvo, deželno ograjno sodišče, deželna uprava, ki jo pooseblja deželni glavar kot namestnik deželnega kneza, in deželni knez (gospod) sam.⁵ Deželo označujejo še deželna zavest in deželni običaji.⁶

Deželno pravo je bilo srednjeveški pravni red posamezne dežele in zato podvrženo duhovnim predpostavkam časa, v katerem se je oblikovalo in uresničevalo. Veljalo je namreč, da je izvor prava Bog, ne pa država ali vladar. Pravo je bilo nad vladarjem in ljudstvom, bilo je del svetovnega reda; pravo in pravica sta bila eno. Stari dobri običaji (Gewohnheit) so bili poleg tega enako dobri kot zapisano pravo. V srednjem veku ni bilo posvetne oblasti, ki bi jo lahko v smislu novoveške teorije označili kot državno suvereno. Suvereni niso bili ne vladar ne ljudstvo in ne država; suvereno je bilo pravo, ki je bilo nad vsem(i). Deželni knez je bil omejen na najpomembnejšem področju, kar jih danes pripisujemo suvereni oblasti – v sodstvu in zakonodaji. Dolžnost kneza je bila v deželi ščititi red in pravne običaje, pri tem pa je bil pod nadzorom deželnih prebivalcev, v praksi seveda plemstva; z njim je kot predsednik sodnega zbora (veče, pozneje ograjnega sodišča) tudi odločal, kaj je zakonito in kaj ne. Tudi »zakonodajo«, staro dobro pravo, je smel knez načeloma spreminjati le s sodelovanjem in soglasjem plemstva svoje dežele. V naravi prava je bila pravica, pravzaprav dolžnost ljudstva, da se upre vladarju, ki krši od Boga izvirajoči red. S tem pojmovanjem je povezana pravica do odpora (ius resistendi, Widerstandsrecht), o kateri bo govor pozneje.⁷

Deželno pravo v širšem pomenu besede obsega običaje, ki so veljali v deželi sploh, v ožjem pomenu pa tista pravila, ki so jih upoštevali v plemiški sodni praksi. Starejše deželno pravo je bilo večidel običajno pravo, vzkliko iz starejših podlag v praksi deželnega plemstva in njegovih avtonomnih organov. Z izjemo avstrijskega in pozneje štajerskega deželnega prava je bilo običajno pravo v vzhodnoalpskih deželah stvar ustne tradicije ter kot tako ni bilo kodificirano.⁸ Na Kranjskem in v (Slovenski) Marki so deželno pravo oziroma običaji pogosteje omenjeni šele v virih s preloma 13. in 14. stoletja, navadno v jamstvenih formulah kupoprodajnih listin. Do nastanka teh pravnih norm je gotovo prišlo že prej, verjetno v času nastanka dežele in njene sodne skupnosti.⁹ Posebna vrsta

⁴ BRUNNER, Land und Herrschaft, 181, 235; HAGENEDER, Landesbegriff, 154, 163s.

⁵ Prim.: ŠTIH, Dežela Grofija, 125; VILFAN, Država in dežela, 49.

⁶ BRUNNER, Land und Herrschaft, 195.

⁷ BRUNNER, Land und Herrschaft, 133ss, 235; KERN, Recht und Verfassung, 1ss; FEHR, Widerstandsrecht, 2s; KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 27ss.

⁸ VILFAN, Pravna zgodovina, 221; VILFAN, Deželno pravo, 254. Objavi avstrijskega in štajerskega deželnega prava: SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 55ss, št. 34; 101ss, št. 50; BISCHOFF, Steiermärkisches Landrecht, 73ss. Glede časa kodifikacije avstrijskega deželnega prava prim. WELTIN, Zur Entstehung, 280.

⁹ KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 216s.

deželnega prava je privilegijsko pravo, ki je nastalo v procesu oblikovanja poznejših notranjeavstrijskih dežel in pravno poenotenega plemiškega stanu.

Nastajajoče dežele so v dolgem zgodovinskem procesu postopoma prevzemale državne funkcije cesarstva, dokler se niso same izoblikovale kot države. Razmerje kralj – plemstvo se je v dežele prenašalo v obliki deželni knez – deželno plemstvo in dežele so bile na določen način države v državi. Dežela (in ne nemško cesarstvo) je bila tisti okvir, v katerem se je konec srednjega veka uveljavila »moderna«, stanovska država.¹⁰ Dežele so v največji meri nastale kot izraz dinastične politike, kot zaokrožena dinastična ozemlja, v okviru katerih se je bodoči deželni knez vzdignil nad preostalo svobodno plemstvo. Bolj kot ozemlje je bilo za nastanek dežele pomembno oblikovanje enotnega deželnega prava, ki bi mu bilo ne glede na izvor zavezano vse deželno plemstvo. Organizacijski izraz tega je bilo plemiško ograjno sodišče. Nova kakovost je bila v »javni« sodni in vojaški oblasti deželnega gospoda, ki je nadomestila prejšnjo osebno oblast teritorialnih zemljiških gospodov. Osebno (fevdno) vez je nadomestila deželna vez.¹¹

Poti do položaja deželnega kneza sta bili načeloma dve. Krajišnik, grof ali vojvoda, je lahko svojo formalno oblast v pokrajini, ki mu jo je podelila država, spremenil v realno tako, da je na različne načine povečeval svojo posest in jo skušal postopno razširiti na vso pokrajino ter se tako uveljaviti kot najmočnejši zemljiški gospod. Drugo možnost so imeli gospodje, ki v določeni pokrajini niso imeli formalne javne oblasti, ampak obsežen in zaokrožen dominij, na podlagi tega pa so začeli izvajati javno državno oblast. Za to so sčasoma dobili tudi vladarjevo potrditev. Na ta način so bile ustvarjene možnosti za odcepitev takega ozemlja od stare pokrajine in nastanek nove dežele.¹² V zapleteno zgodovino nastanka dežel v slovenskem prostoru se tu ne utegnemo spuščati; o Kranjski bo nekaj povedanega v nadaljevanju. Zadostuje naj ugotovitev, da se je ta proces na Štajerskem končal približno med letoma 1180 in 1237, na Koroškem in Kranjskem pa med letoma 1270 in 1338.¹³

Ker je nastanek dežel in deželnega plemstva neločljivo povezan s procesom osvoboditve nesvobodnega plemstva, je treba na kratko povedati nekaj tudi o tem fenomenu. Problem je v avstrijskem prostoru precej dobro raziskan.¹⁴ Za poseben družbeni sloj vojaško-upravnih nesvobodnjakov ali nesvobodnega plemstva, ki se je pojavljal ponekod v virih že v 11. stoletju, v slovenskem prostoru pa od prve polovice 12. stoletja naprej, se je v historiografiji uveljavil pojem ministerialstvo. V tem sta zajeti dve družbeni stopnji: ministeriali v ožjem pomenu besede in militi. Pojem ministerialstvo opredeljuje v prvi vrsti služba (ministerium, Dienst; od tod Dienstmann, nemška enakoznačnica latinske ministerialis; ustrezen slovenski izraz bi bil sluga), s katero se je nekdo obvezal drugemu, ta pa je tako postal »službeni gospod« (Dienstherr). Ministerialova služba je bila navadno vojaška, lahko tudi upravna. V 12. in 13. stoletju ministerial ni imel osebne svobode in je bil odvisen od svojega (službenega) gospoda. Njegova nesvoboda se je kazala v tem, da je gospod v pravnem prometu z njim ravnal kot s svojo lastnino, kot s stvarjo. Lahko ga je podaril ali zamenjal, mu določal zakonskega partnerja in razpolagal z njegovim potomstvom, na primer delil otroke, če so bili iz zakona ministerialov dveh

¹⁰ ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 81.

¹¹ VILFAN, Pravna zgodovina, 192s; VILFAN, Država in dežela, 49.

¹² ŠTIH, Nastanek dežel, 288s; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 80s; GRAFENAUER, Zgodovina II, 340ss, 384.

¹³ VILFAN, Pravna zgodovina, 196s; VILFAN, Država in dežela, 49s; pregledi po posameznih deželah: ŠTIH, Nastanek dežel, 290ss; GRAFENAUER, Zgodovina II, 340ss; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 79ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 197ss.

¹⁴ Osnovno literaturo navajata npr. VILFAN, Zemljiška gospodstva, 128ss in ŠTIH, Goriški grofje, 35ss. Poleg teh dveh del se v tukajšnjem resnično splošnem orisu opiramo še na: VILFAN, Pravna zgodovina, 122s; DOPSCH, Ministerialität, 5ss, 30s. Raziskovanju ministerialstva na Kranjskem, ki je še nedavno močno zaostajalo (prim. ŠTIH, Goriški grofje, 36), sta se v novejšem času posvečala Peter Štih in Andrej Komac (Od mejne grofije do dežele, 102ss).

različnih gospodov. Po drugi strani pa je bil ministerial v marsičem podoben pravemu plemiču. Bil je sposoben za vojaško službo (wehrfähig), lahko je pridobil fevde in jih tudi podeljeval (aktivna fevdna pravica). Lahko je bil lastnik militov. S svojo lastnino pa je lahko razpolagal le znotraj gospostva svojega gospoda in ministerialova lastnina je bila tako posredno gospodova last. Svojo t. i. vezano lastnino je lahko izkoriščal le z gospodovim soglasjem. Lahko je sicer imel fevde različnih gospodov, a le eden je imel nad njim tudi osebno oblast, ki je bila za ministeriala v vsakem primeru pomembnejša od fevdne. Zemlje, ki jo je za svojo službo prejel od gospoda, ministerial seveda ni obdeloval sam. Bila je vir zemljiške rente, ki so jo z delom ustvarjali njegovi podložniki. V gospodarsko-družbenem smislu je bil nesvobodni plemič kljub osebni nesvobodi tako rekoč pravi zemljiški gospod.

Pojem miles je večpomenski.¹⁵ Pomen iz tukajšnjega konteksta se je oblikoval razmeroma pozno (13. stoletje) in označuje nižjo stopnjo nesvobodnega plemstva. Miles je bil v tem pomenu pod ministerialom, na samem dnu fevdne hierarhične lestvice. Miles je lahko fevde le sprejemal, ni pa jih mogel podeljevati (pasivna fevdna pravica). Tako kot ministerial (v ožjem smislu) ni imel osebne svobode in je bil odvisen od svojega gospoda; ta je bil lahko tudi ministerial. Miles je sicer podobno kot ministerial imel hube in podložnike, vendar ni mogel biti lastnik drugih militov. Ker bistvo ministerialskega razmerja ni v aktivni ali pasivni fevdni pravici, temveč v osebni nesvobodi in službi, se beseda ministerial navadno uporablja v širšem pomenu, torej tudi za milite.

Ministeriali so kot posebna in čedalje pomembnejša družbena skupina znotraj gospostev, katerim so pripadali (teritorialna zemljiška gospostva, grofije, škofije, kasneje cele dežele), razvijali svoje pravo. Njihove pravice so bile sprva »običajne«, pozneje – zlasti ob menjavah gospodov, ki so si hoteli pridobiti njihovo podporo – je prihajalo do zapisov, potrditev in razširitev ministerialskih pravic. Na Kranjskem so dobili leta 1237 zapis svojih pravic loški ministeriali vovbrških grofov; med pravicami sta pomembni zlasti pravica do dedovanja tudi po ženski strani in pravica do patrimonialnega sodstva.¹⁶

Ob prehodu gospostva od enega gospoda na drugega so nastajali privilegiji njegovih ministerialov, ob menjavah deželnih gospodov pa deželni plemiški privilegiji.¹⁷ Ta proces je bil najhitrejši in najbolj vzorčen na Štajerskem, ker je ta prva dosegla primerno kompaktnost in ker je znalo tamkajšnje vojvodovo plemstvo (ministeriali) najbolje izkoristiti menjavo dinastij. Otokar IV. Traungavec, od leta 1180 štajerski vojvoda, je bil neozdravljivo bolan in ni imel otrok. Za svojega naslednika je postavil avstrijskega vojvodo iz rodbine Babenberžanov, ob tem pa je 1186. leta svojim, tj. deželnoknežjim ministerialom z georgenberškim privilegijem pisno potrdil in razširil njihove stare pravice, da bi jih lahko uveljavljali tudi proti novemu vojvodi.¹⁸ Štajerski ministeriali so bili po privilegiju osebno še nesvobodni in njihova lastnina vezana, eno izmed njegovih določil pa so pozneje interpretirali tako, da je zagotavljal davčno prostost plemstva. Ko se je avstrijski in štajerski vojvoda Friderik »Bojeviti« Babenberžan sprl s cesarjem Friderikom II., je ta štajerskim ministerialom in »deželanom« (*ministeriales et comprovinciales*) za podporo v sporu potrdil Otokarjevo listino ter jim podelil še nove pravice;¹⁹ te so pravno veljavo povečini obdržale tudi po spravi med nasprotnikoma. Med novimi pravicami sta pomembni prosta uporaba nepremičnin in svobodno odločanje o poroki otrok. Ministe-

¹⁵ Glej ŠTIH, Goriški grofje, 41.

¹⁶ SCHUMI, Urkundenbuch II, 70s, št. 96.

¹⁷ Okoliščine nastanka in vsebina deželnih plemiških privilegijev, ki so specifični za notranjeavstrijske dežele, so pregledno podane v: VILFAN, Pravna zgodovina, 200s; VILFAN, Deželni ročini, 65ss; VILFAN, Prek gospostev do dežel, 43ss; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 52s.

¹⁸ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 20ss, št. 13; SPREITZHOFER, Georgenberger Handfeste.

¹⁹ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 77ss, št. 36.

riali (v ožjem smislu) so s tem postali svobodni in so bili odslej vojvodu podrejeni le še po deželni pripadnosti. Podporo štajerskega plemstva sta morala s potrditvijo in dopolnitvijo njihovih pravic plačati tudi kralj Rudolf I. Habsburški v letu 1277²⁰ in leta 1292 še njegov sin, štajerski vojvoda Albreht I.²¹ Ker je bila dežela že trdneje v habsburških rokah, se je Albreht bolj upiral in je dal plemstvu manj novih koncesij. Za funkcioniranje dežele je bilo bistveno, da se je plemstvo rešilo osebne ali vazalske vezi, ki ga je vezala na gospoda ne glede na kraj bivanja, ter da je deželni knez uveljavil svojo oblast nad vsem plemstvom v deželi in ne samo nad svojim lastnim. Razvila se je deželna, teritorialna vez. Štajerska je bila v zadnji četrtini 13. stoletja že povsem formirana dežela, njeno plemstvo (tako maloštevilno staro svobodno plemstvo kot nekdanje nesvobodni ministeriali in militi) je bilo osebno svobodno in v odnosu do deželnega kneza pravno izenačeno. To deželno plemstvo je živelo po deželnem pravu, del tega pa so bili tudi naštetih privilegiji.²² Na deželo sta ga vezali deželna vez in prisega, ki so jo dali knezu kot najvišjemu sodnemu gospodu in poveljniku deželne vojske. Z oblikovanjem dežele in deželnega privilegijskega prava so bile ustvarjene vse možnosti za počasen razvoj »dualizma« med deželnim knezom in deželnim plemstvom, ki je postalo po številu in pomenu odločilno jedro poznejših deželnih stanov.

Na Koroškem in Kranjskem je šel proces oblikovanja dežele počasneje. Formalni šef teritorija ni imel dovolj opore v svojem dominiju in ministerialih, ki so bili razdeljeni med (pre)več velikih gospodov. Na Kranjskem je bilo v času Ulrika Spanheima sicer občutiti integracijo plemstva v enotno skupino,²³ a je bila njegova era prekratkega daha, in tudi »Otokarjevo kladivo«²⁴ Kranjske ni čez noč skovalo v trdno deželo in poenotilo plemstva, čeprav je nesvoboda ministerialov počasi ugašala. Potem ko se je Otokar Přemysl spraval s kraljem Rudolfom in se odrekel Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Marki,²⁵ je Rudolf *ad consilium principum tam ecclesiasticorum quam secularium, comitum, baronum in ministerialium* decembra 1276 izdal deželni mir za omenjene dežele.²⁶ V tem dokumentu so ministeriali že omenjeni skupaj z grofi in baroni; to za Kranjsko razlagamo kot izraz osvoboditve (višjih) ministerialov. Deželni mir omenja vazale (*vasalli*) in »lastne ljudi« (*homines proprii*), zato Vilfan meni, da so v teh dveh skupinah zajeti tudi militi, predvsem tisti, ki so bili v lasti ministerialov.²⁷ Privilegij, ki sta ga koroško in kranjsko plemstvo dobila leta 1338 po prihodu obeh dežel pod Habsburžane, je uzakonil splošno osvoboditev militov, tako da so odtlej sodili v rang oprod in so bili priznani kot prosti zemljiški gospodje, podsodni deželnemu ograjnemu sodišču.²⁸ V obeh deželah je bila s privilegijem dana trdna osnova za razvoj pravno enotnega deželnega plemstva, ki pa je bilo po naslovu, bogastvu in ugledu zelo heterogeno.

PLEMIŠKA PRIVILEGIJA IZ LET 1338 IN 1365

Ko je nemški kralj Rudolf I. Habsburški po dokončnem obračunu z Otokarjem Přemyslom Kranjsko jeseni 1279 zastavil svojemu zavezniku tirolsko-goriškemu grofu

²⁰ Landts Handvest des Hertzogthumbs Steyer, 1697, fol. 4v–6r (lat.) in 14r–15v (nem.).

²¹ Prav tam, 6r–7v; KRONES, Urkunden, 26, št. 45.

²² Privilegiji iz let 1237, 1277 in 1292 so skupaj z deželnim mirom iz leta 1276 osnovne listine štajerskega deželnega ročina (VILFAN, Deželni ročini, 66).

²³ KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 224ss.

²⁴ VILFAN, Pravna zgodovina, 196.

²⁵ KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 224ss; GRAFENAUER, Zgodovina II, 362ss.

²⁶ SCHWIND - DOPPSCH, Ausgewählte Urkunden, 106ss, št. 52.

²⁷ VILFAN, Zemljiška gospostva, 150s; VILFAN, Pravna zgodovina, 186s.

²⁸ Prav tam. Glej tudi naslednje poglavje.

Majnhardu in temu leta 1286 v fevd podelil vojvodino Koroško, se je na območju vzhodnih Alp za pol stoletja vzpostavilo t. i. goriško-habsburško ravnotežje.²⁹ O tem obdobju kranjske zgodovine je sorazmerno malo znanega. Kar zadeva deželno knežjo moč in notranjo povezanost je Kranjska brez dvoma nazadovala. Vilfan celo meni, da je bila podobno kot Koroška v tem času bolj pravni pojem kot živa stvarnost.³⁰ Oblast Majnharda in potem njegovega sina Henrika je bila namreč vnaprej mišljena kot začasna; to je na eni strani simbolizirala zastavna vsota, na drugi pa dokazovalo ravnanje goriških grofov. Teh graditev trdne oblasti nad Kranjsko očitno ni zanimala oziroma ni bila mogoča, povrh tega je habsburško-goriško zavezništvo v prvem desetletju 14. stoletja omajal boj za češko krono, v katerem so Habsburžani odkrito posegli na Kranjsko, ki so jo imeli od leta 1282 formalno v fevdu.

Avstrijski vojvoda Albreht II. je – potem ko je v letih 1326–1329 politične izkušnje nabiral v habsburških Prednjih deželah – po smrti brata Friderika Lepega v letu 1330 prevzel oblast v vojvodinah Avstriji in Štajerski. Istega leta so mu ohromele roke in noge. Prav to je bil verjetno vzrok, da je v nasprotju z bratom Friderikom, ki se je predtem dolga leta boril za prestol, opustil sleherno misel na kraljevsko krono ter se posvetil utrditvi oblasti v svojih deželah in gospodstvih. Inteligentna, zadržana, a premočrtna politika mu je poleg vzdevka Hromi že za življenja prilepila še vzdevek Modri.³¹ Prvi večji sad njegove »modrosti« je v habsburške roke padel že leta 1335, ko je (aprila) na gradu Tirol umrl Henrik Koroški, z njim pa je izumrla majnhardinska veja goriških grofov. V boju za njegovo dediščino, v prvi vrsti staro vojvodino Koroško, so si nasproti stali Habsburžani z Albrehtom in njegovim bratom Otonom (Veselim) ter Luksemburžani, ki so se opirali na poroko Henrikove hčere Margarete Maultasch z Janezom Henrikom, sinom češkega kralja Janeza iz družine Luksemburžanov. Odločilno besedo je seveda imel kralj Ludvik Bavarski. Ta je najprej februarja 1330 vojvodi Henriku Koroškemu obljubil, da bo Henrikove od države prejete fevde podelil tudi njegovim ženskim potomkam (sinov Henrik namreč ni imel), že do novembra istega leta pa si je premislil in Habsburžanom zagotovil, da jim bo po Henrikovi smrti Koroško podelil kot državni fevd. Zadnje zagotovilo je obveljalo in 2. maja 1335 je kralj Ludvik Bavarski izstavil listino, s katero je avstrijskima vojvodoma Albrehtu II. in Otonu podelil vojvodino Koroško v fevd.³² Tri dni pozneje je bila podelitev v Linzu slovesno opravljena. Habsburžani so tako kljub (oboroženemu) odporu Luksemburžanov dokončno pridobili Koroško, s smrtjo zastavnega upnika jim je pripadla tudi Kranjska.³³ S pridobitvijo Koroške in dejansko pridobitvijo Kranjske se je zaokrožila skupina habsburških vzhodnoalpskih dežel. Že Albreht je korak usmeril proti jugu, njegovi nasledniki pa so s pogodbami, vitalnostjo in po potrebi s silo pridobili več oglejskih postojank na notranjskem Krasu ter goriško, celjsko in devinsko-wallseejsko dediščino; dosegli so morje in Kranjski s priključenimi gospodstvi dali novo vsebino. A vrnimo se nazaj.

²⁹ HAUPTMANN, Krain, 423ss; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 121ss; GRAFENAUER, Zgodovina II, 371ss; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 101s; NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 81ss; MLINAR, Janez Vetrinjski, 286ss. Rudolf je sicer vojvodini Avstriji in Štajersko ter nastajajočo deželo Kranjsko z Marko leta 1282 podelil svojima sinovoma Albrehtu I. in Rudolfu II. v fevd, a ga je leto pozneje omejil le na Albrehta. Glej: SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 132ss, št. 67, 68; MDC V, 355ss, št. 555. Razmere na Kranjskem do leta 1269 je izvirno orisal Andrej Komac. Prepričljivo je pokazal, da je prišlo v času Ulrika Spanheima do integracije plemstva iz Kranjske in Marke v enotno skupino ter da je tudi vojvoda svojo posest v obeh upravljal kot celoto. Kranjska in Marka sta bili že v času nastajanja dežele, torej v šestdesetih letih 13. stoletja, povezani v enotno teritorialno-politično enoto, pri čemer je Marka predstavljala zgolj geografski pojem. Več v KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 224ss.

³⁰ VILFAN, Pravna zgodovina, 196; VILFAN, Rechtsgeschichte, 134.

³¹ O Albrehtovem času, njegovi politiki in osebnosti glej: NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 132ss; HÖDL, Habsburg und Österreich, 75ss.

³² MDC IX, 221ss, št. 735–739; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 401s.

³³ NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 135s; HÖDL, Habsburg und Österreich, 76ss; GRAFENAUER, Zgodovina II, 374ss; MLINAR, Janez Vetrinjski, 291s.

Oton se je takoj po pridobitvi obeh dežel odpravil na Kranjsko in potem na Koroško, kjer je v imenu obeh novih knezov sprejel dedno poklonitev in se dal 2. julija 1335 ustoličiti na knežjem kamnu.³⁴ Albreht je bil bolj zadržan, njegova dejanja pa daljnosežnejša. Zdi se, da se je zavedal pomena, ki ga imata lahko za deželo jasno začrtano deželno pravo in plemiška skupnost, ki se po tem pravu ravna. Če je hotel utrditi deželnoknežjo oblast, katere posestna podlaga je na Kranjskem tedaj poleg deželnoknežjih mest (Ljubljana, Kamnik, Kranj, Kostanjevica) obsegala okolico Ljubljane, dobro tretjino Gorenjske in polovico Dolenjske,³⁵ je moral nižje plemstvo odrešiti senc nesvobode, okrepiti deželno vez, ki je plemstvo bolj kot kak fevdni odnos vezala na deželnega kneza, in kodificirati pravo plemiške korporacije.

Plemstvo je v zamenjavi dinastije na Kranjskem in Koroškem videlo priložnost za pisno potrditev obstoječega običajnega deželnega prava. Vojvoda Albreht je 23. avgusta 1338 v Ljubljani velesovskemu samostanu najprej potrdil sto let stari privilegij patriarha Bertolda, šest dni pozneje pa mekinjskim klarisam privilegij glede sodstva nad podložniki.³⁶ Dokaza za Radicsevo trditev, da je Albreht v Ljubljani sprejel dedno poklonitev, za zdaj ne poznamo.³⁷ Vojvoda se je potem odpravil proti Gradcu. Po besedah sodobnega koroškega kronista Janeza Vetrinjskega so se tja na podlagi skupnega sklepa podali tudi koroški »ministeriali« in Albrehta prosili za nove pravne norme, saj naj bi začeli staro deželno pravo opuščati in pozabljati. Predložili naj bi mu tudi že določene člene o fevdih, lastnini in različnih drugih zadevah, sicer pa prosili za pravice Štajercev ter določila (razsodbe) njihovih vojvod in mejnih grofov o vseh vrstah zločinov in kazni.³⁸ Po kasnejšem poročilu Tomaža Ebendorferja, ki je vsebinsko priredil besede Janeza Vetrinjskega (*ut esset populus unus / »da bi bilo ljudstvo edino«*), naj bi Korošci podelitev štajerskih pravnih norm zahtevali zato, »da bi s Štajerci postali eno ljudstvo« (*ut et cum Styriensibus fierent unus populus*).³⁹

Naj so navedene besede resnične ali ne, očitno je, da je bil zapis pravic koroškega in kranjskega plemstva tudi v interesu novega deželnega kneza vojvode Albrehta II.⁴⁰ 14. septembra 1338 je v Gradcu izstavil privilegij koroškemu plemstvu⁴¹ in dva dni pozneje enak privilegij še Kranjcem.⁴²

³⁴ Kljub temu je Albreht po bratovi smrti (1339) leta 1342 ustregel želji Korošcev in ponovno opravil obred ustoličevanja. Prim. GRAFENAUER, *Ustoličevanje*, 103ss.

³⁵ GRAFENAUER, *Zgodovina II*, 379.

³⁶ AS 1063, ZL, št. 104, 1338 avgust 23., Ljubljana; št. 5055, 1338 avgust 29., Ljubljana.

³⁷ RADICS, *Herzog Rudolf IV.*, 101.

³⁸ *Hoc anno XVIII. Kal. Octobris [14. 9. 1338] ministeriales Karinthie communi decreto ad Albertum ducem in civitatem Stirie que Graecz dicitur accesserunt dicentes, quod abolitis antiquis terre sue iuribus et in transacte oblivionis caliginem emigratis vivendi forma sub certis legibus indigerent, petentes novis sanctionibus et punctis super diversis casibus terre populum communiri ... Ac alii certos articulos expresserunt de feodalibus et propriis ac aliis diversis specificatis, in reliquis non expressis iura Stiriensium et iudicia, que a priscis ducibus et marchionibus processerant, elegerunt, sive sit casus mortis sive multacio pecuniaria vel mutilacio vel cuiuscumque generis transgressio sive pena.* LCH II, 213; WUTTE, *Zur Geschichte*, 17.

³⁹ EBENDORFER, *Chronica Austriae*, 256; WUTTE, *Zur Geschichte*, 17; GRAFENAUER, *Ustoličevanje*, 287; GRAFENAUER, *Zgodovina II*, 380. Grafenauer govori celo o tem, da so se v Gradcu sestali zastopniki plemstva Štajerske, Koroške in Kranjske ter prosili, da bi se pravice štajerskega plemstva razširile tudi na koroško in kranjsko plemstvo.

⁴⁰ Deželnemu knezu ob izstavitvi privilegijev ni bilo treba dajati nikakršnih koncesij sebi v škodo, privilegija sta zagotavljala enotnost dežele in utrjevala fevdni sistem na podeželju, ki se je v času zakupnikov in administratorjev pod goriško vlado občutno razrahljal. – VILFAN, *Pravna zgodovina*, 196s, 200.

⁴¹ HHStA, AUR (Rep. I), 1338 september 14., Gradec; objavi: SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 175ss, št. 94; MDC X, 34ss, št. 89.

⁴² AS 1063, ZL, št. 5793, 1338 september 16., Gradec; objave: LEVEC, *Landhandfesten*, 296ss, št. 1; NARED, *Privilegij*, 24ss; NARED, *Objava in prevod*, 70ss. Objava in prevod tudi v prilogi 5. Privilegij še nedavno tako v slovenskem kot avstrijskem (pravnem) zgodovinopisju ni bil podrobneje analiziran. O kranjskem je v razpravi o kranjskih deželnih ročinah (izšla je pri avtorjevih 21 letih leta 1898!) največ povedal prezgodaj umrlj up »slovenske« pravne zgodovine Vladimir Levec, ki je privilegij tam tudi objavil. Posamezna določila je v svojih delih, zlasti v zgodnji razpravi o deželnih ročinah in v *Pravni zgodovini Slovencev*, obravnaval še Sergij Vilfan, drugi pa se na privilegij redko sklicujejo.

Albreht II., avstrijski, štajerski in koroški vojvoda, je bil ob izstavitvi privilegija na Kranjskem (in v Marki) »samo« gospod, saj je Kranjska postala vojvodina šele pod njegovim sinom Rudolfom IV. (1360). Privilegij, ki je deloma uzakonil obstoječe običajno pravo deloma podelil nove pravice po štajerskem vzoru, je novi deželni knez izstavil na prošnjo »naših deželskih gospodov, vitezov in oprod«. Že ta formulacija nakazuje splošno osvoboditev nižjega plemstva (militov), tu so imenovani oprode (*chnecht*), ki je leta 1338 dobila svoj pravni izraz. Oprode so bili načeloma priznani kot prosti zemljiški gospodje.⁴³ Relikt nekdanjega nesvobodnega plemstva morda predstavljajo »vrli služabniki«, ki jih je privilegij postavil pod jurisdikcijo deželskih gospodov. Jasno namreč je, da ti služabniki ne sodijo med ograjnosodno plemstvo, a tudi med navadne kmete ne.⁴⁴ Ne nazadnje tudi izraz *dienstherren*, ki ga sicer prevajamo kot deželski gospodje, kaže na (nekdanji) odnos med službenim gospodom in njegovim nesvobodnim plemičem – ministerialom (*Dienstmann*). Morda so v tem primeru z izrazom služabniki mišljeni kaki višji gosposočinski hlapci: biriči, valpti ali sli.

Prva vsebinska določila regulirajo premoženjskopravne zadeve in začrtujejo organizacijo ter postopek pravljanja glede fevdov in druge lastnine. Za priposestvanje je privilegij predvideval nemoteno (mirno) posest,⁴⁵ pri tem pa je bila zahtevana priposestvovalna doba odvisna od vrste posesti. Za plemiško lastno (alodno) posest je bilo zahtevanih 30 let, za fevd 12 let in za zakup po meščanskem pravu eno leto. Kolikor ni v tem času kak drugi upravičenec ugovarjal, je imel dejanski posestnik »tudi naprej pravico do tega«.⁴⁶ Če je kdo koga tožil zaradi motenja posesti⁴⁷ in zahteval vrnitev, je moral svojo pravico dokazati s trojno prisego, se pravi s svojo prisego in prisego dveh prič oziroma prisežnih pomočnikov. Obtoženi je lahko tako zahtevo odbil »v dvoje«, z enim spremljevalcem. Plemiško posest je kranjski privilegij zaščiten z določilom, da je mogoče Kranjcu zakonito (»neroparsko«) pridobljeno posest odvzeti oziroma ga z nje pregnati le po sodni poti. Za fevdne spore je bilo predvideno sodišče zadevnega fevdnega gospoda, za deželnoknežje fevde deželno ograjno sodišče, ki je bilo pristojno za fevde in lastne posesti ter je bilo za plemstvo prva sodna instanca. Za pravljanje na ograjnem sodišču, ki mu je predsedoval deželni knez ali deželni glavar (»mi sami ali tisti, komur mi naročimo«), so bili predvideni štirje naroki, med njimi pa naj bi preteklo šest tednov. Privilegij je deželnemu gospodu dovoljeval soditi tudi v zvezi s fevdi drugih gospodov, kolikor bi ti s sojenjem odlašali. Knez je s tem pridobil omejeno evokacijo v fevdnih zadevah drugih gospodov in je v resnici postal najvišji sodni gospod.⁴⁸ Privilegij je določal, da kranjskega plemiča, ki je vložil tožbo na ograjnem sodišču, pri pravljanju ni dovoljeno ovirati.

Ograjno sodišče je bilo pristojno tudi za posesti tistih, ki so sicer živeli zunaj Kranjske. S tem je bil uzakonjen teritorialni princip (*forum rei sitae*), ki je vsako deželo ščitil pred vmešavanjem sodnih organov drugih dežel.⁴⁹ Ta princip potrjuje še naslednje do-

⁴³ VILFAN, Pravna zgodovina, 187; VILFAN, Zemljiška gospostva, 151. Pravno poenotenje plemstva se je najbolje kazalo v določilu o deželnem ograjnem sodišču; temu so podsodni vsi plemiči, tako grofje kot pripadniki nižjega plemstva.

⁴⁴ Prim. komentar k prevodu (priloga 5).

⁴⁵ Izraz nemotena oziroma mirna posest (*stille gewer*) pomeni, da posestniku v določenem času nihče ne krati oziroma ne priznava njegovih pravic do zemljišča.

⁴⁶ Več o načelih priposestvanja VILFAN, Pravna zgodovina, 226s, 232. Prav tam (str. 163) je tudi razlaga pojma zakup po meščanskem pravu (*purchrecht*).

⁴⁷ Vilfan meni, da je pri tem mišljen odvzem premoženja (str. 275), verjetno pa gre za širši pravni pojem, ki vključuje tudi »priposestvanje« nepremičnin ali neupravičeno izkoriščanje le-teh.

⁴⁸ Glej tudi: LEVEC, Landhandfesten, 256s; VILFAN, Pravna zgodovina, 272; D. KOS, Imago Iustitiae, 54.

⁴⁹ LEVEC, Landhandfesten, 257s; VILFAN, Pravna zgodovina, 203; D. KOS, Imago Iustitiae, 43s; VILFAN, Deželni ročini, 79. – Koroški privilegij iz leta 1444 in po njem štajerski leto pozneje v zvezi s teritorialnim načelom sodstva določata, da ni mogoče nikogar klicati pred ograjno sodišče drugih dveh dežel (tu je seveda mišljena še Kranjska), razen če gre za tam ležečo dediščino oziroma če se je kdo k temu pisno zavezal.

ločilo, ki predvideva postopek, če je tožnik »tujec« (*gast*). »Tudi grofje, ki prebivajo v deželi Kranjski, naj se pravdajo pred nami ali pred našim glavarjem o vsem, o čemer se pred njim odloča.« Določilo je samo po sebi povsem jasno, vendar dopušča nekaj vprašanj. V času zapisa privilegija so imeli grofovski rang na Kranjskem le Ortenburžani, zato je možno, da so med grofe v tem primeru štel tudi cerkvene kneze (freisinški in briksenski škof). Te bi sicer prav tako lahko videli med tistimi, ki »ima(jo) na Kranjskem posest in v deželi ne prebiva(jo)«. Glede tega je zanimiva reakcija kranjskih deželnih stanov na prošnjo freisinškega škofa Filipa, v kateri se je ta na nadvojvodo Ferdinanda I. obrnil zato, da bi mu ne bilo treba osebno prihajati pred kranjsko ograjno sodišče oziroma deželno pravdo (*landsreht*). Stanovi so junija 1536 oporekali in se pri tem sklicevali najprej na pasus o podsodnosti grofov,⁵⁰ potem pa so spomnili še na določilo iz ročina, po katerem za svoja kranjska posestva pred kranjskim ograjnim sodiščem odgovarjajo tudi nerezidenčni posestniki, v danem primeru freisinški škof.⁵¹

Najvišjemu deželnemu sodišču je po privilegiju načeloval deželni knez, glavar ali kdo drug, ki mu je knez to zaupal. Glavar je predsedovanje – zasliševanje in sojenje v določenih zadevah – na ograjnem sodišču lahko zaupal komu drugemu. Iz te pristojnosti se je rodila funkcija namestnika deželnega glavarja, (deželnega) upravitelja – *verweser*. Ta je bil v kranjskih virih morda prvič omenjen že leta 1351. V darilni listini za bistriško kartuzijo, ki jo je izstavil *Artaws von Werdnek*, je kot pečatnik omenjen *Pilgren von Grades ze den zeiten meines herrn von Gurch verweser ze Laybach*.⁵² Ker je le v tej listini nazkazano, da bi bil *herr von Gurch* lahko kranjski glavar, ostaja odprto, ali je bil Pilgren res glavarjev namestnik (upravitelj) ali je mišljeno kakšno drugačno namestništvo. Dikcija je vsekakor podobna kot v najstarejši znani sodni listini, ki jo je nedvomno izstavil kranjski upravitelj. Novembra 1366 je bil to *Vlreich von Turen, verweser ze Laybach meins herrn von Cili*.⁵³ Privilegij je od sodnikov zahteval prisego, da bodo pravično sodili tako bogatim kot revnim in da bodo nepristranski. Prepovedoval jim je svojevoljni rubež glob in posesti. Globo so lahko pobrali šele v štirinajstih dneh po izrečeni sodbi, stvari pa, ki so bile zarubljene neupravičeno (napačnemu človeku), je moral sodnik takoj vrniti.

Precej pozornosti je v kranjskem privilegiju namenjene deželskim sodiščem. Ta so bila v srednjem veku ne le sodne, ampak kar osnovne upravne, vojaško-mobilizacijske in »policijske« enote. Nastala so iz teritorialnih zemljiških gospodstev, ki so pridobila nekdanje višje sodstvo krajinskih knezov – deželsko sodstvo. Lahko so bila v rokah deželnega kneza ali drugih gospodov, poglavito je, da je bila na njih za nepriviligirane sloje koncentrirana »javna« oblast. V teritorialno-sodnem smislu so bila deželska sodišča vmesna stopnja med zemljiškim gospodstvom (patrimonialno sodstvo) in deželo. Izoblikovala so se nekako do leta 1200.⁵⁴ Policijska funkcija deželskih sodišč se jasno kaže v členu, po katerem naj bi

⁵⁰ AS 2, DSK I, šk. 29 (fasc. 12), sn. 1; LEVEC, Landhandfesten, 257, op. 2. *Durch die graffen versteen wir gefurst oder erleucht personen als auch weilennndt die graffen zw Gorz, Ortnnburg vnnnd Zilly, di furstn des reichs gewesen.*

⁵¹ Prav tam. ... *wolt aber disputiert werden, der artickhl berur allain die furstn vnnnd graffen, so im lanndt sitzen und nit sein furstliche gnade, di ausser lanndts ware, dawider ist abermall ausdruecklich in der hannduesst begrifen also lautennndt: 'Ware aber yemanndt, der zw Crain gueter het gelegen vnnnd in dem landt nit gesessen ware, der soll das veranntwortn zw Crain, da des guet gelegen ist, vor dem gericht, da man vmb annder guet verhort.' Aus dem volgtt, was ansprah vnd sachen sich pegeben von derlignnden gruntstueckh, leut und gueter wegen, di ist sein furstliche gnade an alles mitl vor disem gericht als ain lanndtman aufzefuren vnd zuueranntwortn schuldig.* Freisinški škof je zaproseni privilegij (oprostitev) naslednje leto kljub argumentom deželnih stanov dobil, podobno v istem času tudi briksenski škof. Leta 1540 so dosmrtno oprostitev škofu Filipu odobrili še stanovi. BLAZNIK, Spremembe, 322ss; prim. še VILFAN, Zemljiška gospostva, 181.

⁵² AS 1073, ZR, 274r, fol. 55r.

⁵³ AS 1063, ZL, št. 190, 1366 november 16., Ljubljana. Upravitelj je v tem primeru končno obravnavo (narok) razpisal za štiri in ne šest tednov pozneje, kot je predvideval privilegij iz leta 1338. Tudi poznejša praksa pogosto ni upoštevala šesttedenskega roka. Glej še: LEVEC, Landhandfesten, 257, op. 1 (z napako); KOZINA, Landeshauptleute, 9ss.

⁵⁴ VILFAN, Pravna zgodovina, 211ss; VILFAN, Zemljiška gospostva, 160ss; D. KOS, *Imago Iustitiae*, 65ss. Izčrpno predstavitev kranjskih deželskih sodišč ponuja HAUPTMANN, Krain, 453ss.

se vsi ljudje trikrat v letu zbrali na splošnih zborih (večah) posameznih deželskih sodišč in pod prisego izpovedali, ali je »v deželi karkoli škodljivega ali nesojenega«, kar bi bilo potrebno obravnavati. Za tiste, ki se zborovanja brez upravičenega zadržka ne bi udeležili, je bila predvidena denarna kazen. Že Levec je ugotovil, da gre v tem členu za t. i. karalni postopek (Rügeverfahren), namenjen odkrivanju škodljivih ljudi, ob tem pa podvomil, da je šlo tudi za postopek proti deželnoškodljivim ljudem (Landfrage).⁵⁵ Karalni postopek je bil poznan že v frankovski dobi in je bil pozneje obujen v želji po bolj učinkovitem pregonu kaznivih dejanj. Postopek se je začel ob sodnih zborih na podlagi izrečenega suma; vsi (neprivilegirani) prebivalci pod jurisdikcijo deželskega sodišča so morali trikrat na leto pod prisego povedati, ali je kak zločin ostal nekaznovan. S pomočjo takih prijav (karanja, graj; Rüge = graja) je deželski sodnik izvedel za tiste delikte, ki so – ker ni bilo zasebne tožbe – ostali nekaznovani, in je moral ukrepati »po uradni dolžnosti«.⁵⁶ S privilegijem je bil predviden redni splošni sodni zbor, namenjen pregonu kaznivih dejanj in vlaganju tožb nasploh. Princip treh letnih sodnih zborov je bil znan že predtem (npr. na Škofjeloškem in Tolminskem) ter jih privilegij ni uvedel na novo, temveč jih je samo izrecno vezal na deželsko sodišče in dal poudarek pregonu vseh vrst težjih kaznivih dejanj.⁵⁷ Verjetno je, da so bili splošni zbori deželskih sodišč predvideni samo za neprivilegirane kmete, in to ne glede na to, čigavi podložniki so bili.⁵⁸

Deželskih sodišč se dotika določilo, da sme sel deželskega sodišča obtoženca povabiti na sodišče izključno na domu. Poziv je moral biti v pisni obliki, saj jo je predpisal že deželni mir iz leta 1276.⁵⁹ Določba, da je treba človeka najprej tožiti in šele potem pozvati na sodišče, je klasična formulacija za srednjeveški sodni postopek značilnega akuzatornega načela – kjer ni tožnika, tam ni sodnika.⁶⁰

Albrehtov privilegij je kot splošno pravno normo uzakonil patrimonialno sodstvo, se pravi pravico, da vsak zemljiški gospod izvaja nižje sodstvo nad svojimi kmeti. Zapisano je, da smejo deželski gospodje (ministeriali) soditi svojim »vrlim služabnikom« zaradi imenj (dajatev), priseg in škode. Vsakdo (plemič) naj tudi sodi svojim kmetom v zadevah, ki se zgodijo na njegovi zemlji, razen o stvareh, za katere je zagrožena smrtna kazen. Patrimonialno sodstvo je z drugimi besedami obsegalo odločanje o podložniških zadevah (dajatve, delitve in odtujitve zemljiške posesti) in nižjih kazenskih zadevah (causae minores). To sodstvo je bilo takrat že v rokah zemljiških gospodov in privilegij je to stanje le potrdil in predvidel za prihodnost.⁶¹ Deželni knez pa tudi tu ni pozabil dodati, da sme ob zavlačevanju kmetom soditi deželnoknežji deželski sodnik. Deželski gospodje s pravico do krvnega sodstva,⁶² so smeli zaslišati in soditi zločinca, ki so ga prijeli na ozemlju svojega sodišča.

Preden se lotimo težjih kaznivih dejanj, za katera je privilegij natančno predvidel dokazne postopke in primerne kazni, spomnimo še na posebno vrsto zaščite plemiškega premoženja ter relikv kompozicijskega sistema v primeru uboja. Zemljiški gospod je bil namreč odvezan sleherne materialne odgovornosti za zločin svojega kmeta, za katerega je bila zahtevana smrtna kazen. Sodnik je smel kmetu vzeti samo tisto, kar je imel na sebi, gospo-

⁵⁵ LEVEC, Landhandfesten, 259. O različnih pogledih na to, kaj se skriva za pojmom deželnoškodljivi ljudje, in o postopku, ki se je zoper te izoblikoval, glej: ZALLINGER, Verfahren; ZALLINGER, Kampf, 456s; HIRSCH, Hohe Gerichtsbarkeit, 90ss; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 346; SELLERT, Landschädliche Leute, 1555ss; HOLZHAUER, Landfrieden II, 1475s.

⁵⁶ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 346.

⁵⁷ VILFAN, Zgodovinska pravotvornost, 281, 455.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ VILFAN, Pravna zgodovina, 271.

⁶⁰ Prav tam, 270s.

⁶¹ VILFAN, Pravna zgodovina, 189; VILFAN, Zemljiška gospodstva, 158; VILFAN, Rechtsgeschichte, 130; LEVEC, Landhandfesten, 258; D. KOS, Imago Iustitiae, 66.

⁶² Pravico do krvnega sodstva simbolizirata klada in vislice (*stok und galgen*). Prim. VILFAN, Pravna zgodovina, 274.

Slika 5: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338. AS 1063, ZL, št. 5793, 1338 IX. 16., Gradec.

dovo premoženje pa pustiti nedotaknjeno. Pobeglemu ubijalcu so odmerili denarno kazen: trideset mark višjemu sodišču in šestdeset pfenigov nižjemu. Levec je bil prepričan, da je z višjim sodiščem mišljeno ograjno sodišče in z nižjim deželsko; to naj bi pomenilo, da je bil za višino kazni odločujoči kriterij stan storilca. Plemič, za katerega je bilo pristojno ograjno sodišče, je potemtakem plačal precej višjo kazen kot denimo kmet.⁶³ Storilec se je s plačilom spravil z »oblastjo«, ostala pa je maščevalna pravica sorodnikov ubitega, zato privilegij pravi, naj se storilec »čuva svojih sovražnikov in pokrika«.⁶⁴ Pri ujetem ubijalcu je bilo predvideno krvo kaznovanje po talionskem načelu (glava za glavo). Namesto tega je bila možna tudi poravnava, a ta ni bila prepuščena prizadetima stranema, ampak je o višini

⁶³ LEVEC, Landhandfesten, 258s.

⁶⁴ Prim. še: VILFAN, Pravna zgodovina, 264; VILFAN, Rechtsgeschichte, 162; VILFAN, Zgodovinska pravotvornost, 463. Pokrik (*geschray*) je prihod večje skupine ljudi, navadno sorodnikov žrtve (ubitega) pred sodnika, kjer so s kričanjem prijavili dejanje. Pri zalotivi storilca je pokrik lahko veljal za zadosten dokaz.

odkupnine presodil deželni knez oziroma njegov sodnik. Treba je pristaviti, da odkupnine niso bili dolžni plačevati ubijalčeva žena in otroci.⁶⁵

Med težka kazniva dejanja je privilegij uvrščal posilstvo, razbojništvo (cestni rop), umor, ponarejanje novcev in tatvino. Za našete zločine je predvidel tipične srednjeveške kazni, pri tem pa je najbrž uvedel kazenski sistem po avstrijsko-štajerskem vzoru in ni upošteval dotlej uveljavljenih kazni.⁶⁶ V kazenskem postopku so pri ugotavljanju storilca veljala dokazna pravila; za vsako hudodelstvo je bilo določeno, katera vrsta dokaza in koliko prič ali prisežnikov je potrebnih. Kot najjasnejši dokaz je seveda veljala zalotitev pri samem dejanju, pri tem je bilo pomembno kričanje (pokrik) prizadetega ali očitidcev, ki so ujetega zločinca pripeljali pred sodnika. Reforma in poostritev kazenskega procesa pod vplivom deželnomirovnega gibanja je skušala rešiti težave v postopku dokazovanja krivde. V prvi vrsti se je razširilo presedmanje, tj. postopek, pri katerem je prisega tožnika s šestimi prisežnimi pomočniki (Eideshelfer) zadostovala za dokaz krivde, četudi storilec ni bil zaloten pri dejanju. Presedmanje se je razvilo iz postopka ob zalotitvi storilca, a sta pozneje ob zalotitvi zadoščali dve priči, ki sta obtoženca prebesedili (übersagen, überzeugen), presedmanje pa je ostalo v veljavi, če storilec ni bil prijet na kraju zločina.⁶⁷ Presedmanje je bilo po Hirschu novost zgodnjehabsburškega časa. Novi, krvni kazenski sistem je poleg tega za uspešnejši boj proti vsakovrstnim zločinom namesto spravnin in glob (kompozicijski kazenski sistem) uvajal krvne kazni na telesu in življenju.

Kranjski privilegij je tako določil, da je potrebno posilstvo dokazati z dvema človekoma. Glede na naravo tega zločina si težko predstavljamo, da bi šlo za pravi priči, zato mislimo, da gre za prisežna pomočnika – osebe, ki so lahko v kazenskem postopku, kadar ni bilo neposrednega dokaza, potrdile obtoženčevo nevarnost in verjetnost, da je res on storil očitano kaznivo dejanje.⁶⁸ Obsojenemu posiljevalcu so glavo odbili z desko (*mit einer dillen*).⁶⁹ Pri cestnem razbojniku je dokazni postopek odvisen od tega, ali je bil prijet pri dejanju ali ne. V prvem primeru sta zadoščali dve priči, v drugem ga je moralo poleg tožnika prebesediti (*ubersagen*) šest prisežnih pomočnikov. To določilo je klasičen primer presedmanja.⁷⁰ Na enak način so krivdo dokazali nezalotenemu tatu. Razlika je bila v kazni: razbojnik je bil obglavljen s sekiro ali mečem (morda odvisno od stanu obsojenca), tat obešen na vislicah. Za obsodbo morilca in ponarejevalca denarja, ki so ga prijeli pri dejanju, je privilegij predvidel dve priči, ki sta obtoženca prebesedili. Prvega so kaznovali s kolesom,⁷¹ drugega sprazili na žareči rešetki (mreži).⁷²

Povedali smo že, da so bile Korošcem in Kranjcem na novo podeljene (sodne) pravice deloma posnete po štajerskem zgledu, privilegij pa na koncu izrecno določa še, naj

⁶⁵ Glej prejšnji opombi.

⁶⁶ VILFAN, *Pravna zgodovina*, 268; VILFAN, *Rechtsgeschichte*, 164.

⁶⁷ HIRSCH, *Hohe Gerichtsbarkeit*, 99ss; o poostritvi kazenskega prava na prehodu v pozni srednji vek predvsem str. 49, 151ss, 171ss.

⁶⁸ VILFAN, *Pravna zgodovina*, 272.

⁶⁹ Pozni srednji vek je poznal poleg bolj običajnega obglavljanja s sekiro ali mečem tudi »odbijanje« glave z desko. Ta je na obeh koncih tekla med dvema koloma, zato imamo to »napravo« za predhodnico giljotine. Vrat je pri obglavljanju z desko pravzaprav prebil udarec z batom po deski. Obglavljenje z desko je bilo sramotnejša oblika obglavljanja, ki je sicer veljalo za najlažjo in najbolj častno obliko smrtno kazni. KAUFMANN, *Diele*, 735s; HIS, *Strafrecht*, 493s; HIRSCH, *Hohe Gerichtsbarkeit*, 27, 81.

⁷⁰ Presedmanje cestnega roparja in tatu, poznano iz privilegijev za Kranjsko in Koroško, predstavlja po Vilfanu (*Rechtsgeschichte*, 166) postopek proti deželnoškodljivim ljudem.

⁷¹ Usmrtitev s kolesom je bila v srednjem veku poleg obglavljanja in obešanja najpogostejša oblika smrtno kazni; doletela je predvsem morilce (1338) in roparje. Obsojenega so pričvrstili h količkom, zabitim v tla, mu s kolesom (ali težkim drogom) polomili ude in hrbtenico ter nato umrlega ali umirajočega vpletli v kolo in kolo pritrdili na kol. Milejša oblika je bila »od zgoraj navzdol«, pri kateri je bila žrtev že s prvim udarcem ubita ali se je vsaj onesvestila, pri trtju »od spodaj navzgor« pa je obsojenec s polomljenimi udi vpet v kolo pogosto živel še nekaj ur. HIS, *Strafrecht*, 496s; HENTIG, *Strafe*, 288; FABJANČIČ, *Ljubljanski krvniki*, 89, op. 9.

⁷² Pregleden prikaz srednjeveškega kazenskega prava in sodnega postopka pri nas ponuja Sergij Vilfan (*Pravna zgodovina*, 261ss; *Rechtsgeschichte*, 161ss); glej tudi Kambič, *Razvoj kazenskega prava*, 145ss.

se »vsi gospodje, ministeriali in drugi plemeniti ljudje na Kranjskem v vseh drugih zadevah, ki tukaj [v privilegiju] niso zapisane, ravnajo po pravu naših gospodov in plemenitih ljudi v naši deželi Štajerski«. Izstavitelj privilegija je štajersko pravo postavil za pomožni (subsidiarni) vir prava na Kranjskem in Koroškem ter s tem jasno izrazil namero po pravnem poenotenju treh dežel, ni pa mogel predvideti, da bo koroško in kranjsko plemstvo pozneje prav na tem členu gradilo svojo pozicijo proti deželnemu knezu.

Listina vojvode Albrehta II. s 16. septembra 1338 je glede na vse zapisano precej več kot le plemiški privilegij. Čeprav se v literaturi navadno imenuje privilegij (Freiheitsbrief), kar razumemo predvsem kot zapis pravic deželnega plemstva, ima značaj »ustavnega«, kazenskega in zasebnopravnega zakona, ki vsebuje tudi določila splošne narave, ki naj bi veljala za vse deželno prebivalstvo in ne le za uvodoma imenovane privilegirane sloje. Govorimo lahko o neke vrste deželnem redu.⁷³ Privilegij je uzakonjal obstoječe kranjsko običajno deželno pravo in ga dopolnil s štajerskimi pravnimi normami. Poleg formalnosti je utrjeval fevdna razmerja, zarisoval imovinskopravdni in kazenskosodni sistem, s tem pa v prvi vrsti opredeljeval razmerja znotraj plemiške korporacije, ki jo je s tem, ko je priznaval v praksi že doseženo osvoboditev ministerialov in militov, pravno poenotil in formalno navezal na deželno ograjno sodišče. Sodne pravice fevdnega gospoda so bile omejene na zadeve glede fevdov (zemljišč), niso pa več segale na druga področja. Hkrati so vsi plemiči dobili enake sodne pravice do svojih podložnikov. Privilegij je prepovedoval samovoljne posege v plemiško lastnino in z določili procesnopravne narave zagotavljal pravno varnost prebivalstva, v prvi vrsti deželnega plemstva. Neprivilegirane sloje prebivalstva zadevajo predvsem členi o deželskih sodiščih, karalnem postopku, pozivanju na sodišče, kaznivih dejanjih (posebej uboju) in seveda o patrimonialnem sodstvu.

Kasnejši kranjski deželni ročin je poleg analiziranega kranjskega privilegija kot osnovni listini vključil še privilegija, ki ju je goriški grof Albreht III. aprila 1365 podelil svojemu plemstvu na Dolenjskem in v Beli krajini (v Marki in Metliki) ter posebej plemstvu v Istri. Značilno je, da sta bila tudi ta privilegija izstavljena ob napovedani in pričakovani zamenjavi deželnega gospoda. Habsburškega vojvoda Rudolfa IV. in njegova brata je namreč goriški grof že junija 1364 z dedno pogodbo med njim in Rudolfom postavil za univerzalne dediče posesti istrske veje goriških grofov na Kranjskem in v Istri, če bi ostal brez potomcev.⁷⁴ Goriške posesti na Kranjskem, t. i. Grofijo v Marki in Metliki, je sredi 14. stoletja sestavljalo deset gradov s pripadajočimi gospodstvi, in sicer sedem v Marki (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik) in trije v Beli krajini (Metlika, Črnomelj, Gradac).⁷⁵ V goriško Istrsko grofijo so leta 1342 poleg Pazina sodila gospodstva in kraji Lupoglav, Kožljak, Rakalj, Završje, Pičan, Gračišče, Lovran, Brseč, Trviž, Tinjan, Barban in Momjan.⁷⁶

Ob napovedani zamenjavi deželnega kneza – do nje je prišlo leta 1374 – si je goriško plemstvo prizadevalo pridobiti zagotovilo, da bodo njihove pravice spoštovane tudi v prihodnje. Habsburžan Rudolf IV., skupaj z mlajšima bratoma določen za dediča istrske veje goriških grofov, je plemstvu in njegovemu gospodu prisluhnil ter goriškim vitezom in oprodam 16. januarja 1365 obljubil spoštovanje pridobljenih pravic in svoboščin.⁷⁷ Ker le-te še niso bile zapisane, je Albreht 29. aprila istega leta izstavil dva enaka privile-

⁷³ LEVEC, Landhandfesten, 260; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 333s.

⁷⁴ ŠTIH, Goriški grofje, 176s.

⁷⁵ ŠTIH, Dežela Grofija, 128ss.

⁷⁶ MDC X, 62, št. 161; glej tudi pregled teritorialnega razvoja Kranjske v naslednjem poglavju.

⁷⁷ AS 1063, ZL, št. 184, 1365 januar 16., Dunaj; Levec, Landhandfesten, 298s, št. 2.

Slika 6: Listina, s katero je vojvoda Rudolf IV. goriškim vitezom in opromdam obljubil spoštovanje pridobljenih pravic. AS 1063, ZL, št. 184, 1365 I. 16., Dunaj.

gija za svoje plemstvo v Marki in Metliki⁷⁸ ter Istri.⁷⁹ Ker sta privilegija po vsebini enaka, bomo podrobneje predstavili le dolenjsko-belokranjskega, ki je ohranjen v originalu. Že konec 19. stoletja je bil kritično objavljen, njegovo vsebino pa sta izčrpno povzela Vladimir Levec in Peter Štih.⁸⁰

Goriški grof Albreht III.⁸¹ je listino z zapisanimi pravicami svojega plemstva izstavil 29. aprila 1365 »v Novem trgu v Metliki«. »Novi trg« je bilo do konca 14. stoletja uveljavljeno ime za trg oziroma mesto Metlika, medtem ko je ime »Metlika« dolgo pomenilo pokrajino za Gorjanci – Belo krajino. Zapis in potrditev pravic, ki so jih imeli goriški plemiči, je bil namenjen vitezom in plemenitim opromdam (*ritter und chnecht*), saj goriška kranjsko-istrska gospostva niso premogla višjega plemstva (gospodov). Albreht je upoštevaljoč zvesto službo goriški dinastiji ukazal zapisati njihove dotodanje pravice, saj so bile te njim in njihovim dedičem le tako zagotovljene tudi po njegovi smrti. Sčasoma je namreč pozabljeno vse, kar ni zapisano in potrjeno z listinami, zapis pravic pa je jamčil, »da bodo oni in njihovi dediči po naši smrti za vedno vztrajali pri teh pravicah ter da jim naši dediči in potomci teh pravic ne bodo odvzeli«.

Največ določil je namenjenih reguliranju sodstva; to se deli na sodstvo za privilegirane (plemstvo) in nepriviligirane sloje (kmetje, delno tržani in meščani). V plemiških sodnih zadevah – naj je šlo za dediščino, alodno ali fevdno posest, dajatve podložnikov

⁷⁸ AS 1063, ZL, št. 188, 1365 april 29., Metlika; SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 245ss, št. 120; NARED, *Objava in prevod*, 74ss; PREINFALK - BIZJAK, *Turjaška knjiga listin I*, 214ss, št. 152. *Objava in prevod tudi v prilogi 6.*

⁷⁹ Original iz leta 1365 se žal ni ohranil. Najstarejši ohranjeni prepis je verjetno v Friderikovi registraturi knjigi iz leta 1446 – HHStA, Hs. W 10, fol. 127v–128r. *Objava po kopiji iz leta 1533 De FRANCESCHI, Storia*, 387ss, št. 5; prim.: LEVEC, *Landhandfesten*, 260ss; ŠTIH, *Goriški grofje*, 175s, posebno op. 28.

⁸⁰ LEVEC, *Landhandfesten*, 261ss; ŠTIH, *Goriški grofje*, 175ss; glej še prejšnji opombi. Privilegij omenjajo in interpretirajo tudi: VILFAN, *Deželni ročini*, zlasti 76ss; VILFAN, *Pravna zgodovina*, 200ss; D. KOS, *Bela krajina*, 12; De FRANCESCHI, *Storia*, 40ss.

⁸¹ V literaturi je navadno označen kot četrti goriški grof s tem imenom, kar pa je napačno. Prim. ŠTIH, *Dežela Grofija*, 125, op. 20.

Slika 7: Pečat goriškega grofa Albrehta III. († 1374). AS 1063, ZL, št. 187, 1365 IV, 29., Metlika.

ali kako drugo stvar – je sodil goriški grof (deželni knez) ali njegov glavlar, in sicer izključno na plemiškem (ograjnem) sodišču v Metliki (za istrsko plemstvo v Pazinu). Grof oziroma njegov glavlar je sodil plemstvu v civilnih in kazenskih zadevah, vendar za zagrešeno kaznivo dejanje ni smel zahtevati plačila globe. Grof in glavlar sta bila pristojna tudi, če je plemič ali »kaka vrla oseba« na grofovskih sejnih in cerkvenih proščenjih storila lažje kaznivo dejanje, deželski sodnik pa bi smel plemiča zapreti, če bi povzročil tako dejanje, za katero je bila zagrožena smrtna kazen. Deželskemu sodniku je bil tako pri plemstvu v določenih primerih prepuščen predkazenski postopek, potem je moral delinkventa izročiti ograjnemu sodišču.

Privilegij je vitezom in oprodam potrdil pravico do zemljiškogospeskega – patrimonialnega sodstva nad njihovimi »ljudmi« (*leuten*) v civilnih in manjših kazenskih zadevah. Za težja kazniva dejanja, med

katera so po privilegiju sodili večja tatvina, umor, cestni rop, posilstvo in vlom, je bila zagrožena smrtna kazen. V teh primerih zemljiški gospod ni smel soditi, saj je bil zanje pristojen deželnoknežji deželski sodnik (»mi ali tisti, ki mu mi zaupamo deželsko sodišče«). Deželski sodnik je smel od plemiča zahtevati izročitev njegovega podložnika, ki je bil obtožen hudodelstva. Da pa zaradi podložnikovega zločina ne bi bil oškodovan pri premoženju, je smel »škodljivca« deželskemu sodniku predati le najnujnejše oblečenega, opasanega (*als in gurtel hat umvangen*). Zemljiški gospod za kazniva dejanja svojih podložnikov vsekakor ni odgovarjal. Podobno določilo najdemo v privilegiju iz leta 1338.

Med primere, za katere je bilo pristojno deželsko sodišče, je privilegij uvrstil tudi uboj. Če so sorodniki ubitega kmeta storilca s tožbo in pokrikom naznanili deželskemu sodniku, ga je moral ta prijeti in mu soditi. Če se je ubijalec pogodil s sorodniki ubitega in so ti opustili tožbo, je zemljiškemu gospodu ubitega »po deželnem pravu in običaju« pripadlo pet oglejskih mark. Lažji zločin, prestopok (*unczucht*), ki ga je kmet storil na letnem sejmu ali cerkvenem proščenju, je bil lahko deželskosodni ali patrimonialnosodni primer. Če je deželski sodnik ujel storilca, preden je prišel na območje svojega zemljiškega gospodstva, ga je smel tudi kaznovati, sicer pa je imel to pravico kmetov zemljiški (patrimonialni) gospod.

Več določil je reguliralo tudi fevdnopravna, dednopravna in premoženjska vprašanja nasploh. Albreht je zagotovil, da je bilo fevde mogoče podeljevati tako moškim kot ženskim potomcem, investituro pa se je lahko izvršilo le v grofiji »v Marki ali v Metliki« (oz. Istri). To je bila velika koncesija, saj je na primer plemič lahko obdržal očetov fevd toliko časa, dokler grof ni osebno prišel v deželo (*land*) in mu na novo podelil fevda. Za prejemnika in nosilca fevda je bil določen najstarejši član rodbine; to naj bi onemogočilo preveliko razdrobljenost fevdnih odnosov.

Če nek plemič ne bi imel neposrednih dedičev, sinov ali hčera, je privilegij dovoljeval, da fevde in alode po njem dedujejo drugi (bližnji) sorodniki. Dopuščena je bila tudi delitev tako pridobljene dediščine, čeprav je bilo to pri fevdih za deželnega gospoda vse prej kot dobrodošlo in je bilo v precejšnjem nasprotju z določilom, da je v fevd investiran najstarejši član rodbine. Vitezi in oprode so smeli svojim ženam in hčerkam odkazati jutrnjo oziroma doto tako na fevdih kot alodih. To dejanje je bilo sicer povezano z grofovskim dovoljenjem, ki pa ga je bilo mogoče ob njegovi odsotnosti (očitno brez težav) dobiti tudi naknadno.⁸²

Med pomembnejša določila Albrehtovega privilegija sodi člen o vojaški obveznosti. Ta določa, da je plemstvo ob vojaški ogroženosti domače dežele (obrambne vojne) dol-

⁸² Glej še LEVEC, Landhandfesten, 263.

žno svojemu gospodu pomagati po najboljših močeh, če pa bi jih ta angažiral v vojaški službi zunaj dežele oziroma gospodstva (*Wolten wir so^e aber auzz der herschafft ze dienst nu^e czen ...*), bi jim moral za to ustrezno plačati.

Na koncu omenimo še člen, ki je povzemal med goriškim grofom ter vitezi in oprodami sklenjeni sporazum, »da mi [goriški grof] ne bomo protipravno posegali po njihovih ljudeh in oni ne po naših«. Pri tem gre gotovo za prepoved sprejemanja pobeglih podložnikov, in sicer tako deželnemu knezu in predvsem njegovim meščanskim naselbinam (mestom in trgom) kot tudi patrimonialnim zemljiškim gospodvom. Pomen tega člena podčrtavajo poznejše zahteve kranjskih stanov po izrecni potrditvi tega člena in nekatere tovrstne pravde med svetnimi in cerkvenimi zemljiškimi gospodvi, samostani ter mesti.⁸³

Privilegij goriškega plemstva iz leta 1365 je temeljni pravni dokument grofije v Marki in Metliki ter Istrske grofije, saj je reguliral zadeve glede sodstva, fevdnopravnih, dednopravnih in premoženjskopravnih razmerij ter vojaške obveznosti. Grofiji sta bili po privilegiju v bistvu samostojni deželi z lastnim deželnim pravom, deželnim knezom, ki je imel najvišjo sodno in vojaško oblast, ter lastnim glavarjem kot zastopnikom deželnega kneza. Vilfan je zapisal, da je bilo besedilo privilegija prikrojeno bolj dolenjskim razmeram in podvomil, da so privilegijska določila v Istri v celoti zaživila.⁸⁴

Slika 8: Privilegij goriškega plemstva v Marki in Metliki. AS 1063, ZL, št. 188, 1365 IV. 29., Metlika.

⁸³ Prim. LEVEC, *Landhandfesten*, 262, op. 2.

⁸⁴ VILFAN, *Pravna zgodovina*, 2005.

Podobno kot privilegij za plemstvo ožje Kranjske iz leta 1338 je tudi ta v glavnem posnel zatečeno stanje. Nekatera določila so tako rekoč enaka, nekatera se vsaj smiselno prekrivajo. Kranjski privilegij je seveda precej bolj kompleksen, natančnejši in bolj izpoveden. Obema je skupno, da s sodnimi, procesnimi, fevdnopravnimi in premoženjskopравnimi določili regulirata predvsem življenje plemiške korporacije, v katero se je stopilo veliko (deželnoknežjega) nesvobodnega plemstva. Dala sta trdno osnovo za razvoj pravno poenotenega deželnega plemstva, ki pa je bilo po izvoru, naslovu, bogastvu in ugledu zelo heterogeno.

Ker sta bila privilegija iz let 1338 in 1365 jedro poznejših deželnih ročinov in s tem deželnostanovske »ustave«, je upravičeno vprašanje, ali je v teh osnovnih privilegijih zapisan kak člen, na katerem bi lahko kranjski deželni stanovi gradili svojo pozicijo proti deželnemu knezu. Ali drugače: so v teh dveh oz. treh listinah zapisane norme, na katerih je temeljil stanovsko-monarhični dualizem? Sergij Vilfan, ki se je s temi vprašanji največ ukvarjal, je ugotavljal, da so za razmerje med deželnim knezom in stanovi v deželnih ročinih pomembna tista določila, ki so vsebovala omejitve deželnoknežje oblasti na treh področjih: pri financah (davkih), vojaških in sodnih zadevah.⁸⁵ Iz kranjskega privilegija se takega sklepa neposredno ne da narediti. Izjema je sodstvo, saj so jasno določene pravice plemstva v sodnem postopku, v odnosu do vladarja kot vrhovnega sodnega gospoda (ograjno sodišče) in odnosu do podložnikov (patrimonialno sodstvo). Privilegij onemogoča tudi vmešavanje sodnih organov drugih dežel. O davkih in vojski v privilegiju iz leta 1338 ni govora, so pa vojaške obveznosti regulirane v privilegijih za plemstvo v Marki in Metliki ter Istri. V goriških privilegijih je bila vojaška dolžnost plemstva omejena na obrambno vojno, če pa je šlo za pohod zunaj dežele (napadalno vojno), je moral knez (v privilegijih je bil to goriški grof) zagotoviti ustrezno plačilo (glej zgoraj).⁸⁶

Kaj pravijo o tem štajerski privilegiji? Že georgenberški privilegij (1186) vsebuje določilo, da novi deželni knez na Štajerskem s svojimi biriči ne bo izterjeval, kot je bilo v navadi v Avstriji. Določilo se seveda nanaša na davke, ki so bili po poznejši interpretaciji s tem za plemstvo pravzaprav brezpogojno prepovedani (znamenita davčna prostost plemstva). To določilo so povzeli privilegiji iz let 1237, 1277 in 1292. Ti trije privilegiji prepovedujejo zviševanja posrednih davkov (mitnin) in predvidevajo privolitev višjega plemstva v prekovanje denarja.⁸⁷ Iz povedanega je preprosto ugotoviti, da kranjski privilegij iz leta 1338 za poznejši stanovsko-monarhični dualizem ne bi bil posebej pomemben, če bi ne vseboval določila o subsidiarnosti prava štajerskega plemstva. Preučevalci teh vprašanj so že zgodaj ugotovili, da je bil pri tem mišljen predvsem Rudolfov privilegij iz leta 1277.⁸⁸ Med pravicami štajerskega plemstva, ki jim jih je 1277 podelil Rudolf Habsburški, je tudi določilo o pogojnosti dedne poklonitve oziroma zaporedju priseg: plemstvo je moralo priseči zvestobo novemu deželnemu knezu le, če jim je ta prej s prisego obljubil, da bo spoštoval njihove svoboščine. V bistvu gre pri tem za zelo okrnjeno obliko pravice do odpora (Widerstandsrecht). Na to so se še dolgo sklicevali tudi kranjski deželni stanovi.⁸⁹ S stališča razvoja deželnih stanov je torej v kranjskem privilegiju daleč najpomembnejši zadnji člen. Vilfan je zato poudaril, »da pravice sodelovanja stanov v

⁸⁵ VILFAN, Deželni ročini, 74ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 202s; VILFAN, Rechtsgeschichte, 137s.

⁸⁶ »Če deželi in gospostvu, v katerih prebivajo, grozi vojna nevarnost, naj nam po najboljših močeh služijo. Če pa bi jih želeli uporabiti v vojaški službi zunaj gospostva, jim moramo zato plačati tako kot drugim vrlim služabnikom.« Prim. še VILFAN, Deželni ročini, 78.

⁸⁷ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 20ss, št. 13 (1186); 77ss, št. 36 (1237); Landts Handvest des Hertzogthumbs Steyer, 1697, fol. 10r–11r (1237), 4v–6r in 14r–15v (1277), 6r–7v (1292); LUSCHIN, Landhandfesten, 125ss; VILFAN, Deželni ročini, 74ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 202s.

⁸⁸ LEVEC, Landhandfesten, 259s.

⁸⁹ Prav tam, 260; WUTTE, Zur Geschichte, 18; VILFAN, Deželni ročini, 75s; VILFAN, Pravna zgodovina, 203; VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 227.

finančnih ali drugih skupnih deželnih zadevah niso doživele novega formalnega zapisa v kaki ustavni normi, ampak da so privilegiji 13. stoletja kot jedro deželnega ročina na Štajerskem in kot subsidiarni vir prava na Koroškem in Kranjskem ostali v glavnem edina zapisana podlaga stanovskih pravic.«⁹⁰

TERITORIALNO-UPRAVNI RAZVOJ KRANJSKE PO LETU 1335

Okostje današnjega védenja o teritorialnem razvoju dežele Kranjske je konec dvajsetih let 20. stoletja sestavil Ljudmil Hauptmann. V njegovi obsežni razpravi *Nastanek in razvoj Kranjske* nas tu zanima le zadnje poglavje z naslovom *Nova Kranjska*, ki orisuje razvoj pod Habsburžani.⁹¹ Po prevzemu neposredne oblasti na Kranjskem so želeli novi deželni knezi povečati ozemeljsko podlago svoje oblasti; prostor se je odpiral predvsem proti morju, saj je bil položaj oglejskega patriarha močno oslabiljen. Patriarh je moral gospostvo Lož začasno (do 1338) podeliti v fevd Ortenburžanom, Postojno so si prislustili Šteberški, oglejsko posest na Vipavskem (Spodnja Vipava z gastaldijo) sta si v štiridesetih in petdesetih letih v vojnem ozračju podajala patriarh in goriški grof. Drugi del tamkajšnje oglejske posesti, grad Zgornja Vipava, je že v letih 1342–1344 pridobil vojvoda Albreht II., ki ga je nekaj let pozneje dobil formalno v fevd. Junija 1348 je cesar Karel IV. vojvodu Albrehtu II., njegovima sinovoma Rudolfu in Frideriku ter njihovim dedičem podelil v fevd (oziroma obnovil podelitev Ludvika Bavarskega⁹²) vojvodine Avstrijo, Štajersko in Koroško ter *herrschaft ze Chrain, uf der Marich und ze Portnaw*.⁹³ Habsburžan je do svoje smrti (1358) pridobil še Lož in se polastil Spodnje Vipave.

Prvo etapo prodora proti morju je končal njegov naslednik Rudolf IV., ki je na prelomu v šestdeseta leta posredno pridobil (Pred)Jamo in Postojno. Sesutje patriarhovih postojank na kraških prehodih in začetek nove dobe je Rudolf simbolično kronal s prevzemom vojvodskega naslova za Kranjsko (1364). Po njegovi smrti je šel patriarh v zavezništvu z Goriškimi v protiofenzivo in si ponovno pridobil Spodnja Vipava, Postojno in Lož, vendar je uspeh kmalu poteptala druga etapa habsburškega prodora. Habsburžanom se je že v začetku leta 1366 z vsjo posestjo – Devinom, Senožečami, Premom, Gotnikom, Reko, Veprincem in Moščenicami – podredil Hugo Devinski. Sledila je dokončna pridobitev – nakup Postojne (1371) in Jame (1378) ter prostovoljna podreditev Trsta (1382).⁹⁴ Opozoriti je treba, da devinska posest po Hauptmannovem mnenju takrat ni bila vključena v kranjsko deželnoknežjo sfero, saj Hugo svoje posesti (razen Senožeč) Habsburžanom ni dal v fevd, temveč se je njihovim deželam priključil kot deželski gospod (Landherr). Devinski (in za njimi Wallseeji) so zato postavljali svoje glavarje in imeli lastno pravo; podsodni so bili neposredno deželnemu knezu. Prav tako je Trst ohranil avtonomijo.⁹⁵ Čeprav sta Lož in Spodnja Vipava od Ogleja prešla na Ortenburžane oziroma Goriške,⁹⁶

⁹⁰ VILFAN, *Deželni ročini*, 77. O skoraj štiristoletni tradiciji potrjevanja privilegijev za ožjo Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro, o neizstavljeni in izstavljeni kranjski zlati buli, nastajanju kranjskega deželnega ročina kot zbirke vseh najpomembnejših deželnih plemiških privilegijev, o usodi posameznih privilegijskih listin, še posebej najstarejše iz leta 1338, je nazadnje izčrpno pisal NARED, *Privilegij*, 16ss; NARED, *Kranjski deželni privilegiji*, 49ss.

⁹¹ HAUPTMANN, *Krain*, 434ss; HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 132ss. Če ni navedeno drugače, se v spodnjem izvajanju opiramo na Hauptmannove ugotovitve. Tu je treba omeniti še solidno (čeprav delno zastarelo) geslo v Enciklopediji Slovenije, ki opredeljuje tudi različne pomene pojmov *Kranjska* in *Marka* – GRAFENAUER, *Kranjska*, 389s.

⁹² NIEDERSTÄTTER, *Herrschaft Österreich*, 135s.

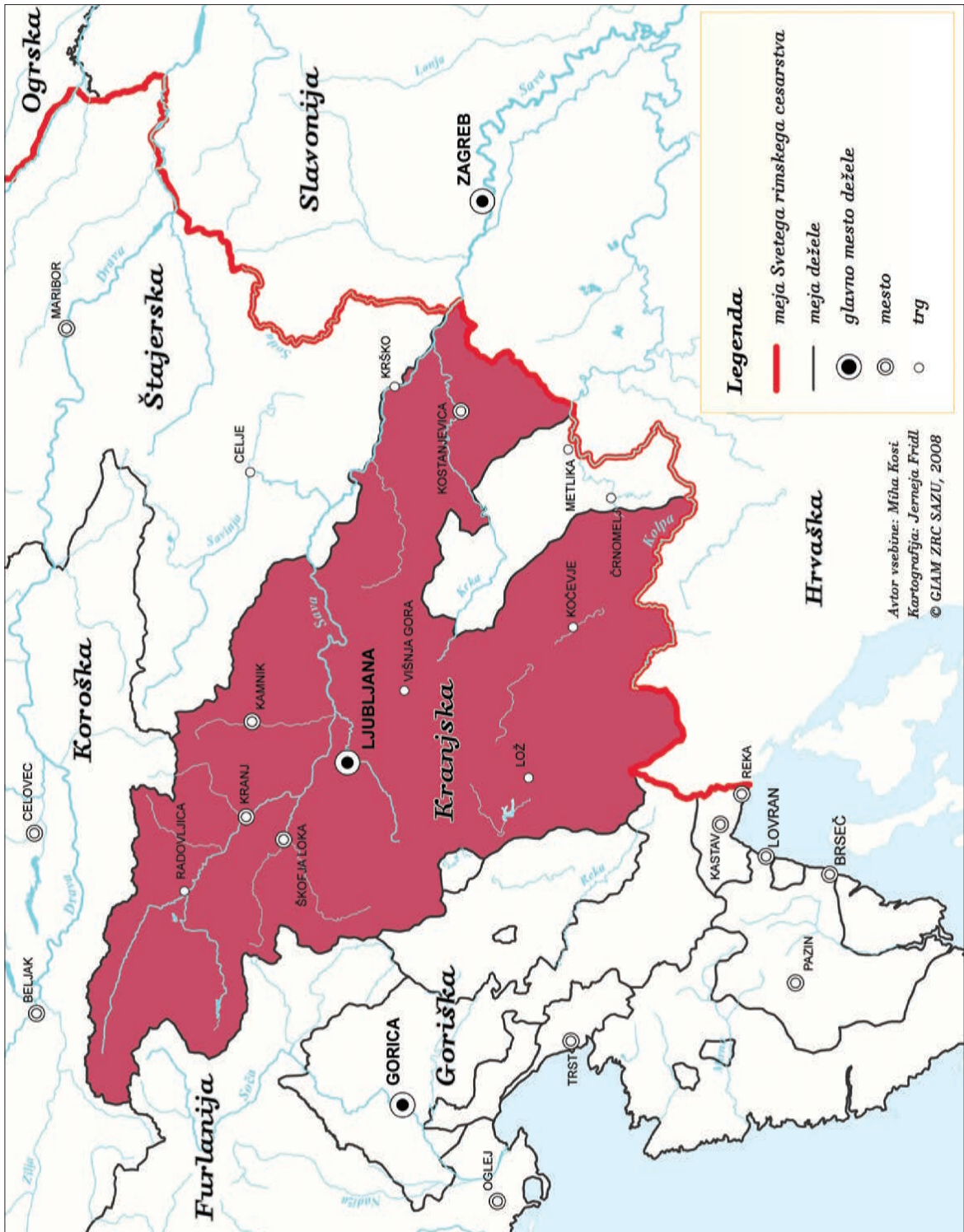
⁹³ MDC X, 105ss, št. 296.

⁹⁴ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 273ss, št. 139.

⁹⁵ Glej: HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 138s; BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 216, op. 6; GRAFENAUER, *Zgodovina II*, 388ss.

⁹⁶ Spodnja Vipava so si po letu 1340 podajali goriški grof, patriarh in Habsburžani, potem pa je leta 1382 ostala Goriškimi (M. KOS,

Karta 1: Habsburška Kranjska okoli leta 1340. Na karti so vrisane samo pomembnejše urbane naselbine.

so si Habsburžani z razbitjem patriarhove osi Vipava–Postojna–Lož odprli pot do morja, oglejska posest na Kranjskem in Krasu⁹⁷ pa je tako rekoč povsem razpadla.

Rudolf IV. je malo pred smrtjo sprožil prodor še v eno smer. Dedna pogodba med njim in goriškim grofom Albrehtom III. iz junija 1364 je namreč njegovim potomcem zagotovila dediščino istrske veje goriških grofov v Istri in na Kranjskem.⁹⁸

Sredi 14. stoletja se je za kompleks posesti, pravic in deželskih sodišč, ki so jih imeli goriški grofje na Dolenjskem in v Beli krajini, uveljavilo ime Grofija v Marki in Metliki.⁹⁹ S tem je izraz (Slovenska) Marka dobil nov pomen in je lahko označeval samo goriško posest na Dolenjskem in v Beli krajini.¹⁰⁰ V 14. stoletju je tako (Slovenska) Marka razpadla na dva dela: en del je pripadal deželi Kranjski, drugi goriški grofiji, ki je imela vse attribute samostojne dežele. Za 14. in 15. stoletje zato ni pomembno, »ali je kak kraj ležal v Slovenski marki ali ne, ampak, ali je bil del kranjskih ali del goriških gospodstev v Slovenski marki, ki je tako postala navadna geografska oznaka.«¹⁰¹ Kronologije prodora Goriških v kranjski in istrski prostor tu nima smisla podrobneje povzemati, saj je o tem večkrat pisal Peter Štih,¹⁰² treba pa je naštetih posesti, ki so jih pri tem pridobili in so po smrti grofa Albrehta III. prešle na Habsburžane. Na Dolenjsko so Goriški segli po letu 1228. Najprej so pridobili obsežno in pomembno gospodstvo Šumberk ob zgornji Krki, ki je bilo izhodišče za nadaljnje pridobitve. Do konca 13. stoletja so pridobili Hmeljnik, Žužemberk in Kozjak. Grad Mehovo in Belo krajino s trgov Čnomelj je grof Albreht I. dobil leta 1277 v zastavo od kralja Rudolfa I. Njegov brat Majnhard IV. je par let pozneje dobil v zastavo Kranjsko z Marko. V nasprotju s to je Bela krajina z gradom Mehovo po izumrtju majnhardinske linije goriško-tirolskih grofov v letu 1335 ostala albertinski liniji Goriških, po delitvi iz leta 1342 njeni istrski veji.¹⁰³ Kot povezavo med ločenima kompleksoma na Dolenjskem in v Beli krajini so pridobili še gradova Soteska in Rožek. V pokrajini za Gorjanci se je Čnomlju vsaj do leta 1300 pridružil trg Metlika, pozneje središče Grofije v Marki in Metliki, saj je bila sedež njenega glavarja in ograjnega sodišča. Tretji center goriške posesti v Beli krajini je predstavljal okoli leta 1300 zgrajeni grad Gradac. Goriški so tako okoli leta 1342, ko prvič zasledimo ime *grafschaft an der March*, na tem območju imeli posest, ki jo je predstavljal deset gradov, in sicer sedem v Marki (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik) in trije v Beli krajini (Novi trg = Metlika, Čnomelj, Gradac).¹⁰⁴ V drugi polovici leta 1364 ali začetku naslednjega je dal avstrijski vojvoda Rudolf IV. (skupaj s svojima bratoma univerzalni dedič goriške kranjsko-istrske posesti) Albrehtu III. in njegovi ženi Katarini Celjski v dosmrtni užitek še mesto in grad Kostanjevico z deželskim sodiščem in mitnico, Novo mesto z mitnico, grad in trg Višnja Gora z deželskim sodiščem in mitnico,

Srednjeveški urbarji, 54, 308).

⁹⁷ Izraz Kras ima po srednjeveških virih lahko več pomenov. V najširšem je lahko obsegal celotno planoto od Tržaškega zaliva do Ljubljanske kotline (vključno z Dornberkom, Rihemberkom, Vipavsko dolino, Ložem, Cerknico in Planino, včasih tudi deli kvarnerske obale), v najožjem pa je bil omejen na zaledje Trsta do kotline reke Reke in do Goriške kotline. V srednjem pomenu je Kras segal do Pivke s Postojno; ni torej zajemal Vipavske doline, Loža, Cerknice in Planine. Prim.: HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 52s; PIRCHEGGER, Überblick, 497; M. KOS, Srednjeveški urbarji, 42s.

⁹⁸ ŠTIH, Goriški grofje, 176s.

⁹⁹ Tudi Grofija v (Slovenski) Marki ali v Metliki, Grofija v Marki, Grofija Metlika ipd.

¹⁰⁰ Prim.: HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 61ss; ŠTIH, Dežela Grofija, 123. Izraz Marka se je namreč že prej uporabljal za ozemlje nekdanje Savinjske krajine, ki je bilo vključeno v »Staro« Kranjsko, bolj običajno pa je Marka obsegala le tisti del nekdanje Savinjske krajine, ki je bil južno od Save, se pravi Dolenjsko. Tej interpretaciji, zlasti obstoju Stare Kranjske, ki bi obsegala tudi Posavinje in Posotelje (Savinjsko krajino nad Savo), je oporekal KOMAC, Od mejne grofije do dežele, 243ss, 266.

¹⁰¹ ŠTIH, Dežela Grofija, 124; ŠTIH, Goriški grofje, 157ss.

¹⁰² Glej v prejšnji opombi navedeni razpravi in še ŠTIH, Goriški grofje in geneza Pazinske grofije, 55ss.

¹⁰³ MDC X, 62ss, št. 161.

¹⁰⁴ ŠTIH, Dežela Grofija, 128ss.

grad Štatenberg z deželskim sodiščem, trga Litija in Šentvid pri Stični ter kmetije v Raki, Orehovici in Vivodini.¹⁰⁵

Do začetka 14. stoletja je bil v glavnih potezah sklenjen tudi teritorialni razvoj goriških posesti v Istri, ki so jih ti pridobili na račun poreške škofije in oglejskega patriarha. Center goriške posesti v Istri, ki se je z delitvijo med tri brate leta 1342 skupaj s posestjo na Dolenjskem in v Beli krajini pod Albrehtom III. povezala v nov, od preostalih goriških posesti ločeni dominij, je bil Pazin, v katerem se že v zadnjem desetletju 13. stoletja omenja poseben glavar. V goriško Istrsko grofijo so leta 1342 sodila še gospostva oziroma kraji Lupoglav, Kožljak, Rakalj, Završje, Pičan, Gračišče, Lovran, Brseč, Trviž, Tinjan, Barban in Momjan.¹⁰⁶

Goriška dediščina pa po smrti goriškega grofa Albrehta III. leta 1374 ni bila inkorporirana Kranjski. Tako Grofija v Marki in Metliki kot Istrska (Pazinska) grofija sta bili državno neposredni grofiji (deželici). Pod Habsburžani sta obe imeli lastnega deželnega glavarja, svoje lastno deželno pravo¹⁰⁷ in ločeno ograjno sodišče,¹⁰⁸ čeprav sta listini o eksemplaciji od ljubljanskega ograjnega sodišča dopuščali, da lahko plemstvo iz Marke in Metlike izbere tudi ljubljansko sodišče oziroma kranjskega glavarja.¹⁰⁹ Habsburžani so redno potrjevali oba privilegija plemstva iz leta 1365 in obe grofiji sta ves srednji vek ohranili pravno samostojnost in poseben položaj, ki se je skrival v pojmu »priključena gospostva« (*angereihete Herrschaften*). Znano je tudi, da so Habsburžani podedovane posesti na Dolenjskem in v Beli krajini kmalu zastavili celjskim grofom; to se je verjetno zgodilo že med letoma 1379 in 1383. Posest so imeli Celjski v zastavi vse do izumrtja v letu 1456, vsaj nekaj časa (najmanj od leta 1446 naprej) so tam izvajali tudi deželno-knežjo oblast, to pa seveda pomeni, da so imeli v zastavi celo deželo Grofijo v Marki in Metliki.¹¹⁰

Za ozemlje nekdanje goriške Istre se je poleg nazivov Istrska grofija oziroma Istrska dežela po prehodu na Habsburžane pojavil še izraz Pazinska grofija. Poudariti je treba, da je že Leopold III. ločeval pojma Istrska grofija oziroma dežela (*land ze Isterreich*) in Pazinska grofija (*grafschaft ze Mitterburg*). Prvo je namreč pomenilo vsa goriška oziroma potem habsburška posestva v Istri, drugo pa zgolj največje in najpomembnejše gospostvo

¹⁰⁵ Prav tam, 133s. V dosmrtni užitek podeljena posest je po smrti grofa Albrehta III. (1374), ko je Grofija v Marki in Metliki (in goriška Istra) prešla na Habsburžane, še ostala v rokah Katarine Celjske (umrla 1389).

¹⁰⁶ MDC X, 62, št. 161; prim. še: PIRCHEGGER, Überblick, 492, 495s; WUTTE, Erwerbung, 286s; ŠTIH, Goriški grofje in geneza Pazinske grofije, 55ss; ŠTIH, Goriški grofje, 149ss. Štih omenja še Kršan.

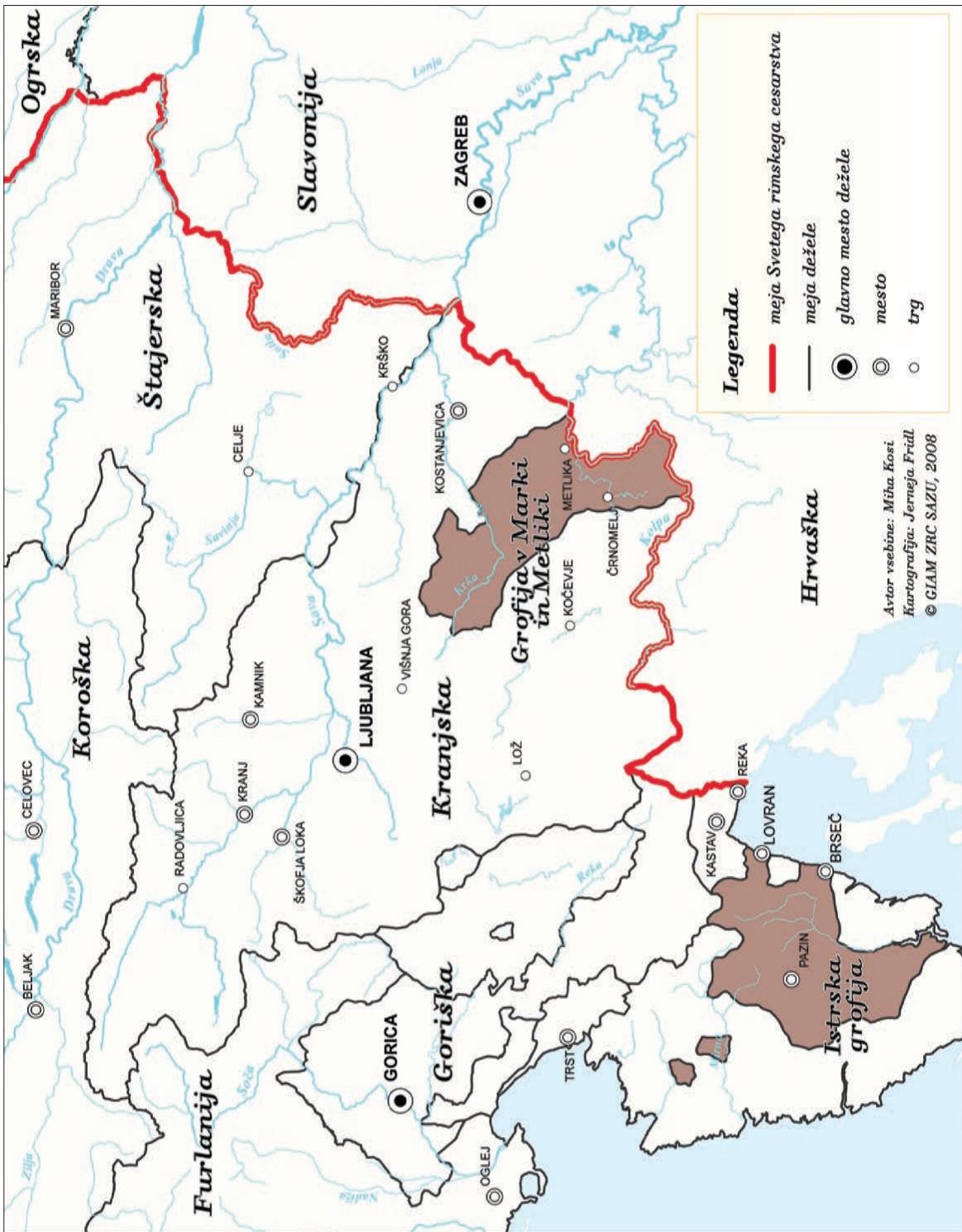
¹⁰⁷ Npr. M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 29, št. 3: *nach ... landes rechten der grafenschaft in der Mettlik* (1431).

¹⁰⁸ Ta samostojnost je seveda temeljila na privilegijih iz leta 1365. – AS 1063, ZL, št. 188, 1365 april 29., Metlika; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 245ss, št. 120; NARED, Objava in prevod, 74ss; PREINFALK - BIZJAK, Turjaška knjiga listin I, 214ss, št. 152; glej analizo privilegija v prejšnjem poglavju ter objavo in prevod v prilogi 6; De FRANCESCHI, Storia, 387ss, št. 5; LEVEC, Landhandfesten, 261ss, 279; ŠTIH, Goriški grofje, 175ss; D. KOS, Bela krajina, 12ss.

¹⁰⁹ AS 1063, ZL, št. 220, 1374 marec 26., Ljubljana; št. 222, 1374 julij 6., Ljubljana; LEVEC, Landhandfesten, 300s, št. 4. Domnevamo lahko, da je bila (oz. sta bili) podobna listina izstavljena tudi istrskemu plemstvu, a ni ohranjena.

¹¹⁰ ŠTIH, Dežela Grofija, 137ss; ŠTIH, Celjski grofje, 253s. Da Habsburžani nekaj časa niso imeli deželno-knežje oblasti v Marki in Metliki, dokazujeta poleg popisa davčne naklade iz leta 1446 (glej spodaj) dve sodni listini metliškega ograjnega sodišča (AS 1063, ZL, št. 602, 1447 september 18., Metlika; št. 657, 1456 september 13., Metlika). V zvezi s tem je morda zanimiva še odločitev kralja Friderika III. iz julija 1444, da Friderika Čreteškega zaradi raznih malopridnosti kaznuje z odvzemanjem njegovega dela gradu Čretež. Tako odločitev je namreč Friderik sprejel *nach anruffen, rat vnd mit beystand vnser landschaft in Krain, an der March, zu Ysterreich vnd am Karst*. (BIRK, Verzeichniss VIII, DXVIs, št. 793b; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 142, op. 741.) Kolikor se plemstvo oziroma deželni stanovci (*landschaft*) iz Dolenjske in Bele krajine ne »skrivajo« v Marki (*an der March*), je možno, da je bila deželno-knežja oblast v grofiji Marki in Metliki tedaj že zastavljena. Po drugi strani pa osnutek pisma vojvode Friderika V. Ulriku Celjskemu z dne 2. avgusta 1437 dokazuje, da je bilo metliško ograjno sodišče kot simbol deželno-knežje oblasti tedaj še v habsburških rokah. Friderik povzema iz Ulrikovega pisma, da je Herman Kozjaker *in vnser schrannen in der Metlik* tožil Jurija Lambergerja, potem pa odgovor na Ulrikovo posredovanje v sporu konča takole: *Dann als du vns schreibest, dich bey deiner gerechtigkeit der egenannten schrannen in der Mettik, die dir yetz zugehör, wellen beleiben lassen. Nu ist wissentlich, daz dieselb schrannen mitsambt den edeln lewten darinne gesessen vns zugehör vnd nicht dir, als das die satzbrief, die weilnt deinen vordern von weilnt vnsern vordern seligen vber solh herschafft in der Mettik gelegen gegeben sind, aigenlich ausweisent*. Prepis koncepta tega pisma je v Levčevi zapuščini – AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 3.

Karta 2: Goriški grofiji v Marki in Metliki ter v Istri sredi 14. stoletja. Na karti so vrisane samo pomembnejše urbane naselbine.

v okviru le-te. Pazinska grofija je namreč obsegala približno tri četrtine habsburške istrske posesti.¹¹¹ Konec leta 1379 je Leopold III. istrskemu glavarju Hugu Devinskemu za 14.000 zlatnikov zastavil celotno habsburško Istro s Pazinsko grofijo.¹¹² Slabo desetletje po izumrtju Devinskih, natančneje leta 1407, so njihovi dediči Wallseeji dobili Pazinsko grofijo ter istrska kastela Završje in Vranja v zakup za 28 let.¹¹³ Tako Devinski kot Wallseeji so razvijali svojo upravo, ki je temeljila na namestniškem – glavarskem sistemu in se ni zelo razlikovala od nekdanje goriške uprave. Po preteku zakupne pogodbe v letu 1435 so Habsburžani nastavili svojega glavarja in Istro postopno priključili Kranjski.¹¹⁴ V drugi polovici 15. stoletja je habsburška Istra obsegala Pazinsko grofijo (vključevala je številne mestne in vaške komune¹¹⁵) ter gospodva Lupoglav, Kožljak, Kršan, Grdoselo, Račice, Momjan, Buzet, Barban, Paz in nekatera cerkvena posestva.¹¹⁶

Kmalu po velikih pridobitvah na Kranjskem so Habsburžani zašli v resno krizo, ki se je izražala v kopici družinskih pogodb ter delitvah dežel in gospoств med člani dinastije.¹¹⁷ Krizo so izkoristile druge rodbine, ki so v rivalstvu Habsburžanov in rimsko-nemških kraljev Luksemburžanov videle svojo pot do položaja državno neposrednih gospodov. Najprej so leta 1395 od kralja Venclja pravico do krvnega sodstva za vsa svoja gospodva pridobili ortenburški grofje, Sigismund pa jim je leta 1417 priznal še državno neposrednost njihovih gospoств. Pravico do krvnega sodstva je cesar Sigismund oktobra 1434 podelil Wallseejskim, ki so konec 14. stoletja dedovali devinsko posest v Kvarnerju in na Krasu.¹¹⁸ Nekdanja devinska posest se je v rokah Wallseejev toliko osamosvojila, da so si ti leta 1460 celo nadeli naziv »gospodje Devina in Krasa«. Vrh tega dogajanja je pomenil vzpon celjskih grofov, ki so s kreditom podedovanih ortenburških posesti in Sigismundovo podporo prišli do naslova državnih knezov in zasnov lastne kneževine znotraj habsburških dežel Koroške, Štajerske in Kranjske.¹¹⁹

Glede obsega Kranjske v štiridesetih letih 15. stoletja je poveden popis izredne davčne naklade, ki so jo leta 1446 pobrali ob poroki princese Katarine in je zadevala deželnoknežjo komorno posest v širšem in ožjem smislu.¹²⁰ Med deželnoknežjimi uradi (*emnter*) na Kranjskem so med drugimi omenjeni Svibno, Postojna, Pazin (*mit allen emntern vnd kastelln an Pemund*), Vipava, Završje (*Pemund*), Planina (Hošperk), Vivodina¹²¹ in furlanski Pordenone. Vključeni so bili tudi župniki na Krasu in v Istri. Našteti uradi dokazujejo, da je bila Istra tedaj – v nasprotju z leti 1437–1438, ko so bili tamkajšnji deželnoknežji prihodki zavedeni ločeno od kranjskih¹²² – že tesneje navezana na Kranjsko. Hauptmann je zato sklepal, da je okoli leta 1440 prišlo do združitve »Kranjske, Metliškega in Istre v kneževino Kranjsko s priključenimi gospoствi«. ¹²³ Ob tem je spregledal, da

¹¹¹ JURIČIĆ ČARGO, O odnosih, 167; JURIČIĆ ČARGO, Pregled, 64.

¹¹² KRONES, Urkunden, 89, št. 312; De FRANCESCHI, Storia, 391s, št. 8; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 445; ŠTIH, Goriški grofje in Devinski gospodje, 317.

¹¹³ BIRK, Verzeichniss V, LXXIX, št. 852s; CXLVI, št. 1614.

¹¹⁴ Prim. JURIČIĆ ČARGO, O odnosih, 168.

¹¹⁵ Prim. BIZJAK, Ratio facta est, 78s.

¹¹⁶ JURIČIĆ ČARGO, O odnosih, 167; JURIČIĆ ČARGO, Pregled, 64.

¹¹⁷ Več na str. 85ss.

¹¹⁸ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 336, št. 178. Krvno sodstvo je bilo podeljeno za njihova sodišča v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Krasu in v Istri.

¹¹⁹ Podrobno ŠTIH, Celjski grofje, 235ss; o krizi habsburške oblasti strnjeno ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 103s.

¹²⁰ Glej npr. GZL X/58; več o seznamu na str. 39s in NARED, Sezname, 318.

¹²¹ Vivodina (*Herzogtum*) je gričevnata pokrajina med Žumberkom na severu, Belo krajino na zahodu in Kolpo na jugu. Bila je zaključeno zemljiško gospodstvo oziroma deželnoknežji urad in je bila ves pozni srednji vek do začetka 16. stoletja del Kranjske; danes je hrvaška. Območje je bilo Kranjski priključeno verjetno že v 13. stoletju, vendar šele po osvojitvi Bele krajine. Podrobno o tem KOSI, ... quae terram nostram, 71ss.

¹²² CHMEL, Materialien I/1, 83, 95. V postavko Istra sta vključena tudi Trst in Pordenone.

¹²³ HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 142.

v seznamih iz leta 1446 manjkajo davkoplachevalci (deželnoknežji uradi, mesto Metlika, duhovščina) iz nekdanjih goriških posesti na Dolenjskem in v Beli krajini, to pa je le eden od dokazov za to, da je bila ta posest tedaj z deželnoknežjo oblastjo vred zastavljena Celjskim. Dohodkov iz teh posesti ne izkazujejo niti razvidi prihodkov avstrijskih vojvod v letih 1437–1438.¹²⁴

Po izumrtju Celjskih se je dogajanje spet obrnilo v korist Habsburžanov¹²⁵ ter trdoživega in potrpežljivega cesarja Friderika III., ki je svoje nasprotnike premagal tako, da jih je preživel. V boju za celjsko dediščino (1457–1460) je pod deželnoknežji klobuk spravil razsežne celjske posesti,¹²⁶ potem je po Wallseejih podedoval posesti ob vzhodni istrski obali (Kastav, Reka,¹²⁷ Veprinac, Moščenice; 1466) ter od njih odkupil Devin, Senožče in Prem (1470–1472).¹²⁸ Novi tržaški statut iz leta 1468 je dal cesarju polno lastninsko pravico nad mestom.¹²⁹ Po izumrtju goriških grofov je Habsburžane počakal še preostali Kras (mdr. Spodnja Vipava).¹³⁰ »Nova« Kranjska, ki je nastala s snitvijo dotedanjih pridobitev, je bila postopoma, nekako do konca petdesetih let 15. stoletja, razdeljena na štiri glavarstva:¹³¹ Kranjsko z Gorenjsko, Ljubljansko kotlino in starim deželnoknežjim gospodvom v Marki;¹³² glavarstvo v Postojni in na Krasu (Postojna, Jama, Vipava, Hošperk); Istro (nekdanjo goriško Istro – Pazinsko grofijo, ki so ji bili potem priključeni Kastav, Veprinac in Moščenice¹³³) ter glavarstvo v Metliki. Prek istrskega (pazinskega) in postojnskega glavarstva (ali bolje: glavarja) ter kranjskega vicedoma so bila s Kranjsko povezana še glavarstva Devin, Trst, Reka in Pordenone.¹³⁴

¹²⁴ CHMEL, Materialien I/1, 83, 95.

¹²⁵ Friderik III. je 6. januarja 1453 potrdil falzificirani *privilegium maius* iz let 1358–1359, ga vsebinsko razširil in interpretiral kot avtentičnega. Hkrati je podelil nadvojvodski naslov tistim članom habsburške hiše, ki so imeli Štajersko, Koroško in Kranjsko v neposredni posesti. CHMEL, Materialien II, 36ss; CHMEL, Regesta Friderici III., 305, št. 2997; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 53; HÖDL, Habsburg und Österreich, 202; NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 154.

¹²⁶ Na Kranjskem so Celjski sredi 15. stoletja obvladovali ta gospodstva: Bela peč, Radovljica, Waldenberg, Smladnik, Polhov Gradec, Čušperk, Dobro Polje, Ribnica, Ortnek, Lož, Kočevje, Friedrichstein, Kostel, Poljane, Metlika, Mehovo, Žužemberk, Radeče, Žebnik, Krško in Gračeno (HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 138).

¹²⁷ Wallseejska brata Wolfgang in Rajnpreht sta sicer 13. decembra 1451 za primer, da bi umrla brez moških potomcev, gospodstva Konjice in Štatenberk na Štajerskem ter *vnser statt ze Sannd Veit am Phflawm pey dem mer* zapustila grofoma Frideriku in Ulriku Celjskima (AS 1063, ZL, št. 4543).

¹²⁸ Prim. tudi: CHMEL, Regesta Friderici III., 439, št. 4255; BIRK, Verzeichniss VII, CCCCXIVss, št. 1580, 1604s; PIRCHEGGER, Überblick, 494s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 446; M. KOS, Srednjeveški urbarji, 47, 50s.

¹²⁹ CHMEL, Regesta Friderici III., 544, št. 5418.

¹³⁰ M. KOS, Srednjeveški urbarji, 39ss. Milko Kos napačno navaja, da je prišla Planina pod Habsburžane šele z izumrtjem goriških grofov. Gospodstvo Planina oz. Hošperk je bilo namreč goriško do leta 1435. Takrat so ga v sporu z Goriškimi zasedli sosednji vitezi Jamski in ga istega leta prodali vojvodu Frideriku V. Habsburškemu. Gospodstvo je tako postalo deželnoknežji urad. Prim.: BIZJAK, Ratio facta est, 136s; KOSI, Marginalije, 208; AS 1398, osebni fond Smole Majda, šk. 4, regist št. 41.

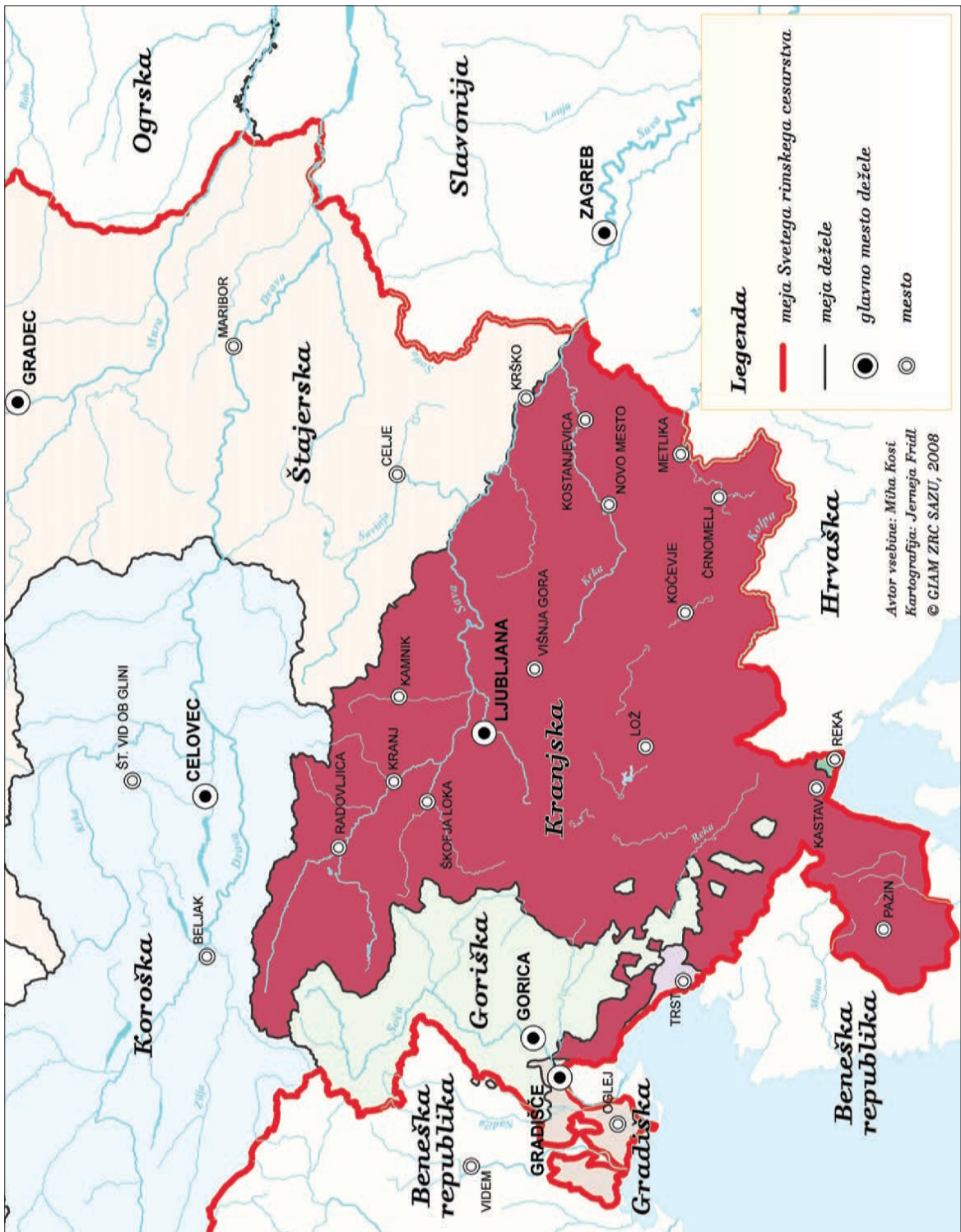
¹³¹ Seznami (nekritični!) glavarjev v obravnavanem obdobju: za ožjo Kranjsko: VALVASOR, Ehre IX, 14ss; AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 80; KOZINA, Landeshauptleute, 9ss; za Istro oziroma Pazinsko grofijo De FRANCESCHI, Storia, 131, op. 1; za Trst: AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 121; VALVASOR, Ehre XI, 597s; LÖWENTHAL, Geschichte, 54s

¹³² Tej ožji Kranjski je načeloval kranjski deželni glavar.

¹³³ O razvoju Kastavščine sklenjeno ŽONTAR, Kastavščina, 161ss.

¹³⁴ HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 142ss; PIRCHEGGER, Überblick, 497. Še nekaj glavarstevskih kombinacij iz druge polovice 15. stoletja: GZL III/62 (Viljem Baumkircher, glavar na Krasu in v Postojni, 1453); AS 1063, ZL, št. 4893, 1453 maj 31., s. 1. (Nikolaj Jamski, glavar v Devinu in na Krasu); CKSL, 1457 junij 12., Kranj (Andrej Hohenwarter, glavar v Metliki); BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLII, št. 752 (Jurij Črnomaljski, glavar v Postojni in na Krasu, Andrej Hohenwarter, glavar v Metliki, 1463); GZL III/76 in AS 1063, ZL, št. 739, 1466 januar 6. in M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 37, št. 9; PETTENEGG, Urkunden, 561s in ARNOLD, DOZA-Regesten III, 1117, št. 3971 (Andrej Hohenwarter, glavar v Metliki, 1465, 1466, 1468); AS 1063, ZL, št. 770, 1469 julij 19., Gradec in CHMEL, Regesta Friderici III., 584, št. 5991 (Jakob Raunach, glavar na Reki, 1469–70); KOMATAR, Schloßarchiv, 230, št. 500 (Pankrac Turjaški, glavar v Metliki, 1470); CDI III, passim (sub dato) (kopica omemb tržaških, devinskih, reških, pazinskih in postojnsko-kraških glavarjev iz druge polovice 15. stol.); De FRANCESCHI, Storia, 411, št. 23s in TOMASCHEK, Urkunden-Regesten, 90, št. 46 in AS 1063, ZL, št. 5753, 1482 januar 7., Ljubljana (Nikolaj Ravbar, glavar v Trstu, Pazinu in Kastvu, 1478, 1482); BIRK, Verzeichniss VIII, DCLVII, št. 1318 in CDI III, sub dato in Regesta Imperii XIV, 3/2, 944, št. 14642; 952, št. 14695 (Andrej Kršanski, glavar v Pazinu, 1489, 1496, 1500); CKSL, 1486 april 24., s. 1. (Baltazar Dürer, glavar v Trstu); Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 6, št. 36; 12, št. 94 (Gašper Ravbar, glavar v Postojni, na Reki in v Devinu; Sigmud Pirs, glavar v Metliki in na Krasu(!), 1493); 54, št. 428ss (Simon Hungersbach, glavar v

Karta 3: Novoveška Kranjska s priključenimi gospodstvi. Na karti so vrisane samo pomembnejše urbane naselbine.

V času Maksimilijana sta bila vipavsko in devinsko gospostvo začasno dodeljena Goriški, kot samostojna enota je bila ukinjena nekdanja wallseejska posest. V sklopu pogodbe o zamenjavi gradov v Furlaniji in na Koroškem med Maksimilijanom in goriškim grofom Lenartom z dne 27. februarja 1497 sta pod Goriške med drugim prišla grad in urad (Zgornja) Vipava; izmenjava naj bi se izvedla do konca aprila in naj bi veljala dvanajst let.¹³⁵ Habsburško posest v Istri so leta 1508 začasno osvojili Benečani in jo razdelili med komorna urada v Pazinu in Reki. Avstrijci so že v naslednjem letu ponovno pridobili večino istrske posesti in jo obdržali tudi po sklenitvi premirja (1516) in miru (1521/23). Od pomembnejših gospostev so pod Benečani ostali Momjan, Završje, Rakalj in Barban.¹³⁶

Devinu, 1494); 381, št. 3054 (Gašper Ravbar glavar v Postojni, na Reki in v Trstu, 1494); Regesta Imperii XIV, 2/1, 88, št. 4302 (Sigmund Pirs, glavar v Metliki, 1496); 157, št. 4876 (Bernard Raunach, glavar v Postojni, 1497); Regesta Imperii XIV, 2/2, 577, št. 7705; 709, št. 8671; Regesta Imperii XIV, 3/1, 3, št. 8995; 104, št. 9444; 123, št. 9574 (Hans Thurn, glavar v Kastvu in na Reki, 1496, 1498–99); 415, št. 11576 (Gašper Ravbar, glavar v Postojni, na Reki in Devinu, 1501); Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16229 (Jurij Moisse, glavar v Trstu, 1502); št. 17555 (Gašper Lamberger, glavar na Reki, 1503); št. 18726s, 18750s (Hans Dürer, glavar v Pazinu, 1504).

¹³⁵ Regesta Imperii XIV, 2/1, 142, št. 4729; AS 1398, osebni fond Smole Majda, šk. 4, regist št. 112; WUTTE, Erwerbung, 301; WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 377.

¹³⁶ JURIČIĆ ČARGO, O odnosih, 167s; PIRCHEGGER, Überblick, 495s. Tu je podrobno našeta habsburška istrska posest.

PRVE OBLIKE SODELOVANJA »STANOV« PRI VLADARJEVIH POSLIH

Že pionirji raziskovanja deželnostanovske zgodovine avstrijskega prostora so se dobro zavedali, da deželni stanovi in deželni zbori, ki nam jih slikajo viri 15. in 16. stoletja, niso nastali iz nič in da so svoje korenine pognali že v prejšnjih stoletjih. V iskanju teh korenin so šli nemalokrat predaleč, predvsem pa so pojma deželni stanovi in deželni zbor(i) z lahkoto potiskali v čase, ko zanje niti vsi strukturni pogoji niso obstajali. Ozra-čje ustavnega življenja in na novo odkritega parlamentarizma po ukinitvi stare stanovske ustave v drugi polovici 19. stoletja je bilo pri tem nedvomno stimulatívno. Na naslednjih straneh bomo zato kritično povzeli značilne razlage stanovske predzgodovine in v osnovnih potezah predstaviti tiste elemente, brez katerih bi proces oblikovanja deželnih stanov težko razumeli.

Brez dvoma je nastanek deželnih stanov neločljivo povezan z nastankom dežel in deželnega gospostva oziroma vzpostavitve deželne vezi med knezom in plemstvom. Kot je imel kralj oziroma cesar svojo senco v državnih stanovih, tako se je morala ob deželnem knezu prej ali slej oblikovati korporacija, ki naj bi postala eden od dualističnih polov. Tako rekoč nobeno delo, ki se ukvarja z začetki deželnih stanov, zato ni spregledalo določbe, ki jo je nemški kralj Henrik VII. leta 1231 uvrstil v *Statutum in favorem principum* in naj bi pomenila eno izmed bistvenih pravnih osnov razvoja deželnih stanov: *ut neque principes neque alii quilibet constitutiones vel nova iura facere possint, nisi meliorum et maiorum terre consensus primitus habeatur* (»niti deželni knezi niti kdorkoli drug ne more narediti novih določb ali zakonov, če nima prej pristanka deželnih velikašev«).¹³⁷

V šestdesetih letih 19. stoletja je Franz Krones v uvodu svojih sicer zelo koristnih in za čas od 14. stoletja dalje še vedno uporabnih »preddel« k virom in zgodovini štajerskih deželnih zborov duhu časa in stanju raziskav ustrezno ugotavljal, da je Henrikovo določilo iz leta 1231 v avstrijskem in štajerskem prostoru le potrdilo obstoječe stanje.¹³⁸ Trditev je utemeljeval z določili štajerskih privilegijev. O njegovi želji po iskanju prednikov poznejših deželnih zborov in konec koncev tudi deželnih zborov (parlamentov) njegovega časa veliko pove ugotovitev, da je prvi listinsko izpričani štajerski (poklonitveni) deželni zbor našel že leta 1192, ko so se ministeriali po izumrtju Traungavcev poklonili novemu vojvodi Leopoldu Babenberškemu.¹³⁹ Razne veče, sodna zborovanja in deželne zборе je Krones metal v isti koš,¹⁴⁰ preveliko vlogo je pripisoval listinskim seznamom

¹³⁷ WEILAND, Constitutiones, 420, št. 305 (Sententia de iure statuum terrae); prevod po GRAFENAUER, Kmečki upori, 19; prim.: LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 197; MELL, Grundriß, 102; WUTTE, Zur Geschichte, 22; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 432.

¹³⁸ KRONES, Vorarbeiten (1865), 34s.

¹³⁹ Prav tam, 35.

¹⁴⁰ Posebej zanimiva je razlaga, da imata besedi (deželna) veča (*placitum, lanntaiding* – »Land-Tage-Ding«) in deželni zbor (Landtag) pravzaprav isti pomen (str. 36s).

prič in nasploh še ni imel izdelanih oprijemljivih kriterijev, s katerimi bi svoja izvajanja utemeljil.¹⁴¹

Arnold Luschin je konec 19. stoletja v razpravi o začetkih deželnih stanov skonstruiral model s temeljnim vodilom, da lahko o obstoju stanov govorimo (še), ko imajo določene skupine deželnega prebivalstva pravico, da v splošnih deželnih zadevah svetujejo deželnemu knezu oziroma da je ta pri svojih odločitvah vezan na njihovo privolitev. Dokler tega ni, lahko govorimo le o koreninah, iz katerih je postopoma zrastle deželnostanovska ustava.¹⁴² Menil je, da so predstavniki duhovščine in plemstva v avstrijskih deželah že pred 13. stoletjem sodelovali pri knezovih poslih, pri tem pa bi se težko odločili, »koliko je bilo to njihova zakonita zahteva in koliko knezova svobodna volja«. ¹⁴³ Na drugem mestu je Luschin ugotavljal, da se je moral potencialni deželni knez pri oblikovanju deželnega gospostva opreti na svoje ministeriale. Štajerski Traungavci so odločitve že v drugi polovici 12. stoletja sprejemali »s svetom svojih zvestih« (ministerialov). Dejstvo je, da je bila moč gospoda odvisna od števila in posestne moči njegovih ministerialov, ugled le-teh pa od položaja in pomembnosti gospoda.¹⁴⁴ Z georgenberškim privilegijem so bili štajerski ministeriali priznani kot posebna korporacija sicer še nesvobodnih plemičev. Ti so ob prehodu vojvodine na drugo dinastijo prisegli zvestobo avstrijskemu vojvodi Leopoldu V. Babenberžanu, to pa je tudi Luschin imel za prvi »Erbhuldigungslanttag«, za neke vrste stanovsko zasedanje.¹⁴⁵ Ob pridobitvi privilegija v letu 1237 naj bi se štajersko (dotlej še nesvobodno) plemstvo že začelo »čutiti za deželne stanov«. ¹⁴⁶ Z določili štajerskih plemiških privilegijev – Rudolfovega iz leta 1277 je upravičeno izpostavil kot politični vrhunec – je Luschin argumentiral tezo, da so ob nastopu Habsburžanov na Štajerskem in v Avstriji (1282) tam deželni stanovi brez dvoma že obstajali. Temu sicer ni pozabil dodati, da je bil obseg deželnih stanov tedaj še zelo ozek, saj naj bi jih v obeh deželah sestavljali le deželski gospodje (Landherren). Zaradi majhnega števila članov deželnih stanov so redka tudi poročila o zgodnjih deželnih zborih, za katere je Luschin iznašel celo svoje ime.¹⁴⁷ Ker ni bilo deželnih zborov, v »stanovih« pa so manjkali večina plemstva (vitezi, oprode), prelati in mesta, je vse stavil na zapriseženi svet deželskih gospodov (»geschworene Rath der Landherren«), prek katerega so si skušali na eni strani »deželni stanovi« zagotoviti »ustavni« vpliv na urejanje deželnih zadev, deželni knez na drugi strani pa soglasje stanov. Vsaj polovico razprave je Luschin posvetil zapriseženemu svetu deželskih gospodov, ki naj bi imel v nasprotju s tajnim knežjim svetom uradniške narave podobno kot pozneje deželni glavar dve funkciji: bil naj bi zaupniški organ deželnega kneza in deželnih stanov hkrati.¹⁴⁸

Anton Mell je Luschinova izvajanja v veliki meri upravičeno zavrnil. Čas 1186–1277 je bil sicer res vrhunec v zgodovini avstrijskih in štajerskih ministerialov, nikakor pa ne

¹⁴¹ Prav tam, 38ss.

¹⁴² LUSCHIN, Anfänge, 431. Rezultate razprave o začetkih deželnih stanov je Luschin v nekoliko modernizirani obliki povzel v avstrijski državni zgodovini srednjega veka – LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 197ss. Tu se je soočil s prvimi kritiki, med drugim Spangenbergom in Rachfahlom, ki sta v nasprotju z njim trdila, da lahko o deželnih stanovih govorimo šele takrat, ko lahko dokažemo tudi obstoj deželnega zbora kot »stalne ustavne institucije za zastopanje dežele« pri odobravanju davkov in vojaških obveznosti. Dokler razvoj ne doseže te faze, gre le za predzgodovino deželnih stanov (LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 217s, op. 1).

¹⁴³ LUSCHIN, Anfänge, 430.

¹⁴⁴ LUSCHIN, Landhandfesten, 123s.

¹⁴⁵ Glej SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 25s, št. 17.

¹⁴⁶ LUSCHIN, Landhandfesten, 134ss.

¹⁴⁷ Prav tam, 145ss; LUSCHIN, Anfänge, 439ss – »Die Landtage sind eben nicht mehr, als eine einzelne Form, in der sich der Einfluß der Landstände äußern konnte, als solche gelangten sie aber gewöhnlich erst zu allgemeiner Anwendung, nachdem sich der Kreis der politisch berechtigten Personen und Körperschaften schon erheblich erweitert hatte. Selbst wenn es früher zur Einberufung aller Landstände kam, was ausnahmsweise geschah, wird man eher von einem Landherrentag, als von einem Landtag reden können, da nur die Landherren zu Worte kamen und Beschlüsse faßten.«

¹⁴⁸ LUSCHIN, Anfänge, 441ss.

smemo govoriti o kaki stanovski državi. Prav tako pod prvimi Habsburžani ni mogoče govoriti niti o splošnem soodločanju stanov niti o kaki večji omejitvi knežje suverenosti.¹⁴⁹

Deželni knez je v svet deželskih gospodov pritegnil najvidnejše predstavnike deželnega plemstva. Ta svet se je pojavil s prihodom Habsburžanov v vzhodnoalpski prostor v drugi polovici 13. stoletja,¹⁵⁰ vendar se je po Mellovem mnenju kot jasno izoblikovana institucija uveljavil predvsem v Avstriji, na Štajerskem pa šele po sredi 14. stoletja. Poleg (zapriseženega) sveta, v katerega je deželni knez po potrebi in lastni izbiri sklical deželske gospode, poznamo še ožji, notranji ali tajni knežji dvorni svet. Ta je bil popolnoma neodvisen od deželnega plemstva in so ga sestavljali knezovi zaupniki, pod prvimi Habsburžani pogosto tujci. Obe instituciji sta se razlikovali tudi v organizacijskem smislu, saj so bili člani ožjega sveta praviloma ves čas na dvoru, deželski gospodje pa so bili na dvor poklicani le na občasna posvetovanja. Knežji svet je bil uradniško-upravljavski organ, svet gospodov pa lahko razumemo tudi kot vezni člen med deželnim knezom in deželo. Mell je obstoj obeh svetov na Štajerskem razbral iz listin, v katerih so ločeno navedeni *herren und rete*. Ožji knežji svet je bil trajnejša, tako rekoč stalna institucija, svetu (deželskih) gospodov pa lahko v Avstriji sledimo do konca 14. stoletja, nanj pa namigujejo štajerske in kranjske listine še v začetku 15. stoletja.¹⁵¹ Svet deželskih gospodov je izgubil v času, ko se je ustalil institut deželnega zbora, saj je z njim izgubil svoj pomen.¹⁵²

Ožjemu knežjemu ali dvornemu svetu in funkcioniranju dvora habsburških vojvod v drugi polovici 14. stoletja se je podrobno posvetil Christian Lackner. Dvorni svet je bil najvišje posvetovalno telo deželnega kneza. Posebej je treba poudariti ugotovitev, da do srede 14. stoletja ne moremo potegniti jasne ločnice med stalnim dvornim svetom in svetom deželskih gospodov, ki se je sestajal ob posebnih priložnostih. Število dvornih svétnikov ni bilo določeno in tako rekoč nikoli se niso kot posvetovalni organ sestali vsi svétniki. Šlo je za ozek krog ljudi, ki so ga poleg dvornega mojstra, komornega mojstra in kanclerja predstavljali svétniki brez posebne funkcije ali naslova na dvoru. Svet je bil vezan na kneza in je sodeloval tako rekoč pri vseh njegovih poslih. Večina svétnikov je bila plemičev domačih dežel, tako gospodov kot vitezov; nekaj jih je bilo duhovniškega stanu in ti so bili v glavnem del dvorne pisarne. Redki so bili predstavniki baronskih in grofovskih družin, pa še ti so bili po izvoru iz neavstrijskih dežel. Svet je bil tudi posebno dvorno sodišče pod predsedstvom vojvode. Dvorni svétniki so bili ob koncu 14. stoletja kot posredniki in poroki vplivni akterji v habsburških dinastičnih prepirih ter hišnih in delitvenih pogodbah.¹⁵³ Tudi v knežjem dvornem svetu se je pokazala izrazito neena- komerna zastopanost habsburških dežel. Avstrijskim vojvodam se glede tega nikoli ni posrečilo (tega verjetno niti niso želeli) iz sveta narediti instrument za integracijo zelo heterogenega kompleksa habsburških gospodov. Avstrija nad in pod Anižo je v svetu očitno igrala vlogo glavne dežele. Že štajerski gospodje in predvsem vitezi so bili občutno v ozadju, kar je še toliko bolj veljalo za koroško in kranjsko plemstvo, ki je bilo v drugi polovici 14. stoletja s habsburškega dvora skoraj povsem izključeno. Le sem in tja se je na dvoru znašel kateri od glavarjev teh dveh dežel.¹⁵⁴

¹⁴⁹ MELL, Grundriß, 105s, 108s.

¹⁵⁰ Tipični primer pri SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 125ss, št. 63.

¹⁵¹ *Nach vnsrer herren vnd ret rat* je vojvoda Leopold IV. junija 1407 na Dunaju potrdil tudi privilegije vitezov in oprod iz Marke in Metlike ter jih oprostil plačevanja meščanskih dajatev v mestih Metliki in Črnomlju (AS 1063, št. 396, 1407 junij 17., Dunaj; št. 397, 1407 junij 18., Dunaj).

¹⁵² Prim.: MELL, Grundriß, 114ss; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 210ss.

¹⁵³ LACKNER, Hof und Herrschaft, 115ss, 133s, 146s, 335ss; glej tudi Štihovo oceno Lacknerjeve knjige v: ZČ 57/3–4 (2003), 499ss.

¹⁵⁴ LACKNER, Hof und Herrschaft, 135s.

Razvoj na Koroškem in Kranjskem je bil tudi zato mnogo počasnejši. Tudi po letu 1231 oziroma 1232, ko je cesar Friderik II. potrdil sinov *Statutum in favorem principum*, je sodelovanje koroških ministerialov pri vojvodovih poslih izpričano le sporadično. In še v teh primerih gre za vojvodovo osebno ministerialiteto in reguliranje zasebnih zadev, ne pa za deželno ministerialiteto in skupne deželne zadeve.¹⁵⁵ Rudolfov deželni mir iz decembra 1276 je bil izdan z nasvetom cerkvenih in posvetnih knezov, grofov, baronov in ministerialov (*ad consilium principum tam ecclesiasticorum quam secularium, comitum, baronum [in] ministerialium*) Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske z Marko.¹⁵⁶ Dokument ne premore seznama prič oziroma imen tistih, ki so pri nastanku le-tega sodelovali, zato ni smiselno ugibati, ali so bili med njimi tudi v resnici Kranjci ali gre za prazno listinsko formulacijo. Po večini podobnih listin 14. stoletja bi se lažje odločili za drugo možnost.¹⁵⁷ V začetku tega stoletja, leta 1312, se je koroški vojvoda Henrik pri definiranju ukrepov proti »deželnim škodljivcem« (roparskim vitezom, razbojnikom in tatovom) v prvi vrsti naslonil na svoj (dvorni) svet, vendar je upošteval tudi mnenje svojih ministerialov.¹⁵⁸ Prav tako se je po prevzemu dežele na dve vrsti svetov obračal vojvoda Albreht II. Dober mesec pred izstavitvijo privilegijev za Koroško in Kranjsko je 13. avgusta 1338 v Št. Vidu izdal prepoved vsakršnih bojev na Koroškem. To je storil po posvetovanju *mit unsern landherren von Khärndten, von Steyer und von Oesterreich und nach unsers rathes rath*.¹⁵⁹ Gre za tipičen primer dvojnosti v svetovanju, ki je značilna za 14. stoletje. Značilno je tudi, da kranjsko plemstvo ni omenjeno.

Luschinov model je v kranjski prostor konec 19. stoletja prenašal Vladimir Levec. Slabih 40 let pred Wuttejem je menil, da sta ob ministerialnih pomembna njihova *consilium* in *assensus*.¹⁶⁰ Kranjski, se pravi spanheimski ministeriali, so se politično prvič izpostavili šele v letih 1269–1270. Imena dobrega ducata plemičev, ki so po smrti Ulrika Spanheima konec leta 1269 in v začetku naslednjega prisegli zvestobo njegovemu bratu Filipu ter tako zavrnili pretenzije Otokarja Přemisa,¹⁶¹ nam sicer povedo predvsem to, da je v plemstvu ožje Kranjske že utripala določena deželna zavest in da ga je na deželo poleg še nekodificiranega deželnega prava vezala predvsem dinastija oziroma deželni knez. Plemstvo je v vizirju brez dvoma imelo tudi lastne koristi in prav zato Filip ni imel ne enotne in ne vztrajne podpore.¹⁶²

Koroška in Kranjska sta bili teritorialno nehomogeni in razdeljeni med svetne in cerkvene gospode. Kranjska se poleg tega ni mogla navezati na tako starodavno tradicijo kot vojvodina Koroška in je bila do srede šestdesetih let 14. stoletja skupaj s starim de-

¹⁵⁵ FRÄSS - EHRFELD, *Geschichte Kärntens* I, 432; WUTTE, *Zur Geschichte*, 21ss, posebej op. 25. Wutte po Luschinu potiska izraz deželni stanovi pregloboko v preteklost. Poleg tega ima za indic stanov že to, da so se določene družbene skupine pojavile v listinah. Kot izraz širitve sprva ozkega kroga »deželnih stanov« navaja na primer listino, s katero je kralj Rudolf I. februarja 1275 najavil grofom, baronom, plemenitim, ministerialom in vazalom na Koroškem, Kranjskem in v Marki, da je omenjene dežele podelil v fevd vojvodu Filipu Spanheimu (glej MDC V, 113s, št. 166). Nadalje, ker je kralj Ludvik Bavarski leta 1335 podelitev Koroške v fevd avstrijskim vojvodam naznanil ne le gospodom in deželanom (*landleuten*), ampak tudi koroškim mestom, naj bi bili tudi ti že del stanov. In čeprav je zanesljivo, da privilegija iz leta 1338 ne prejudicirata kakih deželnih stanov, Wutte v navedbi *unser lantherren, ritter und chnecht* vidi dokaz, da škofje in prelati tedaj še niso bili del stanovske korporacije. Mnogo let pozneje tudi FELDBAUER, *Herren und Ritter*, 120s, ni povedal kaj posebno novega.

¹⁵⁶ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 106ss, št. 52.

¹⁵⁷ LEVEC, *Landhandfesten*, 254s, je glede tega manj previden. Pravi namreč, da so uvodne besede tega zakona posebej pomembne prav za zgodovino deželnih stanov na Kranjskem. Z delitvijo stanov v grofe, barone in ministeriale naj bi pričale o izoblikovanju stanov, deželni mir pa je tudi prvi pravni dokument, ki govori o (na)svetu kranjskih ministerialov.

¹⁵⁸ ... *mit unserm weysen und getriwen rate und mit u'nsern dienstla'uten u'beral ze rate sein werden* ... MDC VIII, 38, št. 100. Dokument je reguliral postopek predsedovanja za deželo škodljivih ljudi in je bil nadgraditev listine kralja Rudolfa, s katero je ta – prav tako po nasvetu ministerialov – na Koroškem vpeljal postopek proti deželnoškodljivim ljudem (*Landfrage*) – MDC V, 236s, št. 378.

¹⁵⁹ MDC X, 33, št. 86.

¹⁶⁰ LEVEC, *Landhandfesten*, 247.

¹⁶¹ KOMAC, *Od mejne grofije do dežele*, 226s; LEVEC, *Landhandfesten*, 252s.

¹⁶² LEVEC, *Landhandfesten*, 253s.

želnoknežjim dominijem v Marki »le« dežela. Tako v času Goriško-Tirolskih kot potem pod Habsburžani je bila v perifernem položaju. To se je jasno kazalo v hišnih redih in družinskih pogodbah, s katerimi so Habsburžani delili svoje dežele. Ker ti veljajo za enega od osrednjih elementov stanovske (pred)zgodovine, so v nadaljevanju sistematično predstavljeni.¹⁶³

Hišni red Albrehta II., izdan 25. novembra 1355 na Dunaju, je njegove sinove Rudolfa, Friderika, Albrehta in Leopolda obvezal k združenosti v bratski ljubezni in uživanju – ne glede na starost, torej tako najstarejši kot najmlajši – enakih pravic pri vladanju. Z drugimi besedami je Albreht prepovedal delitev habsburških dežel in izrazil pričakovanje, da jih bodo upravljali skupaj. Če bi kateri od bratov temu kdaj iz katerega koli razloga nasprotoval, naj bi ga spravili na pravo pot, po potrebi tudi s silo. Albreht si je zato zagotovil podporo deželskih gospodov Avstrije, Štajerske in Koroške, da bodo pomagali vzpostaviti slogo med brati.¹⁶⁴ Deželski gospodi, kar nekaj se jih je zbralo na Dunaju, so se obvezali s prisego¹⁶⁵ in pečati, ki so jih obesili na hišni red.¹⁶⁶

Vojvoda Albreht II. je že čez slaba tri leta umrl. Najstarejši sin, Rudolf IV., je po očetovi smrti zaradi mladoletnosti svojih bratov v resnici sam prevzel vladno in je načelo primogeniture sprejel v falzificirani Privilegium maius (1358/59). Po smrti brata Friderika leta 1362 in ob bližajočem se štirinajstem rojstnem dnevu (polnoletnosti) najmlajšega brata Leopolda je Rudolf z Albrehtom III. in Leopoldom III. sredi novembra 1364 sklenil hišno pogodbo (Hausvertrag), ki je bila svojevrstni kompromis določil o enakopravnosti družinskih članov iz leta 1355 in načela o samostojni vladi najstarejšega med njimi. Načelo enakopravnosti bratov in nedeljivosti dežel je ostalo ter

Slika 9: Vojvoda Albreht II. (1330–1358). *ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045480_01.*

naj bi veljalo tudi za vse v prihodnosti pridobljene posesti. Vsi trije so imeli enak naslov in grb, sebe in svoje otroke naj bi poročali s soglasjem preostalih bratov, soglasno naj bi upravljali družinski zaklad in dežele, imeli naj bi skupne prijatelje in skupne sovražnike. Pogodba pa je hkrati določala, da bo najstarejši (Rudolf) *vorgeer, besorger und verweser* ostalih dveh, da bo imel *die obristen herschaft und den gro^ezzisten gewalt*, da bo fevde

¹⁶³ Pregled temelji predvsem na teh delih: HELLBLING, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, 67ss; LACKNER, *Hof und Herrschaft*, 17ss; NIEDERSTÄTTER, *Herrschaft Österreich*, 144s, 168, 194ss; NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 140ss; LUSCHIN, *Österreichische Reichsgeschichte*, 119ss.

¹⁶⁴ ... *so sullen unser und ir obgenanten lanthern, als wi^r si gebeten haben und si uns ouch gesworen habent, mitsampt den landen und steten mit red und werich darzu^e tuⁿ vleizzichlich und ouch den andern brudern die miteinander gu^tlich lebent ernstlich geholffen sein, das land und leut besorgt werden und in [svoje]glavega Habsburžana, op. A. N.] darzu^e bringen, daz er davon lazzen muezz und mit seinen brudern lieblich und freuntlich lebe und si unverbrochen bey einander beleiben.*

¹⁶⁵ *Daruber veriehen wi^r obgenanten lantherren und verhaizzen mit unsern trewen und mit aiden die wi^r darumb geschworen haben, daz wi^r alles das oben an disem bri^f geschriben stet, wellem ste^et haben und ge^entzlich volfuren und verpinden uns des mit disem bri^f, da unsere insigel anhangent ...*

¹⁶⁶ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 189ss, št. 102; KRONES, *Urkunden*, 60s, št. 193; MDC X, 150s, št. 446 (z napačnim datiranjem na 15. november); HÖDL, *Habsburg und Österreich*, 80. V eni varianti listine je naštetih 39 večinoma avstrijskih deželskih gospodov, v koroški varianti je osem Korošcev. Hišnemu redu naj bi priseglo tudi 18 štajerskih deželskih gospodov, o Kranjcih pa ni sledu (MELL, *Grundriß*, 116).

sprejemal tudi v imenu mlajših bratov, da bo zastopal rodbino navzven, pobiral davke in skrbel za družinski arhiv.¹⁶⁷ Hišna pogodba je bila interni akt treh bratov in ni predvidevala posebne nadzorne ali posredniške vloge deželnega plemstva. Če kateri od vojvod ne bi spoštoval določb pogodbe, pa naj bi vendarle *dawider ... wir die andern prüder und alle unser lantherren, ritter und knechte sein*, to pomeni, da je bilo plemstvo (nekaj vrstic za tem zasledimo celo mesta – *alle unser lantherren und stette*) s pogodbo odvezano poslušnosti tistemu članu rodbine, ki bi ravnal proti njenim določilom.¹⁶⁸

Vojvoda Rudolf ni dolgo užival položaja, ki mu ga je zagotavljala hišna pogodba, saj je umrl že 27. julija 1365. Preostala brata sta bila tedaj stara 16 oziroma 14 let in nista imela tako rekoč nobenih vladarskih izkušenj. Po nekaj mesecih negotovosti je Albreht prevzel pobudo in je v naslednjih letih v duhu hišne pogodbe dominiral v teoretično skupnem vladanju, Leopold pa se je umaknil v ozadje. Med bratoma so se kmalu pojavile razpoke, ki so bile bolj stvar različnih temperamentov kot nasprotujočih si političnih teženj. Brez dvoma se je vročekrvni Leopold hitro naveličal igranja druge violine, pri tem pa so mu šli na roko različni interesi posameznih dežel oziroma njihovega

Slika 10: Vojvoda Rudolf IV. (1358–1365). *ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045449_02a*.

visokega plemstva, ki očitno ni bilo sposobno (ali pa ni hotelo) izpolniti leta 1355 zaupane vloge poroka enotnosti habsburških dednih dežel.¹⁶⁹ Prehodna upravna delitev dežel med obema vojvodama iz julija 1373 ni prinesla trdnih rezultatov, kar se je med drugim pokazalo že prihodnje leto ob prevzemu goriške dediščine. Brata sta spomladi 1370 še skupaj potovala na sprejem tirolske dedne poklonitve in jeseni istega leta z enakim namenom na Kranjsko, štiri leta pozneje v Ljubljano, kjer sta potrdila privilegije plemstva iz goriške Marke in Metlike, pa sta se podala ločeno – Albreht že marca, Leopold v začetku julija.¹⁷⁰ V prihodnjih letih je sledilo še nekaj pogodb in dogovorov, ki so imeli več skupnega z matematiko kot realnostjo,¹⁷¹ nakar je prišlo 25. septembra 1379 v štajerskem samostanu Neuberg na Murici do dejanske delitve, ki je z izjemo zapletene rešitve glede Dunajskega Novega mesta upoštevala deželne meje.¹⁷² Albrehtu III. je pogodba poleg

¹⁶⁷ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 231ss, št. 117; HELLBLING, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, 68s; NIEDERSTÄTTER, *Herrschaft Österreich*, 168.

¹⁶⁸ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 235, št. 117; KRONES, *Urkunden*, 75, št. 253.

¹⁶⁹ HÖDL, *Habsburg und Österreich*, 138s; LACKNER, *Hof und Herrschaft*, 17s.

¹⁷⁰ Glej seznam dednih poklonitev (spodaj).

¹⁷¹ LACKNER, *Hof und Herrschaft*, 19ss. V okviru ene izmed takih provizoričnih pogodb je vojvoda Albreht III. januarja 1376 na gradu Wallsee izstavil listino, v kateri je določil zadolžitve treh zaupnikov, ki bi skupaj z Leopoldovimi zaupniki izpeljali morebitno delitev dežel. K potrditvi odredb te listine je Albreht poleg uglednejših predstavnikov grofovskih rodbin – Celjskih, Montfortskih in Ortenburžanov – povabil še glavarje in najpomembnejše uradnike iz posameznih dežel, ki naj bi na terenu uresničili sklepe delilne pogodbe. Ob glavarjih vseh dežel se v listini po pričakovanju omenjajo nosilci nekaterih deželnih dvornih služb, na koncu pa najdemo tudi Volkerja III. Turjaškega, ki po dosedanjem vedenju ni imel kake pomembnejše deželne funkcije. Komac zato domneva, da je bil Turjačan tam kot predstavnik kranjskega plemstva, in ima to tudi za namig, »da so Turjačani že takrat veljali za najodličnejšo izmed vseh kranjskih rodbin«. Dogodek je pomemben tudi zato, ker se je verjetno prvič zgodilo, da je bil eden izmed pravih Kranjcev osebno navzoč pri sprejemanju odločitev v habsburški dinastiji. Kranjcev namreč v obih družinskih aktih iz let 1355 in 1364 ne najdemo. Glej KOMAC, *Vzpon Turjaških*, 37.

¹⁷² LACKNER, *Hof und Herrschaft*, 21. Vsekakor ni naključje ali nepomembno, da so pri tem meje med deželami določali na podlagi

nekaterih manjših posesti pripisala Avstrijo pod in nad Anizo, Leopoldu III. pa vso preostalo habsburško posest: Štajersko, Koroško, Kranjsko (skupaj z novo pridobljenimi posestmi na Dolenjskem in v Istri), Tirolsko in t. i. Prednje dežele. Leopold je poleg tega dobil še znatno vsoto – 100.000 goldinarjev; to naj bi kazalo, da je bil njegov delež kljub vsemu manj donosen. Ostanke ideje o skupni vladavini so ostali tudi v tej pogodbi: skupni naziv in vladarski simboli, dogovor o vzajemni pomoči, predkupna pravica pri prodaji posesti, dedovanje po izumrli liniji, varuštvo nad mladoletnimi vojvodami druge linije ipd.¹⁷³

Določila neuberške pogodbe, ki je rodila albertinsko in leopoldinsko linijo Habsburžanov, je preseгла Leopoldova smrt v bitki pri Sempachu julija 1386. Njegov najstarejši sin Viljem je zaradi ogroženosti Prednjih dežel ter pritiska štajerskih in koroških deželskih gospodov kljub polnoletnosti v svojem imenu in imenu svojih bratov stricu Albrehtu III. z dunajsko pogodbo oktobra 1386 prepustil v upravljanje dežele leopoldinske linije, s čimer je bila začasno suspendirana delilna pogodba iz Neubergera in nakazan obrat k senioratu.¹⁷⁴ Za prihodnost je bilo namreč predvideno, da naj bi po Albrehtovi smrti Viljem oziroma vsakokratni senior habsburške hiše kot skrbnik mladoletnih članov dinastije vladal vsem habsburškim

Slika 11: Vojvoda Albreht III. (1365–1395). *ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045435_02.*

deželam.¹⁷⁵ Dunajsko pogodbo so kot priče potrdili nekateri škofje, grofje, glavarji dežel (Kranjsko je zastopal Hugo Devinski), nosilci dvornih in (časnih) deželnih služb (komornik, dvorni mojster, točaj, maršal) ter še nekateri *herren und rete*. Lackner meni, da gre pri naštetih ljudeh za skoraj vse glavne zastopnike notranjeavstrijskih gospodov in krog tistih ljudi, ki so se zavzemali za odpravo delitve iz leta 1379.¹⁷⁶ Bolj verjetno pa gre za ljudi, ki so bili kot del razširjenega dvora večino časa v vojvodovi bližini, in za njegove namestnike po deželah ter v njih ne gre iskati predstavnikov dežel ali celo stanov. Če bi vendarle iskali kranjske zastopnike, jih predstavljajo le deželni glavar in na določen način – zaradi njunih kranjskih posesti – še grofa Friderik Ortenburški in Herman Celjski.

Nepričakovana smrt vojvode Albrehta konec avgusta 1395 je Habsburžane pahnila v globoko krizo. Albrehtovo testamentarno željo po enotnosti rodbinskega dominija je preglasil konflikt med njegovim edincem Albrehtom IV. in nečakom Viljemom, saj umrli senior ni določil, kdo naj za njim prevzame glavno vlogo. Pričakovati je bilo, da bo Albreht terjal vnovično uveljavitev neuberške pogodbe in s tem zase obe Avstriji, Viljem pa samostojno vladal nad vsemi habsburškimi deželami. Privilegirani sloji so se razdelili v dva tabora in govorilo se je celo o *magnum scisma*. Na Viljemovo stran se je posta-

območij pristojnosti višjih deželnih – ograjnih sodišč.

¹⁷³ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 270ss, št. 138; KRONES, *Urkunden*, 88, št. 309; HELBLING, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, 69s.

¹⁷⁴ KRONES, *Urkunden*, 94, št. 336.

¹⁷⁵ LACKNER, *Hof und Herrschaft*, 22. Če bi po koncu skrbništva Albrehtov sin ali pa Viljem in njegovi bratje zahtevali svoj delež, bi vsaka stran dobila dežele, ki so ji pripadle po neuberški pogodbi.

¹⁷⁶ Prav tam, 22s.

vilo plemstvo leopoldinskih dežel in celo Dunaj,¹⁷⁷ avstrijski gospodje so bili za Albrehta. S pogodbo iz Hollenburga sta se vojvoda konec leta 1395 dogovorila za skupno vladanje. Albreht je načeloma dobil pravico do sovladanja v leopoldinskih deželah, prav tako Viljem v obeh Avstrijah.¹⁷⁸

Teoretična enakopravnost v praksi ni zaživela, saj Albreht v resnici ni okusil oblasti v Viljemovih deželah, Viljem pa je odločno posegel v Avstrijo. V že tako nestanovitne razmere so se v prihodnjih letih vmešali še Viljemovi bratje ter sprožili ples sporov, pogodb in delitev, ki so zaznamovale prihodnje poldrugo desetletje. Najprej si je Leopold (IV.), ki je že nekaj let upravljal Prednje dežele, marca 1396 zagotovil Tirolsko.¹⁷⁹ Dveletna pogodba med bratoma je vključevala tudi vzdrževanje preostalih dveh bratov (Ernesta in Friderika) in je bila očitno za oba toliko ugodna, da sta jo v letih 1398–1400 trikrat podaljšala.¹⁸⁰ Leta 1402 je postal Ernest sovladar v Viljemovih deželah, Friderik pa v Leopoldovih. Sredi marca 1404 je prišlo do nove večje pogodbe, v katero so bili vključeni vsi Habsburžani. Albreht IV. je bil v zadevi razsodnik in je obdržal obe Avstriji ter okrepil položaj na Dunaju. Leopold IV. je poleg Tirolske

Slika 12: Vojvoda Leopold III. (1365–1386). *ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045418_02a.*

dobil še Štajersko (brez Dunajskega Novega mesta in leopoldinskih posesti severno od Semmeringa; to je pripadlo Viljemu), Viljem Koroško, Kranjsko s Slovensko marko, Metliko, Istro in Trstom.¹⁸¹ Za našo temo je pri tem najpomembnejše, da so bili prelati, deželski gospodje, vitezi in mesta posameznih dežel določeni za garante pogodbe ter naj bi posredovali ob morebitnih kršitvah. Ta določba kaže, kako je znalo plemstvo spore v vladajoči dinastiji obrniti sebi v prid. Že septembra istega leta je Albreht umrl in Viljem je kot najstarejši v rodbini postal skrbnik njegovega sedemletnega sina Albrehta V. A le za kratek čas – leta 1406 je umrl brez potomcev. Za njegovo dediščino, Koroško in Kranjsko s pritklinami ter regentstvo v Avstriji sta se udarila Leopold in Ernest. Ker je grozil oborožen spopad, so v dogajanje posegli že precej izoblikovani, a ne vedno enotni avstrijski stanovi. Zbrali so se avgusta 1406 na Dunaju¹⁸² in vojvoda pripravili do tega, da sta privolila v stanovsko posredništvo: Leopold je prevzel skrbništvo nad Albrehtom V. ter oblast v Avstriji, na Koroškem in Kranjskem, Ernest in Friderik IV. pa sta dobila Štajersko oziroma Tirolsko s Prednjimi deželami.¹⁸³ Dežele leopoldinske linije so bile

¹⁷⁷ Razlogi za to, da je Dunaj potegnil z Viljemom, naj bi bili gospodarski, saj je bila dunajska trgovina usmerjena večinoma proti jugu. Za Viljema so bili zato predvsem cehi in rokodelci, ki so prepili Albrehtu naklonjene meščane z županom in mestnimi svétniki na čelu. Prim. LACKNER, Hof und Herrschaft, 23s.

¹⁷⁸ KRONES, Urkunden, 99, št. 362. Tudi to pogodbo so pečatili gospodje in svétniki. Od 23 naštetih veljakov jih je polovica imela razne dvorne in deželne službe. O kakem zastopstvu prizadetih dežel podobno kot v pogodbi iz leta 1386 ne more biti govora. Dejstvo, da je bil med navzočimi tudi kranjski deželni glavar Herman II. Celjski, dokazuje samo bližino in zaupanje, ki je povezovalo Celjskega in vojvodo Viljema.

¹⁷⁹ KRONES, Urkunden, 100, št. 365.

¹⁸⁰ MDC X, 328s, št. 1038; BIRK, Verzeichniss V, XXXVIII, št. 400.

¹⁸¹ KRONES, Urkunden, 113ss, št. 433ss; LACKNER, Hof und Herrschaft, 25.

¹⁸² SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 300s, št. 159.

¹⁸³ KRONES, Urkunden, 120s, št. 462ss; BIRK, Verzeichniss V, LXXIV, št. 797; MDC X, 364s, št. 1094. Če bi se Leopold ne držal pogodbenih določil, bi mu lahko stanovi odrekli pokorščino.

s tem začasno razdeljene v tri skupine. Odbor predstavnikov stanov, ki je posredoval v sporu, je poleg tega določil, da se skrbništvo nad Albrehtom izteče z njegovim 14. letom, torej aprila 1411. Stanovsko posredovanje ni povsem ustavilo nemirov v Avstriji.¹⁸⁴ Stvari so se umirile šele leta 1411, ko sta se po Leopoldovi smrti Ernest in Friderik IV. o posesti leopoldinske linije dogovorila, da prvi dobi še Koroško in Kranjsko, drugemu pa je ostala Tirolska s Prednjimi deželami.¹⁸⁵

Pod Ernestom Železnim so se tako Štajerska, Koroška in Kranjska »za vedno« zdužile v notranjeavstrijsko deželno skupino pod enim vladarjem. Poleg te sta se dokončno utrdili še dve skupini habsburških dežel: albertinska Nižja Avstrija (vojvodina Avstrija nad in pod Anižo) ter Gornja Avstrija (Tirolska s vorarlberškimi gospodstvi in Prednjimi deželami). Po smrti Albrehta II. so torej Kranjski vladali ti Habsburžani: Rudolf IV. 1358–1365, Albreht III. in Leopold III. skupaj 1365–1379, Leopold III. 1379–1386, Albreht III. 1386–1395, Viljem 1395–1406 (1402–1404 skupaj z Ernestom), Leopold IV. 1406–1411, Ernest Železni 1411–1424, Friderik IV. 1424–1435 (kot skrbnik Ernestovih sinov), Friderik V.(III.) 1435–1493, Maksimilijan I. (1493–1519).

V predstavljenih hišnih in delilnih pogodbah (vendar ne vseh!) gre za pritegnitev višjega plemstva in v redkih primerih tudi mest¹⁸⁶ k habsburškim pravnim aktom zasebne narave. Na določen način lahko govorimo o aplikaciji določil Statuta in favorem principum in plemiških privilegijev, čeprav ni šlo za deželne zadeve oziroma zakonodajo v ožjem pomenu. Deželni knezi so iskali le garancijo za svoje početje, nikakor pa niso bili v sodelovanje omenjenih skupin ali celo sovladanje s stanovi prisiljeni.¹⁸⁷ Izjema so morda dogodki iz prvega desetletja 15. stoletja, pa še ti so bili omejeni bolj ali manj na Avstrijo. Prav tako so gospodje radi sodelovali, saj je to navzven delovalo prestižno, hkrati pa ni poseglo v njihovo premoženje.

Iz doslej povedanega ni težko skleniti, da Luschinov (in še manj Kronesov) model začetne faze oblikovanja štajerskih in avstrijskih deželnih stanov v glavnem ne vzdrži resne kritike. Prežet je z vonjem konstitucionalizma 19. stoletja in išče stanove tam, kjer jih ni moglo biti. Govoriti o obstoju deželnih stanov v 13. in tudi še 14. stoletju je nesmiselno že za Štajersko in Avstrijo, da Koroške in Kranjske sploh ne omenjamo. Brez dvoma drži, da se je knez v posameznih zadevah posvetoval s člani dvornega sveta ter z *meliores et maiores*, ki so se udeležili sodnega zborovanja pod njegovim predsedstvom ali so bili po naključju v njegovi bližini. Navzočnost le-teh je podkrepila knezovo odločitev in ji dala večjo veljavo. Seznanji prič deželnoknežjih listin lahko veliko povedo o tem, kdo so bili najvplivnejši knezovi svetovalci in iz katerih dežel, nikakor pa ne gre v njih iskati sestave deželnih stanov. Kako naj uporabljamo sintagmo deželni stanovi, če se v njej skrivajo le posamezni veliki gospodje, o odločilnem in najštevilčnejšem jedru klasičnih deželnih stanov – vitezih in oprodah – pa ni tako rekoč niti sledu? Kje so prelati, kje mesta in trgi? Za zgodnje oblike organiziranega sodelovanja pri deželnoknežjih odločitvah moramo uporabljati druge, manj zavajajoče izraze. O deželnih stanovih, katerih osnovna pojavnost oblika so bili deželni zbori, na katerih so razpravljali predvsem o davkih, prispevku suverenih, formalno davkov prostih slojev deželnega prebivalstva, seveda še ne moremo govoriti.

¹⁸⁴ Prim.: KRONES, Bericht, 98s; KRONES, Landesfürst, 29ss, 230ss.

¹⁸⁵ Za dogajanje v prvem desetletju 15. stoletja glej: HELLBLING, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 73s; NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 194ss; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 142s, 238ss; HÖDL, Habsburg und Österreich, 149ss; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 125s, 209.

¹⁸⁶ Mesta na splošno srečamo na primer v habsburških hišnih pogodbah iz let 1364 in 1404, februarja 1364 pa so tudi koroški Št. Vid, Celovec in Ljubljana prisegli spoštovanje dedne pogodbe med cesarjem Karlom IV. Luksemburškim in avstrijskimi vojvodami (GZL VII/36; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 433).

¹⁸⁷ Prim. BRUNNER, Land und Herrschaft, 428s.

V nasprotju z večino razlag predzgodovine deželnih stanov, ki temeljijo na iskanju začetkov sovladanja oziroma sodelovanja pri knezovih odločitvah, je za Vilfana izvorno bistvo deželnih stanov avtonomija, ki sloni na deželni veči. Poznejši deželni zbor izvira iz davčne prostosti plemstva in ne iz (pravice do) sovladanja.¹⁸⁸ V okviru določil hišnih redov in drugih vladarskih aktov so bili za sodelovanje pri vzdrževanju reda in enotnosti oziroma (pogojno rečeno) za sovladanje predvideni le redki predstavniki najvišjega plemstva, nikoli pa splošna plemiška korporacija. Glavni razlog za nastanek stanov je bil po Vilfanu obojestranski interes deželnega kneza in deželnega plemstva. Prvi je želel pod svojo oblastjo združiti vse plemstvo svojega ozemlja, plemstvo je hotelo dobiti širši organ za urejanje spornih zadev.¹⁸⁹ Tak organ je bila denimo deželna veča (placitum provinciale, Landtaiding) kot zbor vsega deželnega plemstva pod predsedstvom deželnega kneza ali njegovega predstavnika. Od drugih več v deželi se ta razlikuje v tem, da so ji pripadali privilegirani sloji. V nasprotju s poznejšimi deželnimi zbori na deželni veči ni šlo niti za pogajanja med knezom in stanovi niti za politično soodločanje, ampak za avtonomen organ deželnega plemstva.¹⁹⁰ Zborovanje vseh pripadnikov določene skupine (veča) ali vsaj njenega odločilnega dela je navadno fungiralo kot sodna instanca za njene člane, neodvisno od tega lahko tudi kot posvetovalni organ njenega gospoda, če ga je zato sklical. Udeleženci takih posvetovalnih sestankov so bili navadno višji plemiči; izbiral jih je sklicatelj posvetovanj.¹⁹¹

Dvorna veča (Hoftaiding) je bila v dobi teritorialnih zemljiških gospodstev zbor fevdno ali osebno odvisnega plemstva nekega gospoda; to plemstvo je razpravljalo in sodilo v sporih v zvezi s fevdi. Če je gospodu uspelo iz njegovega ozemlja ustvariti deželo in postati deželni gospod, se je dvorna veča zlila z deželno oziroma sta se razlikovali le še po tem, da so pred deželnoknežjo dvorno večo obravnavali deželne fevde, pred deželno pa druge splošne zadeve. Isti organ, ki je bil nosilec srednjeveške stanovske avtonomije pod predsedstvom deželnega kneza ali njegovega zastopnika, je lahko imel dve imeni. Članstvo v obeh večah se je vedno bolj ujemale, zato sta se po sredi 14. stoletja postopno združili v deželno ograjno sodišče.¹⁹² Kranjska deželnoknežja dvorna veča v Ljubljani se v 14. stoletju neposredno omenja le enkrat, leta 1350.¹⁹³ Ime dvorna veča pa se je ohranilo tudi še v 15. in 16. stoletju. Čeprav se ograjno sodišče in dvorna veča v listinah pojavljata kot dve ločeni sodni instanci, se kompetence obeh križajo.¹⁹⁴ Poleg sodne je dvorna veča v 16. stoletju (spet) pridobila tudi posvetovalno funkcijo. Najodličnejši in Ljubljani najbližji predstavniki kranjskih stanov so se na zborovanjih s tem imenom zbrali v posebno nujnih primerih, ko zaradi hitrega ukrepanja ni bilo mogoče sklicati deželnega zbora.¹⁹⁵

Med predhodniki deželnega zbora 15. stoletja lahko torej omenimo dvorno in deželno večo, kolikor sta fungirali kot posvetovalni in ne sodni organ. Pomembna razlika je, da

¹⁸⁸ VILFAN, *Rechtsgeschichte*, 136.

¹⁸⁹ VILFAN, *Pravna zgodovina*, 204.

¹⁹⁰ Prav tam, 204s.

¹⁹¹ VILFAN, *Deželni stanovi*, 312s.

¹⁹² VILFAN, *Pravna zgodovina*, 205; VILFAN, *Rechtsgeschichte*, 139; D. KOS, *Imago Iustitiae*, 37.

¹⁹³ D. KOS, *Imago Iustitiae*, 37.

¹⁹⁴ MELL, *Grundriß*, 206s. V zvezi s tem je zelo zanimiva listina, ki jo je 13. septembra 1456 kot predsedujoči metliškem ograjnemu sodišču izstavil Baltazar Liechtenberg, glavar tedaj še celjske metliške grofije. Pleterskemu priorju Hilariju je namreč v prvem naroku v desetinskem sporu z Nikolajem Kozjakerjem za uveljavljanje njegovih pravic *ain tag ertailt zu den nagstn hoftaidingn zu dem andern tag* (AS 1063, ZL, št. 657, 1456 september 13., Metlika). »Dvorna veča« lahko tu pomeni le naslednje zasedanje ograjnega sodišča. Najbrž je le drugo ime za dvorno pravdo (Hofrecht), ki je bila v okviru ograjnega sodišča pristojna za posestne spore. Prim.: Landtagsakten II, 9, št. 80; KRONES, *Vorarbeiten* (1869), 71, št. 19a; KOMATAR, *Schloßarchiv*, 182, št. 316; VILFAN, *Pravna zgodovina*, 205s; WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 393.

¹⁹⁵ DSKS I, XVII. Več o tem na str. 190s.

je bila deželna/dvorna večja redni, na določene čase vezan in v prvi vrsti sodni organ,¹⁹⁶ deželne zbornice pa je skliceval knez po potrebi in niso imeli sodnih kompetenc. Deželna večja se je od zbornice razlikovala tudi v tem, da plemstvo na njej ni občutneje soodločalo o deželnih zadevah.¹⁹⁷

Bližnji predhodnik deželnega zbora je bila dedna poklonitev (dedni poklon). To je bil svojevrstni deželni zbor, ki ga srečujemo še pozno v novi vek. Na poklonitvi so vodilne skupine v deželi prisegle zvestobo novemu deželnemu knezu, ta pa jim je zagotovil, da bo spoštoval deželne privilegije, ki so bili v osnovi privilegiji deželnega plemstva. Na podlagi privilegija iz leta 1277 se je uveljavilo načelo, da mora novi knez priseči pred stanovci. Dedna poklonitev je bila najslovesnejša oblika stika plemstva oziroma stanov z deželnim knezom ter hkrati priložnost za posvetovanje in sklepanje o splošnih deželnih zadevah. O dednih poklonitvah bomo več govorili v poglavju o vrstah stanovskih zborovanj. Tam bodo nanizane tudi dedne poklonitve od leta 1414 dalje, zato tu naštejmo le (nekatero neklasične, nekatere domnevne) poklonitve iz obdobja stanovske predzgodovine.

- 1269, november 2.–1270, začetek leta; več priseg zvestobe Filipu Spanheimu, »ki je pravi dedič in [kranjski] deželni knez«.¹⁹⁸
- 1276, september–november, Dunaj; poklonitev Avstrijcev, Štajercev, Korošcev in Kranjcev kralju Rudolfu Habsburškemu.¹⁹⁹
- ? 1279, jesen, Judenburg; poklonitev Kranjcev in Korošcev kralju Rudolfu.²⁰⁰
- 1335, konec junija, Ljubljana; verjetna dedna poklonitev vojvodu Otonu.²⁰¹

¹⁹⁶ Od srede 14. stoletja naprej se za avtonomni sodni organ deželnega plemstva uveljavlja izraz ograjno sodišče. Prim.: WUTTE, *Zur Geschichte*, 20; PIRCHEGGER, *Geschichte der Steiermark II*, 154s.

¹⁹⁷ MELL, *Grundriß*, 118s, 126; VILFAN, *Pravni značaj*, 210; LUSCHIN, *Anfänge*, 430. Tudi KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 36s, se je zavedal, da je osnovna funkcija deželne večje sodna, to pa naj bi ne izključevalo možnosti, »daß neben Rechtssachen auch Geschäfte politischer Natur erledigt wurden«.

¹⁹⁸ MDC V, 1ss, št. 1, 3, 5; KOMAC, *Od mejne grofije do dežele*, 224ss; LEVEC, *Landhandfesten*, 252s. Prisega grede v kontekst začetka boja za Koroško in Kranjsko med Filipom, »naravnim« dedičem – bratom pokojnega vojvode Ulrika Spanheima, in pogodbenim dedičem, češkim kraljem Otokarjem, ki je do konca leta 1270 z vojaško intervencijo prevladal v obeh deželah. Prisega kranjskega plemstva kažejo, da je bilo to povečini naklonjeno Filipu, bolj vprašljivo pa je, ali je bil Filip pri teh prisegah navzoč.

¹⁹⁹ SEEMÜLLER, *Ottokars Österreichische Reimchronik* 1, 189, verzi 14270ss: ... *die Wiennaer buten im ir eit / und die herren algelich / von Stire und von Österrich, / sam taten si gemeine / von Kernden und von Kreine, / getriulich ze dienen* ... Rudolf seveda ni bil kranjski deželni knez, pač pa je imel odločilno besedo v boju med Otokarjem Přemyslom in Filipom Spanheimom. Konec februarja 1275 je sporočil grofom, baronom, plemenim, ministerialom in vazalom na Koroškem, Kranjskem in v Marki, da je omenjene dežele podelil v fevd vojvodu Filipu Spanheimu (MDC V, 113s, št. 166). 24. septembra naslednjega leta je koroškemu in kranjskemu plemstvu naročil, naj uboga zakonitega vojvodo Filipa (MDC V, 143, št. 217). Toda že nekaj dni prej (19. septembra) so nekateri štajerski in koroški ministeriali, med katerimi pa najdemo tudi Viljema in Henrika Svibenska, v Reunu kot vazali kraljestva prisegli zvestobo kralju Rudolfu (SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 105s, št. 51). Očitno že potem, a pred 3. decembrom, ko je Rudolf izdal deželni mir za Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, se mu je na Dunaju poklonilo tudi plemstvo teh dežel. Prim. tudi: LEVEC, *Landhandfesten*, 254; KOMAC, *Od mejne grofije do dežele*, 232.

²⁰⁰ SEEMÜLLER, *Ottokars Österreichische Reimchronik* 1, 249, verzi 18779ss; LEVEC, *Landhandfesten*, 255.

²⁰¹ Oton Veseli se je kmalu potem, ko sta z bratom Albrehtom dobila Koroško v fevd in ko jima je po izumrtju Majnhardincev de facto pripadla Kranjska, podal najprej na Kranjsko. 24. junija 1335 se je v Ljubljani sešel z oglejskim patriarhom Bertrandom in z njim v imenu obeh bratov sklenil vojaško zvezo (CKSL, 1335 junij 24., Ljubljana?). Ta dogodek je bil tudi izjemna priložnost za sprejem dednega poklona, saj je bil prehod Kranjske pod drugo dinastijo sveže dejstvo, za tako razlago pa najbrž govori tudi to, da se je Oton takoj potem odpravil na Koroško in tam sprejel poklonitev tamkajšnjega plemstva ter se dal 2. julija ustoličiti na knežjem kamnu; to je ovekovečil Janez Vetrinjski. Glej: GRAFENAUER, *Ustoličevanje*, 103ss; NIEDERSTÄTTER, *Herrschaft Österreich*, 137. Tako rekoč neverjetna pa je trditev, da je Oton 4. julija 1336 »sprejel v Šentvidu pri Stični poklonstvo kranjskega plemstva« in zapovedal, da morajo vsi hišni posestniki v Ljubljani prispevati za utrditev mesta (FABJANČIČ, *Ljubljanski sodniki* 1, 68). Oton je tega dne res določil, da mora vsakdo, ki kupi hišo v Ljubljani, skupaj z meščani plačevati davke in opravljati druge meščanske dolžnosti (te tudi takrat, ko je sicer davkov s privilegijem oproščen), vendar iz listine nikakor ne moremo povzeti, da je bila izstavljena v Šentvidu pri Stični. Kraj izstavitve – *Sand Veit* – je brez dvoma koroško glavno mesto Št. Vid ob Glini (glej GZL III/2). To potrjuje tudi listina iz februarja 1360, v kateri je Rudolf IV. naročil kranjskemu glavarju, naj odpravi nedeljski sejem v Šentvidu pri Stični, ker škoduje kranjskim mestom in trgom ter deželnoknežjim mitnicam. Dolenjski Šentvid je bil tu označen povsem nedvoumno – *Sand Veit an der March* (GZL III/4).

- ? 1338, zadnja tretjina avgusta, Ljubljana; poklonitev vojvodu Albrehtu II.²⁰²
- 1360, konec marca–začetek aprila, Ljubljana; možna dedna poklonitev vojvodu Rudolfu IV.²⁰³
- 1370, oktober 29.–november 1., Ljubljana; verjetna dedna poklonitev vojvodoma Albrehtu III. in Leopoldu III.²⁰⁴
- 1374, marec 26.–30., Ljubljana, Albreht III. sprejme dedno poklonitev plemstva iz Marke in Metlike (morda tudi Istre).²⁰⁵
- 1374, julij 5.–11., Ljubljana; Leopold III. sprejme dedno poklonitev plemstva iz Marke in Metlike (verjetno tudi Istre).²⁰⁶
- 1396, začetek novembra, Ljubljana; dedna poklonitev vojvodu Viljemu.²⁰⁷

Temeljno izhodišče raziskave je, da lahko o kolikor toliko izoblikovanih deželnihih stanovih govorimo šele, ko so se začeli deželani (v prvi fazi lahko še brez sodelovanja prelatov in mest) na podlagi davčne prostosti dobivati na deželnih zborih, ki v nasprotju z deželno oziroma dvorno večjo ali ograjnim sodiščem niso bili redno stanovsko (plemiško) zborovanje, ter na knezov predlog odobravati – posplošeno rečeno – izredne finančne in obrambno-vojaške usluge. Čas pred pojavom bolj ali manj stalnih deželnih zborov

²⁰² Albreht II. je bil v Ljubljani dokumentirano 23. in 29. avgusta, ko je potrdil privilegija velesovskega oziroma mekinjskega samostana (AS 1063, ZL, št. 104, 1338 avgust 23., Ljubljana; št. 5055, 1338 avgust 29., Ljubljana). Morda je bil Albrehtov obisk kranjske »prestolnice« tri leta po prevzemu oblasti namenjen tudi sprejemu dednega poklona, čeprav za to nimamo neposrednega dokaza. Prim.: RADICS, Herzog Rudolf IV., 101; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 68. Argument proti pa je dejstvo, da je Oton poklon Kranjcev (verjetno) sprejel že tri leta prej in da je to najbrž podobno kot sklenitev zavezništva s patriarhom in dedno poklonitev na Koroškem opravil v imenu obeh bratov.

²⁰³ Vojvoda Rudolf se je v spremstvu več kot 40 najuglednejših predstavnikov vzhodnoalpskih dežel (med njimi so bili oglejski patriarh, salzburški, freisinški, passauski, krški, sekavski, lavantinski in chiemseejski (nad)škof, več grofov, mdr. goriška grofa Majnhard in Henrik, ortenburški grof Oto, celjska Herman I. in Ulrik I., nosilci dvornih služb (dvorni maršal, točaj, komornik, stolnik, kuhar ...), glavarji Avstrije nad Anizo, Štajerske, Koroške in Kranjske) v Ljubljani mudil med 27. marcem in 4. aprilom. Ker je v tem času potrdil nekaj privilegijev samostanov in plemiških rodbin – prim. mdr.: PETTENEGG, Urkunden, 352, št. 1343; ARNOLD, DOZA-Regesten II, 643, št. 2066; KOMATAR, Copialbuch, 60ss, št. 47; KOMATAR, Schloßarchiv, 37, št. 127; CKSL, 1360 april 1., Ljubljana – se je v literaturi uveljavilo prepričanje, da je Rudolf tedaj sprejel poklonitev cerkvene in posvetne gosposke, dedno poklonitev Kranjcev oziroma celo, da so se mu deželni stanovi slovesno poklonili (RADICS, Herzog Rudolf IV., 102; MILKOWICZ, Klöster in Krain, 58; MLINARIČ, Stiška opatija, 146; MLINARIČ, Kartuzija Bistra, 67; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 87; KOSI, Potujoči srednji vek, 127). Glede na pomembnost dogodka – prihoda toliko imenitnikov z deželnim knezom na čelu – ki ga nekateri poimenujejo kar ljubljanski oziroma knežji kongres, je gotovo, da se je v Ljubljani zbralo precej cerkvenega in svetnega plemstva; to dokazujejo njim namenjeni privilegiji. Dedna poklonitev je potemtakem povsem mogoča, čeprav neposrednega dokaza nimamo.

²⁰⁴ CKSL, 1370 november 1., Ljubljana; GZL III/9, 10; VILFAN, Zgodovina Ljubljane, 93; LACKNER, Hof und Herrschaft, 348, 358; RADICS, Herzog Rudolf IV., 106; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 94. Verjetnost, da sta brata na prelomu mesecev oktobra in novembra v Ljubljani skupaj sprejela kranjsko dedno poklonitev, je toliko večja, ker vemo, da sta to spomladi istega leta storila na Tirolskem (LACKNER, Hof und Herrschaft, 18).

²⁰⁵ AS 1063, ZL, št. 220, 1374 marec 26., Ljubljana; LEVEC, Landhandfesten, 285, št. 4; 300s, št. 4; KOMATAR, Copialbuch, 65, št. 61; LACKNER, Hof und Herrschaft, 19, 349.

²⁰⁶ AS 1063, ZL, št. 222, 1374 julij 6., Ljubljana; št. 223, 1374 julij 7., Ljubljana; KOMATAR, Copialbuch, 66, št. 62 (z napačnim datiranjem); LEVEC, Landhandfesten, 285, št. 5; LACKNER, Hof und Herrschaft, 19, 360. VALVASOR, Ehre X, 256, 258; XI, 710, je poročal, da sta prišla oba vojvoda obakrat (1370 in 1374) skupaj v Ljubljano, to pa ne drži; v letu 1374 so bile razprtije med njima očitno že pregloboke. Valvasor tudi pravi, da sta brata julija 1374 v Ljubljani osebno sprejela poklonitev stanov Kranjske, Slovenske marke, Metlike in Istre ter potem potrdila deželne privilegije. V resnici sta ločeno, marca in julija, potrdila samo privilegije goriškega plemstva iz Dolenjske in Bele krajine ter (vsaj Leopold) tudi Istre, nikakor pa ne privilegija za ožjo Kranjsko. Glede na to in ob upoštevanju skupnega obiska v letu 1370 menimo, da sta brata tega leta sprejela le poklonitve plemstva pridobljenih goriških posesti. Tako kot pri večini naštetih poklonitev ne poznamo neposredne omembe le-te. (Starejša) literatura je povzela Valvasorja: RADICS, Herzog Rudolf IV., 106; RADICS, Krainische Landschaft, 91; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 95.

²⁰⁷ Viljem je svoje »poklonitveno potovanje« nastopil dobro leto po prevzemu oblasti. Z Dunaja je sredi oktobra odšel proti Gradcu, kjer se je zadržal nekaj dni in se potem prek Lipnice in Maribora podal na Kranjsko. V Ljubljani je bil vsaj 5. novembra, ko je potrdil privilegij nemškega viteškega reda in izdal dve listini za bistriško kartuzijo (GZL IX/44; KOMATAR, Copialbuch, 67, št. 68s). Tri dni pozneje je bil v Škofji Loki, 13. novembra pa že v Št. Vidu na Koroškem, kjer je tudi v imenu svojih bratov in bratranca sprejel poklonitev koroških gospodov, vitezov, oprod in deželanov, ob tem pa izstavil posebno zaščitno pismo, ker se ni dal ustoličiti po starem običaju (MDC X, 325, št. 1026; KRONES, Urkunden, 101, št. 373). Prim. tudi: LACKNER, Hof und Herrschaft, 205s, 370; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 100.

smo (in bomo) zato obravnavali kot predzgodovino deželnih stanov.

Deželnostanovska ureditev se je v svoji izoblikovani formi pojavila šele takrat, ko se je krog »stanov« od posameznih deželskih gospodov razširil na viteze in oprode, prelate ter mesta in trge. Takrat torej, ko se je iz teh skupin oblikovala posebna sfera, dežela v ožjem pomenu besede (Landschaft), ki jo je deželni knez priznaval in od nje v dobro celotne dežele zahteval nasvet in pomoč. V 14. stoletju je bilo omejevanje knežje deželne suverenosti (Landeshoheit) komajda zaznati, vrh tega so bili ti pojavi omejeni na Avstrijo in Štajersko. O sodelovanju stanov v deželni oblastni strukturi ne smemo govoriti. Deželni knez v to še ni bil prisiljen, saj mu še ni bilo treba obdavčiti stanovske sfere. Do nje se je zato lahko obnašal precej bolj neodvisno kot pozneje, ko mu dohodki iz komornega premoženja za vzdrževanje dvora, uprave in zlasti vojaško-obrambnega sistema niso več zadoščali. Na Štajerskem in v Avstriji je bilo tako od začetka 15. stoletja naprej.²⁰⁸

Videli smo, kako so posamezni »stanovi«, zlasti deželski gospodje, kot garanti in sopečatniki sodelovali pri hišnih redih oziroma pogodbah (1355, 1364),

Slika 13:
(Nad)vojvoda Ernest
Železni (1402–1424).
ÖNB Wien, Bild-
archiv, PORT_
00045663_01.

sporazum med vojvodo Rudolfom IV. in avstrijskimi »stanovi« o izterjavi davka na pijače (»Ungelt«) leta 1359 pa naj bi bil sklenjen celo na *ainem gemainem und offenn gesprech mit allen lantherren, rittern und chnechten in O^esterreich, die darczu^e gehorten und ze rechten zeiten beru^eft wurden, nach ir aller ainhellem und gemainem rate.*²⁰⁹ Kljub temu nato v tridesetih letih vladanja Albrehta III. tudi v Avstriji ni bilo zaznati stanovskega sovladanja. Pri delitvah dežel so bili v tem času pomembnejši deželnoknežji svétniki in uradniki. Že kmalu po Albrehtovi smrti – januarja 1397 – je bil na Dunaju prvi dokumentirani deželni zbor, ki je imel morda značaj meddeželnega zbora vseh habsburških dežel z izjemo Tirolske, potem pa so deželni zbori v Avstriji postali dokaj redni.²¹⁰

Tudi v zvezi s Kranjsko ne more biti pomislekov. Za zdaj naj nam bodo groba meja med predzgodovino in zgodovino kranjskih deželnih stanov prva leta samostojne vlade Ernesta Železnega, torej drugo desetletje 15. stoletja. Pred tem obdobjem o kolikor toliko izoblikovanih stanovih niti slučajno ne moremo govoriti in zato razen v izjemnih primerih ne bomo uporabljali pojmov deželni stanovi in deželni zbori.

²⁰⁸ MELL, Grundriß, 108, 153.

²⁰⁹ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 191ss, št. 103.

²¹⁰ LACKNER, Hof und Herrschaft, 41s.

POIMENOVANJA STANOVSKÉ KORPORACIJE (Poglavje iz historične terminologije)

V prvi četrtini 16. stoletja, ko so kranjski deželni stanovni dobili svojo bolj ali manj dokončno strukturo in so v polni meri funkcionirali, se je v pooblastilih komisarjem, instrukcijah, odškodninskih pismih in drugih stanovom namenjenih deželnoknežjih dokumentih ponujal pester nabor izrazov, s katerimi se je knez obračal na kranjsko stanovsko korporacijo. Navadno neimenovani, za splošno kratico »n.« (nomen) skriti posamezniki, so bili knezu *prečastiti (erwirdig)*, *častivredni (ersam)*, *duhovski (geistlich)*, *pobožni (andechtig)*, *plemeniti (edl)*, *dragi (lieb)* in *zvesti (getrew)* pripadniki *naših deželnih stanov naše kneževine Kranjske (vnser landtschafft ... vnser furstenthumbs Crain)*.¹ Takih in podobnih titul je iz prvih desetletij 16. stoletja še precej; navajamo le nekatere najznačilnejše, pri tem pa moramo opomniti, da prav vse niso nastale v knežji pisarni, ampak tudi na kakem kranjskem gradu.² Poleg navedenih pridevkov najdemo še *hochwirdig*, *blagorodni (wolgeboren)*, *hrabri ali srčni (gestrenng)*, *preudarni (fursichtig)*, *modri (weys)*, *stanovitni oziroma neuklonljivi (vesst)*, *dobrohotni (gunstig)*. Namesto izraza *landtschafft* oziroma poleg njega srečamo tudi *sten(n)den*.³ Lep primer gostobesednega naslova je iz pisma Jurija Ecka, ki se poleti 1520 ni mogel udeležiti deželnega zbora in se je zato opravičil *den hochwirdigen, erwirdigen, wollgebornen, edln, gestrengen, vestn, ersamen, fursichtigen vnd weisn n. denen von prellättn, herrn, rittern vnd khnechtn ainer ersamen gemäinen landtschafft in Crain, meinen genadigen vnd genstigen, lieben herrn vnd freuntten*.⁴ Čakata nas natančnejša analiza in opredelitev pojmov (*gemainer*) *landschaft*, *landleute*, *adl*, *partei* in *stand/stenden*.

¹ AS 1063, ZL, št. 1077, 1509 junij 5., Störzingen. Pol stoletja prej je cesar Friderik III. še varčeval z besedami. Kredencial iz julija 1457, domnevno najstarejši ohranjeni kranjski stanovski spis, je bil namenjen le *vnsern lieben getrewn der lanndtschafft in Krain* (AS 2, DSK I, šk. 848, ovoj Landesfreiheiten, št. 7).

² Glej npr.: AS 2, DSK I, šk. 848, ovoj Landesfreiheiten, št. 17, 19, 23; šk. 408 (fasc. 281), 219s; šk. 314 (fasc. 211), št. 11, 20, 29, 48, 52; DSKS I, 4, št. 3; 8s, št. 9; 11s, št. 12; 19, št. 18; 27ss, št. 25, 27; 52s, št. 42; 58, št. 49; 66, št. 54; 76, št. 61; 80s, št. 63; 111ss, št. 90, 92; 145, št. 113; DSKS II, 208, št. 157; 216s, št. 166; 221s, št. 171.

³ AS 2, DSK I, šk. 848, št. 15 (*allen stenden vnser landtschafft vnser furstenthumbs Crain*), št. 25 (*allen stenden gemainlich vnserer lanndtschafft vnser furstenthumb Crain*); šk. 314 (fasc. 211), št. 9 (*gemeinen stenden vnser furstenthumbs Crain*), št. 36 (*allen stenden sament vnd sonnderlich vnser furstenthumbs Crain*), št. 41 (*allen stenden gemainlich vnserer lanndtschafft vnser furstenthumbs Crayn*); podobno še št. 44, 63, 91, 102; DSKS I, 7s, št. 9 (*den dreyen stenden vnserer landschaft*); 12ss, št. 13; 76, št. 61; 113ss, št. 92ss; DSKS II, 208, št. 157.

⁴ AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 94; glej tudi šk. 314 (fasc. 211), št. 52, 79.

LANDSCHAFT

Za izhodišče lahko pogledamo v slovarje srednjevisoke oziroma starejše nemščine. Za besedo *landschaft/lantschaft* med drugimi najdemo te pomene:⁵ pokrajina, krajina, provinca, regija, teritorij, okoliš, dežela, in končno tudi prebivalci dežele oziroma teritorija,⁶ zastopniki teritorija ali dežele, skupnost odličnikov, skupnost deželskih gospodov, skupnost stanov neke dežele. Zanimajo nas seveda predvsem historični pomeni besede »Landschaft«, ki je najpogostejši izraz za deželnostanovsko korporacijo.

Poskus razlage pojma »Landschaft« nas vodi v močvirje nejasnosti, saj se je v 15. stoletju pojavljal v številnih kontekstih, pri tem pa pogosto ne moremo zanesljivo reči, kaj ta término v konkretnem primeru obsega. *Lantschaft* lahko kot skupnost (avstrijskih) gospodov, vitezov in oprod razumemo že v listini, s katero je vojvoda Viljem januarja 1406 potrdil pravice plemstva, združenega v zvezi spenca z zvezdo (*he^efftel mit stern*).⁷ Podoben pomen besede *landschaft* dokazujeta proti husitom in Turkom naperjeni obožovitveni red za Štajersko, Koroško in Kranjsko iz leta 1423⁸ ter tri leta mlajši deželni vojaški sklic Albrehta V. za Avstrijo.⁹ Da gre v prvi vrsti za plemstvo oziroma samo zanj, potrjujejo še nekateri primeri.¹⁰ Posebej zanimiva je formulacija iz Ernestove potrditve koroškega plemiškega privilegija leta 1414, ki je bila namenjena *unser dyenstherrn, ritter, knecht und die ganz landschaft*.¹¹ V skoraj enaki dikciji se je potem ponovila v neizstavljeni kranjski zlati buli leta 1444 in izstavljeni leta 1460 ter še ob koncu stoletja.¹²

Po drugi strani nam dokumenti, ki se dotikajo (tudi) kranjskih deželnih stanov, nedvomno dokazujejo, da je »Landschaft« od štiridesetih let 15. stoletja pogosto vključeval tudi prelate.¹³ Nekaj je primerov, v katerih ostaja obseg izraza »Landschaft« nejasen in bi lahko zajemal samo plemstvo ali pa kar vse štiri stanove.¹⁴ Zdi se, da je za to razlago v določeni meri povedna sintagma *gemaine landschaft*.¹⁵ Zelo določni so redki izrazi

⁵ LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*; MÜLLER - ZARNCKE, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Bd. 1, 936; *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 12, 131ss.

⁶ Npr. MDC IX, 60, št. 210.

⁷ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 296, št. 157.

⁸ *Landtagsakten I*, 58, št. 12.

⁹ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 323ss, št. 173. Zdi se, da so bili v Avstriji v tem okviru mišljeni tudi že prelati.

¹⁰ MDC XI, 82ss, št. 203; CHMEL, *Materialien II*, 267.

¹¹ MDC X, 381, št. 1151. Pod *ganz landschaft* bi še najlaže videli drugo ime za poprej jasno razčlenjeno plemiško korporacijo, ki ji je bila listina namenjena, ter njene posesti.

¹² AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 4; AS 1063, ZL, št. 691, 1460 november 25., Dunaj; št. 907, 1494 januar 10., Dunaj; MDC XI, 275, št. 692.

¹³ *Landtagsakten I*, 79s, št. 26; 88, št. 34; 116, št. 50; KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 104.

¹⁴ AS 1063, ZL, št. 4544, 1452 marec 19., Dunaj; *Landtagsakten II*, 48, št. 112; 120, št. 146; KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 82, 95.

¹⁵ StLA, AUR, Nr. 6670, 1458 maj 16.; Nr. 9948, 1499 november 21., Gradec (prepis); SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 401, št. 210; 410s, št. 221; *Landtagsakten II*, 20, št. 89; 49, št. 113; 57, št. 118; 60s, št. 119s; 143, št. 162; 160s, št. 175s; 167; MDC XI, 168, št. 422; 219ss, št. 550a; 229, št. 570s; GZM VII/110; KRONES, *Nachträge*, 98; KRONES, *Quellenmässige Beiträge*, 35; CHMEL,

tipa (*gemaine*) *landschaft aus/von den vier stennden in vier stennden der lanndschaft*, ki so bili v sedemdesetih in osemdesetih letih 15. stoletja v uporabi v obeh Avstrijah ter v prednjeavstrijskih deželah.¹⁶ Koroški kronist Jakob Unrest je v »Landschaft« največkrat vključil vse stanove,¹⁷ lahko je izpustil mesta in trge¹⁸ ter tudi prelate,¹⁹ poznal pa je še druge pomene.²⁰

Čeprav je danes običajni pomen (prevod) besede »Landschaft« pokrajina oziroma krajina, ne drži Schubertova trditev, da se je ta pomen ustalil šele v poznem 18. stoletju.²¹ Njen »nepolitični« pomen poznajo slovarji srednjeveške nemščine (prim op. 5), prav tako je denimo Valvasor »Landschaft« razumel tudi kot pokrajino.²²

Pojma »Landschaft« nikakor ne smemo enačiti z deželo kot pravno-teritorialno enoto. Že privilegij o izboljšanju kranjskega grba iz leta 1463 je v tem smislu nedvoumen. Friderik III. je takrat za zasluge poimensko naštetih kranjskih plemičev *die gnad getan vnd vnserr gemainen lanndtschafft in Krain die wappen vnd klainat desselben vnsers furstentumbs ... gepessert ... daz sy die obberurten vnserr lanndtschafft vnsers furstentumbs Krain die obberurt wappen mit irer pessrung an irrung vnd hindernuss berulich nutzen prauchen lassen ...*²³ *Lanndtschafft* je bil v tem primeru le tisti del dežele, ki so ga predstavljali, se pravi posedovali naštetih plemiči in njihovi neimenovani kolegi. Otto Brunner je razliko natančno definiral. »Landschaft« v nobenem primeru ne pomeni dežele v navadnem pomenu. K deželi namreč sodi tudi neposredna deželnoknežja oblastna sfera, to so njegovo komorno premoženje, njegova zemljiška gospodstva. Enoznačen pa tudi ni pojem tiste »Landschaft«, ki jo srečujemo v zvezi z deželnimi zbori. V ožjem smislu lahko ta pomeni samo plemiška stanova, torej gospode ter viteze in oprode, ki so kot korporacija nastopali pri dednih poklonitvah in ograjnem sodišču. V tem primeru so prelati in mesta del komornega premoženja ter ne sodijo v »Landschaft«, temveč »Landesherrschaft«. Razširitev pojma »Landschaft« na prelate in mesta – oboji so del komornega premoženja v širšem smislu – je rezultat procesa oblikovanja deželnostanovske korporacije oziroma vključitve v stanovsko sfero, v kateri pa se niti prelati niti mesta nikoli niso povsem znebili etikete komornosti.²⁴ Na takem razumevanju sloni znamenita in za premalo pozornega bralca sporna Brunnerjeva trditev, da stanovi ne »predstavljajo« dežele, temveč dežela »so«. ²⁵ Formulacija je korektna: »Indem sich Landesherr und Landleute miteinander verhandelnd gegenübertreten, wird die Landschaft zum Land. Das Wort erhält damit einen neuen, engeren Sinn; es bezeichnet das Land, soweit es nicht zur engeren Herrschaftssphäre, zum 'Kammergut' des Landesherrn gehört.«²⁶ V igri sta torej

Actenstücke und Briefe 3, 381; CHMEL, Materialien I/2, 357; II, 144s, 343ss, 358s. Nепrepričljivo je razmišljanje Konrada Moltkeja, ki ob sklicevanju na enega od obrobnih in nejasnih pomenov besede »gemein« pri Grimmu trdi, da »gemein« v povezavi z »Landschaft« ne pomeni »skupen, ves, vsezajemajoč«, kot so navadne razlage v slovarjih srednjevisoke nemščine, temveč »zbran«. »Gemeine Landschaft« so torej po njegovem zbrani stanovi in ne vsi stanovi oziroma kurije. MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 93. Tezo, da so z »gemeine Landschaft« mišljeni vsi štirje stanovi, zagovarjajo mdr.: WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 177; MELL, Grundriß, 124; CARSTEN, Princes and Parliaments, 353.

¹⁶ CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 551s; CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 316; CHMEL, Materialien II, 343, 346; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 417, št. 225.

¹⁷ UNREST, Österreichische Chronik, 107 (*mit der lanndtschafft, preleten, lanndtlewten und von stetten*), 132, 138s.

¹⁸ Prav tam, 231.

¹⁹ Prav tam, 143.

²⁰ Prav tam, 27, 52, 149, 172. V vseh štirih primerih gre verjetno za stanovsko vojsko.

²¹ SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 42; SCHUBERT, Der rätselhafte Begriff, 15.

²² Prim. VALVASOR, Ehre XII, 98; XV, 316, 329. Kadar je z »Landschaft« označeval kranjsko stanovsko korporacijo, ji je kronist navadno pritalnik pridevnik »löblich« (hvalevreden).

²³ AS 1063, ZL, št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto.

²⁴ BRUNNER, Land und Herrschaft, 239.

²⁵ Prav tam, 423.

²⁶ Prav tam, 437s.

dve deželi. V ožjem pomenu gre za deželnostanovsko sfero, za »Landschaft«, ki skupaj z deželnim knezom, njegovim komornim premoženjem (v ožjem smislu) in njegovo »od Boga zaupano« oblastjo sestavljata pravno-teritorialno enoto – poznosrednjeveško deželno (državo) v širšem, vsakdanjem pomenu. Kdor ni vključen v »Landschaft«, lahko pravno gledano pripada trem skupinam: lahko je podložnik člana stanov oziroma pripadnik skupine, ki ima deželnostanovski položaj; lahko je »gost«, ki pravno ne sodi v deželo, a je v času bivanja v njej pod njeno zaščito; lahko sodi neposredno pod deželnega gospoda, v njegovo komorno premoženje.²⁷

Vilfan je povzel ločevanje med pojmom »Land« in »Landschaft« ter pojasnil, da so v deželnoknežje komorno premoženje na prehodu srednjega v zgodnji novi vek sodili deželska sodišča, rudniki, deželnoknežja mesta in trgi, judje, mitnice in nabitek (Aufschlag) ter cerkvene osebe pod deželnoknežjim odvetništvom. Na Kranjskem so po izumrtju celjskih grofov njihova gospostva dedovali Habsburžani, zato je bil velik del dežele odtegnjen stanovski sferi in ga je knez upravljal kot komorno premoženje. Res pa je, da so ta gospostva kot uradniki in zakupniki upravljali tudi kranjski plemiči, ki so imeli s tem položaj tako v »Landschaft« kot v komornem premoženju. Vilfan je ob tem zagovarjal ožji obseg pomena »Landschaft«, brez prelatov in deželnoknežjih mest; »Landschaft« naj bi bila le plemstvo in njegovo premoženje z gospostvi vred.²⁸ Tako striktno omejevanje, ki povsem izloča mestno kurijo in le pogojno vključuje prelate, ne ustreza dikciji virov oziroma velja le za zgodnejšo fazo razvoja stanovske korporacije, ki se je na Kranjskem končala sredi 15. stoletja. Nedvomno pa velja, da so bili prelati in mesta kot komorno premoženje v širšem smislu v primerjavi s plemstvom drugorazredni element deželnih stanov.

Na podlagi najstarejših kranjskih deželnozborskih spisov, ki dokumentirajo že oblikovano stanovsko korporacijo, lahko sklenemo, da so v pojem »(gemaine) Landschaft« v večini primerov bolj ali manj nesporno vključeni vsi štirje stanovi.²⁹ To lahko trdimo tudi glede na titule tistih dokumentov, ki ne vključujejo pojma »Landschaft«, pa imajo dejansko istega naslovnika (*den von prelaten, adl, ritterschafft vnnnd stetten*).³⁰ To velja ne glede na to, ali je spis nastal v deželnoknežji ali stanovski pisarni. Le redki dokumenti s preloma 15. in 16. stoletja dovolj jasno ločujejo *landschaft* in *stettin*.³¹ Kot je vidno iz mandata cesarja Maksimilijana I. kranjskim velikašem iz leta 1514, pomeni »Landschaft« člane deželnih stanov skupaj z njihovimi posestmi in dohodki.³²

Strnimo. Pomena besede »Landschaft« v historičnem kontekstu velikokrat ni mogoče natančno definirati. Težava je med drugim v tem, da so viri za večino 15. stoletja dokaj redki. Obsega lahko samo deželno plemstvo (gospode, viteze in plemenite oprode) – taka interpretacija je upravičena zlasti za začetno fazo razvoja deželnostanovske korporacije (nekako do srede 15. stoletja) – za poznejši čas ustreza v glavnem le, če so bili dokumenti

²⁷ Prav tam, 413.

²⁸ VILFAN, Država in dežela, 51s.

²⁹ Glej npr.: AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 41, 44, 63, 91; šk. 848, št. 15; DSKS I, 5ss, št. 4–8, 10 (*gemaine landschaft aller stende unsers fürstentums Crain*); 12ss, št. 13; 21, št. 21; 28ss, št. 26–30; 41ss, št. 34, 38s; 52s, št. 42; 55, št. 46; 58ss, št. 50; 64ss, št. 53, 55; 72ss, št. 59; 81ss, št. 64s; 90ss, št. 72s; 105s, št. 83; 109ss, št. 88, 90 (*von prelaten, adl, ritterschafft und stettin gemainer unser landschaft*); 116, št. 94; 121, št. 97; 149ss, št. 117, 119; 163s, št. 125; DSKS II, 181ss, št. 135, 137; 189ss, št. 140–142 (*wir die prelaten, heren, ritterschafft und stett gemainer landschaft des fürstentums Crain*), 143; 208, št. 157; 225, št. 174; 229, št. 177; CHMEL, Urkunden, 2.

³⁰ AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 52.

³¹ AS 2, DSK I, šk. 312 (fasc. 209), sn. 13; DSKS I, 7s, št. 9; 98ss, št. 80 (*ainer landschaft in Crain auch den von stettin und märktin*; kljub temu v istem dokumentu piše tudi, *das ain ersame landschaft zuersten geystlich und der adl mit den stettin und märktin*); DSKS II, 171ss, št. 130; 212s, št. 160; KRONES, Vorarbeiten (1865), 104; prim. tudi ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 221.

³² AS 2, DSK I, šk. 848, št. 24 (*Nachdem wir ye zutzeiten stewr auff vnser lanndtschafft vnnsers fürstenthums Crain geschlagen haben ...*). Poznamo tudi zgodnejše dokaze takega pojmovanja: Landtagsakten II, 35, št. 101; 252s, št. 237s; UNREST, Österreichische Chronik, 188.

namenjeni izrecno plemstvu (npr. v potrditvah starejših privilegijev). Od štiridesetih let 15. stoletja so bili v »Landschaft« vključeni prelati, nekaj desetletij pozneje še dežel-noknežja mesta. Širitev pojma je povezana z oblikovanjem strukture deželnih stanov, s pojavljanjem prelatov in mest na deželnih in meddeželnih zborih. Okoli leta 1500, ko so bili stanovi že dodobra izoblikovani, je kranjska »(gemeine) Landschaft« v splošnem zajemala vse štiri stanove. Razmeroma redke dokumentirane izjeme, ki ločujejo »Landschaft« od deželnostanovskih mest, lahko sicer opozarjajo na poseben status četrtega stanu, najbrž pa so največkrat le plod pisarjeve nedoslednosti ali vsebinsko nepomembne trenutne odločitve. Vilfan je v eni svojih zadnjih razprav predlagal, da bi »Landschaft« slovenili kot »deželstvo«,³³ a se nam glede na vse povedano vendarle zdi najprimernejši izraz preprosto »deželni stanovi«. Ob tem je treba upoštevati, da je obseg tega pojma časovno in še kako drugače pogojen in da nikakor ne obsega samo posameznikov, ki so sestavljali stanovsko korporacijo, temveč tudi njihovo oblastno sfero – posesti in premoženje.

---

³³ VILFAN, Država in dežela, 51. Žal ni šala, da v registih in literaturi sem ter tja najdemo tudi prevoda dežela in pokrajina.

DEŽELANI (LANDLEUTE)

V besedi »Landleute« (edn. »Landmann«) se sicer res skrivajo kmetje, podeželani in prebivalci dežele nasploh,³⁴ vendar gre v našem primeru za žlahtnejši pomen, za deželane. Izraz *deschelani* naj bi za kranjske deželne stanove v pridigi v Kranju leta 1555 prvi uporabil ljubljanski škof Urban Textor, a ti tega niso razumeli v žlahtnem pomenu, temveč kot žalitev in so se na deželnem zboru v Ljubljani škofu pritožili.³⁵ Glede na okoliščine Textorjeve »žaljivke« smemo domnevati, da je bila namenjena predvsem plemiškemu delu stanov, v katerem je reformacija najbolj zaživela. V naslednjih vrsticah bomo skušali ugotoviti, kako je bilo s pomenom in obsegom tega pojma pred razmahom reformacijskega gibanja.

Prvi in osnovni pomen besede *deželani* (*landleute*, *landleut(h)*, *lanntlewt*, *landlewte*, lat. *comprovinciales*) je bil deželno plemstvo. To je lepo vidno z najstarejših seznamov, ki so nastali ob pregledih deželnih plemiških vojska v letih 1421–1422,³⁶ iz starejših vojaških in deželnozborskih spisov³⁷ ter drugih virov.³⁸

Deželani so dobili znotraj heterogenega plemiškega stanu precej zgodaj tudi ožji pomen, namreč vitezi in plemeniti hlapci (oprode).³⁹ Tako pojmovanje je bilo ob koncu srednjega veka precej neprepoznavno. Od 16. stoletja naprej je lahko zveza *herren und landleüth* – na primer v stanovskih seznamih – pomenila vse štiri stanove ali le oba plemiška,⁴⁰ pri Valvasorju pa spet najdemo tudi ožji pomen, ki vključuje samo nižje plemstvo (viteško klop).⁴¹

³⁴ Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Bd. 12, 125; LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, geslo »lantliut«.

³⁵ Odsevi reformacijskega gibanja, 25, št. 8; 73s, št. 3.

³⁶ HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1–2; StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 3, 5; PIRCHEGGER, *Geschichte der Steiermark II*, 532.

³⁷ Landtagsakten I, 37, št. 1 (nekoliko nejasno); 65, št. 15; 72, št. 22; 89, št. 34 (*prelatten und landlewt*); GZM VII/6; KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 82, št. 115/13; KRONES, *Vorarbeiten* (1869), 71, št. 19a; Landtagsakten II, 27, št. 94; 29, št. 95; 82, št. 127; 155, št. 170; DSKS I, 143s, št. 111; 160, št. 123 (oba dokumenta se nanašata na zasedanje dvorne veče v času kmečkega upora leta 1515); DSKS II, 209, št. 158.

³⁸ CKSL, 1416 junij 20., Bozen; 1438 februar 1., Dunajsko Novo mesto; 1438 februar 3., Dunajsko Novo mesto; KOMATAR, *Schloßarchiv*, 213, št. 374; 225, št. 400; GZM VII/14; AS 2, DSK I, šk. 848, št. 11; AS 1063, ZL, št. 682, 1460 maj 29., Dunajsko Novo mesto; št. 5753, 1482 januar 7., Ljubljana; št. 913, 1494 januar 17., Dunaj; MDC XI, 5s, št. 15; 82ss, št. 203; 201, št. 500; BIRK, *Urkunden-Auszüge*, 184s, št. 13; UNREST, *Österreichische Chronik*, 11, 16, 22, 34, 37, 107, 131, 136, 152.

³⁹ KRONES, *Urkunden*, 53, št. 156 (*dienstherrn und landlewt*, 1339); MDC X, 325, št. 1026 (*von herren, rittern, knechten und landleuten*, 1396); CHMEL, *Materialien II*, 267 (*die prelaten, die lantherren vnd lantlewt*, 1462); UNREST, *Österreichische Chronik*, 67; KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 97, št. 137/35 (*herren und lanndlewt*, 1470); prim. še: WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 274; MELL, *Grundriß*, 110ss; VILFAN, *Država in dežela*, 51.

⁴⁰ Glej NARED, *Seznami*, 323ss in tam navedene sezname.

⁴¹ VALVASOR, *Ehre IX*, 97. Valvasor je pomen izraza *Landleute* zelo jasno razložil. V njegovem času so bili »deželani« na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem vsi štirje deželni stanovi ali člani deželnega zbora. V ožjem smislu je šlo samo za tretji, viteški stan. Prim. tudi VILFAN, *Pravna ureditev*, 34.

Od začetka štiridesetih let 15. stoletja so začeli med deželane sporadično uvrščati prelate.⁴² Hkratno vključevanje prelatov v pojma »Landleute« in »Landschaft« seveda ni naključje. Prav tako ni nenavadno, da sta se pojma pojavljala drug ob drugem. Večina ohranjenih virov notranjeavstrijskega prostora tako kot deželane v drugi polovici 15. stoletja poleg plemstva označuje tudi prelate. To ponavadi ni eksplicitno zapisano, je pa mogoče dokaj zanesljivo razbrati iz konteksta.⁴³ Ta lahko daje zdaj bolj zdaj manj odločno vedeti, da ima »Landleute« pravzaprav enak pomen kot »Landschaft« – da vključuje poleg prelatov in plemstva tudi deželnoknežja mesta oziroma njihove predstavnike.⁴⁴ Zapisov, ki bi eksplicitno in res nedvoumno zajemali deželnoknežja mesta (in trge), pa je razmeroma malo.⁴⁵

Obseg pojma deželani se je torej ob koncu srednjega veka spreminjal, v glavnem širil. V 13. stoletju je obsegal samo grofe, svobodne gospode in ministeriale, ki so se potem skoncentrirali v stanu (deželskih) gospodov. Tem se je pridružilo nižje plemstvo, vitezi in oprode, ki so skupaj z gospodi sestavljali deželno plemstvo, tj. deželane v osnovnem pomenu besede. Ustalitev institucije deželnih zborov in oblikovanje t. i. stanovsko-monarhičnega dualizma sta v 15. stoletju med deželane spravila še prelate in celo mesta, pri tem pa so oboji obdržali komorno naravo.⁴⁶ Opazimo lahko, da sta se pojma »Landschaft« in »Landleute« širila hkrati, da sta se izraza pojavljala drug ob drugem, pa tudi, da so bila deželnoknežja mesta oziroma njihovi predstavniki med deželane uvrščena redkeje ali vsaj manj eksplicitno kot prelati. Do srede 15. stoletja je bil kranjski deželan v glavnem plemič gosposkega ali viteškega stanu. Odtlej je bil to (enako kot štajerski ali koroški) tudi kranjski prelat. Mesta so v okvir deželanov prišla še kako desetletje pozneje, a mnogo manj prepričljivo kot prelati. To je prvi izmed razlogov za to, da za deželnoknežja mesta ne uporabljamo izraza deželani. Drugi razlog je v tem, da so mesta v deželnem zboru zastopali delegirani predstavniki avtonomne mestne skupnosti in da ti niso bili t. i. virilisti, ki so se zbora udeleževali *in aigen personen* kot prelati in plemstvo.⁴⁷ Tretji razlog je hkrati bistvo razlikovanja sicer v marsičem prekrivajočih se pojmov »Landschaft« in »Landleute«: »Landleute« so (samo) skupnost posameznikov plemiškega in prelatskega stanu, »Landschaft« pa obsega tudi njihovo oblastno sfero – gospostva in premoženje.

Deželani so v osnovnem pomenu vse deželno plemstvo, v razširjenem pomenu se k njim prištevajo prelati (in izjemoma deželnoknežja mesta), v ožjem pa gre le za viteze in

⁴² StLA, Hs. II/14, fol. 126v; HHStA, Hs. B 43, fol. 96r; ÖNB, Hs. 8065, fol. 95r; Landtagsakten I, 80, št. 26; 87, št. 33; 116s, št. 50. V Avstriji se je to zgodilo že desetletje ali dve prej – prim. SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 323, št. 117.

⁴³ Landtagsakten II, 9, št. 80; 22, št. 90; 36, št. 102; 40s, št. 105; 47, št. 110; 55, št. 117; 58ss, št. 119s; 137, št. 159; 152s, št. 166s; 203s, št. 201; 223, št. 213; CHMEL, *Materialien II*, 184s; GZM VII/107, 108; CKSL, 1462 julij 4., Maribor; UNREST, *Österreichische Chronik*, 30; DSKS I, 45, št. 37; 66, št. 53; *Regesta Imperii XIV*, 3/2, 704, št. 13367.

⁴⁴ Landtagsakten II, 63s, št. 121 (prepis pisma štajerskih *landlewten* koroškim iz oktobra 1462 je podpisan z *uns preleten, grafen, herren, rittern und knechten, auch die von steten in dem lande Steir*); 142 (*dy landewt der dreyr land von allen stenden Steyr; Kerndten und Krain*); 150s, št. 166; 187ss, št. 195s; SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 399ss, št. 210; KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 95, št. 133/31; CKSL, 1485 julij 17.; CHMEL, *Actenstücke und Briefe* 2, 524s, št. CLX; 632s, št. CDLXIV; CHMEL, *Actenstücke und Briefe* 3, 380ss, 393ss; GZM X/49, 51; StLA, *Laa. A., Antiquum*, III, K. 165, H. 539, leto 1494; AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 36; DSKS I, 39s, št. 32; 81, št. 63; 188, št. 138; 221, št. 170s (mešajo se izrazi *gemaine landschaft, landtleuten in stenden*, očitno v pomenu vseh štirih stanov); *Regesta Imperii XIV*, 3/2, 681, št. 13260; UNREST, *Österreichische Chronik*, 24, 133, 159; BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 238s.

⁴⁵ CHMEL, *Materialien I/2*, 368 (*landtleuten der vier partheyen des lanndts Österreich*); CHMEL, *Materialien II*, 343 (*die lanndtleut von der vier stenden*); CHMEL, *Regesta Friderici III.*, CLIX, št. 125; CHMEL, *Actenstücke und Briefe* 2, 549, št. CCXLVIII (*lanndlewten aus den vier stenden*); DSKS I, 4, št. 3 (kralj Maksimilijan je julija 1501 ljubljanskega sodnika in mestni svet pozval, naj pošljeja svoje zastopnike na deželni zbor, na katerem bodo zborovali *mitsambt andern unsern landtleuten*); DSKS II, 221s, št. 170s.

⁴⁶ BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 394, 435; WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 274; MELL, *Grundriß*, 135; PIRCHEGGER, *Geschichte der Steiermark II*, 202.

⁴⁷ Deželnoknežji razpis kranjskega deželnega zbora iz leta 1512 je zahteval, da se zbora v Ljubljani udeležijo *die von prelaten und adl all in aigen personen und ir die von steten und merkten durch die euren mit volmechtigem gwalt* (DSKS I, 80, št. 63).

POIMENOVANJA STANOVSKÉ KORPORACIJE

plemenite oprode. Vilfan je bil pri teh vprašanjih precej splošen in je v resnici sprejemal le osnovni in ožji pomen obravnavanega izraza. Že pri prelatih je bil preveč previden, sicer redkih dokazov za prištevanje pripadnikov mestne kurije med deželane pa sploh ni poznal. Nepravilno je tudi enačil deželane z izrazom »Landschaft«.⁴⁸

---

⁴⁸ VILFAN, *Država in dežela*, 51.

»PLEMIČI« (*DIE VOM ADL*)

Razmeroma redko omenjena skupina »plemiči« je imela v okviru deželno stanovske korporacije več pomenov. Opazimo jo šele v virih iz šestdesetih let 15. stoletja⁴⁹ in v večini primerov je nedvoumno zajemala vse deželno plemstvo. Sklici deželnih zborov in drugi deželnozborski spisi so se obračali na *prelaten, den vom adl vnd steten* vseh treh notranjeavstrijskih dežel ali samo katere od njih.⁵⁰ Sklepi velikovškega meddeželnega zbora iz leta 1470 so *adel* podrobno razčlenili na grofe, barone, gospode, viteze in *edlleute*.⁵¹ Na prelomu 15. in 16. stoletja se je na Kranjskem pojavila formulacija, ki plemstvo deli na *adl* in *ritterschafft* (v zapisanem vrstnem redu); tako lahko domnevamo, da so bili v takih primerih z *adl* mišljeni maloštevilni kranjski gospodje.⁵² Iz 16. stoletja je poleg tega izpričan še en pomen, in sicer gre za plemiče najnižjega ranga, za katere je bil prej uveljavljen izraz »knechte«. To je mogoče razbrati iz posameznih kranjskih deželnozborskih spisov,⁵³ pa tudi s stanovskih seznamov, ki imajo poleg prelatov, gospodov in mest rubriko *Ritterschafft und Ad(e)l*.⁵⁴ Izraz je imel končno lahko tudi enak pomen kot deželani v ožjem pomenu besede – nižje plemstvo, vitezi in oprode ali »žlahtniki« (*landtschafft ... der dreier ständ von prelaten, herrstand und vom adl*).⁵⁵

⁴⁹ Prvi nam znani primer v GZL III/68, leto 1461.

⁵⁰ GZM VII/104, VIII/64, 67; StLA, AUR, št. 7322a, 1470 junij 4., Velikovec; Landtagsakten II, 111, št. 141; 120s, št. 146–48; 132s, št. 154s; 144, št. 163; 177, št. 189; KRONES, Vorarbeiten (1865), 99, št. 143/41; GZL IV/28, 29; AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 11; DSKS I, 80, št. 63.

⁵¹ MDC XI, 169, št. 422.

⁵² AS 1063, ZL, št. 909, 1494 januar 15., Dunaj; DSKS I, 5, št. 4; DSKS II, 225, št. 174.

⁵³ DSKS I, 3s, št. 2 (*n. die bischof, von hern, der ritterschafft und vom adel*); DSKS II, 171, št. 130 (*gemainer landtschafft der prelaten, hern, ritter und vom adl*).

⁵⁴ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); šk. 933, fol. 31ss; šk. 432 (fasc. 290a/1), 959ss.

⁵⁵ Prim. VILFAN, Država in dežela, 51. Izraz žlahtniki (*shlahmiki*) je za nižje plemstvo v osemdesetih letih 16. stoletja skoval Andrej Recelj.

PARTEI(EN)

Izraz je geografsko in časovno precej bolj omejen kot prejšnji, zato se ga bomo dotaknili le obrobno. Srečamo ga namreč samo v vojvodini Avstriji, pa še tam redko. Z izrazom *vier partien* so se avgusta 1406 označili tamkajšnji prelati, gospodje, vitezi in mesta,⁵⁶ nekoliko pogostejši pa je bil ta pojem v štiridesetih in petdesetih letih 15. stoletja, ko so se avstrijski stanovi in Friderik III. pripravili za Ladislava Postumusa in njegovo dediščino. Jezo zaradi *vir parteien* je Friderik zaupal svoji beležnici;⁵⁷ njegovi nasprotniki so o njih govorili na pogosto samovoljno sklicanih deželnih zborih.⁵⁸ Izraz se je pojavljal tudi skupaj z izrazoma »Landschaft« in »Landleute«. S »Partei« oziroma »Parteien« so bili seveda mišljeni vsi štirje stanovi, kot je mogoče jasno razbrati iz listine o zavezništvu med avstrijsko stanovsko stranko pod vodstvom Ulrika Eyzingerja ter celjskima grofoma Friderikom II. in Ulrikom II. iz leta 1452. Eyzinger je zavezništvo sklenil *in namen der vier partheyen prellaten, grauen, herren, ritter und knecht und der von steten des lanndes Österreich*.⁵⁹

⁵⁶ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 300ss, št. 159; LACKNER, *Hof und Herrschaft*, 42.

⁵⁷ LHOTSKY, *AEIOV*, 200ss; prim. še: HEINIG, *Kaiser Friedrich III.*, 39; GUTKAS, *Landesfürst und Stände*, 236s.

⁵⁸ CHMEL, *Materialien I/2*, 356s, št. CLXXVI (*vier bartheyen des lannds Österreich*); 368, št. CLXXXIV (*landtleuten der vier partheyen*); II, 17, št. XVI; 145, št. CXX; glej tudi WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 179.

⁵⁹ AS 1063, ZL, št. 4544, 1452 marec 19., Dunaj.

STANOVI

V historiografiji se je usidralo mnenje, da je t rmin stanovi (Stände) v notranjeavstrijskih de zelah prišel v rabo okoli leta 1500, in sicer po francosko-burgundskem vzoru (lat. *status*, franc. * tats*).⁶⁰ Pojem obsega vse skupine, ki so sestavljale de želni zbor, razen če je formulacija izrecno drugačna.⁶¹ K splošno sprejeti teoriji je treba vendarle dodati, da so bili *stanovi* v Avstriji,⁶² a tudi v notranjeavstrijskih de zelah⁶³ znani  e v šestdesetih in sedemdesetih letih, torej pred Maksimilijanom, ki je v avstrijske de zele pripeljal »zahodnjaške novotarije«. Izraz se je dolgo (nekoliko inferiorno) pojavljal ob drugih kolektivnih označbah, zlasti ob »Landschaft« in v manjši meri ob »Landleute« (v najširšem smislu) ter je v splošno rabo prišel Őele proti koncu 16. stoletja; iz tega obdobja je izpričana tudi slovenska varianta.⁶⁴ V kranjskih virih zgodnjega 16. stoletja je govor o *erwirdigen, ersamen, geistlichen, andechtigen, edeln vnnnd vnnsern lieben getrewen gemeinen stennden vnnsers furstentumbs Crain*,⁶⁵ o *allen standn des furstentumbs Crain vnd Windischmarch*,⁶⁶ *allen stenndn gemainklich vnnserer lanndschaft vnnsers furstenthumbs Crayn*, ipd.⁶⁷ Sintagme de želni stanovi (Landstände) v obravnavanem času Őe niso poznali.

⁶⁰ VILFAN, Pravni značaj, 216; VILFAN, Pravni položaj, 10; ES 2 (1988), 251; SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 41s; MELL, Grundri , 135, 320.

⁶¹ Za Kranjsko je iz začetka 16. stoletja ohranjen kredencial, ki je bil namenjen samo *den dreyen stenden*, pri tem pa so bila (verjetno) izpuŐena mesta (DSKS I, 8, Őt. 9). V avstrijskih de želnozbornskih spisih iz tega časa najdemo tudi *die zwen stennd vom adl oziroma dreyr stennd, nemlich prelatn, herrn vnd ritterschafft* (ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 330ss).

⁶² CHMEL, Regesta Friderici III., CLV, Őt. 124 (*vier stannd des lannds* [Österreich]); CLIXss, Őt. 125 (*vier stannd ... nemlich von prelatn, herren, rittern, knechten vnd den von stetten; landleutten von den vier stanndn*); CHMEL, Materialien II, 343ss (*lanndschafft aus der vier stendtn*, ipd.); CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 549ss, 626ss, 653s; DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., Őt. 292 (*die landtlewt der vier stennde*).

⁶³ Landtagsakten II, 142 (*dy landlewtt der dreyr land von allen stenden Steyr, Kerndten und Krain*).

⁶⁴ VILFAN, De želni ro ini, 72, op. 18; VILFAN, Dr жава in de zela, 51.

⁶⁵ AS 2, DSK I, Ők. 314 (fasc. 211), Őt. 9

⁶⁶ AS 2, DSK I, Ők. 408 (fasc. 281), 6.

⁶⁷ AS 2, DSK I, Ők. 314 (fasc. 211), Őt. 41, 63, 91; Ők. 848, Őt. 15, 25; AS 1063, ZL, Őt. 1088, 1510 april 10., Augsburg a); DSKS I, 8, Őt. 10 (*gemaine landtschaft aller stende*); 12, Őt. 13; 21, Őt. 21 (*unser landtschaften in Crain von geistlichen und weltlichen stenden*); 29ss, Őt. 28s; 41, Őt. 34; 57, Őt. 48; 64ss, Őt. 53ss (*die stend unser landschaften Steier, Karmten und Crain*); 76, Őt. 61; 113ss, Őt. 92ss; 151, Őt. 119; 163, Őt. 125 (*den st nden gemainer landtschaft*); DSKS II, 208, Őt. 157; 221, Őt. 170s (*allen stenden und landtlewten*).

»SAMOPODOBA« KRANJSKIH STANOV

Kranjski deželni stanovi so se skupaj s štajerskimi in koroškimi predstavljali z naštevanjem posameznih stanov,⁶⁸ sami pa so se »podpisovali« kot (*wir*) *gemaine* ali *underte-nige landtschaft*,⁶⁹ *gemaine landtschaft der prelaten, hern, ritter und vom adl*,⁷⁰ *wir die prelattn und ander geystlichkayt, auch die vom adl, ritter, knecht, stet und markt*,⁷¹ *wir von allen standen*⁷² ali *wir die prelaten, heren, ritterschaft und stett gemainer landtschaft*.⁷³ Kolikor smo lahko ugotovili, so se kranjski stanovi le enkrat poimenovali *deželani* (*landleut*).⁷⁴ Ljubše so jim bile druge možnosti, predvsem »Landschaft«, ki je bila v obravnavanem obdobju najpogostejša oblika poimenovanja stanovske korporacije. Ta izraz je bil očitno najbližje stanovski filozofiji, saj so z njim poudarili, da so pravzaprav dežela v malem.

⁶⁸ *Wir, die prelaten, graven, herren, ritter und knecht, die von steten und merkchten der dreyr furstentumb Steyr, Kerndten und Krain* (Landtagsakten II, 43ss, št. 107s).

⁶⁹ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1495; DSKS I, 47s, št. 38s; DSKS II, 184ss, št. 137.

⁷⁰ DSKS II, 171, št. 130.

⁷¹ Prav tam, 181, št. 135 – gre za enega redkih kranjskih virov, ki med stanove uvršča tudi trge. Podobno, le brez trgov, tudi str. 225, št. 174.

⁷² Prav tam, 186, št. 137.

⁷³ Prav tam, 192, št. 142; podobno še 229, št. 177.

⁷⁴ Prav tam, 188, št. 138.

KRANJSKI DEŽELNI STANOVİ DO LETA 1518

VZROKI IN OKOLIŠČINE VZPONA (KRANJSKIH) DEŽELNIH STANOV (NEKAJ PODOB PODALJŠANEGA 15. STOLETJA)

15. stoletje, ki ga je Alois Niederstätter posrečeno označil za vmesno stoletje med srednjim in novim vekom, so v avstrijskih deželah znamenovale hude krize. Habsburžani so se prepirali med seboj, upiralo se jim je plemstvo, vojne s Švicarji, Benečani in Madžari ter vpadi turških hord so si podajali roke. Polja so opustela, pridelava žita je bila v krizi, to pa je prizadelo tako kmete kot na agrarno produkcijo vezano plemstvo. Dohodki od dajatev podložnih kmetov so se namreč zaradi padajočih cen žita in slabšanja denarja občutno znižali. Po drugi strani so rasle cene obrtnih izdelkov in delovne sile. Prizadeto je bilo predvsem najnižje plemstvo z majhnimi zaprtimi gospodstvi, tako da se je v skrajnih primerih celo pokmetilo. Gospodarska kriza je vplivala na rahljanje srednjeveške družbene strukture: plemstvo je začelo izgubljati monopol na področju (dragega) vojskovanja, številne nepravilnosti so načele avtoriteto klera, meščanom so začeli konkurirati rokodelci in trgovci s podeželja. To je s pojavom rudarjev in dninarjev izgubilo izključno kmečki značaj. Družba se je vse bolj diferencirala in v krizah preoblikovala. Nakazovali so se tudi novi načini vladanja. Okoli leta 1400 so bile avstrijske dedne dežele razdeljene v tri teritorialne komplekse, Habsburžani pa tako rekoč v tri linije. Deželni stanovi so ponekod že izgrajevali svoje organizacijske oblike in se etablirali kot pomemben dejavnik poleg deželnega gospoda. Dobro stoletje pozneje, leta 1522, je bruseljska pogodba celotno starohabsburško dediščino pripisala Ferdinandu I., habsburška hiša se je delila na avstrijsko in špansko linijo. Med obe letnici so ujeti brezmejni boji Habsburžanov za vpliv in dohodke, ozemeljske pridobitve in izgube, ne nazadnje pa tudi odprtje evropske dimenzije s pridobitvijo Burgundije ter španske in madžarsko-češke dediščine. Podaljšano 15. stoletje je bilo resnično doba križnega prehoda.¹

DINASTIČNI PREPIRI, FAJDE IN ZUNANJE NEVARNOSTI

Med najpomembnejšimi generatorji in posledicami sprememb v politično-upravni praksi so bili v tako rekoč vseh nemških deželah tudi stanovi. Njihovo moč je krepilo več dejavnikov.² Eden izmed njih so bile v habsburških deželah neenotnosti v dinastiji in iz njih izhajajoče delitve dežel. Pojav je bil akuten zlasti v obdobju 1379–1411,³ a je tudi v

¹ Več o tem NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 13, 45ss, 429s.

² O procesih, ki so pripomogli k institucionalizaciji deželnih stanov, na splošno (in delno zastarelo) pišejo: CARSTEN, *Princes and Parliaments*, 423ss; HUBER - DOPSCH, *Österreichische Reichsgeschichte*, 74ss; LUSCHIN, *Österreichische Reichsgeschichte*, 206ss; HELLBLING, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, 111s.

³ Glej str. 86ss.

naslednjem stoletju občasno ogrel odnose v dinastiji. Podelitev dednih dežel v fevd celotni družini je namreč teoretično pomenila, da je imel vsak moški Habsburžan dedno pravico in je lahko ob polnoletnosti zahteval sovladarski položaj. Rudolf IV. je sicer skušal s falzificiranim *Privilegium maius* uveljaviti primogenituro in hkrati sebi ter svoji liniji zagotoviti seniorske pravice. Ker poskus ni uspel, je postala pravica do skrbništva eden najpomembnejših instrumentov habsburške notranje politike. Spore med Habsburžani so znali stanovi izkoristiti za uveljavljanje interesov »deželee« (Landschaft), se pravi predvsem svojih interesov. Pri poskusih vmešavanja v dinastične zadeve so se sklicevali na starodavno tradicijo, po kateri naj bi bili ne samo upravičeni, temveč kar dolžni skupaj z dinastijo skrbeti za blagor deželee. V prvem desetletju 15. stoletja so se večkrat izpostavili avstrijski deželni stanovi in pomembno soodločali o usodi skrbništva ter razmerju med silami v dinastiji; s tem so posredno in kratkoročno vplivali tudi na usodo Kranjske. Križa deželnega gospostva (mladoletnost naslednika, spori za skrbništvo, delitve dominija ...) je bila na eni strani priložnost za poseg stanov, na drugi je bilo v interesu deželnega kneza, njegovega skrbnika ali kakega odrinjenega pretendenta zagotoviti si podporo politično in finančno vplivnih ljudi v deželi za svoje početje. Dedna poklonitev je bila namreč kljub vsemu tisti akt, ki je potrjeval knezovo legitimnost. Nasvet in pomoč, h katerima so se predstavniki »deželee« zavezali pri dedni poklonitvi, v času nestabilnosti dinastije nista bila poceni.⁴

Od petih sinov Ernesta Železnega sta le dva doživela zrela leta – Friderik V. in Albreht VI. Po Ernestovi smrti junija 1424 je varuštvu nad obema za dobro desetletje prevzel stric Friderik IV. Tirolski. Sredi leta 1435 je Friderik V., pozneje kot kralj in cesar Friderik III.,⁵ postal deželni knez notranjeavstrijskih dežel. Že po štirih letih je prevzel skrbništvo nad bratrancem Sigismundom Tirolskim ter po smrti nemškega, madžarskega in češkega kralja Albrehta II. iz albertinske linije postal senior habsburške hiše. Leta 1443 je Sigismund dopolnil 16 let in s tem postal polnoleten. Friderik mu je hotel očitno povrniti za ravnanje njegovega očeta, ki Friderika desetletje poprej (od leta 1431 do 1435) ni hotel izpustiti iz skrbništva. Sigismundu in tirolski stanovski opoziciji navkljub je na Tirolskem kot regenta najprej postavil brata Albrehta. Ta se ni mogel uveljaviti, zato sta se Friderik in Sigismund februarja 1445 dogovorila za skupno vladanje Tirolski. Že naslednje leto je prišlo med tremi vojvodami do novega dogovora, ki naj bi veljal šest let: Friderik je obdržal Notranjo Avstrijo, Albreht je dobil Prednje deželee, Sigismund pa za ceno visoke odškodnine obema bratrancema Tirolsko in habsburški del Vorarlberške.⁶

Ladislav, sin in dedič Albrehta V. (II.), se je rodil februarja 1440, torej že po očetovi smrti, zato je znan pod pridevkom Posmrtnik (Postumus). Skupaj s svojo dediščino (obe Avstriji ter pravica do češke in madžarske krone) je za dobro desetletje postal lutka v rokah Friderika, avstrijskih stanov ter madžarskih in čeških magnatov. Jedro spora ni bilo le vprašanje, kdo bo skrbnik mladega princa in koliko vpliva bodo imeli pri tem avstrijski stanovi. Nič manjši problemi niso bili povezani z načinom obrambe pred napadi iz Češke in Ogrske,⁷ zatiranjem fajd med domačimi plemiči, poravnavanjem nakopičenih dolgov in razporejanjem porabe podhranjenih deželnih financ. Bojazen Avstrijec, da bo »Štajerec« Friderik denar in težišče odločanja prenesel v notranjeavstrijske deželee, nikakor ni blažila napetosti. Vrhunca je spor dosegel v letih 1439–1442 (na dunajskem deželnem zboru junija 1441 je moral Friderik (pre)slišati celo poziv »Križajte ga!«) in

⁴ Okostje spodnjega pregleda je odlična sinteza Aloisa Niederstätterja, *Jahrhundert der Mitte*, 143ss, 238ss.

⁵ V literaturi velikokrat lahko preberemo, da je bil Friderik kot nemški kralj četrti s tem imenom. Tako pojmovanje vključuje v vrsto kraljev tudi Habsburžana Friderika Lepega, ki je bil neuspešen protikralj Ludvika Bavarskega. Pomenljivo je, da se je Friderik po kraljevskem kronanju leta 1442 imenoval Friderik III.; prezrl je svojega prednika in se navezal na Hohenstaufe. RILL, Friedrich III., 49.

⁶ NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 242ss.

⁷ Tarča madžarskih napadov je bila tudi (Spodnja) Štajerska – prim. GZM VII/3, 6, 7.

1451–1452, ko so si deželni zbori sledili kot po tekočem traku. Avstrijska stanovska opozicija pod vodstvom Ulrika Eyzingerja, na koncu organizirana v znameniti mailberški zvezi, je Ladislava septembra 1452 Frideriku vendarle iztrgala iz rok.⁸

Ladislav Posmrtnik je kot poslednji Habsburžan albertinske linije umrl le pet let po »osvoboditvi«. Njegova smrt, šušljalo se je tudi o zastrupitvi, je sprožila konflikt med starejšima Habsburžanoma. Tako Friderik III. kot Albreht VI., ki je tako v Sigismundovem kot Ladislavovem primeru pričakoval udeležbo pri varštvu in si je že leta 1442 prizadeval za razdelitev rodbinskih posesti, sta albertinsko dediščino zahtevala zase, tirolski bratranec Sigismund pa se je držal ob strani. Avstrijski stanovi so bili pri tem vse prej kot rezervni igralci. Avgusta 1458 je bilo po dolgih pogajanjih dogovorjeno, da dobi Friderik kot dedni regent Spodnjo Avstrijo in Dunaj, Albreht Zgornjo Avstrijo⁹ in Sigismund tretjino dohodkov obeh dežel. Albreht se je počutil prikrajšanega in je ob podpori bavarskega vojvoda Ludvika in spodnjeavstrijske stanovske opozicije brata poleti 1461 napadel. Vojaške operacije, zaznamovane s pustošenji in lakoto ter finančno podprte s kovanjem manj vrednega denarja, so kulminirale v obleganju cesarja na Dunaju jeseni 1462. Ko je šlo cesarjevi družini že globoko za nohte, je prišel na pomoč češki kralj Jurij Podiebrad in sprta brata ob koncu leta prisilil v novo pogodbo – Albreht naj bi za osem let in za letno rento 4000 dukatov dobil tudi Spodnjo Avstrijo.¹⁰ Natanko leto po tem sporazumu je Albreht VI. nepričakovano umrl. Januarja 1464 so se zgornjeavstrijski stanovi že poklonili novemu deželnemu knezu, cesarju Frideriku III.¹¹ Ta je tako povezal očetovo notranjeavstrijsko dediščino in posest albertinske linije. Na Češkem se je po Ladislavovi smrti kot kralj uveljavil Jurij Podiebradski, na Madžarskem Matija Hunyadi – Korvin. Del madžarskega plemstva je sicer že februarja 1459 za kralja izvolil Friderika, vendar je bil Korvin premočan, med drugim zato, ker je bil Friderik v istem času sprt z bratom. S pogodbo iz Dunajskega Novega mesta (1463) si je cesar zagotovil le naslov madžarskega kralja in pravico do nasledstva, če bi Matija umrl brez potomcev.¹²

Brez legitimnega naslednika (nezakonskih je bilo menda za pol stotnije) se je postal Sigismund Tirolski. Frideriku in mlademu kralju Maksimilijanu je uspelo s pomočjo tamkajšnjih stanov prisiliti Sigismunda k odstopu in predaji Tirolske ter Prednjih dežel Maksimilijanu (1490). Ta je lahko po očetovi smrti zavladal celotni habsburški dediščini, s poroko z Marijo, hčerjo vojvode Karla Drznega, pa ji je dodal burgundsko posest. Zakona sina Filipa s špansko princeso Ivano (Blazno) in hčerke Margarete z Ivaninim bratom Juanom sta Habsburžanom (Filipu in njegovemu mladoletnemu sinu Karlu) pripisala še malo prej združeno špansko kraljestvo. Karel je v letih 1514–1516 zavladal tako v Burgundiji kot Španiji, predviden je bil tudi za krono rimsko-nemškega cesarstva. Po smrti cesarja Maksimilijana I. 12. januarja 1519 sta se njegova vnuka s pogodbo iz Wormsa (1521) pogodila, da dobi nadvojvoda Ferdinand I. obe Avstriji, Štajersko, Koroško in Kranjsko, Karel (kot cesar Karel V., kot španski kralj Karel I.) pa si je poleg Burgundije in gornjeavstrijskih dežel (Tirolske in Prednjih dežel) pridržal Goriško,

⁸ Izčrpnjeje o tem: GUTKAS, Mailberger Bund, 51ss, 347ss; GUTKAS, Landesfürst und Stände, 233ss; GUTKAS, Friedrich III., 154ss; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 245ss; ŠTIH, Ulrik II., 20ss; prim. še: LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 127s; HELLBLING, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 74s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 177ss; LHOTSKY, Kaiser Friedrich III., 135s.

⁹ Zgornja Avstrija oziroma Avstrija nad Anižo je bila kljub relativni samostojnosti do srede 15. stoletja neločljivo povezana z deželo pod Anižo; obe deželi so tudi upravljali skupaj. Pogodba iz leta 1458 je razdelila državni fevd Avstrijo in utrdila novo kneževino z Linzem kot rezidenčnim mestom. NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 146.

¹⁰ DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 292.

¹¹ UNREST, Österreichische Chronik, 16s; CHMEL, Urkunden 1443–1473, 123, št. 15; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 146s, 250ss; RILL, Friedrich III., 159ss; HELLBLING, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 75s; TERSCH, Österreichische Selbstzeugnisse, 68s.

¹² NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 351s.

nekaj ortenburški del Koroške, Pustriško dolino, pridobitve v Furlaniji, Trst, Kras, Istro in Metliki (Belo krajino). Taka razdelitev je Kranjski odcepila priključena gospodstva iz dediščine istrske linije goriških grofov (Metliško grofijo, Istro in Kras), zato so kranjski deželni stanovi julija 1521 celo zavrnili dedni poklon nadvojvodi Ferdinandu. Zaradi razdelitve dežele so se uprli tudi Korošci. Februarja 1522 (bruseljska pogodba) je Karel ustregel Ferdinandovi prošnji in mu odstopil sporna ozemlja na Koroškem in Kranjskem.¹³

Poleg naštetih družinskih konfliktov so čas Friderika III. in Maksimilijana I. zaznamovale številne druge nadloge. Spomnili bomo le na tiste, ki so se dotaknile tudi Kranjske.¹⁴ Umor zadnjega grofa Celjskega, Ulrika II., novembra 1456 v Beogradu je Friderika pognal v boj za celjsko dediščino, ki mu je pripadala po dedni pogodbi iz leta 1443. Boji so se v vseh treh notranjeavstrijskih deželah za Habsburžane ugodno razpletali vse leto 1457, Friderikovi oponenti pa so bili med drugim Ulrikova vdova Katarina Branković, ogrski kralj Ladislav, goriški grof in Frankopani. Z mirom v Požarnici (1460) se je celjski dediščini na zgornjem Koroškem naposled odrekel še goriški grof, s tem pa so Habsburžani v svoj dominij vsrkali vsa celjska ozemlja.

Sledil je prvi resnejši konflikt z Benetkami. Do vojne je prišlo zaradi trgovske konkurence med

Slika 14: Rimsko-nemški cesar in nadvojvoda Friderik III./V. (1435–1493). *ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045571_01.*

habsburškimi Trstom ter beneškimi Piranom, Koprrom in Miljami. Trst je beneškim mestom tudi z nasiljem odžiral dobiček od trgovanja s celino, to pa je beneško vojsko zvalo pred Trst. Mesto je obleganje sicer vzdržalo brez omembe vredne cesarjeve pomoči, vendar je moralo po premirju leta 1463 dopustiti prosto izbiro trgovskih poti, se zaradi grožnje z uničenjem njegovih solin odpovedati izvozu soli po morju in dvema strateškima točkama – Socerbu in Mokovu. Cesar je proti morju usmerjeno trgovino svojih dežel kljub temu še naprej kanaliziral v Trst. Zaradi vzpona Benetkam naklonjene stranke je leta 1467 v Trst poslal vojsko in zelo omejil mestno avtonomijo.¹⁵

O najemniški vojski bo govor nekaj pozneje, tu omenimo le pojav, ki je s tako vojsko neločljivo povezan. Gre za pustošenja band brezposelnih najemnikov, ki so premirja med sprtima stranema izrabljali za ropanje že tako izčrpanih dežel. Če najemniki niso bili pravočasno plačani, je bila stvar še toliko nevarnejša. To nazorno kaže znamenita, leta 1467 z zvezo nezadovoljnega plemstva najavljena in v začetku 1469 dokončno razplamtela fajda dela štajerskega plemstva in najemnikov pod vodstvom iz Kranjske (Vipave) izvirajočega Andreja Baumkircherja. Uporniki, ki so se cesarju »odpovedali« predvsem iz finančnih razlogov,¹⁶ v svoj prid pa jih je skušal izrabiti tudi madžarski kralj Matija

¹³ VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 247ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 109ss, 127s; ŠTIH, Dežela Grofija, 142s.

¹⁴ Splošen pregled: ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 157ss; GRAFENAUER, Zgodovina III, 37ss, 47s.

¹⁵ GESTRIN, Trgovina, 75ss; KOSI, Potujoči srednji vek, 56; prim. tudi BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLVIss, št. 803, 815; CCCLXXXVII, št. 1268, 1290.

¹⁶ Najemniki in posebej Baumkircher so se jezili zaradi Friderikovih dolgov, plemstvo pa so v upor pognali še visoki davki, zastavi-

Slika 15: Rimsko-nemški kralj, cesar in nadvojvoda Maksimilijan I. (1493–1519). *Narodni muzej Slovenije, inv. št. G-4681.*

(Baumkircher je bil njegov fevdnik), so cesarja s pustošenjem prisilili k poravnavi dolgov v višini 14.000 gld. Cesarju so pri spravi z Baumkircherjem in zagotovitvi potrebnega denarja na skupnem deželnem zboru v Velikovcu junija 1470 odločilno pomagali notranjeavstrijski stanovi. A Friderik bi ne bil Friderik, če bi upornega plemiča aprila 1471 z zvijačo ne zvalil v Gradec in ga dal po hitrem postopku obglaviti.¹⁷

Med Friderikom in Matijo Korvinom je prišlo zaradi nasledstva po češkem kralju Juriju Podiebradskem do konflikta že leta 1477.¹⁸ Leto pozneje je Friderik zakuhal novo, dobro desetletje trajajočo vojno. Ostrogonskega nadškofa, ki je pobegnil pred ogrskim kraljem, je sklenil posesti na salzburški nadškofijski sedež; tamkajšnji nadškof je temu, razumljivo, nasprotoval. Za zaščito je prosil madžarskega kralja in ta je 1479. leta poslal najemniško vojsko na salzburško posest na Spodnjem Štajerskem (Brežice, Ptuj, Lipnica) in Koroškem (Breže, Althofen). Koroški stanovi so si bili leta 1482 prisiljeni kupiti mir s priznanjem oblasti ogrskega kralja nad salzburškim delom dežele ter s plačilom 5000 gld. v denarju in enakega zneska v suknu.¹⁹ Nič cenejši niso bili Friderik in njegovi najemniki. Ogrska vojska je v naslednjih letih posegla še na Kranjsko, osvojila Klevevž in prodrla do Ljubljane. Z Madžari so se zaradi pričakovanih koristi ali nasprotovanja cesarju spečali nekateri notranjeavstrijski plemiči; med temi je bil morda najbolj znan kranjski razboritež Erazem Jamski.²⁰ Ogrske čete so po letu 1483 gospodarile tudi v Spodnji Avstriji ter ogrskemu in češkemu kralju Matiju leta 1485 omogočile slovesno vkorakanje na Dunaj. Spodnja Avstrija, velik del Štajerske in del Kranjske z Reko so bili do Korvinove smrti (1490) praktično priključeni ogrskemu kraljestvu. Korvin je rezidiral na Dunaju in leta 1487 zavzel Dunajsko Novo mesto. Ugled Habsburžanov je bil na psu, a so si po Matijevi smrti naglo opomogli. Friderikovemu sinu in nasledniku Maksimilijanu kljub pogodbi iz Dunajskega Novega mesta, ki je predvidela habsburško nasledstvo madžarske krone, če bi Korvin umrl brez potomcev, sicer ni uspelo preprečiti prihoda Jagieloncev na ogrsko-češki prestol, v kratkem času pa je »repatriiral« vse odtujene habsburške posesti.²¹

Odnosi med Habsburžani in Benetkami so se zaostri, ko se je trgovinskemu sporu²² po smrti zadnjega goriškega grofa Leonarda pridružilo vprašanje nasledstva. Maksimi-

tve deželnoknežjih pravic, zlasti kovnic, razvrednotenje denarja, cesarjeva »prijaznost do judov«, občutek splošne nevarnosti, neučinkovit odpor proti turškim vpadom ipd.

¹⁷ Podrobno UNREST, *Österreichische Chronik*, 23ss; glej tudi: BACHMANN, *Urkunden*, 467s, št. 352; JOACHIMSOHN, *Zeitgenössischer Gesandtschaftsbericht*, 3ss; NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 255s; RILL, *Friedrich III.*, 187ss; VILFAN, *Obljuba varnosti*, 85ss.

¹⁸ UNREST, *Österreichische Chronik*, 79ss.

¹⁹ MDC XI, 219ss, št. 550a.

²⁰ O njem NARED, *Erazem (Pred)jamski*, 5ss.

²¹ UNREST, *Österreichische Chronik*, 101ss; NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 185, 353ss; WIESFLECKER, *Friedrich III. und der junge Maximilian*, 59s.

²² GESTRIN, *Trgovina*, 87ss.

lijan I. ni okleval in je svojo vojsko poslal tako v Lienz kot Gorico ter ozemlja Goriških priključil dednim deželam. Republika je bila v tistem času obremenjena z vojno s Turki in je zamudila pri uveljavljanju po njenem legitimnih pravic do goriško-furlanskih ozemelj. Napeti odnosi so napovedovali vojaški obračun. Ko so Benečani Maksimilijanu prepričali prehod prek svojega ozemlja na kronanje v Rim, je sod postal pretesen. Maksimilijan se je v Trientu 4. februarja 1508 razglasil za »izvoljenega rimskega cesarja« in potem s ponižanjem zaslepljen udaril po Markovi republiki – s preplitvo denarnico in prekratki-mi četami. Že do junija je beneška vojska zavzela vse pomembnejše kraje do Postojne: Krmin, Gorico, Branik, Štanjel, Vipavo in Idrijo, na južnem bojišču Devin, Trst, večji del habsburške Istre ter Reko in Trsat. Prvo premirje je vsa našeta ozemlja pripisalo Benečanom. Konec leta 1508 je uspelo cesarju v protibeneško cambraijsko zvezo privabiti Francijo, Španijo, Burgundijo in papeža ter že v naslednjem letu slaviti nekaj odmevnih zmag, ki so bojišče razbile na več manjših žarišč. Da je glavno obrambno breme padlo na Kranjce, ni treba posebej poudarjati. Da so bili stroški za vojno izjemno visoki, prav tako ne. Leta 1516 je vojna pobrala skoraj 70 % »državnega proračuna«. Habsburškim četam je uspelo pregnati beneško vojsko in celo pridobiti nekaj ozemlja. Leta 1516 sta sprti strani podpisali premirje, šele 1521. pa je prišlo do dokončnega miru in priznanja obstoječih meja. Habsburžani so pridobili Bovško s cesto čez Predel, Tolminsko (z malo prej odkritim idrijskim rudnikom) in Gradiško.²³

Krono vseh spopadov in nadlog, ki so zaznamovali drugo polovico 15. stoletja in prva desetletja naslednjega, so prinesli Turki. Ta prej neznan sovražnik se ni postavil na stran deželnega kneza ali stanov (je pa posredno zelo pripomogel k razvoju stanov), temveč je ogrožal celotno deželo in njeno prebivalstvo. Prva turška vpada sta v letih 1408 in 1411 opustošila Belo krajino, leta 1415 se je turški oddelek prikazal pred Ljubljano, pozneje istega leta je vpad dosegel celjsko posest na Štajerskem in Kranjskem. Po tem letu so vpadi za pol stoletja prenehali, a ostala sta opozorilo in strah pred »dednim sovražnikom krščanskega imena«.

Ko je prišel leta 1451 na čelo osmanskega imperija ambiciozni sultan Mehmed II. Osvajalec, je dobilo osvajanje proti severozahodu nov zagon. Leta 1453 je padel Carigrad, tri leta pozneje Atene, leta 1459 so si Turki podredili srbsko despotovino in 1463 osvojili Bosno. Turška država se je Kranjski (Beli krajini) približala na slabih sto kilometrov.²⁴ Bližine meje v prvih letih še ni bilo čutiti, saj so bili Turki zaposleni z vojno proti Matiju Korvinu na severu Bosne in trdovratnim odporom albanskega junaka Jurija (Đerđa) Skenderbega. Bosna je kmalu postala izhodišče za vpade v slovenske dežele. Te naj bi roparski oddelki tako izčrpali, da bi jih bilo mogoče pozneje brez težav zasesti. Leta 1469 se je začelo štirinajst let dolgo obdobje najbolj uničevalnih vpadov. V letih 1473, 1476, 1478, 1480 in 1483 so Turki opustošili vse tri notranjeavstrijske dežele; prizanesli niso niti Istri in Furlaniji. Kako leto so pridrli tudi po štirikrat. Najhujše posledice je utrpela Kranjska, ki je bila Bosni najbližja. Poročilo deželnih stanov iz leta 1508 pravi, da so Turki v zadnjih štiridesetih letih na Kranjskem plenili sedemindvajsetkrat. Leta 1483 so vpadi zaradi premirja, ki ga je Korvin sklenil z novim turškim sultanom, za nekaj let usahnili, potem pa so v zadnjem desetletju 15. stoletja posamezni roparski oddelki spet obiskali Dolenjsko, Notranjsko ter okolici Celja in Ptuja. Prvi dve desetletji 16. stoletja sta z izjemo jeseni 1511 minili brez omembe vrednih vpadov, a v nenehnem strahu. Turški vpadi so bili priprava na poznejše zavzetje: plenjenje,

²³ ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 168s; WIESFLECKER, Maximilian I., 156ss, 349; WIESFLECKER, Kaiser Maximilian I./4, 1ss; MOLTKE, Sigmund von Dietrichstein, 126ss, 142ss.

²⁴ Zgovorna je reakcija cesarja Friderika III., ki je 5. julija 1463 ukazal ljudem okoli Ljubljane, naj se na poziv deželnega glavarja, vicedoma ali mestnih oblasti podajo v mesto in ga pomagajo utrditi proti Turkom, ki so »pred dnevi« zavzeli Bosno (GZL III/73).

požiganje, pobijanje in nabiranje ujetnikov. Sodobni kronisti, med njimi na več mestih Unrest, so postregli s pretresljivimi opisi divjanja turških hord. Po gotovo pretirani oceni notranjeavstrijskih stanov so Turki do leta 1508 na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem pobili ali zajeli do dvesto tisoč ljudi.²⁵

SPREMEMBE V VOJAŠKEM IN FINANČNEM SISTEMU

Na vazalstvu zasnovani fevdalni vojaški sistem je bil v zatonu. Prav habsburška viteška vojska je v katastrofalnih porazih s Švicarji in husiti v 14. in začetku 15. stoletja na svoji koži občutila, da prihaja v organizaciji vojske in načinu bojevanja nova doba.²⁶ Ne nazadnje je bila vojaška dolžnost plemstva omejena na obrambno vojno, udeležba v ofenzivnih vojnah pa je bila prostovoljna in plačana. To načelo je v praksi veljalo v vseh habsburških deželah, čeprav je bilo s privilegijem iz leta 1365 izrecno zagotovljeno le plemstvu goriških gospostev na Dolenjskem in v Istri, drugod pa je to dokončno reguliral šele innsbruški obrambni libel.²⁷ Za osvajalne vojne zunaj deželnih meja je moral knez poseči v »svoj« žep. Deželna vojska, ki ji je načeloma poveljeval deželni knez, v praksi pa navadno deželni glavar, je bila v osnovi sestavljena iz plemiške konjenice, v silo se ji je pridružila t. i. črna vojska, sestavljena s splošnim vpoklicem vsega za vojsko sposobnega prebivalstva ne glede na osebni položaj. Taka (obrambna) vojska je bila preveč vezana na domačo pokrajino, premajhna, počasna, neuskaljena in bistveno slabše izurjena kot najemniški oddelki. Pri vpadih lahke turške konjenice je stara deželna bramba povsem zatajila.

Poleg ognjenega orožja je bil morda glavni razlog za razmah najemništva v praksi ta, da se je deželna obrambna vojska zbrala le ob neposredni nevarnosti, najemnike pa je bilo mogoče na strateških položajih dalj časa držati v pripravljenosti. Najemniki so bili poleg vsega bolj poslušni, saj sistem ni temeljil na osebni zvestobi, temveč moči denarja. Vladar si je z denarjem kupil bolj izurjenega in discipliniranega vojaka, ki je za svoje delo postavljajl ceno in ne političnih zahtev. Taka vojska bi vladarju omogočila večjo samostojnost pri odločitvah za ofenzivne vojne in ga krepila v odnosu do deželnega plemstva. Če bi imel denar. Ker tega ni imel dovolj, so ga spremembe vojaškega sistema prisilile v pogajanja z deželani. Deželni knez kot vrhovni vojskovodja, ki je moral skrbeti za deželni mir navznoter in zaščito dežele pred zunanjimi sovražniki, je odvisnost od vazalove zvestobe pač zamenjal za odvisnost od denarja. Nobena skrivnost ni, da je pretežno plemiška vojska izgubila veljavo zaradi smodnika in nove bojne taktike v skupinskem bojevanju. Pehota, ki je bila dolgo le pomožna moč viteške konjenice, je novo kvaliteto pridobila z uvedbo ognjenega orožja, ki je terjalo izučene vojake. Novi trendi so zaradi tehničnih inovacij (dolge sulice, helebarde, strelno orožje) in temu prilagojenih

²⁵ Bibliografija o turških vpadih na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju ter s tem povezanimi obrambnimi ukrepi je precej obširna; izčrpno jo analizira SIMONITI, Vojaška organizacija, 5ss. Isti je objavil tudi sistematičen poljuden pregled vpadov v 15. in 16. stoletju – SIMONITI, Turki so v deželi že, zlasti 46ss, s časovno preglednico turških vpadov na slovensko ozemlje (203ss). Med bolj uporabnimi deli omenimo še JUG, Turški napadi, 1ss (s karto glavnih vpadnih poti na Kranjsko in Primorsko na str. 59); sintezni pregledi: GRAFE-NAUER, Zgodovina III, 40ss; ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 155, 159s.

²⁶ NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 47s; WOHLFEIL, Ritter, 315ss (z relevantnimi bibliografskimi napotki), daje primerjalni pregled transformacije vloge plemiča od srednjeveškega viteza prek najemniškega poveljnika 16. stoletja do oficirja v 18. stoletju. Vojaška služba je bila po fevdnem pravu za srednjeveškega viteza čast, pravica in dolžnost. Pri tem sta poleg temeljnih fevdalnih načel – osebne zvestobe seniorju ter dolžnosti nudenja nasveta in pomoči (consilium et auxilium) – posebno vlogo igrala viteški ideal in bojni etos. Slaba stran take ureditve je bila z vojaškega stališča to, da je zvestoba temeljila na vzajemnosti in ni bila brezpogojna (pravica do odpora!) ter da je bil lahko vitez hkrati fevdnik več gospodov. Fevdalizacija in z njo povezano drobljenje odnosov sta šibila vojaško in politično moč viteštva.

²⁷ VILFAN, Deželni ročini, 78; SIMONITI, Vojaška organizacija, 40s.

taktičnih zamisli (bojevanje strnjenih skupin pešakov) zahtevali nenehno urjenje, to pa je bilo za plemiče (zemljiške gospode) že zaradi njihovega načina življenja neprimerno. Vojaška taktika se je z najemniki spremenila: težišče vojskovanja se je od dvoboja preneslo na skupine pešakov v štirikotnih formacijah. Pešaki so bili izurjeni za boj v urejenih skupinah, za nove vrste orožja in temu prilagojeno taktiko. Vojskovanje je postalo poklic v pravem pomenu besede.²⁸ Deželni knezi so morali poskrbeti za najemniške oddelke, ki so jih postavljali ob plemiško vojsko. Najemništvo je bilo znano že v 14. stoletju in še prej, a se je v habsburških deželah zares razmahnilo šele v stoletju pozneje; zanj se je od vsega začetka zavzemal tudi Maksimilijan I. – poslednji vitez, prvi landskneht.²⁹

S pojavom najemniške vojske je tesno povezana figura kondotjera³⁰ – vojaškega poveljnika in podjetnika hkrati, ki se je z vladarjem dogovoril, da mu bo za določen znesek in pravico do plena postavil določeno število oborožencev. Te je kondotjer sam izbral in jih plačal. Uspešni kondotjeri zgodnejšega obdobja so bili denimo nekateri celjski grofje, gospodje Devinski, Jan Vitovec in famozni Andrej Baumkircher. Najemniška vojska je bila v prvi vrsti pehota, ki se je rekrutirala iz presežka neplemiškega podeželskega prebivalstva, opazen je bil tudi delež najemniške lahke konjenice. V okviru najemniške pehote se je kot poseben rod razvila artilerija. Poleg že omenjenih Švicarjev so bili kot najemniki v srednjeevropskem prostoru znani zlasti Čehi in nemški landsknehti. V vseh prej naštetih vojaških prerivanjih druge polovice 15. stoletja in prvih desetletij 16. stoletja so bile udeležene tudi najemniške čete. Z njimi povezan pojav je bil plenjenje dežele, še posebej takrat, ko niso bile pravočasno plačane ali so bile brez dela.³¹

Razmeroma počasen proces prilagajanja novim razmeram – prehod od zaprte fevdalne vojaške strukture in taktike do modernejše, bolj raznovrstne, gibljive, med deželami povezane in predvsem bolj učinkovite, a hkrati dražje (deželne) vojske – se je v habsburških deželah opiral na obrambne rede, ki so jih odločilno sooblikovali tudi deželni stanovi. Na državnem zboru v Nürnbergu leta 1431 ter na meddeželnih zborih Štajerske, Koroške in Kranjske v Gradcu (1445) in Lipnici (1462) so bili sprejeti obrambni redi, ki so dali deželni vojski trdnejšo podobo. Večinoma, a ne izključno plemiška konjenica ni več slonela na posamezni plemiški osebi, temveč se je sodelovanje plemiča v vojski odmerilo glede na njegovo posestno moč, tj. višino dohodkov od podložnikov. Navadno se je plemič s pripadajočim moštvom vojne še vedno udeležil osebno. Pomembno je bilo, da je sistem vključil vse, ki so imeli v deželi posest, tudi če v njej niso prebivali. Vojake (pešake) so morali glede na posestno moč oziroma velikost zagotoviti prelati in mesta ter po decimalnem sistemu glede na stopnjo nevarnosti tudi podložniki. Dežele so po letu 1462 razdelili na štiri dele (četrti) pod poveljstvom četrtega glavarja (stotnika, mojstra).³² Vrhovno vojaško poveljstvo je še naprej imel deželni glavar z namestnikom (upraviteljem). Določeno število konjenikov je bil za obrambo dežele dolžan zagotoviti deželni knez sam. Krono obrambnih redov prehodnega obdobja pomeni innsbruški obrambni red (libel) iz leta 1518, ki je postavil temelje obrambnemu sistemu avstrijskih dežel v 16. stoletju in je bil vključen v tiskane zbirke deželnih privilegijev.³³

²⁸ FEHR, Vom Lehnsherr zum Söldnerheer, 455s; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 34.

²⁹ Glej WIESFLECKER, Kaiser Maximilian I./5, 501ss.

³⁰ Ime izvira iz besede condotta, ki pomeni pogodbo vojaškega vodje z delodajalcem za določeno število vojakov, za določen čas in določeno plačo (SIMONITI, Vojaška organizacija, 117, op. 8).

³¹ BAUMANN, Landsknechte, zlasti 13ss, 38ss, 63ss, 131ss; SIMONITI, Vojaška organizacija, 112ss; WOHLFEIL, Ritter, 326ss; TANCIK, Vojna stroka, 69ss; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 34ss. Za spremembe v vojaškem sistemu glej tudi: SCHULZE, Landesdefension, 46ss; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 66s; MELL, Grundriß, 250ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 210s; VILFAN, Pravni položaj, 10; GRAFENAUER, Quellenmäßige Beiträge, 34ss, št. V.

³² Prim.: Landtagsakten II, 55ss, št. 117; KRONES, Quellenmäßige Beiträge, 34ss, št. V.

³³ Pregled obrambnih redov ponuja SIMONITI, Vojaška organizacija, 28ss; prim tudi: ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 155s; VILFAN, Pravna zgodovina, 209s.

Slika 16: Innsbruški obrambni libel. AS 1063, ZL, št. 1166, 1518 v. 24., Innsbruck.

Spremembe v vojski so zahtevale reformo finančnega sistema, saj drage najemniške vojske ni bilo mogoče financirati samo s tekočimi dohodki komornega premoženja. Pri komornem premoženju razlikujemo komorno premoženje v ožjem in širšem smislu. V ožjem smislu so v komorno premoženje sodili deželnoknežja zemljiška gospodstva (domene) skupaj z gradovi (utrdbami) in podložniki (dajatvami),³⁴ mitnice, rudniki, ostale regalne pravice (sodne globe, zakupnine za sodstvo, kovanje denarja ...), cerkvena odve-

³⁴ K tem moramo prišteti podložnike (Vogholden) cerkva in tudi svetnih gospodov, ki so bili pod neposrednim odvetništvom deželnega kneza, pa tudi tiste trške aglomeracije, ki so ležale na deželnoknežji zemlji, vendar pravno niso sodile med mesta ali trge. Vsi ti so deželnemu knezu plačevali redni letni davek, t. i. urbarijski davek, v nujnih primerih so morali opravljati vojaško službo in odrajtovati izredne davke (BRUNNER, Land und Herrschaft, 273ss, 378s, 410).

tništva in judje.³⁵ V komorno premoženje v širšem smislu so spadali še prelati in mesta, katerih mestni gospod je bil deželni knez (deželnoknežja mesta).³⁶ Deželnoknežje komorno premoženje je upravljala posebna uprava pod vodstvom vicedoma. Na Kranjskem je bil v vicedomovi pristojnosti velik del dežele – deželskih sodišč, še posebej potem, ko so Habsburžani prevzeli celjska posestva.³⁷ Za razumevanje odnosa med knezom in stanovi na Kranjskem je nadvse pomembno, da so komorna gospostva ostala pod vicedomovim nadzorom, tudi če jih je deželni knez prepustil v upravljanje (uradniki, oskrbniki) ali izkoriščanje (zakupniki) deželnemu plemstvu, kot se je od druge polovice 15. stoletja dalje pogosto dogajalo.³⁸

Avstrijski vojvode so skušali naraščajoče potrebe po denarju za vojaške potrebe in delovanje dvora najprej pokriti s svojim komornim premoženjem – s prodajami in zastavitvami gospostev in regalnih pravic, posojili, slabšanjem denarja itd. – to pa kmalu ni več zadostovalo in je dolgoročno skrčilo dohodkovno bazo. Finančna kriza se je nakazovala že v drugi polovici 14. stoletja, vendar ni bila le posledica zapravljive pridobitniške politike Rudolfa IV. ali vojaških pustolovščin Leopolda III., ampak naraščajoče potrebe po denarju. Te so se večale v vseh poznosrednjeveških teritorialnih državah.³⁹ Ob koncu 14. stoletja so zato pridobili na pomenu izredni davki, ki jih je lahko deželni knez načeloma pobiral v primeru stiske v deželi (Landesnot) ali zaradi drugih neobičajnih obremenitev svojih financ. Za izredne prispevke so se bili deželni gospodje prisiljeni spet najprej obrniti na komorno premoženje, (višjo) duhovščino, mesta, podložnike deželnoknežjih domen in jude.⁴⁰ Na ta način zbrani zneski niso bili zanemarljivi.⁴¹ Plemiči finančne pomoči po tedanjih pravnih nazorih, ki so bili zapisani tudi v plemiškem privilegijskem pravu,⁴² v praksi pa predvsem zaradi vojaško-obrambne službe, niso bili dolžni nuditi, ampak je bila to njihova prosta volja. Voljni so postali šele, če jim je bil knez v zameno za odobreni denar pripravljen narediti kakšno uslugo. Denarna stiska deželnega kneza je bila najmočnejše orožje deželnih stanov.⁴³ Pravica do odobritve davkov se je na temelju precej nejasno zapisane pravne norme razvila tako rekoč sama od sebe. Čas, ko dohodki iz regalov in rednih davkov niso več zadoščali za potrebe dvora in dežele, je nepreklicno prišel v času Friderika V. (III.). Na krovu deželnoknežjih izrednih izdatkov so se poleg stroškov za vojsko oziroma obrambo znašli še stroški za delovanje dvora, deželnoknežje uprave, vključno z ustanavljanjem novih uradov, in za odkup večjih zastavljenih gospostev.⁴⁴ Duh časa in odvisnost kneza od stanov zelo simbolično ponazarja del instrukcije za kranjski deželni zbor iz leta 1516: *Daz wir [Maksimilijan I.] auch durch disen langwährenden schweren krieg an unserm camergut so gar erschöpfft, das uns schir unmöglichen sein will, disem unser veint furnemen in die lang widerstand zetun.*⁴⁵

³⁵ VILFAN, Pravna zgodovina, 208; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 68s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 113.

³⁶ BRUNNER, Land und Herrschaft, 374ss.

³⁷ Deželnoknežjo posest na Kranjskem in njene dohodke je v odlični študiji temeljito obdelal BIZJAK, Ratio facta est, tu zlasti 125ss in karta na str. 304s.

³⁸ VILFAN, Pravna zgodovina, 208s; VILFAN, Država in dežela, 51s.

³⁹ Prim.: LACKNER, Hof und Herrschaft, 45ss; SITTIG, Landstände, 26.

⁴⁰ Pri izrednem obdavčenju komornega premoženja govorimo o t. i. štirih primerih: nevarnost za deželo (Landesnot), ujetništvo kneza, povitezenje princa in poroka princese. Prim.: MELL, Grundriß, 245; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 136; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 13ss.

⁴¹ LACKNER, Hof und Herrschaft, 45.

⁴² Glej: NARED, Privilegij, 15s; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 47s.

⁴³ VILFAN, Deželni stanovi, 316; SIMONITI, Vojaška organizacija, 26s.

⁴⁴ MELL, Grundriß, 246; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 12.

⁴⁵ DSKS II, 182, št. 136.

GLAVNI MODELI STRUKTURIRANOSTI DEŽELNIH STANOV

V začetku tridesetih let 20. stoletja je Otto Hintze stanovske ureditve zahodnega sveta (Evrope) v grobem razdelil v dva tipa. Dvokomorni (dvokurijski) tip stanovskega zastopstva na splošno prevladuje v deželah, ki so obdajale jedro stare karolinške države: v Angliji, skandinavskih deželah, na Poljskem, Madžarskem in delno Češkem. Drugi, trikurijski tip, se je uveljavil v srednji in južni Evropi (Francija, dežele aragonske krone, neapeljsko-sicilsko kraljestvo, nemške dežele).⁴⁶ Trikurijski tip: gospodom, vitezom in oprodam, deželanom v osnovnem pomenu besede, so se (v nemških deželah v glavnem tekom 15. stoletja) pridružili prelati kot prvi ter deželnoknežja mesta in trgi kot tretji oziroma četrti stan. Tako strukturo so stanovi ohranili vse do srede 19. stoletja.

Habsburške dežele so po strukturi deželnih stanov v osnovi pripadale trikurijskemu tipu, ta pa se je delil še naprej. Vzhodni del – Avstrija nad Anizo in pod njo, Štajerska, Koroška in Kranjska – je poznal v okviru plemstva precej samostojen stan gospodov, zahodni del – Salzburška, Tirolska, Vorarlberška in precej časa Goriška, pa ne.⁴⁷ V Avstriji, od srede 15. stoletja dokončno razdeljeni na Spodnjo in Zgornjo, se je stan (deželskih) gospodov tudi v organizacijskem smislu jasno ločil od viteškega stanu. Govorimo o klasičnem štirikurijskem sistemu: 1. prelati, 2. (deželski) gospodje, 3. vitezi in plemeniti oprode, 4. deželnoknežja mesta in trgi.⁴⁸ Gospodje so se od nižjega plemstva v pravnem in socialnem pomenu jasno ločevali tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, vendar so v teh treh deželah zaradi maloštevilnosti skupaj z vitezi in plemenitimi oprodami sestavljali skupno plemiško kurijo.⁴⁹ Notranjeavstrijske dežele so torej sodile v štirikurijski, ali bolje, vmesni tip. Imele so ločena stanova (kuriji)⁵⁰ gospodov in vitezov, ki pa so na deželnem zboru zaradi praktičnih razlogov sedeli na skupni plemiški klopi.⁵¹ Na Salzburškem ni bilo gospodov in so se stanovi členili le na tri: prelato, plemstvo (viteze) in mesta. Podobno je bilo na Goriškem, kjer je šele Marija Terezija ločila gosposko in viteško klop. Od osnovnega modela je še nekoliko bolj oddaljena Tirolska, ki je prav

⁴⁶ HINTZE, *Typologie*, 229ss, tu 232s; HASSINGER, *Landstände*, 995s.

⁴⁷ MITTERAUER, *Ständegliederung*, 199s.

⁴⁸ Prim. GUTKAS, *Friedrich III.*, 155ss.

⁴⁹ MITTERAUER, *Ständegliederung*, 118s, 138, 147s, 158. Mitterauer na podlagi plemiških seznamov ocenjuje, da je bilo razmerje med avstrijskimi in štajerskimi gosposkimi družinami od 2,5:1 do 3:1. Štajerski radgonski seznam iz leta 1446 našteva 9 grofovskih in gosposkih družin, koroški 2 (pogojno 3) gosposke, Kranjski le eno gosposko rodbino (Kraig) s tremi člani. Glej tudi: FELDBAUER, *Herren und Ritter*, 156, 256s; FRÄSS - EHRFELD, *Geschichte Kärntens I*, 423s; NARED, *Seznami*, 319s.

⁵⁰ Kadar posamezni stan nastopa na deželnem zboru, navadno uporabljamo termin deželnozborna kurija ali klop. Lahko rečemo, da deželne stanove sestavljajo posamezni stanovi in deželni zbor kurije/klopi. Manj posrečena je formulacija, da imajo deželni stanovi klopi, četudi Vilfan meni, da so izrazi stan, klop in razred (class) enakovredni (VILFAN, *Ustavna ureditev*, 229).

⁵¹ HASSINGER, *Landstände*, 995. NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 222, zmotno trdi, da so notranjeavstrijske dežele poznale le trikurijski sistem. Razlika med obema plemiškima stanovima je bila tudi v 15. stoletju dovolj očitna (na Štajerskem celo bolj kot v Avstriji) in zgolj že omenjena maloštevilnost je botrovala temu, da sta gosposka in viteška kurija zasedali skupaj.

tako imela enoten plemiški stan, poleg tega pa še eno posebnost – kmečko zastopstvo lokalnih sodnih in dolinskih komunov (Täler und Gerichte) kot četrti stan;⁵² mesta so bila v tem primeru tretji stan. Na Vorarlberškem so stanove sestavljali predstavniki kmetov in mest, prelati in plemstvo pa so delovali v okviru državnoneposrednih deželnih enklav.⁵³ Deželnoknežja mesta so v obeh Avstrijah, na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem predstavljala zadnji, četrti stan, na Tirolskem in Salzburškem tretjega.⁵⁴ Trgi so imeli v okviru četrtega stanu oziroma kurije omembe vredno vlogo (če sodimo po številčnem razmerju do mest) med avstrijskimi deželami samo na Štajerskem, kjer je bilo razmerje med mesti in trgi precej uravnoteženo. Spodnja Avstrija je sicer imela ob koncu srednjega veka prek dvesto patrimonialnih in le štiri deželnoknežje trge, ki so imeli deželnostanovski status. Trški del četrtega stanu je bil neopazen v Zgornji Avstriji in na Koroškem, o deželnostanovskih trgih na Kranjskem pa sploh ne moremo govoriti.⁵⁵

Kranjski deželni stanovi in zbori so v svoji izoblikovani fazi ustrezali štirikurijskemu sistemu – *wir die prelatn, hern, ritterschaft und stet gemainer landschaft des furstentums Crain, der Windischmarch, Mettling, Isterrich und Karst* (1518);⁵⁶ po Vilfanu morda celo bolj prepričljivo kot na Štajerskem in Koroškem.⁵⁷ Prvo deželnozborsko klop so zasedali prelati, drugo gospodje, tretjo vitezi in oprode ter četrto deželnoknežja mesta. Kako je bilo z obema plemiškima kurijama v praksi, bomo videli v nadaljevanju.

⁵² BRUCKMÜLLER, Täler und Gerichte, 11ss; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 227s. Kmečki zastopniki so bili občasen pojav tudi na Salzburškem in Goriškem. VILFAN, Deželni stanovi, 320, je ta pojav razlagal s specifičnim družbenim in državnopravnim položajem takih skupnosti. Šlo je lahko za skupnost svobodnih kmetov, kmetje so bili lahko neposredno podložni deželnemu knezu ali pa njihovi zemljiški gospodje niso razvili potrebne patrimonialne jurisdikcije, ki bi jim dajala pravico do pobiranja davkov. Glej še VILFAN, Pravna zgodovina, 332.

⁵³ HASSINGER, Landstände, 995, 1014; BRUNNER, Land und Herrschaft, 394, 404s; WIESFLECKER, Entwicklung, 15; CARSTEN, Princes and Parliaments, 424s.

⁵⁴ KNITTLER, Städte und Märkte, 9s.

⁵⁵ MITTERAUER, Ständegliederung, 119s, 133s, 143ss, 154s, 167ss.

⁵⁶ DSKS II, 229, št. 177.

⁵⁷ VILFAN, Struktura stanov, 176; VILFAN, Pravna ureditev, 34. Vprašanje je samo, ali sta plemiška stanova sedela na ločenih klopeh ali skupaj. Da so bili stanovi že od druge polovice 15. stoletja naprej štirje, sploh ni sporno. Prim. npr.: VALVASOR, Ehre IX, 97; VILFAN, Ustavna ureditev, 229; DSKS I, XIV.

PRELATI

Izraz »prelat« izvira v kanonskem pravu in označuje duhovniško osebo, ki ji po položaju pripada določena vodstvena oblast (jurisdikcija) navzven (pro foro externo). Pojem zajema v tem smislu poleg papeža škofe, opate in prošte starih redov, arhidiakone in dostojanstvenike kolegiatnih kapitljev. V posebnih primerih k prelatom prištevamo tudi opatinje. Prelati v cerkvenem pomenu besede niso niti predstojniki mlajših, še posebej beraških redov, niti predstojniki viteških redov.⁵⁸ Prelati v deželnostanovskem pomenu so po splošnem prepričanju »deželnostanovske« literature škofje, opati in prošti starih redov, prošti in dekani kolegiatnih kapitljev, opatinje in priorinje, komturji viteških redov in občasno celo župniki.⁵⁹ Otto Brunner je ugotovil precejšen razkorak med obema prelatskima nomenklaturama. Državnoneposredni škofje marsikdaj ne pripadajo prelatskemu, temveč gosposkemu stanu.⁶⁰ Po drugi strani so del prelatskega stanu osebe, ki jim kanonsko pravo prelature ne priznava: predstojniki mlajših meniških redov, ženskih samostanov in viteških redov. Deželnozborska terminologija pozna prelatinje, ki jih v kanonskemu pravu ni.

Članom prelatskega stanu je skupno, da so sodili pod vladarjevo odvetništvo (Schirmvogtei). To seveda pomeni, da je sestavo stanu določal posvetni in ne cerkveni pravni red. Odločilno je bilo odvetništvo deželnega kneza, ki je na eni strani terjalo posebno zaščito, na drugi pa opravičevalo zahtevo po nasvetu in pomoči.⁶¹ Potreba po nasvetu in pomoči – in ne kaka pravica prelato do povabila – je prisilila deželnega kneza, da je na deželni zbor poklical izbrane osebe duhovniškega stanu in s tem sprva odločilno vplival na sestavo prelatske klopi. Ob tem se moramo strinjati s Helmuthom Stradalom, da je treba vire finančno-tehnične narave (sklici deželne vojske, davčne liste, imenjske knjige) za ugotavljanje sestave prelatske klopi uporabljati zelo previdno.⁶² Izkazalo se je namreč, da ima »prelat« v nekanonskem smislu dva pomena; prelati so lahko: 1. vsi domači in tuji cerkveni dostojanstveniki, ki so morali zaradi posesti v določeni deželi plačevati deželnoknežje davke; 2. kleriki, ki so se po konsolidaciji samostojnega prelatskega stanu kot njegovi pripadniki v odnosu do deželnega kneza ločevali od drugih klerikov. To v metodološkem smislu pomeni, da je najbolj zanesljiv dokaz za pripadnost prelatskemu stanu navzočnost na deželnem zboru ali v kakem drugem stanovskem organu.⁶³

Cerkveno pravo je na deželnostanovsko ureditev vplivalo le toliko, da je bil prelatom skladno s srednjeveškim načelom, ki je preferiralo duhovščino (ecclesia praecedit),

⁵⁸ STRADAL, Prälaten, 53; BRUNNER, Land und Herrschaft, 408.

⁵⁹ Prim.: STRADAL, Prälaten, 53s; WIESFLECKER, Entwicklung, 14s.

⁶⁰ HASSINGER, Landstände, 996.

⁶¹ BRUNNER, Land und Herrschaft, 409.

⁶² STRADAL, Prälaten, 58ss.

⁶³ Prav tam, 70s.

priznan poseben status; ta se je kazal tako, da so bili prelati formalno prvi stan.⁶⁴ Kleriki so imeli po tedanjem pojmovanju prednost pred laiki, vendar je bila deželnostanovska praksa povsem drugačna. Pravni status prelatov je bil manj ugoden od statusa plemičev. Pojasnimo, zakaj. Cerkevno premoženje je bilo pod zaščito in odvetništvom⁶⁵ deželnega kneza ter je zato v širšem smislu sodilo v komorno premoženje. Odvetniške pravice, ki so bile sprva omejene na posamezne cerkve in samostane, so Habsburžani postopno razširili na splošno dedno odvetništvo deželnega gospoda, ki je pokrilo vso deželno duhovščino.⁶⁶ Friderik III. naj bi v zvezi s tem celo izjavil: »Pffaffenhab ist mein Kammergut.« Odvetnik je bil dolžan zagotavljati zaščito (Schutz und Schirm), a v stiski tudi zahtevati nasvet in pomoč, se pravi izredne dajatve. V okviru odvetništva se je tako razvila nekakšna vojaška in davčna nadoblast, ki je knezu dovoljevala glasnejše in bolj neposredne zahteve po davčnih in vojaških uslugah, kot bi bilo to mogoče zahtevati od skupin, ki niso bile pod njegovim posebnim varstvom. Ni šlo le za to, da so bili prelati (in deželnoknežja mesta) dolžni deželnemu knezu odvajati redne davke – tega plemstvo sploh ni poznalo – temveč jim je lahko knez neodvisno od deželnozborske odobritve naložil izredni davek.⁶⁷ Vse to je zelo vplivalo na položaj prelatov v deželnih stanovih, saj so imeli v primerjavi s plemstvom precej manjšo veljavo.⁶⁸

Preden se lotimo kranjskega prelatskega stanu, se moramo ustaviti pri pogojih, ki jim je moral prelat zadostiti za članstvo v prelatskem stanu in udeležbo na deželnem zboru. Povedali smo že, da so bili na deželne zборе sprva povabljeni le izbrani cerkveni velikaši. Tako je mogoče sklepati, da udeležba ni bila splošna pravica prelatskega stanu, temveč je knez povabil le tiste, od katerih je v danem trenutku pričakoval nasvet in pomoč. V nekaterih kriznih okoliščinah 15. stoletja so bili na deželni zbor povabljeni celo navadni župniki.⁶⁹ Pravna podlaga za pripadnost vsem štirim stanovom je bila po Brunnerju enaka: položaj v deželi in razmerje do deželnega gospostva. Pri prvem je šlo za izvajanje gospostvenih pravic na zemljiški posesti, pri drugem za neposreden odnos z deželnim knezom.⁷⁰ Za uvrstitev v prelatsko kurijo so bili poleg teh pomembni še drugi dejavniki. Do okoli leta 1500 je knez pozival tiste duhovniške osebe, ki jih je sam želel. To je bila njegova v vrhovnem dednem odvetništvu utemeljena pravica. Edina pogoja sta bila duhovniški stan in zemljiška posest kot predmet obdavčenja. Na podlagi odvetništva je bila vsa duhovščina v deželi pod zaščito deželnega gospoda in je zato sodila v komorno premoženje. Odnos med prelati in knezom vendarle ni bil enak kot med knezom in navadno duhovščino; to nujno pomeni, da je bilo treba za sedež na deželnem zboru izpolniti še kak kriterij. Stradal meni, da lahko o prelatski klopi govorimo, šele če je imela določena skupina klerikov pravico to klop zasesti ter z nje izključiti tiste duhovniške osebe, ki potrebnih kriterijev niso izpolnjevale. Skladno s tem trdi, da se je v avstrijskih deželah med vsemi deželnozborskimi kurijami prav prelatska najpozneje konsolidirala,

⁶⁴ To ni vidno le iz (časnih) titulacij stanovske korporacije – tu so prelati vedno omenjeni prvi; »v ospredju« so bili tudi v manj prijetnih davčnih razvidih. Glej npr.: SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 399ss, št. 210; MDC XI, 168ss, št. 422; Landtagsakten II, 181ss, št. 192.

⁶⁵ Odvetnik (advocatus, (Kirchen)vogt) določene cerkve ali samostana je bil laik, zemljiški oziroma – na nivoju dežele – deželni gospod (knez). Odvetnik je bil sprva dolžan svojega varovanca zastopati na svetnem sodišču in ga pred napadalci po potrebi braniti z orožjem. V zameno za to je smel nadzirati upravo cerkvenega premoženja in pobirati posebno dajatev (odvetščino). SCHMIDT, Vogt; HABERKERN - WALLACH, *Hilfswörterbuch* 2, 647ss; ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki*, 26s, op. 22.

⁶⁶ Podrobneje SRBIK, *Beziehungen*, 75ss; glej tudi: ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki*, 26s; VILFAN, *Zemljiška gospostva*, 181s.

⁶⁷ Nekaj primerov: StLA, AUR, Nr. 5845a, 1443 maj 31., (Dunajsko) Novo mesto; CHMEL, *Materialien* I/1, 66ss, št. XXVIII; Landtagsakten I, 133ss, št. 66; GZL X/58; BIRK, *Verzeichniss* VI, CLII, št. 1646; DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, št. 309ss; AS 1063, ZL, št. 925, 1495 december 7., Ljubljana; DSKS I, 3s, št. 2s; Regesta Imperii XIV, 3/1, 124s, št. 9585s; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19963 (točka 9), 20345 (točka 6).

⁶⁸ BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 374ss, 405, 435s; STRADAL, *Prälaten*, 86.

⁶⁹ Landtagsakten II, 149, št. 165; GZM VIII/67; STRADAL, *Prälaten*, 58, 79, 91.

⁷⁰ BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 411s.

in sicer šele na prehodu iz 15. v 16. stoletje.⁷¹ Značilnost tega procesa naj bi bila »ogradev proti tujini« in izločitev tistih cerkvenih institucij, ki so izgubile za uveljavljanje posvetnih interesov potrebno avtonomijo oziroma te sploh nikoli niso imele. Od začetka 16. stoletja dalje je bilo treba za »sedež in glas« na prelatski klopi izpolniti te kriterije: zemljiška posest v deželi, rezidenčnost (bivanje v deželi, v kateri je posest), neposreden pravni odnos z deželnim knezom in avtonomno upravljanje premoženja. Prelati v deželnostanovskem pomenu so bili potemtakem tisti v deželi bivajoči predstavniki cerkvenih korporacij, ki so lahko svojo zemljiško posest s stališča posvetnega pravnega reda predstavljali neposredno in s stališča cerkvenega prava avtonomno.⁷²

Obdavčljiva zemljiška posest je bila ves čas *conditio sine qua non*. Tisti škofje, ki so imeli v deželi posest, od katere so plačevali davke ali prispevali k deželnim vojaškim vpoklicem, pa v njej niso živeli (nerezidenčni škofje), na splošno niso pridobili sedeža na prelatski klopi oziroma so bili del te le v začetni fazi, ko deželni knez še ni poskušal vzpostaviti suverenosti deželnih cerkva (*Landeskirchenhoheit*) in s tem zamejiti vpliva tujih cerkvenih knezov. Tuji škofje so se odtlej pojavljali na gosposki klopi ali pa jih je zastopal kak član viteškega stanu. Deželni, rezidenčni škofje, so bili nesporni člani prelatskega stanu. Enako velja za predstojnike (prošte) kolegiatnih kapitljev.⁷³

Cerkveni redovi so morali imeti vsaj takšno stopnjo avtonomije, ki jim je pri upravljanju njihovega premoženja omogočala samostojen položaj glede na deželnega gospoda. Prelati v deželnostanovskem smislu so bili opati oziroma prošti benediktincev, cistercijancev, avguštincev in premonstrancev. Nekaj pomislekov je sicer bilo pri kartuzijanskih priorjih, ki pa so bili kljub temu nesporni člani prelatske kurije; v začetku zaradi njihove »de facto« avtonomije, pozneje po cesarski podelitvi prelatskega naziva.⁷⁴ Med ženskimi redovi so bile kot deželnostanovske »prelatinje« v nekaterih avstrijskih deželah vsaj začasno poznane predstojnice benediktink in klaris.⁷⁵

Ko poskušamo na podlagi predstavljene »teorije« sestaviti prelatsko klop kranjskega deželnega zbora, nas čaka precej nevhvaležna naloga, saj viri iz obdobja do konca drugega desetletja 16. stoletja ne ponujajo jasne slike. Znani seznama iz leta 1446 o tem povedo razmeroma malo. Popis izredne davčne naklade ob poroki Friderikove sestre Katarine je značilen primer izrednega davka, ki ga je smel deželni knez brez kakršne koli odobritve naložiti komornemu premoženju. Nastanek seznama nima nobene povezave z deželnimi stanovi, vendar kaže na bazo, v kateri je mogel deželni knez z vabili na deželne zборе iskati nasvet in pomoč. Naštejemo opata Stične in Kostanjevice, priorja iz Bistre, mekinjsko opatinjo, velesovsko priorinjo, komturja križnikov iz Ljubljane in ivanovcev (pozneje malteškega viteškega reda) iz Komende.⁷⁶ Zaradi zastave deželnoknežje oblasti v Marki in Metliki celjskim grofom med potencialnimi prelati manjkata komturja iz Metlike in Črnomlja ter prior »celjske« kartuzije Pleterje.⁷⁷ Poznamo še dva seznama iz istega leta, ki vključujeta tudi prelate. Radgonski mobilizacijski seznam ima freisinškega škofa, stiškega in kostanjeviškega opata, priorja Bistre in Pleterij, mekinjsko opatinjo in velesovsko priorinjo. Seznam v Friderikovi registraturni knjigi ima poleg teh ljubljanskega in komendskega komturja ter priorinjo (v resnici gre za opatinjo) škofjeloških klaris.⁷⁸ Če bi združili vse tri sezname, bi začrtali krog kranjskih prelatov (v smislu de-

⁷¹ STRADAL, Präläten, 85ss, 113.

⁷² Prav tam, 91s, 113.

⁷³ Prav tam, 92s, 102s, 110s; prim. MITTERAUER, Ständegliederung, 158s.

⁷⁴ STRADAL, Präläten, 74s, 105.

⁷⁵ Prav tam, 108ss.

⁷⁶ Glej str. 39ss in NARED, Sezname, 318ss.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam.

želnoknežjih davkoplachevalcev) sredi 15. stoletja. A bodimo pazljivi; o prelatskem stanu ali kuriji še ni čas govoriti, saj zanjo ni nobenega dokaza. Dokaz bi bila navzočnost na deželnem zboru ali v kakem drugem stanovskem organu. Ker takih virov iz obdobja do konca vladanja Friderika III. (1435–1493) skorajda ne poznamo, si lahko pomagamo z nekaterimi seznama iz 16. stoletja.

Posebej dragocena sta seznam navzočih in čistopis seznama odsotnih članov kranjskega deželnega zbora iz leta 1543, saj skupaj kažeta precej realno podobo kranjske prelatske kurije. Na zbor je od prelatoz prišel ljubljanski škof, ki je naveden sam zase. Prišla sta le še predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja in prošt novomeškega kolegiatnega kapitlja. Po prečiščenem⁷⁹ seznamu tistih, ki bi se po mnenju navzočih zbora morali udeležiti, so med prelatoz manjkali: opata Stične in Kostanjevice, priorja Pleterij in Bistre, prior z Reke, komturji iz Metlike, Črnomlja in Komende ter blejski prošt.⁸⁰ Leta 1590 so v stanovskem odboru pripravili zelo dosleden seznam, ki ni upošteval ne imenjske knjige ne tistih, ki so »sedeli«⁸¹ zunaj dežele oziroma so bili kako drugače zadržani zunaj Kranjske in se deželnih zborov ne bi mogli udeležiti. Po takih kriterijih so bili potencialni udeleženci kranjskega deželnega zbora le ti prelatoz: ljubljanski škof, stolni dekan in kapiteljski oskrbnik, opata Stične in Kostanjevice, priorja Bistre in Pleterij, deželni komtur in novomeški prošt.⁸¹

Pod zgornje sezname potegnimo črto in jih dopolnimo z redkimi omembami kranjskih prelatoz v deželnozbornih spisih. Ob koncu dobe, ki jo obravnava ta razprava, torej v drugem desetletju 16. stoletja, so bili del kranjskega prelatskega stanu zagotovo ljubljanski škof,⁸² predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja,⁸³ opata cistercijanskih samostanov v Stični⁸⁴ in Kostanjevici, priorja kartuzij Bistra⁸⁵ in Pleterje,⁸⁶ prošt novomeškega kolegiatnega kapitlja,⁸⁷ komturji križniškega reda iz Ljubljane,⁸⁸ Metlike⁸⁹ in Črnomlja, komtur ivanovcev iz Komende. Kot verjetni se kažejo še freisinški⁹⁰ in tržaški škof⁹¹ ter blejski prošt. Sprejemljivih dokazov za to, da bi bile v prelatski kuriji tudi prednice ženskih samostanov, ki bi jih na zboru zastopali samostanski oskrbniki, še ne poznamo.

Začetkov kranjskega prelatskega stanu, ki se je kot samostojna kurija udeleževal deželnega zbora, zaradi pomanjkanja podatkov časovno ne moremo natančneje definirati. Zadovoljiti se moramo z oceno, katere napaka je lahko desetletje ali dve. Kot povsem netemeljene pa lahko ovržemo besede Vladimirja Levca, ki je pod očitnim Luschinovim vplivom ter na podlagi sodnega privilegija iz leta 1399 in okoli 1395 nastalega prepisa

⁷⁹ Osnutek seznama je precej obsežnejši in našteva vse tiste, ki bi jih sestavljavci seznama radi videli med seboj, da bi globalno odmerjeni davki lahko razdelili na več davkoplachevalcev. Za vsako imenjsko posest so skušali najti človeka, ki bi prispeval k deželni davčni odobritvi. Tak kriterij je na osnutek pripeljal npr. škofoz iz koroške Krke (Mokronog), Trsta, Pična in Poreča, oskrbnike ženskih samostanov Velesovo, Mekinje, Škofja Loka, Trst in Studenice ter priorja jurkloštrske kartuzije in opata iz Reina. Zablodo je popravilo pero, ki je čez naštetoz potegnulo križ. Podobno (pre)velikodušen je Markovičev seznam za leto 1577 (nastal sredi 17. stoletja), ki je bil morda tudi sestavljen po načelu pokrivanja imenjskih posesti in je na Kranjskem s priključenimi gospostvi našel kar 26 prelatoz. Že naštetim dvomljivim je pridal še freisinškega škofa, vetrinjskega opata (Preddvor), pazinskega prošta in opata samostana sv. Peter v Šumi (AS 2, DSK I, šk. 933, fol. 31r–31v, 35v; KOŠIR, Stanovska uprava, 27; VILFAN, Struktura stanov, 177).

⁸⁰ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); VILFAN, Struktura stanov, 176s.

⁸¹ AS 2, DSK I, šk. 432 (fasc. 290a/1), 963; prim. še str. 47 in NARED, Seznama, 324ss.

⁸² Glej tudi: DSKS I, 107, št. 85; 146, št. 114.

⁸³ Prav tam, 45, št. 37; 86, št. 68; 96, št. 78; 107, št. 85; 155, št. 120.

⁸⁴ Prav tam, 107, št. 85; 146, št. 114; 155, št. 120.

⁸⁵ Prav tam, 146, št. 114; 155, št. 120.

⁸⁶ Prav tam, 107, št. 85.

⁸⁷ Prav tam, 97, št. 79; 107, št. 85.

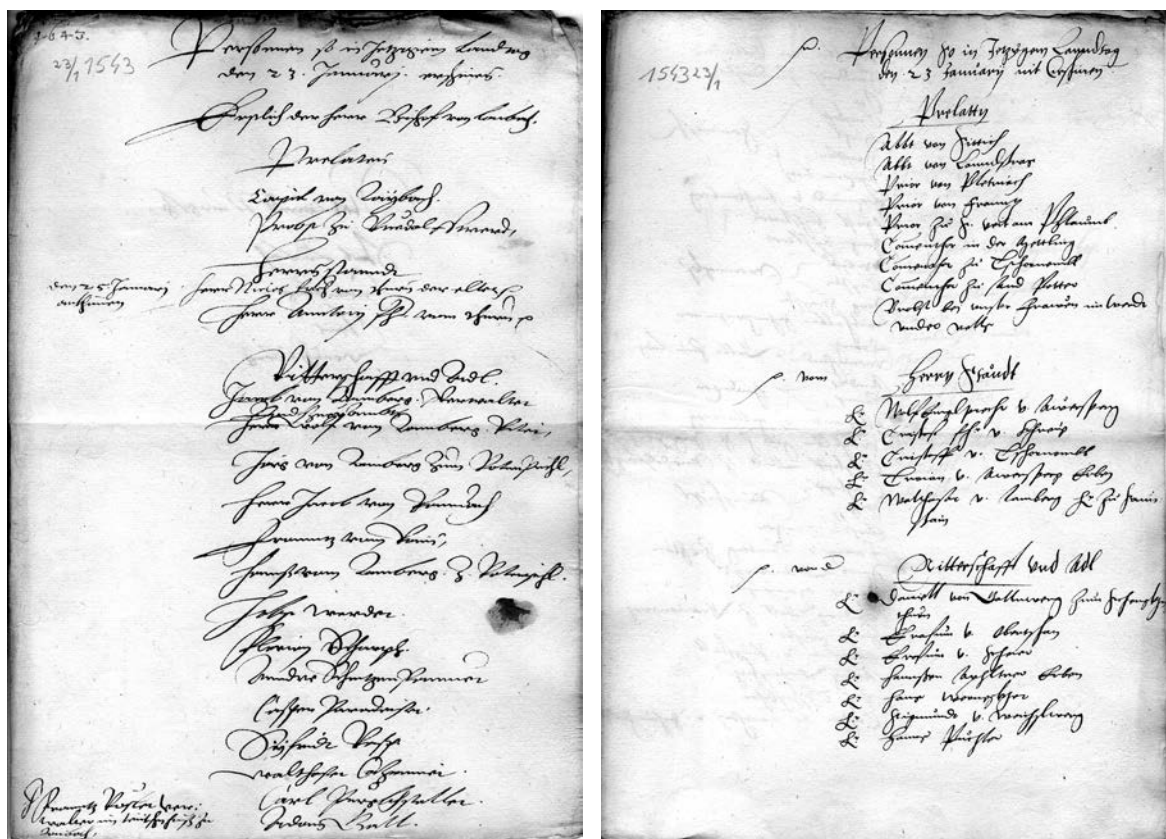
⁸⁸ Prav tam, 146, št. 114.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Prav tam, 107, št. 85; 146, št. 114.

⁹¹ Prav tam, 45, št. 37; 156, št. 120(?).

Slika 17: Seznam navzočih in čistopis seznama odsotnih članov kranjskega deželnega zbora januarja 1543. AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216).

najstarejšega kranjskega plemiškega privilegija v kartularju kartuzije iz Bistre sodil, da so bili kranjski prelati med stanove vključeni najpozneje v času vojvode Viljema ob izteku 14. stoletja.⁹² O vključitvi prelatov v deželne stanove lahko govorimo šele takrat, ko detektiramo deželni zbor kot organ deželnostanovskega zastopstva in ko na zboru poleg plemiške in mestne kurije najdemo sledi prelatov.⁹³ Za Štajersko se je po zaslugi sekovskih proštov ohranilo nekaj prelatom namenjenih pozivov na deželne in meddeželne zборе, od katerih so najstarejši iz začetka štiridesetih let 15. stoletja,⁹⁴ za Kranjsko pa smo ostali praznih rok. Kranjski stanovi so bili sicer zamegljeno omenjeni v dokumentih graškega meddeželnega zbora oktobra 1441, na katerem so bili brez dvoma navzoči tudi prelati, a ni eksplicitno zapisano, iz katerih dežel.⁹⁵ Prav tako na podlagi mobilizacijskih in oborožitvenih seznamov radgonskega meddeželnega zbora Štajerske, Koroške in Kranjske maja 1446 ni mogoče dokazati, da je bil na zboru kak kranjski prelat. Jasno je le, da so kranjskim prelatom pisali, koliko mož in voz naj pošljejo v Radgono oziro-

⁹² LEVEC, Landhandfesten, 266. Viljem je vladal v letih 1395–1406. Levec je celo namignil, da so bili prelati del deželnih stanov verjetno že prej, pri tem pa je šel vse do leta 1338 (AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 4).

⁹³ Prim. MELL, Grundriß, 113.

⁹⁴ Landtagsakten I, 82s, št. 29 (1443); 87, št. 33 (1445); 138, št. 69 (1447); Landtagsakten II, 4, št. 74 (1452); 9, št. 80 (1454); 40s, št. 105 (1462). Vsi našteti dokumenti so naslovljeni na sekovskega prošta.

⁹⁵ Landtagsakten I, 79s, št. 26.

ma Fürstenfeld.⁹⁶ Dokument, ki sicer ni deželnozborske narave, a kranjske prelate in plemstvo naslavlja v deželnostanovski maniri, je s konca leta 1461; takrat jim je Friderik III. na pritožbo mest in trgov naročil, naj svojim podložnikom prepovedo trgovanje na podeželju.⁹⁷ Glede na povedano se zdi primerno, da poskušamo kranjski prelatski stan spoznati ob pomoči sledi, ki so jih njegovi predstavniki pustili za seboj. Vnaprej je treba opozoriti, da je sledi malo ter da bo domnev in vprašanj najbrž več kot odgovorov.

Škof ljubljanske škofije, ki jo je cesar Friderik III. ustanovil 6. decembra 1461 in je 6. septembra 1462 prejela potrditev papeža Pija II.,⁹⁸ je bil deželnostanovski prelat bržkone od samega začetka. Cesarska ustanovna listina je pri cerkvi sv. Nikolaja poleg škofa predvidela prošta, dekana, deset kanonikov in štiri kapiteljske vikarje. Pravico do prezentacije vseh naštetih, z izjemo enega kanonika, ki ga je smel imenovati škof, je ustanovitelj pridržal zase in svoje naslednike. Materialno osnovo nove škofije so predstavljali grad Goričane, opatija v Gornjem Gradu z utelešenimi župnijami ter župnije Sv. Peter pri Ljubljani, Šmartin pri Kranju in Šmihel pri Pliberku. Vse naštetu je cesar dodelil škofovi menzi. Proštu je pripadla radovljiška župnija, proštu in kapitlju skupaj dnevni dohodki ljubljanskih cerkva sv. Petra in sv. Nikolaja ter po 50 funtov denaričev na leto. Kapitlju je bilo inkorporiranih še šest župnij. Posebej je treba poudariti, da je cesar škofa skupaj z imetjem škofijske menze oprostil vsakršnih davkov, tudi davkov, ki so bili naloženi duhovščini. Davkov in naklad so bili za imetje in stvari, ki so jih uporabljali za svoje potrebe, oproščeni tudi prošt, dekan, kanoniki in vikarji. Ljubljanski škof je takoj prejel naslov svétnik avstrijskih vojvod.⁹⁹ Papež Pij II. je cesarjevo ustanovitev 6. septembra 1462 potrdil ter nekaj dni pozneje ljubljanske škofo, kapitelj in njihovo služinčad izvzel iz sodne oblasti oglejskega patriarha.¹⁰⁰

Prvega ljubljanskega škofa, Žigo (Sigismunda) Lamberga (1463–1488), je Jakob Unrest prepoznal na meddeželnem zboru v koroškem Šentvidu sredi aprila 1470.¹⁰¹ Že dober mesec pozneje se je v Velikovcu začel dolgotrajni meddeželni zbor, ki se ga je zaradi pomembne teme – pomiritve z Baumkircherjem in najemniki – udeležil sam cesar. Lamberg je bil ponovno navzoč in je za svojo škofijo od cesarja izposloval podelitev višjega (krvnega) sodstva za Gornji Grad in Goričane.¹⁰² Še pet let pozneje, februarja 1475, se je v Wolfsbergu skupaj s poldrugim ducatom štajerskih, koroških in kranjskih deželanov zaradi obrambe pred Turki sestal s cesarskimi svétniki.¹⁰³ To so hkrati vse nam znane neposredne povezave prvega ljubljanskega škofa z deželnimi stanovi in zbori. Kljub temu ni dvoma, da je bil v svojem času prvi med kranjskimi prelati.

Po Žigovi smrti je Friderik za škofa imenoval mladoletnega (roj. leta 1476) Krištofa Ravbarja. Papež je takšno imenovanje sprva zavrnil, a je Aleksander VI. leta 1494 klonil s pogojem, da bo Krištof za škofa posvečen po dopolnjenem 27. letu starosti; dotlej naj

⁹⁶ StLA, Hs. II/14, fol. 130r; Landtagsakten I, 131, št. 64; NARED, Sezname, 319s.

⁹⁷ CKSL, 1461 december 15., Gradec. Zapoved je bila namenjena *častivrednim, pobožnim in našim dragim zvestim n. vsem prelatom in plemstvu naše kneževine Kranjske. Pobožni (andechtig)* je tipična oznaka za predstavnike prelatskega stanu.

⁹⁸ Ustanavljanje škofij je bilo v poznem srednjem veku načeloma izključna papeška pravica, zato je Friderikovo ustanovitev škofij v Ljubljani ter osem let pozneje na Dunaju in v Dunajskem Novem mestu razumeti kot izjemo, ki jo je v duhu odkritega zavezništva, temelječega na nekakšnem konkordatu iz leta 1448, dovolil papež (Pij II. oz. Pavel II.). Podrobneje o cesarsko-papeškem zavezništvu, okoliščinah ustanovitve in ustanovitvi sami: ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 23ss; DOLINAR, Ljubljanski škofje, 13ss; glej tudi: SRBIK, Beziehungen, 29ss; FEINE, Kirchliche Rechtsgeschichte, 482s.

⁹⁹ ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 37ss, 307ss, št. 1; obseg ljubljanske škofije, ki je bila razbita na šest otokov na ozemlju vseh treh notranjeavstrijskih dežel, je orisan na str. 43ss; GRUDEN, Cerkevne razmere, 44ss.

¹⁰⁰ ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 39ss, 314ss, št. 2–3.

¹⁰¹ UNREST, Österreichische Chronik, 29. O delovanju prvega ljubljanskega škofa je zadnji strnjeno pisal DOLINAR, Ljubljanski škofje, 27ss.

¹⁰² UNREST, Österreichische Chronik, 29s; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 397ss, št. 209.

¹⁰³ Landtagsakten II, 146; MDC XI, 181, št. 452.

bi bil le administrator ljubljanske škofije.¹⁰⁴ Ravbar je večji del svoje energije namenil vojaški in diplomatski karieri; za kratek čas (1529–1530) je bil tudi kranjski deželni glavar. Povrhu tega je bil leta 1508 imenovan za administratorja benediktinske opatije v Admontu in leta 1511/12 za administratorja sekovske škofije.¹⁰⁵ Ker smemo glede na našeto pričakovati, da se je razmeroma malo ukvarjal z ljubljansko škofijo (v začetku zaradi mladostnosti in študija, pozneje zaradi zaposlenosti na raznih koncih) je utemeljeno vprašanje, kdo (če sploh kdo) ga je v odsotnosti predstavljal v prelatski kuriji. Mladoletnega Krištofa naj bi po letu 1491 v duhovnih zadevah (morda vse do leta 1501) nadomeščal pičenski škof Jurij Maninger, v svetnih zadevah (temporalijah) pa sorodnik Gašper Ravbar.¹⁰⁶ Iz spisov lahko izvemo, da je bil Ravbar januarja 1512 imenovan v kranjski stanovski odbor za odborni zbor nižjeavstrijskih dežel v Gradcu.¹⁰⁷ Iz sklepov kranjskega deželnega zbora, ki je bil 8. maja 1514 v Ljubljani, pa razberemo, da je bil škof navzoč in da je bil na podlagi odobrenega davka voljan ponuditi posojilo v višini 100 gld.¹⁰⁸ Istega dne je bil delegiran (*verordent*) v ad hoc odbor, ki je moral odmeriti davek posameznim davčnim zavezancem (*anschlag zumachn*). Predvideno je bilo, da ga bo ob morebitni zadržanosti nadomeščal *doctor Michel*, ljubljanski kanonik Mihael iz Iga.¹⁰⁹

Vprašanje morebitnega škofovega namestnika je povezano s tem, da je bil član deželnih stanov tudi predstavnik **ljublanskega stolnega kapitlja**. Tega so po ustanovni listini sestavljali prošt, dekan, kanoniki (teh naj bi bilo deset, a jih zaradi premajhnih dohodkov nikoli ni bilo toliko) in vikarji. Kapitelj je bil ustanovljen zato, da bi skrbel za slovesnejše bogoslužje v stolni cerkvi in pomagal škofu pri vodenju škofije.¹¹⁰ Na vrhu kapiteljske hierarhije sta bila podobno kot pri drugih kapitljih dva dostojanstvenika – prošt in dekan. Med tema dvema kanoničnima prelatoma gre izbirati tudi stanovskega. Če bi kranjske razmere primerjali s štajerskimi, koroškimi in avstrijskimi, bi na prelatski klopi kot predstavnika ljubljanskega stolnega kapitlja videli prošta.¹¹¹ Dokazov za 15. stoletje žal nimamo. Eden izmed razlogov je brez dvoma dejstvo, da sta leta 1493 zgorela škofijski in kapiteljski arhiv.¹¹² Med kranjskimi deželani v drugem desetletju 16. stoletja ni bilo stolnega prošta, bil pa je dekan.¹¹³ V nekaterih primerih predstavnik kapitlja ni definiran.¹¹⁴ Glede na predstavljena dejstva bi bila opredelitev za prošta ali

¹⁰⁴ AS 1063, ZL, št. 897, 1493 februar 28., Rim; GZL X/92. Ker je papeška pisarna datirala po florentinskem načinu (začetek leta 25. marec), gre pravzaprav za leto 1494. Več o letu Ravbarjevega rojstva, imenovanju za škofa in papeževi potrditvi SIMONITI, Humanizem na Slovenskem, 61ss. K razpravi o Ravbarjevi posvetitvi za škofa in dejanskem prevzemu škofije omenimo Ravbarjev pečat, odtisnjen na ukazu kranjskim stanovom iz novembra 1511. Pečat ima dva grba; nad njima je kratica CEL, ki jo Verbičeva razume kot »Cristof, episcopus Labacensis«, pomenila pa bi lahko tudi »Cristof, electus Labacensis« (imenovani, a še ne posvečeni škof). Pod grboma je letnica, a branje zaradi manjše poškodbe ni nedvoumno – lahko gre za leto 1502 ali 1508. V omenjenem dokumentu se Ravbar sicer nedvoumno titulira kot *bischof zu Segghaw und Laybach*. Prim.: AS 2, DSK I, šk. 218 (fasc. 129); DSKS I, 57, št. 48.

¹⁰⁵ SIMONITI, Humanizem na Slovenskem, 61ss; DOLINAR, Ljubljanski škofje, 42ss; DOLINAR, Ravbar, 97.

¹⁰⁶ SIMONITI, Humanizem na Slovenskem, 61, 66; ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 106s; DOLINAR, Ljubljanski škofje, 41.

¹⁰⁷ DSKS I, 61, št. 51.

¹⁰⁸ DSKS I, 107, št. 85. Škofova ponudba posojila preseneča, saj so ga kranjski deželni glavar in stanovski prejemniki le štiri mesece predtem opominjali, naj v osmih dneh vendarle poravna davčni dolg (AS 2, DSK I, šk. 848, št. 18).

¹⁰⁹ DSKS I, 107, št. 85. Verbičeva se moti, ko Mihaela označuje kot stolnega dekana. Ta v Padovi šolani doktor cerkvenega prava je bil ljubljanski kanonik (1498–1519) in generalni vikar (1511, 1517) – prim. ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 74s, 304.

¹¹⁰ Podrobno so razmere v ljubljanskem stolnem kapitlju analizirane v ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 60ss.

¹¹¹ STRADAL, Prälaten, 78, 80, 103; glej tudi op. 94. Prošt je bil za škofom načeloma drugi najpomembnejši človek v škofiji in je skrbel predvsem za upravljanje kapiteljskega premoženja (FEINE, Kirchliche Rechtsgeschichte, 387). Ta položaj se zdi nekako bolj »političen« in zato bližje stanovom kot položaj dekana; dekan naj bi skrbel predvsem za urejeno bogoslužje v stolnici in disciplino kapiteljskih članov (ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 69s).

¹¹² MAL, Stara Ljubljana, 140; prim. Regesta Imperii XIV, 2/1, 35, št. 3893.

¹¹³ DSKS I, 45, št. 37; 86, št. 68; 93, št. 74; 96, št. 78; 100, št. 80.

¹¹⁴ Prav tam, 107, št. 85; 155, št. 120; DSKS II, 225, št. 174. Pregled poznejših deželnozbornih spisov bi vzel preveč časa, zato lahko kot dopolnitev ponovimo le navedbe s seznamov. Na deželnem zboru leta 1543 predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja ni definiran,

dekana kot kapiteljskega predstavnika na prelatski klopi zgolj ugibanje.¹¹⁵ Ker je prva nesporna omemba kapiteljskega predstavnika (dekana) na deželni zboru razmeroma pozna (1511), ostaja brez odgovora tudi vprašanje časovne vključitve kapitlja v kranjske stanove. Menimo, da bi se to lahko zgodilo že v desetletju po ustanovitvi le-tega.

Predstojniki štirih moških samostanov – dveh cisterc in dveh kartuzij – so bili deželnostanovski prelati »od začetka«. Ob tem skoraj ni treba več spominjati na to, da ohranjeni viri tega ne izpričujejo. Če izpustimo leto 1405 in »deželni zbor«, ki to skoraj zanesljivo ni bil,¹¹⁶ ter na podlagi deželnoknežjih potrditev samostanskih privilegijev izpeljano domnevo, da se je opat verjetno udeležil vsaj nekaterih dednih poklonitev, se moramo ob cistercijanskem samostanu v Stični¹¹⁷ ustaviti leta 1446. **Stiški opat** je moral tedaj za doto princese Katarine prispevati 500 gld., ali najmanj petkrat več kot preostale kranjske cerkvene ustanove (ljubljska križniška komenda in velesovske dominikanke po 100 gld., kostanjeviški opat 80, bistriški prior 60, komendski komtur in mekinjska opatinja po 32).¹¹⁸ Istega leta je moral po sklepu radgonskega meddeželnega zbora za obrambo proti Madžarom zagotoviti 12 konjenikov in en voz. Če izvzamemo freisingškega škofa, ki je bil dolžan za svojo kranjsko posest postaviti kar 32 konjenikov in dva vozova, se je stiški opat pokazal kot posestno in davčno daleč najmočnejši kranjski prelat. Od bistriškega priorja so namreč zahtevali 6 konjenikov, od kostanjeviškega opata 3, velesovske priorinje 4 in mekinjske opatinje 3 konjenike. Vsi prelati so morali poleg tega oborožiti vsakega desetega kmeta.¹¹⁹ Stiški opati so si poleg tega pridobili številne cerkvene pravice, ki so pripadale oglejskemu patriarhu kot krajevemu škofu in so bili do ustanovitve ljubljanske škofije tudi po tej plati najuglednejši prelati.¹²⁰ Za zmanjšanje ugleda so se potrudili Turki, ko so leta 1471 izropali in požgali stiški samostan skupaj s še nekaterimi drugimi cerkvenimi ustanovami. »Obiskali« so ga menda tudi v letu 1475.¹²¹ Prav usklajena obramba pred turškimi napadi in financiranje le-te sta bila med poglavitnimi razlogi za to, da je začel deželni knez na deželne zборе vabiti prelate in mesta. Čeprav so bili prelati že razmeroma polnopraven del deželnih stanov in so odobraval davke za različne potrebe, jih je lahko deželni knez ne glede na to (izredno) obdavčil. To denimo dokazuje pobotnica, s katero je kranjski deželni glavar in vicedom Viljem Turjaški potrdil, da mu je stiški opat Martin za kralja Maksimilijana I. izročil sto funtov pfenigov črnega denarja, *so dy koniglich Maiestet auf inn vnd sein gotshaws zu anlehenn gelegt*. V listini ni govora o nikakršni odobritvi s strani deželnih stanov, temveč gre za samostanu naloženo *posojilo*, ki ga je smel opat preložiti na samostanske podlo-

po manj zanesljivem Markovičevem seznamu naj bi na deželni zboru poleg prošta sedel še en član kapitlja, po seznamu iz leta 1590 pa stolni dekan in kapiteljski oskrbnik.

¹¹⁵ Prav tako bi bilo ne glede na Stradalove ugotovitve in vzporednice z drugimi avstrijskimi deželami tvegano trditi, da so do začetka 16. stoletja na kranjski deželni zbor vabili stolnega prošta in pozneje dekana, kot tudi, da je bila ta sprememba odraz konsolidacije prelatskega stanu. Opombo izkoristimo še za to, da za obravnavano obdobje naštejemo tako znane prošte kot dekane in s tem morda odstremo eno od številnih zaves, ki zakrivajo podobo prvih deželnih zborov na Kranjskem. Prošti: Lenart Jamnizer 1464–1469 /1471/, Nikolaj Ortner 1472–1482?, Peter Knaver 1482–1499, Jurij Slatkonja 1499–1521. Dekani: Gal Hlapic 1463, Mohor z Lanišča 1472–1479 /od 1469/, Julijan Martini 1483, Volbenk Kellner 1491–1499 /od 1487/, Nikolaj Poden 1499–1507, Štefan Klocker 1507–1521. Seznam povzet po ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 77ss, 101ss, 119ss, 304.

¹¹⁶ Glej str. 199, leto 1405.

¹¹⁷ Ustanovna listina oglejskega patriarha Peregrina je iz leta 1136. Samostan se je po razcvetu v 13. in prvi polovici 14. stoletja podobno kot drugi samostani tega reda znašel v krizi, ki je bila posledica sporov v konventu, gospodarske stagnacije in uničevalnih turških napadov. MLINARIČ, Stiška opatinja, passim, ustanovna listina 955s.

¹¹⁸ GZL X/58; Landtagsakten I, 135, št. 66.

¹¹⁹ StLA, Hs. II/14, fol. 130r; Landtagsakten I, 131, št. 64; VALVASOR, Ehre XV, 343, 349s.

¹²⁰ MLINARIČ, Stiška opatinja, 211.

¹²¹ JUG, Turški napadi, 13, 18; MLINARIČ, Stiška opatinja, 218s, 966. MILKOWICZ, Klöster in Krain, 69, navaja, da so opati po letu 1482 samostan postavili na novo in ga močno utrdili.

žnike.¹²² Stiški opat Tomaž¹²³ se je pojavil v stanovskih gremijih potem šele leta 1514, ko je odobril 100 gld. posojila,¹²⁴ 1515, ko je nanj odpadlo 200 renskih gld. davka oziroma je bil predviden za pečatenje opolnomočja (*gewalt*) stanovskim odposlancem.¹²⁵ Njegov naslednik Urban je novembra 1518 pritisnil pečat na pooblastilo kranjskemu pogajalcu Bernardinu Raunachu.¹²⁶

O deželnostanovski dejavnosti **opatov cistercijanskega samostana v Kostanjevici** je znanega še veliko manj. To je gotovo povezano z dejstvom, da je bil leta 1234 oziroma 1249¹²⁷ ustanovljeni samostan od srede 14. stoletja podobno kot stiški v duhovni (cerkvena shizma in razkol v cistercijanskem redu) in gospodarski krizi. Upoštevati moramo, da so bile darovnice kot vir dohodkov v tem času precej redke. Samostan si je moral denar celo izposojati pri grofih Celjskih. V drugi polovici 15. stoletja se je trend nadaljeval; samostansko gospodarstvo je bilo na psu, prav tako morala, saj je okoli leta 1480 v cisterci menda bival en sam menih.¹²⁸ Lahko si mislimo, da deželni knez pri takem samostanu ni mogel računati na *rat und hilfe*, temveč na moledovanje za zaščito in pomoč. Razmere so se pozneje očitno nekoliko popravile, tako da je bil opat Arnold (1509–1524) konec leta 1517 kot član kranjskih stanov imenovan v odbor za odborni zbor avstrijskih dežel v Donauwörthu.¹²⁹ Zbora tam ni bilo, a so se zbrani odbori najprej dogovarjali v Welsu in se potem preselili na veliki odborni zbor v Innsbruck.¹³⁰

Med obema kartuzijanskima samostanoma se bomo najprej ustavili pri starejši **Bistri**, ustanovi koroških vojvod Bernarda in Ulrika III. Spanheima (1255/60).¹³¹ Po stoletju izgrajevanja posesti in pridobivanja privilegijev sta razvoj pretrgala požara v letih 1364 in 1382. Da bi si ustanova opomogla, ji je papež Bonifacij IX. konec 14. stoletja inkorporiral cerkniško župnijo. Kljub temu je bila Bistra sodeč po davčnih listah iz leta 1446 med manj premožnimi samostani na Kranjskem. To je bila lahko posledica že omenjenih katastrof, samostanom nenaklonjenega časa in slabega upravljanja, nedvomno pa so materialni razcvet zavirala tudi toga redovna pravila.¹³² Čeprav vemo, da je cesar Leopold I. na svojem obisku Kranjske bistriškega priorja Ludovika Cirianija oktobra 1660 imenoval za cesarskega svétnika ter njemu in njegovim naslednikom podelil naslov prelata,¹³³ je nesporno, da so bili kartuzijanski priorji prelati v deželnostanovskem smislu

¹²² AS 1063, ZL, št. 925, 1495 december 7., Ljubljana. Posojilo je bilo morda potrebno za pokritje stroškov obrambe pred turškimi vpadi in vojne z Madžari. Stiški opat se je namreč leta 1497 v prošnji kralju za posredovanje pri redovnem predstojniku, da bi ta opatu spregledal dajatve, ki jih že 15 let ni plačal, izgovarjal prav na uničevalne turške vpade in »madžarsko vojno« (Regesta Imperii XIV, 2/2, 609, št. 7957).

¹²³ Seznami stiških opatov: MLINARIČ, Stiška opatija, 881s; MILKOWICZ, Klöster in Krain, 83s.

¹²⁴ DSKS I, 107, št. 85.

¹²⁵ Prav tam, 146, št. 114; 155, št. 120.

¹²⁶ DSKS II, 225, št. 174.

¹²⁷ Vojvoda Bernard Spanheimski je prvo ustanovno listino izdal leta 1234; to leto štejejo za leto ustanovitve. 1249 je izdal novo ustanovitveno (obnovitveno) listino, ker je bila prva zapisana nekoliko površno, ker je medtem povečal samostanske pravice in dohodke ter tudi zato, ker je spremenil svoj pečat (MLINARIČ, Kostanjeviška opatija, 135, 525ss; BARAGA, Gradivo, 105ss, št. 86).

¹²⁸ MLINARIČ, Kostanjeviška opatija, 203ss, 228ss, 495ss (seznam opatov), 539ss.

¹²⁹ DSKS II, 193, št. 143; ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 205ss.

¹³⁰ Glej str. 209s, leto 1517/18.

¹³¹ V zvezi z začetki prve kranjske kartuzije Mlinarič ugotavlja, da so bili prvi menihi v Bistri gotovo že pred letom 1255 in da je tam leta 1257, ko ji je papež Aleksander IV. podelil dve privilegijski listini, že obstajala pravno izoblikovana redovna skupnost s priorjem in konventom. Ulrik III., koroški vojvoda in gospod na Kranjskem, je ustanovno listino sicer izstavil 1. novembra 1260. MLINARIČ, Kartuzija Bistra, 23ss, 509ss; o začetkih in razvoju samostana še: MLINARIČ, Kartuzija Bistra 1255–1782, 163ss; MILKOWICZ, Klöster in Krain, 112ss; KOBÉ, Iz zgodovine Bistre, 165ss.

¹³² MLINARIČ, Kartuzija Pleterje, 45s; MLINARIČ, Kartuzija Bistra, 35ss, 79ss, 137s; MLINARIČ, Kartuzija Bistra 1255–1782, 172ss; MILKOWICZ, Klöster in Krain, 128, 137.

¹³³ AS 1063, ZL, št. 4984s, 1660 oktober 4., Bistra; MLINARIČ, Kartuzija Bistra, 290ss; MILKOWICZ, Klöster in Krain, 135.

v resnici že mnogo prej in da je šlo pri tej podelitvi le za formalno potrditev stanja oziroma »spominek« na Leopoldov obisk samostana.¹³⁴

Bistra in njen prior sta v deželnozborskih spisih omenjena zlasti pri pritožbah, ki so jih deželani podajali na zboru ali so jih Kranjci predstavljali cesarju in njegovim komisarjem; posebej žgoč je bil problem poplavljanja Ljubljane.¹³⁵ Prior Mihael¹³⁶ je bil sem in tja delegiran v kak stanovski odbor (poslaništvo).¹³⁷ Ko so leta 1514 razdelili davčno breme, je moral zbrati 50 renskih gld., ali štirikrat manj kot stiški kolega.¹³⁸

Če za tri (poleg Bistre še štajerski Žiče in Jurklošter) postojanke kartuzijanov na slovenskem ozemlju velja, da so vrhunec v gospodarskem in duhovnem smislu dosegle v 14. stoletju, je zgodba Pleterij v marsičem izjemna. Nekajletni proces ustanavljanja se je končal z ustanovno listino celjskega grofa Hermana II. leta 1407. Na ustanoviteljevo prošnjo je vojvoda Ernest samostanu istega leta podelil vse sodne, mitninske in carinske privilegije, ki so jih imeli v njegovih deželah drugi samostani tega reda, ter hkrati prepovedal bližnjim mestom Kostanjevici, Metliki in Novemu mestu sprejemati samostanske podložnike za meščane.¹³⁹ Poleg celjskih grofov so se samostana z dotacijami spomnili le redki, deželni knezi pa so mu kljub napetim odnosom s Celjskimi korektno podeljevali in potrjevali običajne pravice.¹⁴⁰

Do izumrtja Celjskih je imela **pleterska kartuzija** očitno drugačen, manj neposreden odnos do Habsburžanov kot deželnih knezov. Med samostani, ki so morali leta 1446 prispevati za doto Friderikove sestre, namreč Pleterij ni bilo; to lahko kaže le, da kartuzije niso šteli v komorno premoženje. Na radgonskem seznamu kranjskih prelatov, ki je rezultat stanovskega posvetovanja, je pleterski prior všteti, v razdelku z njihovimi vojaškimi obveznostmi pa spet ne.¹⁴¹ Po letu 1456 so stvari prišle na pravo mesto – pod deželne kneze; ti so si vzeli pravico, da priorja po potrebi pokličejo na deželni zbor. Kako pogosto se je to dogajalo v 15. stoletju, ne bomo nikdar vedeli. Povemo lahko, da je bil samostan zelo izpostavljen turškim napadom in večkrat v njihovem primežu.¹⁴² Friderik III. ga je najbrž ravno zato oprostil nekaterih prispevkov (*schazstewr vnn d aufszung*), kar je še za očetovega življenja na pritožbo priorja in konventa (očitno zaradi kršenja) potrdil kralj Maksimilijan ter deželnemu glavarju naročil, naj samostan v času, ko ga ogrožajo *verni in neverni*, pusti pri starem privilegiju.¹⁴³ O statusu kartuzije gotovo nekaj pove to, da je bila ta listina shranjena v stanovskem arhivu. Po imenu neznan prior je bil leta 1514 na deželnem zboru med tistimi, ki so privolili v izplačilo posojila, leto pozneje je v sklopu kranjskih pritožb, podanih na zboru štajerskih deželnih stanov ter koroškega in kranjskega odbora v Gradcu, tožil nad nasilništvom in ropanjem Jurija Thurna.¹⁴⁴ Znano je, da sta bili leta 1595 ukinjeni tako pleterska kot jurkloštrska kartuzija, ali drugače, posest prve je bila izročena ljubljanskim in druge graškim jezuitom, ki pa niso prevzeli sedeža na deželnem zboru.¹⁴⁵ V Breckerfeldovi matriki s konca 18. stoletja najdemo

¹³⁴ Glej STRADAL, Präläten, 74s, 105.

¹³⁵ DSKS I, 62, št. 51; 99ss, št. 80; 126, št. 98; 130ss, št. 101s; DSKS II, 172, št. 130.

¹³⁶ Seznam priorjev ima MLINARIČ, Kartuzija Bistra, 473s.

¹³⁷ DSKS I, 116, št. 94; 128, št. 101; 155, št. 120; DSKS II, 181, št. 135.

¹³⁸ DSKS I, 146, št. 114.

¹³⁹ AS 1063, ZL, št. 5538, 1407 april 25., Gradec.

¹⁴⁰ MLINARIČ, Kartuzija Pleterje, 99ss, 115s; MILKOWICZ, Klöster in Krain, 142ss; potrditve privilegijev: AS 1063, ZL, št. 5600, 1444 februar 19., Ljubljana; CHMEL, Materialien I/2, 135ss, št. XXXVII; WILLICH, Regesten Kaiser Friedrichs III., 174ss, št. 198; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20387.

¹⁴¹ StLA, Hs. II/14, fol. 126v, 130r; Landtagsakten I, 131, št. 64; VALVASOR, Ehre XV, 348s.

¹⁴² JUG, Turški napadi, 13 (požgan 1471); UNREST, Österreichische Chronik, 63 (1476).

¹⁴³ AS 1063, ZL, št. 877, 1491 marec 8., Augsburg.

¹⁴⁴ DSKS I, 107, št. 85; 126, št. 98.

¹⁴⁵ MLINARIČ, Kartuzija Pleterje, 57.

enega redkih ilustrativnih namigov o sedežnem redu na deželnem zboru. Leta 1576 naj bi pleterski prior sedel pred ljubljanskim stolnim proštom.¹⁴⁶

Prelati po kanoničnih in stanovskih merilih so bili predstojniki – prošti kolegiatnih kapitljev.¹⁴⁷ **Kolegiatni kapitelj v Novem mestu** je na prošnjo dolenskih duhovnikov s šentruperškim župnikom in dolenskim arhidiakonom Jakobom Turjaškim na čelu aprila 1493 ustanovil cesar Friderik III. Po Friderikovi smrti je konec istega leta Maksimilijan potrdil očetovo ustanovo, ki so ji bile inkorporirane župnije Šentrupert, Mirna Peč in Ponikva na Štajerskem. Ne glede na to, da je bil kapitelj ustanovljen proti volji oglejskega patriarha kot krajevne škofa, je papež Aleksander VI. naslednje leto potrdil ustanovitev kapitlja, ki naj bi imel 13 članov pod vodstvom prošta. Tega je smel imenovati kralj Maksimilijan oziroma njegovi nasledniki. Iniciator ustanovitve kapitlja Jakob Turjaški je postal prvi prošt, januarja 1496 so bili v kapiteljski cerkvi sv. Nikolaja umeščeni prvi kanoniki, s tem pa je ustanova dejansko zaživela.¹⁴⁸ Jakoba je na čelu proštije leta 1499 (cerkveno potrjen 1500) nasledil znani zbiratelj beneficijev Jurij Slatkonja, že prej (1496) ljubljanski stolni kanonik in prošt (1499–1521), pa dvorni kaplan, imenovani, a neposvečeni pičenski škof (1506) in od 1513 rezidencialni škof na Dunaju; tam je leta 1522 umrl. Številne službe so Slatkonji prinašale dohodke, jasno pa je, da je dušnopastirske naloge prelagal na vikarje. Njegovim odličnim stikom z Maksimilijanom lahko pripišemo zasluge, da je ta oktobra 1509 za kapitelj izstavil novo ustanovno listino, mu dal pravico do pečatenja z rdečim voskom in določil grb z zlatim konjem.¹⁴⁹ Predvidevamo lahko, da se Slatkonja tudi kranjskega deželnega zbora ni prav pogosto udeleževal. Če pa se ga je, je vsekakor umestno vprašanje, ali je sedel na mestu novomeškega ali morda ljubljanskega prošta. V deželnozborskih dokumentih je bil novomeški kapitelj v Maksimilijanovem času omenjen samo dvakrat – v zvezi z davki.¹⁵⁰ Navedba iz leta 1792, da novomeški prošt sedi za ljubljanskim proštom in pred stolnimi kanoniki, naj bo zgolj kot zanimivost.¹⁵¹

Izmed viteških redov,¹⁵² ki so (vsaj v začetku) na svojevrstni način združevali redovno življenje, viteštvo, karitativno dejavnost z zaščito romarjev in boj proti drugovercem, so se na Kranjskem usidrali **križniki in ivanovci**. V Ljubljani so se križniki nastanili najpozneje leta 1228, verjetno že takoj na tedanjem Novem trgu. Njihova ljubljanska redovna postojanka se je v virih imenovala komenda, nemška hiša ali hiša Nemcev;

¹⁴⁶ AS 1073, ZR, I-53r, fol. 36v.

¹⁴⁷ STRADAL, Prälatten, 110s.

¹⁴⁸ BARAGA, Kapiteljski arhiv, 97ss, št. 142–148; DOLINAR, Prošti, 7ss; D. KOS, Gospostvo novomeškega kapitlja, 87ss; Argumente za to, da je bil Jakob Auersperger v resnici pripadnik znamenite rodbine Turjačanov, je zbral PREINFALK, Gospodje Turjaški, 133ss.

¹⁴⁹ BARAGA, Kapiteljski arhiv, 119s, št. 192; DOLINAR, Prošti, 14ss; ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki, 109ss.

¹⁵⁰ DSKS I, 97, št. 79; 107, št. 85 (obakrat 1514).

¹⁵¹ AS 1073, ZR, I-53r, fol. 39v.

¹⁵² Poznamo tri glavne viteške redove. Templjarji so bili ustanovljeni za zaščito romarjev, ki so hodili v Jeruzalem, in sicer kmalu po začetku križarskih vojn (v letih 1120/29). V spektakularnem procesu so bili razpuščeni že v začetku 14. stoletja. Po letu 1135 se je po vzoru templjarjev preuredil karitativni red špitala sv. Janeza/Ivana (ustanovljen 1099 v Jeruzalemu). Ivanovci, imenovani tudi hošpitalarji ali špitalarji, so bili kot samostojen red priznani leta 1154. Ivanovci so sedež reda leta 1309 ali 1310 prenesli na Rodos, 1522 pa na Malto, kjer so imeli svojo državo vse do leta 1798. Po sedežu reda so znani tudi kot rodeški oziroma malteški vitezi. Konec 12. stoletja (1198) je bil v Akonu ustanovljen še tretji veliki viteški red, nemški viteški red oziroma red križnikov. Viteški redovi so bili strogo hierarhično in centralistično urejeni. Glava reda je bil veliki mojster s konventom dostojanstvenikov in periodično sklicanim generalnim kapitljem kot posvetovalnim organom. Redi so se delili v province, te v priorate ter naprej komende in »hiše« kot osnovne postojanke reda. Viteški redovi so bili s posebnimi privilegiji izvzeti iz lokalnih cerkvenih oblasti in podrejeni neposredno papežu. Zunanji prepoznavni znak treh redov so bili plašči s križem: rdeč križ na beli podlagi – plašču (templjar); bel križ na rdeči podlagi (ivanovec); črn križ na beli podlagi (nemški vitez križnik). Osnovne podatke o viteških redovih prinašajo npr.: HIESTAND, Ritterorden; RILEY-SMITH, Johanniter; BOOCKMANN, Der Deutsche Orden, 17ss, 181ss; BOOCKMANN, Deutscher Orden; KOSI, Viteški red, 276s; FEINE, Kirchliche Rechtsgeschichte, 355s.

izrecno se prvič omenja leta 1263, križevniška cerkev pa 1268.¹⁵³ Približno v istem času so se križniki pojavili v Beli krajini – ta je bila leta 1228 cerkveno priključena Ogleju¹⁵⁴ – kjer jim je bila leta 1268 inkorporirana fara v Črnomlju s podružnicami Metliko (Tremi farami), Vinico, Semičem in Podzemljem.¹⁵⁵ Cerkevno upravo in posest v Beli krajini je sprva vodila ljubljanska komenda s črnomaljskim župnikom (križnikom) kot upravnikom. V začetku 14. stoletja so prenesli sedež belokranjske »filiale« iz Črnomlja v Rosalnice pri Metliki, potem pa se je metliška komenda v drugi polovici 14. stoletja osamosvojila. To je v praksi pomenilo, da Ljubljana ni več imenovala metliških komturjev. Metliška komenda je bila samostojna šele od leta 1378 naprej. Črnomaljski župnik je ostal komtur, vendar je bil pod nadzorom ljubljanske komende, njegova komenda pa po pomenu precej za metliško. Ta se je predvsem zaradi turške nevarnosti še pred letom 1469 preselila iz Rosalnic v samo Metliko.¹⁵⁶

O življenju vseh treh križniških komend, pa tudi postojanke ivanovcev v Komendi (Sv. Peter), ki je nastala v prvi polovici 13. stoletja, saj je bila prvič omenjena leta 1256,¹⁵⁷ imamo za srednji vek le malo podatkov. Ohranilo se je nekaj listin, predvsem privilegijev, ki so jih posameznim komendam ali viteškim redovom nasploh podeljevali oziroma potrjevali papeži, cesarji ali deželni gospodi. Privilegiji so obljubljali oprostitev plačevanja mitnin, imunitetne, sodne in azilne pravice, zaščito oseb in premoženja.¹⁵⁸ Iz naštetih virov so nam znani tudi nekateri komturji.¹⁵⁹

Nemški viteški red na Kranjskem je v prvi polovici 15. stoletja gospodarsko še precej dobro stal in je celo posojal denar.¹⁶⁰ Moč potrjujejo zneski izredne davčne naklade leta 1446, ko je ljubljanska *nemška hiša* odštela 100 gld. To je bil za kranjske cerkvene ustanove z izjemo Stične nadpovprečno visok znesek. Ivanovci iz Komende, ki so bili verjetno najpremožnejši od treh slovenskih komend tega reda,¹⁶¹ so morali zbrati le 32 gld.¹⁶² Belokranjskih komend na davčnem seznamu ni, ker je bila grofija v Marki in Metliki tedaj z deželnoknežjo oblastjo vred v zastavi celjskih grofov, to pa pomeni, da Friderik III. za obdavčenje tamkajšnje duhovščine ni imel pravne podlage.¹⁶³ Dušan Kos ugotavlja, da je bilo gospostvo nemškega viteškega reda v Beli krajini ob izteku srednjega veka po velikosti enako ljubljanskemu. V drugi polovici 15. stoletja in še bolj v 16. stoletju so križniki zašli v finančno krizo, ki je bila med drugim posledica stroškov za organizacijo deželne obrambe in pustošenja turških hord. Te so mnogo bolj prizadele obe belokranjski komendi, tako da so njihovi dohodki, izraženi v napovedi imenjske rente, v

¹⁵³ M. KOS, *Srednjeveška Ljubljana*, 15s.

¹⁵⁴ O dolgotrajnem sporu med nemškim viteškim redom, ki je imel v rokah cerkveno upravo v Beli krajini, in zagrebško škofijo, glej KOSI, ... *quae terram nostram*, 84ss.

¹⁵⁵ D. KOS, *Urbarji za Belo krajino*, 51; PODLOGAR, *Nemški viteški red*, 156s; MLINARIČ, *Kartuzija Pleterje*, 38s; DOLINAR, *Križniki*, 25s.

¹⁵⁶ D. KOS, *Urbarji za Belo krajino*, 52s; D. KOS, *Bela krajina*, 54s; GOLEC, *Družba*, 91; PODLOGAR, *Nemški viteški red*, 162.

¹⁵⁷ MLINARIČ, *Malteški red*, 20s.

¹⁵⁸ Glej npr.: PETTENEGG, *Urkunden*, 297, št. 1130; 324s, št. 1238; 352, št. 1343; 365s, št. 1394s; 385, št. 1477; 391, št. 1498; 473, št. 1797; 478, št. 1811; 481, št. 1823; 500, št. 1879; 520, št. 1952; 531, št. 1998; 541, št. 2033; 546, št. 2053; 550, št. 2068; 557, št. 2092s; 561s, št. 2108, 567, št. 2129; ARNOLD, *DOZA-Regesten II*, 527, št. 1678; 588, št. 1887; 643, št. 2066; 675ss, št. 2176, 2182; 748, št. 2451; ARNOLD, *DOZA-Regesten III*, 931, št. 3103; 942, št. 3144; 948, št. 3162; 991s, št. 3300; 1044, št. 3474; 1084, št. 3623; 1118, št. 3755; 1131, št. 3806; 1142, št. 3843; 1165s, št. 3932, 3935; 1177, št. 3971; 1194, št. 4040; GZL IX/27, 44; GZM X/11, XIII/11; prim. tudi D. KOS, *Urbarji za Belo krajino*, 98ss.

¹⁵⁹ Prim.: PODLOGAR, *Nemški viteški red*, 164; MLINARIČ, *Malteški red*, 22.

¹⁶⁰ CHMEL, *Materialien I/2*, 4, št. 100; D. KOS, *Urbarji za Belo krajino*, 54.

¹⁶¹ MLINARIČ, *Malteški red*, 19; preostali dve komendi ivanovcev sta bili v Melju pri Mariboru in v Polzeli.

¹⁶² GZL X/58; *Landtagsakten I*, 135, št. 66.

¹⁶³ Vsi štajerski in koroški komturji križnikov oz. ivanovcev so davek plačali med prelati – CHMEL, *Materialien I/1*, 66ss, št. XXVI-II; *Landtagsakten I*, 133ss, št. 66.

letu 1546 dosegli manj kot polovico dohodkov ljubljanske komende, in to kljub temu, da sta bili ljubljanska in belokranjska posest po velikosti še vedno precej enakovredni.¹⁶⁴

Eden osrednjih problemov, povezanih z obravnavanima viteškima redoma in njunim deželno stanovskim statusom, je gotovo vprašanje, ali so komturji sodili na prelatsko ali plemiško klop. Historiografija doslej ni dala jasnega odgovora in se nagiba zdaj na to, zdaj na drugo stran.¹⁶⁵ Menimo, da je za obravnavo kranjskih komturjev v okviru prelatskega stanu kljub vsem dilemam dovolj argumentov. Dva izmed treh seznamov iz leta 1446 – tako seznam izredne davčne naklade kot seznam iz Friderikove registraturne knjige (radgonski mobilizacijski seznam kranjskih komturjev ne omenja, vendar med prelati najdemo štajerske¹⁶⁶) – imata ljubljanskega in komendskega komturja našeta med prelati.¹⁶⁷ Čeprav seveda ne gre za klasične deželnozborske dokumente, je v njih jasno nakazano, kam komturji sodijo. Podobno pričata oborožitvena reda za Štajersko in Koroško iz leta 1445, ki križnike in ivanovce navajata med samostani.¹⁶⁸ V deželnozborskih spisih sta omenjena metliški komtur Albreht Semenič (leta 1510 in 1515),¹⁶⁹ 1515 še neimenovani komtur iz Ljubljane.¹⁷⁰ Jakoba, *commendewr zu Sand Peter Rodiser ordns*, poznamo iz ukaza kranjskega deželnega glavarja Viljema Turjaškega, v katerem je poleg treh plemičev ter kamniškega mestnega sodnika in svetnikov predviden za posredovanje v sporu med Boltežarjem Ravbarjem ter dobskim vikarjem in kmeti v Gorjušah zaradi nekaj travnikov in poti.¹⁷¹ Iz teh redkih omemb ni razvidno, katero klop so omenjeni zasedali na deželnem zboru, zato si pomagajmo s tremi seznammi iz 16. stoletja, od katerih sta vsaj dva deželnozborske narave in sta tudi sicer verodostojna. Na seznamu odsotnih deželanov iz leta 1543 so komturji Metlike, Črnomlja in Komende našeti med prelati, začuda ni nikjer ljubljanskega. Za leto 1577 je poleg teh treh spet naveden »deželni« komtur iz Ljubljane. Leta 1590 so stanovi na prelatski klopi pričakovali le še deželnega komturja, ki je tako očitno predstavljal vse križniške komende.¹⁷² Zadnji dokumenti predstojnike obeh kranjskih viteških redov za čas do konca 16. stoletja nesporno uvrščajo v prelatsko kurijo. Pozneje naj bi bili s posebnim statusom uvrščeni na viteško klop.¹⁷³

Od bolj ko ne nespornih kranjskih prelatoev prehajamo k nekaterim zahtevnejšim primerom. Najprej k tistim prelatom *die gueter im land haben und darin nit gesessen sein*¹⁷⁴ in med njimi k freisinškemu škofu ter pravnemu položaju freisinških kranjskih posesti, med katerimi izstopa loško gospostvo. Temu zaokroženemu kompleksu, ki ga je bavar-

¹⁶⁴ D. KOS, Bela krajina, 30ss; D. KOS, Urbarji za Belo krajino, 54.

¹⁶⁵ STRADAL, Präläten, 60s, 76s, 79, 91; glej tudi pri Stradalu navedene reference; MITTERAUER, Ständegliederung, 136; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 222. Tudi Helmuth Stradal je ob tem vprašanju neprepričljiv. Opozarja, da davčni in vojaški seznam ne morejo dokazovati deželno stanovskega statusa komturjev, ki so jih v Avstriji po letu 1530 vsekakor šteli h gosposkem stanu, stanje predtem pa se mu zdi nejasno. V razdelku o Notranji Avstriji ni prepričan o njihovem statusu, saj deželnozborski viri molčijo. Proti koncu razprave pa ustrelji, da komturjev viteških redov ne gre posajati na prelatsko klop, saj naj bi skupaj s preostalo duhovščino nastopali le nekajkrat v 15. stoletju, ko razvoj prelatske kurije še ni bil končan. Pozneje naj bi v vseh deželah prešli na plemiško klop. V kanonskem smislu komturji niso prelati (BRUNNER, Land und Herrschaft, 408).

¹⁶⁶ Landtagsakten I, 117, št. 50.

¹⁶⁷ GZL X/58; HHStA, Hs. W 10, fol. 137r; priloga 3. Enako seveda velja za Štajersko (Landtagsakten I, 134, št. 66) in Koroško (MDC XI, 96, št. 230).

¹⁶⁸ Landtagsakten I, 98, št. 44; 103, št. 48.

¹⁶⁹ DSKS I, 37, št. 30; 146, št. 114; 156, št. 120.

¹⁷⁰ Prav tam, 146, št. 114.

¹⁷¹ AS 1063, ZL, št. 894, 1492 avgust 13., Ljubljana.

¹⁷² AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); šk. 933, fol. 31v; šk. 432 (fasc. 290a/1), 963. Naziv deželni komtur je navadno imel predstojnik redovne province (balije), ki je združevala več komend ali hiš. Kranjske komende so sicer sodile v avstrijsko balijo. Prim.: BOOCK-MANN, Deutscher Orden; PETTENEGG, Urkunden, 391, št. 1498; 541, št. 2033; 546, št. 2053; ARNOLD, DOZA-Regesten II, 748, št. 2451; ARNOLD, DOZA-Regesten III, 1118, št. 3755; 1131, št. 3806; GZM X/11, XIII/11; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20459.

¹⁷³ KOŠIR, Stanovska uprava, 28. Leta 1792 je Breckerfeld zapisal, da so komturji lahko sedeli na duhovniški ali plemiški klopi in da so bili lahko na eni ali drugi izvoljeni za poverjenike (AS 1073, ZR, I-53r, fol. 30v).

¹⁷⁴ Prim. Landtagsakten I, 117, št. 50.

ska škofija od cesarja Otona II. dobila v letu 973, se je 60 let pozneje pridružilo območje Dovjega, od konca 12. stoletja naprej pa se je na območju poznejšega gospostva Klevevž Freising usidral še na Dolenjskem. Z več jasnosti o pravnem položaju freisinških teritorijev na Kranjskem je ob sklicevanju na nekatera temeljna dela Pavleta Blaznika postregel Sergij Vilfan.¹⁷⁵ Freisinška posest je bila last državneposrednega cerkvenega kneza in je hkrati predstavljala nezanemarljivi del dežele Kranjske. Nikakor ne smemo misliti, da je šlo za enklavo znotraj Kranjske ali dislocirane dele državneposredne cerkvene kneževine. Gotovo namreč je, da freisinški škof na svojih kranjskih ozemljih ni uresničeval nikakršnih pravic, ki pritičejo deželnemu gospodu (npr. sodstvo za privilegirane sloje, poveljstvo nad (deželno) vojsko). Škof je za loško gospostvo konec 13. stoletja sicer pridobil deželsko sodstvo, kar pa ni bila pravica, ki je ne bi mogli dobiti tudi drugi zemljiški gospodje. Pod Habsburžani je Freising deželskosodne pravice obdržal, a je loškega deželskega sodnika od okoli 1500 imenoval kranjski deželni glavar ali upravitelj. Kmalu je loško deželsko sodišče izgubilo lastnega krvnega sodnika. Skratka: freisinška kranjska posest nikoli ni bila eksteritorialna!¹⁷⁶ A pojdimo nekoliko počasneje in omejimo tako čas kot problem.

Na meddeželnem zboru v Radgoni sprejeti oborožitveni red ima **freisinškega škofa** med kranjskimi prelati navedenega kot prvega.¹⁷⁷ Na mestu, na katerem so dolžnosti kranjske duhovščine konkretno določene, je bilo od njega zahtevano 32 konjenikov in dva vozova, to pa je več kot od preostalih kranjskih prelatov skupaj (28 konjenikov in en voz). Hkrati lahko izvemo, da so bili za izpolnjevanje škofovih dolžnosti zadolženi njegovi odvetniki (*anwalden in Krain*).¹⁷⁸ Škof se je znašel tudi na štajerskem seznamu, v rubriki *prelati, ki imajo v deželi posest in v njej ne bivajo*,¹⁷⁹ med spremljajočimi spisi pa je zaznamek, da bo obremenjen le enkrat, in to na Kranjskem.¹⁸⁰ Našteto dokazuje, da je bila freisinška kranjska posest obremenjena tako kot posest kake druge cerkvene ustanove. Zato na prvi pogled preseneča, da škof tisto leto ni prispeval za doto princeze Katarine. Razlog je preprost: škofje na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem – tako rezidenčni kot nerezidenčni – tega izrednega davka nasploh niso plačali.¹⁸¹

Kot pričajo redki ohranjeni dokumenti, je moral freisinški škof pozneje od svojih kranjskih posesti in podložnikov (beri: dohodkov) prek svojih oskrbnikov plačevati njemu odmerjeni del odobrenega deželnega davka, ki se je stekal v stanovsko blagajno. Leta 1487 je moralo na primer loško gospostvo zbrati kar 2500 gld. davka, to pa je pomenilo več kot 2 gld. na hubo. Poleg davka v denarju je bilo treba v deželni poziv postaviti in vzdrževati določeno število konj, leta 1475 denimo 8 in leta 1483 20.¹⁸² Škof in njegovi odvetniki so se poskušali temu nekaj časa izmikati. Menili so, da loško gospostvo kot posest državneposrednega cerkvenega kneza ne bi smelo biti vključeno v deželno obdavčitev.¹⁸³ Deželni glavar Hans Turjaški se je moral glede tega celo pogajati s škofovim odvetnikom, kralj Maksimilijan pa mu je jasno naročil, da se *in solichen handlungen gegen des berurten stifts Freysing vnderntannen vnd iren guetern in allermassen wie mit andern vnnsern lanndtleuten haltest vnnd inen in kainen weg gestattet, das sy sich ai-*

¹⁷⁵ VILFAN, Lage, 351ss.

¹⁷⁶ Prav tam, 353ss; glej tudi: BLAZNIK, Spremembe, 333ss; BLAZNIK, Škofja Loka, 124s, 170s

¹⁷⁷ StLA, Hs. II/14, fol. 129v; VALVASOR, Ehre XV, 348.

¹⁷⁸ StLA, Hs. II/14, fol. 130r; Landtagsakten I, 131, št. 64; VALVASOR, Ehre XV, 349s.

¹⁷⁹ Landtagsakten I, 117, št. 50.

¹⁸⁰ StLA, Hs. II/14, fol. 109v. *Dem von Freysing hat man gen Crain ain anschlag gethan, darauf man im in Steyr nicht angeschlagen noch geschriben hat.*

¹⁸¹ Prim. CHMEL, Materialien I/1, 66ss, št. XXVIII; Landtagsakten I, 133ss, št. 66.

¹⁸² BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL – 4, Fasz. 41, H. 211_2, listina 1475 marec 28., Smladnik (ZAL, Dopolnilni mikrofilmi, D-118, posn. 0031); BLAZNIK, Spremembe, 325; BLAZNIK, Škofja Loka, 140.

¹⁸³ BLAZNIK, Škofja Loka, 143s; BLAZNIK, Spremembe, 326; VILFAN, Lage, 355.

*nicher exemptorey ausser gmainer lanntschaft vnderhalten oder geprauchten, sonnder vnns alles das tun, das vnns dieselb vnnsrer lanntschaft thuet.*¹⁸⁴ Da so taka navodila zalegla, potrjujejo že nekajkrat omenjeni sklepi kranjskega deželnega zbora iz let 1514 in 1515, v katerih se (*der von*) Freysing pojavlja med drugimi stanovskimi davkoplačevalci.¹⁸⁵

Podobno kot nekateri drugi deželani se škof ni mogel ogniti davčnim zaostankom. Problematična se je zdelala predvsem dolenjska posest; tam je bil verjetno skoraj dve desetletji (1497–1515) oskrbnik Jurij Thurn.¹⁸⁶ V začetku kmečkega upora ubiti Thurn se je »proslavil« na več koncih in je bil znan po tem, da ni plačeval niti davkov od svojih podložnikov.¹⁸⁷ Na klevevškem gospodstvu je zapustil davčni dolg v višini 80 funtov pfenigov; kranjski glavar in stanovi so jih potem terjali od novega oskrbnika Hansa Črnomaljskega.¹⁸⁸

Freisinški škof je nekajkrat omenjen v stanovskih gravamina,¹⁸⁹ v drugi polovici leta 1515 je bil na kranjskem deželnem zboru dvakrat kot deželnoknežji komisar.¹⁹⁰ Če odmislimo ta dva primera, ne poznamo niti enega deželnega zbora, ki bi se ga freisinški škof kot kranjski davčni zavezanec in nominalni deželan osebno udeležil. Z imenom (*der von*) Freysing, ki se je v deželnozbornskih sklepih davčne narave znašel dvakrat, gotovo ni bil mišljen škof sam, temveč njegova posest. Za upravljanje le-te je odgovarjal oskrbnik. Temu so pomagali kaščar kot skrbnik gospodstvenega gospodarstva in dva gradiščana z obrambnimi nalogami. Oskrbnik je odgovarjal za vodstvo celotnega gospodstva, skrbel je za spoštovanje njegovih meja in pravic. Bil je namestnik freisinškega škofa, tako da ga je zastopal tudi na deželnem zboru.¹⁹¹ Škof se je na Kranjskem pojavil zelo redko; vzrok je bila velika oddaljenost (približno 500 km). Za to razdaljo je škof s spremstvom konec 17. stoletja potreboval celih 20 dni, njegovi odposlanci pa so pot zmogli v pol krajšem času.¹⁹² V tretji četrtini 15. stoletja je Škofja Loka samo štirikrat videla svojega gospoda (1449, 1454, 1458, 1475), ne poznamo niti enega obiska v zadnji četrtini stoletja.¹⁹³ Namesto škofa so gospodstvo redno nadzirali odposlanci osrednje škofijske administracije – odvetniki ali svétniki (*anwálte, râte*); njihov pomen se je povečal predvsem po sredi 15. stoletja. To funkcijo so navadno opravljali višji škofijski uradniki, oskrbniki drugih škofijskih gospodstev in kanoniki.¹⁹⁴ Čeprav je bil najpogostejši vzrok rednih obiskov škofovih odvetnikov urejanje tekočih upravnih zadev, kot so obračunavanje z gospoščin-skimi uradniki in pobiranje letnih donosov gospodstva,¹⁹⁵ se ne zdi nemogoče, da bi se kak tak odvetnik kdaj znašel tudi na kranjskem deželnem zboru. V nasprotni smeri, iz Loke

¹⁸⁴ HKA, Gedenkbücher, Nr. 12, fol. 193v/221v; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16065.

¹⁸⁵ DSKS I, 107, št. 85; 146, št. 114. Po deželnozbornski odobritvi je moralo loško gospodstvo leta 1512 postaviti 8 težkih jezdecev in 33 najetih pešakov (BLAZNIK, Škofja Loka, 144).

¹⁸⁶ BLAZNIK, Zemljiška gospodstva, 14s; prim. DSKS I, 32, št. 28.

¹⁸⁷ GRAFENAUER, Kmečki upori, 91ss.

¹⁸⁸ AS 2, DSK I, š. 408 (fasc. 281), 24s. Da bi škof Filip svoja posestva in podložnike obvaroval pred zagroženim rubežem, se je leta 1516 obrnil na cesarja s prošnjo, naj deželni glavar in stanovi zaradi tega ne nadlegujejo nedolžnih podložnikov in oskrbnika, temveč naj zaostanke izterjajo od Thurnovih dedičev. Podložniki so namreč davek Thurnu plačali že *vor vil jaren* in bilo bi krivično, ko bi ga še enkrat. Uspeh škofovega posredovanja nam ni znan. Stanovi so klevevškemu oskrbniku malo pozneje ponovno grozili z rubežem, vendar ni jasno, ali je šlo še za Thurnov dolg ali že za tekoče davčne zaostanke. Glej DSKS II, 189, št. 139.

¹⁸⁹ DSKS I, 32, št. 28; 95s, št. 77; 130, št. 101; 135, št. 104; prim. tudi GRAFENAUER, Kmečki upori, 91.

¹⁹⁰ DSKS I, 151, št. 119; 166, št. 127.

¹⁹¹ BLAZNIK, Škofja Loka, 170, 171s, 450s (seznam oskrbnikov loškega gospodstva); BLAZNIK, Srednjeveški urbarji, 59s; BIZJAK, Ratio facta est, 180s. Kaščar je pobiral tako urbarialne dajatve kot deželne davke, ki jih je po sklepu deželnega zbora v soglasju z zemljiškim gospodom in s sodelovanjem oskrbnika porazdelil na podložnike.

¹⁹² KOSI, Potujoči srednji vek, 69.

¹⁹³ BIZJAK, Ratio facta est, 189; BIZJAK, Beziehungen, 43s.

¹⁹⁴ BIZJAK, Beziehungen, 45.

¹⁹⁵ Prav tam, 45s.

v Freising, so redno jezdili sli z obvestili o tekočih upravnih zadevah, pa tudi z mandati deželni oblasti, predvsem glede davkov in deželnih vpoklicev.¹⁹⁶

Mesto oskrbnika loškega gospostva je bilo očitno precej zaželeno, saj so se zanj potegovali člani uglednih kranjskih plemiških rodbin. Vicedom Jurij Eck, ki je bil tudi kandidat za mesto loškega oskrbnika, je v pismu kanclerju Ciprianu Sernteinu zapisal, da je loško oskrbništvo povsem primerljivo s kranjskim deželnim glavarstvom.¹⁹⁷ Loški oskrbniki, včasih imenovani tudi glavarji, so bili na primer Jurij Lamberger (1455–1474), Jurij Črnomaljski (1474–1480), Jakob Lamberger (1481–1491), Jurij Dürer (1491–1494), Jurij Thurn (1497–1503), Gašper Lamberger (1503–1508) in Pavel Rasp (1508–1524).¹⁹⁸ Med naštetimi gre torej iskati tudi škofove zastopnike na deželnem zboru. Na to ugotovitev se logično navezuje vprašanje njihovega položaja in interesov. Vsi po vrsti so namreč bili člani deželnega zbora tudi brez funkcije loškega oskrbnika. Poleg tega so bili nekateri blizu deželnemu knezu in so imeli – ne sicer vedno hkrati z oskrbništvom – pomembne funkcije v deželnoknežji ali deželni (stanovski) upravi. Z imenovanjem pri knezu in stanovih vplivnih ljudi na mesto loškega oskrbnika je želel škof po bližnjici doseči kako koncesijo deželnih stanov.¹⁹⁹ Vprašanje je, ali so se škofova pričakovanja uresničila, saj je moral oskrbnik gledati tudi na koristi lastne posesti. Še zanimiveje bi bilo spoznati konkretno ravnanje oskrbnikov, ki so zagotovo sedeli na plemiški klopi, čeprav so predstavljali tudi prelata. Pavel Rasp je bil na deželnem zboru teoretično kar v treh vlogah: kot zemljiški gospod – deželan, kot freisinški loški oskrbnik in kot upravitelj kranjskega deželnega glavarstva.

Sedež freisinškega škofa na kranjski prelatski klopi je ostajal bržčas nezaseden. Čeprav je bila njegova posest brez dvoma del Kranjske, je bilo z njegovim osebnim deželanstvom drugače. Ob koncu obravnavanega obdobja se je tako kot v drugih notranjeavstrijskih deželah tudi na Kranjskem zaostri razmerje med stanovi in cerkvenim knezom. Prvi so začeli zahtevati osebno udeležbo škofa kot stranke na deželnem sodišču (pravdi), tega pa se je škof branil. Freisinški škof Filip se je leta 1536 na deželnega kneza Ferdinanda I. obrnil s prošnjo, naj ga oprosti obveznosti osebne udeležbe. Kljub nasprotovanju kranjskih stanov, ki so se sklicevali na privilegij iz leta 1338, je Filipu po nekaj letih prerokanj 1540 uspelo pridobiti dosmrtno oprostitev osebne udeležbe na deželni pravdi. Po Filipu, ki je umrl že leta 1541, je bil do smrti oproščen udeležbe tudi njegov naslednik škof Henrik, to vprašanje pa je potem še dolgo obremenjevalo odnos med freinsinškimi škofi in kranjskimi stanovi.²⁰⁰ Kot posledico tega spora je razumeti tudi ravnanje stanov, ki so škofa dobesedno izbrisali iz svojih vrst. Manjka že na seznamu iz leta 1543, prav tako ga ni na seznamu iz leta 1590. Na seznamu za leto 1577 sicer je, a s pripisom *zaradi gospostva Loka*, s čimer je bolj kot škofov poudarjen status gospostva. Le-to naj bi takrat na deželnem zboru predstavljal kateri od freinsinških kanonikov.²⁰¹

Podoben položaj kot freisinški škof (in posest) bi v okviru kranjskih deželnih stanov utegnili imeti briksenski škof in njegova blejska posest,²⁰² če škof Janez leta 1371 ne bi zastavil celotnega blejskega gospostva Konradu Kraigu za posojenih 2000 dukatov. Kraigi so se s tem za skoraj dvesto let (do 1558) usidrali na Bledu, neposredno upravljanje

¹⁹⁶ Prav tam, 47s.

¹⁹⁷ Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20652.

¹⁹⁸ BLAZNIK, Škofja Loka, 451; BIZJAK, Beziehungen, 49ss.

¹⁹⁹ BIZJAK, Beziehungen, 49ss. Poleg funkcij, ki jih je na primer imel Jurij Črnomaljski, je v ospredju dejstvo, da je bil Pavel Rasp hkrati loški oskrbnik in kranjski deželni upravitelj.

²⁰⁰ BLAZNIK, Spremembe, 322ss; BLAZNIK, Škofja Loka, 163s; VILFAN, Lage, 355; NARED, Privilegij, 9.

²⁰¹ AS 2, DSK I, šk. 933, fol. 31r, 35r; VILFAN, Lage, 355.

²⁰² BIZJAK, Razvoj, 111ss.

gospodstva pa je škofija tako rekoč za zmeraj izpustila iz rok.²⁰³ Briksenskega škofa tako kot kranjskega prelata ne najdemo v nobenem stanovskem spisu ali seznamu. Škofija je v kranjski prelatski kuriji morda vendarle imela nekaj posrednega vpliva, saj je bila na blejskem otoku že od 12. stoletja naprej proštija (kapitelj), ki je imel prvotno tretjino dohodkov briksenske blejske posesti. Blejski prošti so bili načeloma (najstarejši) briksenski kanoniki. O morebitni dejavnosti **blejskih proštov** v deželnih stanovih do začetka 16. stoletja ne vemo ničesar. Poleg tega med letoma 1485 in 1614 rektorji otoške cerkve in upravitelji premoženja proštije formalno sploh niso bili prošti.²⁰⁴ Stanovi so na zboru leta 1543 blejskega prošta kljub temu pričakovali in ga vpisali tudi na seznam za leto 1577.²⁰⁵

Nerazjasnjen oziroma samo nakazan bo ostal status tržaške škofije. Kolikor se Unrest ni zmotil, se je **tržaški škof** poleti 1470 skupaj z več drugimi škofi udeležil dolgotrajnega meddeželnega zbora v Velikovcu.²⁰⁶ Kot nesporen deželni škof Bonomo nastopa v drugem desetletju 16. stoletja, saj se je pojavljal na deželnem zboru.²⁰⁷ Vsaj enkrat je bil med deželani, ki jim je cesar zaupal vlogo deželnozborskega komisarja,²⁰⁸ še bolj pa njegov deželnostanovski položaj potrjuje to, da so ga stanovi kot predstavnika Kranjske s priključenimi gospodstvi poleti 1518 za pol leta predlagali v innsbruški dvorni svet. Maksimilijan je predlog sprejel, ker pa je bil Bonomo zaposlen z izpolnjevanjem drugih cesarjevih ukazov in se delu v dvornem svetu ni mogel posvetiti, so stanovi konec leta napovedali, da bodo v Innsbruck poslali Jožefa Lamberga, ki je bil za to funkcijo že prej predviden.²⁰⁹ Videti je, da je bil položaj tržaškega škofa v kranjskih deželnih stanovih v tem času manj sporen kot položaj mesta Trsta. To potrjuje tudi pismo deželnega glavarja iz leta 1518, da se v Trstu samo škof ne brani *mit und neben ainer ersamen landschaft geburlichs mitleyden tragn*.²¹⁰ Prav zato preseneča, da je škof leta 1543 samo na osnutku seznama odsotnih prelatov in da je skupaj s še tremi škofi prečrtan. Stanovski odbor se leta 1590 nanj ni spomnil, na manj zanesljivem Markovičevem seznamu za leto 1577 pa je naveden med prelata na Krasu.²¹¹

Za razmeroma kratko obdobje, ki ga zajemamo v tej razpravi, ne poznamo niti enega dokaza, celo prepričljivega namiga ne, da bi bili na kranjski prelatski klopi zastopani ženski samostani. Na dveh seznamih iz leta 1446 sta sicer vpisani mekinjska opatinja in velesovska priorinja, v kraljevi ročni registraturni knjigi tudi škofjeloška priorinja (v resnici opatinja), vendar to ne potrjuje njihovega deželnostanovskega statusa, ampak davčno-vojaško obveznost. Če upoštevamo tri referenčne sezname za 16. stoletje, so prednice ženskih samostanov oziroma njihovi oskrbniki le na konceptu spiska odsotnih leta 1543 (vseh pet je prečrtanih in jih v čistopisu odsotnih ni)²¹² in na seznamu za leto 1577.²¹³ Oba vira, ki ženske samostane navajata, izhajata iz načela pokrivanja imenjskih posesti in sta prej davčne kot deželnozborske narave. Gotovo je sicer, da so ženski samostani tudi pred letom 1520 prispevali za davek, odobren na deželnem zboru, a pri

²⁰³ BIZJAK, Razvoj, 120; GORNIK, Bled, 118ss; prim: CKSL, 1385 oktober 13., Brixen; AS 1063, ZL, št. 413, 1412 junij 18., Brixen; št. 468, 1421 september 6., Brixen; CKSL, 1421 november 15., Brixen.

²⁰⁴ GORNIK, Zgodovina blejske župnije, 191ss. Proštijaska posest je v obravnavanem času zajemala okrog 70 kmetij; te so sredi 15. stoletja vrgle dobrih 100 mark soldov (BIZJAK, Razvoj, 118).

²⁰⁵ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); šk. 933, fol. 31v.

²⁰⁶ UNREST, Österreichische Chronik, 29s.

²⁰⁷ DSKS I, 45, št. 37; 156, št. 120.

²⁰⁸ Prav tam, 76, št. 61.

²⁰⁹ DSKS II, 212, št. 160; 217, št. 166; 220, št. 169; 223, št. 172; 225s, št. 175.

²¹⁰ Prav tam, 222s, št. 172. O spornem položaju mesta Trsta bo govor na koncu knjige.

²¹¹ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); šk. 933, fol. 35v; šk. 432 (fasc. 290a/1), 963.

²¹² Prečrtani so oskrbniki (*Schaffer*) Velesovega, Mekinjske, Škofje Loke, Trsta in Studenic.

²¹³ Opatinji v Mekinjah in Škofji Loki, priorinji v Velesovem in Studenicah.

sami odobritvi verjetno niso sodelovali. Če že, so to storili le prek svojih predstavnikov – oskrbnikov samostanskega imetja – pa še v tem primeru bi lahko računali le na Vele-sovo in Mekinje.²¹⁴

DAVČNE OBVEZNOSTI PRELATOV

Razvoj in višino davčnih obveznosti, ki so zadele kranjske prelate oziroma duhovščino nasploh, lahko zaradi pomanjkanja konkretnih podatkov orišemo le na splošno in komparativno. Po načelih kanonskega in državnega (cesarskega) prava so bile cerkvene osebe davkov načeloma oproščene, vendar to v resnici ni veljalo za njihovo premoženje. Reden deželnoknežji davek so plačevali le podložniki cerkva, ki so bile pod odvetništvom deželnega kneza. Poleg odvetništva je pravno podlago za obdavčenje cerkvenega premoženja nudilo tudi dejstvo, da kleriki niso opravljali vojaške službe. Deželni knezi so začeli zato že ob koncu 13. stoletja razpisovati izredne davke, ki so bremenili tudi posestva in dohodke duhovščine, čeprav so ji formalno še priznavali cerkveno imuniteto. To se je le izjemoma zgodilo s papeževim ali škofovim soglasjem, prej njegovi izrecni prepovedi navkljub. Take izredne obdavčitve so temeljile v prepričanju, da mora deželi v stiski vsakdo pomagati.²¹⁵ Tudi ko se je v 15. stoletju postopoma razvila pravica deželnih stanov do odobritve izrednih davkov, deželnoknežja pravica do obdavčenja klera ni bila okrnjena, saj je duhovščina v širšem smislu sodila v komorno premoženje. Od časa Rudolfa IV. naprej obdavčenje klera ni bilo več posebnost. Cerkev je seveda nasprotovala, a poti nazaj ni bilo. Knez si je jemal pravico, da prelate in ostalo duhovščino brez kakršne koli odobritve obdavči v izrednih primerih, kot so na primer možitev princese ali vojna.²¹⁶ Frideriku III., tedaj v zavezništvu s papežem, je uspelo za to že utečeno in tako vse prej kot izredno početje, leta 1452 od papeža Nikolaja V. zase in svoje naslednike dobiti pravico, da sme(jo) ob možitvi princese in v drugih nujnih primerih prelate in kler svojih dednih dežel po starem običaju obdavčiti tudi brez odobritve krajevnih škofov.²¹⁷

Privilegiji, s katerimi je deželni knez posameznim cerkvenim ustanovam podelil ali potrdil oprostitev plačila deželnoknežjih davkov, so – kolikor niso brez potrditev poznejših vladarjev izgubili svoje moči – postali »brezpredmetni« z oblikovanjem stanovskega davčnega sistema. O kakršni koli individualni oprostitvi plačila deželnostanovskega davka namreč ni sledi.²¹⁸ V 15. stoletju, na Kranjskem od srede naprej, je moral deželni knez dopustiti, da so bili »njegovi« prelati in mesta vključeni v deželni davčni sistem. Ta je temeljil na deželnozborski odobritvi in formalni izrednosti vsakokratne davčne odobritve. Vključitev prelatov in deželnoknežjih mest je bila v neposrednem interesu deželnega plemstva kot jedra deželnih stanov. Šlo je za praktično rešitev, saj so bile razprave na deželnih zborih in davčne odobritve v veliki meri namenjene obrambi dežele, ta pa je terjala čim bolj usklajeno ravnanje. V zadnjih desetletjih 15. stoletja so tako prelati in mesta tudi na Kranjskem sodelovali pri odobravanju in pobiranju stanovskih davkov. Dejstvo, da pri vsem tem nimajo enakega statusa kot plemstvo in da pravzaprav sodijo pot deželnoknežjo davčno oblast, je kljub temu ostalo v zavesti.²¹⁹ To je kot instrument

²¹⁴ Oskrbniki so samostan predstavljali v laičnih zadevah, npr. na ogradnem sodišču – prim. AS 1063, ZL, št. 847, 1483 september 22., Ljubljana.

²¹⁵ MENSİ, Geschichte der direkten Steuern II, 261s; SRBIK, Beziehungen, 131ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 312.

²¹⁶ Glej op. 67; SRBIK, Beziehungen, 142s; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 13ss.

²¹⁷ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 367, št. 194; CHMEL, Regesta Friderici III., 287, št. 2805; BIRK, Verzeichniss VI, CLII, št. 1646; SRBIK, Beziehungen, 144s; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern II, 262s.

²¹⁸ MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 253s.

²¹⁹ VILFAN, Pravna zgodovina, 319.

pritisaka na plemstvo izkoriščal tudi deželni knez, ki je sem in tja zagrozil, da bo ločil stanove ter oba stanova komorne provenience obdavčil sam, neodvisno od plemstva.²²⁰

Konkretnih podatkov o obdavčenju kranjskih prelatov v prvih desetletjih po vključitvi v stanove je tako malo, da celostne podobe ne moremo orisati. Zadovoljiti se moramo s posameznimi bolj ali manj uporabnimi ogorki, ki so preživeli uničenja najstarejših deželnozborskih aktov. Za čas pred letom 1446, ko sta nastala dva razvida obremenitev prelatskega stanu, nam ni nič znanega. Poleg tega smo že večkrat poudarili, da je šlo leta 1446 v enem primeru za izredno davčno obremenitev, in to le komornega premoženja, v drugem pa za vojaško »naložitev«, o kateri so se tudi za prelate in mesta dogovorili na radgonskem meddeželnem zboru, vendar ni dokazov, da so kranjski prelati pri odločanju sodelovali. S pomočjo obeh seznamov lahko tako ocenimo posestno-premoženjska razmerja med kranjskimi prelati,²²¹ radgonski seznam pa vendarle nakazuje tudi pot, ki jih je čakala v naslednjih desetletjih. Sredina štiridesetih let se kaže kot spodnja meja začetkov kranjskega prelatskega stanu.

Iz ohranjenih dokumentov, ki so bodisi nastali na meddeželnih zborih bodisi splošno omenjajo prelatski stan vseh treh dežel, navadno ne moremo ugotoviti deleža Kranjcev. Tako je tudi s prošnjo prelatov Štajerske, Koroške in Kranjske iz marca 1463, da bi jim cesar Friderik III. spregledal ali vsaj znižal pred kratkim razpisano davčno naložitev.²²² Friderik jim ni ustregel, vprašanje pa je, ali je šlo za davek, ki je bil odobren na meddeželnem zboru,²²³ ali za še eno od samostojnih obdavčitev prelatov kot komornega premoženja. Več je znanega o davku, ki so ga notranjeavstrijski stanovi odobrili poleti 1470 v Velikovcu. Namenjen je bil za obrambo pred turškimi vpadi in *befridung der lant*, za poplačilo Baumkircherja in njegovih najemnikov torej. Plačati so ga morali vsi prebivalci treh dežel ter tudi prelati in vsi, ki so bivali zunaj teh, a so imeli v njih posest oziroma ljudi. Poudariti je treba, da ni šlo za pozneje uveljavljeni deželni davek na imenje, temveč za telesni davek (*Leibsteuer*); njegova višina je bila odvisna od kategorije (ranga) posameznika in ne od višine premoženja. Za pobiranje odobrenega davka so bili predvideni stanovski prejemniki. Našteli bomo samo tiste kategorije prelatov, ki so prišli v tistem času v poštev na Kranjskem: (vsak) škof je plačal 80 gld., opat (opatinja) 72, prošt in kartuzijanski prior 32, komtur nemškega viteškega reda ali ivanovec 24 gld.²²⁴

O višini pravega imenjskega davka, ki bi ga plačevali kranjski prelati, ne vemo tako rekoč ničesar. Zneski posojila, ki so jih maja 1514 odobrili ljubljanski in freisinški škof, stiški opat, pleterski prior in oba kapitlja, so zaokroženi in ne razkrivajo dejanske davčne moči. Dejstvo, da je bilo med 17 posojilodajalci 6 prelatov, 5 mest in le 6 plemičev, pa kaže na upogljivost obeh »mlajših«²²⁵ stanov. Podatkovne suše ne zalije niti prva imenjska knjiga za Kranjsko (1539, s posameznimi podatki za nekaj predhodnih let), saj prvih 14 listov manjka in so ohranjene samo napovedi imenjske rente za vse štiri komturje ter novomeški kapitelj.²²⁶

Na koncu se na kratko dotaknimo še problema, ki ga je bilo v manjši meri čutiti tudi na Kranjskem (glej zgoraj pri freisinškem škofu), a je toliko bolj obremenjeval drugi

²²⁰ MELL, Grundriß, 530.

²²¹ Davčne in vojaške zahteve smo za vse kranjske prelate našli pri stiškem opatu.

²²² AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 65.

²²³ V poštev bi prišel predvsem mariborski meddeželni zbor junija/julija 1462, manj pa samovoljni lipniški zbor oktobra istega leta (glej str. 201).

²²⁴ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 399ss, št. 210; MDC XI, 168ss, št. 422; KRONES, Vorarbeiten (1869), 68s, št. 16.

²²⁵ DSKS I, 107, št. 85. Ljubljanski in freisinški škof ter stiški opat so posodili 100, pleterski prior in oba kapitlja pa 50 gld. Poleg teh dveh zneskov se po enkrat pojavljata le še zneska 200 (Lamberger) in 25 gld. (Radovljica).

²²⁶ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1, fol. 15ss. Za obseg posesti (število hub) nekaterih kranjskih samostanov ob koncu srednjega veka glej KOMAC, Vzpon Turjaških, 175s.

dve notranjeavstrijski deželi, predvsem Koroško. Gre za državne neposredne cerkvene kneze – salzburški, freisinški, bamberski škof – in njihova notranjeavstrijska posestva. Omenjeni naj deželnih davčnih bremenitev pravno ne bi bili dolžni plačevati, a je bilo v praksi navadno drugače. Vsi trije škofje so leta 1444 izjavili, da so od svojih posesti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem vedno pripravljene *in allen gemeinen landts notdurften hilf und beistand zu thuen*.²²⁷ Oborožitveni red iz leta 1446 je to pripravljenost seveda izkoristil in (za Štajersko celo v posebni rubriki) naštel obremenitve prelatov, ki so imeli v treh deželah posest, a v njih niso »sedeli«. Od omenjenih škofov je bil salzburški obdavčen na Štajerskem in Koroškem, freisinški na Kranjskem,²²⁸ bamberski na Koroškem.²²⁹ O izpolnitvi zahtev radgonskega meddeželnega zbora nimamo podatkov, znano pa je, da se je salzburški nadškof leta 1457 pritoževal cesarju, ker so stanovi od njegovih ljudi na Koroškem zahtevali določeno število jezdecev in pešakov, to pa naj bi bilo v nasprotju s privilegiji in starimi navadami. Cesar je pritožbi ugodil. Podobno se je tedaj pritoževal bamberski škof. Stanovi so poskušali še naprej obdavčevati bambersko in salzburško posest, to pa je vodilo do sporov in posredovanj deželnih knezov, ki so škofoma za odobrene davke izstavljali ločena zaščitna pisma. Posebno zaščitno pismo so bamberskemu škofu za njegov prispevek k davku za plačilo premirja med cesarjem in Korvinom septembra 1484 izstavili tudi koroški stanovi, ki so premirje sklenili in naložili davek. Škof je ob tem poudarjal, da je kot knez cesarstva eksempten in ni dolžan plačevati tovrstnih davčnih bremen.²³⁰ Škofje so torej navadno prispevali k deželnim davkom, čeprav jim to de iure ne bi bilo treba.²³¹ Uveljavitev imenjske obdavčitve teritorialne narave je dala dodatno dimenzijo. Pri imenjskem sistemu je bil deželni zbor pristojen za odobritev davka za vsa imenja v deželi, ne glede na pripadnost njihovega lastnika. To je v tridesetih letih 16. stoletja pripeljalo do novih težav. Rešene so bile s sporazumoma leta 1535. Salzburški nadškof in bamberski škof sta tedaj privolila v plačevanje davkov za svoji posesti v avstrijskih deželah, s tem pa se je vrhovna oblast avstrijskih nadvojvod bolj ko ne dokončno razprostrla nad celotno Koroško ter habsburškimi deželami nasploh. Del sporazuma je bil dogovor, da se škofoma ni treba osebno udeleževati obravnave koroškega ograjnega sodišča, ampak ju lahko zastopata njuna glavarja ali vicedoma. Ta dva sta ju (že prej) predstavljala tudi na zasedanjih deželnega zbora.²³²

²²⁷ Citirano po MELL, Grundriß, 249; SRBIK, Beziehungen, 146.

²²⁸ Glej op. 177–180.

²²⁹ Landtagsakten I, 115ss, št. 50; MDC XI, 98s, št. 232; StLA, Hs. II/14, fol. 130r.

²³⁰ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 410s, št. 221; MDC XI, 229, št. 571; CHMEL, Materialien II, 358s, št. CCXCI; Prim.: WUTTE, Zur Geschichte, 54ss, zlasti op. 114; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 355; SRBIK, Beziehungen, 59s.

²³¹ SRBIK, Beziehungen, 146. V prerekanjih med obema stranema se je deželni knez vse bolj postavjal na stran stanov, saj je bilo vprašanje povezano tudi z deželnoknežjo suverenostjo nad deželo Koroško. Prim.: Regesta Imperii XIV, 3/1, 13s, št. 9050; 164s, št. 9866; 3/2, 586s, št. 12822; 4/2, št. 19622; AS 2, DSK I, šk. 409 (fasc. 281), 855ss.

²³² WUTTE, Zur Geschichte, 56s; MENSI, Geschichte der direkten Steuern I, 158ss. Povod za sporazum, vsaj kar zadeva davčno obveznost, so bile težave leta 1531, ko so se o turškem davku pogajali po deželah in v cesarstvu hkrati. Članom državnega zbora je tako grozilo dvojno obdavčenje in Ferdinand I. se je moral v zvezi s tem davkom odpovedati obdavčitvi državnostanovskih prelatov po dednih deželah. V sporazumu 1535 se je nadškof Matej Lang obvezal, da bo salzburška nadškofija v skladu z vsakokratnim sklepom deželnega zbora od posesti (imenj), mest in trgov ter drugih dohodkov v nižjeavstrijskih deželah *neben und mit der landschaft* plačevala vse nje naložene davke in druge obremenitve (npr. vojaški poziv). Enako kot podložniki domačih deželanov naj bi bili obdavčeni salzburški. Klavzula o neobdavčitvi ob morebitni hkratni odobritvi cesarskega davka (Reichshilfe) je ostala. Sporazum z Bambergom je bil podoben.

GOSPODJE

Kot uvod v predstavitev drugega stanu oziroma kurije kranjskih deželnih stanov nanižajmo nekaj splošnejših ugotovitev o deželnem plemstvu. Že na začetku tega poglavja smo nakazali, da je bil fevdalizem ob koncu srednjega veka v krizi; ta je morda najbolj prizadela plemstvo kot njegov nosilni steber. Znašlo se je v materialni in identitetni krizi. Dohodki iz dajatev podložnih kmetov so se zaradi padajočih cen žita in slabšanja denarja občutno znižali. Po drugi strani so rasle cene obrtniških izdelkov in delovne sile. V stiski se je znašlo predvsem nižje plemstvo z majhnimi zaprtimi gospostvi.²³³ Gospodarska šibkost velikega dela plemstva, vedno dražja oprema ter vdor novih »tehnologij« in taktik so suverenemu, nekdanj tako nedotakljivemu plemškemu stanu, spodjedali tla na vojnem polju in zarezali v greben ponosa.

Kljub temu bi lahko rekli, da se plemstvo ni dalo zmesti. V navezi z deželnim knezom, zdaj bolj zdaj manj tesni, včasih v odkriti opoziciji, je odločilno pripomoglo k temu, da je dežela kot osnovna državnopravna skupnost na prehodu iz srednjega v novi vek dobila novo vsebino, ki sta jo zaznamovala stanovsko-monarhični dualizem in iz njega izhajajoča dvotirnost v upravi, financah, vojski. Izvir teh procesov je bila davčna prostost plemstva, ki je bila v praksi utemeljena s tem, da so bili plemiči zavezani k vojaški obrambi dežele, formalno pa so jo potrjevali deželni plemiški privilegiji. Davčna prostost ni veljala le za plemiče, ampak tudi za premoženje, za vsa zemljišča, gospostva in podložnike v plemiških rokah.²³⁴ Finančna stiska, v katero so deželnega kneza potisnili stroški za vzpostavljanje deželnega miru in obrambo pred napadi od zunaj, je deželno plemiško korporacijo, zbrano pod banderom podeljenih privilegijev in opogumljeno z izjavami dednih poklonitev, postavila v novo vlogo. Sodelovanje s knezom je bilo nujno. Pomoči velikokrat pač ni bilo mogoče odreči, pa naj je šlo za krotenje husitov, plačilo razbesnele najemniške drhali, obrambo pred Turki z lastno pestjo ali denarjem za najemnike. Potrebe so porodile vojaške in davčne odobritve, ki so bile skoraj vse 15. stoletje formalno in tudi dejansko izredne ter po načinu odmere nestalne.²³⁵ Za Kranjsko imamo že zgodaj lep primer. 23. aprila 1415 je nadvojvoda Ernest v Dunajskem Novem mestu izstavil listino, s katero je zase, brata Friderika IV. in svoje dediče obljubil vsem gospodom, vitezom in oprodam na Kranjskem, ki so mu od svojih ljudi dovolili pomoč, da zato ne bodo trpeli škode in da take pomoči v prihodnje ne bo več zahteval.²³⁶ Gre za

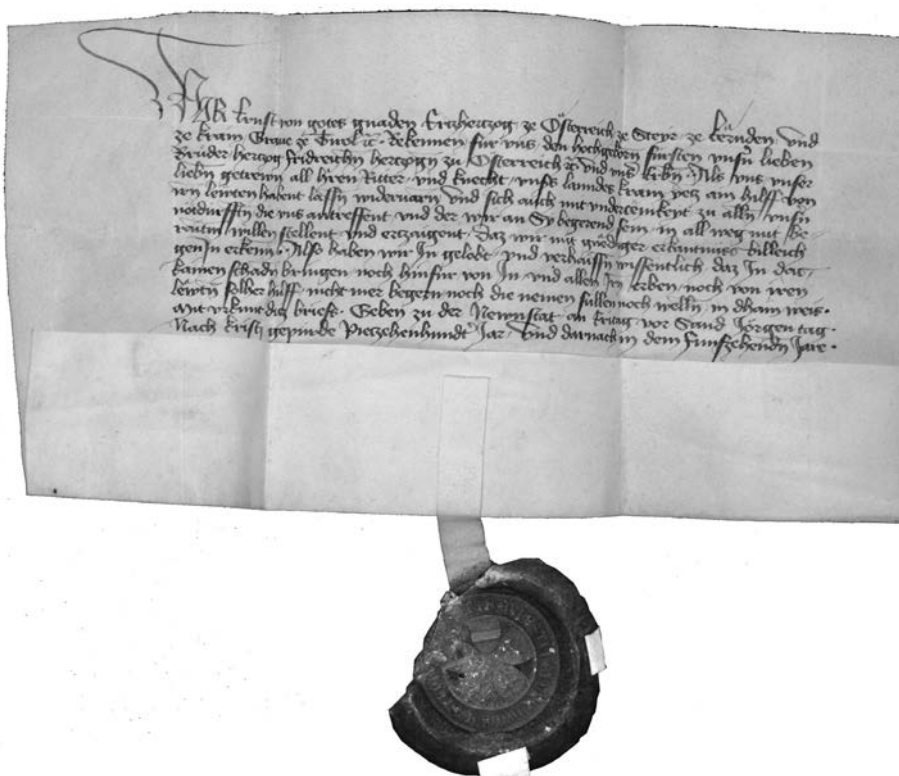
²³³ NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 45ss.

²³⁴ Glej str. 71s; NARED, Privilegij, 14ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 202s, 311.

²³⁵ Prim. VILFAN, Pravna zgodovina, 312s.

²³⁶ AS 1063, ZL, št. 5814, 1415 april 23., Dunajsko Novo mesto; Landtagsakten I, 54, št. 9; BIRK, Verzeichniss V, CXLI, št. 1546. *Als vns vnser lieben getrewn, all herren, ritter vnd knecht vnser lanndes Krain yecz ain hilff von iren lewten habent lassen widervaren vnd sich auch mit vnderthenigkeit zu allen vnsern notdurfften, die vns antreffent vnd der wir an sy begerend sein, in all weg mit beraitem willen stellent vnd erczaigent, daz wir mit gna'diger erkanntnuß billeich gen in erkennen. Also haben wir in gelobt vnd verhaissen wissentlich,*

najstarejše ohranjeno zaščitno pismo kranjskega plemstva, ker je to dovolilo obdavčenje svojih podložnikov (*ain hilff von iren lewten habent lassen widervaren*) in knezu po potrebi nasploh stalo ob strani. Hkrati je to eno najstarejših zaščitnih pisem nasploh.²³⁷ Kranjska plemiška korporacija, sestavljena iz gospodov, vitezov in oprod, je odobrila neobvezen, pravno nezavezujoč izredni davek. Vprašanje je le, ali je bila odobritev sprejeta na posebej za to sklicanem plemiškem zborovanju – deželnem zboru ali morda na kakem navadnem, rednem zboru, recimo zasedanju ograjnega sodišča.²³⁸ Za obstoj deželnega zbora še ni nedvoumnih dokazov, imamo pa dokaz o delovanju plemiškega stanu kot jedra deželnih stanov. Čeprav gre za osamljen primer, lahko v čas stabilizacije habsburške oblasti v Notranji Avstriji pod Ernestom Železnim postavimo oprijemljive začetke kranjskih deželnih stanov. Dejstvo, da v okviru teh še vsaj trideset let ni moglo biti prelatov in mest, ugotovitve ne omaja. *Landschaft* so bili sprva pač samo plemiči s svojimi posestvi in ljudmi.

Slika 18: Najstarejše ohranjeno zaščitno pismo kranjskega plemstva. AS 1063, ZL, št. 5814, 1415 IV. 23., Dunajsko Novo mesto.

Plemstvo je bilo v poznem srednjem veku izrazito »mednarodno«, še posebej visoko dinastično plemstvo. Opredeljevanje srednjeveškega plemstva z modernimi pojmi, kot sta na primer nacionalnost in nacionalna zavest, je nesprejemljivo.²³⁹ Tedanjemu človeku je bila bolj domača identifikacija/diferenciacija po pripadnosti deželi ali (socialnem)

daz in das kainen schaden bringen noch hinfur von in vnd allen iren erben noch von iren lewten solther hilff nicht mer begern noch die nemen sullen noch wellen in dhain weis.

²³⁷ DSKS I, XI.

²³⁸ Podoben dokument je avstrijskemu plemstvu leta 1421 izstavil vojvoda Albreht V. Vanj je zapisal, da so mu grofje, gospodje, vitezi in oprode za pomoč krščanski veri in za iztrebljenje krivoverstva na Češkem in Moravskem odobrili davek na vse vinograde, in to ne po pravu, temveč iz dobre volje. BIRK, Verzeichniss V, CLXXXIV, št. 2046.

²³⁹ Npr.: ŠTIH - SIMONITI, Slovenska zgodovina, 137s; VILFAN, Država in dežela, 57ss.

stanu. Krepitev deželne zavesti je v marsičem zasluga deželnih stanov, ki so spodbujali jasno ločitev dežel. Skupni deželni knez avstrijskih dežel je v navideznem nasprotju s tem zagovarjal »konfederativno idejo« (Gesamtstaatsidee) ter se je poskušal pri brzdanju stanovskega vpliva in integraciji dežel opreti na veliko meddeželno mobilnost vplivnejših plemiških rodbin. Z ženitnimi povezavami in pridobitvami posesti povezana mobilnost plemstva ter s tem njegova meddeželna narava sta bili za tisti čas povsem normalni, po drugi strani pa nista izključevali jasne ločitve dežel druge proti drugi. V času Friderika III. in Maksimilijana I., ko se je formiranje deželnih stanov razmahnilo in v glavnih potezah končalo, so imele številne plemiške rodbine posest v več deželah. Številne so v tem času zamenjale središča svojih gospodstev.²⁴⁰ To nas vodi v previdnost pri določanju deželne pripadnosti oziroma pojma »meddeželanstvo«. S tem želimo poudariti, da je pravno zaokrožene in v principu samostojne teritorije poleg skupnega vladarja povezovala posest velikih plemiških rodbin (in večjih cerkvenih ustanov), ki je bila razpršena v dveh ali treh deželah. To posebej velja za tri notranjeavstrijske dežele, ki jih je privilegijsko pravo (zlasti oba privilegija iz leta 1338 s členom o subsidiarnosti ter zlate bule iz let 1443/44 in 1460) še tesneje povezovalo med seboj. Svoje so pridali skupni problemi, največ Turki.

Višjo stopnjo deželnega plemstva so predstavljali (deželski)²⁴¹ gospodje. Na splošno k njim štejemo naslednike nekdanjih svobodnih gospodov, grofov in tistih (praviloma deželnoknežjih) ministerialov, ki so bili lastniki zaokroženih posestnih ozemelj – gospodstev.²⁴² Deželski gospodje so v deželi poleg deželnega kneza upravljali lastna gospodstva. Ta so se od posestev nižjega plemstva ločila po velikosti in še bolj po pravicah, ki so gospodstvom lahko pripadala. Poleg pristojnosti na področju deželskega sodstva imamo v mislih posedovanje lastnih viteзов (aktivna fevdna pravica), cerkvenih fevdov, mitninskih, carinskih, trških, lovskih in ribiških pravic, cerkvenega odvetništva ipd.²⁴³ Izumiranje svobodnih rodbin je v ospredje gosposkega stanu potisnilo potomce nekdanj nesvobodnih ministerialov; to so pravno potrdili deželni plemiški privilegiji. Na prelomu 14. in 15. stoletja, ko so začeli deželni stanovi dobivati bolj otipljivo strukturo, so se mogočnejše rodbine ministerialskega rodu z redkimi potomci svobodnih in grofovskih rodbin zlili v razmeroma enoten stan gospodov. Podobno kot velja, da je bila poznosrednjeveška dežela zgrajena na novih temeljih, tako tudi v okviru deželskih gospodov težko najdemo sledi kontinuitete z visokim srednjim vekom, saj so drugo deželnozborsko klop v glavnem zasedli plemiči z ministerialskim pedigrejem.²⁴⁴

Za gospode je mogoče v virih najti več izrazov. Nekaj kranjskih virov bo za ponazoritev več kot dovolj. Že privilegij iz septembra 1338 pozna *lantherren*, *herren* in *diensherren*. Nobenega dvoma ni, da gre v vseh treh primerih za isto skupino ljudi in da imajo besede približno enako težo. Ob predponi *diens-* bi smeli pomisliti na ministerialski element, ki je med gospodi v tem času očitno že prevladoval.²⁴⁵ Poleg gospodov najdemo v privilegiju tudi grofe; k tem so tedaj sodili le Ortenburžani. V Ernestovi potrditvi iz

²⁴⁰ HEINIG, Kaiser Friedrich III., 172s; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 112; KRONES, Landesfürst, 78.

²⁴¹ Nem. Landherr, kar je VILFAN, Pravna zgodovina, 204, slovenil z gospod v deželi oziroma deželanski gospod (v nasprotju z izrazom Landesherr – deželni gospod, knez). M. KOS, Srednjeveški urbarji, 46s, je slabo desetletje pred Vilfanovo objavo za Devinske uporabljal še izraz deželni gospodje, a ni primeren. V novejšem času se je – med drugim ob Devinskih iz leta 1366 – uveljavil prevod deželski gospod (prim.: ŠTIH, Goriški grofje in Devinski gospodje, 310; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 138s). Ta je smiselni tudi zato, ker so imeli ti gospodje praviloma lastna deželskosodna ozemlja, za katera se že dolgo uporablja termin deželsko sodišče (Landgericht). V tirolskem deželnem redu iz leta 1406 so gospodje (morda pomotoma) imenovani *landesherren* (SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 297ss, št. 158).

²⁴² VILFAN, Pravna zgodovina, 204; VILFAN, Zemljiška gospodstva, 152.

²⁴³ FELDBAUER, Herren und Ritter, 244s; WIESFLECKER, Entwicklung, 11; BRUNNER, Land und Herrschaft, 406.

²⁴⁴ FELDBAUER, Herren und Ritter, 245ss; WIESFLECKER, Entwicklung, 11ss; MITTERAUER, Ständegliederung, 124, 160.

²⁴⁵ Glej prilogo 5 in NARED, Privilegij, 26ss.

leta 1414 je še govor o *deželskih gospodih (lanntherren)*, že v leto mlajšem zaščitnem pismu kranjskemu plemstvu pa le o *gospodih (herren)*. To velja tudi za zlato bulo 1460 ter potrditvi Maksimilijana I. in Ferdinanda I.²⁴⁶

Poglavitna značilnost skupine gospodov v notranjeavstrijskih deželah, na Kranjskem in Koroškem še posebej, je bila maloštevilnost, ki se je poznala v kopnenju političnega vpliva stanu kot takega. Na Štajerskem je v 14. stoletju skorajda vsako desetletje izumrla po ena rodbina; sredi stoletja jih je bilo kljub temu še okoli 20. Pot v nasprotno smer, do povzdignjenja v gosposki stan, je bila do Friderika III. zaprta. V začetku 15. stoletja je štajerski gosposki stan predstavljalo 14 rodbin. To je pripeljalo do močne koncentracije posesti v rokah redkih rodbin. Tako so nekatere začele konkurirati celo deželnemu knezu. Dvajset let pozneje (1421–1422) je bilo grofovskih in gosposkih družin 13 s 26 moškimi člani.²⁴⁷ Leta 1446 je bilo na Štajerskem 17 pripadnikov iz 9 gosposkih rodbin.²⁴⁸ Na Koroškem naj bi okoli leta 1400 živele le tri gosposke rodbine (Kraig, Osterwitz, Ehrenfels, dodali bi lahko še ortenburške grofe), po referenčnem seznamu iz leta 1446, na katerega se raziskovalci vedno znova sklicujejo, pa le še Kraigi in Ostroviški; vdove po Andreju Stubenbergu ne štejemo. Sto let prej so živeli predstavniki kakih osmih družin.²⁴⁹

Na vrhu seznama kranjskega plemstva, nastalega okrog leta 1400,²⁵⁰ je tedanji deželni glavar Herman II. Celjski. Tam je gotovo le »službeno«, saj bi sicer sodil na štajersko listo. Sledijo mu štirje Čreteški (*Rewtenberger*), tem pa Gothard iz rodbine Kraig, ki je na Kranjskem morda že tedaj poleg imenitnih Ortenburžanov²⁵¹ (in Čreteških?) edina dosegala stan gospodov.²⁵² Na vrhu obeh seznamov iz let 1421–1422²⁵³ sameva Konrad Kraig mlajši (III.), sin tistega Konrada, ki je bil dvajset let prej kot glavar postavljen na čelo koroškega plemstva. Gothard je bil tedaj morda že v grobu, saj je na prvem seznamu 1421–1422 prečrtan. Druga možnost je, da so ga prečrtali pozneje, ker sta na še

²⁴⁶ AS 1063, ZL, št. 691, 1460 november 25., Dunaj, z inserirano listino 1414 avgust 2., Ljubljana; št. 5814, 1415 april 23., Dunajsko Novo mesto; št. 907, 1494 januar 10., Dunaj; št. 1218, 1523 november 16., Dunajsko Novo mesto; Landts-Handvesst des Loeblichen Herzogthums Crain, Laybach 1687, 2ss, 25ss, 40ss. Zanimivo je, da je Ernest v potrditvi koroškega privilegija uporabil besedo *dyenstherren* (MDC X, 381s, št. 1151), podobno Friderik v koroški zlati buli 1444 (MDC XI, 86s, št. 205).

²⁴⁷ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 1; KRONES, Landesfürst, 233 (ok. 1400); StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 3, fol. 11r–11v (1421–22). Med grofi so tudi Celjski, ki jih na drugih seznamih iz tega časa ni. Prim. ŠTIH, Celjski grofje, 240s.

²⁴⁸ Landtagsakten I, 117, št. 50; FELDBAUER, Herren und Ritter, 62s, 98s.

²⁴⁹ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 1; KRONES, Landesfürst, 235; MDC X, 150s, št. 446; MDC XI, 96, št. 230; FELDBAUER, Herren und Ritter, 122s, 155s.

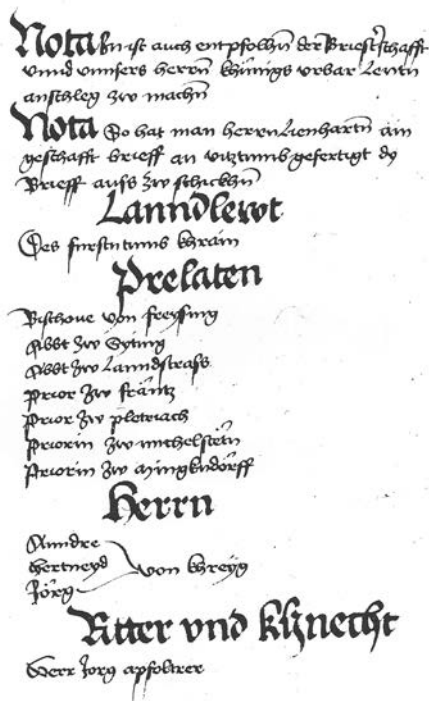
²⁵⁰ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 1; KRONES, Landesfürst, 236.

²⁵¹ Ortenburžani so bili v 14. stoletju najuglednejša koroška gosposka družina. Leta 1355 sta grofa Oto in Rudolf med koroškimi deželskimi gospodi prva pečatila Albrehtov hišni red (MDC X, 150s, št. 446). Deželni privilegij, enak za Koroško in Kranjsko, je bil v členu o podsodnosti grofov, ki so prebivali v deželi Koroški oziroma Kranjski, deželnemu ograjnemu sodišču, gotovo namenjen predvsem Ortenburžanom. Ti na Kranjskem sicer niso »sedeli«, a so imeli poleg matičnega (in največjega) dela svoje posesti na zgornjem Koroškem že od 12. stoletja veliko posesti na Kranjskem, ki so jo upravljali njihovi ministeriali in od konca 13. stoletja dalje gradiščani. Njihovi alođi in (oglejski) fevdi na Kranjskem so bili denimo gradovi in gospostva Kamen, Radovljica, Waldenberg (Pusti grad), Lož, Snežnik, Čušperk, Ortnek, Poljane, Kočevje, Ribnica, Kostel, Kravjek, Goričane, Gutenberg. Zaradi rivalstva med Habsburžani in Luksemburžani je kralj Vencelj leta 1395 Ortenburžanom za vsa njihova gospostva podelil pravico do krvnega sodstva, 22 let pozneje jim je Sigismund priznal še državno neposrednost njihovih gospostev. Vse to je močno vplivalo na njihov položaj v obeh deželah, saj so se začeli izločevati iz njunega pravnega okvira in gosposkega stanu. To ne nazadnje kaže seznam iz obdobja okoli leta 1400, na katerem Ortenburžanov ni. Podobno se je dogajalo z grofi Celjskimi, najprej predvsem v štajerskem okviru, s prevzemom ortenburške dediščine leta 1420 pa v vseh treh deželah. LACKNER, Zur Geschichte, 181ss; ŠTIH, Celjski grofje, 232s, op. 51, 236ss; WUTTE, Zur Geschichte, 46s; FELDBAUER, Herren und Ritter, 154; D. KOS, Ortenburžani, 171s.

²⁵² V Kronesovi objavi je napaka, saj je k Čreteškim štel le Petra in Fricka (Friderika), ne pa tudi Martina (Mertla) in Hertla, ki ju je povezal v eno, sicer iz drugih virov neznano osebo. Vsi štirje bratje so nam na primer znani iz leta 1388, ko so bili vpleteni v spor zaradi neke gornine, Hertel pa nato še iz leta 1406, ko se je zaradi posesti prepiral s kostanjeviškim samostanom. AS 1063, ZL, št. 268, 1388 april 17.; št. 392, 1406 december 15.; glej tudi D. KOS, Blesk zlate krone, 51, 367. Čeprav Čreteških na enem od seznamov iz let 1421–1442 sploh ni, na enem pa je Jurij na repu (glej prilogi 1 in 2), ni dvoma, da so bili v 14. stoletju in v začetku 15. stoletja med najpomembnejšimi kranjskimi rodbinami.

²⁵³ HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1r–2r; StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 3, fol. 17r–18v; glej prilogi 1 in 2.

Slika 19: Začetek radgonskega defenzijskega seznama (1446); med gospodi so navedeni le trije Kraigi. *StLA, Hs. II/14, fol. 126v.*

nah izpričana rodbina ministerialov koroških vojvod (Spanheimov), saj so bili omenjeni že leta 1091. Od začetka 13. stoletja so imeli v rokah urad koroškega stolnika. Vseskozi se so pojavljali med pomembnejšimi koroškimi gosposkimi rodbinami, ki so se do srede 15. stoletja stopile do dveh družin s po enim predstavnikom.²⁵⁹ Na Kranjskem so se Kraigi kot zemljiški gospodje resda pojavljali že od druge polovice 12. stoletja naprej, a so v podkaravanski prostor bolj dejavno posegli šele v zadnji tretjini 14. stoletja. Konrad II. je bil med letoma 1367 in 1384 kranjski glavar,²⁶⁰ v osemdesetih letih pa celo dvorni mojster kralja Venclja Luksemburškega.²⁶¹ Pomemben premik se je Konradu posrečil leta 1371, ko mu je briksenski škof Janez za posojenih 2000 dukatov zastavil celotno blejsko gospostvo, ki ga je že dve leti prej upravljal kot gradiščan. Kraigi so se tako za skoraj dvesto let (do 1558) usidrali na Bledu, saj so zastavo za vedno višjo vsoto večkrat obno-

enem seznamu iz tega časa, datiranim z letom 1422, tako Gothard kot Konrad mlajši, pred njima pa ponovno Čreteški.²⁵⁴ Ker so bili ti v dobrih dvajsetih letih dvakrat pred Kraigi, je treba dopustiti možnost, da so v prvih desetletjih 15. stoletja pripadali kranjskemu gosposkemu stanu.

Leta 1446 so bili na Kranjskem gospodje samo trije Kraigi: Andrej, Hartneid in Jurij.²⁵⁵ *Jorg Pernegger* je med gospode zašel v Friderikovi registraturni knjigi in se potem že v njej dvakrat (enkrat kot *Wernegger*) znašel tudi med nižjim plemstvom.²⁵⁶ Po radgonskem posvetu je bil postavljen na pravo mesto in so ga vabili skupaj z drugimi vitezi ter oprodami. Kranjsko gosposko klop je tako sredi 15. stoletja teoretično zasedala ena družina s tremi predstavniki. Kaj klavrna podoba! Kot smo videli, je bila slika na Koroškem in Štajerskem podobno neugledna. To je bil verjetno eden od razlogov, da sta Friderik III. in potem Maksimilijan I. nekaj uglednejših in vladajoči hiši zvestih rodbin nagradila s povzdignjenjem v gosposki stan.²⁵⁷ Po stopinjah krepitve stanu kranjskih gospodov bomo šli nekoliko pozneje. Nakažimo le, da se je ta v slabem stoletju okreplil za štiri rodbine. Na deželnem zboru v začetku leta 1543 sta namreč gospode predstavljala dva Thurna, pogrešali pa so po enega Turjačana, Kraiga, Črnomaljskega in Lamberga ter neimenovane dediče Trojana Turjaškega.²⁵⁸

Kraigi (tudi Kreig ali Kreyg) so najstarejša v listi-

²⁵⁴ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 5; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 532. Dopustiti je mogoče še možnost, da je ta seznam nastal na začetku leta 1422, še pred onim, ki ga lahko postavimo v čas od srede avgusta 1421 do začetka maja 1422.

²⁵⁵ StLA, Hs. II/14, fol. 126v; VALVASOR, Ehre XV, 348; prilogi 3 in 4.

²⁵⁶ HHStA, Hs. W 10, fol. 137r–138v; priloga 3.

²⁵⁷ Prim. MITTERAUER, Typen, 285s.

²⁵⁸ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); VILFAN, Struktura stanov, 176s. Še pol stoletja pozneje, leta 1590, je premogla Kranjska 8 glavnih gosposkih rodbin (s podvejami) s 25 predstavniki (AS 2, DSK I, šk. 432 (fasc. 290a/1), 964ss).

²⁵⁹ MDC XI, 96, št. 230; LEITNER, Herren von Kraig, 225ss; FELDBAUER, Herren und Ritter, 127ss.

²⁶⁰ AS 1063, ZL, št. 222, 1374 julij 6., Ljubljana; št. 229, 1377 marec 24., Dunaj; KOZINA, Landeshauptleute, 11s; BIZJAK, Beziehungen, 49, op. 51; RUTAR, Herren von Kreyg, 66s; WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 72s, 178; LEITNER, Herren von Kraig, 240s, posebno op. 165. Konrad II. je bil koroški glavar v dveh etapah. Prva je trajala od 1365 do 1367, druga od 1385 do 1398.

²⁶¹ LEITNER, Herren von Kraig, 242s.

čili.²⁶² S pridobitvijo blejskega gospostva je bil postavljen temelj kranjski veji. Kranjsko posest je po bratskem poslu v letu 1385 zastopal Gothard in za njim začasno njegov nečak Konrad III., s seznamov znan kot »mlajši«. Gothard je umrl v prvih mesecih leta 1422, saj ga je škof Bertold novembra 1421 še imenoval *vnser haubtman ze Veldes*,²⁶³ in tudi na enem od seznamov iz leta 1422 ga še najdemo. Konrada mlajšega smo našli na vseh treh kranjskih seznamih iz let 1421–1422, ob tem pa je zanimivo, da je bil tako kot njegov oče tudi on koroški deželni glavar, in sicer kar 34 let (1412–1446). Poleg tega je bil po letu 1424 dvorni mojster vojvode Friderika V. in je veliko časa prebil v njegovi bližini. Prav zato je bila med njegovim glavarovanjem toliko pomembnejša funkcija namestnika – deželnega upravitelja. Teh je bilo v 34 letih kar deset.²⁶⁴ V letu 1444 je bil koroški upravitelj Konradov bratranec (ali nečak?)²⁶⁵ Hartneid Kraig. Hartneid, ki ga v navezi z bratoma Andrejem in Jurijem poznamo iz leta 1446, je bil torej skoraj zagotovo Gothardov sin.²⁶⁶ V virih je bil izpričan leta 1434; umrl je po letu 1459.²⁶⁷ Konrad III. je umrl junija 1446, saj je na radgonskem mobilizacijskem imeniku še vpisan.²⁶⁸ Zapustil je več otrok, med njimi sina Wolfganga II., ki je zapustil Notranjo Avstrijo in zasnoval češko linijo.²⁶⁹

Da se ne bi zapletli v neskončne genealoške razprave, se omejimo na poglobitveni problem. Dovolj očitno je, da so bili Kraigi v prvih desetletjih 15. stoletja še precej enotna družina, ki se je pojavljala tako na Koroškem kot Kranjskem. To poleg za tisti čas povsem vsakdanje službene rotacije obeh Konradov potrjujejo sezname kranjskega plemstva. V literaturi lahko preberemo, da se je rodbina v 15. stoletju razdelila v tri veje: koroško, kranjsko in češko.²⁷⁰ Kranjsko linijo so predstavljali Hartneid, Andrej in Jurij, ki so bili 1446. leta edini kranjski gospodje. Pa so bili res gospodje? Hartneid I. Kraig je bil novembra 1355 med tistimi deželskimi gospodi, ki so prisegli na koroško različico hišnega reda Albrehta II. in nanjo obesili pečate.²⁷¹ Prav zato preseneča, da sta se ob

²⁶² BIZJAK, Razvoj, 120; GORNIK, Bled, 118ss; LEITNER, Herren von Kraig, 241. Konrad II. je leta 1385 od škofa Friderika izposloval soglasje za prodajo gradu in gospostva Bled, ki ga je imel v zastavi za 3000 zlatnikov, bratu Gothardu. Dobro leto pozneje sta se škof in Gothard dogovorila za podaljšanje zastave za deset let, to pot že za 4000 gld. (CKSL, 1385 maj 25., Gradec; 1386 december 19., Brixen). Nadalje glej: AS 1063, ZL, št. 413, 1412 junij 18., Brixen; št. 468, 1421 september 6., Brixen; CKSL, 1421 november 15., Brixen.

²⁶³ Glej zadnjo v prejšnji opombi citirano listino.

²⁶⁴ WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 78ss, 178s. Konrad naj bi se v času, ko je imel skrbništvo nad mladim vojvodo njegov stric Friderik Tirolski, s službo pri vojvodi osebno okoristil. Zamero je Friderik V. ohladil tako, da po Kraigovi smrti med svojo vladavino na Koroškem sploh ni več imenoval deželnega glavarja, ampak le upravitelja (str. 85s). Več o Konradu III. LEITNER, Herren von Kraig, 249ss.

²⁶⁵ Hartneid je izpričan kot *verbeser der haubtmanschaft in Kernnden anstat des edelen herrn Connrats von Kreig meines lieben vettern* (WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 82). *Vetter* je bil lahko bratranec (stričev sin) ali stric (očetov brat). Lahko je bil tudi nečak ali celo kak drug krvni sorodnik. Prim. PREINFALK, Rodbina, 357s, 365.

²⁶⁶ Na podlagi genealoške preglednice, ki jo je sestavil LEITNER, Herren von Kraig, 236, je mogoče reči, da je imel Konrad II. šest ali celo sedem sinov: Konrada III., Leopolda I., Hansa (Jana) I., Hartneida II., Jurija II. in Andreja I., enkrat je omenjen še Tomaž. Nekaj pozneje (str. 246) piše, da so bili le prvi trije zanesljivo njegovi sinovi, drugi trije pa le po Wissgrillu (WISSGRILL, Schauplatz, 279). O Gothardu (I.) poleg že povedanega vemo malo (glej še LEITNER, Herren von Kraig, 247). Vse do smrti je upravljal zastavljeno blejsko gospostvo. Čeprav mu Leitner ne pripisuje potomstva, se zdi nadvse verjetno, da so bili Hartneid, Andrej in Jurij njegovi sinovi. Hartneid se tako ali tako pojavlja kot Konradov *vetter* in ne *bruder* (op. 265). Leta 1446 so bili uvrščeni na kranjski in ne koroški del seznama, na katerem je Konrad III. Vse kaže, da se je kranjska veja, ki jo je začel Gothard, dotlej že ločila od koroške s Konradom na čelu. Uganka ostaja, zakaj na koroškem seznamu ni Hansa, saj je umrl šele leta 1464. Konrad III., Leopold I. (umrl 1433) in Hans so sicer v dvajsetih letih pospravili dediščino Hansa, zadnjega gospoda Ehrenfelsa.

²⁶⁷ LEITNER, Herren von Kraig, 248. Zanimivo je, da Leitner tu Hartneida označuje za Hansovega bratranca; o tem sploh ne moremo dvomiti.

²⁶⁸ Prim. LEITNER, Herren von Kraig, 254s.

²⁶⁹ RUTAR, Herren von Kreyg, 67s; LEITNER, Herren von Kraig, 255ss.

²⁷⁰ RUTAR, Herren von Kreyg, 67ss (opozarjamo na nesistematičnost navajanja podatkov in potrebo po pazljivi uporabi tega dela); BIZJAK, Beziehungen, 49, op. 51. Ožja koroška linija je izhajala iz Hansa (Jana) in je z njegovim pravnukom Konradom VI. izumrla 1564 (LEITNER, Herren von Kraig, 236, 267).

²⁷¹ MDC X, 150s, št. 446.

kupoprodajnem poslu z zastavljenim blejskim gospostvom leta 1385 brata Konrad (II.) in Gothard titulirala le z *erber vnd vest ritter*.²⁷² Listine, ki so leta 1412 in 1421 utrjevale njihovo zastavno posest, prav tako ne kažejo, da bi imeli Kraigi (Gothard) kaj višji položaj.²⁷³ Doslej je historiografija izhajala samo iz Valvasorjevega seznama iz leta 1446, na katerem so trije Kraigi eksplicitno označeni za gospode. Enako je s Friderikovim seznamom iz istega leta; v obeh je govor o *Herrn* oziroma *Herren in Krayn*.²⁷⁴ Tema smo dodali še štiri sezname kranjskega plemstva, ki za gospode sicer niso imeli posebne »rubrike«, a so Gotharda I. in Konrada III. vedno uvrščali na prvo ali najmanj drugo mesto (za Čreteškimi), to pa je že v prvi četrtini 15. stoletja poudarjalo njun posebni, recimo gosposki položaj. V resnici so ga – vsaj formalno – pridobili šele 20 let po radgonskem meddeželnem zboru, ki jih je na Koroškem in Kranjskem postavil v gosposki stan. Globočnik je sicer nekje pobral, da so postali Kraigi leta 1444 baroni in leta 1507 člani kranjskih deželnih stanov, a tega seveda ne smemo resno jemati.²⁷⁵

23. oktobra 1466 je Friderik III. povzdignil cesarskega svétnika Andreja Kraiga, njegovega brata Jurija, mrzlega nečaka Konrada IV.²⁷⁶ in njihove potomce (iz kranjske in ožje koroške – Konradove linije) v barone s Kraiga. Hkrati jim je podelil pravico do pečatenja z rdečim voskom in potrdil njihove fevde.²⁷⁷ Andrej in Jurij sta se konec petdesetih in v prvi polovici šestdesetih let v listinah in pisnih naslavljala oziroma podpisovala le z *von Kreyg*,²⁷⁸ Andrej pa je že dober mesec po cesarjevi podelitvi temu ponosno dodal baronski naziv (*freiherr*). To je potem pri njem in sorodnikih postalo vsakdanje.²⁷⁹ Glede na povedano bi lahko sklenili, da so kranjski Kraigi kljub na prvi pogled poznemu, a za tedanje razmere pravzaprav zgodnjemu formalnemu povzdignjenju v baronski, tj. gosposki stan, med (edine?) kranjske gospode de facto sodili že v desetletjih predtem. To potrjuje najprej njihov položaj, ki odseva s plemiških seznamov. Na Kranjskem so med drugim posedovali nezanemarljivo blejsko gospostvo in so bili tu podaljšana roka brikenskega škofa. Predvsem pa ne smemo pozabiti na njihove korenine, saj segajo v 11. stoletje in so jih s službo pri koroškem vojvodi pripeljale med najpomembnejše in redke (dve ali tri) koroške gosposke družine prve polovice 15. stoletja. Gosposki status, ki so ga že imeli v matični deželi,²⁸⁰ je gotovo vplival na njihov položaj na Kranjskem.

Jurij in Andrej Kraig sta bila cesarska svétnika in sta bila sredi druge polovice 15. stoletja pogosto omenjena. Jurij je imel blejsko gospostvo v zastavi vse do smrti (pred 1486), potem pa ga je nasledil sin Hartman III. Njuno trdo ravnanje je že pred letom 1500 sprožilo več kmečkih nemirov.²⁸¹ Po Unrestu naj bi se Jurij aprila 1470 skupaj s še nekaterimi Kranjci udeležil meddeželnega zbora v koroškem Šentvidu.²⁸² Andrej je bil

²⁷² CKSL, 1385 maj 25., Gradec; 1385 oktober 13., Brixen.

²⁷³ Glej op. 262. *Ich Gothart der Kreyger... / Ich Gothart von Kreyg ... / ... der edl vnser lieber getrewer her Gothardt vnser haubtman ze Veldes ...*

²⁷⁴ HHStA, Hs. W 10, fol. 137r; StLA, Hs. II/14, fol. 126v; VALVASOR, Ehre XV, 348; prilogi 3 in 4.

²⁷⁵ GLOBOČNIK, Adel, 14; po njem RUTAR, Herren von Kreyg, 67.

²⁷⁶ Konrad je bil po Rutarju (str. 68) sin Jana I. in nečak Konrada III.; to potrjujejo novejšje razprave. Bil je torej sin Andrejevega in Jurijevega bratranca. Dokument poznamo samo po Chmelovem regestu, ta pa – skoraj gotovo po dikciji listine – uporablja izraz Vetter. Prim. tudi LEITNER, Herren von Kraig, 263, 266.

²⁷⁷ CHMEL, Regesta Friderici III., 482, št. 4713.

²⁷⁸ Npr.: OTOREPEC, Gradivo za zgodovino Radovljice, 27ss, št. 114, 116, 120, 129; AS 1063, ZL, št. 678, 1460 februar 11., Dunaj; št. 684, 1460 junij 27., Bled; št. 690, 1460 november 17., Bled; št. 737, 1465 september 17., Krško(?).

²⁷⁹ AS 1063, ZL, št. 747, 1466 november 27., Galgen; št. 748, 1466 december 4., Salzburg; št. 752, 1467 april 12.; št. 754, 1467 april 22.; št. 767, 1469 januar 14.; CKSL, 1472 april 6.; KOMATAR, Schloßarchiv, 135, št. 488; 228s, št. 497s; Vodnik po arhivih Češke republike, 147, št. 447.

²⁸⁰ LEITNER, Herren von Kraig, 228ss. Kot gospode so Kraige na Koroškem občasno titulirali že od srede 13. stoletja. Kljub temu je bil v barona leta 1466 povzdignjen tudi Konrad IV. iz koroške linije.

²⁸¹ LEITNER, Herren von Kraig, 261s; GORNIK, Bled, 40s.

²⁸² UNREST, Österreichische Chronik, 29.

leta 1468 omenjen kot stanovski odposlanec in med opolnomočenimi namestniki (odve-tniki), ki jih je cesar imenoval za čas svoje odsotnosti.²⁸³ Deset let pozneje (junija 1478) ga je cesar kot oskrbnika v Krškem pozval na skupno zasedanje štajerskih in koroških stanov,²⁸⁴ to pa kaže, da je bil status deželana tedaj še ohlapno definiran. Na eni strani si lahko mislimo, da je imel Andrej posest tudi na Koroškem in Štajerskem, lahko pa ga je cesar na zbor poklical le kot svojega zaupnika. Andrej je bil sicer v svoji karieri oskrbnik v Waldenbergu pri Radovljici, Forhteneku pri Celju in v Krškem, med letoma 1474 in 1478 je dokumentiran kot glavar oziroma zastavni upnik salzburškega gospostva Breži-ce, očitno pa je imel tudi gospostvo in urad Radovljica.²⁸⁵ Jurijev sin Hartman je umrl najpozneje 1501, saj je bila Poliksena decembra tega leta označena kot vdova barona Hartmana Kraiga in gospodarica blejskega gospostva.²⁸⁶ Že po dveh letih je bila drugič poročena z Jurijem Puchheimom, ki se je kmalu razglasil za upravnika gospostva.²⁸⁷ Zastavni gospodje (upniki) so bili seveda še naprej Kraigi, a Poliksena formalno ni mo-gla upravljati gospostva, Krištof, sin iz prvega zakona, pa je postal polnoleten šele leta 1518.²⁸⁸ Ker je bil blejski grad leta 1509 poškodovan v potresu, so Kraigi (Puchheim) gospostvo nekaj let upravljali iz Radovljice.²⁸⁹ S Krištofovo smrtjo leta 1547 je kranjska veja v moški liniji izumrla. Vdova Ana se je poročila z Antonom Thurnom; ta je gospo-stvo upravljal do leta 1558.²⁹⁰

Skoraj tri leta pred Kraigi je cesar v gospose povišal **Črnomaljske**. Po rešitvi iz obleganega dunajskega Hofburga, kamor so Friderika III. z majhnim spremstvom stisnili njegov brat nadvojvoda Albreht VI., spodnjeavstrijska stanovska opozicija in jezni Du-najčani, se je cesar hitel zahvaljevati tistim, ki so mu v stiski stali ob strani. V ta kontekst sodi listina o izboljšanju kranjskega grba. To je Friderik izstavil že januarja 1463, ob tem pa je opozoril na zasluge poimensko naštetih kranjskih deželanov, ki so mu pomagali v sporu z bratom in ga prišli reševati na Dunaj.²⁹¹ Nenadna Albrehtova smrt (2. 12. 1463) je cesarja odrešila marsikatere skrbi. Prinesla mu je oblast nad obema Avstrijama, mu navi-la samozavest in pomnožila hvaležnost. Že 26. decembra je svojega svétnika ter glavarja v Postojni in na Krasu Jurija Črnomaljskega in njegovega brata Gašperja, sicer svojega stolnika, oba viteza, zaradi zaslug pri rešitvi na Dunaju in beneškem obleganju Trsta (Gašper je bil tedaj tržaški glavar) imenoval za *vnsern vnd des heiligen reichs auch vnsern erblichen fürstenthumen vnd lande rechten panierherrn* z vsemi pravicami in privilegiji. Hkrati jima je podelil pravico do pečatenja z rdečim voskom, vse to pa je veljalo tudi za njune potomce.²⁹² Črnomaljski so verjetno istega dne dobili v fevd na novo ustanovljeni urad dednega točaja na Kranjskem in v Slovenski marki, ki pa je imel samo častno težo in ni prinašal premoženjskih koristi.²⁹³ *Panierherr* ali tudi *banyerherr* je bil gospod, ki je smel po izrecni podelitvi te pravice nositi lastno (bojno) zastavo z lastnim grbom. To je pomenilo, da se je lahko s svojim moštvom udeležil bojnega pohoda. Podelitev časti

²⁸³ Landtagsakten II, 94ss, št. 132; 101s, št. 136.

²⁸⁴ Prav tam, 168.

²⁸⁵ LEITNER, Herren von Kraig, 263ss; BIZJAK, Beziehungen, 49s; OTOREPEC, Gradivo za zgodovino Radovljice, 27ss, št. 114, 116, 120, 129, 144, 154; glej tudi op. 278 in 279.

²⁸⁶ AS 1063, ZL, št. 977, 1501 december 1.

²⁸⁷ AS 1063, ZL, št. 1008, 1503 december 13.; št. 1031, 1505 avgust 26., Bled – *Jorg herr zu Puechhaim ... die zeit ain verwalter der herschafft zu Veldes*.

²⁸⁸ AS 1063, ZL, št. 1172, 1518 december 1., Brixen; GORNIK, Bled, 50, 121s; LEITNER, Herren von Kraig, 262, 265.

²⁸⁹ GORNIK, Bled, 43, 47, 121.

²⁹⁰ Prav tam, 121s.

²⁹¹ AS 1063, ZL, št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto.

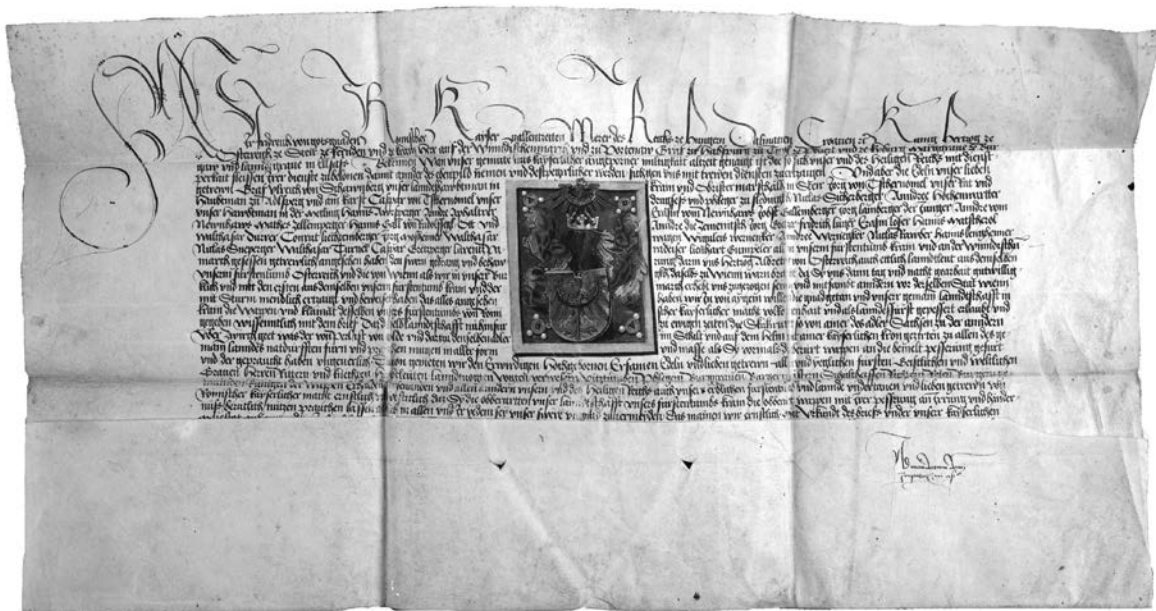
²⁹² CKSL, 1463 december 26., Dunajsko Novo mesto (s pojasnilom o datiranju); AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, š. 65; BIRK, Urkunden-Auszüge, 405, št. 705; DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 348; JARC, Gospodje Črnomaljski, 123.

²⁹³ BIRK, Urkunden-Auszüge, 405, št. 706; JARC, Gospodje Črnomaljski, 123.

lastne zastave je bilo torej neke vrste stanovsko povišanje, ki je bilo namenjeno le vite-zom.²⁹⁴ Prepričani smo lahko, da je bila podelitev častnega naziva praporščaka nič dru-gega kot povišanje v gospode, natančneje v barone. Že dan po podelitvi sta Črnomaljska izstavila reverz, s katerim sta se v svojem imenu in v imenu svojih potomcev zavezala, da povišanje deželnemu knezu, deželi Kranjski in drugim avstrijskim deželam ne bo v škodo, da bodo pred deželnim knezom, njegovimi dediči in pred njegovimi ograjnimi sodišči pravo dajali in jemali (*recht geben und nemen*) ter da se bodo nasploh obnašali kot poslušni deželani.²⁹⁵ Viljem Putsch, ki je okoli leta 1530 v dunajski listinski kamri urejal listine,²⁹⁶ je ta reverz registriral z oznako *Newherrn* in v izvleček zapisal, da sta ga brata Črnomaljska izstavila *als sy von kaiser Fridrichen zu herren gemacht worden*.²⁹⁷ Trditve še dodatno podkrepita pravica do rdečega voska, ki so jo ob povzdignjenju v ba-rone dobili tudi Kraigi, in dejstvo, da so se Črnomaljski potem titulirali z baroni oziroma gospodi.²⁹⁸

Pomoč na Dunaju in v Trstu seveda ni bila edini razlog za vzpon črnomaljske rodbi-ne. Bili so prva znana plemiška rodbina v Beli krajini; med spanheimskimi ministeriali je bil leta 1263 omenjen Friderik *de Zerno^emel*. Vse do 15. stoletja niso igrali pomembnejše

Slika 20: Listina o izboljšanju kranjskega grba, ki jo je Friderik III. izstavil zaradi zaslug poimensko naštetih kranjskih deželanov. Med njimi sta bila tudi Jurij in Gašper Črnomaljski. AS 1063, ZL, št. 716, 1463 I. 12., *Dunajsko Novo mesto*.

²⁹⁴ JARC, Gospodje Črnomaljski, 135ss, op. 17 in 32.

²⁹⁵ HHStA, AUR (Rep. I), 1463 december 27., Dunajsko Novo mesto (leži pod letom 1464!); CHMEL, Regesta Friderici III., 410, št. 4044.

²⁹⁶ Glej NARED, Privilegij, 22s.

²⁹⁷ HHStA, AB IV B 26 (alt 333/4), 145s. Tudi v registih je govor o povzdignjenju v gosposki stan (glej op. 295 in HHStA, AB XIV/1, Bd. 7, leto 1464), o podelitvi baronata pa v HEINIG, Kaiser Friedrich III., 233.

²⁹⁸ Npr.: AS 1063, ZL, št. 787, 1474 november 6., Novo mesto (*den edlen heren herren Casparen freyherren zu Tschernömel*); HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 9–10, 1476 marec 6.; 1476 julij 13. (*dem edlen herren herren Casparen von Tscharnomel*).

vloge, poleg tega nam skopi viri ne omogočajo resne seznanitve z rodbino, katere izvor še vedno ni zanesljivo pojasnjen.²⁹⁹ Presenetljivo je, da Črnomaljskih ne najdemo na prvih dveh seznamih kranjskega plemstva, čeprav so na njih tudi možje iz Bele krajine (Metlike). *Merten von Tschornomel* je na koncu drugega seznama iz let 1421–1422,³⁰⁰ skoraj iz istega časa so nam z drugega seznama kot *deželani v Metliki* poleg Martina znani še Henrik, Peter in Hans.³⁰¹ Martina je vojvoda Friderik Tirolski kot skrbnik Ernestovih otrok leta 1431 imenoval za kranjskega vicedoma;³⁰² to službo je opravljal sedem let.³⁰³ Jurij je po besedah poznejšega cesarja Friderika leta 1436 skupaj z njim prejel viteški udarec,³⁰⁴ Peter pa je bil v istem času oskrbnik na koroškem Landskronu.³⁰⁵ Dvig med najpomembnejše kranjske plemiške družine je uspel Martinovima sinovoma, že omenjenima Juriju in Gašperju. Po izumrtju vitezov Hmeljniških je Jurij okoli leta 1440 od deželnega kneza prejel njihovo gospodstvo v fevd.³⁰⁶ V letih 1442–1445 je bil kranjski vicedom,³⁰⁷ okrog leta 1450 deželni upravitelj,³⁰⁸ med letoma 1455 in 1479 glavar v Postojni in na Krasu ter v Trstu.³⁰⁹ 1474–1480 je bil oskrbnik loškega gospodstva.³¹⁰ Na Friderikov seznam (1446) sta vpisana Jurij in ostareli Martin, na radgonskega poleg njiju še drugače neznani Krištof.³¹¹ Presenetljivo je, da na njem (še) ni Gašperja, ki mu je freisinški škof Janez 1449 za šest let zaupal oskrbnništvo klevevskega gospodstva s Prežekom in Otokom. Črnomaljski so to oskrbnništvo obdržali večji del druge polovice 15. stoletja.³¹² Gašper je bil tudi cesarski oskrbnik v Kostanjevici in na Smledniku ter kratek čas tržaški glavar.³¹³

Črnomaljska sta znala unovčiti naklonjenost dvora in politični vpliv. Novembra 1461 je Gašper od cesarja za 700 ogrskih gld. kupil trg Črnemelj s sodiščem in mitnico. Cesar si je pridržal pravico do ponovnega odkupa. Črnomelj je pod deželnoknežjo oblast spet prišel po več kot sto letih (1568).³¹⁴ Dobro leto pozneje je Jurij od cesarja za 2000 dukatov kupil štajersko gospodstvo Štatenberg.³¹⁵ Premožnost, ugled med kranjskimi rodbinami in opora, ki sta jo Jurij in Gašper zagotavljala cesarjevi politiki na (južnem) Kranjskem, so Črnomaljske iz kranjskih vitezov naredili gospode. Tako kot Andrej Kraig je bil Jurij Črnomaljski novembra 1468 imenovan za namestnika med cesarjevo odsotnostjo, pozimi 1475 pa je bil med šestimi Kranjci na srečanju predstavnikov notranjeavstrijskih stanov s cesarskimi svétniki.³¹⁶ Jurijeve dejavnost se je zadnja leta sicer prevesila na

²⁹⁹ Prim.: ŠTIH, Goriški grofje, 107ss; D. KOS, Urbarji za Belo krajino, 65ss; JARC, Gospodje Črnomaljski, 117ss.

³⁰⁰ Glej prilogo 2.

³⁰¹ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 5; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 532; JARC, Gospodje Črnomaljski, 120.

³⁰² CKSL, 1431 julij 22., Innsbruck; BIRK, Verzeichniss V, CCLXIII, št. 3010.

³⁰³ ŽONTAR, Kranjski deželni vicedom, 297. V začetku štiridesetih let je bil Martin še kranjski deželni upravitelj (CKSL, 1442 januar 8., Ljubljana).

³⁰⁴ LHOTSKY, AEIOV, 197.

³⁰⁵ D. KOS, Bela krajina, 21. Peter Črnomaljski se je leta 1446 uvrstil v štajersko plemstvo (Landtagsakten I, 119, št. 50; VALVASOR, Ehre XV, 346).

³⁰⁶ JARC, Gospodje Črnomaljski, 120.

³⁰⁷ ŽONTAR, Kranjski deželni vicedom, 297.

³⁰⁸ KOZINA, Landeshauptleute, 16; D. KOS, Bela krajina, 21.

³⁰⁹ Prim. BIZJAK, Beziehungen, 50. Bizjak navaja, da naj bi bil Jurij tržaški glavar vsaj od leta 1469 naprej, drugje pa najdemo, da je bil med letoma 1468 in 1472 tržaški glavar Nikolaj Jamski – TROTTER, Burggrafen, 54ss; NARED, Erazem (Pred)jamski, 10.

³¹⁰ BLAZNIK, Škofja Loka, 451.

³¹¹ Prilogi 3 in 4; StLA, Hs. II/14, fol. 127r–127v; VALVASOR, Ehre XV, 348s.

³¹² BLAZNIK, Zemljiška gospodstva, 13.

³¹³ Prim. BIZJAK, Beziehungen, 50, op. 55. Grad in gospodstvo Smlednik mu je cesar Friderik III. zastavil leta 1458 za posojenih 1000 gld. (DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 29).

³¹⁴ CKSL, 1461 november 4., Gradec; BIRK, Urkunden-Auszüge, 381, št. 529s; GOLEC, Družba, 7, 11.

³¹⁵ JARC, Gospodje Črnomaljski, 123.

³¹⁶ Landtagsakten II, 101s, št. 136; 146.

Štajersko, tako da je bil konec sedemdesetih let imenovan celo za deželnega glavarja.³¹⁷ Njegova sinova Baltazar in Henrik nista zapustila otrok.³¹⁸ Tudi Gašper je očitno užival zaupanje deželanov, saj ga drugače na mariborskem meddeželnem zboru ne bi (skupaj z Jurijem Turjaškim) izbrali za zbiralca oziroma skrbnika tedenskega denariča na ožjem Kranjskem.³¹⁹ O Gašperju v stanovskih dokumentih drugega ne najdemo. Njegov sin Hans se je podobno kot stric Jurij še mlad znašel na dvoru Maksimilijana in naj bi bil ob njegovem kronanju leta 1486 »narejen za viteza«.³²⁰ V letu 1515 je postal oskrbnik freisinških dolenskih posesti, bil je tudi zastavni gospod Štatenberga. V stanovskih spisih v drugem desetletju 16. stoletja se nam kaže kot pomemben kranjski deželan, izvrševalec stanovskih in cesarskih nalog, pečatnik stanovskih pooblastil in seveda davčni zavezanec.³²¹ Črnomaljski so se po poroki Hansovega sina Krištofa z Marjeto Svibensko leta 1535 preselili v Avstrijo, vendar so kranjsko posest dokončno odprodali šele v nekaj desetletjih. Zato ne preseneča, da so Krištofa na kranjskem deželnem zboru leta 1543 še vedno pričakovali med gospodi.³²²

O **Turjaških (Auerspergih)** je v zadnjih letih nastalo nekaj dobrih tekstov, ki se ukvarjajo z njihovim izvorom, razvejeno genealoško in posestno strukturo.³²³ V spodnjih vrsticah bomo zato le povzeli nekaj najpomembnejših trenutkov s poti, ki je Turjačane popeljala do morda najvplivnejše ali vsaj najbolj znane kranjske plemiške rodbine.

Iz vsega, kar smo v tej razpravi že zapisali, je vidno, da se je vrh kranjskega plemstva oblikoval precej počasneje kot na primer na Štajerskem ali Avstrijskem. Prvi razlog je bil ozek krog gospodov, drugi perifernost nehomogene dežele. Do neke mere je šlo tudi za nezaupanje deželnega kneza, saj si drugače ne moremo razlagati dejstva, da so bile najpomembnejše deželne funkcije (deželni glavar, vicedom) z nekaj izjemami³²⁴ še globoko v 15. stoletje v rokah tujcev, štajerskih, koroških in avstrijskih plemičev. Kranjsko plemstvo je na svoj trenutek čakalo bolj z utrjevanjem gospodarske moči kot s slinjenjem ob politično-upravnih funkcijah. Stvari so se začele spreminjati z vladarsko osamosvojitvijo Friderika V./III., ki se je že na začetku zameril avstrijskim stanovom in Dunaju (čustvo je bilo seveda obojestransko) ter je med letoma 1440 in 1470 prebival večinoma na Štajerskem – v Gradcu in Dunajskem Novem mestu, ki je tedaj sodilo še pod Štajersko.³²⁵ Bližina knežje rezidence in trdnejša povezava notranjeavstrijskih dežel je omogočala intenzivnejše sodelovanje s centrom oblasti. To se je med drugim kazalo v povečani vlogi Kranjcev v upravno-političnem aparatu deželnega kneza, pri tem pa so poleg Črnomaljskih in Lambergov največje koristi imeli prav Turjaški.³²⁶

Kranjska linija Turjačanov se je sredi 15. stoletja razdelila na dve veji; začetnika sta bila brata Volker in Engelhard. Ta dva sinova Dipolda s Turjaka sta leta 1443 po sorodniku Janezu II. Šumberškim podedovala njegov del Šumberka pri Žužemberku. Dedovanje je potrdil k zavezništvom stremeči kralj Friderik. Volker (1401–1455) in Engelhard (1404–1466) sta za svojega življenja rodbinsko posest upravljala skupaj, po smrti Engelharda pa so njuni otroci razdelili posest in se razdelili v dve veji. Volkerjevi potomci so dobili šumberško dediščino (šumberška veja), Engelhardovi so nadaljevali

³¹⁷ GZM IX/57; Landtagsakten II, 190, št. 196; 193, št. 198; BIZJAK, Beziehungen, 50.

³¹⁸ JARC, Gospodje Črnomaljski, 124.

³¹⁹ Landtagsakten II, 149ss, št. 166.

³²⁰ JARC, Gospodje Črnomaljski, 124.

³²¹ DSKS I, 32s, št. 28; 37, št. 30; 45, št. 37; 100ss, št. 80s; 107, št. 85; 116, št. 94; 128, št. 101; 146, št. 114; 155, št. 120; DSKS II, 181s, št. 135; 189, št. 139.

³²² AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216), seznam odsotnih gospodov; o izselitvi JARC, Gospodje Črnomaljski, 124.

³²³ PREINFALK, Gospodje Turjaški, zlasti 74ss; PREINFALK, Auerspergi, 39ss; 552ss; KOMAC, Vzpon Turjaških, 15ss, 151ss.

³²⁴ Ena od teh je bilo kratko glavarovanje Jurija II. Turjaškega v letih 1421–1422 (glej poglavje o plemiških seznamih).

³²⁵ O tem SUTTER, Residenzen, 132ss.

³²⁶ KOMAC, Vzpon Turjaških, 41; PREINFALK, Služba Turjačanov, 124s.

glavno (turjaško) vejo.³²⁷ Engelhard je po umrlem sorodniku Herbardu VIII. že pred letom 1455 dobil naziv dedni komornik na Kranjskem in v Marki, ki je pozneje ostal njegovim potomcem.³²⁸ Glavno linijo so po letu 1466 predstavljali bratje Pankrac, Volker in Lovrenc. O mlajših dveh vemo razmeroma malo, nekaj več o Pankracu II., ki je podedoval naziv dedni komornik in je leta 1470 z zakupom urada za 22 let postal glavav v Metliki. Bil je tudi oskrbnik na Čušperku in Podsredi. Ob smrti (1496) je zapustil sinove Oktavijana, Darija in Trojana, ki je pozneje nadaljeval glavno vejo. Njihov varuh je postal stric Volker, ki je že dalj časa živel v Spodnji Avstriji. Tam je spočel avstrijsko linijo Auerspergov.³²⁹

Čeprav je bil Pankrac v sporu med vojvodskima bratoma odkrito na Albrehtovi strani,³³⁰ je utegnil po njegovi smrti brez škode presedlati v cesarski tabor. Poleg dedne, čeprav formalno podeljene funkcije komornika Kranjske in Marke je imel še vlogo cesarjevega stolnika.³³¹ V nam poznanih virih se je kot deželan pojavil le leta 1475 na notranjeavstrijskem stanovskem srečanju v Wolfsbergu, ki se ga je udeležil skupaj s petimi Kranjci.³³² Darija so stanovi aprila 1510, malo pred smrtjo, na deželnem zboru določili za davčnega prejemnika v Ribnici.³³³ Razmeroma redko je, bržčas zaradi mladosti in pogostega zadrževanja na Dunaju, v stanovskih debatah omenjen Trojan (r. 1495). Cesar Maksimilijan ga je pri dobrih dvajsetih letih imenoval za svojega komisarja na ljubljanskem deželnem zboru konec leta 1517 in s tem napovedal, da bo fant za dvor še koristen.³³⁴

Šumberška veja Volkerja V. je bila v tem obdobju občutno uspešnejša od glavne Engelhardove veje, predvsem pa je bila pomembnejša v kontekstu te obravnave. Poleg hčere Suzane je imel Volker sinove Hansa, Viljema in Jurija. V že nekajkrat omenjenem navalu hvaležnosti po razbitju dunajskega obleganja je Friderik III. 5. januarja 1463 trem šumberškim bratom podelil na novo ustanovljeni urad (naziv) dednih maršalov na Kranjskem in v (Slovenski) Marki.³³⁵ Po Heinigovem mnenju so bile tovrstne podelitve način, na katerega se je finančno šibki cesar poceni oddolžil svojim privržencem – nazivi so bili častni in so komajda prinašali kako premoženjsko korist – in hkrati dobil večji nadzor nad deželo ter jo skušal integrirati. Turjačani so lep primer uspešnosti take politike, seveda v obojestransko korist.³³⁶ Konec februarja istega leta je dal trem bratom in njihovem stricu Engelhardu dovoljenje, da smejo na svojem gradišču Šumberk zgraditi grad in trdnjavo,³³⁷ še nekaj dni pozneje pa je Viljemu in Engelhardu dovolil, da se za

³²⁷ PREINFALK, Auerspergi, 70, 553, 558s (rodovniki); KOMATAR, Schloßarchiv, 123ss, št. 488 (delilna pogodba z dne 1467 julij 22.); D. KOS, Urbarji za Belo krajino, 56. Glavna akterja pogodbe sta bila na šumberški strani Viljem, dedni maršal na Kranjskem in v Marki, na turjaški Pankrac, dedni komornik na Kranjskem in v Marki.

³²⁸ PREINFALK, Auerspergi, 86s. Naziv komornik je na Turjaške (najprej Herbarda) prešel leta 1407 kot dediščina po Čreteških, ki so ga imeli že od leta 1342; Herbardova mati je bila namreč Elizabeta Čreteška (prav tam, 56; KOMAC, Vzpon Turjaških, 38).

³²⁹ PREINFALK, Auerspergi, 87ss, 559.

³³⁰ Prim. CHMEL, Regesta Friderici III., 395, št. 3949.

³³¹ CHMEL, Regesta Friderici III., 561, št. 5648; KOMATAR, Schloßarchiv, 228ss, št. 496, 498, 500; HEINIG, Kaiser Friedrich III., 146s, 231; KOMAC, Vzpon Turjaških, 44s.

³³² Landtagsakten II, 146. Preinfalkova navedba (Auerspergi, 89), da je bil leta 1485 sprejet med kranjske deželane, je napačna, saj gre pri citiranem dokumentu za vabilo na deželno pravdo.

³³³ DSKS I, 37, št. 30.

³³⁴ Prav tam, 146, št. 114; DSKS II, 187, št. 138; 189s, št. 140. Po Maksimilijanovi smrti je bil Trojan skupaj z Jurijem Schnitzenbaumom izbran za kranjskega predstavnika v odpravi, ki se je šla v Španijo pokloniti novemu cesarju Karlu V. Pozneje je bil med drugim cesarski svetnik in namestnik v Spodnji Avstriji. Umril je 1541. BURKERT, Reise, 37s; PREINFALK, Auerspergi, 90s.

³³⁵ AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 137, str. 893–895, prepis listine 1463 januar 5., Dunajsko Novo mesto; prav tam, fasc. 119; VALVASOR, Ehre X, 298; KOMATAR, Schloßarchiv, 34, št. 474; CHMEL, Regesta Friderici III., 399, št. 3962.

³³⁶ HEINIG, Kaiser Friedrich III., 231.

³³⁷ AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 137, str. 895–897, prepis listine 1463 februar 28., Dunajsko Novo mesto (... *erlauben vnnd vergunnen ihm auch wissentlich mit dem brief, daß sy auf ihren purghstall Schönberg, in vnsern fürstenthumb Crain gelegen, ain gschloß vnd vessten pauen machen* ...); KOMATAR, Schloßarchiv, 118, št. 476; PREINFALK, Auerspergi, 73.

škodo, ki sta jo imela zaradi obleganja na Dunaju, odškodujeta pri Albrehtovih privržen-
cih v obeh Avstrijah.³³⁸

Najstarejši brat Hans (III.) je umrl že sredi šestdesetih let, preostala dva pa je bilo
mogoče v naslednjih desetletjih pogosto srečati. Leta 1469 jima je dal Friderik v oskrbo
grad Žužemberk, ki ga je dotlej imel Albreht Melz.³³⁹ Grad je bil očitno bolj pod Jurijevo
upravo, saj je cesar dve leti pozneje le njega naslavljal kot stolnika in oskrbnika v Žu-
žemberku.³⁴⁰ V rokah je imel tudi oskrbništvo Mokronoga.³⁴¹

Viljem je bil ne le najbolj prepoznaven Turjačan svojega časa, ampak zaradi bogastva,
zvez, častnih in donosnih funkcij v zadnji tretjini 15. stoletja nemara tudi najvplivnejši
Kranjec sploh. Po letu 1463, ko je z bratoma dobil naslov dedni maršal, je nadaljeval
kariero pri cesarju. Veliko premoženje, razporedeno po Kranjskem, Štajerskem in Spodnji
Avstriji, mu je prilepilo vzdevek Bogati in omogočilo, da se je kot kreditor še bolj pri-
kupil cesarju in si zagotovil trdno mesto na dvoru. Kranjskim titulam je dodal funkcijo
cesarskega komornika (po letu 1468 morda celo neprekinjeno) in svétnika (Rat). Fride-
rikov odposlanec je bil tako na regensburškem državnem zboru (1471) kot na nekate-
rih deželnih zborih.³⁴² V začetku leta 1483 je za okroglih 18 let postal kranjski deželni
glavar. Poleg tega je v letih 1489–1497 kot vicedom upravljal kranjsko deželnoknežjo
posest.³⁴³ Zanimiva je Viljemova izjava iz februarja 1494, da je kralj Maksimilijan njemu
in njegovim dedičem (sic!) v oskrbo odstopil deželno glavarstvo na Kranjskem skupaj z
ljubljskim gradom, kranjski vicedomski urad in kot priboljšek h glavarški plači mitni-
co v Logatcu. Vse to je Viljem obdržal z enakimi pogoji, kot so veljali pod Friderikom
III.³⁴⁴ Odveč je dvomiti, da je bil Viljem tedaj eden najbolj izpostavljenih deželanov in
da se je pojavil na večini kranjskih deželnih zborov. Vprašanje je le, ali se je tam lahko
potegoval za stanovske interese ali pa je bil samo podaljšana roka deželnega kneza. V
začetku leta 1501 je Viljema na ljubljanskem gradu, sedežu kranjskega deželnega glav-
arja, zamenjal nečak, Jurijev sin Hans. Miha Preinfalk je popravil teze starejše literature,
da je ostal Viljem glavar vse do »smrti«³⁴⁵ leta 1506, ter personalno zamenjavo uvrstil med
april 1500 in maj 1501.³⁴⁵ Ta časovni obroč zelo zoži novi glavar sam, saj je 10. februarja
1501 v Linzu spisal listino z novico, da ga je kralj Maksimilijan imenoval za deželnega
glavarja in mu predal grad Ljubljana.³⁴⁶ Viljem je kljub starosti obdržal stik z dvorom
in si kot izkušen zaupnik novembra 1504 prislužil imenovanje za deželnega svétnika na
Kranjskem (Landrat) z letno plačo 100 ren. gld.³⁴⁷ Poldrugo leto pozneje je kralj kranjsko
»sivo eminenco«³⁴⁸ pooblastil še za komisarja na kranjskem deželnem zboru,³⁴⁸ to pa je bila

³³⁸ PREINFALK, Auerspergi, 73.

³³⁹ CKSL, 1469 julij 11.

³⁴⁰ KOMATAR, Schloßarchiv, 230s, št. 501.

³⁴¹ KOMAC, Vzpon Turjaških, 47. Da ga do smrti 1489 najdemo le v enem stanovskem dokumentu – leta 1475 je bil na ožjem Kranj-
skem zbiralec odobrenega tedenskega denariča (Landtagsakten II, 153, št. 166) – je gotovo le posledica uničenja najstarejših stanovskih
spisov.

³⁴² HEINIG, Kaiser Friedrich III., 232; KOMAC, Vzpon Turjaških, 47; PREINFALK, Auerspergi, 73s. Komac in Heinig nakazuje-
ta, da je bil Viljem cesarski komornik v letih 1468–1478 oziroma 1484–1489, vendar nekaj listin dokazuje, da je bil *camrer* tudi zunaj
teh časovnih intervalov. Glej npr.: GZL IV/14 (1483); GZM X/27 (1491). Kot cesarskega komisarja za koroški in kranjski deželni zbor
spomladi 1480 ga predstavlja instrukcija, objavljena v CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 393ss, št. CLXIX; prim. še Landtagsakten II,
189s, op. 1030s.

³⁴³ PREINFALK, Auerspergi, 73s.

³⁴⁴ Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 52, št. 513.

³⁴⁵ PREINFALK, Auerspergi, 74, op. 24.

³⁴⁶ Regesta Imperii XIV, 3/1, 405, št. 11496. Da je beneški odposlanec Contarini maja 1502 v poročilu za Benetke omenil Viljema
Auersperga kot kranjskega glavarja, smemo pripisati slabi obveščeniosti ali nenamerni zamenjavi imen. Glej Regesta Imperii XIV, 4/1,
št. 16527.

³⁴⁷ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 19328. Deželni svétnik naj bi bil predstavnik deželnega kneza v stikih z deželnimi stanovi.

³⁴⁸ DSKS I, 7s, št. 9.

morda zadnja naloga, ki jo je Viljem opravil za deželnega kneza. Umrl pa ni že oktobra 1506,³⁴⁹ saj je 3. februarja naslednjega leta v Ljubljani spisal prošnjo, naj ga Maksimilijan v zvezi s sporom z Jurijem Thurnom ne vabi iz dežele Kranjske ali celo v Linz, ker zaradi starosti ne more potovati, ampak naj k njemu napoti komisijo.³⁵⁰

Viljemu je na glavarskem položaju sledil nečak Hans, ki ga v literaturi najdemo tudi z imeni Janez, Ivan ali Janž. Ker Viljem ni imel otrok, je Hans sam nadaljeval šumberško vejo. Omeniti je treba Maksimilijanovo naznanilo iz februarja 1498, da je na Kranjskem za vicedoma imenoval Hansa Turjaškega, in sicer pod nadzorstvom prejšnjega vicedoma Viljema. Napovedi se niso uresničile, saj se je že istega leta kot vicedom pojavljal Jurij Eck.³⁵¹ Hans je bil glavar vse do leta 1522 in razumljivo je, da ga tako kot Viljema najdemo v številnih cesarskih mandatih, kranjskih listinah in stanovskih spisih. Zato ni smiselno povzemati, v kakšnih okoliščinah in vlogah je deloval, saj ga bomo v prihodnjih poglavjih še velikokrat omenjali. Posvetimo se raje razlogom, zaradi katerih Turjačane (le delno upravičeno) obravnavamo med kranjskimi gospodi. V virih so namreč (nekateri) Turjačani tako v 15. kot v začetku 16. stoletja eksplicitno označeni kot vitezi³⁵² in tudi novejša raziskava so pokazale, da Turjačani v 15. stoletju še niso bili baroni ali celo grofje, kot je navajala starejša literatura ali celo dva sumljiva Komatarjeva regesta, ki nista nastala na podlagi originalnih listin.³⁵³ V barone so bili kranjski Turjačani povišani šele leta 1550, njihova avstrijska linija leta 1573, na grofovski naslov pa so čakali še približno sto let.³⁵⁴

Šumberška veja, natančneje njen predstavnik, je kljub povedanemu že konec 15. stoletja sedel na gosposko klop. Formalno je to omogočila listina, s katero je Maksimilijan I. Hansa Turjaškega in njegove zakonske potomce zaradi njegove udeležbe v minulih madžarskih in italijanskih vojnih pohodih povzdignil oziroma sprejel *in den stann und wurde unnsere unnd des Heiligen Reichs panierherren und panierfrauen*, ki se bodo imenovali po Hansovem gradu Šumberku. Z isto listino je bil bistveno izboljššan Hansov grb.³⁵⁵ Ne glede na to, da je dikcija te listine na moč podobna dikciji tiste, s katero sta bila v baronski/gosposki stan povišana Črnomaljska, ter da lahko izboljšanje grba primerjamo s podelitvijo pravice do rdečega voska, se Hans nikdar ni postavljajal z baronskim naslovom. Kot »praporščak« je v resnici prestopil prag gosposkega stanu in se je po podelitvi redno imenoval »gospod na Šumberku«.³⁵⁶ S podvajanjem besede *herr* ali eksplicitnim razlikovanjem od drugih plemičev – vitezov je prišel kvalitativni preskok še bolj do izraza.³⁵⁷ Viljem po našem védenju ni bil deležen podobnega povišanja, pa ga je maja 1506 Maksimilijan kljub temu imel za »gospoda na Šumberku«.³⁵⁸ Predposta-

³⁴⁹ PREINFALK, Auerspergi, 75.

³⁵⁰ HHStA, Maximiliana 17 (alt 11), Jan. 1507–Mai 1507 (AB II/19/3).

³⁵¹ Regesta Imperii XIV, 2/1, 286, št. 5871; ŽONTAR, Kranjski deželni vicedom, 297; PREINFALK, Auerspergi, 75.

³⁵² Npr.: KOMATAR, Schloßarchiv, 231ss, št. 502, 504s, 508, 538, 546; Regesta Imperii XIV, 3/1, 389, št. 11376; BARAGA, Kapi-teljski arhiv, 122, št. 195.

³⁵³ Prim.: PREINFALK, Gospodje Turjaški, 165ss; PREINFALK, Auerspergi, 74; KOMATAR, Schloßarchiv, 226, št. 489; 238, št. 531.

³⁵⁴ PREINFALK, Auerspergi, 74.

³⁵⁵ HHStA, FAA, Abt. XXIII, Urkunden, 1497 maj 12., Füssen. Za prepis listine se zahvaljujem kolegu dr. Mihju Preinfalku. Glej tudi PREINFALK, Auerspergi, 77s.

³⁵⁶ Npr.: Regesta Imperii XIV, 2/1, 263, št. 5711 (1498); Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16584 (1502), št. 18505 in 18537 (1504); DSKS I, II, passim.

³⁵⁷ DSKS I, 48, št. 39 (*Dem wolgeborenen herrn, herrn Hannsen von Aursperg, herrn zu Schonberg ...*); 61, št. 51 (... *herr Hanns von Aursperg, herr zu Schonberg ... herr Caspar Lamberger, ritter ...*); 69, št. 57; DSKS II, 193, št. 143 (... *her Hanns von Aursperg, herr zu Schonberg ... herr Wernhardin von Rawnach, ritter ...*); 207, št. 154 (... *der wolgeborenen herr, herr Hanns von Aursperg, herr zu Schonberg ...*); 229, št. 177.

³⁵⁸ DSKS I, 7s, št. 9.

vljamo, da je to posledica minulih zaslug in da je večer življenja tudi Viljem preživel kot de facto gospod.³⁵⁹

Po Hansovi smrti (1529) je šumberške Turjačane na gosposki klopi predstavljal sin Volf Engelbert (r. okoli 1520), ki so ga stanovi 1543 leta vpisali med odsotne gospode.³⁶⁰ Ker so v isti rubriki vpisani *Herrn Troian von Awersperg erben*,³⁶¹ se za konec spet postavlja vprašanje, ali ni tudi rod z matičnega gradu med gospode stopil že pred letom 1550, ko je pridobil baronat.³⁶² Na lov za odgovorom se ne bomo podali.

Po seznamih iz januarja 1543 sodeč so med kranjske gospode sodili še na deželnem zboru navzoča barona **Thurna** (Nikolaj st. in Anton) ter odsotni Baltazar Lamberg, gospod na Boštanju. Ker ni sodobnih raziskav genealoške in posestne podobe obeh rodbin, lahko o zgodovini njihovega statusa postavimo le nekaj okvirnih ugotovitev. Baronstvo obeh Thurnov verjetno izhaja že iz podelitve, ki jo je Hans Thurn dobil ob koncu 15. stoletja. Hans je bil v devetdesetih letih glavar in oskrbnik urada v Kastvu, še v prva leta 16. stoletja pa se je prevesilo njegovo glavarovanje na Reki (z gradom Trsatom).³⁶³ Obenem je bil Maksimilijanov svétnik in diplomat. *Johannes de Latorre* je bil denimo junija 1498 kot kraljev odposlanec pri sultanu Bajazitu v Carigradu.³⁶⁴ Ker je bil ob tej priložnosti še vitez, predvidevamo, da si je s poslaniško službo, morda prav misijo k Porti, prislužil povišanje v barona. V začetku decembra 1499 je namreč ob (ponovnem) imenovanju za glavarja na Reki in oskrbnika Trsata spisal reverz, v katerem je imenu dodal *freyher*.³⁶⁵ Leta 1503 je postal hlevski mojster kraljice Biance Marie,³⁶⁶ dve leti pozneje pa je menda že umrl. Na prvem moskovskem potovanju leta 1517 je Žigo Herbersteina spremljal Herbersteinov sorodnik Hans Thurn. Ta naj bi bil njegov nečak, v ruskih virih »sestrič«.³⁶⁷ Ker je bil starejši Hans drugi mož Herbersteinove tete Doroteje Jamske, prvič poročene z Nikolajem Ravbarjem, in je imel z njo potomce, bi bil mlajši Hans lahko njun sin. V tem primeru bi bil Žigov bratranec.³⁶⁸

Del življenja je na poslaništvih preživel tudi Jurij Thurn, ki je bil v Moskvi že pod cesarjem Friderikom III. (1490).³⁶⁹ Poleg Rusije je obiskal Švedsko.³⁷⁰ Kot oskrbnik krškega gospostva je bil tarča nenehnih pritožb zaradi kršenja dogovorov in navad, posebej zaradi neplačevanja davkov in zviševanja mitnin.³⁷¹ Jurij je imel v zastavi še deželno-knežje kočevsko gospostvo, pa Svibno ter v oskrbništvu freisinški Klevevž (1497–1515)

³⁵⁹ Richter in po njem Komac sicer brez trdnih dokazov mislita, da so glavarske zasluge Viljemu prinesle baronski status in mesto na gosposki klopi. KOMAC, Vzpon Turjaških, 46.

³⁶⁰ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216).

³⁶¹ Trojan je umrl leta 1541.

³⁶² Prim. PREINFALK, Auerspergi, 74, 80, posebej op. 56. Preinfalk navaja, da so Šumberški do izumrtja na prelomu 16 in 17. stoletja ostali »le« gospodje in »niso nikoli bili baroni«.

³⁶³ Regesta Imperii XIV, 2/2, 577, št. 7705; Regesta Imperii XIV, 3/1, 3, št. 8995; 104, št. 9444s; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17555; SIMONITI, Statut Moščenic, 111 (tu je Hans napačno označen kot grof).

³⁶⁴ Regesta Imperii XIV, 2/2, 709, št. 8671; 3/1, 3, št. 8995.

³⁶⁵ HHStA, AUR, 1499 december 2., Innsbruck; Regesta Imperii XIV, 3/1, 123, št. 9574.

³⁶⁶ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17555.

³⁶⁷ DOLGOVA, Pomen, 43, 116 (katalog); HERBERSTEIN, Moskovski zapiski, 242, op. 172; 244.

³⁶⁸ TROTTER, Burggrafen, 110s. HILDEBRANDT, Kärntner Adel, genealoška preglednica na str. 48 sicer navaja, da je bil Hans ml. sin Andreja Thurna.

³⁶⁹ SIMONITI, Umetnost pogajanja, 280.

³⁷⁰ Konec maja 1491 je vitez Jurij Thurn Maksimilijanu izstavil reverz za gradove Medvedgrad, Lokavice v (Hrvaškem) Zagorju in Rokanik z uradom Vrbovec; Jurij naj bi jih dobil za uspešno pot na Švedsko in v Rusijo. Dobil naj bi jih, če bi Maksimilijan naštetu prej odvezel svojim sovražnikom in če bi Jurij za Maksimilijana ali njegovega sina Filipa izposloval švedsko krono. Če omenjeni gradovi do Jurijeve uspešne vrnitve ne bi bili v kraljevih rokah, naj bi Jurij dobil v oskrbo ali fevd grad Krško. HKA, Urkunden, M 226, 1491 maj 31., Nürnberg.

³⁷¹ Npr.: HKA, Gedenkbücher, Nr. 12, fol. 193v/221v–194r/222r; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16060, 18935; AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 2ss.

in loško gospostvo (1497–1503). Pritožbe zaradi njegovega ravnanja so se vrstile do leta 1515; takrat so ga uporni kočevski kmetje ustrelili.³⁷²

Vid Thurn je leta 1500 dobil v oskrbo kamniški grad skupaj s polovico deželskega sodišča.³⁷³ Leta 1504 je za posojilo 1000 gld. od kralja Maksimilijana I. prejel v zastavo župo Sv. Križ na Vipavskem z vsemi dohodki.³⁷⁴ Pozneje je bil vojaški svetnik v Furlaniji in Gorici.³⁷⁵ Iz naštetih virov ni moč sklepati, da bi bila Jurij in Vid barona, v slepo ulico pa zaidemo tudi pri iskanju njunih povezav z baronom Hansom.³⁷⁶ Hkrati ne vemo, ali je imel baron Hans na Kranjskem kaj lastne imenjske posesti, ki bi mu zagotavljala status deželana – gospoda. Vidov brat Nikolaj st. je bil leta 1510 nedvomno že baron.³⁷⁷ Kot posestnik v Beli krajini je bil v tem času metliški glavar, zakupnik gradu in *urbarer zu Cili*. Leta 1527 je bil prvi kranjski deželni upravnik (Landesverwalter).³⁷⁸ Povedano kaže, da se na podatek, da je bilo Thurnom baronstvo podeljeno leta 1532, ne moremo preveč zanesti; še manj je verjetno, da so bili leta 1541 že grofje.³⁷⁹ Nikolaj st. je bil vsekakor kranjski gospod, saj je prišel januarja 1543 na ljubljanski deželni zbor. Spremljal ga je baron Anton, ki je bil menda njegov nečak, spoznali pa smo ga že pred časom, saj se je po smrti barona Krištofa Kraiga poročil z vdovo Ano in do leta 1558 upravljal blejsko gospostvo.³⁸⁰

Lambergi do leta 1520 gotovo niso sodili med gospode. Pri tej rodbini je morda največji problem, da je imela več glavnih linij s stranskimi vejami in da je zato posameznike z običajnimi imeni težko razlikovati po posameznih linijah.³⁸¹ V literaturi velja, da je snežniška veja baronski naslov prejela leta 1524, preostale (vsaj ortneška) pa dvajset let pozneje.³⁸² Da to ne drži povsem, priča že dejstvo, da je leta 1543 na seznamu (odsotnih) gospodov samo Baltazar iz boštanske linije (brez baronskega naslova), Jurij in Hans (Črnelo) sta bila med navzočimi vitezi, Franc (Kamen) je vpisan med odsotnimi, Krištof iz snežniške linije pa je na osnutku seznama odsotnih vitezov prečrtan.³⁸³ Ker jih v obdobju te razprave ni bilo na gosposki klopi, bomo o najpomembnejših Lambergih govorili nekoliko pozneje.

Omenimo zgolj, da naj bi vrhovni dvorni maršal cesarja Maksimilijana Lenart Ravbar konec leta 1516 za svojo rodbino pridobil baronski naslov.³⁸⁴ Tega po starejših kranjskih stanovskih spisih in listinah ni bilo mogoče preveriti, v resnici pa se je leta 1530 kot izstavitelj listine pojavil po imenu neznan baron Ravbar.³⁸⁵ Baronat gotovo ni objel celotne rodbine, saj so *Andreen Raubers erben* leta 1543 med prečrtanimi na seznamu odsotnih vitezov. Za nameček Ravbarjev ni ne na seznamu gospodov 1577, na katerem

³⁷² Glej: DSKS I, 32ss, št. 28; 62, št. 51; 121, št. 97; 149, št. 117; DSKS II, 185, št. 137; GRAFENAUER, Kmečki upori, 91ss; glej tudi zgoraj pri freisinškem škofu.

³⁷³ Regesta Imperii XIV, 3/1, 142, št. 9692; 310, št. 10825; AS 1063, ZL, št. 1023, 1504 november 28., Innsbruck.

³⁷⁴ GOLEC, Nastanek, 371ss.

³⁷⁵ DSKS I, 56s, št. 47.

³⁷⁶ HILDEBRANDT, Kärntner Adel, 48, pozna brate Andreja, Mateja, Vida in Nikolaja st. Vid, Nikolaj st., Andrejevi sinovi Hans ml., Erazem, Anton in Krištof ter njihov bratranec (Vetter) Nikolaj ml. (domnevno sin Hansa st.) naj bi leta 1532 postali državni baroni (Reichsfreiherrn) s predikatom »s Križa« (*zum Creutz*). HILDEBRANDT, Kärntner Adel, 47, 50; prim. še PREINFALK, Radovljica in grofje Thurn-Valsassina, 509s.

³⁷⁷ AS 1063, ZL, št. 1082, 1510 marec 10. (... *dem wolgepornen herrn Nicklassen von Turn, freyherrn zu Verczilli(?)* ...)

³⁷⁸ VALVASOR, Ehre IX, 70; HILDEBRANDT, Kärntner Adel, 49.

³⁷⁹ HILDEBRANDT, Kärntner Adel, 49.

³⁸⁰ GORNIK, Bled, 121s. Anton je bil med letoma 1534 in 1551 oskrbnik loškega gospostva (BLAZNIK, Škofja Loka, 451; AS 1063, ZL, št. 1401, 1546 november 27., Škofja Loka) in po Valvasorju (Ehre XI, 598) leta 1560 tržaški glavar.

³⁸¹ Prim.: D. KOS, Čas bojevnikov, 113ss; OTOREPEC, Lamberg, 94s. Po koncu 14. stoletja se je rodbina razdelila v gutenberško-kamensko, črnelo, ortneško-ottensteinsko, snežniško, boštansko in poppendorfsko linijo.

³⁸² Prav tam, 115 oz. 94.

³⁸³ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216).

³⁸⁴ AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 210; VOJE, Pravidanje, 375; OTOREPEC, Ravbar, 96.

³⁸⁵ AS 1063, ZL, št. 1277, 1530 julij 6., Ljubljana.

je Kozma med vitezi, ne 1590., ko je poznejši junak iz Siska Adam Ravbar drugi na listi vitezov in »plemičev«.³⁸⁶ Več kot dovolj razlogov torej, da Ravbarjev in njihove dežel-nostanovske dejavnosti tu ne obravnavamo.

Za konec razdelka skušajmo povzeti rezultate teh analiz in teoretično sestaviti kranj-sko gosposko klop v poljubno izbranih letih 1460, 1480, 1500 in 1520.

Leta 1460 bi na kranjski deželni zbor lahko prišla »de facto« gospoda Jurij in Andrej Kraig; morda bi ju spremljal brat Hartneid, za katerega vemo, da je umrl po letu 1459.

Za leto 1480 bi smeli z gotovostjo pričakovati, da je bil tam Jurij Kraig, še vedno morda Andrej ali celo Jurijev sin Hartman. Gotovo bi bil zraven kak Črnomaljski; morda še Jurij ali Gašper, če bi bila polnoletna, bi lahko prišla tudi Jurijeva sinova Baltazar in Henrik.

Leta 1500 bi bili lahko navzoči gospodje Hartman Kraig, Hans Črnomaljski, Hans Turjaški in morda Hans Thurn st.

Na koncu našega obdobja, leta 1520, bi lahko prišli Krištof Kraig, Hans Črnomaljski, Hans Turjaški, Nikolaj Thurn st. in morda Lenart Ravbar.

»Simulacije« pričajo, da je v drugi polovici 15. in v začetku 16. stoletja stan kranj-skih gospodov predstavljal le nekaj polnoletnih mož. Današnje védenje kaže na dve do štiri osebe, v skrajnem primeru kakšno več. Čeprav ne poznamo vira, ki bi ponazarjal strukturo (sedežni red) deželnega zbora v tem času, lahko po napisanem in analogijah z razmerami na Štajerskem in Koroškem mirno rečemo, da kranjski gospodje zaradi maloštevilnosti (kljub jasni socialno-pravni ločitvi od vitezov in oprod) na deželnem zboru niso zasedali ločene gosposke klopi, ampak so z nižjim plemstvom sedeli na skupni plemiški klopi.³⁸⁷

³⁸⁶ AS 2, DSK I, šk. 933, fol. 33r; šk. 432 (fasc. 290a/1), 966.

³⁸⁷ Prim. poglavje Glavni modeli strukturiranosti deželnih stanov.

VITEZI IN OPRODE (HLAPCI)

Drugo, nižjo stopnjo deželnega plemstva so sestavljali vitezi in oprode ali plemeniti hlapci (*ritter und knechte*), včasih imenovani tudi vitezi in plemiči (*ritter(schaft) und adel*). Že od srede 14. stoletja naprej so za viteze in oprode sporadično uporabljali izraz deželani. Šlo je za deželane v ožjem pomenu, saj je pojem v osnovnem pomenu zajemal vse deželno plemstvo, v razširjenem pa vključeval še prelate in izjemoma mesta. Izraz deželani za tretji stan je poznal tudi Valvasor. Za obe skupini nižjega plemstva ali samo za oprode so nekateri pisarji uporabili besedo »plemstvo« (*ad(e)l*).³⁸⁸

Nižje plemstvo je imelo zemljiška gospostva (imenja), ne pa sodnih ozemelj.³⁸⁹ Pravno-zgodovinsko gledano so bili vitezi in oprode potomci šibkejših ministerialov in predvsem militov, ki so imeli manjše fevde in le pasivno fevdno pravico. V procesu izoblikovanja dežel, osvobajanja nesvobodnega plemstva in nastanka »modernega« deželnega plemstva so prišli na vrsto kot zadnji – v okviru kasnejše razširjene Kranjske sredi 14. stoletja, ko so njihovo osebno svobodo in (pravne) norme plemiškega obnašanja zacementirali privilegiji iz let 1338 ter 1365. Ključni devizi obeh kategorij nižjega plemstva sta bili sposobnost za vojaško službo (*Wehrfähigkeit*) in podsodnost deželnemu ograjnemu sodišču. Zaradi izumiranja svobodnih gosposkih rodbin so tako vitezi in oprode lahko postajali vazali deželnega kneza ter se v njegovi službi povzdignili na družbeno-politični lestvici.³⁹⁰

Kranjski privilegij iz septembra 1338 je bil namenjen redkim deželskim gospodom ter številnejšim vitezom in oprodam (*ritter und chnecht*).³⁹¹ Goriška privilegija za plemstvo v Marki in Metliki ter v Istri govorita samo o *ritter und chnecht*, saj goriški teritoriji niso premoogli višjega plemstva.³⁹² Bistvena razlika med vitezi in oprodami (plemenitimi hlapci) je bila v tem, da oprode (še) niso dobili viteškega udarca.³⁹³

Kriteriji vključitve v ta stan³⁹⁴ so bili dolgo zelo ohlapni. V vojnem stanju se je vanj

³⁸⁸ Glej str. 100ss.

³⁸⁹ VILFAN, Država in dežela, 51.

³⁹⁰ BRUNNER, Land und Herrschaft, 407.

³⁹¹ Glej prilogo 5.

³⁹² Glej prilogo 6.

³⁹³ FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 567; različne pomene besede knecht predstavlja OLBERG, Knecht.

³⁹⁴ Viteški stan v politično-pravnem oziroma deželnostanovskem pomenu poznega srednjega in zgodnjega novega veka moramo ločevati od klasičnega viteštva, na katerem je v velikem delu Evrope temeljil (visoki) fevdalizem. Vitez je bil tam človek, ki mu je bilo vojskovanje na konju poklic in je zato sodil – če odmislimo klerike – v najvišji družbeni sloj. Gre za skupino v socialnem pomenu, za aristokracijo, in ne za plemstvo v pravnem pomenu. Človek (mladenič) je vitez postal šele s prejetjem viteškega udarca in pasu z mečem kot simbolom stanu. Vitez je moral biti plemenitega rodu (vsaj tri generacije), vendar vsak plemič ni bil »posvečen« v viteza. Z viteštvom je bil tesno povezan poseben kodeks, ki je slonel na zvestobi in lojalnosti gospodu, spoštovanju ženske, zaščiti vere, slabotnih ipd. O tem izčrpno problematizira zbornik *Das Rittertum im Mittelalter* (Hrsg. A. Borst), Darmstadt 31998, zlasti razprave *Was ist das Rittertum* (F. L. Ganshof, str. 130ss), *Grundzüge einer Geschichte des Rittertums* (G. Fasoli, 198ss), *Das Rittertum im Hochmittelalter. Idee und Wirklichkeit* (A. Borst, 212ss), *Das Rittertum* (C. G. Mor, 247ss). Glej tudi BLOCH, *Feudal Society* II, 312ss.

zrinil tako rekoč vsakdo, ki je pokazal veselje do meča in kopja, četudi je izviral iz kmečkega ali mestnega okolja. Tak »plemič« je brez prebite pare jezdit na gospodovem konju in prebival v gradiču ali stolpu, ki ga je pazil za svojega gospoda.³⁹⁵ Skupina dežel-noknežjih oziroma deželnih vitezov in oprod se je razmeroma pozno oblikovala ter jo je še za 14. stoletje terminološko težko določiti. Podobno ne moremo na podlagi sočasnih virov ugotoviti njihove številnosti.³⁹⁶

V 15. stoletju se je marsikaj razjasnilo. Deželni knez je v vseh notranjeavstrijskih deželah utrdil svojo suverenost, izumrli so grofovski in gosposki rodovi (Ortenburžani, Celjski, Wallseeji), ki so se s svojimi gospostvi zajedali v vojvodova ozemlja in so imeli lastno plemiško klientelo. Zlasti izumrtje celjskih grofov je pomenilo poenotenje in razširitev habsburškega, se pravi deželnega (nižjega) plemstva. Ta navzven še kar enotni stan je tako rekoč v vsaki rodbini odlikoval svojo plat, povezano z zgodbami o izvoru in vključitvi v deželno viteško plemstvo. Z raziskovanjem socialnega izvora in vzpona posameznih viteških rodbin se tu ni smiselno ukvarjati, gotovo pa viri tega v večini primerov niti ne dopuščajo. Raziskave za Štajersko in Koroško so pokazale, da je stan vitezov in oprod koreninil večinoma v domačem nesvobodnem plemstvu. Temu je treba dodati iz sosednjih dežel priseljeno nižje plemstvo, posamezne obubožane gosposke rodbine in v nekaterih primerih ljudi iz meščanskih okolij (posebej na Koroškem). Izključiti ni mogoče niti posameznikov s koseškimi koreninami.³⁹⁷ Posebej je treba poudariti dejstvo (ki je sicer ugotovljeno za Koroško, a je verjetno relevantno tudi za Kranjsko), da med deželnoknežjimi viteškimi družinami iz srede 13. stoletja (konec spanheimskega obdobja) in iz časa Friderika III. skorajda ni zaznati kontinuitete.³⁹⁸

Bolj kot pravno in pojmovno razlikovanje med vitezi in oprodami je morda zanimivo razlikovanje med vitezi in gospodi. Poznosrednjeveškega gospoda in viteza ni ločeval toliko izvor – ali je bil svoboden ali nesvoboden – saj so se v gosposki stan povzpeli tudi potomci nesvobodnih ministerialov. Poglavitni so bili atributi posesti. Lastnik viteške posesti ni mogel imeti cerkvenih fevdov, sodnih, mitninskih, trških, lovskih in podobnih pravic, ki so bile načeloma dostopne gospodom. Gospostvo z omenjenimi pritlikinami je »ustvarilo« gospoda. Posamezniki in rodbine, ki so imeli navadne plemiške alode ali deželnoknežje fevde, so sodili v viteško deželno plemstvo.³⁹⁹ Dvig viteške rodbine v gosposko je bil zaradi strogih pravil pri sklepanju zakonskih zvez in knezove težnje po omejevanju zasebnih gospostev do srede 15. stoletja pravzaprav nemogoč.⁴⁰⁰ Po utrditvi oblasti je Friderik III. napol umetno ustvaril nekaj gosposkih rodbin, saj bi sicer stan kot tak lahko izgubil.

Posebnih napetosti med gospodi na eni ter vitezi in oprodami na drugi strani na Kranjskem nismo zaznali. Vitezi in oprode so sestavljali največjo in najpomembnejšo stanovsko skupino, ki ji gosposki stan z nekaj člani že zaradi maloštevilnosti ni mogel nasprotovati. Problemi in interesi so bili skupni obema stanovoma, skupna deželnozborna klop hkrati ni dopuščala velikih organizacijskih nesoglasij ali prestižnih prerivanj.⁴⁰¹

³⁹⁵ WIESFLECKER, Entwicklung, 13.

³⁹⁶ Prim. FELDBAUER, Herren und Ritter, 99.

³⁹⁷ Prav tam, 118s, 166, 254s. FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 567s, opozarja na živahno fluktuacijo med koroškim plemstvom in višjimi meščanskimi sloji. Premožen meščan je lahko pridobil posest na deželi in se postopoma pridružil plemstvu. Plemič se je, narobe, lahko naselil v mestu in se odtlej prišteval k višjemu sloju meščanstva. V 15. stoletju naj bi bilo na Koroškem razmerje med plemstvom z viteškimi in plemstvom z meščanskimi koreninami že 1 : 1, pri tem naj bi plemstvo meščanskega izvora po premoženju celo prevladovalo.

³⁹⁸ FELDBAUER, Herren und Ritter, 166s.

³⁹⁹ FELDBAUER, Herren und Ritter, 244s. Na podlagi teh kriterijev še nekaterih rodbin 15. stoletja ni mogoče nedvoumno uvrstiti med gospose ali viteze.

⁴⁰⁰ Prav tam, 155, op. 157.

⁴⁰¹ Nekaj tega je bilo že v začetku 15. stoletja mogoče zaznati v Avstriji, kjer so bili gospodje precej močnejši. V boju za vlogo varuha

S pomočjo plemiških in stanovskih seznamov skušajmo določiti številnost kranjskega tretjega stanu.⁴⁰² Na predvidoma dokaj popolnem seznamu *dominorum et militarium in Carniola*,⁴⁰³ nastalem okrog leta 1400, je skupaj 64 oseb iz 48 rodbin. Če odštejemo kranjskega glavarja grofa Hermana II. Celjskega, štiri Čreteške in enega Kraiga – teh pet je bilo najbrže gosposkega stanu – pridemo do 58 vitezov (*milites*) iz 45 rodbin. Že dve desetletji pozneje se je na dveh seznamih kranjske plemiške vojske znašlo okroglih 100 oziroma 125 posamično navedenih plemičev.⁴⁰⁴ V skupino vitezov in oprod smemo z izjemo Konrada Kraiga ml. in morda še Jurija Čreteškega⁴⁰⁵ uvrstiti vse naštete može. Na obeh seznamih najdemo znane kranjske rodbine (okoli 60 oziroma 65), ki jih srečujemo tudi v virih iz nadaljnjih desetletj. Še en seznam plemstva na Kranjskem in v *Metliki*, datiran z letom 1422,⁴⁰⁶ ima samo 72 vpisov, zato smo že ob predstavitvi virov dopustili možnost, da so v precej primerih pravzaprav mišljene rodbine.⁴⁰⁷ Upošteva je to možnost prepoznamo 53 rodbin, torej podobno število kot leta 1400. Razen Kraigov in Čreteških so vse rodbine negosposke.

Sredi maja 1446 so z radgonskega meddeželnega zbora razposlali vabila na zbor vojaških kontingentov treh notranjeavstrijskih dežel, ki jih je ogrožala Hunyadijeva vojska. Zato so sestavili imenike povabljenih plemičev. Kranjski seznam je ločeval gospode od vitezov in oprod, očitno pa je izpustil plemstvo s celjskih ozemelj. Sestavljavci seznama so navedli 146 polnoletnih vitezov in oprod iz 82 rodbin; kar 52 od teh jih je imelo le po enega predstavnika.⁴⁰⁸ Če tej precej visoki številki prištejemo še 60 oseb, ki smo jih našli v nekaj mesecev starejšem seznamu v kraljevi registraturni knjigi,⁴⁰⁹ a na radgonski imenik niso bili uvrščeni, se število kranjskega plemstva poveča na več kot 200. A ostanimo na trdnih tleh! Friderikov seznam verjetno odkriva skrajne meje kranjskega plemstva; kaže, da je bilo tedaj v neznanemljivi meri še pod oblastjo pokneženih grofov Celjskih. Oba seznama sta vojaške narave, zato ju ne smemo brez pomislekov prenašati na deželnostanovsko raven oziroma na podlagi teh zapolniti plemiške deželnozborske klopi. Žal nimamo nobenih podatkov o tem, koliko pozvanih se je za 20. junij sklicanega vojaškega zbora v Radgoni in Fürstenfeldu tudi res udeležilo. Prav tako je vprašljivo, ali so imeli vsi naštetih omembe vredno zemljiško posest, ki bi jim udeležbo na daljšem (dražjem) vojnem pohodu sploh omogočala.⁴¹⁰ Friderikov seznam na primer pozna kar sedem Kozjakarjev (*Gosyackher*,

---

Albrehta V. se je vojvoda Ernest povezal z avstrijskimi gospodi, njegov brat Leopold IV. pa z viteštvom. Vzpon viteštva, ki se je med drugim kazal v tem, da so bili za Albrehta III. v dvornem svetu še izjema, okrog leta 1400 pa so že prevladovali, ter da so se vse pogosteje pojavljali v drugih deželnoknežjih službah (LACKNER, Hof und Herrschaft, 135), so hoteli avstrijski gospodje dušiti z asistenco prelatov. V konec leta 1407 sega pisanje, ki ga je anonimni pripadnik avstrijskega viteškega stanu in Leopoldov privrženec naslovil na svoje kolege, ki jim je bilo viteštvo »ljubo in častno«. Obnašanje avstrijskih gospodov je označil z besedami: *Ich las auch euch wissen, das uns die herren alle ritterschafft wolten in undertanig machen und dringen von unsern rechten als unser vorfadern gehabt haben und sechen auch anders nicht lieber, den das wir pawren weren*. Temu je dodal, da bo avstrijskemu viteštvu do pravic pomagala zveza njihovih stanovskih kolegov na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, sklenjena v začetku junija 1407 v Obdachu. KRONES, Bericht, 98ss, št. IV; KRONES, Landesfürst, 29ss, 230ss, št. III, IV; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 203.

⁴⁰² Prim. poglavje Sezname kranjskega plemstva in deželni stanovi; NARED, Sezname, 315ss.

⁴⁰³ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 1; KRONES, Landesfürst, 236s.

⁴⁰⁴ HHStA, Österreichische Akten, K. 1, Fasz. 1, fol. 1–2; StLA, Meillerakten XIV-a, Nr. 3; prilogi 1 in 2. Oba seznama datiramo z letnicama 1421 in 1422.

⁴⁰⁵ Jurij je na prvem seznamu na predzadnjem mestu, to pa ne kaže na gosposki položaj; na drugem seznamu ni sploh nobenega Čreteškega.

⁴⁰⁶ StLA, Meillerakten XIV-a, Nr. 5; PIRCHEGGER, Geschichte II, 529ss, tu 532; CKSL, sub anno. Opomnimo, da sta kranjski in koroški del seznama sumljivo podobna seznamu iz leta okoli 1400; to kaže na verjetno kompilacijo starejšega/ih seznama/ov.

⁴⁰⁷ Prim. str. 39.

⁴⁰⁸ StLA, Hs. II/14, Codex Auerspergensis, fol. 126v–129v; priloga 4; VALVASOR, Ehre XV, 348ss (manjka Jurij Višnjegorski). Mladoletnih otrok Nikolaja Mengeškega in Andreja Dürrerja ne štejemo.

⁴⁰⁹ HHStA, Hs. W 10, fol. 137r–138v; priloga 3.

⁴¹⁰ Primerjava s posredovanjem pri obleganju Friderika III. na Dunaju jeseni 1462 morda ni povsem utemeljena, a je vsekakor zelo zgovorna. Če verjamemo Frideriku, ki je zaradi hvaležnosti izboljšal kranjski grb, ga je reševalo 31 (imenitnejših) kranjskih plemičev. AS

Slika 21: Seznam kranjske plemiške vojske iz let 1421–1422. *HHSStA, Österreichische Akten, K. 1, Fasz. 1, fol. 1r–2r.*

Kosyacker), šest (morda sedem) Semiških (*Semenitsch*), šest Gallov, pet Lambergerjev, Gallenbergerjev, Snežniških in (G)Blagoviških (*Globyczer, Glowiczzer*), po štiri Auersperge, Jamske, Verneške itd. S številčno močnejšimi rodbinami so bili povezani dedne delitve, poskusi ustanavljanja novih linij in drobitev posesti. To nam po eni strani otežuje spremljanje posameznih rodbin ali rodbinskih vej, po drugi so se člani ene rodbine po premoženju občutno razlikovali. Opažamo tudi, da nekaterih rodbin v kasnejših desetletjih ni bilo več, saj so bodisi izumrle bodisi obubožale in zdrsnile med meščane ali celo kmete. Marsikateri *knecht* se je preživljal kot grajski vratar, stražar ali sel močnejšega plemiča. Pridevek »plemeniti« se ga je držal le zato, ker je smel nositi orožje in sestavljati oboroženo spremstvo kakega gospoda ali premožnejšega viteza.⁴¹¹ Težko si ga predstavljamo na deželnem zboru. Čeprav naj bi imel to pravico vsak polnoletni plemič, se nam ne zdi verjetno, da bi se morebitnega kranjskega deželnega zbora sredi 15. stoletja lahko udeležilo več kot 120 vitezov in oprod.

1063, ZL, št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto; imena so naštetna na str. 44, op. 118.

⁴¹¹ Prim. WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I./5*, 55s.

Da je ta ocena nemara preveč velikodušna, nam razkrije kombinacija seznamov navzočih in odsotnih pripadnikov *Ritterschafft vnd Adl* iz januarja 1543. Na deželni zbor je prišlo 16 viteзов in »plemičev«, manjkali so 46 poimensko naštetih članov tretjega stanu in dediči Hansa Apfaltrerja. Skupaj je bilo po oceni deželnih stanov mogoče pričakovati 62 viteзов in oprod. Na osnutku seznama odsotnih je še več kot trideset imen, večinoma dedičev plemiških imenj, ki so bili mladoletni ali sploh neznani in so jih po premisleku črtali, saj jih ni bilo moč pričakovati na deželnem zboru ali v sklicu deželne plemiške konjenice. Dopustiti je mogoče možnost, da so spregledali kako manjše imenje oziroma njegovega lastnika, vendar to ne vpliva pomembno na število, ki bi ga kranjski deželni zbor dosegel ob udeležbi vseh upravičencev. Po seznamu navzočih in čistopisu odsotnih bi namreč v Ljubljano prišlo največ 92 ljudi (12 prelatov, 7 gospodov, 62 viteзов in oprod ter 11 mest), napaka tega računa pa ne bi smela preseči 10 %.⁴¹² Čeprav nimamo za zgodnejše obdobje nobene prezenčne liste, je o udeležbi plemstva (praktično gre samo za viteze in oprode) na deželnih zboraх na začetku 16. stoletja mogoče sklepati na podlagi Perizhoffovega seznama kranjskih deželanov; leta 1507 jih je bilo na njem 53 (samo en Kraig je bil gospod) in leta 1515 43. To naj bi pomenilo, da jih je Perizhoff ob pomoči dokumentov zasledil na deželnem zboru.⁴¹³

NAJPOMEMBNEJŠE KRAJSKE PLEMIŠKE RODBINE

Za slovo od kranjskega plemstva se je treba spomniti nekaterih rodbin in posameznikov, ki so najbolj zaznamovali drugo polovico 15. in začetek 16. stoletja. Pri izbiri viteških rodbin – štiri, ki so v tem času prišle v gosposki stan, smo obravnavali že v razdelku o gospodih – smo se držali kriterija deželnoknežjih in stanovskih služb, ki so verjetno omogočale vpliv na deželno politiko. Stanje virov in raziskav omogoča boljši vpogled v deželnoknežjo sfero, ob tem pa je treba opozoriti še na eno za Kranjsko posebej značilno stvar. Velik del dežele (deželskih sodišč oziroma zemljiških gospodstev z gradovi) je bil v rokah deželnega kneza kot njegovo komorno premoženje. Obseg tega premoženja se je občutno povečal po izumrtju celjskih grofov (1456), ko so Habsburžani dedovali njihova gospodstva. Celjski, ki so pobrali ortenburško dediščino, so sredi 15. stoletja na Kranjskem obvladovali južni del dežele od roba Ljubljanskega barja do Kolpe z gradovi oziroma trgi Čušperk, Ortnek, Lož, Ribnica, Kočevje, Snežnik, Kostel, Poljane, del Posavja južno od Save (Krško, Mokrice) in štiri zaokrožena ozemlja na Gorenjskem (Polhov Gradec, Smlednik, Radovljica z Waldenbergom (Pustim gradom) in delom zgornjesavske doline, kranjskogorsko-belopeški kot).⁴¹⁴ Med habsburško komorno posestjo je treba posebej omeniti še devinsko-wallseejsko dediščino na Krasu in ob Kvarnerju. Po izumrtju Celjskih je Habsburžanu uspelo utrditi oblast nad deželo, ki je bila razdeljena na komorni in deželnostanovski del (»Landschaft«). Velik del dežele je bil neodvisen od stanov. Kolikor je nek plemič upravljal samo deželnoknežje premoženje in ni imel svojega lastnega imenja (v lasti ali fevdu), ga praviloma ne gre šteti med deželane – člane deželnih stanov. Deželani na komornem premoženju pač niso imeli besede, a so lahko kot zakupniki, oskrbniki ali kakšni podobni uradniki upravljali tudi komorna posestva ter so imeli položaj tako v stanovski kot deželnoknežji sferi. Zemljiški gospod je bil lahko

⁴¹² AS 2, DSK I, š. 322 (fasc. 216); prim. VILFAN, *Struktura stanov*, 176s. Po seznamu za leto 1577 naj bi na Kranjskem s priključnimi gospodstvi živelo 99 viteзов in »plemičev«; število je verjetno pretirano, po zanesljivejšem seznamu iz leta 1590 pa bi jih na deželni zbor lahko prišlo 71 (AS 2, DSK I, š. 933, fol. 33r–36r; š. 432 (fasc. 290a/1), 266ss).

⁴¹³ AS 2, DSK I, š. 874, fol. 121ss; glej še str. 48s.

⁴¹⁴ Glej: *Heimat-Atlas der Steiermark*, karta Notranje Avstrije okoli leta 1450; M. KOS, *Zgodovina Slovencev*, 313; VILFAN, *Zlata bula Kranjcev*, 223.

zaradi dela premoženja deželni plemič, zaradi drugega pa zastavni upnik ali kupec na rešilni kup.⁴¹⁵ Že na tej ravni lahko govorimo o stanovsko-moharhičnem dualizmu, ki ga sicer povezujemo predvsem z nekaj desetletij mlajšim obdobjem, ko so morali vrhovni deželni uradniki (glavar, upravitelj in upravnik) priseči tako deželnemu knezu kot stanovom. Sedenje na dveh stolih, če tako rečemo, je bilo mogoče že na ravni posameznikov in zemljiških gospojev. Igra deželnoknežje in stanovske sfere je ob koncu 15. stoletja postala kranjski vsakdan. Brez mešanice prežemajočega in odbijajočega odnosa obeh sfer bi razdeljena dežela težko funkcionirala. Časi, ko je deželni knez glavarje, upravitelje in oskrbnike »uvažal« iz drugih dežel, so šli v nezadržno pozabo. Povedano skušajmo ponazoriti s rodbinami Lamberg, Ravbar, Hohenwart, Raunach, Rasp in Eck.

Po koncu 14. stoletja se je rodbina **Lamberg** razdelila v gutenberško-kamensko, črnelno, ortneško-ottensteinsko, snežniško, boštanjsko in poppendorfsko linijo.⁴¹⁶ Ločevanje posameznikov po linijah je zaradi navadnih imen velikokrat nemogoče. Na plemiških seznamih prve polovice 15. stoletja so Lambergi z imeni Jurij, Jakob, Baltazar, Žiga in Friderik. Že v prvi polovici stoletja so se Lambergi vključili v glavni tok deželne politike; v ospredju je bila kamensko-gutenberška linija. Jurij I. je bil namreč potem, ko je kariero začel kot ortenburški gradiščan na Waldenbergu, med letoma 1438 in 1447 večkrat omenjen kot kranjski deželni upravitelj. Sledili so mu sinovi Jurij II., Friderik, Henrik, Hans,⁴¹⁷ Gašper I. in Žiga, prvi ljubljanski škof. Poleg Žige je treba omeniti Gašperja I. Ta je v letu 1457 poveljeval deželnoknežji vojski v bojih za celjsko dediščino na Gorenjskem. Že naslednje leto je bil habsburški glavar v Pazinu, za dolžnih 1500 dukatov mu je cesar v zastavo in oskrbništvu predal gospodstvo Polhov Gradec.⁴¹⁸ Leta 1462 je bil glavar v Trstu, 1468–1472 oskrbnik gradu v Kostanjevici ter zakupnik tamkajšnje mitnice in sodišča.⁴¹⁹ Gašper II., sin Jurija II. in nečak Gašperja I., se je proslavil s turnirskimi zmagami. Ob koncu stoletja je postal oskrbnik gospojev Polhov Gradec in Smednik,⁴²⁰ v začetku 16. stoletja je bil četrti mojster deželne vojske na Gorenjskem in nekaj let (1503–1508) freisinški oskrbnik v Škofji Loki. Freisinško oskrbništvu je bilo Lambergom takrat nasploh usojeno, saj sta ga predtem imela Jurij II. (1455–1474) in Jakob (1481–1491).⁴²¹

Gašper II. je bil po letu 1500 kar dejaven v stanovskem življenju. Večkrat je bil delegiran v poslanstvo za odborni zbor,⁴²² poznamo ga kot stanovskega prejemnika (*einnehmer*), poverjenika (*verordente*) in nabornega mojstra,⁴²³ pečatnika stanovskega opolnočja⁴²⁴ ali navadnega deželana, ki je soodločal na deželnem zboru in prispeval v stanovsko davčno blagajno.⁴²⁵ Kot vrstniku in mladostnemu tovarišu ter oskrbniku komornih gospojev in najpozneje od leta 1504 deželnemu svétniku⁴²⁶ mu je cesar Maksimilijan zaupal tudi posle komisarja na kranjskem deželnem zboru; na njem je moral Gašper

⁴¹⁵ VILFAN, Država in dežela, 51s; VILFAN, Zemljiška gospodstva, 183ss.

⁴¹⁶ Glej: D. KOS, Čas bojevnikov, 113ss; OTOREPEC, Lamberg, 94.

⁴¹⁷ Leta 1463 je bil deželnoknežji oskrbnik v Višnji Gori (AS 2, DSK I, š. 848).

⁴¹⁸ CKSL, 1458 februar 20., Dunajsko Novo mesto; DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 5.

⁴¹⁹ CKSL, 1468 marec 20., Dunajsko Novo mesto.

⁴²⁰ Leta 1503 je bila v igri zamenjava smledniškega oskrbništvu za mesto glavarja na Reki, a o razpletu nismo poučeni. Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17555.

⁴²¹ BIZJAK, Beziehungen, 49ss, 57 (pri Gašperju navaja letnici 1508–13); BLAZNIK, Škofja Loka, 451; glej tudi: Landtagsakten II, 153, št. 167; Vodnik po arhivih Češke republike, 146s.

⁴²² DSKS I, 61, št. 51; 136, št. 106; DSKS II, 181, št. 135.

⁴²³ DSKS I, 37, št. 30; 93, št. 73.

⁴²⁴ Prav tam, 155, št. 120.

⁴²⁵ Prav tam, 9, št. 11; 45, št. 37; 107, št. 85; 149, št. 117.

⁴²⁶ Glej Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 19368.

zastopati knezove interese in biti hkrati obziren do stanovskih kolegov.⁴²⁷ Morda zoprno opravilo, a brez njega pač ni šlo.

Manj izpostavljeni, a še vedno dovolj dejavni, da so kot odposlanci, davčni prejemniki, in davkoplačevalci pustili sledi v najstarejših stanovskih spisih, so bili še nekateri Lambergi iz kamensko-gutenberške in drugih linij, v prvi vrsti vitez Gregor,⁴²⁸ brata Žiga in Andrej s Črneta,⁴²⁹ Jurij,⁴³⁰ Viljem z Boštanja⁴³¹ in na koncu Jožef iz linije Ortnek-Ottenstein, ki je bil hkrati gospod na Snežniku.⁴³² Zaradi zaslug na Kranjskem, na dvoru in v diplomatski službi je bil Jožef leta 1544 povzdignjen v barona.⁴³³ Lambergi so se znali v prepisnem 15. stoletju pravočasno opredeliti za pravega gospoda, za to pa so se jim Habsburžani oddolževali z donosnimi in vplivnimi službami, podeljevanjem posesti in naslovov. Vpetost v kranjsko deželno stanovsko sceno in zveze s freisinško škofijo so razvejeni rodbini na lestvici kranjskega viteštva prinašale dodatne točke.

Ravbarji so bili manj razvejeni in manj številni. Kljub temu je dala ta domnevno s Koroške izvirajoča družina nekaj trdnjših stebrov habsburške kranjske oblasti, predvsem na jugozahodu dežele. Drugo četrtino 15. stoletja je zaznamoval Friderik, s seznanom pa poznamo še Jurija, Hansa, Ulrika in Hermana. V drugi polovici stoletja sta bila najbolj izpostavljena brata⁴³⁴ Nikolaj in Gašper. Prvega denimo najdemo že v listini o izboljšanju kranjskega grba 1463. Na meddeželnem zboru v Mariboru spomladi 1475 je bil določen za pobiralca odobrenega tedenskega denariča na Kranjskem.⁴³⁵ Najpozneje leta 1478 je postal glavar v Trstu in Pazinu; februarja tega leta je namreč izdal reverz kot tržaški glavar in novi zakupnik vzhodnoistrskih kastelov in uradov Kastav, Veprinac in Moščenice. V zakonu z Dorotejo Jamsko je imel sina Krištofa, drugega ljubljanskega škofa.⁴³⁶ S Katarino Jamsko je bil poročen Gašper, ki je Nikolaja leta 1482 nasledil na mestu tržaškega glavarja. Ta položaj je zasedal kar do leta 1498, poleg tega je imel v zadnjem desetletju 15. stoletja in v prvih letih prihodnjega še funkcije glavarja v Postojni, Devinu in na Reki.⁴³⁷ Postojnsko gospostvo z gradom mu je Friderik leta 1490 zastavil za celih 10.000 gld.⁴³⁸ Posest Ravbarjev (fevdi in zastave) se je tudi sicer razprostirala predvsem po Notranjskem in Dolenjskem – poleg Kravjeka, ki so ga imeli v fevdu še od Celjskih, omenimo zastave Lož, Hošperk, Šteberk in Kostel.⁴³⁹ Gašper je zapustil sinove Hansa, Nikolaja in Erazma.⁴⁴⁰ Hans je nadaljeval tradicijo na mestu reškega glavarja.

V deželnozborskih spisih doslej omenjenih nismo zasledili, temveč le njihove sorodnike Baltazarja, Nikolaja in Lenarta. Lenart, ki naj bi po nekaterih namigih kot dvorni maršal leta 1516 dobil baronski naslov,⁴⁴¹ je bil deželnemu knezu očitno bližje kot sta-

⁴²⁷ DSKS I, 38, št. 31; 81, št. 64; 85, št. 66; 111, št. 90.

⁴²⁸ Prav tam, 107, št. 85; 116, št. 94; 128, št. 101; 146, št. 114; 155, št. 155, št. 120; 160, št. 123; DSKS II, 181, št. 135; 225, št. 174; 229, št. 177.

⁴²⁹ Prav tam, 37, št. 30; 86s, št. 68; 99s, št. 80; 130s, št. 101; 142s, št. 110; 146, št. 114; 149s, št. 117; 156, št. 120; 166, št. 128; D. KOS, Čas bojevnikov, 116.

⁴³⁰ DSKS I, 99, št. 80; 107, št. 85; 146, št. 114; 156, št. 120; 166, št. 127.

⁴³¹ Prav tam, 116, št. 94; 146, št. 114; 148, št. 116; 160, št. 123; DSKS II, 212ss, št. 160, 163, 166s.

⁴³² DSKS I, 156, št. 120; 166, št. 128; DSKS II, 212, št. 160; 217ss, št. 166, 169, 175, 178.

⁴³³ Prim.: D. KOS, Čas bojevnikov, 116s; TERSCH, Österreichische Selbstzeugnisse, 214.

⁴³⁴ V starejši literaturi je govor o tem, da je bil Nikolaj Gašperjev stric, vendar je precej bolj verjetno, da sta bila brata; to potrjuje njun sorodnik (nečak) Žiga Herberstein. Glej NARED, Erazem (Pred)jamski, 13, op. 77.

⁴³⁵ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539; Landtagsakten II, 149ss, št. 166.

⁴³⁶ CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 933; De FRANCESCHI, Storia, 411ss, št. 23s; OTOREPEC, Ravbar, 96.

⁴³⁷ Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 6, št. 36; 12, št. 95; 381, št. 3054; 428, št. 3409s; Regesta Imperii XIV, 3/1, 415, št. 11576; OTOREPEC, Ravbar, 96.

⁴³⁸ AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 66, 1490 avgust 2.

⁴³⁹ CSKL, 1460 februar 13., Dunaj; DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 178, 222; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 64, št. 522; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18721s.

⁴⁴⁰ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18721.

⁴⁴¹ Op. 384.

novom, saj je s tem v zvezi omenjen zgolj kot Maksimilijanov svetovalec in komisar.⁴⁴² Nikolaj je bil leta 1515 imenovan za četrtnega mojstra na Krasu,⁴⁴³ Baltazar je bil pet let prej predviden za prejemnika stanovskega davka in je bil tudi drugače dejaven član kranjskega plemstva.⁴⁴⁴

Med zanimivejšimi in za Kranjsko druge polovice 15. stoletja pomembnejšimi vitezi so bili **Hohenwarti**. Hansa, ki je bil leta 1424 in 1432⁴⁴⁵ glavar v Metliki, in njegovega sina Erharda smo našli na enem izmed seznamov iz začetka dvajsetih let. Leta 1446 je bil Hans že v grobu; Erhardu je delal družbo brat Andrej.⁴⁴⁶ Tudi ta dva sta omenjena kot metliška glavarja, Erhard leta 1450, Andrej med letoma 1457 in 1470.⁴⁴⁷ Erhard, očitno občutno starejši od brata Andreja (roj. okoli 1430), je bil leta 1457 cesarski svétnik in gradiščan na celjskem zgornjem gradu (Obercilli). Istega leta je skupaj s sinovoma dobil v oskrbo grad Poljane ob Kolpi.⁴⁴⁸ Do smrti (1460) je cesarju služil tudi s posojanjem denarja.⁴⁴⁹ Andrej, imenujemo ga »starejši« (razlogi bodo pojasnjeni pozneje), se je v Friderikovi službi še bolj izpostavil. Verjetno so ga vzpodbudili rezultati, ki so jih pod cesarjem žéli njegovi črnomaljski in turjaški sorodniki. Bil je namreč sin Katarine Črnomaljske (hčere Martina Črnomaljskega), pozneje drugič poročene z Jurijem Kolnitzem,⁴⁵⁰ in drugi mož Suzane, sestre vplivnega cesarjevega zaupnika Viljema Turjaškega (Šumberškega).⁴⁵¹ Tako kot brat je bil glavar v Metliki in gradiščan oziroma glavar na Gornjem Celju. Za zasluge pri reševanju obleganega cesarja je bil januarja 1463 nagrajen s takrat ustanovljenim uradom dednega stolnika na Kranjskem in v Marki.⁴⁵²

Vse doslej zapisano izgubi precej moči ob dejstvu, da je hkrati živel še en Andrej Hohenwarter (»mlajši«). Ta je bil Erhardov sin in nečak starejšega Andreja. Ker se mlajši gotovo ni vedno pojavil s svojim določnejšim imenom – Andrej Hohenwarter s Kolovca (Gerlachstain) – je seveda možno, da so ga zamenjevali s starejšim in narobe. Posledica je, da je kot kranjski deželni glavar v literaturi omenjen zdaj ta zdaj oni.⁴⁵³ Vsekakor je bil starejši Andrej zakupnik metliškega deželnoknežjega gospostva skupaj z glavarstvom celotne metliške grofije.⁴⁵⁴ Starejši Andrej je postal maja 1470 za letno vsoto 500 funtov pfenigov zakupnik deželnoknežjega urada Ribnica z vsem, kar sodi zraven. Ta pravni posel je bil v bistvu zamenjava za glavarstvo v Metliki, ki ga je moral prepustiti Pankracu II. Turjaškemu.⁴⁵⁵

Andrej Hohenwarter se je oktobra 1462 udeležil samovoljno sklicanega meddeželnega zbora Štajerske, Koroške in Kranjske v Lipnici, na katerem je bil tudi njegov nečak ali

⁴⁴² DSKS I, 58, št. 49; 76s, št. 61s; 103s, št. 82; 122, št. 98.

⁴⁴³ Prav tam, 166, št. 128. Če gre verjeti Valvasorju (Ehre XI, 598), je bil verjetno ta Nikolaj 1510 tržaški glavar.

⁴⁴⁴ DSKS I, 37, št. 30; 45, št. 37; 103, št. 81; 146, št. 114; 148, št. 116; 156, št. 120; 160, št. 123.

⁴⁴⁵ PETTENEGG, Urkunden, 500, št. 1879; ARNOLD, DOZA-Regesten III, 991s, št. 3300.

⁴⁴⁶ Glej prilogi 2 in 3. Leta 1423 je vojvoda Ernest Hansu podelil v fevd grad Sostro (Osterberg), nekaj kosov zemlje in dva mlina; to je Hans kupil od Nikolaja Gallenbergerja (AS 1063, ZL, št. 476, 1423 marec 17., Ljubljana).

⁴⁴⁷ BIRK, Urkunden-Auszüge, 221, št. 305 (1459); BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLII, št. 752 (1463); BARAGA, Kapiteljski arhiv, 82, št. 91 (1464); GZL III/76 (1465); M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 37ss, št. 9 (1466); PETTENEGG, Urkunden, 561s, št. 2108 (1468); ARNOLD, DOZA-Regesten III, 1177, št. 3971; AS 1063, ZL, št. 767, 1469 januar 14.; KOMATAR, Schloßarchiv, 228s, št. 497s (1469); PIRJEVEC, Hohenwart, 330s.

⁴⁴⁸ CKSL, 1457 oktober 29., Velikovec.

⁴⁴⁹ HEINIG, Kaiser Friedrich III., 226.

⁴⁵⁰ AS 1063, ZL, št. 602, 1447 september 18., Metlika.

⁴⁵¹ S Suzano (†1485) nista imela otrok, imel pa jih je z drugo ženo, Katarino Ungnad, vdovo po Erazmu Jamskem.

⁴⁵² AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65; BIRK, Urkunden-Auszüge, 390, št. 603.

⁴⁵³ PREINFALK, Gospodje Turjaški, 150, op. 704; 162, op. 754; HEINIG, Kaiser Friedrich III., 226s; PIRJEVEC, Hohenwart, 330s. Ker poznamo Andreja Hohenwarterja kot kranjskega deželnega glavarja samo prek Valvasorja (Ehre IX, 22), morda to vprašanje sploh ni tako relevantno. Glavar naj bi sicer bil v letih 1467–1469 (KOZINA, Landeshauptleute, 17).

⁴⁵⁴ Glej D. KOS, Bela krajina, 33.

⁴⁵⁵ CKSL, 1470 maj 10.; 1470 maj 13., Velikovec; TOMASCHEK, Urkunden-Regesten, 88s, št. 24–26.

brat (Erhardov sin) Štefan.⁴⁵⁶ Starejši Andrej je bil v času cesarjeve odsotnosti leta 1468 imenovan za njegovega *advokata*, tik pred koncem glavarovanja v Metliki se je aprila 1470 udeležil še meddeželnega zbora v Št. Vidu na Koroškem.⁴⁵⁷ Kot glavar v Celju je bil omenjen že leta 1475.⁴⁵⁸

Andreja Hohenwartera s Kolovca so redko ločevali od strica. Notranjeavstrijski stanovi so ga leta 1475 imenovali za zbiralca tedenskega denariča na Kranjskem (skupaj z Nikolajem Ravbarjem), zelo nejasno pa je predstavljen v korigiranem prepisu sklepov štajerskega deželnega zbora 1488 (*her Anndre Hohennwarter zu Gerlachstain und der auf Obercili*).⁴⁵⁹ Obe misli sta dvomljivi zato, ker je Andrej Hohenwarter, verjetno Kolovski, leta 1473 v bitki s Turki pri Bizeljskem(?) bodisi padel bodisi prišel v ujetništvo.⁴⁶⁰ Zdi se, da je bilo ločevanje obeh sorodnikov že za sodobnike često (pre)trd oreh.

Kakorkoli že, Andrej Hohenwarter (verjetno starejši) je bil v zadnjih dveh desetletjih 15. stoletja glavar (in vicedom) na Gornjem Celju.⁴⁶¹ Leta 1492 mu je cesar v dosmrtni užitek podelil še brežiško gospodstvo.⁴⁶² V prvi polovici leta 1502 mu je Maksimilijan odvzel celjsko glavarstvo službo in ga imenoval za svojega svétnika.⁴⁶³ Leto pozneje je Andrej umrl in čeprav naj bi imel v drugem zakonu otroke, sta Hohenwartovo dediščino pobrala Krištof Turjaški in Andrej Welzer.⁴⁶⁴ Že tako enigmatično zgodbo končajmo s podatkom, da je Ludvik Hohenwarter s Kolovca decembra 1518 na prošnjo in v imenu kranjskih deželnih stanov pečatil pooblastilo kranjskim odposlancem na odborni zbor nižjeavstrijskih dežel v Welsu.⁴⁶⁵

Raunachi so posedovali gospodstvo Ravne pri Pivki. V listinah iz srede 15. stoletja se omenjata Martin in Jakob, najbrž oče in sin, ki ju najdemo tudi na obeh seznamih iz leta 1446.⁴⁶⁶ Jakob je bil med glavarovanjem grofa Štefana Modruškega leta 1441 kranjski upravitelj.⁴⁶⁷ Umrl naj bi leta 1464 in posestvo prepustil sinu Jakobu III.,⁴⁶⁸ vendar ločevanje obeh ni čisto zanesljivo. Jakob (III.) se je udeležil pohoda Friderika III. na kronanje v Rim (1452). Pozneje je bil imenovan za cesarskega svétnika, a se je na dvoru le malo zadrževal. Bil je »vojni« svétnik, zadolžen za obrambo habsburških interesov na Krasu in v Istri. Leta 1468 je bil tako med poveljniki cesarske vojske pri obrambi Trsta,⁴⁶⁹ leto pozneje glavar na Reki⁴⁷⁰ ter med letoma 1470 in 1477 glavar v Pazinu.⁴⁷¹ Leta 1475 je bil dvakrat na meddeželnem zboru. Februarja je bil (morda kot svétnik) na srečanju

⁴⁵⁶ Landtagsakten II, 55ss, št. 117. S seznama navzočih deželanov ni vidno, za katerega Andreja gre. Ker oba Hohenwarta nista navedena skupaj, se zdi verjetneje, da ne gre za brata.

⁴⁵⁷ Landtagsakten II, 101s, št. 136; 119; UNREST, Österreichische Chronik, 29. Unrest med udeleženci navaja *herr Anndre Hohennwarter mit seinen prueder, der hawbtman in der Metling was*. Ker je bil starejši Andrej glavar v Metliki, bi lahko rekli, da sta bila na Koroškem oba Andreja, vendar si je Unrest na vsak način narobe razlagal njuno sorodstveno razmerje.

⁴⁵⁸ Landtagsakten II, 155s, št. 172; glej tudi 183, št. 192; 253, št. 237.

⁴⁵⁹ Prav tam, 151, št. 166; 237, št. 224.

⁴⁶⁰ StLA, Hs. II/14, fol. 198r.

⁴⁶¹ AS 1063, ZL, št. 5753, 1482 januar 7., Ljubljana; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 246, št. 2103 (1495); 391, št. 3145 (1494).

⁴⁶² AS 1063, ZL, št. 887, 1492 februar 21.

⁴⁶³ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16396, 16460; 4/2, št. 19696.

⁴⁶⁴ PREINFALK, Gospodje Turjaški, 150, op. 704. Da gre pri dlje živečem Andreju za mlajšega od obeh, meni HEINIG, Kaiser Friedrich III., 226s, ki pa opozarja, da je razlikovanje obeh zelo težko.

⁴⁶⁵ DSKS II, 229, št. 177.

⁴⁶⁶ HHStA, Hs. W 10, fol. 137v; StLA, Hs. II/14, fol. 127v; VALVASOR, Ehre XV, 348; prilogi 3 in 4; prim. še: AS 1063, ZL, št. 490, 1427 julij 20.; KOMATAR, Schloßarchiv, 122, št. 485s.

⁴⁶⁷ KOMATAR, Schloßarchiv, 229s, št. 406.

⁴⁶⁸ SMOLE, Graščine, 416s.

⁴⁶⁹ HEINIG, Kaiser Friedrich III., 234s. Dvorni svet se je v času Friderika III. delil na vsak dan navzoči svet (elita ožjega sveta) in šibkeje na dvor vezane svétnike »von Haus aus«. Svétniki iz Kranjske so pripadali drugi skupini (prav tam, 543).

⁴⁷⁰ AS 1063, ZL, št. 770, 1469 julij 19., Gradec.

⁴⁷¹ De FRANCESCHI, Storia, 131, op. 1. Pod glavarstvo v Pazinu so v njegovem času sodili tudi uradi in kasteli Kastav, Veprinac in Moščence. Prim. De FRANCESCHI, Storia, 411ss, št. 23s.

deželanov treh dežel s cesarskimi svétniki v Wolfsbergu, aprila so ga na meddeželnem zboru v Mariboru pooblastili za zbiranje odobrenega tedenskega denariča v Istri in na Krasu.⁴⁷²

Bernard(in) Raunach je postal aprila 1497 postojnski glavar ter za 900 gld. na leto dobil v oskrbo tamkajšnji grad in gospostvo.⁴⁷³ Grad je bil v zelo slabem stanju in nujno potreben obnove. Zanj je Bernard očitno porabil precej denarja.⁴⁷⁴ Leta 1507 je bil četrti glavar v Istri in na Krasu, 1512 se je deželnega zbora udeležil kot deželnoknežji komisar. Da je užival tudi zaupanje stanovskih kolegov, sklepamo po njegovih imenovanjih v kranjski *verordneten ausschuss* za odborna zbora v Innsbrucku in Donauwörthu ter za kranjskega pogajalca pri odkupu srebra in bakra.⁴⁷⁵

Za konec omenimo še dve rodbini, pravzaprav dva posameznika, ki smo ju že srečali in ju bomo tudi v nadaljevanju, saj sta bila v prvih dveh desetletjih 16. stoletja poleg deželnega glavarja Hansa Turjaškega morda najbolj zaposlena z deželnimi zadevami. Prvi je Pavel **Rasp**, ki ga v virih iz obdobja pred letom 1499 na Kranjskem sploh ni mogoče najti.⁴⁷⁶ Pavel je bil do leta 1518, ko ga je Maksimilijan imenoval za kranjskega deželnega svétnika,⁴⁷⁷ kranjski deželni upravitelj in 1508–1524 freisinški oskrbnik v Škofji Loki.⁴⁷⁸ Čeprav ne njega ne njegove rodbine dotlej na Kranjskem sploh ni bilo mogoče zaznati, so ga kranjski deželni stanovi – tako je 14. marca 1499 pisal glavar Viljem Turjaški kralju Maksimilijanu – izvolili za (deželnega) upravitelja in kralja prosili, naj predlog sprejme.⁴⁷⁹ Tri leta pozneje mu je Maksimilijan za posojenih 1000 gld. zastavil polhograjsko gospostvo.⁴⁸⁰ Novinec, ki ga je v deželo očitno pripeljala služba deželnemu knezu, je med deželani užival presenetljivo veliko zaupanja. Imamo ga lahko za utelešenje dualizma, saj je bil na eni strani pogosto deželnoknežji komisar,⁴⁸¹ na drugi pa je bil za deželnim pisarjem Wolfgangom Schwärom glavni pisec stanovskih dokumentov (sklepov, odgovorov),⁴⁸² njihov (so)pečatnik⁴⁸³ in tudi član stanovskih poverjeništev oziroma odposlanstev.⁴⁸⁴ Na to, da se je na deželnem zboru najbrž pojavljal še kot loški oskrbnik, smo spomnili že prej.

Bolj ukoreninjena je bila rodbina **Eck** (tudi Egkh), ki jo lahko spremljamo od dvajsetih let 15. stoletja, ko je bil omenjen Jakob.⁴⁸⁵ Njegova sinova Henrik in Krištof sta bila v letih 1457–1461 deželnoknežja oskrbnika na Novem gradu⁴⁸⁶ blizu Kokre in 1475. upravitelja urada Naklo. Resničen vzpon rodbine je začel Henrikov sin Jurij, ki je najprej upravljal nakelski urad, postal leta 1497 svétnik, dvorni zakladnik in leta 1499 (do 1514) kranjski vicedom. Kratek čas je bil tudi goriški deželni glavar. Kot kreditor je imel v

⁴⁷² Landtagsakten II, 146, 153, št. 166.

⁴⁷³ Regesta Imperii XIV, 2/1, 156, št. 4868; Regesta Imperii XIV, 2/2, 614, št. 7991.

⁴⁷⁴ HHStA, Österreichische Akten, K. 1, Fasz. 1; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16143.

⁴⁷⁵ DSKS I, 9, št. 11; 58, št. 50; 116, št. 94; DSKS II, 193, št. 143; 212, št. 160; 217, št. 166; 222s, št. 172; 225, št. 174; 232, št. 182.

⁴⁷⁶ Prim.: AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, sn. A/I, 1; ŽVANUT, Od viteza do gospoda, 23, napačno navaja, da je prišel Rasp na Kranjsko leta 1501.

⁴⁷⁷ AS 1063, ZL, št. 1161, 1518 april 18., Hall.

⁴⁷⁸ Regesta Imperii XIV, 3/1, št. 11496; AS 1063, ZL, št. 1105, 1512 februar 16., Ljubljana; št. 1114, 1512 september 21., Ljubljana; št. 1125, 1514 marec 26., Ljubljana; DSKS I, 40s, št. 33; 48s, št. 40; 103, št. 81; 110s, št. 89s; BLAZNIK, Škofja Loka, 125, 451.

⁴⁷⁹ Regesta Imperii XIV, 3/2, št. 13054 (1499 marec 14., Ljubljana).

⁴⁸⁰ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18676.

⁴⁸¹ DSKS I, 7s, št. 9; 38s, št. 31; 41ss, št. 34; 58ss, št. 50; 111, št. 90; 143s, št. 111.

⁴⁸² DSKS I, XVIII, 37ss, št. 30, 32; 45, št. 37; 55, št. 46; 92, št. 73; 96, št. 78; 111s, št. 90s (na istem zboru je bil komisar in pisec stanovskega odgovora na deželnoknežjo propozicijo); 116, št. 94; 146ss, št. 115s; DSKS II, 180s, št. 134; 189, št. 139.

⁴⁸³ DSKS I, 98ss, št. 80.

⁴⁸⁴ DSKS I, 107, št. 85; DSKS II, 171, št. 130; 186, št. 137.

⁴⁸⁵ Glej prilogo 1 (*Jacob Ekk*); StLA, Hs. II/14, fol. 128r (*Jacob Egkher*); AS 1063, ZL, št. 595, 1446 december 11. (Henrik).

⁴⁸⁶ DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 249s.

zastavi nekaj gorenjskih uradov, med drugim Smlednik;⁴⁸⁷ rodbinska posest se je sicer raztezala okrog Novega gradu pri Kokri in gradu Brdo pri Kranju, ki ga je začel zidati po cesarjevem dovoljenju leta 1510.⁴⁸⁸ V deželnozbornskih spisih je nešteto omenjen kot deželnoknežji komisar, v drugih dokumentih predvsem kot vicedom.

Zadnja dva primera, predvsem Rasprov, kažeta, da za uspeh niso bili (več) pomembni dolgi rodovniki, temveč predvsem poslušni za deželnoknežje in stanovske interese ter seveda denar, s katerim je bilo mogoče kupiti naklonjenost zadolženega vladarja.⁴⁸⁹ Viri, iz katerih sočasno odsevata deželnoknežja in stanovska plat, so žal omejeni predvsem na zadnja desetletja obravnavanega obdobja. To je vplivalo na izbiro viteških rodbin in posameznikov, s katerimi smo želeli konkretizirati vključevanje plemstva v delo deželnih stanov in utrditi na začetku razdelka postavljeno tezo o neizogibnem prepletanju dveh sfer, brez katerega bi dežela ne mogla funkcionirati. Interesi obeh sfer so bili kljub vsemu podobni in so zahtevali vsakodnevne kompromise, saj dežela drugače nikdar ne bi postala tudi domovina.

---

⁴⁸⁷ Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20652, 20658.

⁴⁸⁸ UMEK, Egkh, 52.

⁴⁸⁹ Svoje so naredile tudi »zveze«. Jurij Eck je bil denimo v svaštvo z vplivnim kanclerjem Ciprianom Sernteinom. Eckova žena Katarina je bila namreč sestra Doroteje Liechtenstein, s katero je bil poročen Ciprianov brat Hans. Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20652, op. 1, št. 20658.

MESTA

Mesta in trgi habsburških dežel so bili v deželnostanovskem okviru razmeroma nepomembni in so predstavljali zadnji, četrti, v primeru enotnega plemiškega stanu pa tretji stan. Z izjemo Dunaja so bila majhna, saj do 16. stoletja, ko so se začela hitreje razvijati deželna glavna mesta, nobeno ni doseglo velikosti srednje velikega mesta (5 do 10 tisoč prebivalcev). Prebivalstvo vseh (preostalih) deželnih glavnih mest skupaj je konec 18. stoletja komaj doseglo polovico dunajskega. Vsa večja mesta so bila deželnoknežja, del komornega premoženja v širšem smislu. Državnih mest (Reichsstädte) v tem delu cesarstva ni bilo.⁴⁹⁰

Načeloma velja, da so mesta ustanavljali in posedovali knezi, trgi pa so bili večinoma patrimonialni. Glavno razločevalno značilnost med naselbinama mestnega tipa je navadno predstavljalo obzidje, vendar poznamo nekaj izjem. Mesto, ki je bilo že po naravi dobro zavarovano, je lahko ostalo brez obzidja (na Kranjskem npr. Kostanjevica), prav tako srečamo obzidane trge (Mokronog). V poznem srednjem veku je bila vladarjeva podelitev skorajda edini način za doseglo mestnega naslova. (Celinsko) mesto so sicer od podeželja ločile štiri glavne značilnosti: izoblikovana skupnost osebno svobodnih meščanov, tržni kraj z dnevnim trgom, posebna teritorialna sodna jurisdikcija in privilegiran položaj glede javnih bremen. V fizičnem in simbolnem smislu je mestne naselbine (mesta) od podeželja ločevalo obzidje. Vzgibi za nastanek in obstoj mestne naselbine, tj. mesta ali trga, so bili v prvi vrsti gospodarski – naselbina naj bi opravljala središčno tržno funkcijo določenega območja, na katero sta bili vezani privilegirana trgovska in obrtna dejavnost stalno naseljenega prebivalstva. Temu se je, v našem primeru posebno v drugi polovici 15. stoletja, pridružila varnostno-obrambna funkcija.⁴⁹¹ Ko je Habsburžanom uspelo zaokrožiti posest prejšnjih dinastij na Kranjskem, so tako obstoječa mesta kot v mesta povzdignjeni trgi dobili status deželnoknežjih mest. Bela vrana je bila freisinška Škofja Loka.

Mesto je bilo podrejeno mestnemu gospodu, tako da niti deželnoknežja mesta z zastopstvom v deželnih stanovih niso imela do dežele tako neposrednega odnosa kot kak plemič. Nasproti mestnemu gospodu ni stal meščan, temveč občina svobodnih meščanov s političnimi, upravnimi in sodnimi pravicami.⁴⁹² V nasprotju s predstavniki višjih stanov, prelati, gospodi ter vitezi in oprodami, ki so bili osebno člani deželnih stanov, so bili meščani to le posredno, kot del skupnosti z deželnostanovskim statusom.⁴⁹³ Knez je

⁴⁹⁰ HASSINGER, Landstände, 109ss; KNITTLER, Städte und Märkte, 9s.

⁴⁹¹ GOLEC, Družba, 2s, 35s; MELIK, Mesto (civitas), 305ss; MITTERAUER, Typen, 278ss.

⁴⁹² BRUNNER, Land und Herrschaft, 377; GOLEC, Družba, 49.

⁴⁹³ KNITTLER, Städte und Märkte, 10.

mestne sodnike, mestne svétnike in meščane po navadi naslavljal z »(naši) zvesti dragi« (*unser getrewn lieben*).⁴⁹⁴

Podobno kot prelati oziroma duhovščina nasploh so deželno knežja mesta spadala v komorno premoženje v širšem smislu. Odnos je bil še tesnejši in bolj neposreden kot pri prelatih. Deželni knez je kot mestni gospod zagotavljal potrebno zaščito in v zameno vsako leto pobiral periodični redni davek ter terjal vojaške usluge. Po potrebi, »im Falle der Not«, je dodal izredne davke. Tudi ko so bila mesta kot četrti stan vključena v deželne stanove, je bila njihova komornost debelo podčrtana.⁴⁹⁵ To je lepo videti iz zaščitnega pisma, ki ga je Maksimilijan konec leta 1499 izstavil za davek, ki so mu ga ljubljanski škof in kranjsko plemstvo odobrili za plačilo dolgov oziroma kot davek ob porokah njegove hčerke Margarete in sestre Kunigunde. Poudarjeno je, da so bili davek dolžni plačati le prelati (z izjemo škofa), preostala duhovščina, mesta in trgi. Škof in plemstvo so davek od hub prostovoljno odobrili in plačali, čeprav jim tega ne bi bilo treba. Deželni knez je zagotovil, da odobritev ne bo škodovala plemiškim privilegijem, na koncu pa ni pozabil povedati, da si tudi v prihodnje pridržuje pravico do pobiranja izrednega poročnega davka od prelatov, duhovščine, mest in trgov.⁴⁹⁶

Mestne skupnosti so bile pri urejanju deželnih zadev v Avstriji, na Štajerskem in v manjši meri na Koroškem sporadično udeležene že ob koncu 13. stoletja in v 14. stoletju. Šlo je predvsem za garantiranje ob knežjih poročnih ali dednih pogodbah in hišnih redih.⁴⁹⁷ V 15. stoletju, na Štajerskem prvič leta 1412, so se začela mesta vključevati v stanovsko korporacijo in deželne zборе. Trgi so zaradi ekonomskih razlogov (manjše gospodarske in s tem davčne moči) v habsburških deželah občutno zaostajali.⁴⁹⁸ Vpliv mest se je krepil postopno in je tesno povezan z rastjo mestnega prebivalstva, gospodarsko-finančnimi tokovi ter koristmi, ki si jih je deželni knez kot mestni gospod od tega lahko obetal. Deželno knežja privilegijska regulativa gotovo ni bila namenjena sama sebi, ampak je stremela k zagotavljanju razmer, v katerih bi mesto uspevalo in polnilo gospodov obdavčitveni bazen. Čeprav je zelo malo sledi, ki bi govorile o vključevanju mest in trgov v stanovsko korporacijo, je že dolgo jasno, da pri tem procesu ne smemo misliti na aktivnost mestnega elementa. Deželno knežja mesta si namreč niso priborila mesta med deželnimi stanovi, temveč jih je vanje poskal interes deželnega kneza in plemstva. Prvi je v tem videl možnost za novo, tretjo vrsto obdavčenja mest (poleg rednih mestnih in izrednih komornih davkov), plemstvo pa je prav tako pridobilo, če so bila deželno knežja mesta pritegnjena v deželne zборе in sistem stanovskega obdavčenja. Mesta so morala brez kakega resnega vpliva svojih predstavnikov prispevati k deželnim davčnim in vojaškim odobritvam ter so tako vsaj malo razbremenila plemiške žepce.⁴⁹⁹ Mesta – podobno velja za prelate – si torej niso pridobila mesta v deželnih stanovih oziroma zborih, ampak so bila vanje pritegnjena. Na Kranjskem se je to zgodilo v drugi polovici 15. stoletja, merila pa so bila verjetno enaka kot pri meščanskih naseljih sosednjih dežel: mestna narava naselbine (podeljen mestni naslov, obzidje), neposreden odnos do deželnega kneza (knez je mestni gospod) ter določena stopnja avtonomije in suverenostnih pravic, predvsem sodnih (mestno sodišče).⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Npr.: AS 1063, ZL, št. 475, 1423 februar 15., Ljubljana; št. 905, 1493 december 16., Dunaj; št. 906, 1493 december 22., Dunaj; DSKS I, 4, št. 3.

⁴⁹⁵ BRUNNER, Land und Herrschaft, 376s, 384, 435s; prim. VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 423s.

⁴⁹⁶ DSKS I, 3s, št. 2, glej tudi napačno izstavljeno zaščitno pismo z enakim datumom (št. 1); Regesta Imperii XIV, 3/1, 124s, št. 9585s.

⁴⁹⁷ Dedno pogodbo med Luksemburžani in Habsburžani, sklenjeno 10. februarja 1364 v Brnu, so nekaj dni pozneje garantirala tudi kranjska mesta Ljubljana, Kamnik in Kranj. GZL VII/36; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 84.

⁴⁹⁸ KNITTLER, Städte und Märkte, 64ss, 90ss, 161s; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 216s; MELL, Grundriß, 136s.

⁴⁹⁹ VILFAN, Pravni značaj, 209; VILFAN, Pravna zgodovina, 156, 311ss.

⁵⁰⁰ KNITTLER, Städte und Märkte, 64, 111.

Kar zadeva dokumentirano navzočnost kranjskih mest na deželnih zborih je v historiografiji sprejeta Levčeva ugotovitev, da naj bi se predstavniki kranjskih mest med stanovni prvič pojavili na lipniškem meddeželnem zboru oktobra 1462.⁵⁰¹ Levčev argument je pismo, ki so ga Dunajčani pisali *den bischoven, preleten, graven, freyen herren, rittern und knechten und den von steten und merchten der dreyr furstentumb Steir, Kernnten und Krain* (podčrtal A. N.).⁵⁰² Iz citiranega dokumenta in drugih lipniških spisov vendarle ni vidno, ali so bili v Lipnici res tudi predstavniki kakega kranjskega mesta, čeprav bi to ne nasprotovalo siceršnjemu védenju o času pritegnitve prelatov in mest v stanove. Mesta in trgi treh dežel, najbrž v resnici tudi Kranjske, so bili po virih sodeč zastopani že na mariborskem meddeželnem zboru konec junija istega leta, saj so kot del stanov naštetih v Friderikovem vabilu sekovskemu proštu, v pismih notranjeavstrijskih stanov spodnjeavstrijskim stanovom in Dunajčanom.⁵⁰³ V skupno naslavljanje/naštevaje stanov Štajerske, Koroške in Kranjske so bila mesta poslej redno vključena, šele iz leta 1478 pa poznamo prvo izrecno omenbo (samo) kranjskih mest v okviru deželnih stanov – *prelaten, von adel und stete*.⁵⁰⁴ Zastopniki mest (in trgov) v dobi Friderika III. gotovo še niso bili vabljeni na vse deželne in meddeželne zборе.

Kranjska mesta so nastala v dveh delih. Prvi se je začel v 13. stoletju s težiščem v prvi polovici. Kranj se je razvil pri prvotnem sedežu krajinskega kneza, Kamnik so imeli Andeški in nato Babenberžani, Ljubljana in Kostanjevica sta bili v rokah Spanheimov. Ti so pod Ulrikom združili vsa štiri mesta in jih zbrali v jedro poznejših deželnoknežjih mest.⁵⁰⁵ Habsburžani so prevzeli tak položaj in sredi 14. stoletja, ki predstavlja prehod med obema deloma, ustanovili Novo mesto kot svojo edino kranjsko mestno ustanovo. V istem času je goriška Metlika formalno že imela mestne pravice, a je šele v 15. stoletju zaživela kot pravo mesto. Drugi del nastajanja kranjskih mest je sledil izumrtju celjskih grofov, ko je Friderik III. trge iz njihove dediščine zaradi obrambno-strateških razlogov (mestno obzidje → trdnjava) povzdignil v mesta. Obrambni motiv je bil ob ustanavljanju Kočevja, Loža, Krškega, Višnje Gore in Radovljice zelo poudarjen; to je vidno tudi iz ohranjenih ustanovnih listin. Zaradi »umetnega« ustvarjanja mest kot točk za obrambo pred Turki nekatera izmed teh mest niso nikoli postala mesta v pravem, ekonomskem pomenu.⁵⁰⁶ S habsburško zaokrožitvijo posesti prejšnjih dinastij so na Kranjskem dozorele razmere za to, da tako stara mesta kot v mesta povzdignjeni trgi dobijo status deželnoknežjih mest. Dedovanje za Celjskimi je ponudilo realno možnost za pritegnitev kranjskih mest v deželne stanove, saj se je število mest v kratkem času zelo povečalo.⁵⁰⁷

Kar zadeva sestavo kranjskih stanov je v zvezi s številom pri četrtem stanu še najmanj ugank. Sezname so sicer redki, vendar dobro poznamo okoliščine nastanka in brez dvoma kažejo dejansko stanje v deželi. Že velikokrat citirani popis izrednega davka ob poroki princeze Katarine iz leta 1446 je kot deželnoknežja mesta naštel Ljubljano, Kranj, Kostanjevico, Novo mesto in Kamnik.⁵⁰⁸ Gre za štiri že omenjena jedrna deželnoknežja mesta in habsburško ustanovo vojvode Rudolfa IV., ki pa se v popisu ne imenuje po ustanovitelju (Rudolfswert), ampak *Newnstetl*. Ker so v popisu všteta samo »aktivna« deželnoknežja mesta, ni Metlike, ki je bila kot središče grofije v Marki in Metliki skupaj z

⁵⁰¹ LEVEC, Landhandfesten, 269; prim.: LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 216, op. 18; ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 27; GOLEC, Družba, 310.

⁵⁰² Landtagsakten II, 53s, št. 115; KRONES, Vorarbeiten (1865), 85, št. 126/24.

⁵⁰³ Landtagsakten II, 40ss, št. 105, 107s; glej še str. 201, leto 1462.

⁵⁰⁴ AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65; LEVEC, Landhandfesten, 269, op. 2.

⁵⁰⁵ ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 11; VILFAN, Pravna zgodovina, 155s.

⁵⁰⁶ ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 14s; GOLEC, Družba, 5, 37s.

⁵⁰⁷ GOLEC, Družba, 2, 309.

⁵⁰⁸ Landtagsakten I, 135, št. 66; CHMEL, Materialien I/1, 66ss, št. XXVIII; GZL X/58.

deželnoknežjo oblastjo tedaj zastavljena grofom Celjskim.⁵⁰⁹ Teh šest mest in povrh še tri trge – Višnjo Goro, Radovljico in Lož – najdemo tudi na koncu seznama v Friderikovi registraturni knjigi iz istega leta.⁵¹⁰

Iz trgov, ki so bili dolgo pod celjskim nadzorom, je v sedemdesetih letih nastalo pet »vojaških« mest: leta 1471 Kočevje, 1477 Krško in Lož, 1478 Višnja Gora, nekako v istem času pa tudi Radovljica. Na četrti klopi so imela manj besede, a njihov status očitno ni bil sporen. Potrjuje ga referenčni seznam iz leta 1543:⁵¹¹ na deželni zbor so prišli predstavniki Ljubljane,⁵¹² Kranja,⁵¹³ Kamnika⁵¹⁴ in Višnje Gore,⁵¹⁵ pogrešali pa so zastopnike Radovljice,⁵¹⁶ Lo-

⁵⁰⁹ ŠTIH, Dežela Grofija, 138s.

⁵¹⁰ HHStA, Hs. W 10, fol. 138v, rubrika *Stet vnd merkht in Krayn*; objava v prilogi 3.

⁵¹¹ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); prim. VILFAN, Struktura stanov, 176s.

⁵¹² Prva pisna omemba Ljubljane (*Leibach*) in gradu pod njo je po zadnjih ugotovitvah iz obdobja med letoma 1112 in 1125. Trške pravice je naselje dobilo okoli leta 1200, mestne med letoma 1220 in 1243. Pod zadnjimi Spanheimi je postala Ljubljana glavno mesto nastajajoče dežele Kranjske, razvijati se je začela mestna avtonomija s komunom meščanov. Do leta 1370 je dobila pravico, da ima mesto 12-članski mestni svet, ki sme iz vrst meščanov sam voliti mestnega sodnika. Dobro stoletje pozneje je bila »volilna pravica« omejena na 100 »imenovanih«, osrednje avtonomno predstavništvo pa se je razdelilo na 12-članski notranji oz. ožji in 24-članski zunanji svet kot nadzorni organ. Leta 1504 je mesto dobilo še župana. Glej mdr.: GZL III/9, III/13, III/14, III/55, IV/2; ŠTIH, Dve notici, 7ss; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 78ss; VILFAN, Ljubljana, 221ss (z relevantno lit.); VILFAN, Zgodovina Ljubljane, 79ss; KOSI, Freisinški škofje, 108s, tabela 4; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 2, 8, 12ss, 27ss.

⁵¹³ Kraj je prvič omenjen sredi 11. stoletja. Čeprav je kot mesto v ohranjenih listinah prvič označen leta 1256, je bil to že nekaj desetletij prej, saj je bil leta 1221 govor o *burgenses*. V začetku 14. stoletja sta bila omenjena skupnost meščanov in sodnik, v šestdesetih letih še mestni svet. Leta 1423 je nadvojvoda Ernest kranjskim meščanom podelil pravico, da vsako leto iz svojih vrst izberejo mestnega sodnika; predtem je bil sodnik ekspanent mestnega gospoda (deželnega kneza) in ne mestne avtonomije. Mestni svet se je tedaj tudi razdelil v notranjega in zunanjega. AS 1063, ZL, št. 475, 1423 februar 15., Ljubljana; ŽONTAR, Zgodovina mesta Kranja, zlasti 40ss; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 69ss; KOSI, Freisinški škofje, 108s.

⁵¹⁴ Kamnik je bil kot središče andeške vzhodnogorenjske posesti prvič omenjen v štiridesetih letih 12. stoletja. Status trga je dobil vsaj do konca tega stoletja. Več indicev kaže, da je bil že okrog leta 1220 mesto, čeprav je bil v virih kot mesto izrecno omenjen šele 1267. Leta 1312 je imel mestnega sodnika, 1322 12-članski mestni svet, ki je z občino meščanov predstavljal avtonomno mestno oblast. Da ta uprava le ni bila povsem avtonomna, kaže listina, s katero je Friderik III. Kamničanom na njihovo prošnjo dovolil, da vsako leto iz svojih vrst izvolijo sodnika. To funkcijo je prej opravljal bodisi zakupnik mestnega sodišča bodisi kak uradnik kamniškega gradiščana. Do prihoda Habsburžanov je bil Kamnik v družbenem in gospodarskem smislu pomembnejši kot Ljubljana. Poudariti moramo, da je vojvoda Rudolf IV. mesto Kamnik skupaj z deželskim sodiščem, mitnino in prituklinami leta 1363 za 5000 gld. zastavil Celjskim, ti pa so ga obdržali do tridesetih let 15. stoletja. AS 1063, ZL, št. 4606, 1363 december 20., Salzburg; OTOREPEC, Doneski, 19ss; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 51ss; KOSI, Freisinški škofje, 108s; BIZJAK, Ratio facta est, 129; prim. tudi LEVEC - LUSCHIN, Protokoll, 38ss.

⁵¹⁵ Prvotni trg Višnja Gora je bil na mestu sedanjega Starega trga. Prvič je bila kot trg omenjena leta 1386. Po tem letu je bil skupaj z gospostvom v zastavi Ortenburžanov in za njimi Celjskih vse do leta 1431, ko je prešel v deželnoknežje roke. Nekako v istem času se je trška naselbina preselila na plato pod grajski hrib. Sredi štiridesetih let sta se pojavila občina tržanov in notranji trški svet. Po letu 1444 je Višnja Gora pridobila več pomembnih privilegijev (volitev lastnega trškega sodnika 1461), potem pa jo je cesar 1478 zaradi turške nevarnosti povzdignil v obzidano deželnoknežje mesto. Glej: AS 1063, ZL, št. 4647, 1386 junij 21., Brugg in Aargau; št. 701, 1461 maj 30., Gradec; št. 707, 1461 oktober 6., Gradec; št. 903, 1493 avgust 11., Ljubljana, z vidimusoma listin 1444 februar 4., Ljubljana in 1461 maj 30., Gradec; št. 906, 1493 december 22., Dunaj; AS 1398, osebni fond Smole Majda, šk. 4, regist št. 21; MAURING, Utemeljitev mesta Višnje Gore, 30ss; ŠTIH, Dežela Grofija, 134s; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 122ss; GOLEC, Družba, 22, 112; GOLEC, Višnja Gora, 272; GOLEC, Trgovski promet, 75ss; ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 3. Leta 1500 je kralj Maksimilijan mesto in grad Višnja Gora s pripadajočimi pravicami (vendar brez mitnice in mestnega davka) predal v oskrbo svojemu svétniku in kranjskemu vicedomu Juriju Ecku. V zameno za 3000 gld. posojila mu je sedem let pozneje kot tamkajšnjemu oskrbniku zastavil grad, mesto, sodišče (deželsko ali mestno?) in mitnico Višnja Gora. To naj bi Eck imel do leta 1513. Regesta Imperii XIV, 3/1, 320, št. 10898; AS 1063, ZL, 5858, 1507 januar 22., Innsbruck; UMEK, Egkh, 52.

⁵¹⁶ Naselbina (vas) na naravno dobro zavarovanem pomolu je bila v virih prvič zanesljivo omenjena leta 1296. Leta 1333 je bila omenjena kot (ortenburški) trg; deset let pozneje je bil znan prvi sodnik. Po dedni pogodbi iz leta 1377 je prišla Radovljica leta 1418 oz. 1420 na grofe Celjske in po njihovem izumrtju na deželnega kneza Friderika III. Pod njim, morda že v paketu t. i. vojaških mest v sedemdesetih letih (1473–1478), je Radovljica postala mesto, čeprav ustanovitvene listine ne poznamo in morda sploh ni bila izstavljena. Tudi sicer je bila kot mesto z mestnim sodnikom in sodiščem izrecno in redno omenjana šele v začetku 16. stoletja, prej pa nekajkrat bolj ali manj posredno (1478, 1484, 1496). Sredi sedemdesetih let 15. stoletja je bila verjetno že v celoti obdana z obzidjem. Za našo razpravo gotovo ni povsem obrodno dejstvo, da je bilo radovljiško deželnoknežje gospostvo večkrat dano v zastavo ali zakup; ta je lahko vključeval mestno sodišče ali tudi mesto samo (npr. leta 1515 Volbenku Dietrichsteinu za 19.000 gld.). To pomeni, da je zastavni gospod tako rekoč postal mestni gospod. GESTRIN, Radovljica, 517ss, zlasti 522ss (z lit.); GESTRIN, Nastanek trga, 30ss; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 113ss; PORENTA, Radovljica, 533ss.

ža,⁵¹⁷ Novega mesta,⁵¹⁸ Metlike,⁵¹⁹ Kostanjevice,⁵²⁰ Krškega⁵²¹ in Kočevja.⁵²² Na koncu so stanovi navedli še Reko, Trst in Kastav; njihov status je bil vse prej kot nedvoumen. O teh mestih bo govor v posebnem poglavju. Ob smrti cesarja Maksimilijana I. je torej Kranjska premogla 11 deželno knežjih mest, ki so smela računati s povabilom na deželni zbor. Mednje iz vsaj dveh razlogov ne moremo šteti Črnomlja, ki je denimo leta 1590 zaokrožil ducat kranjskih mest.⁵²³ Prvi argument pravi, da Črnomelj v obravnavanem času verjetno ni bil pravno priznано mesto. Kot trg je bil sicer omenjen že leta 1277, torej prej kot sosednja Metlika (Novi trg), in skupaj z njo leta 1407 kot mesto,⁵²⁴ vendar se je potem celo stoletje vedno imenoval le trg. Viri so resda slabo ohranjeni. Metličani (mestni

⁵¹⁷ Trg Lož je nastal v okviru istoimenskega gospostva z gradom, ki je bil oglejski fevd Vovbržanov oziroma njihove stranske linije Strmških. Lož je bil kot trg omenjen že leta 1237, vendar je do srede 14. stoletja stal na mestu današnjega Starega trga. Že na tej lokaciji je imel trško upravo s sodnikom na čelu. Leta 1341 so nastale razmere (dovoljenje partriarha Bertolda) za preselitev trške naselbine pod bližnji grad Lož. V nasprotju z »novim« trgom Lož so začeli prejšnjega že v 14. stoletju označevati kot »Stari« trg. Novi trg je že leta 1380 imel obzidje in obrambne järke; njegovi gospodje so bili tedaj Ortenburžani. Od njih je prešel na Celjske in potem Habsburžane. Trška uprava je bila dolgo vključena v loško gospostvo in ni bila posebej avtonomna. Zaradi turške nevarnosti in boljše obrambe je cesar trg Lož leta 1477 povzdignil v mesto, s tem pa je notranjski del Kranjske dobil edino mesto sploh. KRANJC, Privilegij mesta Loža, 41ss, objava in prevod ust. listine 54ss; HITZINGER, Aus dem Archiv, 43ss (pomankljiva objava ust. listine); KOMATAR, Archiv-Inventare, 43s; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 96ss; KOSI, Freisinški škofje, 108s.

⁵¹⁸ Novo mesto je prvo kranjsko mesto, ki so ga ustanovili Habsburžani. Dobesedno gre za »ustanovo na zeleni trati«, saj ni dokazane kontinuitete med prejšnjimi naselbinami na tistem prostoru in leta 1365 ustanovljenim mestom Rudolfa IV. Ustanovnika – Rudolfswertom. Tudi ime Novo mesto je bilo zapisano že v letu ustanovitve, v slovenski obliki (*Noua mesta*) pa leta 1419. Pravice in svoboščine, ki so bile novemu mestu ob ustanovitvi podeljene, so skoraj povsem v skladu s pravom, ki ga je okoli leta 1300 Kostanjevici podelil koroški vojvoda Henrik. Tako rekoč enako pravo so imela še nekatera kranjska mesta, ki so nastala v drugi fazi. Neposredno po kostanjeviškem je svoje pravo dobila Metlika (in po njej Črnomelj), posredno, prek novomeškega, pa Kočevje in Lož. Za ustanovitev mesta so bili poleg prestižnih razlogov ustanovitelja najpomembnejši gospodarski motivi, saj je ležalo ob pomembni trgovski poti. Mestni sodnik je bil omenjen leta 1392, mestni svet in pečat pa leta 1400. V obdobju habsburške šibkosti je bilo Novo mesto med 1386. in 1418. v zastavi Ortenburžanov ter potem do leta 1431 Celjanov. M. KOS, Ustanovitev Novega mesta, 78ss; VILFAN, Novomeški mestni privilegij, 88ss, komentirana objava in prevod ust. listine 99ss; glej tudi: GOLEC, Družba, 18; BIZJAK, Ratio facta est, 132ss; ŠTIH, Dežela Grofija, 133s.

⁵¹⁹ Kraj Metlika, imenovan »Novi trg v Metliki« (=Beli krajini), je bil prvič omenjen leta 1300. Trške pravice je dobil že pod goriškimi grofi, se pravi po letu 1277, ko je v pokrajini za Gorjanci obstajal samo en trg – Črnomelj. V času Henrika II. Goriško-Tirolskega so bile trgu podeljene enake pravice, kot jih je dobila od avstrijskih in koroških vojvod Kostanjevica. Grof Albreht III. je stričevo listino potrdil leta 1365. Sredi 14. stoletja je bilo naselje že obzidano, vendar je bil govor le o trškem sodniku. Prva izrecna omemba Metlike kot mesta je šele iz leta 1407, sodnika in sveta dvanajsterice iz leta 1431, mestnega sodnika in pečata pa iz 1444. Kot »Metlika« se je prvič pojavila leta 1378, vendar je bilo tudi pozneje še omenjeno ime »Novi trg«. Po izumrtju istrske veje Goriških so jo Habsburžani skupaj z Belo krajino in goriškim delom Dolenjske zastavili celjskim grofom; ti so jo držali do konca. AS 1063, ZL, št. 187, 1365 april 29., Metlika; št. 397, 1407 junij 18., Dunaj; št. 576, 1444 marec 25.; št. 905, 1493 december 16., Dunaj; M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 26ss; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 102; ŠTIH, Goriški grofje, 132s; D. KOS, Bela krajina, 46ss; GOLEC, Družba, 12, 104.

⁵²⁰ V znanih virih je bila spanheimska Kostanjevica prvič omenjena okoli leta 1210, ko je sodeč po tam kovanih novcih morda imela celo status mesta. Kot mesto je bila sicer označena nekoliko pozneje (1243 oziroma 1252), a je tudi v poznejših virih še mogoče najti oznako trg. Mestne pravice, ki so postale izvir mestnih prav petih kranjskih mest, so Kostanjevičani dobili okrog leta 1300, potem pa so jim bile večkrat potrjene. Kljub temu se je pomen mesta po ustanovitvi Novega mesta občutno zmanjšal, saj so Habsburžani favorizirali trgovsko pot mimo nove ustanove. Tako kot Višnja Gora in Novo mesto je bila Kostanjevica med letoma 1386 in 1431 v zastavi Ortenburžanov in Celjskih. AS 1398, osebni fond Smole Majda, šk. 4, regist št. 21; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 65ss; KOSI, ... quae terram nostram, 58s; KOSI, Freisinški škofje, 108s; GOLEC, Družba, 9; BIZJAK, Ratio facta est, 132ss.

⁵²¹ Naselbina pod krškim gradom je bila kot trg prvič imenovana šele leta 1343, slabo desetletje prej je prišla pod celjske grofe (1351). Viri so zelo skopi; kljub temu se ni mogoče izogniti vtisu, da se je trška avtonomija le počasi razvijala. Po letu 1456 je Krško postalo deželno knežji trg, ki ga je Friderik III. marca 1477 iz obrambnih vzgibov povzdignil v mesto; to pa ni dobilo kostanjeviškega, ampak mestno pravo štajerskih mest, posebej Celja. Ustanovna listina je predvidela mestno avtonomijo z voljenim sodnikom in svetom. MLINARIČ, Krško, zlasti 32ss, ust. listina 42ss; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 75.

⁵²² Kočevje je bilo prvič omenjeno leta 1339 in je verjetno nastalo v prvi tretjini 14. stoletja. Kot trg v ortenburški lasti ga je 1377. označevala dedna pogodba med Ortenburžani in Celjskimi, na podlagi katere je dobrih 40 let pozneje prišel pod Celjske. Habsburžan je nato trg skupaj z gradom in gospostvom podeljeval v zakup. Turki so ga leta 1469 dodobra opustošili, zato je cesar ukazal naselje na novo postaviti in utrditi v okljuku reke Rinže ter ga na prošnjo prebivalcev povzdignil v mesto. Aprila 1471 je tako nastalo prvo kranjsko mesto novega (vojaškega) tipa. Mesto je dobilo sodnika, svet in grb. Imelo je obliko štirikotnika, obdanega z jarkom in od začetka 16. stoletja tudi z obzidjem. AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 168 (1/97), Lit. G, I. (prepis ust. listine); DIMITZ, Zur Geschichte, 55s; OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 62; GOLEC, Družba, 19.

⁵²³ AS 2, DSK I, šk. 432 (fasc. 290a/1), 971.

⁵²⁴ AS 1063, ZL, št. 397, 1407 junij 18., Dunaj.

sodnik, svet in občina meščanov) so 27. avgusta 1457 celo spisali potrdilo, v katerem so Črnomaljcem pričali, da so dobili od avstrijskih knezov in goriških grofov enake pravice in privilegije kot Metličani, vendar so bile listine s tem v zvezi v požarih uničene.⁵²⁵ Kot mesto je bil Črnomelj kontinuirano omenjan šele od šestdesetih let 16. stoletja. Drugo, česar ne smemo spregledati, je dejstvo, da je leta 1461 cesar Friderik III. Gašperju Črnomaljskemu za 700 ogrskih gld. prodal trg Črnomelj s sodiščem in mitnico.⁵²⁶ Črnomelj je pod deželnoknežjo oblast spet prišel šele po več kot sto letih (1568).⁵²⁷

O ravnanju kranjskih mest v okviru deželnih stanov in navzočnosti njihovih predstavnikov na deželnih in meddeželnih zborih do prvih let 16. stoletja ne vemo tako rekoč ničesar. Pred letom 1460 – ne glede na skrajno skope vire – z udeležbo mest na kranjskih deželnih zborih tako ali tako ne gre računati. Po eni navedbi naj bi se meddeželnega zbora v Velikovcu sredi leta 1470 udeležila predstavnik Trsta in Ljubljane,⁵²⁸ vendar sta z *der von Tryest* in *der von Laibach* v resnici mišljena škofa in ne predstavnik mest.⁵²⁹

Po zaslugi najstarejših stanovskih spisov je malo več znanega o prvih dveh desetletjih 16. stoletja. 6. julija 1501 je kralj Maksimilijan I. ljubljanskemu mestnemu sodniku in svetu poslal poziv, naj na deželni zbor v Ljubljani, razpisan za 28. julij, pošljeta opolnomočene(ga) predstavnik(e) (*ettlich aus ew mit volmechtigem gewalt*).⁵³⁰ Ta tiskani dokument ni samo prvi ohranjeni poziv kakemu kranjskemu mestu, ampak po našem vedenju najstarejši na konkretnega »člana« naslovljeni poziv na kranjski deželni zbor sploh.

Iz virov tega časa je vidno, da so bila v stanovskem okviru v ospredju stara deželnoknežja mesta, v prvi vrsti Ljubljana, Kamnik in Kranj. Predstavnikom teh treh mest je bilo zaupano članstvo v različnih stanovskih ad hoc odborih in poverjeništvih, pri tem pa je deželno glavno mesto imelo očitno prednost. Mesta je v tej vlogi navadno predstavljal mestni sodnik ali član mestnega sveta, Ljubljano po letu 1504 največkrat župan.⁵³¹ Župan Hans Standinat je bil leta 1513 kar dvakrat imenovan za davčnega prejemnika.⁵³² Ta tri mesta ter Novo mesto in Radovljica so naslednje leto prispevale k posojilu, odobrenem na deželnem zboru: Ljubljana 100, Radovljica 25, druga pa po 50 gld.⁵³³ Omenjena mesta so bila nekajkrat pritegnjena k (so)pečatenju stanovskih dokumentov,⁵³⁴ posebej pooblastil, *g(e)walt-ov*.⁵³⁵ V stanovskih spisih (predvsem pritožbah) se mlajša mesta pojavljajo le v »pasivni« vlogi, ko je govor o utrjevanju (Metlika, Kostanjevica) ali davčni »privatizaciji« Jurija Thurna (Kočevje, Krško).⁵³⁶ Vredno je zapisati, da sta kot mesto stanovskega zborovanja poleg deželnega glavnega mesta po enkrat omenjena Radovljica in Kamnik.⁵³⁷ Le Lož in Višnja Gora v ohranjenih stanovskih spisih sploh nista omenjena. To je lahko posledica njune majhnosti, naključja, pri Višnji Gori tudi dejstva, da je bila nekaj časa v zastavi Jurija Ecka.⁵³⁸

⁵²⁵ AS 2, DSK I, šk. 848, mapa Landesfreiheiten, št. 5 (prepis).

⁵²⁶ CKSL, 1461 november 4., Gradec; BIRK, Urkunden-Auszüge, 381, št. 529s.

⁵²⁷ Prim. tudi: OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 49s; GOLEC, Družba, 3, 5, 7, 10s, 48, 109, 175, 359.

⁵²⁸ Landtagsakten II, 122.

⁵²⁹ UNREST, Österreichische Chronik, 29.

⁵³⁰ AS 1063, ZL, št. 972, 1501 julij 6.; DSKS I, 4, št. 3; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1076, št. 15468.

⁵³¹ DSKS I, 61, št. 51; 96, št. 78; 116, št. 94; 128, št. 101; 155s, št. 120; DSKS II, 181, št. 135; 193, št. 143; 226, št. 176.

⁵³² DSKS I, 86s, št. 68; 93s, št. 74.

⁵³³ Prav tam, 107, št. 85. Istega leta so Novomeščani ugovarjali zoper njihov davčni zaostanek (prav tam, 97, št. 79).

⁵³⁴ Prav tam, 98ss, št. 80; DSKS II, 181s, št. 135.

⁵³⁵ DSKS I, 155, št. 120; DSKS II, 225, št. 174; 229, št. 177.

⁵³⁶ Prav tam, 21s, št. 22; 32, št. 28; 62, št. 51; 176s, št. 131; 185, št. 137; 200ss, št. 147, 149.

⁵³⁷ Prav tam, 110ss, št. 89ss; 149, št. 117.

⁵³⁸ Glej op. 515. Zastavitve deželnoknežjega mesta ali prodaja s pridržkom pravice do ponovnega nakupa je mesto načeloma izločila v skupine mest z dostopom na deželni zbor. Prim. MENSİ, Geschichte der direkten Steuern III/1, 38s.

DAVČNE OBVEZNOSTI

Zdaj pa k davkom, denarju in preostalim mestnim obveznostim.⁵³⁹ Obveznosti meščanov so poleg denarnega davka zajemale še straženje mesta kot obrambni in požarno-varnostni ukrep, popravljanje obzidja in drugih obrambnih sistemov ter morebitno vojaško službo.⁵⁴⁰ Nedenarne obveznosti so se postopoma spreminjale v denarne in tako je denimo osebno straženje meščana – obveznika zamenjeval stražni davek, s katerim so plačevali najete stražarje. Naštete zadeve se deželnega kneza kot mestnega gospoda pravzaprav niso posebej dotikale; bolj ga je zanimalo stanje njegove »komore«, v katero so v obliki neposrednih davkov prispevala tudi mesta. Šlo je za letni mestni davek, ki se je navadno imenoval *Schatzsteuer*. Odmerjen je bil na splošno in so ga mestne oblasti same rapartirale na davčne obvezance, meščane in njihovo hišno posest. V Ljubljani, na primer, je bil tak davek konec prve tretjine 14. stoletja že povsem uveljavljen. Rednim letnim davkom so se ob koncu 14. stoletja pridružili izredni komorni davki, kot je bil tisti ob poroki kraljeve sestre Katarine, ki je Ljubljano olajšal za 1600, Kamnik za 500, Novo mesto za 300, Kranj za 200 in Kostanjevico za 60 gld. Vseh pet deželnoknežjih mest je torej na Kranjskem zbralo 2660 gld.⁵⁴¹ Pri izrednem obdavčenju je bil poleg hišne posesti vključen tudi dohodek od trgovine in obrti.⁵⁴²

Ko so začeli proti koncu 15. stoletja na deželne zборе kot instance davčnih odobritev vabiti tudi mesta, je ta pokril nov davčni klobuk. Kot del komornega premoženja so vicedomu še naprej plačevala stari mestni davek in občasne izredne davke, kot del stanov pa so dobili nov, tako rekoč redni mestni davek kot prispevek k odobrenemu deželno-stanovskemu davku. Ta je v Maksimilijanovi dobi počasi nadomestil izredno komorno obdavčenje, čeprav si je deželni knez še nekaj časa jemal pravico do izrednega obdavčevanja mest ne glede na privolitev stanov. Ob uvedbi imenjskega davčnega sistema na prelomu 15. in 16. stoletja so tudi mesta napovedala pavšalni znesek kot svoj dohodek. Od tega zneska so ob odmeri odobrenega davka v stanovsko blagajno plačala ustrezni količnik, pozneje mnogokratnik. To se je po Vilfanovih ugotovitvah na Kranjskem zgodilo najpozneje leta 1504. Višina tega davka je bila v začetku nestalna in so jo določali vsako leto glede na višino, odobreno na deželnem zboru. (Stari) redni mestni davek se je v srednjem veku repartiral na davčne obvezance – predmet obdavčenja je bila v prvi vrsti hiša, v novem veku pa ga je plačevalo mesto kot celota iz mestnih dohodkov in se je imenoval »remanenčni denar«. Novi imenjski davek so repartirali na zavezance.⁵⁴³ Za skupnost deželnoknežjih mest (in trgov), ki so kot četrti stan prispevala k stanovskim davčnim odobritvam, se je v začetku 16. stoletja uveljavil izraz »sotrpeča mesta in trgi« (mitleidende Städte und Märkte).⁵⁴⁴

Reparticija davkov in drugih mestnih bremen je bila notranja zadeva posameznih mest, čeprav ne gre dvomiti, da so bila urejena notranja razmerja tudi v interesu deželnega kneza kot mestnega gospoda. Meščani in hišni posestniki so morali plačevati davke,

⁵³⁹ Za podrobnosti glej predvsem: VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 422ss; MENSI, Geschichte der direkten Steuern III/1, 1ss.

⁵⁴⁰ Mesta so za gospodove vojne pohode zagotavljala – najemala predvsem pešake. Poleg tega so bila kot del komornega premoženja dolžna deželnemu knezu zagotoviti določeno število voz oziroma vprege. VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 422, op. 8.

⁵⁴¹ Glej op. 508.

⁵⁴² VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 432ss; MENSI, Geschichte der direkten Steuern III/1, 16ss.

⁵⁴³ VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 423s, 430s, 434s; MENSI, Geschichte der direkten Steuern III/1, 21ss, 100ss.

⁵⁴⁴ Za patrimonialna mesta in trge, na Kranjskem je bila taka Škofja Loka, so smiselno uporabljali izraz »Herren-Städte und Märkte« oz. »unmitleidende Städte und Märkte«. Krog »sotrpečih« mest in trgov se ni nujno povsem pokrival z deželnoknežjimi mesti. To med drugim dokazuje posebni status Ptuja. MENSI, Geschichte der direkten Steuern III/1, 26ss, 39; MELL, Grundriß, 536; HASSINGER, Landstände, 1011.

sodelovati pri straženju, utrjevanju obzidja, jarkov in mostov.⁵⁴⁵ Vojvoda Leopold je tistim ljubljanskim hišnim posestnikom, ki v mestu niso hoteli *diennen noch stewern*, leta 1385 na primer prepovedal uporabo mestne gmajne in ukvarjanje z meščansko obrtjo.⁵⁴⁶ Bolj kot v obveznosti pravih meščanov je deželnoknežja regulativa posegala v odnos med njimi ter plemstvom in duhovniki, ki so imeli v mestih (hišno) posest. Zapovedi, naj ti plačujejo davek od hiš, pomagajo pri utrjevanju mest, sodelujejo pri popravljanju obzidja, straženju itd., lahko spremljamo v listinah iz obdobja od začetka 15. stoletja naprej.⁵⁴⁷ Plemiče in duhovščino je lahko teh obveznosti rešila le izrecna oprostitev, pri čemer moramo ločiti dve vrsti pisemenih oprostitev: a) hišni posestnik je bil lahko oproščen le plačevanja davkov in je moral izpolnjevati vse druge (nefinančne) obveznosti,⁵⁴⁸ b) oprostilo pismo mu je zagotavljalo spregled vseh obveznosti do mesta sploh.⁵⁴⁹ Oprostitev je bila lahko omejena na nekaj let ali dosmrtna. Ko so deželni knez ali pozneje stanovi posameznemu mestu kot davek predpisali določeno vsoto, ki jo je moralo le-to razdeliti med svoje prebivalce, je bilo v interesu vsakega meščana, da se vsota porazdeli na čim več davčnih zavezancev – da je oproščenih čim manj hiš. Z uveljavitvijo proti plemstvu in kleru usmerjenega načela, da so davkov in obveznosti ne glede na osebni status lastnika oproščene le tiste hiše, ki imajo ustrezen »papir«, je meščanstvo doseglo uveljavitev hišnega davka kot realnega bremena, ki preide s posedovanjem hiše tudi na plemiča oziroma duhovnika.⁵⁵⁰

Razpravo o višini mestnih davčnih obveznosti je treba skladno z vrstami davkov razdeliti na tri dele. Najprej na izredne komorne davke, h katerim je sodil poročni davek iz leta 1446. To je edini dovolj znani primer izrednega komornega davka iz tistega časa.

Višina rednega mestnega davka je v Ljubljani že konec 14. stoletja obtičala pri 72 funtih denaričev, to pa je leta 1423 pomenilo 96 ogrskih gld., leta 1472 le 52 ogrskih (72 renskikh) gld. in 1510 56 ogrskih gld.⁵⁵¹ O tovrstnem davku imamo podatke le še za Kamnik in Kranj. Prvi je odrajtoval 42 oglejskih mark ali slabih 39 % ljubljanskega zneska, drugi okrog leta 1420 24 oglejskih mark (22 %).⁵⁵²

Na Štajerskem so poznali precej sporno pravilo, da morajo mesta prispevati četrtno vsakokratne davčne odobritve (to se nikoli ni v resnici zgodilo, ampak se je prispevek

⁵⁴⁵ Glej npr. VILFAN, Novomeški mestni privilegij, 102s.

⁵⁴⁶ ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 42; prim. tudi: GZL III/7, III/16; VII/52.

⁵⁴⁷ ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 42; glej še: GZL III/31 (Ljubljana, 1416); AS 1063, ZL, št. 472, 1422 maj 2., Dunajsko Novo mesto (Kranj); GZL III/70 (Ljubljana, 1461); GZL IV/7 (Ljubljana, 1476); GZL IV/48 (Ljubljana, 1510).

⁵⁴⁸ GZL III/9 (Ljubljana, 1370); X/28 (Ljubljana, 1360); ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 70; AS 1063, ZL, št. 221, 1374 april 6., Celje (Osterman, Kamnik); št. 324, 1398 marec 22., Dunaj (Osterman, Kamnik); št. 397, 1407 junij 18., Dunaj; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 308s, št. 163 (vitezi in oprode v Metliki in Črnomlju).

⁵⁴⁹ Npr.: BIRK, Verzeichniss V, CCCXXVII, št. 3754 (stiški samostan, Novo mesto, 1437); CHMEL, Regesta Friderici III., 160, št. 1599 (Novo mesto, 1444); 585, št. 6022 (Kranj, 1470); CKSL, 1441 marec 24., Gradec (Lenart Pečaher, Kamnik); AS 1063, ZL, št. 586, 1445 september 18., Dunaj (bratovščina Rešnjega telesa, Kranj); BIRK, Urkunden-Auszüge, 221, št. 306 (Andrej Hohenwarter, Metlika, 1459); AS 1063, ZL, št. 5831, 1470 maj 21. Velikovec (Viljem Polc, Kranj); št. 1021, 1504 november 23., Innsbruck (Henrik Eck, Kranj).

⁵⁵⁰ ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 42s; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 434; VILFAN, Novomeški mestni privilegij, 103, 108s; ŽONTAR, Zgodovina mesta Kranja, 97; MENSI, Geschichte der direkten Steuern III/3, 20ss; LEVEC - LUSCHIN, Protokoll, 45s, 55s, 62; GOLEC, Družba, 59, 64ss. Zelo zgovorna je prošnja graškega župana, sodnika in mestnega sveta kralju Maksimilijanu, naj izda poseben mandat, po katerem bi smeli le graški meščani kupiti hiše, ki so po izgonu judov prešle na deželnega kneza oziroma so jih judje še smeli prodati. Kot razlog za to prošnjo so navedli, da tretjina hiš v mestu že zdaj pripada duhovščini in druga tretjina plemstvu, ki ne »trpijo« z mestom. Regesta Imperii XIV, 1/1-2, 448, št. 3526. Eden od pglavitnih vzrokov za protijudovsko razpoloženje, ki je privedlo do izгона judov, je bilo dejstvo, da niso plačevali mestnih davkov. To je pomenilo, da je vsaka meščanska hiša, ki je zaradi plačilne nesposobnosti lastnika prišla v judovske roke, postala nekakšna »svobodna hiša«, davčno breme drugih meščanov pa se je povišalo. WADL, Geschichte der Juden, 130.

⁵⁵¹ VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 426, 434.

⁵⁵² LEVEC - LUSCHIN, Protokoll, 42s; ŽONTAR, Zgodovina mesta Kranja, 96s; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 431.

mest in trgov leta 1543 ustavil pri šestini odobrene vsote),⁵⁵³ kranjska mesta pa so napovedovala določen splošni znesek, ki je fiktivno predstavljal njihovo imenjsko rento.⁵⁵⁴ Izhajajoč iz najstarejše imenjske knjige (1539), v katero so bile kot davčne osnove vpisane tudi mestne napovedi, in še nekega drugega posrednega vira, je mogoče ugotoviti, da so mesta leta 1504 in 1518 napovedala te zneske: Ljubljana 1200 (1000), Kamnik 600, Novo mesto 500, Kranj 330, Višnja Gora 125, Radovljica 90, Krško 70, Kočevje 60, Metlika 50 ter Kostanjevica in Lož 20 renskih gld.⁵⁵⁵ V tridesetih letih 16. stoletja so drastično (na 160 gld.) znižali kamniško mestno napoved, s tem pa je skupna mestna napoved oziroma davčna osnova znašala le desetino deželne osnove.⁵⁵⁶

S konca leta 1515 se je ohranil zanimiv dokument o višini obremenitve kranjskih mest. Deželni zbor je namreč tisto leto odobril pol renskega gld. na vsako hišo, potem pa je knez mestom kot pomoč (*zu hilff*) postojankam na meji s Furlanijo naložil še dodatnega pol gld. na hišo. Odposlanci kranjskih mest so se hitro pritožili cesarskim svétnikom in komisarjem, ki so novembra spisali kompromisni predlog: skupni davek so zmanjšali za 15 kr. in je tako pristal pri 45 kr. na hišo. Zbiranje je bilo v pristojnosti mest. Denar naj bi cesarskim svétnikom v Ljubljani izročila najpozneje v 14 dneh. Del te kompromisne odločbe je navodilo, naj davek plačajo vse hiše, se pravi tudi hiše cerkvenih in posvetnih gospodov.⁵⁵⁷ Le ugibamo lahko, ali je to navodilo spoštovalo ali »povozilo« pisne oprostitve plačevanja mestnih bremen. Vsekakor je očitno, da so imela mesta kljub vključenosti v stanovsko korporacijo še eno, bolj neposredno vez z deželnim knezom. Ta jim je lahko davek, ki ga je odobril deželni zbor, obtežil še z izrednim komornim davkom, ki je v tem primeru po pritožbi znašal 15 kr. na hišo.

Le dobra dva meseca pozneje so morala kranjska mesta za mejne posadke na Goriškem in Gradiškem zbrati oborožene pešake. Poznamo pismo, ki so ga s tem v zvezi na Ljubljano naslovili deželni glavar, vicedom ter Maksimilijanovi svétniki in komisarji. Govor je o 120 oboroženih možeh. Poleg pisma je ohranjen spisek za vsa mesta, a na njem iz neznanih razlogov ni Kostanjevice in Krškega (morda zaradi potreb po lastni obrambi ob vzhodni meji dežele), začuda pa vključuje Škofjo Loko. Kranjska mesta so morala po pričevanju tega seznama vključno z Ljubljano (120) *aus ewr statt von burgern vnd inwonern nyemand darinn ausgeslossen* zbrati 310 oboroženih pešakov (*knecht*), in sicer: Kranj in Novo mesto 40, Kamnik 32, Škofja Loka 20, Radovljica 16, Višnja Gora 12, Metlika, Kočevje in Lož pa 10 mož.⁵⁵⁸

Mesta davkov očitno niso najbolj vestno plačevala in so do leta 1510 nabrala nekaj dolgov, to pa je živciralo preostale stanove. Cesar je zato ukazal Juriju Ecku, ki je bil kot vicedom za deželnoknežja mesta odgovoren uradnik, naj mest pri nerednem plačevanju davkov ne štiti (to naj bi se dogajalo dotlej), temveč naj poskrbi, da bodo davke (zaostanke) čim prej plačala stanovskim prejemnikom, saj bodo sicer deželni glavar, upravitelj in še nekateri stanovski opolnomočenci davek izterjali z rubežem. Kolikor mesta sodijo, da so jih preostali stanovi (*landtschafft*) preveč obdavčili, naj po plačilu vseh davkov in dolgov vložijo pritožbo; to bodo obravnavali komisarji. Če so v stanovsko blagajno res plačevala preveč, jim bo razlika vrnjena.⁵⁵⁹ Da so bila vsaj nekatera mesta po njihovem lastnem mnenju preveč obremenjena, potrjuje na innsbruški regiment naslovljena pritož-

⁵⁵³ Prim. MENSJ, Geschichte der direkten Steuern III/1, 24s, 100s; III/2, 71ss.

⁵⁵⁴ Prim.: DSKS II, 218s, št. 167; 226, št. 176; 231, št. 181; ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 221.

⁵⁵⁵ VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 431; VILFAN, Zgodovina Ljubljane, 90, 94; GOLEC, Družba, 171s; KOSI, Potujoči srednji vek, 61.

⁵⁵⁶ VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 431; VILFAN, Pravna zgodovina, 319.

⁵⁵⁷ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 274 (I/139), XIII/2.

⁵⁵⁸ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 274 (I/139), XIII/3.

⁵⁵⁹ AS 2, DSK I, šk. 312 (fasc. 209), sn. 13, pag. 919s; AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 145, pag. 497.

ba Kranja, Kamnika, Radovljice, Novega mesta in Višnje Gore iz leta 1519. V njej piše, da so jih stanovi v letu 1518 obdavčili bolj kot prejšnja leta in da so jim zagrozili z rubežem, če davkov (dolgov) ne bi plačala. Prošnjo za intervencijo so našeta mesta končala z grožnjo, da se bodo v skrajnem primeru *von einer E. L. sundern zu muessen*.⁵⁶⁰ Ločitev stanov potemtakem ni bilo le orožje deželnega kneza za krotenje plemstva, temveč tudi (bržčas nerealna) grožnja mest pri poskusih znižanja njihove davčne obremenitve.

Davčna moč posameznega mesta je bila v prvi vrsti odvisna od njegove velikosti oziroma od števila meščanov. Meščani v ožjem, pravnem smislu (*bürger*) niso bili vsi prebivalci mesta, ampak samo lastniki hiš, samostojni trgovci in obrtniki, ne pa na primer obrtniški pomočniki, gostači, dninarji. Polnopravnim meščanom so meščanske pravice dovoljevale ukvarjanje z meščansko dejavnostjo – obrtjo in trgovino – ter politično delovanje v mestni avtonomiji. Polnopravni meščani so sestavljali razmeroma tanko plast mestnega prebivalstva, ki je predstavljala mesto v političnem pomenu besede.⁵⁶¹

Virov, ki bi osvetljevali posestno stanje in višino davčnih obveznosti posameznih mest, je za ta čas malo. Za potrebe odmere vojaškega sklica je leta 1515 nastal popis novomeških hiš, ki vključuje 272 enot; od teh je bilo 24 (9 %) opustelih ali podrtih. Število prebivalcev se je verjetno precej približalo številu dva tisoč.⁵⁶² Novo mesto je bilo po številu hiš tedaj za Ljubljano drugo največje »slovensko« mesto, večje od Maribora ali Ptujja.⁵⁶³ Leto pozneje je nastal podoben seznam za Kamnik. Ta je imel 177 hiš, od tega 96 v samem mestu, 62 v treh predmestjih, 19 pa jih je navedenih posebej v rubriki za plemiške hiše; sem so šteli tudi 7 cerkvenih hiš in dva mlina.⁵⁶⁴ Kamnik je v začetku 16. stoletja premogel 1500 do 1600 prebivalcev in je po tem kriteriju, kot tudi po gospodarski moči dosegel tretjino ljubljanskih števil.⁵⁶⁵ V Kočevju je leta 1494 živelo 52 obdavčenih gospodarjev, mesto pa je imelo zaradi revščine še leta 1501, 24 let po ustanovitvi, le napol zgrajeno mestno obzidje, zato mu je Maksimilijan spregledal plačevanje obveznosti za eno leto.⁵⁶⁶ Višnja Gora je okoli leta 1500 po nekaterih ocenah štela blizu 80 hiš in je bila v začetku 16. stoletja s 125 funti imenjske rente peto najmočnejše kranjsko mesto, v južnem delu dežele drugo za Novim mestom ter najmočnejše v paketu mladih vojaških mest.⁵⁶⁷ V Radovljici je bilo v istem času znotraj obzidja največ 45 hiš, kar pomeni približno toliko ali nekaj manj polnopravnih meščanskih družin, ki s svojimi prebivalci gotovo niso presegle številke 300.⁵⁶⁸ Če predpostavimo, da je bil ob že omenjenem sklicu vojske iz kranjskih mest leta 1516 (op. 558) iz vrst meščanov in gostačev vpoklican vsak peti za vojsko sposoben moški, pridemo do hipotetičnega in zaokroženega sklepa, da je v Ljubljani tedaj živelo 600, v Novem mestu in Kranju 200, v Kamniku 160, v Radovljici 80, Višnji Gori 60, Kočevju, Metliki in Ložu pa 50 za vojsko sposobnih mož.⁵⁶⁹ Kranjska mesta so tako z izjemo Ljubljane (v začetku 16. stoletja se računa s 4500–5000 prebivalci) sodila med majhna mesta (Kleinstädte) z manj kot 2000 prebivalci. Radovljica, Kostanjevica, Kočevje, Višnja Gora, Lož in Metlika verjetno niso presegle niti meje 500 prebivalcev, ki majhna mesta loči od najmanjših (Zwergstädte).⁵⁷⁰

⁵⁶⁰ BURKERT, Landesfürst und Stände, 117, op. 131.

⁵⁶¹ KÖBLER, Bürger, Bürgertum; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 84; GOLEC, Družba, 76s.

⁵⁶² GESTRIN, Trgovsko-prometni položaj, 135s.

⁵⁶³ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 105 (I/59), Lit. R, V/1; GOLEC, Družba, 141s, 146.

⁵⁶⁴ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 108 (I/61), Lit. S, XVII/1, pag. 157v–160v; LEVEC - LUSCHIN, Protokoll, 49, 59ss; GOLEC, Družba, 142.

⁵⁶⁵ LEVEC - LUSCHIN, Protokoll, 49s.

⁵⁶⁶ GOLEC, Družba, 144.

⁵⁶⁷ Prav tam; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 431; GOLEC, Trgovski promet, 79.

⁵⁶⁸ GESTRIN, Radovljica, 534s.

⁵⁶⁹ Prim. GOLEC, Družba, 148.

⁵⁷⁰ Prim. GOLEC, Družba, 149; za druga avstrijska mesta NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 22ss.

Kranjski trgi po splošno sprejetem mnenju niso bili del deželnih stanov. V titulacijah deželnoknežje pisarne in stanov samih so se sicer v začetku 16. stoletja v okviru četrtega stanu poredko znašli tudi trgi.⁵⁷¹ Pri tovrstnih dokumentih deželnoknežje provenience gre očitno za obrazec, ki so ga uporabljali za vse tri notranjeavstrijske dežele, saj trških predstavnikov na kranjskih deželnih zborih nismo zasledili.⁵⁷² Nekateri trgi, posebno so naštetri Ribnica, Litija in Radeče, so bili v dobi Friderika III. nekaj časa vendarle vključeni v stanovsko obdavčenje. Maksimilijanova namera, da jih bi (spet) pritegnili v okvir vicedomskega urada, je v drugem desetletju 16. stoletja spisala nekaj stanovskih pritožb, a očitno niso bile upoštevane.⁵⁷³

Razlog za tak položaj je bila gotovo gospodarska šibkost trških naselbin, saj številne niso zmogle vzdrževati niti svojih tedenskih sejmov kot poglavitnega elementa, ki jih je v gospodarskem in pravnem pogledu ločeval od vasi.⁵⁷⁴ O tem veliko povesta tudi velikost in gospodarska moč umetno ustvarjenih mest. Gestrin je ob Radovljici poudaril, da je postala trg in mesto, ne da bi izgubila v veliki meri poljedelsko naravo. To je bilo značilno tudi za številne druge trge in manjša mesta, ki velikokrat niso živel od obrti in trgovine ter v ekonomskem pomenu sploh niso postala prave mestne naselbine.⁵⁷⁵

---

⁵⁷¹ DSKS I, 3, št. 1; 19, št. 18; 66s, št. 54; 80, št. 63; DSKS II, 181, št. 135.

⁵⁷² Prim. VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 239, op. 33.

⁵⁷³ AS 2, DSK I, šk. 848, št. 24; DSKS I, 62, št. 51; 98s, št. 80; 126, št. 98; 129, št. 101; DSKS II, 195, št. 143; 201ss, št. 148s.

⁵⁷⁴ ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 15.

⁵⁷⁵ GESTRIN, Radovljica, 538; glej še KNITTLER, Städte und Märkte, 162s.

POGOJI DEŽELANSTVA IN DOSTOPA NA DEŽELNI ZBOR

Misli na to temo so lahko le splošne in primerjalne. Kot smo že opomnili, ni iz 15. stoletja niti enega individualnega poziva na kranjski deželni zbor, na podlagi katerega bi morda lahko sklepali o kriterijih deželnostanovskega statusa. Položaj deželnoknežjih mest, pa tudi prelatov je bil po tej plati vsekakor bolj pasiven in odvisen od interesa deželnega kneza, ki je na zборе vabil predstavnike tistih cerkvenih in meščanskih skupnosti, od katerih je pričakoval nasvet in predvsem pomoč. Osnovne pogoje, ki so jih morali pri tem izpolniti prelati in mesta, smo že omenili. Glavna kriterija sta bila poleg formalnih pogojev (status mesta, kanonična prelatska čast – ne nujno!) neposreden odnos z deželnim knezom in določena stopnja upravno-sodne avtonomije. Pri prelatih je dodati še obdavčljivo zemljiško posest.⁵⁷⁶ V spodnjih vrsticah bo zato govor predvsem o pogojih za pridobitev svetnega deželanstva in virilnega glasu na deželnem zboru.

Tudi pri plemstvu sta bila položaj v deželi in odnos do deželnega gospostva (kneza) temeljno izhodišče. Otto Brunner je kot pglavitni pogoj označil posedovanje gospostva oziroma plemiške posesti s podložniki, ki plačujejo dajatve in opravljajo druge služnosti. Posebej je izpostavil »hišo« (grad), ki v organizacijskem in simbolnem smislu predstavlja središče plemiške posesti in plemiških pravic. Samo po sebi se razume, da plemiču – zemljiškemu gospodu in deželanu – pristoji orožje in da je sposoben za vojaško službo.⁵⁷⁷ Posedovanje »deželnoneposredne hiše« je bilo prvi pogoj za pridobitev deželanstva (Landstandschaft). »Hiše« pa ni mogel imeti vsakdo, temveč le pripadnik ustreznega stanu, ki skupaj s svojo posestjo in njenim sedežem ni bil v tako tesnem odnosu (Herrschafts- und Schutzverhältnis) z deželnim gospodom, da bi ga to vodilo v komorno odvisnost. Ločnica med stanovi (predvsem plemstvom) in komornim premoženjem je bila variabilna, na vsak način pa je bil posameznik, kolikor ni bil v deželi »gost« (tujec), lahko le del ene izmed obeh sfer, deželnostanovske ali komorne.⁵⁷⁸

Predvidevamo lahko, da so bila v fazi oblikovanja deželnih stanov pravila tudi pri plemstvu nedorečena ter odvisna od deželnega kneza in tistih deželnih instanc, ki jim je knez zaupal sklic stanov. Morda gre računati s tem, da so se lahko sprva deželnih zborov udeleževali vsi polnoletni predstavniki plemiških družin, ne glede na njihovo posest, vendar je z utrjeno hišo kronana individualna ali skupna plemiška posest (alod, fevd) brez dvoma že v 15. stoletju postala podlaga deželnostanovskega statusa.⁵⁷⁹ Šele uestalitev deželnih zborov je v ureditev prinesla nekaj več trdnosti, ki se je v drugi polovici 16. stoletja izrazila v pravilih za sprejetje med deželne stanove. Članstvo v obeh ple-

⁵⁷⁶ Glej str. 120s in 168; STRADAL, Präläten, 85, 92ss; KNITTLER, Städte und Märkte, 64, 111.

⁵⁷⁷ BRUNNER, Land und Herrschaft, 239, 411s.

⁵⁷⁸ Prav tam, 412s.

⁵⁷⁹ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 184.

miških stanovih in večinoma tudi pri prelatih so presojali na podlagi osebe (pripadnost plemiškemu ali prelatskemu stanu) in premoženja (imenjska renta v deželi). Za to je bila pomembna imenjska knjiga, čeprav je ne smemo imeti za imenik deželnih stanov.⁵⁸⁰ Le člani prvih treh stanov so se zborov udeleževali kot osebe in so imeli praviloma svoj glas (virilni glasovi), mesta pa so zastopali njihovi predstavniki.⁵⁸¹

Ker je bilo mogoče plemiški naslov pridobiti tudi s službovanjem deželnemu knezu (uradniško plemstvo) ali si ga v novem veku preprosto kupiti (denarno plemstvo), so stanovi že v drugi polovici 16. stoletja reagirali z določitvijo pogojev, ki jih je moral za sprejetje v stanove plemič izpolniti. Postopek sprejemanja med stanove je končala izstavitve ustreznega certifikata – deželanskega pisma (Landmannsbrief). Nekaj teh je za Kranjsko ohranjenih iz zadnjih let 16. stoletja, povečini pa so iz naslednjih dveh stoletij, tako da jih tu ne moremo uporabiti. Znani nam niso niti natančni kriteriji, po katerih so kranjski stanovi v 16. stoletju presojali ustreznost kandidatov, pač pa se lahko za prvi vtis ustavimo okoli leta 1680⁵⁸² in 1760.⁵⁸³

Kriteriji, po katerih so kranjski stanovi sprejemali nove deželane (najstarejše ohranjeno pismo je iz leta 1587), verjetno niso bili daleč od štajerskih ali koroških. Štajerci so leta 1563 kot pogoj določili: imenjsko posest v deželi, plemiški stan, »neukvarjanje« z meščanskimi dejavnostmi (obrtno, trgovino) in eksempcijo iz jurisdikcije mestnih oblasti. Leta 1579 je moral štajerski plemič za vpis v imenjsko knjigo denimo imeti vsaj 10 funtov imenjske rente.⁵⁸⁴ Posvetno deželanstvo so na Koroškem podobno kot v drugih deželah dedovali zakonski potomci, na prošnjo se je deželanstvo in pravico do udeležbe na deželnem zboru podelilo, če so bili izpolnjeni ti pogoji (1591): zakonsko rojstvo, plemeniti starši, ki so plemiški naziv dobili vsaj 30 let prej, udeležba na pohodu proti Turkom ali kaka druga viteška zasluga za habsburško hišo in koroško deželo, stanu primerno obnašanje (»neopravljane« meščanskih dejavnosti), najmanj 12 funtov imenjske rente v deželi. Značilno je še, da je bilo koroško deželanstvo priznано plemiškim rodbinam, ki so že imele tak status na Štajerskem in Kranjskem ter so na Koroškem pridobile imenjsko posest.⁵⁸⁵ Tujci, posebej Madžari in »Lahi«, niso mogli postati deželani.⁵⁸⁶ Kot

⁵⁸⁰ Prim. AS 2, DSK I, šk. 432 (fasc. 290a/1), 959s.

⁵⁸¹ VILFAN, Pravna zgodovina, 326; VILFAN, Rechtsgeschichte, 192s; LUSCHIN, Landstände, 380.

⁵⁸² Valvasor je napisal, da mora plemič, ki se je na Kranjskem naselil in pridobil zemljiško posest, ne glede na to, ali je domačin ali tujec, knez, grof, baron ali navadni plemič, za dostop na deželni zbor in uživanje deželnih privilegijev najprej postati deželan (*Landmann* in *Lands-Mitglied*). Da to postane, mora pri stanovih vložiti prošnjo in biti sprejet na deželnem zboru. Ko je sprejet med deželane, dobijo enake pravice tudi njegovi potomci, in to ne glede na to, ali živijo v deželi ali ne. VALVASOR, *Ehre* IX, 97.

⁵⁸³ Osemdeset let pozneje je stanovski odbor ob reviziji kranjske deželne uprave pojasnil, da se mora kandidat za kranjskega deželana prigrasiti deželnemu glavarju in dokazati, da ima v deželi 60 funtov imenjske rente ali pa mora pri stanovih položiti 5000 gld. kavicje na 4 % obresti, dokler ne bo ustrezne rente pridobil. Ob sprejetju je moral novopečeni deželan deželni administraciji plačati takso (150 dukatov in 26 gld. za izdelavo listine), a so jo bili stanovi pripravljene spregledati uglednim dvornim uradnikom in zaslužnim osebam. Prošilec je moral biti plemenitega stanu, nikakor pa ne tujec. VILFAN, *Ustavna ureditev*, 229.

⁵⁸⁴ SCHOLZ, *Ständefreiheit*, 40, op. 7; MELL, *Grundriß*, 568. VILFAN, *Zemljiška gospostva*, 185. Mell piše, da naj bi bil kandidat zakonski sin plemenitih staršev, ki so bili plemeniti že vsaj 30 let.

⁵⁸⁵ 19. junija 1623 so koroški stanovski poverjeniki na njegovo prošnjo podelili deželanstvo Juriju Wagnu, baronu z Bogenšperka. Jurij je bil tedaj kranjski stanovski poverjenik, deželni knez Ferdinand II. pa ga je nekaj prej imenoval za koroškega dednega maršala. Prav to imenovanje je bilo eden od razlogov za podelitev koroškega deželanstva, ob obravnavi prošnje na deželnem zboru marca istega leta pa so upoštevali še *seiner trefflich habenden qualiteten in alten adelichen herkhommen*. Sklenili so ga sprejeti za koroškega deželana in vpisati v deželno desko; to je veljalo tudi za njegove zakonite naslednike. Samo po sebi se razume, da so s tem pridobili glas na koroškem deželnem zboru. AS 1063, ZL, št. 1213, 1623 junij 19., Celovec. Ungnadi so bili že v 16. stoletju deželani v vseh treh notranjeavstrijskih deželah, to je klasičen primer »interdeželanstva« (FRÄSS - EHRFELD, *Geschichte Kärntens* II, 192).

⁵⁸⁶ WUTTE, *Wappen*, 121s; FRÄSS - EHRFELD, *Geschichte Kärntens* II, 199. Ureditev iz leta 1591 so spremenili že 1616, ko so višino potrebne gosposke imenjske rente dvignili na 50 funtov. Če to merilo ni bilo izpolnjeno, je bilo predvideno kreditiranje stanovske blagajne v višini 10.000 gld. z »običajnimi« obrestmi. Leta 1743 se je imenjski znesek ustavljal pri 40 funtih, »kredit« pa pri 6000 gld. WUTTE, *Wappen*, 122. Manj tesne, vsaj kar zadeva upravno-pravno tradicijo, so bile vezi med Kranjsko in Goriško. Kljub temu je vredno spoznati še tamkajšnje kriterije za sprejetje novih članov. Leta 1569 so zahtevali, da so od prejema plemiškega naslova po očetovi ali materini strani minile vsaj štiri generacije, deželno davčno obveznost (vpis v deželno davčno knjigo) ali tolikšno premoženje v nepremič-

zanimivost dodajmo, da so sodeč po deželanskih pismih kranjski deželni stanovi v letih 1587–1716 sprejeli okrog 280 oseb. Do srede 17. stoletja je šlo brez kreditiranja, saj je šele iz leta 1639 podatek, da je Emanuel Fini za tri leta brezobrestno položil 8000 gld.⁵⁸⁷ Očitno je torej, da so deželani skušali zajeziiti pljusk novega plemstva v kranjsko stanovsko družčino, a je stvarnost imela svoje račune. Denar in služba vladajoči dinastiji⁵⁸⁸ sta velikokrat premagala »modre« rodovnike in stoletno tradicijo rezidiranja v deželi. To se je poznalo tako v kriterijih za podelitev deželanstva – pri teh se je v ospredje prerival finančni – kot v strukturi deželnega plemstva; v njem je delež srednjeveških rodbin nezadržno padal.

---

ninah, da je omogočalo življenje brez fizičnega dela. Leta 1592 se je zahtevani plemiški rodovnik zreduciral na dve generaciji po očetovi strani, že 1584 je bilo treba za pridobitev deželanstva plačevati najmanj 60 gld. deželnega davka, po letu 1621 pa so dodali še prispevek v višini 1000 gld. Leta 1584 so poleg tega zahtevali 25 let bivanja v deželi, a so dobo že po nekaj letih znižali na desetletje. Glej: PORCEDDA, Nobilità e stati provinciali, 90ss; PAVLIN, O razvoju goriških deželnih stanov, 79s.

⁵⁸⁷ AS 1073, ZR, I-43r, fol. 161v–166v, Fini 163r.

⁵⁸⁸ Nadvojvoda Karel je v začetku leta 1566 kranjskim stanovom tako rekoč ukazal, naj za *mitlandman* sprejmejo Nikolaja Frankopana, grofa trsatskega, ki je že bil štajerski deželan. AS 2, DSK I, šk. 844, 12. 1. 1566.

(NE)ENAKOPRAVNOST STANOV – SPORI MED STANOVI

Časovno se omejujemo na nekaj desetletij pred letom 1500 in po njem, na čas, ko je bilo mogoče zaznati funkcioniranje deželnih stanov v polni sestavi. O odnosih znotraj posameznih stanov – kolikor so bili ti odvisni od razmer v okviru deželnostanovske korporacije – ne moremo reči tako rekoč ničesar konkretnega. Spori med plemiči, plemiči in prelati, prelati in mesti itd. so imeli različne vzroke (navadno posestne ali jurisdikcijske narave) in bi jih težko povezovali z deželnostanovsko strukturo. Z drugimi besedami: spori med ljudmi istih ali različnih stanov so vrteli sodne mline in vihteli pesti že dolgo pred konstituiranjem ter tudi po propadu stanovske korporacije. Da je med plemstvom ali prelati vladalo dokajšnje nezaupanje glede premoženja – nanj je bila vezana višina obdavčitve – najbrž ne gre dvomiti. Nezaupanje je utegnilo obremenjevati predvsem čas pred uvedbo imenjske knjige, čeprav so bile lahko davčne napovedi tudi pozneje sporne, na primer zaradi t. i. zamolčanih imenj.

Odnose med stanovi je zaznamovala predvsem njihova struktura, ki je bila v ožjem pomenu rezultat nekaj desetletij trajajočega procesa. Začetek in jedro deželnih stanov je tvorilo deželno plemstvo (deželani v osnovnem pomenu besede); prelati in deželnoknežja mesta so bili v stanove pritegnjeni predvsem zaradi praktičnih razlogov – poenotenja davčno-obrambnega sistema v deželi. Sodelovanje na deželnih zborih in nekoliko pozneje v manjših stanovskih kolektivnih organih (odborih, poslanstvih) z enkratnim ali (več)letnim mandatom ter plačevanje v skupno stanovsko blagajno namreč prelatov in mest nista oprala dejstva, da so bili izvorno pravzaprav del deželnoknežjega premoženja. Udeležba na deželnem zboru je bila pravica (in dolžnost) le za plemstvo, za prvi in četrti stan pa preklicna koncesija deželnega kneza, ki je njuno komorno provenienco zlasti v času reformacije uporabljal kot protiutež stanovski trmi. Grozil je z ločitvijo stanov, to pa bi pomenilo, da bo prelate in mesta iz stanovskega spet pritegnil v deželnoknežje obdavčenje.⁵⁸⁹

Tudi prelati pa so v resnici bili zemljiški gospodje, zato je bila v praksi bolj očitna delitev na višje stanove (prelati, gospodje, vitezi in oprode) in mesta. Višji stanovi so dali mestom včasih jasno vedeti, da jih pač nimajo za enakopraven stan.⁵⁹⁰ Na Štajerskem je bilo to povezano z dolgoletnim sporom zaradi deleža mestnega prispevka v deželno davčno blagajno. Nekatera kranjska mesta so leta 1519 kot skrajno možnost navedla ločitev od deželnih stanov.⁵⁹¹ Po njihovem bi jih v to prisilila huda davčna obremenitev, gotovo pa jih je v slabo voljo spravljal tudi inferiorni položaj v stanovski družini.

⁵⁸⁹ VILFAN, Pravna zgodovina, 326.

⁵⁹⁰ Prim.: MELL, Grundriß, 536; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern III/1, 100ss; GUTKAS, Landesfürst und Stände, 242s; ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 27.

⁵⁹¹ Glej op. 560.

Potencialni konflikt med plemstvom in prelati na eni strani ter mesti na drugi je imel povsem realne predispozicije. Prva je bilo vprašanje obdavčitve plemiških in duhovniških hiš, za katere bi morali lastniki brez ustreznih oprostilnih listin plačevati mestne davke in druge obveznosti.⁵⁹² Odnose med obema stranema je obremenjevalo še (tudi nasilno) naseljevanje podložnikov v mesta. Pri tem je šlo – poenostavljeno povedano – za to, da so plemstvo ali prelati na račun mest izgubljali delovno moč. Prvi trije stanovi so se ob koncu srednjega veka često prepirali z mesti zaradi osebno nesvobodnih ljudi in rojenjakov, ki so jih meščanske naselbine sprejemale in jim dajale meščanske pravice.⁵⁹³ Med največjo turško nevarnostjo je mesta v tem podpiral deželni knez. Občasno jim je dovolil, da jim brez njegovega ukaza ni treba vračati nikogaršnjih podložnikov, ki so se zaradi turške nevarnosti naselili v mestih. S tem ukrepom je želel zagotoviti večjo obljudenost in obrambno sposobnost mest.⁵⁹⁴ Na prošnjo stanov je Maksimilijan I. v prvih letih vladanja (spet) na splošno prepovedal selitve podložnikov v kranjska mesta. Konec leta 1500 sta glavar Viljem Turjaški in vicedom Jurij Eck kot odgovorni osebi za izvajanje tega ukaza ter zaščito interesov plemstva in prelatov kralju poročala, da se Novomeščani in Krčani prepovedi ne držijo. Novomeščani so deželnoknežje in stanovske podložnike ponoči nasilno odpeljali in naselili v mestu ter porušili njihove domačije. To je razburilo prizadete deželane, tako da so spor najvišji deželni uradniki predstavili deželnemu knezu.⁵⁹⁵ Leta 1510 so skušali spore na deželni ravni končati s pogodbo. Višji stanovi so zahtevali, naj nobena meščanska naselbina ne sprejema kmečkih sinov, ki se tja preselijo brez vednosti zemljiškega gospoda, ampak naj jih vrača. Mesta v to niso privolila, pač pa so zagotovila, da v meščanske vrste ne bodo sprejemala naseljenih kmetov, ki so dolžni dajatve svojim gospodom. Ker Maksimilijan dogovora ni potrdil, ni ta nikogar zavezoval.⁵⁹⁶ Višnjegorci so se tako že pet let pozneje pritožili vicedomu, češ da jim stanovi odrekajo pravico, ki jim jo je podelil cesar, da se smejo podeželski obrtniki preseliti v mesto in prispevati k mestnim bremenom. Mesto naj bi zato manj kot 40 let po ustanovitvi precej nazadovalo.⁵⁹⁷

Na bolj globalni ravni se je tem problemom pridružil konflikt med mestno in podeželsko trgovino. Ob pomoči pritožb posameznih mest in deželnoknežjih prepovedi kmečkega trgovanja ga lahko spremljamo vse od srede 14. stoletja.⁵⁹⁸ Spor se je sodeč po ukrepih deželnega kneza v drugi polovici 15. stoletja stopnjeval. Knez se seveda ni obračal neposredno na kmete, temveč na deželnega glavarja ali plemstvo in prelato; ti naj bi svojim podložnikom prepovedali trgovanje in obrt.⁵⁹⁹ S tem se je spor prenesel na raven mesto – zemljiški gospod, pri tem pa se je treba zavedati, da je podeželsko kupčevanje koristilo tudi gospodom, ki so se po možnosti še sami ukvarjali s (posredniško) trgovino.⁶⁰⁰ Marca 1492 je deželni glavar Viljem Turjaški dosegel sporazum med mesti in trgi ter plemstvom in prelato glede kmečke trgovine in obrti na podeželju.⁶⁰¹ Friderik III. je

⁵⁹² Glej str. 173s.

⁵⁹³ Glej npr. CKSL, 1449 januar 30.

⁵⁹⁴ AS 1063, ZL, št. 803, 1476 maj 31., Dunajsko Novo mesto; št. 810, 1478 marec 2., Gradec; CKSL, 1478 januar 21., Gradec; GZL IV/6, IV/10.

⁵⁹⁵ Regesta Imperii XIV, 3/2, 933, št. 14569.

⁵⁹⁶ GOLEC, Družba, 163s.

⁵⁹⁷ AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 285 (I/145), Lit. W, I/12; GOLEC, Družba, 163.

⁵⁹⁸ VILFAN, Zgodovina Ljubljane, 90s; GZL III/20, III/45, III/47.

⁵⁹⁹ GZL III/68, III/71; IV/19, IV/25.

⁶⁰⁰ Prim.: GZL IV/18, IV/21, IV/22, IV/24; AS 1063, ZL, št. 880, 1491 maj 14., Linz; GESTRIN, Kmečka trgovina, 45ss.

⁶⁰¹ OTOREPEC - MATIČ, Izbrane listine, 71ss, št. 25; GZL IV/27; GESTRIN, Kmečka trgovina, 50, 57; KOSI, Potujoči srednji vek, 140s. Pogodba je omejila obrt v pasu ene milje okrog Ljubljane, Kranja, Kamnika in Novega mesta ter pol milje okrog ostalih kranjskih mest in trgov. Omejitev je v začrtanem krogu predvidela le po enega kovača, krojača ali čevljarja, zunaj kroga pa je bila obrtna produkcija neomejena. Prepovedani so bili redni tedenski sejmi pri farnih cerkvah. Podložniki so lahko trgovali z vinom, soljo in omejeno z železom, ki so ga lahko prodajali le v mestih. Omejena je bila tudi kmečka trgovina z živino, razen tisto, ki so jo sami vzredili. Trgovanje s

sporazum par tednov pozneje podprl z ukazoma deželnim funkcionarjem, oskrbnikom in deželskim sodnikom ter mestom in trgovom, naj se dogovorjenega držijo.⁶⁰² Poravnava je kmalu po prevzemu vladanja potrdil novi deželni knez Maksimilijan,⁶⁰³ vendar se stvar očitno ni prijela. Če bi se, bi Maksimilijanu leta 1510 ne bilo treba pisati stanovom in podložnikom, da prepoveduje trgovino, obrt in kupčevanje pri samostanih, na gospodstvih, gradovih in v vaseh, ker zaradi tega propadajo mesta in trgi.⁶⁰⁴

Očitno je, da oblikovanje deželnih stanov samo po sebi ni opazneje vplivalo na odnose med vpletenimi skupinami. Razmerja med višjimi stanovi in mesti so v določeni meri usmerjali gospodarski, natančneje trgovinsko-obrtni in davčni interesi, ki s stanovsko strukturo in stanovsko-monarhično dvotirnostjo izvorno niso bili povezani.

---

preostalim blagom, ki ga niso sami pridelali oziroma izdelali, je bilo na podeželju nasploh prepovedano. Pogodba iz leta 1492 je potrdila dejansko stanje v deželi, ki je bilo daleč od meščanskih zahtev. Te so terjale, naj bo kmet pri trgovini omejen na svoje pridelke in izdelke ter le na domačo deželo.

⁶⁰² GZL IV/28, 29.

⁶⁰³ AS 1063, ZL, št. 909, 1494 januar 15., Dunaj; LEVEC, Landhandfesten, 270.

⁶⁰⁴ GZL IV/49.

DEŽELNI ZBOR IN DRUGA STANOVSKA ZBOROVANJA

PREDHODNIKI DEŽELNIH ZBOROV

Ziskanjem predhodnikov deželnih zborov smo se ukvarjali že v poglavju o predzgodovini deželnih stanov.¹ Spoznanja bomo le na kratko povzeli in jih deloma razširili. Deželni zbori so bili osnovna organizacijska oblika delovanja deželnih stanov. Na njih so razpravljali, se pogajali in sklepali največkrat o davkih, ki naj bi jih za obrambne in druge deželne namene prispevali privilegirani sloji deželnega prebivalstva, najprej deželno plemstvo, ki je bilo davkov formalno oproščeno. Plemstvu so se zaradi že večkrat nakazanih razlogov pridružili prelati in deželnoknežja mesta, ki so sicer sodila v komorni fiskalni sistem. Jasno je, da za habsburške dežele o tovrstnih stanovskih zbora – Wiesflecker jih imenuje »deželni zbori nove vrste«² – pred prelomom 14. in 15. stoletja tako rekoč ne moremo govoriti. Prav tako ni skrivnost, da je bila denarna stiska deželnega kneza, povezana s stroški za obrambo pred zunanjimi sovražniki in vzdrževanje deželnega miru, z uvajanjem sprememb v vojaškem sistemu, družinskimi prepiri in delitvami dežel, glavno gonilo razvoja deželnih zborov. Na zbora so se deželani (v prvi fazi lahko brez prelatov in mest) dobivali na knezovo zahtevo in na podlagi davčne prostosti na njegov predlog odobraval davke in vojaško-obrambne usluge, ki so bili formalno in sprva tudi dejansko izredni. V zameno so skušali od deželnega kneza izpogajati določene koncesije, predvsem na (samo)upravnem in sodnem področju.

Deželni zbori seveda niso nastali »iz nič«. Nastanek se navezuje na nekaj starejših plemiških organov oziroma tipov zborovanj, ki so pripomogli k razvoju deželnozbornske prakse, vendar njihovega vpliva ne smemo precenjevati. Omenimo na primer deželno večo (placitum provinciale, Landtaiding), zbor vsega deželnega plemstva pod predsedstvom deželnega kneza ali njegovega predstavnika. Bila je avtonomen organ deželnega plemstva, vendar na njej ni šlo za pogajanja med knezom in stanovi niti za politično soodločanje. Deželna veča je bila v osnovi sodna instanca njenih članov, neodvisno od tega pa tudi posvetovalni organ deželnega kneza, če jo je za ta namen sklical.³ S prevlado enega gospoda – deželnega kneza se je z deželno večo zlila dvorna veča, izvorno organ fevdno ali osebno odvisnega plemstva nekega gospoda. Sredi 14. stoletja je z združitvijo obeh več nastalo deželno ograjno sodišče kot avtonomni sodni organ vsega deželnega plemstva. Deželna in dvorna veča sta predhodnici deželnega zbora le toliko, kolikor sta občasno fungirali kot posvetovalni organ (deželnega) gospoda in ne kot sodna instanca (deželnega) plemstva. Bistvena razlika je ta, da sta bili dvorna oziroma deželna veča

¹ Glej str. 90s.

² WIESFLECKER, Entwicklung, 18.

³ VILFAN, Pravna zgodovina, 204s; VILFAN, Deželni stanovi, 312s.

redna, na določene čase vezana in v prvi vrsti sodna organa, deželni zbor pa je sklical knez po potrebi in ni imel sodnih pristojnosti. Vsekakor ni konkretnije znano, koliko je deželno plemstvo na deželni veči v resnici soodločalo o deželnih zadevah.⁴ Ponovimo, da priložnostne politične zveze plemstva kljub prispevku h krepitvi plemiškega stanu v institucionalnem smislu niso bile tesneje povezane z začetki stanov in še manj deželnih zborov. Če velja, da so deželni stanovi tiste skupine, ki sestavljajo deželne zборе, je prenašanje pojma stanovi na podobne skupine v prejšnjih obdobjih skrajno tvegano početje.⁵ Značilnost omenjenih plemiških zborovanj je tudi ta, da se je krog udeležencev širil in da pri odločanju niso sodelovali le tisti, ki jih je tako kot pri knežjem svetu ali zapriseženem svetu deželskih gospodov po svoji volji izbral deželni knez. Do izraza je prišla avtonomija, ki je bila prvi pogoj za delovanje deželnih stanov in zborov.

Bližje deželnim zborom so bile dedne poklonitve ob nastopu novega deželnega kneza. Te so tudi v kranjskem kontekstu obstajale že v drugi polovici 13. stoletja in so predstavljale najslovesnejšo obliko stika plemstva z deželnim knezom. Poklonitev je bila tudi priložnost za posvetovanje in soodločanje o splošnih deželnih zadevah. Za najbolj neposrednega predhodnika deželnih zborov lahko označimo sklice (preglede) deželne plemiške vojske; kot knezov namestnik v deželi jih je na njegov ukaz navadno usmerjal deželni glavar. Vilfan je pravilno poudaril, da je bila vojaško-obrambna funkcija deželne oblasti temelj deželnih zborov. Plemstvo je bilo namreč dolžno osebno braniti deželo, njegovi s tem povezani zbori so zato obsegali pregled čet in po potrebi zbiranje za vojni pohod. Prelati in mesta so bili namesto osebne udeležbe dolžni postaviti najemniške čete ali prispevati denar za obrambo. O obrambi in z njo povezanimi bremenami je bilo zato smotno odločati na enem mestu – na zboru, ki so se ga poleg plemstva kot davkov prostega nosilca deželne obrambe v drugi razvojni fazi s knezovo privolitvijo udeležili še prelati in predstavniki mest. Že tradicionalnim poklonitvenim zborom in pregledom deželne vojske so se pridružili zbori, ki so bili namenjeni obrambi in so sčasoma postali pravi deželni zbori za odobravanje davkov, ki jih je smel sklicevati samo deželni knez in so bili načeloma nestalna institucija.⁶ Knez je deželni zbor sklical, kadar je od stanov pričakoval nasvet in pomoč. *Consilium et auxilium* sta bistvo deželnega zbora. Sta dolžnost deželanov do deželnega kneza, zato je tudi udeležba na zboru v resnici njihova dolžnost in ne pravica, kot je pogosto prikazano. Dolžnost kneza, prav tako zapečaten z vzajemnostjo priseg dedne poklonitve, je bila zaščita dežele in stanovskih privilegijev, ki jih institut deželnega zbora ni mogel zaobiti. Deželani so bili knezu v stiski dolžni pomagati. Na deželnem zboru torej niso izbirali med opcijama pomagati ali ne pomagati, temveč so razpravljali in se pogajali o resnosti (obsegu) stiske ter o načinu in obsegu pomoči, ki jo je treba zagotoviti.⁷

⁴ Glej še str. 90s; BRUNNER, Land und Herrschaft, 429s.

⁵ VILFAN, Deželni stanovi, 314; VILFAN, Pravni značaj, 212s, 216s; prim.: MELL, Grundriß, 126; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 210.

⁶ VILFAN, Deželni stanovi, 316s; VILFAN, Pravni značaj, 217.

⁷ BRUNNER, Land und Herrschaft, 431ss.

VRSTE STANOVSKIH ZBOROVANJ, IZRAZJE V VIRIH IN HISTORIOGRAFIJI

Za deželni zbor so se v virih zgodaj uveljavili izrazi *lan(n)dtag*, *lanttag*, *landteg* ali *landtäg* (mn. *landtegen*, *landtügen*).⁸ Nesporni tîrmin se je kmalu usidral v zgodovino-pisje, ki s tem označuje zbor deželnih stanov posamezne dežele. Prvi kolikor toliko neposredno dokumentirani kranjski deželni zbor datira šele v september 1463, ko naj bi se v Ljubljani zbrali kranjski stanovi – zelo verjetno v popolni sestavi, s prelati in mesti – in se posvetovali o pomoči Trstu proti Benečanom.⁹ Nekaj mesecev prej je Friderik III. na posvet o obrambnih ukrepih poklical šest pomembnejših kranjskih plemičev; tega pač ne moremo označiti z deželnim zborom. Pol stoletja prej, spomladi 1415, je Ernest Železni kranjskemu plemstvu izstavil zaščitno pismo, ker je to dovolilo obdavčenje svojih podložnikov. Kranjski gospodje, vitezi in hlapci so morali malo predtem odobriti izredni davek. Če se je to zgodilo na posebej za to sklicanem zborovanju, bi že lahko govorili o nekakšnem deželnem zboru. Če ne drugega, nam ta dokument potrjuje funkcioniranje plemiške korporacije kot jedra deželnih stanov. Seveda je treba dopustiti možnost, da je bila odločitev sprejeta ob robu kakega rednega sodnega zbora, denimo ograjnosodne obravnave. K podobni možnosti se sodeč po razpoložljivih podatkih nagibamo tudi v primeru domnevnega zbora kranjskega plemstva v Novem mestu novembra 1405; na zboru so razpravljali o sporu med stiškima opatoma Albertom in Petrom.¹⁰

Prvi kranjski deželni zbor je v literaturi postavljen v leto 1431.¹¹ Letnica ne drži, izvirni greh pa je naredil Valvasor, ki je v XV. knjigi Slave vojvodine Kranjske nekritično povzel poročilo koroškega kronista Megiserja o turškem napadu leta 1431.¹² Zanesljivi viri Valvasor-Megiserjeve zgodbe ne potrjujejo. Celo nasprotno; gotovo je, da v zgodbi nastopajoče osebe (v ospredju sta kranjski in koroški deželni glavar Ulrik, točaj z Ostrovice, in grof Štefan Montfortski) tedaj sploh niso opravljale pripisanih jim funkcij in da turškega napada v tistem času ni bilo. To hkrati pomeni, da tedaj v Ljubljani ni bilo posvetovanja nekaj deželanov, ki so se tam mudili – Valvasor ga imenuje kar deželni zbor – na katerem bi se odločili za vojni pohod proti Turkom.¹³ Možnost, da se je plemstvo dežele Kranjske v tridesetih letih 15. stoletja ali še kako desetletje prej dobivalo na zborovanjih, ki jih je sklical deželni knez, vsekakor obstaja, vendar doslej nismo našli

⁸ CHMEL, *Materialien* I/2, 359s, št. CLXXVIII; 362, št. CLXXX; SCHWIND - DOPPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 423, št. 228; DSKS I, 4, št. 3; 48, št. 39; 146s, št. 115; DSKS II, 221, št. 170.

⁹ AS 40, Zbirka registov in prepisov listin, šk. 65; BIRK, *Verzeichniss VII, CCCXLVIss*, št. 803 in 815. Ustrezni citati so sicer zbrani v naslednjem poglavju – kronološkem seznamu kranjskih deželnih zborov in drugih zborovanj z udeležbo Kranjcev.

¹⁰ MIKUŽ, *Vrsta stiških opatov*, 41; MLINARIČ, *Stiška opatija*, 195s; MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija*, 216.

¹¹ LEVEC, *Landhandfesten*, 269; WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 387; M. KOS, *Zgodovina Slovencev*, 345; KOŠIR, *Stanovska uprava*, 35; KOŠIR, *Die krainischen Landstände*, 135.

¹² VALVASOR, *Ehre XV*, 331ss.

¹³ JUG, *Turški napadi*, 7s.

oprijemljivih dokazov, s kakršnimi lahko postrežemo za obdobje od šestdesetih let dalje. Stvarnost je žal taka, da tudi po več letih sistematičnega zbiranja gradiva za čas do konca vladanja Friderika III. ne moremo naštetih več kot pet kolikor toliko dokumentiranih deželnih zborov, še nekaj pa je domnevnih oziroma možnih. Glede na druge dežele (npr. Štajersko) smemo kljub temu reči, da so bili deželni zbori tudi na Kranjskem vsaj v osemdesetih letih 15. stoletja razmeroma redni, morda vsakoletni pojav. Za primerjavo: prvi dokumentirani štajerski deželni zbor, na katerega je Ernest Železni vabil vse štiri stanove, datira v leto 1412,¹⁴ koroški pa že v Friderikovo dobo, saj je šentviški zbor iz leta 1447 doslej prvi znani.¹⁵

Izraz *landtag* se je pojavil v notranjeavstrijskem prostoru že v letih 1411 in 1423,¹⁶ kar negira tudi sicer samosvoja izvajanja Konrada Moltkeja. Ta je trdil, da se *deželni zbor* v štajerskih virih pojavi šele leta 1454 in da je bil dotlej v rabi samo izraz »določeni zbor (dan?)« (gesetzter Tag), ki naj bi ga bilo treba ločevati od deželnega zbora.¹⁷ Izraz *tag* se je v avstrijskih deželah sicer pojavil v prvi polovici stoletja,¹⁸ a je bil kot oznaka za deželni zbor ali kako podobno stanovsko zasedanje (lahko vzporedno z *landtag*) v rabi tudi pozneje.¹⁹

Z izrazom deželni zbor razumemo stanovsko zborovanje, ki ga je sklical deželni knez in na katerem so stanovi razpravljali predvsem o obrambnih in davčnih zadevah. Klasični deželni zbor je bil deželni zbor »za denar«; v literaturi zato najdemo tudi izraz »Geldtag«.²⁰ Od klasičnega deželnega zbora razlikujemo dedno poklonitev (poklonitveni deželni zbor), oborožitveni deželni zbor in »pripravljalni« deželni zbor, na katerem so stanovi izvolili odbore za odborne zборе, zanje sestavili instrukcije in spisali zavezujoča polnomočja. Oborožitveni deželni zbor (Rüstlandtag, gerüsteter Landtag) je ena zgodnejših oblik deželnega zbora in se razvojno navezuje na preglede deželne plemiške konjenice. O njem malo vemo ter ga lahko označimo samo na splošno in hipotetično. Poenostavljeno povedano je šlo za zbor, na katerem so sklepali o konkretnih vojaških podjetjih. Deželani so se ga zato udeležili pripravljani za boj, z opremo in spremstvom, da so se lahko takoj po zborovanju odpravili na pohod.²¹ K takim zborom, mešanici vojaškega poziva in deželnega zbora, lahko pogojno štejemo že tistega iz let 1421–1422, s katerega poznamo v prilogi 1 objavljeni seznam kranjskega plemstva. Z njim je morda povezan verjetni meddeželni oborožitveni zbor Štajercev, Korošcev in Kranjcev iz začetka leta 1423.²² Z več gotovosti lahko o kranjskem oborožitvenem zboru govorimo ob primeru iz druge polovice leta 1460.²³

Deželni zbor se pogosto pojavlja v sintagmi *gemein/gemain landtag*. Ta ima vsaj tri možne pomene. Pri prvem gre za klasični (kranjski) deželni zbor, pri čemer *gemein* (v

¹⁴ Landtagsakten I, 50ss, št. 6s (v tej zbirki so zbrani tudi namigi na nekaj domnevnih deželnih zborov v prvem desetletju 15. stoletja); KRONES, Nachträge, 96, št. 21s; MELL, Grundriß, 128; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 145; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 274; LACKNER, Hof und Herrschaft, 41s.

¹⁵ Landtagsakten I, 137s, op. 437; prim.: MDC XI, 128, št. 313; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 334; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 570s.

¹⁶ Landtagsakten I, 49s, št. 5; 58, št. 12.

¹⁷ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 93ss. Moltke je Seuffert-Koglerjevo objavo štajerskih deželnozbornih spisov poznal in uporabljal, a je spregledal najstarejše omembe izraza deželni zbor.

¹⁸ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 354, št. 185; WILLICH, Regesten Kaiser Friedrichs III., 89, št. 90; GUTKAS, Landesfürst und Stände, 235s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 183.

¹⁹ Npr.: CHMEL, Materialien I/2, 361s, št. CLXXX; Landtagsakten II, 120, št. 146; DSKS I, 112, št. 91; DSKS II, 182, št. 136.

²⁰ Prim. VILFAN, Pravni značaj, 209.

²¹ Landtagsakten I, 6, 16.

²² HHStA, Österreichische Akten, Krain I, fol. 1–8; Landtagsakten I, 55ss, št. 11, 12.

²³ AS 1063, ZL, št. 682, 1460 maj 29., Dunajsko Novo mesto; Landtagsakten II, 28s, št. 95; VALVASOR, Ehre X, 294; XV, 362s; AS 2, DSK I, sk. 874, fol. 196/243.

pomenu skupen, splošen, vsem namenjen)²⁴ bržčas pomeni, da gre za zbor vseh štirih stanov.²⁵ Pogosteje je s pridevnikom *gemein* označen skupni meddeželni zbor treh notranjeavstrijskih dežel,²⁶ lahko pa gre celo za neke vrste odborni zbor.²⁷ Tako notranjeavstrijski meddeželni zbori kot odborni zbori (nižje)avstrijskih dežel so lahko v virih označeni tudi samo kot *landtag(e)*.²⁸ Poleg omenjenih izrazov zasledimo za stanovsko srečanje deželnozborskega tipa še *besammung* oziroma *besammung*, ki se uporablja tako za deželni kot meddeželni zbor.²⁹

Iz zapsanega je vidno, da se posamezne vrste stanovskih zborovanj ne razlikujejo toliko po tedanji »terminologiji« kot po njihovih značilnostih in kontekstu, v katerem so omenjena. Zborovanja, ki so se jih udeleževali stanovi več dežel, se delijo v dva tipa. Prvi so meddeželni zbori v ožjem smislu, torej zbori treh ali vsaj dveh notranjeavstrijskih dežel, na katerih so se praviloma na istem kraju in ob istem času zbrali vsi stanovi teh dežel. V literaturi najdemo poleg izrazov »Ländertag« ali »Länderversammlung« tudi besedni zvezi skupni (Gesamtlandtag) in generalni deželni zbor (Generallandtag).³⁰ Ta tip meddeželnih zborovanj je bil popularen sredi in predvsem v drugi polovici 15. stoletja. Z zanesljivostjo lahko meddeželnim zborom Štajerske, Koroške in Kranjske sledimo od leta 1441. Poleg tega poznamo iz prvih desetletij 15. stoletja še nekaj indicev, ki kažejo na verjetne ali vsaj možne meddeželne zборе, od katerih jih ima nekaj naravo oborožitvenega zbora. Prvi meddeželni zbor bi lahko teoretično postavili že v leto 1397, vendar imamo na voljo le namige in ne prepričljivih dokazov. Ob tem gotovo ni treba posebej utemeljevati misli, da se je evidentiranih verjetnih ali samo domnevnih meddeželnih zborov do štiridesetih let povečini udeleževalo le plemstvo ter ne moremo pričakovati, da so bili navzoči prelati in mesta (vsaj kranjska). Pogosti so bili notranjeavstrijski meddeželni zbori v drugi polovici 15. stoletja, s smrtjo Friderika III. pa jih tako rekoč ni bilo več.³¹ Meddeželni zbor je knezu omogočal pogajanje z več »deželami« (Landschaften) hkrati, sklep enega zborovanja pa je zavezoval vse udeležene stanove. Tak način je bil ugoden tudi za stanove, saj je omogočal bolj transparentno, z možnostmi posamezne dežele usklajeno razdelitev vojaških in davčnih bremen. Recimo, da so dežele druga drugi gledale pod prste.³² Zbori z neposredno udeležbo deželanov več dežel se niso dlje obdržali predvsem zaradi velikih stroškov, ki so jih imeli udeleženci zbora, zaradi izgube časa ter končno problema, kako za (teoretično) tako velik zbor najti primeren kraj in prostor.³³

Naslednja, v principu podobna, toda racionalnejša in cenejša razvojna faza so bili

²⁴ Prim.: LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, geslo *gemein(e)*; MÜLLER - ZARNCKE, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, geslo *gemein(e)*.

²⁵ AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 29; CHMEL, *Actenstücke und Briefe* 3, 381, št. CLXV; 396, št. CLXIX; KRONES, *Nachträge*, 98, št. 34; *Landtagsakten* II, 216, št. 207; DSKS I, 34, št. 29; 114, št. 92.

²⁶ *Landtagsakten* II, 43ss, št. 107, 110; 89, št. 130; 120, št. 146; MDC XI, 147s, št. 365; GZM VIII/108; X/49, X/51; KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 95, št. 133/31; 100, št. 143/41; 103, št. 154/1a. UNREST, *Österreichische Chronik*, 29, je v tem smislu omenjal *veraynter lanndttag*.

²⁷ KRONES, *Vorarbeiten* (1865), 108, št. 164/11; VALVASOR, *Ehre* XI, 590.

²⁸ Meddeželni zbori: UB Graz, Ms. 1748, fol. 9; *Landtagsakten* II, 43ss, št. 107s; 58, št. 119; SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 399, št. 210; KRONES, *Quellenmässige Beiträge*, 32, št. II; UNREST, *Österreichische Chronik*, 50. Odborni zbori: StLA, *Laa. A., Antiquum*, III, K. 165, H. 540; KRONES, *Vorarbeiten* (1869), 79, št. 38; DSKS I, 59ss, št. 50s; 81s, št. 64.

²⁹ CHMEL, *Actenstücke und Briefe* 3, 380, št. CLXV; 393, št. CLXIX; KRONES, *Quellenmässige Beiträge*, 32, št. II; *Landtagsakten* II, 54, št. 116; UNREST, *Österreichische Chronik*, 24; WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 183.

³⁰ PUTSCHÖGL, *Ausschusstage*, 432s; TANCÍK, *Vojna stroka*, 69, 74, je uporabil kar izraz notranjeavstrijski deželni zbor. Izraz meddeželni zbor se nam zdi od vseh možnosti najustrežnejši. »Skupni« bi sicer delno sledil dikciji virov, vendar *gemein* niso bili le zbori treh notranjeavstrijskih dežel, temveč tudi deželni zbori posameznih dežel. Izraz generalni deželni zbor (notranjeavstrijskih dežel) ni posrečen, ker se v nemški historiografiji uporablja še za odborne zборе.

³¹ Glej kronološki seznam stanovskih zborovanj (str. 199ss); prim. MOLTKE, *Siegmund von Dietrichstein*, 113s.

³² PUTSCHÖGL, *Ausschusstage*, 432s.

³³ DSKS I, XV.

odborni (deželni) zbori (Ausschußlandtage). Deželni knez nanje ni več vabil vseh stanov, temveč le delegate deželnih stanov posameznih dežel, ki so fungirali kot deželnostanovski odbori. Tudi odborne zборе je smel sklicevati samo deželni knez, ki je na lastno iniciativo ali prigovarjanje deželnih stanov le-te pozval, naj za odborni zbor izvolijo odbor, pri tem pa je navadno že napovedal čas, kraj in temo meddeželnega odbornega posvetovanja. Deželni stanovi so se morali nato zbrati na t. i. pripravljalnem deželnem zboru in izmed sebe izbrati člane odbora, praviloma iz vseh štirih stanov. Poverjeni (*verordnete*) odbori so na pripravljalnih zborih dobili ustrezne kredenciale: poverilnice, instrukcije (navodila) za pogajanja in sklepanje ter *g(e)walte, gewaltbriefe*. Ti dokumenti, v slovenščini bi jim še najlažje rekli pooblastila ali polnomočja, so v pravnem pomenu bistvo odbornih zborov. Stanovi so namreč z njimi pooblastili člane odbora za pogajanje in odločanje v imenu cele stanovske korporacije. To z drugimi besedami pomeni, da so se z *gewaltom* zavezali, da bodo spoštovali vse odločitve, ki jih bo njihov odbor skupaj s stanovskimi odbori drugih dežel sprejel na odbornem zboru. Sklep odbornega zbora ni bil zato nič manj zavezujoč kot sklep deželnega, čeprav je zanj glasovalo le po nekaj predstavnikov vsake »dežele«. Postopek odbornih in meddeželnih zborov se sicer ni občutneje razlikoval od postopka na navadnih deželnih zborih.³⁴ V praksi je bil najpogostejši zbor odborov petih nižjeavstrijskih dežel: Spodnje in Zgornje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Tem so se izjemoma pridružili odbori gornjeavstrijske deželne skupine, prav tako redko so se zbrali samo notranjeavstrijski odbori. Po odbornem zboru je dišalo že maja 1488, ko so se graškega deželnega zbora o davčni odmeri udeležili tudi odposlanci koroških in kranjskih stanov. Odborni zbori so sicer značilni za Maksimilijanovo obdobje. Do leta 1500 sta bila dva zanesljivo dokumentirana, še nekaj je verjetnih, med letoma 1500 in 1519 pa je bilo vsaj 15 zanesljivih in kakih pet domnevnih odbornih zborov. Ti so bili ob koncu tu obravnavanega obdobja najobičajnejša kolektivna vez med stanovi habsburških dežel na eni in njihovim knezom na drugi strani.³⁵

Sliko stanovskih zborovanj zaokrožimo z dvema tipoma, ki smo ju že omenjali – dvorno večo in dedno poklonitvijo. Dvorna večja je bila po oblikovanju dežel redni, na določene čase vezan avtonomni organ deželnega plemstva, ki je imel predvsem sodno funkcijo. Skupaj z deželno večjo se je na Kranjskem v drugi polovici 14. stoletja združila v ograjno sodišče, a ime *hoftaiding* je bilo v rabi tudi pozneje. Očitno je, da se kompetence dvorne večje in ograjnega sodišča precej prekrivajo.³⁶ Dvorna večja je v 15. stoletju obdržala tudi posvetovalno funkcijo, saj je bil sodni zbor prilika za razpravljanje o splošnih deželnih zadevah.³⁷ Sodeč po sicer redkih omembah lahko zapišemo, da je bila dvorna večja po oblikovanju deželnih stanov avtonomen stanovski organ, ki se je srečaval ob rednih sodnih terminih; pogosto je bil blizu zasedanju ograjnega sodišča oziroma deželne pravde. Imel je sodne pristojnosti, poleg tega je lahko fungiral tudi kot posvetovalni organ za razpravljanje in sklepanje v nujnih zadevah, ki jih je bilo mogoče ali nujno rešiti zunaj deželnozbornske prakse. Udeležba na dvorni večji je bila gotovo nižja kot na deželnem zboru, saj so se je verjetno udeležili le tisti, ki so bili blizu Ljubljani ali so na večjo prišli zaradi sodnih opravkov. Jedro dvorne večje so predstavljali deželni plemiči, vendar so bili lahko navzoči tudi prelati in celo mesta,³⁸ čeprav izvorno niso bili njen del. Bolj ali manj redna zasedanja dvorne večje (ograjnega sodišča) je s pridom izkoriščal

³⁴ PUTSCHÖGL, Ausschusstage, 433ss; z rezervo tudi BIDERMAN, Länder-kongresse, 267.

³⁵ Glej poglavje Kronološki seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo Kranjcev.

³⁶ Glej str. 90s.

³⁷ Prim. npr.: Landtagsakten I, 49s, št. 5 – Štajerska *landschaft* naj bi leta 1411 o spornem trgovanju z vinom razpravljala *auf nächten hoftaiding, oder landtag, welches am ersten beschicht...* Tu ne gre samo za prvo nam znano omembo izraza deželni zbor, temveč tudi za dokaz o posvetovalni funkciji dvorne večje. KRONES, Vorarbeiten (1869), 79, št. 19 (1475).

³⁸ DSKS II, 223ss, št. 173s.

deželni knez. Vedel je namreč, kdaj (približno) se dvorna veča zbere, saj je bila navezana na dinamično delovanje ograjnega sodišča. Poznamo primere, da je deželni knez na dvorno večo poslal svoje komisarje, opremljene s pooblastilom in instrukcijo. Dvorna veča je imela tako v marsičem značaj deželnega zbora. Poglavitni razliki – kolikor lahko presodimo po nekaj dokumentih iz začetka 16. stoletja – sta bili dve: a) dvorne veče ni sklical deželni knez, temveč se je sestala »sama od sebe«; b) veča je lahko razpravljala o številnih zadevah, vendar ni mogla odobravati davkov.³⁹ Davčna vprašanja, reparticija in pobiranje le-teh, so bili kljub temu na dnevnem redu. Od ograjnega sodišča (deželne pravde), s katerim je povezana tako historično kot funkcionalno, pa kranjsko dvorno večo ločuje denimo to, da so se je po formulacijah sodeč udeleževali tudi deželani iz (Slovenske) Marke in Metlike ter Istre, čeprav so imeli ti (vsaj) do leta 1518 pravico do lastnega ograjnega sodišča. Pravica je bila samo na papirju, saj so imeli priključeni teritoriji premalo deželanov – prisednikov za funkcioniranje lastnih ograjnih sodišč v Metliki oziroma Pazinu.⁴⁰ Prav tako na ograjnem sodišču ne moremo pričakovati mest, ki so bila omenjena na dvorni veči.⁴¹

Iz zadnjih let vladanja Maksimilijana I. poznamo vsaj štiri kranjske dvorne veče: 31. 7. 1514, 22. 10. 1515, 29. 9. 1518, 22. 11. 1518. Omenjena je še dvorna veča v maju 1515, saj je cesar zanjo 25. aprila izdal instrukcijo in pooblastil komisarje.⁴² Ker je bil 18. in 19. maja v Ljubljani zagotovo deželni zbor, je verjetno, da je zamenjal večo oziroma sta bili zasedanji povezani (sočasni).⁴³ 22. oktobra istega leta je bila dvorna veča povezana z deželno pravdo, torej z zasedanjem ograjnega sodišča; to potrjuje zgornje hipoteze.⁴⁴ Na znanih dvornih večah so se pomenkovali o zbiranju odobrenega denarja, uresničevanju deželnozbornskih sklepov, gašenju kmečkega punta, odposlanstvih na dvor ali odborne zборе.⁴⁵ Verjetno so deželani na dvornih večah opravili velik del priprav (razprav) za deželne in odborne zборе. Veča je lahko v kontekstu odbornih zborov prevzemala vlogo pripravljalnega deželnega zbora. Glede terminov zasedanja dvornih več sklepamo, da šesttedenski interval, ki naj bi po privilegiju iz leta 1338 veljal za naroke ograjnega sodišča (v praksi je bil interval navadno štiri tedne), pri dvornih večah ni bil v navadi. Leta 1518 sta bili namreč 29. septembra in 22. novembra.

Deželo sta sestavljala deželni gospod in deželna skupnost, ki jo je predstavljalo predvsem deželno plemstvo. Deželno pravo je bilo pri tem tista regulacijska vez, ki je povezovala in zavezovala obe sferi. Po srednjeveškem naziranju je bilo (deželno) pravo nad knezom in deželno skupnostjo. V pravu so temeljili tako knezovo veličanstvo in suverenostne pravice na eni strani kot plemiški privilegiji na drugi. Dokler so akterji spoštovali stare navade in zapisane privilegije, je dežela funkcionirala. Deželni gospod je bil skladno s tem »dogovorom« dolžan ščititi⁴⁶ deželo, deželno pravo in deželni mir, plemstvo oziroma deželni stanovi so mu morali pri tem »svetovati in pomagati«.⁴⁷ To je bilo temeljno razmerje med deželnim gospodom in deželani, os dežele, kakršno pozna-

³⁹ V tem je precej podobna deželnemu (stanovskemu) odboru. Glej KOŠIR, Stanovski organi, 98ss, 113s.

⁴⁰ ŠTIH, Dežela Grofija, 141; VILFAN, Valvasorjevo poročilo, 84ss.

⁴¹ Izrecno vsaj 22. novembra 1518 (DSKS II, 225, št. 174).

⁴² AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 58; DSKS I, 143s, št. 111. Knez je pooblastil te komisarje: deželnega glavarja Hansa Turjaškega, upravitelja Pavla Raspa, vicedoma Erazma Braunbarta in še nekaj neimenovanih kranjskih deželnih svétnikov.

⁴³ Glej DSKS I, 146s, št. 115 (*gemainer landschaft versammlung im landtag und hofriding*).

⁴⁴ DSKS I, 160s, št. 123 (*die landleut ... die hie zu Laybach bey dem landsrechtin oder hofriding in versammlung gewesen beschehn*). Podoben primer je iz oktobra 1522, ko so kranjski stanovi *bey den angesetzten hoffriding vnnnd lanndsrechten zu Laibach* sestavili instrukcijo Juriju Snitzenpamerju in Pavlu Raspu, stanovskima odposlancema na dvor nadvojvode Ferdinanda. AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 173ss.

⁴⁵ Glej seznam stanovskih zborovanj, sub dato.

⁴⁶ V virih in literaturi je običajna sintagma »schützen und schirmen« oz. »Schutz und Schirm«.

⁴⁷ BRUNNER, Land und Herrschaft, 423s.

mo od konca srednjega veka naprej in je tesno povezana z oblikovanjem ter delovanjem deželnih stanov.

Opisani odnos med knezom in deželani je ustvarjala vdanostna prisega, ki so jo deželani podali od nastopu novega gospoda, deželnega kneza. Ta se jim je že prej oddolžil s prisego, da bo spoštoval pravo, to pa se je pokazalo v slovesni potrditvi plemiških (stanovskih) privilegijev. Akt obojestranske zaveze imenujemo dedna poklonitev (*erbhuldigung*, tudi *erbpflicht*).⁴⁸ Knez in deželani so se zavezali k sodelovanju v dobro dežele, zagotavljanju in spoštovanju deželnega miru in ustaljenih sodnih norm, vojaški obrambi dežele pred zunanjimi sovražniki ali deželnimi škodljivci ... To je bil neke vrste pogodbeni odnos med deželnim knezom in plemstvom oziroma stanovi, ki je temeljil na zvestobi in dolžnosti.⁴⁹

Stanovi so zahtevali, da se novi knez dedne poklonitve osebno udeleži. Že Maksimilijan pa se je izgovoril, da je zaposlen s pomembnejšimi državniškimi opravki, predvsem obrambo dežel, ter je za potrditev kranjskih privilegijev in sprejem poklonitve deželanov imenoval tri svétnike – komisarje: grofa Janeza Werdenberga, Jurija Thurna in Sigmunda Wellsperga.⁵⁰ Kmalu po poklonitvi komisarjem je knez izstavil zaščitno pismo, s katerim je zagotavljal, da je šlo za izreden primer, ki ne bo škodil privilegijem in starim običajem kranjskih deželanov.⁵¹

Po Maksimilijanovi smrti januarja 1520 se kranjski stanovi na posebej zato sklicanem poklonitvenem deželnem zboru niso hoteli pokloniti štirim pooblaščenecem nadvojvod Karla in Ferdinanda oziroma njunih avstrijskih regentov.⁵² Osebni prisegi brez škode za prihodnje (ob izstavitvi ustreznega zaščitnega pisma) so se bili sicer pripravljene odreči, saj so razumeli, da brata ne moreta priti osebno. Vztrajali pa so pri tem, da komisarji prisežejo prvi. Nova deželna kneza se s tako neposlušnostjo nista mogla strinjati in že julija istega leta so Kranjci sklonili glave. Po dolgih in ostrih pogajanjih so prisegli prvi, potem pa sta dva komisarja prisegla v imenu deželnih knezov in obljubila pri knezih do konca leta izposlovati potrditev prisega skupaj z izjavo, da so jima Kranjci s tem, da so prisegli prvi, naredili uslugo, ki ne bo škodovala deželnim svoboščinam. V istem času naj bi brata potrdila deželne privilegije (ročine).⁵³ Zaporedje priseg, ki je koreninilo v privilegijih iz let 1277 in 1338, je bilo z dednim poklonom julija 1520 v resnici poteptano; (kranjski) stanovi so »občutili mrzli veter prvih znanilcev absolutizma«.⁵⁴

⁴⁸ BRUNNER, Land und Herrschaft, 424; MELL, Grundriß, 143ss; PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark II, 143; WIESFLECKER, Entwicklung, 16s.

⁴⁹ BRUNNER, Land und Herrschaft, 425ss; MITTEIS, Land und Herrschaft, 486; NÄF, Frühformen, 227ss; WIESFLECKER, Entwicklung, 17; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 215s; PUTSCHÖGL, Ausschusstage, 431s. Podroben pregled kranjskih dednih poklonitev in z njimi povezanih potrditev privilegijev Kranjske, Marke in Metlike ter Istre predstavlja NARED, Kranjski deželni privilegiji, 49ss.

⁵⁰ Za Koroško glej: Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 12, št. 100; MDC XI, 272, št. 686; BIRK, Verzeichniss VIII, DCCXXIV, št. 1998. Štajerske poklonitve 11. novembra 1493 se je Maksimilijan osebno udeležil. Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 14, št. 117.

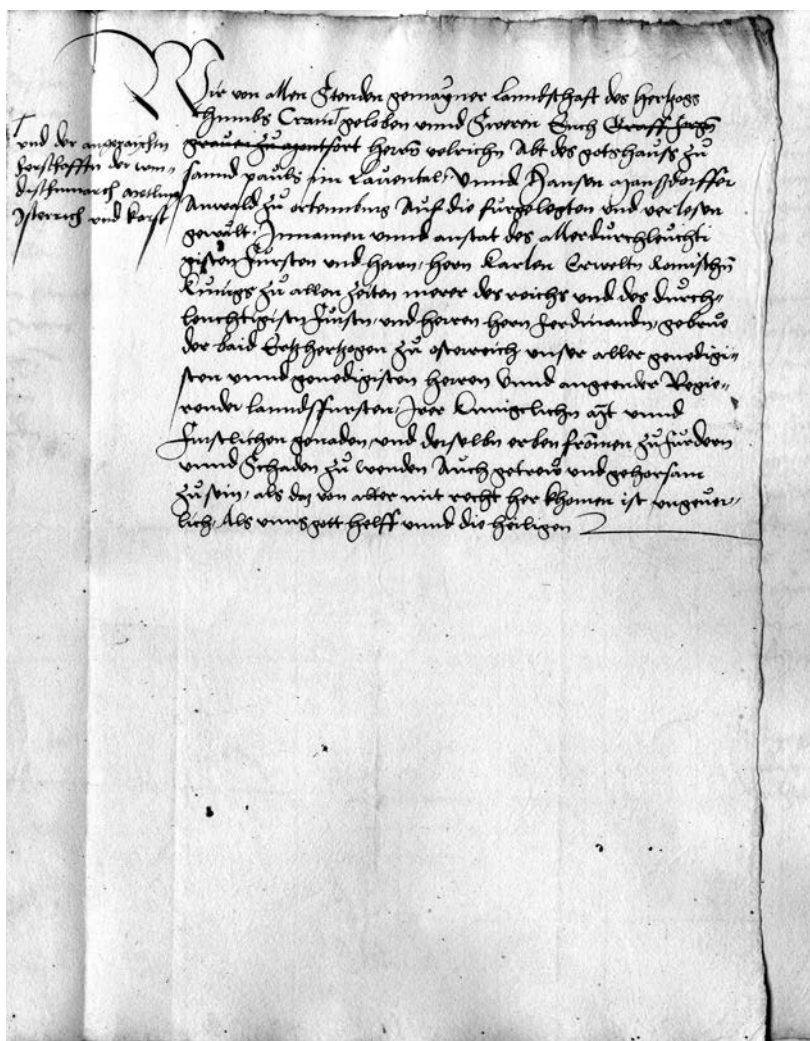
⁵¹ AS 1063, ZL, št. 913, 1494 januar 17., Dunaj; št. 907, 1494 januar 10., Dunaj; AS 1073, ZR, I-7r, 25s; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 42s, št. 331, 334; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 241s.

⁵² Za imenovanje in pooblastila (med glavnimi nalogami je bil sprejetje dedne poklonitve v imenu obeh bratov) trinajstčlanskega regimenta vseh nižje- in gornjeavstrijskih dežel glej: AS 1063, ZL, št. 1175, 1519 julij 12., Bruselj; št. 1176, 1519 julij 27., Barcelona; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 239.

⁵³ AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 119–123; AS 1063, ZL, št. 1187, 1520 julij 10., Ljubljana; št. 1188, 1520 julij 11., Ljubljana; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 239ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 74ss; LEVEC, Landhandfesten, 274s. Karel je potrditev res izdal v obljubljenem roku in ob tem izstavil še zaščitno pismo, s katerim je potrdil, da je prisega svétnikom (komisarjem) veljavna; to, da brata poklonitve nista sprejela osebno, ne bo – po Karlovih besedah – v nobeno škodo starim pravicam in običajem deželanov kneževine Kranjske s priključenimi gospodstvi (25. oktobra 1520, Aachen, AS 1063, ZL, št. 1190–1193; AS 1073, ZR, I-7r, 28ss). Ferdinand je privilegije ožje Kranjske, Istre ter Marke in Metlike potrdil šele 14. in 16. novembra 1523 v Dunajskem Novem mestu (AS 1063, ZL, št. 1216–1218; AS 1073, ZR, I-7r, 40ss).

⁵⁴ VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 243. Aprila 1521 sta se Karel in Ferdinand v Wormsu pogodila, da dobi nadvojvoda Ferdinand I. obe Avstriji, Štajersko, Koroško in Kranjsko, Karel (kot cesar V., kot španski kralj I.) pa si je poleg Burgundije in gornjeavstrijskih dežel

Slika 22: Dedna prisega deželnih stanov Kranjske s priključenimi gospodstvi Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom komisarjem Karla V. julija 1520. AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 119.

Besedilo stanovske in deželnoknežje (komisarske) prisega iz julija 1520 je ohranjeno v dveh izvodih, pri tem pa so stanovi svojo prisego enkrat nekorektno uvrstili za prisego komisarjev, enkrat pa pred njo. Vsebinskih razlik med izvodoma ni. Kolikor je znano, gre za najstarejše v celoti ohranjeno besedilo kranjske dedne poklonitve. Stanovi Kranjske s priključenimi gospodstvi so se s prisego obvezali, da bodo pospeševali koristi deželnih knezov in odvrčali škodo, da bodo zvesti in poslušni.⁵⁵ Komisarja so pozvali,

(Tirolske in Prednjih dežel) pridržal Goriško, nekdanj ortenburški del Koroške, Pustriško dolino, pridobitve v Furlaniji, Trst, Kras, Istro in Metliko (Belo krajino). Taka razdelitev je Kranjski odcepila pridružena gospodstva iz dediščine istrske linije goriških grofov (Metliško grofijo, Istro in Kras), zato so kranjski deželni stanovi julija 1521 spet zavrnili dedni poklon nadvojvodi Ferdinandu. Zaradi razdelitve dežele so se uprli tudi Korošci. Februarja 1522 (bruseljska pogodba) je Karel ustregel Ferdinandovi prošnji in mu odstopil sporna ozemlja na Koroškem in Kranjskem. Kranjci so že maja prisegli, po vsej verjetnosti prvi, pred nadvojvodovimi komisarji. Glej: VALVASOR, Ehre IX, 80s; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 247ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 109ss, 127s; ŠTIH, Dežela Grofija, 142s.

⁵⁵ AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 119, 124; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 243. *Wir von allen stenden gemainer landtschaft des hertzogthumbs Crain vnd der angeraichten herschafften der Windischen March, Metling, Ysterreich vnd Karst geloben vnnnd schweren ... [šentpavelskemu opatu Ulriku in upravniku ortenburškega gospodstva Hansu Mansdorferju kot opolnomočenima komisarjema novih deželnih knezov, kralja Karla V. in nadvojvode Ferdinanda I.] ... irer kunigelichen maiestet vnnnd furstlichen genaden vnd derselben erben fromen zu furdern vnnnd schaden zu wenden auch getrew vnd gehorsam zu sein, als daz von alter mit recht herkhomen ist vngeuerlich als vnns Gott helff vnnnd die heiligen.*

naj v imenu obeh vladarjev prisežeta, da bosta Kranjsko s priključenimi gospostvi *vedno vzdrževala pri njihovih pravicah, svoboščinah, običajih in starem izročilu ter jih pri tem puščala*.⁵⁶ Komisarja sta potem v Karlovem in Ferdinandovem imenu prisegla, da bosta »držala« prebrane člene.⁵⁷ Komisarjema niti ni bilo treba izgovoriti potrditve deželnih privilegijev, ampak sta s prisego le potrdila tisto, kar so jima prebrali stanovi.

Da to pri (dednih) prisegah ni bilo nič nenavadnega, potrjujejo starejše dedne poklonitve, ki se jih je udeležil deželni knez osebno. Poznamo predvsem besedila dednih priseg Štajerske; gotovo se niso zelo razlikovala (če so se sploh) od koroških ali kranjskih. Leta 1411 je vojvoda Ernest Železni po pogodbi z bratom Friderikom IV. sam zavladal v notranjeavstrijskih deželah. 2. decembra 1411 istega leta je prisegel štajerskim deželanom, vitezom in oprodam, da bo spoštoval njihove pravice, svoboščine in stare običaje, skratka vse, kar je zapisano v privilegijskih listinah njegovih prednikov; te naj bi po predlogi v mesecu dni na novo potrdil. Plemstvo je potem priseglo deželnemu knezu in dednemu gospodu, da bo pospeševalo njegove koristi in odvrčalo škodo ter bo poslušno.⁵⁸ Gre za klasični scenarij dedne poklonitve v notranjeavstrijskih deželah, ki je bila od Ernesta naprej kronana s potrditvijo deželnih plemiških privilegijev – deželnih ročinov. Podobna ceremonija je leta 1414 – najverjetneje med 8. in 11. marcem – potekala tudi v Ljubljani. Udeležba na tej poklonitvi očitno ni bila dovolj velika, zato so jo po devetih letih ponovili. 2. marca 1423 se je nadvojvodi Ernestu (in njegovim dedičem) poklonilo nekaj kranjskih deželanov, ki *se prej niso poklonili*. Prisegli so, da bodo pospeševali koristi nadvojvode Ernesta in njegovih potomcev kot njihovih naravnih deželnih knezov in dednih gospodov, da bodo odvrčali škodo ter da mu bodo vselej zvesti, poslušni in mu pripravljani vedno stati ob strani. Enako so mu 11. marca prisegli deželani iz *Metlike*.⁵⁹ »Popravni izpit« so imeli samo deželani, saj ni nobene vesti o tem, da bi še enkrat prisegel tudi Ernest. Za to pač ni bilo potrebe, saj je svoje opravil že leta 1414, ko je (11. marca oziroma 2. avgusta) potrdil privilegijski listini Leopolda III. za plemstvo v Marki in Metliki (1374) ter Albrehta II. za kranjsko plemstvo (1338).⁶⁰ Druga dedna poklonitev v Ernestovem času potrjuje, da so pričakovali množično udeležbo deželanov na poklonitvi in da je očitno obstajala evidenca o tem, kdo je prisegel in kdo ne.

Neizpodbiten dokaz je že iz naslednjega leta. Po Ernestovi smrti je njegov brat Friderik IV. Tirolski (tudi »starejši« in »praznega žepa«) prevzel varušvo nad mladoletnima Ernestovima sinovoma Friderikom V. (»mlajšim«) in Albrehtom VI. ter začasno zavladal notranjeavstrijskim deželam. Konec leta 1424 sta v zvezi z dedno poklonitvijo štajerskega plemstva novemu deželnemu knezu nastala dva seznama. Posebej dragoceno je, da je ohranjen tako seznam tistih 139 štajerskih gospodov, vitezov in oprod, ki so bili pova-

⁵⁶ Prav tam. ... *allen landleuten vnd stendn, ir nachkomen vnd erben ... das ir maiestet vnd gnad gedacht stend des bemelten furstenthumbs Crain mitsambt den anhangenden herschafften bey iren rechten, freyhaiten, gewonhaiten vnd alten herkomen stet zu halten vndd gentzlich dabei beleyben zulassen.*

⁵⁷ Prav tam. *Auff die vorgelesen artigkl schweren wir ... allen stannden ... das alles war, stätt, vesst vnd vntzerprochen zuhalten, treulich vnd vngeuerlich als bestimbt konig Carlen vnd ertzherzog Ferdinanden Gott helfff vnd all heiligen.*

⁵⁸ MELL, Grundriß, 147s; BIRK, Verzeichniss V, CXV, št. 1242s; Landtagsakten I, 5.

⁵⁹ HHStA, Hs. W 7, fol. 10v/11v; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 67; LEVEC, Landhandfesten, 267s, op. 3. Ker gre za prvi poznani in za 15. stoletje tudi edini zapis o kranjski dedni poklonitvi, notico v celoti navajamo. *Anno etc. quadringentesimo vicesimo tercio, tercia post Reminiscere in der vasten habent etlich lannleute in Krain, die meinem herrn vor nicht gehuldiget haben, gesworen als hernach geschriben stet. Ir werdet alle swern dem hochgeborn fursten herczog Ernsten erzherczogen ze Osterreich etc. vns seinen erben, iren frumen ze furdern vnd schaden ze wenden vnd in allweg getrew, gehorsam vnd gewertig ze sein, wider aller mänickleich niemand ausgenommen als ewren rechten natürlichen lannesfürsten vnd erbheren. Item desgleichen habent die lannleut aus der Mettling meinem herrn herczog Ernsten ze Laybach gesworen am pfincztig vor Latere in der vasten anno domini etc. vicesimo tercio.*

⁶⁰ AS 1063, ZL, št. 420, 1414 marec 11., Ljubljana; št. 691, 1460 november 25., Dunaj, z inserirano Ernestovo listino ddo 1414 avgust 2., Ljubljana. Potrditve privilegija istrskega plemstva ne poznamo. Ernest je skoraj zagotovo ni izstavil, saj je bila večina habsburške Istre tedaj v zakupu gospodov Wallseejev. BIRK, Verzeichniss V, LXXIX, št. 852s; CXLVI, št. 1614; več na str. 75ss. Tudi za leto 1423 ni govora o tem, da bi se prišli pokloniti tudi Istrani.

bljeni, da se kot deželani poklonijo novemu deželnemu knezu,⁶¹ kot tudi seznam tistih, ki so se 13. novembra 1424 dedne poklonitve v Gradcu v resnici udeležili; teh je bilo 150.⁶² Najprej je kot najstarejši deželni knez in kot varuh mladoletnih bratov prisegel Friderik: *die lantleut vnd ir erben lassen beleiben bey allen den rechten, frayhaitten vnd gutem gewonhaitten als dis von alter herkommen ist. Vnd alle die rechten, die ewr voruadern brief beweisent, auch stet wellet halden vnd sew dabei genczleich lassen beleiben an all geuerd.* Na koncu se je knez zavezal še, da bo *dieselben brief mit ewern brief bestettigt in ainem moneyd nach dem vnd man ew sew besigelt fürbringet.*⁶³ Gospodje, vitezi in oprode so potem izrekli že znane besede, da bodo pospeševali Friderikove koristi in od njega odganjali škodo ter mu bili skladno s starimi običaji zvesti, poslušni in vedno pripravljene pomagati.⁶⁴ Iz predhodnega zapisa v istem rokopisu sledi, da so se predstavniki štajerskega plemstva in Friderikovi odposlanci (*redner*) o formalnostih pri prevzemu oblasti in dedni poklonitvi dogovarjali (in dogovorili) že slab mesec po Ernestovi smrti (10. 6.), 9. julija na večji (*taiding*) v Leobnu.⁶⁵ Novembrska poklonitev je bila samo še ceremonija.

Da bi si Friderik IV. za legitimacijo oblasti posebej prizadeval tudi na Koroškem in Kranjskem, ni prav verjetno. Če bi prišlo do poklonitve, bi se ohranil vsaj kak namig na to, če že ne potrditev Ernestovega ročina. Poklonitev iz leta 1424 je zanimiva zaradi več razlogov: a) razkriva, da je bila slovesnost dedne poklonitve zaključni akt dogovarjanj med knezovimi in plemiškimi (stanovskimi) predstavniki, ki so uskladili pogoje in sestavili protokol, da bi se »na odru« kaj ne zalomilo; b) Štajerci so se poklonili regentu, seniorju vladajoče dinastije, ker sta bila predstavnika notranjeavstrijske linije pač premlada; c) potrjuje, da je besedilo obeh priseg kljub silni simbolni moči, ki so se je lahko v resnici zavedali samo akterji sami, pravzaprav zelo preprosto in da se tako med deželami kot posameznimi poklonitvami (obdobji) bistveno ne razlikuje.

Naslednja dedna poklonitev v Ljubljani je bila v drugi polovici februarja ali v začetku marca 1444, ko je vojvoda Friderik V., tedaj tudi že rimsko-nemški kralj, sprejel dedno poklonitev kranjskega plemstva ter 4. 3. potrdil privilegije za Marko in Metliko.⁶⁶ Z istim dnem je datirana sicer neizstavljena kranjska zlata bula, v kateri vojvoda oznanja, da so mu kranjsko plemstvo in stanovi *yecz als dem eltisten und regierenden fursten desselben unsers furstentums gelubdt und geschworen.*⁶⁷ Podrobnosti o poklonitvi niso znane. Glede na okoliščine, v kakršnih se je Friderik od srede januarja do začetka marca tistega leta mudil na Kranjskem,⁶⁸ pa se zdi, da sta bili prisegi izgovorjeni skozi stisnjene zobe. To ne nazadnje potrjuje kranjska bula, ki tedaj ni bila izstavljena. Friderik je namreč štajerske in koroške privilegije v obliki slovesne zlate bule potrdil 26. decembra 1443 v Gradcu oziroma 14. januarja 1444 v Št. Vidu. Že pred tem so se mu Štajerci in Korošci ob koncu leta 1443 skupaj poklonili. Ob tej priložnosti je bilo dogovorjeno, da se Friderik, rimsko-nemški kralj, ne bo ponižal z nošenjem kmečkih oblačil in sedenjem na

⁶¹ StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 2, fol. 24; MELL, Grundriß, 149, op. 750.

⁶² StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 4; MELL, Grundriß, 150, op. 752; prim. ŠTIH, Celjski grofje, 240s.

⁶³ StLA, Hs. 907, fol. 77r; glej tudi MELL, Grundriß, 149s. Friderik je res že 19. novembra v Gradcu pisno potrdil latinsko in nemško verzijo štajerskih privilegijev. Glej: LUSCHIN - KAPPER, Katalog, 1; KRONES, Vorarbeiten (1865), 79, št. 101/27; KRONES, Vorarbeiten (1869), 65, št. 3; MELL, Grundriß, 150s.

⁶⁴ StLA, Hs. 907, fol. 77r. ... *seinen frumen ze furdern vnd seinen schaden ze wenden vnd getrew, gehorsam vnd gewerttig ze sein, als das von alter mit recht herkommen ist ...*

⁶⁵ StLA, Hs. 907, fol. 76v; KRONES, Vorarbeiten (1869), 64, št. 2.

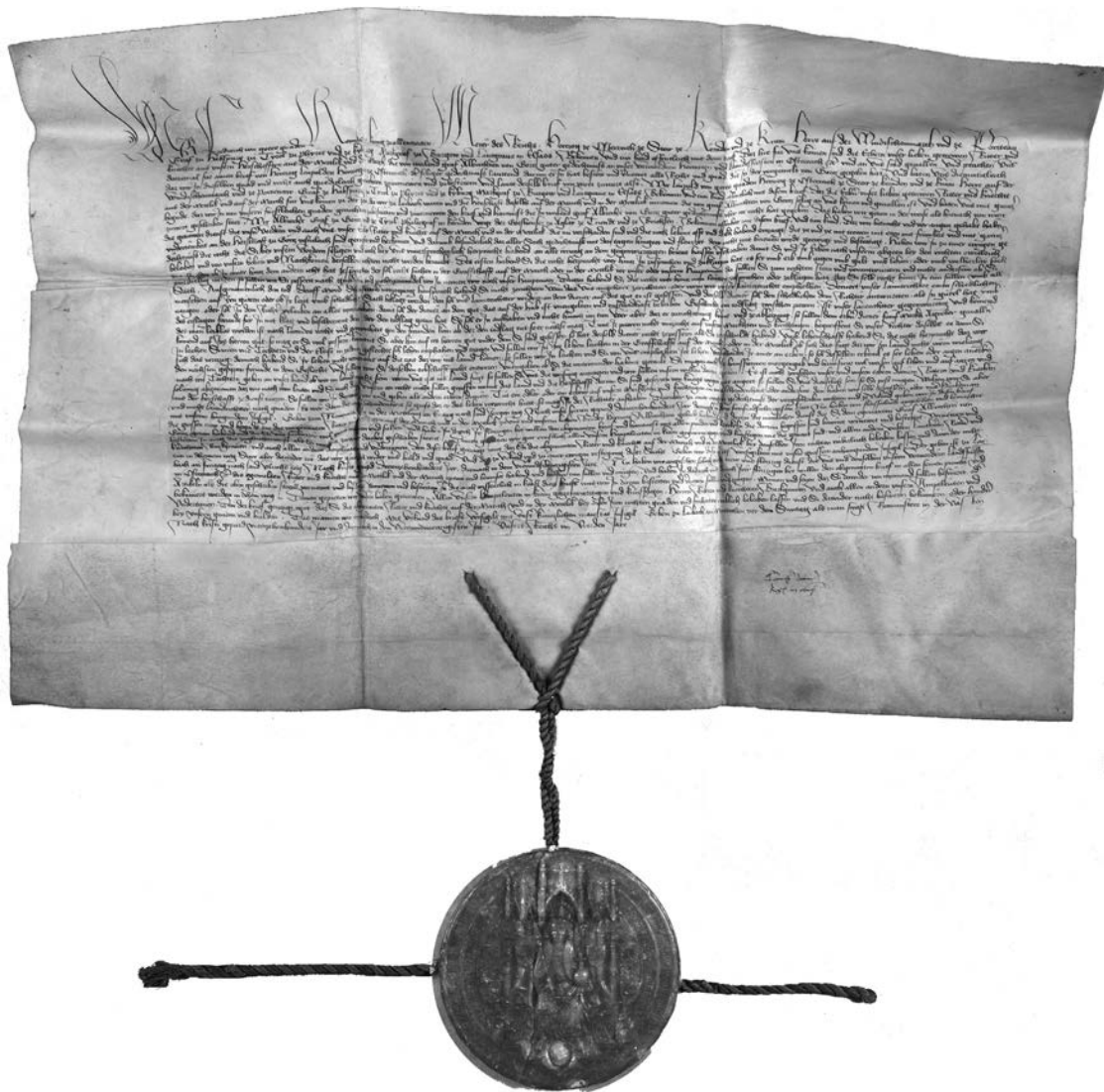
⁶⁶ AS 1063, ZL, št. 574, 1444 marec 4., Ljubljana. Istrski privilegij je Friderik potrdil že 18. februarja – LEVEC, Landhandfesten, 286, št. 10s.

⁶⁷ HHStA, Hs. B 7, fol. 10r–13r; AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 4; LEVEC, Landhandfesten, 268; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki I, 149.

⁶⁸ NARED, Privilegij, 20ss; VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 222s; prim tudi MLINAR, Podoba Celjskih grofov, 95, 254s.

knežjem kamnu.⁶⁹ Kralju je bil prebran tekst prisega, ki je v vseh bistvenih potezah enak od že predstavljenih.⁷⁰ Friderik se je nato zaobljubil, da se bo prebranega držal.⁷¹ Prisego štajerskih in koroških deželanov so podali predstavniki obeh korporacij: Leopold Stubenberger in Jošt Soteški (Helfenberger) za Štajerce ter Jošt, točaj z Ostrovice, in

Slika 23: Potrditev privilegija vitezov in oprod iz Metlike in (Slovenske) Marke, ki jo je po opravljeni dedni poklonitvi v Ljubljani izstavil rimsko-nemški kralj in avstrijski nadvojvoda Friderik III./V. AS 1063, ZL, št. 574, 1444 III. 4., Ljubljana.

⁶⁹ StLA, Hs. II/14, fol. 85r, 86r–86v; CHMEL, Regesta Friderici III., 158, št. 1575; v zvezi z analogijami med ustoličevanjem in dednim poklonom glej ŠTIH, Glose, 473s in tam navedeno literaturo.

⁷⁰ StLA, Hs. II/14, fol. 85r. *Allerdurleuchtigster her der khunig. Ir werd geloben alls her vmd lanndsfurst den lanndtlewten, herren, rittern vnd knechten in Steyr, sy vnd ir erben lassn peleyben pey allen den rechten, freyhaitn vnd guetn gewonhaitn als das von alter herkhome ist vnd auch all dy rechten, dy ewr vorder brieff beweisen auch stat in alln wegn wellet haltn vnd dapey gantzlich peleyben lassn an all gewäre vnd vns auch dy selben brieff bestättigt in aine monat nach dem vnd man euch die besigt furbringt. V Friderikovi prisegi je govor le o Štajerski, a iz konteksta sledi, da je bila »v igri« tudi Koroška.*

⁷¹ Prav tam, fol. 85v. *Alls vnns yetz vorgelesen ist, das gelob wir auch genadiglich zw haltn pey vnsern kunighlichn worten.*

Nikolaj Weispriach za Korošce.⁷² Ni jasno, ali so bili naštetih le *redner* preostalih zbranih deželanov ali sploh edini navzoči deželani; prva možnost je verjetnejša. Prisega deželanov je bila sicer običajna, če odmislimo, da se zdaj niso obračali samo na presvetlega, najstarejšega in vladajočega kneza ter avstrijskega vojvodo, temveč prvič na rimskega kralja, *merer des reichs (razširjevalca kraljestva)*.⁷³

O poklonitvi Maksimilijanu oziroma njegovim komisarjem smo že govorili. Na Kranjskem in Koroškem⁷⁴ so novega deželnega kneza že zastopali njegovi komisarji – svétniki, štajerske poklonitve pa se je udeležil sam. Poklonitve s konca leta 1493 nakazujejo nove težnje, denimo knežjo prisego po komisarijih. Še trideset let, pa se je (začasno) zamenjal vrstni red priseg. Za našo glavno temo je značilno še, da poklonitev ni bila več le stvar plemstva, temveč vseh stanov. Tega ne dokazuje le to, da se je kot predstavnik štajerskih stanov poklonil tamkajšnji prelat, sekavski škof Matija. Še zgovornejša sta dva dokumenta mestne proveniencie. Prvi govori, kako so Mariborčani svojim odposlancem dali dnevnicke za pot na poklonitveni deželni zbor v Gradcu, z drugim pa so sodnik, svet in komun mesta Pazina (njegov deželnostanovski status je sicer več kot vprašljiv) akreditirali Vida Grimana in Simona Martiniča za zastopnika na dedni poklonitvi v Ljubljani.⁷⁵

Za konec omenimo še dve poklonitvi iz druge polovice 16. stoletja. Zanimivo je, da se ni nadaljeval trend iz časa Maksimilijana ali celo stanovskega interregnuma (1519–1522), ampak je spet prvi prisegel knez osebno. Karel II. Notranjeavstrijski je leta 1564 v Gradcu poslušal *aydspflich*, ki mu jo je prebral deželni glavar, potem pa vstal, snel baretko z glave in z dvignjenimi prsti ponovil za deželnim glavarjem: *Als vns jetzt vorgelesen ist, schwæren wir mit vnserm ayd allen landleuthen des fürstenthumbs Steyr stat, fest vnd vnzerbrochen zuhalten, trewlich ohne alles geferde, als vns Gott helff vnd das heilig Evangelium*. Sledila je prisega štajerske *gemaine landtschafft von allen statenden*, ki se je tudi priporočala Bogu in evangeliju. Akt dedne poklonitve je prepojil reformacijski duh.⁷⁶ Kranjska dedna poklonitev se je po podobnem scenariju odvila 28. aprila istega leta. Stanovi so dali ob tej priložnosti za nadvojvodo Karla stesati lesen (pre)stol, ki je danes v Narodnem muzeju Slovenije.⁷⁷ Stol na lep način simbolizira dedno poklonitev kot formalno stičišče deželnoknežje in stanovske sfere, knezovih majestetnih pravic in deželnih privilegijev. Na las podobno je potekala kranjska dedna poklonitev leta 1597, ko je v Ljubljano prišel Ferdinand II., le da je bil ta opreznjši in ni prisegel pri Bogu in evangeliju (kot stanovi), ampak so evangelij spet zamenjali svetniki.⁷⁸

⁷² Tudi na graški dedni poklonitvi 11. novembra 1493 so se Maksimilijanu I. poklonili le predstavniki štajerskih stanov: sekavski škof Matija, Wolfgang Stubenberger in Ruprecht Windischgretzer. Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 14, št. 117; LUSCHIN, Landhandfesten, 186, št. 16s.

⁷³ StLA, Hs. II/14, fol. 85v–86r.

⁷⁴ MDC XI, 272, št. 686.

⁷⁵ Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 352, št. 2816 (3. nov.); 356, št. 2849 (21. nov.).

⁷⁶ AS 1073, ZR, 1-8r, Landts Handvest des Hertzogthums Steyer, Graz 1697, fol. 19v (28v).

⁷⁷ Glej npr. ŽVANUT, Slovenci v šestnajstem stoletju, I/23, II/10. Iz leta 1564 je znana tudi prisega goriških deželnih stanov. Pred deželnoknežjo komisijo je bila prebrana v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku. V slovenščini (*windisch*) so prisegli samo kmetje; šlo je za splošno vdanostno prisego, ki ne omenja nikakršnih privilegijev ali nasveta in pomoči. Cit. po PAVLIN, O razvoju goriških deželnih stanov, 82, op. 70.

⁷⁸ AS 1073, ZR, 1-7r, 77s; RADICS, Krainische Landschaft, 96s. Potek dedne poklonitve iz leta 1660 (Leopold I.) podaja prepis v doleskem arhivu (AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 145), več dokumentov o poklonitvah po letu 1628 je v stanovskem arhivu (AS 2, DSK I, šk. 84–86 (fasc. 50–51)).

KRONOLOŠKI SEZNAM KRANJSKIH DEŽELNIH ZBOROV IN MEDDEŽELNIH STANOVSKIH ZBOROVANJ Z UDELEŽBO KRANJCEV

Podatki so zbrani po primarnih in sekundarnih virih, nekatera stanovska zborovanja pa so nam za zdaj znana samo po navedbah v literaturi, ki jih ni mogoče preveriti. Na seznam smo uvrstili raznovrstne oblike stanovskih srečanj: dedne poklonitve, oborožitvene zборе, klasične deželne zборе, meddeželne zборе notranjeavstrijskih dežel in odborne zборе (nižje)avstrijskih dežel. Predstavljeni seznam je (še) vedno delovne narave in ga bo treba dopolnjevati z morebitnimi na novo odkritimi »zadetki«, kot tudi brisati z njega tista stanovska zborovanja, za katera bi se izkazalo, da se nikakor niso mogla zgoditi. Poleg nedvoumno dokumentiranih zborovanj namreč na seznam uvrščamo tudi taka, ki so bolj ali manj verjetna, predvidljiva ali pa zgolj možna ali domnevna.⁷⁹ Konec koncev bi smeli med nedvoumno dokumentirana zborovanja šteti le tista, za katera poznamo sezname navzočih, zapiske pogajanj, sklepe ali pa za odobreno pomoč izstavljena zaščitna pisma. Zborovanja, za katera so ohranjena le sklicna pisma, bi morali sicer uvrščati v kategorijo verjetnih, a jih bomo do nasprotnega dokaza imeli za zanesljiva dejstva, saj se je redko dogodilo, da sklicanega zbora ni bilo oziroma da je bil prestavljen.

Glavni princip seznama je kronološko zaporedje. Vsako stanovsko srečanje tako opredelimo z datumom⁸⁰ (letom, mesecem in dnevom; včasih le z letom in letnim časom ali samo z letom), sledi kraj srečanja, narava (dedna poklonitev, kranjski deželni zbor, meddeželni zbor Štajerske, Koroške in Kranjske, odborni zbor nižjeavstrijskih dežel itd.), kjer je mogoče pa dodajamo tudi glavni vzrok oziroma temo zborovanja in informacijo o osebni udeležbi deželnega kneza. Vsako vpisano stanovsko srečanje je mogoče preveriti po navedkih iz virov in literature; v tem primeru so zaradi praktičnosti navedeni v oklepaju za vsakim vpisom, opombe pod črto pa so namenjene predvsem pojasnjevanju spornih vprašanj oziroma argumentiranju ob določenih vpisih.

Za kranjski deželni zbor in meddeželni zbor (Štajerske, Koroške in Kranjske) uporabljamo okrajšavi KDZ in MZ, za odborni zbor OZ.

- ? 1397, januar 6., Dunaj; skupno zborovanje stanov (MZ?) iz *allen unsern landen*; turška nevarnost in nemiri na Madžarskem (Landtagsakten I, 38s, št. 2).⁸¹

⁷⁹ Na podoben način je sestavljena objava štajerskih deželnozbornih spisov (Landtagsakten I, II), ki gotovim in nedvoumno dokumentiranim deželnim in meddeželnim zborom dodaja še zборе, ki jih označuje s pridevniki *wahrscheinlicher, möglicher, vermuteter, fraglicher*. Dodaten dvom ob posameznih navedkih izražamo z vprašaji (? , ??).

⁸⁰ Pri navajanju konkretnih datumov se opiramo na razpoložljive podatke, računati pa je treba s tem, da so nekateri (v prvi vrsti odborni) zbori trajali več dni ali celo tednov. Navedeni datumi torej največkrat pomenijo, na kateri dan je bil zbor sklican.

⁸¹ V Landtagsakten I, 39, št. 2, objavljeno vabilo je naslovljeno na prošta iz Klosterneuburga, ohranjeni pa sta še vabilo za zgornjeavstrijski mesti Enns in Freistadt. Ker ni ohranjenih vabil za kakega člana deželnih stanov iz Štajerske, Koroške ali Kranjske, pa tudi historiografskih poročil ne, je LACKNER, Hof und Herrschaft, 41, previden pri poimenovanju tega zbora kot meddeželnega zbora vseh avstrijskih dežel. Argument za je sicer dejstvo, da sta zbor *all unser prelaten, herren, ritter und knechte und auch stett in allen unsern landen* sklicala vojvoda Viljem in Albreht IV. Vemo, da je Viljem po delilni pogodbi iz novembra 1395 vladal v notranjeavstrijskih deželah.

- 1401, po 28. aprilu; domneven zbor štajerskega, koroškega in kranjskega plemstva; položaj na Madžarskem (Landtagsakten I, 41; KRONES, Landesfürst, 233ss⁸²).
- ? 1405, november 6., Novo mesto; zbor kranjskega plemstva (MIKUŽ, Vrsta stiških opatov, 41; MLINARIČ, Stiška opatija, 195s; MLINARIČ, Kostanjeviška opatija, 216).⁸³
- 1414, marec 8.–11. (ali avgust 1.–2.), Ljubljana;⁸⁴ kranjska dedna poklonitev nadvojvodi Ernestu Železnemu (HHStA, Hs. W 7, fol. 10v/11v; AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 67; LEVEC, Landhandfesten, 267, 285s; Landtagsakten I, 53⁸⁵).
- 1415, april (?), /Ljubljana/⁸⁶; možen KDZ;⁸⁷ odobritev davka (pomoči) od podložnikov (AS 1063, ZL, št. 5814, 1415 april 23., Dunajsko Novo mesto; Landtagsakten I, 53s, št. 9).
- 1421, avgust–1422, april, /Ljubljana/; pregled kranjske deželne vojske (HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1–2).⁸⁸
- 1423, začetek leta /januar/, Kranjska; (verjeten) meddeželni oborožitveni zbor (Rüstungslandtag);⁸⁹ husiti v Avstriji in turška nevarnost na Kranjskem (HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1–8; Landtagsakten I, 55ss, št. 11, 12).
- 1423, marec 2. in 11., Ljubljana; druga dedna poklonitev nadvojvodi Ernestu⁹⁰ (HHStA, Hs. W 7, fol. 10v/11v; AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 67; LEVEC, Landhandfesten, 267s, op. 3).
- ? 1431, maj 20., Maribor; meddeželni oborožitveni zbor; pohod (vojna) proti husitom (Landtagsakten I, 65s, št. 15).
- 1434, januar ali februar, Maribor; domneven MZ odličnejših deželanov⁹¹ Štajerske, Koroške in Kranjske; samovoljna graditev utrdbe na Kranjskem Friderika Celjskega (kršitev grajskega regala) (Landtagsakten I, 71s, št. 22).
- 1441, oktober /med 4. in 9./, Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; fajda Kri-

Na vsak način moramo iz kroga možnih udeležencev zbora izločiti Tirolce, saj je bila Tirolska pod upravo Leopolda IV.

⁸² Kronesov seznam notranjeavstrijskih gospodov in viteзов iz obdobja med 1399 in 1402 naj bi bil nastal ob tem meddeželnem plemiškem zborovanju.

⁸³ Ta zbor je omenjen v zvezi s spori med odstavljenim stiškim opatom Albertom in novim opatom Petrom. Ker je Albert na zboru vložil obtožnico proti Petru, večina navzočega plemstva pa naj bi se za Alberta opredelila v posebni spomenici, se nagibamo k mnenju, da je šlo za sodni in ne deželni zbor, kot meni MLINARIČ, Kostanjeviška opatija, 216. MLINARIČ, Stiška opatija, 195s, 1011, se sklicuje na rokopis A. Lehra »Collectaneum Runense antiquitatum« II, 58s, ki je nastal v 18. stoletju in ga hrani arhiv cisterce Rein pri Gradcu. O reinskem samostanskem arhivu in Lehrovem diplomatariju nazadnje MLINARIČ, Arhiv samostana Rein, 105ss.

⁸⁴ Ernest se je v Ljubljani dokumentirano zadrževal med 8. in 11. marcem; takrat je izstavil več listin, zlasti potrditev privilegijev (GZL X/44, X/45; AS 1063, ZL, št. 419, 1414 marec 8., Ljubljana; št. 5158, 1414 marec 9., Ljubljana; št. 5368, 1414 marec 9., Ljubljana; št. 4848, 1414 marec 10., Ljubljana, št. 420, 1414 marec 11., Ljubljana) in v začetku avgusta (AS 1063, ZL, št. 425, 1414 avgust 1., Ljubljana; št. 691, 1460 november 25., Dunaj, z inserirano listino 1414 avgust 2., Ljubljana; HHStA, AB XIV/1, Bd. 5), ob tem pa je potrdil privilegije plemstva v Marki in Metliki (11. marca) ter ožji Kranjski (2. avgusta) – prim. LEVEC, Landhandfesten, 267, 285s. Domnevamo, da je bila med 8. in 11. marcem tudi dedna poklonitev, potrditev privilegijev za Kranjsko pa je bila v pisni obliki izstavljena šele avgusta. Za to domnevo morda ni nepomembno, da je 18. marca sledil zadnji obred ustoličevanja koroških vojvod. Mogoče je ne nazadnje tudi, da se je v marcu poklonilo le plemstvo iz Marke in Metlike (Bele krajine), avgusta pa še plemstvo (in morda prelati) ožje Kranjske.

⁸⁵ Tu ob sklicevanju na Dimitza in Richterja beremo, da je bila kranjska dedna poklonitev v novembru, kar nima nobene podlage.

⁸⁶ Med poševni črtici so ujete besede, za katere obstaja bolj ali manj trdna domneva, tu kraj zasedanja.

⁸⁷ Z udeležbo *all herren, ritter und knecht*, ne pa tudi prelatov in mest. Odobritev obdavnega podložnikov je bila morda plod dogovora deželnega kneza s plemiško korporacijo na deželnem zboru, po katerem je nadvojvoda Ernest izdal zaščitno pismo, s katerim *haben wir in gelobt und verhaissen wissentlich, daz in das kainen schadn bringen, noch hinfur von in und allen iren erben, noch von iren lewten solher hilf nicht mer begern, noch die nemen sullen noch wellen in dhain weis*.

⁸⁸ Glej še prilogo 1 in str. 36ss.

⁸⁹ Sledil mu je obrambni red (Rüstungsordnung).

⁹⁰ Poklonili in prisegli so (se) mu nekateri Kranjci in nekateri iz Marke in Metlike (*ettlich lanntleute in Krain, die ... vor [leta 1414] nicht gehuldiget haben ... Item desgleichen habent die lanndleut aus der Mettling meinem herrn herczog Ernsten ze Laybach gesworen*).

⁹¹ *Die besten und namhaftisten landleute*.

- štofa Wolfsauerja – ponovna vzpostavitev (deželnega) miru (Landtagsakten I, 79s, št. 26; KRONES, Nachträge, 97, št. 24).
- ?? 1443, marec; domneven MZ; davek za poravnavo kralja Friderika III. z bratom Albrehtom VI. (Landtagsakten I, 81s, št. 28).
  - 1443, avgust 19., Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; vzpostavitev deželnega miru ter *andern unser land und leut notdurften*; verjetna navzočnost deželnega kneza in kralja Friderika V./III. (Landtagsakten I, 82s, št. 29; KRONES, Nachträge, 97, št. 25).
  - 1444, pred 4. marcem,⁹² Ljubljana; kranjska dedna poklonitev nadvojvodi in kralju Frideriku V./III. (AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 4; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 149).
  - 1445, februar 15., Gradec; MZ;⁹³ zadeve s kraljem Ladislavom Posmrtnikom, odnosi s poljskim kraljem, turška nevarnost, vzpostavitev deželnega miru; možna navzočnost Friderika III. (Landtagsakten I, 86ss, zlasti št. 33, 34, 45, 46, 48; StLA, Hs. II/14, fol. 142v–146r; BISCHOFF, Nachrichten, 22s, 35).
  - 1446, maj 6., Radgona; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; madžarski vdor – obrambni red (Landtagsakten I, 113ss, št. 50–64; MDC XI, 96ss, št. 230, 233s; VALVASOR, Ehre X, 287s; XV, 343ss; BISCHOFF, Nachrichten, 36; KRONES, Vorarbeiten (1869), 65s, št. 6; NARED, Sezname, 319ss).
  - 1447, marec, /Ljubljana/; domneven KDZ; madžarska nevarnost (Landtagsakten I, 137s, op. 437).
  - ? 1447, maj /med 2. in 7./, Maribor; domneven MZ Štajerske, Koroške, Kranjske (in Avstrije?); madžarska nevarnost (Landtagsakten I, 138ss, št. 70; GZM VII/6).
  - 1453, julij 12.–15., Velikovec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; vojna z Madžari, denarne zahteve zaradi odškodovanja vojvode Albrehta VI. in stroškov za cesarsko kronanje (UB Graz, Hs. 1748, fol. 152v–153v; KRONES, Vorarbeiten (1865), 81s, št. 114/12; Landtagsakten II, 6; KRONES, Vorarbeiten (1869), 100, št. 135; MELL, Grundriß, 141).
  - ? 1457, februar ali marec, Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; vprašanje celjske dediščine (Landtagsakten II, 13; DIMITZ, Geschichte Krains I, 273).
  - 1459, april 9., Gradec; (oborožitveni) MZ Štajerske, Koroške in Kranjske;⁹⁴ pohod proti Madžarom, turška nevarnost; verjetna navzočnost Friderika III. (Landtagsakten II, 26ss, op. 75, št. 94).
  - 1460, med junijem in novembrom; oborožitveni KDZ; spori Friderika z bratom Albrehtom, pohod proti Madžarom (AS 1063, ZL, št. 682, 1460 maj 29., Dunajsko Novo mesto; Landtagsakten II, 28s, št. 95; VALVASOR, Ehre X, 294; XV, 362s; AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 196/243).
  - 1461, maj 20., Gradec; domneven (oborožitveni) MZ; nemiri v Spodnji Avstriji,

⁹² Med Levčevo zapuščino je prepis iz Cod. 17 dunajskega državnega arhiva (zdaj Hs. B 7), ki na fol. 10r–13r vsebuje besedilo neizstavljene kranjske zlate bule, datirane s 4. marcem 1444. Vsaj od 21. januarja je bil Friderik na Kranjskem in v tem času so se mu stanovi poklonili (*unser dienstleut, ritter und knecht und die ganz lantschafft unsers furstenthumbs Krain als si uns yecz als dem elisten und regierenden fursten desselben unsers furstentums gelubdt und geschworen*). Dodatne informacije najdemo v analističnih zapiskih neznanih avtorjev za čas od septembra 1443 do maja 1444. Friderik je 21. 1. 1444 sprejel prisego mesta Kranja, 25. 1. prisego Ljubljane, 30. 12. (! gotovo 30. 1.) prisego Novega mesta ter enkrat v tem času še Kostanjevice. 17. februarja je v Ljubljani sledila prisega oziroma poklonitev Istrske grofije in dan pozneje potrditev istrskega ročina. MLINAR, Podoba Celjskih grofov, 94s, 254s; LEVEC, Landhandfesten, 286, št. 10; prim. tudi: VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 222; NARED, Privilegij, 20ss; HEINIG, Kaiser Friedrich III., 1355. Dedno poklonitev deželanov Kranjske ter Marke in Metlike smemo tako postaviti med 17. 2. in 4. 3. 1444.

⁹³ Z udeležbo *lantleut aus Steir und etleich aus Kernden und Krain*.

⁹⁴ Iz vabila/poziva štajerskemu trgu Aussee (št. 94) je mogoče razbrati cesarjevo pričakovanje, da se bodo udeleženci na zboru pojavili *mit weer, waegen und ander notdurft, als in ain veld gehöret* ter da bodo po končanem zboru pripravljeni za pohod. Lahko torej govorimo o oborožitvenem MZ.

- ogroženost Štajerske (Landtagsakten II, 30ss, št. 97, 98, op. 111; AS 2, DSK I, šk. 848, Landesfreiheiten; DIMITZ, Geschichte Krains I, 275).
- 1462, junij 28./–julij 4./, Maribor; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; nemiri v Spodnji Avstriji (najemniške bande), vojna z Albrehtom VI.; navzočnost Friderika III. (Landtagsakten II, 38ss, št. 105–113; MDC XI, 147s, št. 365; CHMEL, Regesta Friderici III., 392, št. 3930; GZM VII/107, 108, 110; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, prepisi treh dokumentov, spisanih 4. julija v Mariboru).
  - 1462, oktober 12.–16., Lipnica; samovoljni MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; samožaščita treh dežel zaradi vojne med habsburškima bratoma (UB Graz, Hs. 1748, fol. 8v–9r; StLA, Hs. 28/I, 641ss; Landtagsakten II, 49ss, zlasti št. 115, 116, 118, 119, 121; KRONES, Vorarbeiten (1865), 85ss, št. 126/24–128/26; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 30ss, št. 1–7; MELL, Grundriß, 130; SIMONITI, Vojaška organizacija, 32s).
  - 1463, /marec, Ljubljana/; posvet pomembnejših kranjskih plemičev;⁹⁵ obrambni ukrepi⁹⁶ (BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLII, št. 752).
  - 1463, september 14., Ljubljana; KDZ; pomoč mestu Trstu proti Benečanom (AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65; BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLVI, št. 803 in 815).
  - ? 1467, maj; domneven MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; nevarnost sovražnih vpadov (Landtagsakten II, 85ss).
  - 1468, januar 20., Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; upor zveze štajerskega plemstva pod vodstvom Andreja Baumkircherja (Landtagsakten II, 90ss, št. 131; KRONES, Vorarbeiten (1865), 89ss, št. 129/27; KRONES, Vorarbeiten (1869), 67, št. 13; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 42, št. 1, 2).
  - ? 1468, marec 14., Gradec; domneven MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; uporne plemiške zveze; verjetna navzočnost Friderika III. (Landtagsakten II, 98s).
  - ? 1469, začetek marca, Št. Vid; možen MZ Štajercev, Korošcev in Kranjcev;⁹⁷ fajda Andreja Baumkircherja; navzočnost Friderika III. (UNREST, Österreichische Chronik, 24).
  - ? 1469, junij, /Ljubljana?/; možen KDZ;⁹⁸ turški vpad (UNREST, Österreichische Chronik, 27).
  - ?? 1469, po 29. novembru, Št. Vid; zelo vprašljiv⁹⁹ MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; turška nevarnost (Landtagsakten II, 121s, št. 146; KRONES, Vorarbeiten (1865), 95, št. 133/31; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 61, št. 32; MELL, Grundriß, 131s).
  - 1470, marec 19., Breže; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; turška nevarnost (Landtagsakten II, 120s, št. 147; KRONES, Vorarbeiten (1865), 96, št. 135/33; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 65, št. 39; CHMEL, Regesta Friderici III., 582, št. 5967; AS 1398, osebni fond Smole Majda, šk. 4, regest št. 57s).

⁹⁵ Poleg Gašperja Melza, ki ga je Friderik III. na posvet poklical 8. marca, so bili povabljeni še: Jurij in Gašper Črnomaljski, Engelhart Turjaški, Andrej Hohenwarter in Jurij Lamberger starejši.

⁹⁶ *Als die krieg vnd leuff hieuor ze lannd gross seinn, vnd die von menigen wider vns, vnmser lannd vnd lewt vnpillich vnd groblich furgenomen werden, denselben zu widerstandt wir merklich lewt bedurffen.*

⁹⁷ Unrest pravi, da je zaradi dogodkov na Štajerskem cesar prihitel z romanja v Rim, prišel na Koroško in v Št. Vidu sklical *ain besamnung mit seinen lanntleuten*, na katerem je od stanov dobil konjenike; z njimi se je potem odpravil na Štajersko. Vprašanje je, ali je šlo samo za zborovanje Korošcev ali pa so bili zraven tudi (vsaj nekateri) Štajerci in Kranjci.

⁹⁸ Morda je šlo le za aktiviranje deželne vojske, saj se Unrest izrazi nekoliko sporno: *Darnach pesamt sich dy gemain lanndtschaft zw Krain: aus yedem haws ain man zw widerstandt*. Drugi del stavka morda povzema sklep deželnega zbora, lahko pa bi tudi pomenil, da se je po tem ključu pač zbrala deželna vojska, ne da bi se prej sestel deželni zbor. To bi potrjevalo funkcioniranje obrambnega reda.

⁹⁹ Vse bolj se nagibamo k temu, da tega MZ ni bilo in da se ohranjeni dokumenti pravzaprav nanašajo na MZ iz aprila 1470.

- 1470, april 11., Št. Vid; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske;¹⁰⁰ turška nevarnost in pustošenja Andreja Baumkircherja (UNREST, Österreichische Chronik, 29; KRONES, Vorarbeiten (1865), 96, št. 136/34).
- 1470, sreda maja–začetek julija,¹⁰¹ Velikovec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; Baumkircher, pomiritev (poplačilo) najemnikov; navzočnost Friderika III. (UNREST, Österreichische Chronik, 29ss; Landtagsakten II, 122ss, zlasti št. 148; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 397ss, št. 209–211; StLA, AUR, Nr. 7322a, 1470 junij 4., Velikovec (prepis); StLA, Laa. A., Antiquum, III, Privilegienbuch 3, fol. 130; AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 65; MDC XI, 168ss, št. 422; KRONES, Vorarbeiten (1865), 96s, št. 137/35; KRONES, Vorarbeiten (1869), 68s, št. 16; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 67, št. 43).
- 1471, januar 8., Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske;¹⁰² poplačilo Baumkircherja in cesarskih najemnikov – odobritev davka (AS 1063, ZL, št. 5832, 1471 januar 13., Gradec; Landtagsakten II, 131ss, št. 154, 155; KRONES, Vorarbeiten (1865), 97s, št. 138/36, 139/37; UNREST, Österreichische Chronik, 32s).
- ?? 1473, /po juliju/; možen KDZ; turška nevarnost (AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 65).¹⁰³
- 1474, okoli 8. februarja, Wolfsberg; srečanje (zbor) koroških in kranjskih deželanov; obramba pred Turki (Landtagsakten II, 141ss, št. 161s; KRONES, Vorarbeiten (1865), 98, št. 140/38).
- 1474, marec 20., Judenburg; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske, povabljeni tudi Avstrijci;¹⁰⁴ obramba pred Turki (glej predhodno točko).
- 1474, junij 29., Maribor; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; obramba pred Turki (Landtagsakten II, 144s, št. 163; MDC XI, 179s, št. 449; KRONES, Vorarbeiten (1865), 98, št. 141/39; GZM VIII/64).
- 1475, februar 19., Wolfsberg; srečanje nekaj (18 ali 19) deželanov Štajerske, Koroške in Kranjske s cesarskimi svétniki; obramba pred Turki (Landtagsakten II, 146; MDC XI, 181, št. 452).
- 1475, pred 28. marcem, /Ljubljana/; KDZ; obramba pred Turki (BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL – 4, Fasz. 41, H. 211_2 = ZAL, Dopolnilni mikrofilmi, D-118, posn. 0031).¹⁰⁵

¹⁰⁰ Pogosto si taka zasedanja niti ne zaslužijo imena MZ, saj se jih je udeležilo le nekaj članov deželnih stanov. Za šentviški zbor tako Unrest poroča, da naj bi se ga od Kranjcev udeležili ljubljanski škof Žiga Lamberg, Jurij Kraig, Andrej Hohenwarter in njegov brat, Ludvik Apfalterter ter neki Gallenberger. Čeprav lahko upravičeno domnevamo, da je bilo kranjsko zastopstvo močnejše in da je Unrest prepoznal le imenitnejše, pa si nikakor ne smemo domišljati, da se je tovrstnih zborov udeleževal občutnejši delež deželanov, razen morda iz dežele, ki je zborovanje gostila.

¹⁰¹ V citiranih zbirkah (deželnozbornskih) dokumentov najdemo tudi trditve, da je šlo za dva MZ (npr. KRONES, Vorarbeiten (1865), 96s, št. 137/35). Razlog za to tiči v dejstvu, da se je zasedanje začelo sredi maja 1470 in je bilo po daljših neuspešnih pogajanjih v začetku junija prekinjeno, potem pa se je nadaljevalo spet po 21. juniju in je bilo končano v prvih julijskih dneh. Ker se kraj in tema zborovanja nista spremenila, sodimo, da je treba ta MZ obravnavati kot celoto, čeprav iz dveh »polčasov« (glej npr. StLA, AUR, Nr. 7322a, 1470 junij 4., Velikovec (prepis)). Število navzočih je nedvomno zelo nihalo, verjetno se je manjšalo.

¹⁰² V ohranjenem vabilu na MZ je govor le o zboru prelatov in plemstva, ne pa tudi o udeležbi mest (in trgov), čeprav so bila ta v tem času zanesljivo že člen deželnih stanov. Iz večine virov o tem zboru je poleg tega vidno, da je šlo za srečanje vseh treh dežel, Unrest pa govori le o zboru Štajercev in Korošcev.

¹⁰³ Viljem Turjaški je tega leta neznan osebni (verjetno Frideriku III.) poročal o pohodu močne turške vojske čez Hrvaško in ji svetoval, naj skliče deželne stanovce.

¹⁰⁴ Ohranil se je prepis vabila, ki so ga cerkvenim knezom iz Salzburga in Bamberga ter goriškemu grofu poslali koroški in kranjski deželani, vendar očitno s cesarjevim soglasjem. Prim. tudi MELL, Grundriß, 132.

¹⁰⁵ 28. marca 1475 je Gašper Črnomaljski izstavil listino, s katero je potrdil, da bo skupaj z bratom Jurijem, loškim oskrbnikom, poskrbel za »postavitev« osmih konj, ki jih je bil skladno z odločitvijo deželnega zbora dolžan zagotoviti freisinški škof. Takole je zapisal na začetku: ... *als dy landleut in Krain pey eine landtag aynig worden sein eins anslag eines geraysigen volks anzuslahen auff geystleich vnd weltleich dy in dem land guetter haben vnd dy selbigen zu legen an die Windisch Marich wider dy Türkgen vnd dy Krabanten* ... Kranjski deželni zbor je torej bil v začetku leta 1475 ali že konec prejšnjega.

- 1475, april 9., Maribor; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; obramba pred Turki, tedenski denarič, zbiranje najemnikov (Landtagsakten II, 147ss, št. 165–172; KRONES, Vorarbeiten (1865), 99s, št. 143/41; KRONES, Vorarbeiten (1869), 69ss, št. 19; GZM VIII/67; UNREST, Österreichische Chronik, 50s).
- 1476, januar 22., Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; obramba pred Turki; verjetna navzočnost Friderika III. (Landtagsakten II, 156s, št. 173; KRONES, Vorarbeiten (1865), 101, št. 145/43; KRONES, Vorarbeiten (1869), 71, št. 20).
- ?? 1477, spomladi; domneven MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; davek za poravnavo terjatev dveh Grafeneckerjev (MENSI, Geschichte der direkten Steuern I, 32).
- 1478, november,¹⁰⁶ Gradec; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; obramba pred Turki, denar za najemnike; navzočnost Friderika III. (Landtagsakten II, 175ss, zlasti št. 189; MDC XI, 205, št. 511; KRONES, Vorarbeiten (1865), 101, 148/46; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 december, Gradec).
- 1478, december /26., Ljubljana/; KDZ; obramba proti Turkom, izredni davek za najemnike (AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 december, Gradec; CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 885, št. MCLXV).
- 1480, marec 8., Ljubljana; KDZ; vojna s Korvinom, turški vpadi (CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 393ss, št. CLXIX; Landtagsakten II, 190; SEUFFERT, Drei Register, 39s; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki I, 174).
- 1488, maj 14., Gradec; štajerski deželni zbor z udeležbo koroških in kranjskih odposlancev; davčna naložitev (Steueranschlag) (Landtagsakten II, 233ss, št. 223–225).
- ?? 1488, jesen; domneven MZ Štajerske, Koroške in Kranjske; premirje s Korvinom, davek za poplačilo Korvina (Landtagsakten II, 238).¹⁰⁷
- 1492, /marec, Ljubljana/; KDZ; turška nevarnost (vpadi) (KRONES, Vorarbeiten (1869), 75, št. 27; Landtagsakten II, 248).
- 1493, avgust 16., /Ljubljana/; KDZ; imenovanje opolnomočenega odposlanstva (od-bora) za OZ v Linzu,¹⁰⁸ razprava o finančnih zahtevah deželnega kneza (CHMEL, Urkunden, 2s, št. II; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 345, št. 2750).
- ? 1493, december–1494, januar, Dunaj; OZ petih nižjeavstrijskih dežel; pogajanja o potrditvi stanovskih privilegijev (MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 114; LEVEC, Landhandfesten, 287, št. 13–15).
- 1493, december–1494, pred 10. januarjem,¹⁰⁹ Ljubljana; kranjska dedna poklonitev Maksimilijanu I.¹¹⁰ (AS 1063, ZL, št. 907, 1494 januar 10., Dunaj; št. 913, 1494 januar 17., Dunaj; AS 1073, ZR, I-7r, 25s; I-6r, fol. 11r–11v).

¹⁰⁶ Zbor je bil sprva napovedan za 22. september, v resnici pa je bil šele novembra. Tudi takrat se ga je udeležilo (pre)malo Korošcev in Kranjcev, tako da se je predvideni MZ na določen način prekvalificiral v štajerski deželni zbor. Da bi cesar pridobil potrebna denarna sredstva, je že v decembru sklical koroški in kranjski deželni zbor v Št. Vidu oziroma (verjetno) Ljubljani.

¹⁰⁷ GUTKAS, Friedrich III., 165, govori o nekakšnem odbornem zboru, ki naj bi ga avgusta 1488 sklical kralj Matija Korvin in na katerega naj bi prišli predstavniki Koroške, Štajerske, Kranjske in celo Zgornje Avstrije. Ker se na nič ne sklicuje, Gutkasovih navedb ne moremo preveriti, gotovo pa lahko o njih resno dvomimo.

¹⁰⁸ OZ v Linzu je bil predviden za jernejevo (24. avgust), a do zbora zaradi cesarjeve smrti ni prišlo. Kranjski odposlanci, ki so bili že na poti, so se vrnili domov.

¹⁰⁹ Kralj Maksimilijan I. je kranjske privilegije (zlati bulo) potrdil na Dunaju 10. januarja (AS 1063, ZL, št. 907, 1494 januar 10., Dunaj; AS 1073, ZR, I-7r, 25s; I-6r, fol. 11r–11v; LEVEC, Landhandfesten, 287, št. 13) in v potrditvi je zapisano, da so se Kranjci kraljevim svétnikom že poklonili in prisegli.

¹¹⁰ Kralja in novega deželnega kneza Maksimilijana so na dedni poklonitvi zastopali grof Janez Werdenberg, Jurij Thurn in Sigmund Wellsparg. Kot razlog za to, da ni prišel, je Maksimilijan navedel neodložljive in za blagor ter varnost svojih dežel in ljudi nad vse pomembne »državniške zadeve«, ker pa je vendarle šlo za veliko izjemo v dotedanji praksi, je v posebnem zaščitnem pismu kranjskim stanovom zagotovil, *das in solch ir erlassung der eyds, so wir getan haben, solten gegen vnnsern erben vnd nachkumen, hertzen vnd lanndsfursten in Crain, an irenn benannten gnaden, freyheiten vnd alten herkumen on schaden sein vnd daran dhein abbruch noch verletzung bringen sol.* AS 1063, ZL, št. 913, 1494 januar 17., Dunaj.

- 1494, april 7., Maribor; MZ¹¹¹ Štajerske, Koroške in Kranjske; obramba pred Turki, davek v zameno za izgon judov (StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1494; GZM X/49; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 53ss, št. 423, 447, 466; KRONES, Vorarbeiten (1865), 104, št. 154/1b; KRONES, Vorarbeiten (1869), 75s, št. 31 in 95s¹¹²; SCHÖGGL - ERNST, Vertreibung der Juden, 306).
- ? 1494, november 25.,¹¹³ Maribor; MZ Štajerske, Koroške in Kranjske;¹¹⁴ davek za izgon judov, pritožbe proti tujim najemnikom (StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1494¹¹⁵; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 105, št. 984; 388s, št. 3117, 3133; GZM X/51; KRONES, Vorarbeiten (1869), 75s, št. 31).
- ?? 1494–1495, Dunaj; pogajanja Avstrijcev, Štajercev, Korošcev in Kranjcev;¹¹⁶ »judovsko vprašanje« (KRONES, Vorarbeiten (1869), 76, 95s).
- ? 1495, /februar–marec, Dunaj/; OZ Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske; spori z Madžarsko, obramba pred Turki (Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 138s, št. 1298).
- ? 1495, maj 19., Ljubljana; možen KDZ (StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1495; KRONES, Vorarbeiten (1869), 77s, št. 33).¹¹⁷
- 1496, /konec aprila ali v začetku maja, Ljubljana/; verjeten KDZ; *gemeiner Pfennig* (Regesta Imperii XIV, 2/1, 31, št. 3864).
- ? 1497, /zgodnja pomlad?/¹¹⁸, Ljubljana/; KDZ; odobritev denarja za pohod (na kronanje) v Rim (Regesta Imperii XIV, 2/1, 162, št. 4929).
- 1498, november /21./, Ljubljana; KDZ (Regesta Imperii XIV, 2/2, 763, št. 8974; morda tudi FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 1, 193).
- 1499, junij 3., Ljubljana; KDZ;¹¹⁹ imenovanje opolnomočenega odbora za OZ v Linzu, vojna Maksimilijana s Švicarji (Regesta Imperii XIV, 3/2, 681, št. 13260s).
- 1499, junij 15., Linz; OZ nižjeavstrijskih dežel;¹²⁰ vojna s Švicarji (Regesta Imperii XIV, 3/1, 60, št. 9262s; 3/2, 681, št. 13260s).
- ? 1499, avgust(?), Wels; verjeten OZ nižjeavstrijskih dežel; vojna s Švicarji (Regesta Imperii XIV, 3/1, 86s, št. 9365).
- 1499, pred 6. novembrom, /Ljubljana/; KDZ; odobritev davka od hub¹²¹ (DSKS I, 3s, št. 1–2).

¹¹¹ V pozivu šentpavelskemu opatu je Maksimilijan zahteval, da se opat zbora osebno udeleži ter skupaj s kraljevimi svétniki in *lanndleuten in den innern lannden, so wir gleicher weis beschribn*, odloča o razpisani zadevi. Taka formulacija kaže na meddeželni zbor Štajerske, Koroške in Kranjske. Med Kronesovimi nekoliko zmedeno nanizanimi viri pa najdemo *Instruction so dy sendboten der dreyer lannd Steyer, Kernndten und Crain auff dem gehalten lanndtag zu Marchpurge furgenommen...*; po tem bi lahko sklepali, da so se zbrala le odposlanstva treh dežel in ne stanovi v širši sestavi. Potemtakem bi bil to morda celo prvi solidno dokumentirani notranjeavstrijski odborni zbor. Vprašanje puščamo ob tem, da dajemo prvi možnosti prednost, odprto.

¹¹² Krones navaja napačen datum (27. april).

¹¹³ Zbor je bil sklican za 16. oktober, a ga takrat očitno ni bilo.

¹¹⁴ SCHÖGGL - ERNST, Vertreibung der Juden, 307, sicer misli, da se predstavniki koroških in kranjskih stanov tega zbora sploh niso udeležili.

¹¹⁵ *Instruction denn sanntpotn der dreyer furstentumb Steyr, Kernndtn vnd Crain auff dem lanndtag zu Marchpurge Katherine des LXXXIII jars gehaltn...*

¹¹⁶ Predstavljamo si, da bi lahko šlo za dolgotrajna zasedanja odborov štirih dežel, torej za OZ.

¹¹⁷ Pismo (opravičilo) kranjskih deželnih stanov štajerskim zaradi neudeležbe kranjskega odbora na predvidenem OZ v Gradcu je bilo morda – ima namreč kar 14 pečatov – sestavljeno ob KDZ. To v graškem stanovskem arhivu shranjeno pismo je po našem vedenju najstarejši v originalu ohranjeni dokument pisarne kranjskih deželnih stanov.

¹¹⁸ 26. aprila tega leta je kralj Maksimilijan ukazal kranjskemu deželnemu glavarju Viljemu Turjaškemu, naj predloži (izterja?) 2000 gld., ki so jih kranjski stanovi odobrili za *Romzug*. Možno je tudi, da je bil denar odobren že prej, recimo jeseni 1496, zanesljivo pa je bila vsota odobrena na deželnem zboru.

¹¹⁹ Znan nam je sicer le sklic koroškega zbora, ker pa je bila njegova naloga imenovanje odbora za OZ v Linzu, na katerega so bili pozvani tudi Avstrijci, Štajerci in Kranjci, lahko ob upoštevanju nekaterih nedvoumno dokumentiranih podobnih primerov zanesljivo menimo, da so bili za isti dan sklicani tudi stanovi preostalih treh dežel.

¹²⁰ Zgornje in Spodnje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske (s priključenimi gospostvi).

¹²¹ Davek je bil mišljen kot pomoč ob poroki kraljeve hčere in njegove sestre, pa tudi za pokritje dolgov. Čeprav v ohranjenih zaščitnih pismih deželni zbor ni eksplicitno omenjen, je potrebno pripomniti, da sta bila v približno istem času z enakim namenom sklicana

- 1500, konec marca, Ljubljana; KDZ; posojilo deželnemu knezu, obrambni red (Regesta Imperii XIV, 3/1, 164ss, št. 9866, 9894–9896).
- 1500, december 5.–6., Ljubljana; KDZ; denarne zahteve Maksimilijana I., sklepi augsburškega državnega zbora, imenovanje odbora za OZ v Linzu (Regesta Imperii XIV, 3/1, 357, št. 11176; 369s, št. 11257; Regesta Imperii XIV, 3/2, 941, št. 14629, 14623; 944, št. 14640; 950, št. 14683–14686).
- ? 1500, /december/, Gradec; OZ Štajerske, Koroške in Kranjske (Regesta Imperii XIV, 3/2, 941, št. 14624).
- 1500, druga polovica decembra, Linz; OZ nižjeavstrijskih dežel; denarne zahteve Maksimilijana I. (Reichshilfe), oborožitev (Regesta Imperii XIV, 3/1, 370s, št. 11258; 443, št. 11809; Regesta Imperii XIV, 3/2, 950, št. 14683s).
- 1501, maj 3., Ljubljana; KDZ; denarne zahteve Maksimilijana I., augsburški »Reichsordnung«, oborožitev (Regesta Imperii XIV, 3/1, 437ss, št. 11754, 11768, 11808–11809, 11842; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1043, št. 15263; 1076, št. 15468).
- 1501, julij 28.–29., Ljubljana; KDZ; *beswerden und sorgfältigkeiten*¹²² (DSKS I, 4, št. 3; Regesta Imperii XIV, 3/1, 498, št. 12300; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1076, št. 15468; 1083, št. 15501; LEVEC, Landhandfesten, 269s, op. 2).
- 1501, avgust /25./, Ljubljana; KDZ; glej prejšnje točke (Regesta Imperii XIV, 3/1, 501, št. 12326; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1083, št. 15501).
- ?? 1502, februar–marec, Ljubljana; možen KDZ; odobritev imenjske oborožitve za pohod proti Turkom, upravljanje »državnega premoženja« (Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 15884, 16328a).
- 1502, avgust 28., Dunajsko Novo mesto; OZ nižjeavstrijskih dežel; odobritev imenjske konjenice, drugi obrambni ukrepi (Francozi, Turki), meddeželna pomoč, stanovske pritožbe (StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 540, leto 1502; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16788, 16823, 16843, 16848, 17072; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19963; KRONES, Vorarbeiten (1869), 79s, št. 38; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 114ss¹²³).
- 1502, november 25.,¹²⁴ Ljubljana; KDZ; obrambni ukrepi, imenjska oborožitev (StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 540, leto 1502; KRONES, Vorarbeiten (1869), 79s, št. 38, sklep št. 15; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17077; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19963, 20345, točke 11, 16 in 19).
- 1503, marec 26., Linz; OZ nižjeavstrijskih dežel; *ordnung vnd rustung* (glej OZ 1502!) (StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 540, leto 1503; KRONES, Vorarbeiten (1869), 80, št. 38, 39; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17233; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19963, 20345; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 121).
- 1503, julij 22., Ljubljana; verjeten KDZ (Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17412a; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20578, 20583, 20608).
- 1504, februar, Ljubljana; verjeten KDZ;¹²⁵ odobritev denarne pomoči za bavarsko

tudi zbora štajerskih in koroških stanov. Glej: KRONES, Vorarbeiten (1865), 105, št. 155; MDC XI, 293, št. 740 – po tej objavi naj bi bil koroški deželni zbor že novembra 1498!

¹²² Še vedno gre za enake teme, kot so jih obravnavali na deželnih in odbornih zborih tega in prejšnjega leta. Stanovi so se namreč vedno znova izgovarjali na plačilno nesposobnost.

¹²³ Moltke navaja, da se je posvetovanj v Dunajskem Novem mestu udeležilo le nekaj Korošcev in Kranjcev, delegacija gornjeavstrijskih dežel pa naj bi pogajanja sploh zamudila. Zato je bil za marec prihodnjega leta sklican nov OZ v Linzu.

¹²⁴ Med sklepi OZ nižjeavstrijskih dežel leta 1502 je mogoče opaziti potrebo, da se razpišejo deželni zbori po posameznih deželah. Štajerski stanovi so se zbrali 25. novembra, vendar jih je zaradi prepoznega razpisa zbora prišla le tretjina. Tudi dokumenti odbornega zbora v Linzu (marec 1503) govorijo o deželnih zborih, ki so bili na dan sv. Katarine (25. 11.) 1502. Instrukcija za kranjski deželni zbor je bila spisana 18. novembra (BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL – 4, Fasz. 41, H. 210 = ZAL, Dopolnilni mikrofilmi, D-117, posn. 0258–0264).

¹²⁵ Deželna zbora z isto problematiko sta bila 6. oz. 9. februarja 1504 v Št. Vidu in Gradcu. Poleg tega je bilo 1. maja izstavljeno za-

- vojno, potovanje v Rim in pohod proti Turkom (Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20936, 21136; DSKS I, 5s, št. 4–6; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18687).
- 1504, maj 13., Ljubljana; KDZ; odobritev (dodatne) denarne pomoči za bavarsko vojno, potovanje v Rim in pohod proti Turkom (Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18616; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 21136; DSKS I, 5s, št. 5–6).¹²⁶
  - 1505, jesen,¹²⁷ /Ljubljana/; KDZ; odobritev deželne davka (DSKS I, 6s, št. 7).
  - 1506, med 2. in 17. majem, /Ljubljana/; KDZ; odobritev denarne pomoči za vojno z Madžari (DSKS I, 7s, št. 9–10).
  - 1506, julij 2., /Ljubljana/; KDZ; odobritev vojaške pomoči v konjenikih in pešakih (BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL – 4, Fasz. 41, H. 211_2, 11. 7. 1506 = ZAL, Dopolnilni mikrofilmi, D-118, posn. 0003).
  - 1507, april 25., Ljubljana; KDZ; »Gültrüstungslandtag« (DSKS I, 8ss, št. 11–12; SEUFFERT, Drei Register, 138, op. 13).
  - 1507, julij 30., Ljubljana; KDZ; sklic vojske proti Benečanom (AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 122v).
  - 1508, februar 5., Ljubljana; KDZ; spor z Benetkami zaradi preprečitve Maksimilijanovega potovanja na kronanje v Rim, sklic deželne vojske (DSKS I, 12ss, št. 13; prim. tudi: BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL – 4, Fasz. 41, H. 211_1, 22. 5. 1508 = ZAL, Dopolnilni mikrofilmi, D-118, posn. 0058–0059; KRONES, Vorarbeiten (1865), 106, št. 159/6).
  - ? 1508, februar 13., Knittelfeld; OZ vseh(?) avstrijskih dednih dežel; spor z Benetkami (DSKS I, 14, št. 13).
  - 1508, maj 29., Ljubljana; oborožitveni KDZ oziroma zbor deželne vojske za obrambo pred Benečani (BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL – 4, Fasz. 41, H. 211_1, 22. 5. 1508 = ZAL, Dopolnilni mikrofilmi, D-118, posn. 0058–0059).
  - ?? 1508, maj, Beljak; OZ nižjeavstrijskih dežel (FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens II, 119).
  - 1508, november 10.,¹²⁸ Murzzuschlag; OZ nižjeavstrijskih dežel; meddeželna obrambna pomoč (AS 2, DSK I, šk. 155 (fasc. 97); KRONES, Vorarbeiten (1865), 106, št. 159/6; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 131ss; JUG, Turški napadi, 36s; MELL, Grundriß, 142s; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens II, 119).
  - ?? 1508, Bruck na Muri (*an der Muer*); OZ Štajerske, Koroške in Kranjske; stanovske pritožbe (?) (DSKS I, 20, št. 19).
  - ? 1508/1509, Worms(?); državni zbor s predvideno udeležbo predstavnikov nižjeavstrijskih, gornjeavstrijskih in burgundskih dežel (AS 2, DSK I, šk. 155 (fasc. 97); JUG, Turški napadi, 36s).
  - 1509, februar–marec,¹²⁹ Salzburg; OZ nižjeavstrijskih dežel; vojna z Benetkami, meddeželna pomoč (DSKS I, 22ss, št. 24; AS 2, DSK I, šk. 308 (fasc. 208a), 1s; šk. 137 (fasc. 87), sn. 1; KRONES, Vorarbeiten (1865), 107, št. 160/7).
  - 1509, druga polovica aprila, Bruck na Muri; OZ nižjeavstrijskih dežel; meddeželna

ščitno pismo za *yetz* odobreni davek. Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20936, 21136; DSKS I, 5, št. 4; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18687.

¹²⁶ Ker poznamo dva koroška dokumenta (plemiški oz. stanovski odgovor na deželnoknežjo propozicijo), napisana v Št. Vidu 19. avgusta in 22. novembra 1504, je treba dopustiti možnost, da je bil v teh terminih tudi kranjski deželni zbor. Tema je bila za tisto leto značilna – financiranje bavarske vojne, pohoda v Rim in pohoda proti Turkom. Glej Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 21354, 21724.

¹²⁷ Zaščitno pismo za odobreni deželni davek je bilo kranjskim stanovom izstavljeno 13. decembra 1505. V njem najdemo splošno formulo – *als uns yetzo* [stanovi Kranjske in priključenih gospostev Metlike, Istre in Krasa] ... *ain gemaine lantstewr ... zugeben bewilligt und zugesagt* – iz katere lahko po analogiji s siceršnja prakso izstavljanja zaščitnih pisem sklepamo, da je bil zbor v novembru ali celo že v prvih dneh decembra.

¹²⁸ Verbičeva (DSKS I, 27, op. 2) pomotoma navaja, da je bil ta OZ v septembru.

¹²⁹ V virih zasledimo podatke, da so se odbori zbrali na svečnico (2. februar), v Salzburgu so bili potem brez dvoma do 25. marca, ko so predložili svoje sklepe. Glej AS 2, DSK I, šk. 137 (fasc. 87), sn. 1.

- pomoč (AS 2, DSK I, šk. 137 (fasc. 87), sn. 1; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 140s).
- 1509, /pomlad, Ljubljana/; skoraj gotov KDZ;¹³⁰ odobritev vojaške pomoči za vojno z Benečani (AS 1063, ZL, št. 1077, 1509 junij 5., Störzingen).
  - 1509, december 6., Ljubljana; KDZ; imenovanje odborov za augsburški državni zbor (AS 1063, ZL, št. 1088, 1509 april 10., Augsburg a); AS 1073, ZR, I-7r, 79; StLA, Laa. A., Antiquum, III, Privilegienbuch 3, fol. 24).
  - 1510, april 1.–18.,¹³¹ Augsburg; državni zbor z udeležbo stanovskih odborov nižjeavstrijskih dežel;¹³² vojna z Benetkami, stanovske pritožbe; navzočnost cesarja Maksimilijana I. (AS 1063, ZL, št. 1084–1089, več listin, izstavljenih v Augsburgu med 5. in 10. aprilom; AS 1073, ZR, I-7r, 79ss; DSKS I, 27ss, št. 25–29; StLA, Laa. A., Antiquum, III, Privilegienbuch 3, fol. 24ss; KRONES, Vorarbeiten (1865), 108, št. 162/9).
  - 1510, april 21., Ljubljana; KDZ; praktična izvedba odobrene vojaške pomoči proti Benečanom (DSKS I, 34ss, št. 29–30).
  - 1510, oktober 4., Ljubljana; KDZ;¹³³ vojna z Benetkami (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 9; DSKS I, 38ss, št. 31–32; CHMEL, Urkunden, 329ss, št. CCXXXIX; LEVEC, Landhandfesten, 280).
  - 1511, april 7., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 11; šk. 848, št. 17; DSKS I, 41ss, št. 34–39).
  - 1511, julij 12., Ljubljana; KDZ; denarna pomoč proti Benečanom, stanovske pritožbe (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 20; DSKS I, 49ss, št. 41–46).
  - 1511, avgust 22.–28., Celje; OZ Štajerske in Kranjske; turška nevarnost (DSKS I, 56s, št. 47).
  - 1512, januar 22.,¹³⁴ Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami, načrtovani pohod proti Turkom (DSKS I, 58ss, št. 50–51; AS 2, DSK I, šk. 848, št. 15).
  - 1512, februar 2., Gradec; OZ Štajerske, Koroške in Kranjske;¹³⁵ obramba pred Turki in Benetkami, stanovske pritožbe zoper upravne in sodne reforme (DSKS I, 61ss, št. 51–53; KRONES, Vorarbeiten (1869), 85, št. 52).
  - 1512, april 14., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami (DSKS I, 66s, št. 54; 69, št. 56; StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 541; KRONES, Vorarbeiten (1869), 86, št. 53 z datumom 13. april).
  - 1512, april 21., Gradec; zbor štajerskih deželnih stanov in odborov Koroške in Kranjske;¹³⁶ vojna z Benetkami, koordinacija obrambe, stanovske pritožbe (AS 2, DSK I, šk. 164 (fasc. 100); DSKS I, 64ss, št. 53, 55, 57).

¹³⁰ Zaščitno pismo za pomoč, ki so jo *jetz* obljubili kranjski stanovi, se lahko nanaša le na neki ne tako davni deželni zbor.

¹³¹ Prim. DSKS I, 63, op. 2.

¹³² V literaturi (npr. MELL, Grundriß, 143) najdemo tudi, da je šlo za OZ nižjeavstrijskih dežel, vendar nam prve vrstice znamenitega augsburškega libela, objavljenega med drugim v DSKS I, 29ss, št. 28, jasno govorijo, da gre za pritožbe, ki so jih zastopniki kranjskih stanov cesarju predstavili *auf dem gehalten reichstag zu Augspurg*. Prim. tudi DSKS I, 36, op. 1.

¹³³ KDZ je bil sklican že za 6. september, vendar ga očitno ni bilo. Vzrok za to je bil bržkone v tem, da se ga ni udeležilo plemstvo iz Dolenjske (iz Marke). Dolenjsko plemstvo, pa tudi precej plemstva iz ožje Kranjske, je manjkalo tudi na tem deželnem zboru, zato so zbrani na cesarsko instrukcijo odgovorili, da zaradi skromne udeležbe ne morejo sklepati, opozorili pa so še, naj se v prihodnjem sklicu deželnega zbora ne pozabi posebej omeniti stanov iz Marke.

¹³⁴ V instrukciji cesarskim svetovalcem in komisarjem z dne 4. januarja 1512 ni navedenega datuma zbora, a nas na datum napeljuje instrukcija kranjskih stanov njihovem ad hoc odboru (*verordenter ausschuss*) za OZ notranjeavstrijskih(?) dežel v Gradcu, sestavljena 24. januarja v Ljubljani. Ta v prvi točki omenja instrukcijo, ki je bila stanovom predložena na dan sv. Vincenca, torej 22. januarja tega leta. Datum KDZ potrjuje tudi pooblastilo cesarskim komisarjem, ki je – navzlic drugačnemu mnenju Verbičeve (DSKS I, 60, op. 1) – prav tako ohranjeno (AS 2, DSK I, šk. 848, št. 15).

¹³⁵ V virih in zlasti pojasnilih k njim najdemo namige, da naj bi šlo za OZ nižjeavstrijskih dežel. Prim. DSKS I, 61ss, št. 51; nejasno tudi 67, op. 1.

¹³⁶ Iz cesarske instrukcije je lepo vidna narava tega stanovskega srečanja. Cesarski svetovalci naj bi se pogajali *mit den ständen*

- ? 1512, julij 7., /Ljubljana/; KDZ;¹³⁷ vojaški ukrepi ob turški nevarnosti, vojna z Benetkami (DSKS I, 72ss, št. 59).
- 1512, avgust 7., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami, turški vpadi (DSKS I, 76ss, št. 61–62).
- 1512, december 10., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami, denarna pomoč (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 29; DSKS I, 80ss, št. 63–65).
- 1513, julij 6., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami, odobritev deželnega davka, turški vpadi (DSKS I, 85ss, št. 66, 68–70).
- 1513, december 13., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 41; DSKS I, 90ss, št. 72–74).
- ? 1514, januar 6., Innsbruck; OZ avstrijskih dežel¹³⁸ (DSKS I, 91, št. 72).
- 1514, marec 10., Ljubljana; KDZ; davčni zaostanki, stanovske pritožbe (DSKS I, 96ss, št. 78–80).
- 1514, maj 7.–8., Ljubljana; KDZ; vojna z Benetkami, odobritev potrebne pomoči (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 44; DSKS I, 103ss, št. 82–85).
- 1514, junij 2., Ljubljana; KDZ; vojaška pomoč obleganemu Maranu (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 48; DSKS I, 108ss, št. 86–88).¹³⁹
- 1514, julij 31., Ljubljana; dvorna veča (AS 2, DSK I, šk. 848, št. 19).
- 1514, november 13., Ljubljana; KDZ; nevarnost beneškega vdora na Koroško in Kranjsko, koordinacija obrambe (AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 52; DSKS I, 110ss, št. 89–91).
- 1514, /druga polovica novembra/, Radovljica; (verjetno) srečanje odborov Koroške in Kranjske; koordinacija obrambe pred grozečim beneškim napadom (glej prejšnjo točko).
- 1515, januar 11., Ljubljana; KDZ; stanovske pritožbe – imenovanje odbora za OZ v Innsbrucku,¹⁴⁰ vojna z Benetkami (DSKS I, 113ss, št. 92–94).
- ? 1515, januar 22., Ljubljana; KDZ (DSKS I, 121, št. 97).
- 1515, februar 2., Gradec; zbor štajerskih deželnih stanov ter koroškega in kranjskega odbora; stanovske pritožbe v različnih zadevah (DSKS I, 122ss, št. 98; AS 2, DSK I, šk. 308 (fasc. 208a), 13ss; KRONES, Vorarbeiten (1865), 108, št. 164/11).
- 1515, februar 28., Bruck na Muri;¹⁴¹ OZ nižjeavstrijskih dežel; stanovske pritožbe (DSKS I, 127ss, št. 99–104; AS 2, DSK I, šk. 308 (fasc. 208a), 3s; prim. tudi KRONES, Vorarbeiten (1865), 108, št. 165/12).
- 1515, marec 15., Ljubljana; sestanek nekaterih (okoli 10) uglednejših kranjskih deželanov; kmečki upor (DSKS I, 135s, št. 105).
- 1515, marec 20., Dunaj; OZ nižjeavstrijskih dežel; sodne in upravne zadeve, medde-

gemaier landschaft unsers furstentombs Steier auch den ausschussen unser furstentumb Kaenndten und Crain. Vsebinsko enake formulacije najdemo v odgovoru stanov.

¹³⁷ Verbičeva ohranjeno instrukcijo objavlja kot instrukcijo za zbor štajerskih, koroških in kranjskih stanov v Gradcu, vendar gre za neljubo napako, saj o obeh sosednjih deželah v njej ni govora. Pa tudi sicer bi bil meddeželni zbor notranjeavstrijskih dežel v tem času malo verjeten. Bolj vprašljivo je, ali je do zbora dejansko prišlo, saj nam je že iz obdobja mesec dni pozneje znan naslednji KDZ.

¹³⁸ Govor je o tem, da se bodo zbrali opolnomočeni odbori Kranjske *und ander unser landtschaften* ter deželni stanovi Tirolske.

¹³⁹ Cesar Maksimilijan I. je 24. maja 1514 kranjskemu deželnemu glavarju Hansu Turjaškemu naročil, naj zaradi obrambe obmorske postojanke Marano v Furlaniji na pogajanja skliče najodličnejše kranjske deželane (*die trefflichisten aus unserm furstentumb Crain*). Istega dne je bila glavarju izdana tudi instrukcija, v kateri je prav tako zapisano, da se bo pogajal le z nekaterimi odličnejšimi deželani, in kot priča odgovor zbranih, jih je bilo res malo, a so svoj *undertenige antwort* kljub temu pripisali celotni *ersamen landtschaft*.

¹⁴⁰ Vsekakor sta bila načrtovana zbor odborov nižjeavstrijskih dežel v Innsbrucku (DSKS I, 116ss, št. 94–95; 127, št. 99), pa tudi innsbruško srečanje teh odborov z odbori gornjeavstrijskih dežel (glej v tej opombi navedene dokumente), vendar nam ni znan noben konkreten dokaz za to, da bi zbori v Innsbrucku (predvidoma v mesecu februarju) res bili. Morda jih je nadomestil kar zbor v Brucku na Muri 28. februarja.

¹⁴¹ Nekako v istem času so potekala pogajanja tudi v Dunajskem Novem mestu. Glej DSKS I, 131, op. 1.

- želna pomoč, kmečki upor, vojna z Benetkami (DSKS I, 136ss, št. 106–109; SEUF-FERT, Drei Register, 227ss).
- 1515, maj 18.–19., Ljubljana; KDZ;¹⁴² kmečki upor (DSKS I, 145ss, št. 113–116).
  - 1515, po 17. juniju, Ljubljana in Kamnik; srečanje (*versammlung*) kranjskih stanov; kmečki upor (DSKS I, 149ss, št. 117; GRAFENAUER, Kmečki upori, 119ss).
  - 1515, avgust 24., Ljubljana; KDZ; kaznovanje kmečkih upornikov, odobritev mirovnine (*fridgelt*) (AS 2, DSK I, š. 315 (fasc. 211), št. 63; DSKS I, 151ss, št. 119–122).
  - 1515, oktober 22., Ljubljana; dvorna večā¹⁴³ kranjskega plemstva; mirovnina, posledice upora (DSKS I, 160s, št. 123).
  - 1515, december 31.–1516, januar 1., Ljubljana; KDZ; izplačilo odobrene mirovnine in denarne pomoči (*hilfgelt*), posledice kmečkega upora, stanovske pritožbe (DSKS I, 163ss, št. 125–129; DSKS II, 171ss, št. 130).
  - 1516, julij 12., Ljubljana; KDZ; turška in beneška nevarnost, vzdrževanje obmejnih postojank (*ortflegken*), izvolitev odbora za OZ v Velikovcu (AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 79; DSKS II, 178ss, št. 133–135; MAYER, Materialien, 29s).
  - 1516, julij 25., Velikovec; OZ Štajerske, Koroške in Kranjske; turška in beneška nevarnost, vzdrževanje obmejnih postojank (glej prejšnjo točko).
  - 1516, september 6., Ljubljana; KDZ; denarna pomoč proti Benečanom in turškim vpadom (DSKS II, 182ss, št. 136–137).¹⁴⁴
  - 1516, december 17., Ljubljana; sestanek kranjskih deželanov;¹⁴⁵ stanovske pritožbe (DSKS II, 187ss, št. 138).
  - 1517, oktober 16.,¹⁴⁶ Ljubljana; KDZ; razne deželne zadeve, stanovske pritožbe, izvolitev opolnomočenega odbora za OZ avstrijskih dežel v Donauwörthu (Schwabischen Werdu)¹⁴⁷ (AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 91; DSKS II, 189ss, št. 140–142).
  - 1517, december 4.–26., Wels; preliminarna pogajanja odborov¹⁴⁸ nižjeavstrijskih dežel (ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 203ss; KRONES, Vorarbeiten (1865), 109, št. 167/14).¹⁴⁹

¹⁴² Zelo verjetno je bila s tem deželnim zborom združena dvorna večā. Zanj je Maksimilijan 25. aprila izdal instrukcijo, po kateri naj bi se njegovi svētniki (*landtrete*) – kranjski deželni glavar, upravitelj in vicedom – o utišanju upornih kmetov pogovarjali in pogajali s kranjskimi deželani (*landtlewten*). Prim.: AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 58; DSKS I, 143s, št. 111.

¹⁴³ *Landsrecht oder hoftaiding*.

¹⁴⁴ V instrukciji z dne 14. avgusta 1516 je deželni zbor najavljen *auf den tag des monats augusty schirist kunftig*, a je bil šele 6. septembra.

¹⁴⁵ Zbrali so se deželni glavar Hans Turjaški *und ander landleut des furstenthumbs Crain*. Ker nam drugi dokumenti niso znani, je težko reči, da je šlo za klasičen deželni zbor.

¹⁴⁶ Za isti dan je bil sklican tudi deželni zbor Spodnje Avstrije na Dunaju (ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 203), to pa je le eden od številnih dokazov, da so bili stanovi (nižje)avstrijskih dežel pogosto sklicani za isti dan. Še posebej je bilo to praktično takrat, ko so morali le-ti imenovati odbore za kak OZ ali pa uresničiti sklepe meddeželnih (odbornih) pogajanj.

¹⁴⁷ Cesar si je v Donauwörthu ali kje v bližini (*daselbs umb in der nahet*) pravzaprav zamislil državni zbor z udeležbo stanovskih odborov vseh avstrijskih dežel; s stanovi dednih dežel bi se posvetoval oz. pogajal ločeno. Ta skupni zbor naj bi se začel 16. novembra 1517 in obravnaval *unsern und gemainer landt notturftigen fruchtpern sachen* ter stanovske pritožbe. Napovedanega zbora pa ni bilo! Iz DSKS II, 197s, št. 144 in ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 215s, je namreč vidno, da so se odborniki nižjeavstrijskih dežel 19. decembra iz Welsa obrnili na cesarja s pritožbo, da so že dolgo zdoma, do napovedanega srečanja z odbori gornjeavstrijskih dežel pa še ni prišlo. Prosili so, ali se lahko začnejo o napovedani temi takoj posvetovati z odbori gornjeavstrijskih dežel. Cesar je potem pojasnil razloge za ta pripetljaj (zamudo) ter zbrane odbore vseh petih nižjeavstrijskih dežel pozval, naj se nemudoma odpravijo v Innsbruck, kjer se bodo srečali z odbori gornjeavstrijskih dežel. Podrobneje o tem ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 215s.

¹⁴⁸ Sestavo odborov podaja ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 205ss, vendar se sestava kranjskega odbora ne ujema povsem s tisto, ki jo lahko razberemo iz instrukcije kranjskih deželnih stanov (DSKS II, 193, št. 143). Po tej so Kranjsko zastopali: kostanjeviški opat Arnold, deželni glavar Hans Turjaški, Bernard Raunach, Ulrik Wernecker, Sigmund Mordachs, ljubljanski mestni svētnik Peter Gaiser in kamniški meščan Jurij Eisenbart. Pri Zeibigu ni Mordachsa in Eisenbarta, torej je mogoče, da sta bila sicer predvidena, a nista šla na pot. Razvidno je, da so bili na deželnih zborih posameznih dežel sredi oktobra imenovani odbori – najprej sicer predvideni za pogajanja v Donauwörthu – potem tudi v Welsu in Innsbrucku. To pomeni, da so bili zdoma od začetka novembra 1517 do konca maja 1518.

¹⁴⁹ Odbori so tu bolj mirovali, pisarili cesarju in njegovim svētnikom, naposled pa so se na štefanovo odpravili proti Innsbrucku.

- 1518, januar 22.–maj 24.,¹⁵⁰ Innsbruck; OZ vseh avstrijskih dežel; obrambni red, meddeželna pomoč, stanovske pritožbe, dvorni red itd.; navzoč cesar Maksimilijan I. (ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 217ss; AS 1063, ZL, št. 1166–1169, 1518 maj 24., Innsbruck a)–c); AS 1073, ZR, I-7r, 118ss; AS 2, DSK I, šk. 147 (fasc. 92a); DSKS II, 199ss, št. 145–151; StLA, Laa. A., Antiquum, III, Privilegienbuch 3, fol. 24–69; KRONES, Vorarbeiten (1865), 109s, št. 168/15; SIMONITI, Vojaška organizacija, 36ss).
- 1518, julij 25., Ljubljana; KDZ; potrditev in uresničitev innsbruških sklepov, spremščina, mirovna pogajanja z Benečani (AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 102; šk. 408 (fasc. 281), 28; DSKS II, 208ss, št. 157, 159–160; prim tudi 216s, št. 166).
- 1518, september 29., Ljubljana; dvorna veča; uresničevanje innsbruških sklepov (AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 28; DSKS II, 218s, št. 167).
- ? 1518, oktober 18., Gradec; OZ¹⁵¹ Štajerske, Koroške in Kranjske; uresničevanje innsbruških sklepov, zlasti v zvezi z davki (glej prejšnjo točko).
- 1518, november 22., Ljubljana; dvorna veča; težave z zbiranjem odobrenega denarja (DSKS II, 223ss, št. 173–174).
- 1518, december 13., Ljubljana; KDZ; imenovanje odposlancev za OZ nižjeavstrijskih dežel v Welsu, težave pri zbiranju odobrenega denarja, zlasti pri mestih in »spor-nih ozemljih«¹⁵² (DSKS II, 221s, št. 170–171; 225ss, št. 175–178).
- ? 1519, januar 6., Wels; OZ nižjeavstrijskih dežel (AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 30s; DSKS II, 221s, št. 171; 229s, št. 177–178).¹⁵³

¹⁵⁰ Bolj delavni so bili od začetka aprila.

¹⁵¹ Govor je pravzaprav o dvorni veči (*hoftaiding*) notranjeavstrijskih dežel. Dokumenta, ki bi potrjeval, da so se stanovski odposlanci res zbrali v Gradcu, ne poznamo.

¹⁵² Mišljeni so Trst, Devin, Vipava in Reka.

¹⁵³ Ni znano, ali je zbor v resnici bil. Maksimilijan je umrl šest dni potem, ko naj bi se zbor sestal.

DEŽELNOZBORSKI POSTOPEK

SPLOŠNI ORIS

Doslej še ni bila opravljena oziroma (po našem védenju) objavljena kaka obsežna in poglobljena raziskava o deželnozbornih procedurah v avstrijskem prostoru. Zadovoljiti se moramo s preglednimi besedili pravnozgodovinskih priročnikov, primerjalnih razprav in enciklopedičnih del, ki načrtujejo osnovne obrise in odpirajo nekatere dileme. Nejasnosti se kažejo predvsem glede načina posvetovanja in glasovanja (plenarno ali po kurijah), še bolj problematično pa se zdi, da je deželnozborni postopek navadno opisan brez časovne determinacije, to pa lahko zavede, saj bi lahko sklepali, da je bil tak od nekdanj in da se ni zelo spreminjal. Viri nam za dovršen del tu obravnavanega obdobja žal res ne ponujajo dobre slike, tako da smo v notranjeavstrijskem prostoru pri iskanju marsikaterega deželnozbornskega koraka odvisni od virov 16. stoletja, za nekatere deželne zборе v Avstriji pa je ohranjena dokaj popolna dokumentacija že za obdobje od srede 15. stoletja.¹⁵⁴ Pri raziskovanju deželnozbornskega postopka smo zato morda bolj kot pri kakem drugem problemu odvisni od retrogradne metode, saj moramo velikokrat izhajati iz 16. stoletja in ugotovitve kritično presajati v stoletje globoko preteklost. Postopek je bil podoben na deželnih, meddeželnih in odbornih zborih, saj je bil njihov namen bolj ko ne enak in tudi večina opravil je bilo skupnih vsem trem oblikam.

Deželni (meddeželni, odborni) zbor¹⁵⁵ je lahko **sklic** le deželni knez, ki je imel samovoljne deželne zборе za upornost in jih z njihovimi sklepi vred načeloma ni priznaval. V sklicu (razpisu) je navadno navedel termin in kraj – najpogosteje deželno glavno mesto – ter lahko tudi temo zborovanja. Deželni zbor je bil od konca 15. stoletja, ko so bili stanovi dodobra formirani in deželnozbornska praksa nekoliko utečena, sklican vsaj enkrat na leto. Ob morebitni nekooperativnosti stanov ali v kriznih razmerah je bilo zborov več. Knez je na deželni zbor redko prišel osebno. Navadno je za pogajanja s stanovi poslal **komisarje** (svétnike); opremil jih je s posebnim **pooblastilom** (kredenčnim pismom, kredencialom) ter **instrukcijo**, praktičnim navodilom, kako naj ravnaajo na deželnem zboru, kaj naj od stanov zahtevajo (**propozicija**) in kaj jim smejo v zameno ponuditi. Instrukcija je zanimiva tudi zato, ker v uvodu opisuje zunanje- in notranje-

¹⁵⁴ Npr.: CHMEL, Regesta Friderici III., 161s, št. 1607; 226, št. 2232; 264s, št. 2589; 508s, št. 5010; CLIVss, št. 123ss; CHMEL, Materialien I/2, 356ss, št. CLXXVIss; II, 144ss, št. CXX; 193ss, št. CLX; GUTKAS, Landesfürst und Stände, 233ss.

¹⁵⁵ Spodnja predstavitev glavnih korakov deželnozbornskega postopka bazira na teh delih: DSKS I, XIIIss; VILFAN, Pravna zgodovina, 327s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 185ss; VILFAN, Deželni zbor, 252; MELL, Grundriß, 334ss; WIESFLECKER, Entwicklung, 19s; HASSINGER, Landstände, 1017s; PUTSCHÖGL, Ausschusstage, 433s; SCHOLZ, Ständefreiheit, 42s; HUBER - DOPSCH, Österreichische Reichsgeschichte, 214s; ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, passim; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 135ss; KOŠIR, Stanovska uprava, 35ss (s težiščem na 2. pol. 16. in 1. pol. 17. stol.). Nekaj ilustrativnih dokumentov: Regesta Imperii XIV, 3/1, 490, št. 12230; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1089s, št. 15510; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16848, 17412, 18724a, 19011a.

politične razmere, vojne dogodke, obrambno-varnostni položaj, potrebe po pomoči in končno konkretne finančne zahteve.

Na zboru zbrani člani deželnih stanov so pod predsedstvom vidnega deželana (praviloma deželnega maršala) poslušali propozicijo in se nato o njej brez prisotnosti komisarjev (kneza) posvetovali ter glasovali. Prav kar zadeva organizacijske oblike posvetovanja in glasovanja je vsaj v notranjeavstrijskem prostoru precej nejasnosti, ki bi jih bilo morda mogoče zapolniti s previdno pritegnitvijo virov obeh Avstrij. Če so se s propozicijo strinjali, so komisarjem izročili v **deželnozborski odgovor** formuliran **sklep** z odobritvijo knezovih davčnih, vojaških ali kakih drugih zahtev. Seveda je knez v propozicijo postavil precej višjo zahtevo od pričakovane odobritve, to pa je sprožilo (pisni) pogajalski ples (negativnega) stanovskega odgovora, komisarskih in stanovskih **replik**, **duplik** in **triplik**, ki so privedle do kompromisnega dogovora, **deželnozborskega sklepa** ali **odloka**. Ta je vseboval merila vojaške ali davčne obveznosti ter odobritev po določenem ključu ali v skupnem znesku. Stanovi so se dogovorili še, kako bodo uresničevali sprejete sklepe; imenovali so na primer prejemnike za pobiranje davkov ali odposlance, ki naj bi kako zadevo predstavili neposredno deželnemu knezu. Če so bili stanovi pretmasti in tudi v minimalne deželnoknežje zahteve niso hoteli privoliti, se je deželni zbor **razbil** in je bil potreben ponoven sklic.

Deželni zbor je bil namenjen predvsem odmeri vojaške in davčne obveze. Ker deželani svoje kože niso hoteli prepoceni prodati, so v postopek odobravanja radi vpletali probleme, ki naj bi jih bremenili, in knezu potožili, da bodo zahtevana bremena zmogli le, če bo kaj postoril v njihovi zadevi. Ta taktika je na pogajalsko mizo poleg vojaškodavčnih tem položila raznovrstne zadeve upravne, sodne, gospodarske, v drugi polovici 16. stoletja pa predvsem verske narave. Govorimo o stanovskih pritožbah, **gravamina**, ki so bila lahko komisarjem predstavljena in vročena na zboru, ali pa jih je na dvor ponoslo posebno odposlanstvo. Zadnje dejanje deželnozborskega postopka je bilo pogosto opravljeno šele nekaj tednov po tem, ko so se stanovi razšli. Knez je tedaj izstavil **zaščitno pismo**, v katerem je (vedno znova) potrdil, da deželnozborska odobritev stanovskim (plemiškimi) privilegijem ne bo v škodo, četudi so stanovi dovolili formalno neobvezno bremenitev svojega premoženja.

Nakazano sliko zgodnjega obdobja deželnozborskega postopka bomo skušali v nadaljevanju »retuširati« s pritegnitvijo razpoložljivih virov, a s posebnim poudarkom na praksi kranjskega deželnega zbora ter meddeželnih zborovanj, ki so se jih udeležili tudi kranjski deželni stanovi. Spoznavanje postopka deželnega zbora je spoznavanje dokumentov, ki jim s skupno besedo rečemo deželnozborski spisi.

SKLIC (RAZPIS) DEŽELNEGA ZBORA

Vabila na deželni ali meddeželni zbor (Landtagseinladungen) predstavljajo po Oswaldu Redlichu vmesno obliko med listino in pismom. Z njimi je deželni gospod svoje podanike vabil na posvetovanja o različnih upravnih zadevah. Vabila so bila poslovne listine (Geschäftsurkunden) dispozitivne narave, ki so tudi v primeru, če je njihov izstavitelj postal kralj oziroma cesar, v bistvu ohranila naravo privatne listine, vendar so imela kljub temu potrebno javno verodostojnost (veljavo).¹⁵⁶ Vabilo na deželni zbor kljub javnemu značaju v času Friderika III. po obliki navadno ni bil javen, na vse stanove naslovljen mandat, ampak privaten dokument, ki ga je deželni knez pošiljal posameznim plemiškim osebam, cerkvenim ustanovam in mestom. Pošiljal ga je ljudem, od katerih je pričakoval

¹⁵⁶ REDLICH, Allgemeine Einleitung, 17ss; Landtagsakten I, 10s.

nasvet in pomoč. Pošiljal ga je vsakemu povablencu posebej, zaprtega, zapečatenega, upravičeno pa domnevamo, da je bil ob tem sestavljen seznam povabljenih oseb.¹⁵⁷ Izstavil ga je knez, *in consilio* ali *propria*, pod Maksimilijanom pa se je pogosto dogajalo, da je zbor v njegovem imenu razpisal regiment, dvorni svet ali kak drugi pooblaščenec, na primer deželni glavar. Vabila so bila sestavljena po istem kopitu. Vsebovala so predvsem kraj in čas predvidenega zborovanja, podatke o udeležbi posameznih stanov in (pri meddeželnih zborih) dežel ter včasih razlog, namen oziroma predmet posvetovanja.¹⁵⁸ Povabljeni je bil tituliran skladno s svojim rangom: prelat s *častivredni, duhovski (duhovniški), dragi pobožni* ipd., plemič z *dragi zvesti* oziroma *zvesti dragi*, predstavniki mest prav tako z *zvesti dragi*.¹⁵⁹

Sodeč po ohranjenih vabilih je bilo v 15. stoletju običajno, da je deželni knez povabil vsakega člana deželnih stanov posebej. Poznamo vendarle tudi primere, da se je knez z generalnim mandatom obrnil na stanove kot celoto. Za meddeželni zbor v Mariboru (1475), za spodnjeavstrijski deželni zbor na Dunaju (1478) in štajerski deželni zbor v Gradcu (1491) je bil tako povabljen tisti, *den der brief gezaigt oder verkunt wirdet*.¹⁶⁰

V notranjeavstrijskem prostoru so se ohranili predvsem pozivi cerkvenim dostojanstvenikom ter mestom in trgom. Ohranjenih je razmeroma malo vabil. Vzrok je dejstvo, da so bili številni družinski in gosposčinski arhivi uničeni. Po drugi strani ni šlo za dokumente, ki bi se jih splačalo hraniti zaradi dolgotrajne pravne veljave. Izkazovali so namreč prejemnikovo dolžnost in ne kake pravice, pa še ta (dolžnost) je na določen način usahnila po koncu vsakega deželnega zbora. Ker vabila poleg tega niso imela posebne materialne ali estetske vrednosti, so verjetno končala kot »šmir papir«.

Najstarejši ohranjeni originalni poziv na kranjski deželni zbor, ki je hkrati najstarejši originalni in razmeroma klasičen poziv kakemu članu kranjskih deželnih stanov, je šele iz julija 1501. Kralj Maksimilijan I. je z njim pozval ljubljanskega mestnega sodnika in svet, naj na deželni zbor 28. julija 1501 v Ljubljani pošljeta pooblaščenega zastopnika.¹⁶¹ Poziv je tiskan in v tehniki nakazuje nove trende. Iz istega leta je tudi najstarejši tiskani poziv na štajerski deželni zbor.¹⁶² Iz let 1460–1461 sta se sicer ohranila dva poziva kranjskima plemičema, ki ju uvrščamo v kontekst kranjskega in domnevnega meddeželnega oborožitvenega zbora,¹⁶³ poziv višnjegorskemu oskrbniku Gašperju Melzu za deželni zbor v Ljubljani pa je znan le iz zelo starega regesta.¹⁶⁴

Nobenih dokazov ni, da so se možnega meddeželnega zbora v začetku leta 1397 na Dunaju udeležili tudi Kranjci, je pa vabilo klosterneburškemu proštu, spisano na miklavževo 1396, najstarejši znani poziv na kako meddeželno stanovsko zborovanje.¹⁶⁵ Najstarejši štajerski poziv datira s pomladjo 1412.¹⁶⁶

Maksimilijan je začel prakso osebnih vabil opuščati. Na graškem zboru štajerskih deželnih stanov in odborov Koroške in Kranjske aprila 1512 so se stanovi zato pritože-

¹⁵⁷ Prim. MELL, Grundriß, 149, op. 750. Podobno funkcijo imajo radgonski defenzijski sezname iz maja 1446. O tem NARED, Sezname, 319 in tu str. 40ss.

¹⁵⁸ Landtagsakten I, 12ss; MELL, Grundriß, 128.

¹⁵⁹ Landtagsakten I, 14.

¹⁶⁰ Landtagsakten II, 149, št. 165; 246, št. 232; GZM VIII/67; CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 686, št. 167. Obveščanje z »odprtim pismom« je bilo v tem času še precej nezanesljivo. To potrjuje vabilo šentpavelskemu opatu na deželni zbor v Velikovcu 3. februarja 1479. V vabilu Friderik oznanja, da je za preteklo štefanovo (26. 12.) z odprtim pismom razpisal deželni zbor v Št. Vidu, a se ga je udeležilo le malo deželanov, tako da niso mogli o protiturški obrambi ničesar skleniti. Knez je uvidel, da se mora obrniti na vsakega deželana posebej. MDC XI, 206s, št. 516.

¹⁶¹ AS 1063, ZL, št. 972, 1501 julij 6.; DSKS I, 4, št. 3.

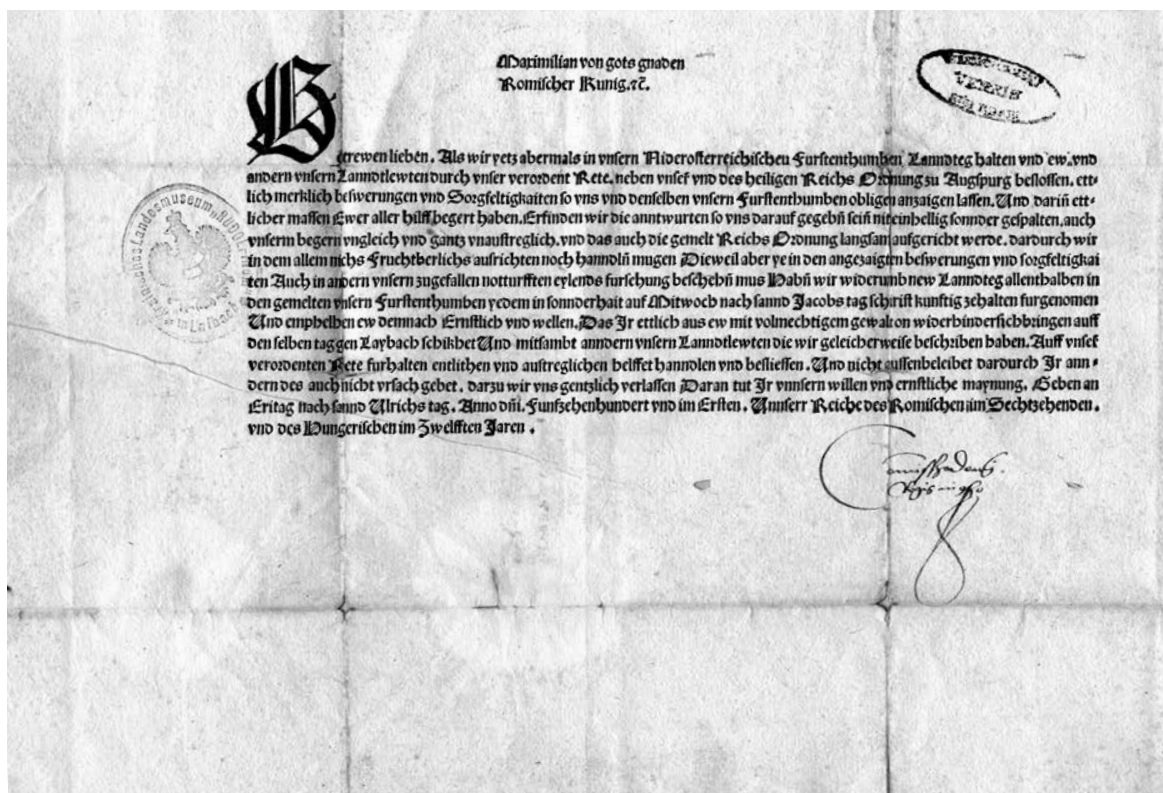
¹⁶² MELL, Grundriß, 129, op. 597.

¹⁶³ AS 1063, ZL, št. 682, 1460 maj 29., Dunajsko Novo mesto; AS 2, DSK I, š. 848 (5. 5. 1461); glej tudi seznam zborovanj.

¹⁶⁴ AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, š. 65; BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLVI, št. 803.

¹⁶⁵ Landtagsakten I, 39, št. 2.

¹⁶⁶ Prav tam, 52, št. 7.

Slika 24: Najstarejši ohranjeni originalni poziv na kranjski deželni zbor. AS 1063, ZL, št. 972, 1501 VII. 6.

vali in cesarja prosili, naj vsakega deželana na zbor tudi v prihodnje povabi s posebnim pismom, kot je bilo prej v navadi.¹⁶⁷ Prošnja ni zalegla in tako je od začetka 16. stoletja prevladoval sklic zbora z javnim razglasom ali razpisom (Landtagspublication, Landtagsausschreibung, tudi *Landttagbrief*¹⁶⁸), s katerim je knez naznanil, da sklicuje deželni zbor. V razglasu je izrazil potrebo oziroma nakazal predmet zbora ter sporočil, kdaj in kje naj zbor bo. Deželni glavar ali upravitelj je moral potem poziv »razpečati« med stanove.¹⁶⁹ To so navadno naredili sli. Vprašanje je, ali je bilo seznanjanje z razpisom deželnega zbora samo stvar stanovskih uradnikov in slov ali pa so se v to vključili tudi deželnoknežji uradniki in oskrbniki komornih gospostev, (četrti) glavarji ... Ne bi nas smelo presenetiti, če bi bili deželani z razpisom deželnega zbora seznanjeni na rednih sodnih zborih, ograjnem sodišču ali dvorni veči. Brez dvoma pa je bilo obveščanje s kurirsko službo najbolj zanesljivo. Obveščanje je očitno potekalo po deželnih četrtih; to potrjuje nekaj ohranjenih dokumentov.¹⁷⁰

Vabilo na (med)deželni zbor poudarja knezovo voljo. Upoštevanje in spoštovanje le-

¹⁶⁷ DSKS I, XIII, 71, št. 57.

¹⁶⁸ AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 91.

¹⁶⁹ DSKS I, XIII; MELL, Grundriß, 334. Po Maksimilijanovi smrti je kranjski deželni glavar Hans Turjaški sam sklical deželni zbor. Prim. tudi VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 235.

¹⁷⁰ Regesta Imperii XIV, 3/2, 1090, št. 15510. Novembra 1517 je Maksimilijan I. kranjskemu deželnemu upravitelju Erazmu Dornbergu ukazal, naj skliče nov deželni zbor. V ta namen mu je poslal *vier general landtag ausschreibungen zue, darinn wir unsern landtleuten solh landtäg verkunden, sy darauf eruordern, auch darinn anzeigen und beuelhen, was sy auf solhen landtügen handeln sollen ... Sunder wir emphelhen euch mit ernst, das ir die landtagbrief eylend in die viertl ausschicket, den poten alle stend in schrift gebet und bey inen verordnet, zu allen landtleuten zu reiten, die brief lesen zu lassen und von ainem yeden kundtschaft zupringen, das solhs beschehen sey, damit sich kainer entschuldigen mug als sey ime der landtag nit verkundt*. DSKS II, 221, št. 170. Glej tudi: Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20608 (točka 11); KOSI, Potujoči srednji vek, 115ss.

te sta naslovniku obljubljala milost, ignoriranje pa nemilost in kazen. Jasno je, da je imel izstavitelj vabila udeležbo na zboru za dolžnost. Naslovljenca je svaril, naj se ne obotavlja in naj se ne da motiti (*dich darin nichts sawmen, noch irren lassest*),¹⁷¹ ali pa je bil ton ostrejši – *khain weyss aussen bleibt bey vermeydung herter straff leibs und guets*,¹⁷² ali *bey verliesung ewrer lehen vnd anndern gnaden vnd freyhaiten, so ir von vns habt, nicht ausbeleibet*.¹⁷³ Hkrati se je včasih pojavila obljuba, da bo knez povrnil z udeležbo na zboru nastalo škodo; to je prišlo v poštev zlasti pri oborožitvenih deželni zborih.¹⁷⁴

Vabil ni izključno deželni knez. Po njegovem pooblastilu je to lahko storil glavar,¹⁷⁵ upravitelj¹⁷⁶ ali kateri drugi pooblaščenec (lahko tudi kolektivni organ, denimo dunajski regiment ali dvorni svet).¹⁷⁷ Poleti 1501 so komisarji, potem ko kranjski stanovi niso privolili v vladarjeve zahteve in je zbor razpadel, stanove kar sami povabili na nov zbor čez štiri tedne. Na drugi krog so počakali kar v Ljubljani.¹⁷⁸ Poznamo celo primere, da so vabila spisali stanovi sami, pa pri tem ni šlo za samovoljne ali prepovedane zборе. Tak primer je denimo iz začetka leta 1474, ko so se koroški in kranjski deželani zaradi obrambe pred Turki sestali v Wolfsbergu, vendar niso prišli do pametnih sklepov. Dogovorili so se, da se bodo 20. marca skupaj s Štajerci ponovno zbrali v Judenburgu; tja so povabili tudi Avstrijce. Na to srečanje, ki ga označujejo kot *landtag*, so posebej povabili salzburškega nadškofa, bamberskega škofa in goriškega grofa oziroma njihova odposlanstva.¹⁷⁹

Med najzanimivejšimi dokumenti v zvezi s sklicem deželnega zbora je gotovo poziv cesarja Maksimilijana kranjskemu deželnemu glavarju ali (v njegovi odsotnosti) deželnemu upravitelju, naj skliče deželni zbor v Ljubljani. Ker naj bi se na zboru pogovarjali o nevarnosti beneškega vdora na Koroško in Kranjsko ter o koordinaciji obrambe obeh dežel, je cesar zahteval, naj se kranjski glavar (upravitelj) glede datuma razpisa pisno uskladi s koroškim upraviteljem in vicedomom. Zbora naj bi potekala hkrati, saj je cesar želel, da bi se po koncu obeh deželni zborov v Radovljici sestala še odbora obeh dežel in razpravljala o koordinaciji obrambe. Vsebinsko enako pismo je seveda dobil tudi ko-

¹⁷¹ Npr. Landtagsakten II, 121, št. 147.

¹⁷² Prav tam, 230, št. 220.

¹⁷³ CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 686, št. 167.

¹⁷⁴ Landtagsakten I, 15s, 132, št. 65; Landtagsakten II, 28s, št. 95; AS 1063, ZL, št. 682, 1460 maj 29., Dunajsko Novo mesto; GZM VII/6.

¹⁷⁵ Landtagsakten II, 230, št. 220. Nadvse ilustrativen je ukaz kralja Maksimilijana koroškemu deželnemu glavarju Ulriku Weißpriachu, v katerem mu 17. aprila 1500 naroča, naj zaradi kriznih okoliščin (smrti goriškega grofa Lenarta) le 18 dni po prejšnjem deželnem zboru razpiše nov deželni zbor; ta naj bo kar se da hitro. V razpisu naj glavar »potolaži«
stanove, ker vabilo zaradi časovne stiske ni izpeljano po starih običajih ali ga ni poslal Maksimilijan osebno. Glavarju naroča še, naj mu takoj po razpisu *bey tag vnd nacht* javi čas in kraj zborovanja, da bo vedel poslati komisarje. Weißpriach je zbor 23. aprila sklical z *gemein ausschreiben*, in sicer za 8. maj v Št. Vid. V razpisu zbora ni pozabil zapisati: *Welcher aber von ew ausbleiben vnnicht komen wurde, den wil ich der kn. Mt. fur einen vngehorsamen anzaigen ...* HHStA, Österreichische Akten, Kärnten, K. 14, Fasz. 20a, fol. 34r–34v; Regesta Imperii XIV, 3/1, 202, št. 10123s; Regesta Imperii XIV, 3/2, 847, št. 14065. Prav tako zanimiv je 12 let mlajši dokument, osnutek naznanila kranjskega deželnega glavarja Hansa Turjaškega o sklicu deželnega zbora v Ljubljani. Za sklic zbora v Maksimilijanovem imenu je glavar uporabil predlogo – cesarjev tekst – s katero je bil sklican koroški deželni zbor. Predlogo je le smiselno priredil in jo opremil z uvodnim in sklepnim besedilom, nekakšnim spremnim dopisom. DSKS I, 66s, št. 54; glej tudi 108, št. 86.

¹⁷⁶ GZM VII/3; DSKS II, 221, št. 170.

¹⁷⁷ Landtagsakten II, 235, št. 223; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 138, št. 1298; Regesta Imperii XIV, 2/2, 585, št. 7776; Regesta Imperii XIV, 3/1, 171, št. 9896; 437ss, št. 11754, 11768 (Maksimilijanov svetnik je deželne zборе v nižjeavstrijskih deželah sklical po konceptu (*copey*), ki mu je bil posredovan hkrati z naročilom, naj zборе razpiše.)

¹⁷⁸ Regesta Imperii XIV, 3/2, 1083, št. 15501. Podobno je bilo v tem času na Koroškem, saj tamkajšnji stanovi tudi niso privolili v zahteve Maksimilijanovih komisarjev. Ti so stanove odpustili domov in za 18. avgust sklicali nov zbor. Stanovi so ob tem pojasnjevali, da so se pogajanja brezplodno zavlekla in da so zato nekateri že prej odjezdili domov. Mnogi sploh niso bili vabljeni. Da bi v drugo prišlo kar največ deželanov, so komisarji po deželni četrtih razposlali vabila (*Viertelbriefe*), s katerimi so stanove v Maksimilijanovem imenu pozivali, naj pridejo na zbor. Komisar Simon Hungersbach je celo pojezdil do gradov, ki jih je upravljal, da bi deželane osebno povabil na zbor. Glej Regesta Imperii XIV, 3/2, 1090, št. 15510.

¹⁷⁹ Landtagsakten II, 142s, št. 161.

roški upravitelj. Maksimilijanovo pismo je z dne 25. oktobra 1514, prav tako instrukcija, stanovi pa so se sestali 13. novembra. Nič nenavadnega ni, da sta bila tako glavar kot upravitelj na zboru deželnoknežja komisarja.¹⁸⁰

Vabila na deželni zbor imamo lahko za dokaz deželnega zbora, saj se je le izjemoma zgodilo, da razpisanega zbora ni bilo; če že, je bil le za nekaj časa odložen.¹⁸¹ Na podlagi razpoložljivih oziroma v tem razdelku citiranih vabil, razpisov deželnega zbora in drugih deželnozbornskih spisov (glej seznam zborovanj) ugotovimo, da pri rokih od izgotovitve vabila ali splošnega razpisa do (predvidenega) datuma zasedanja (med)deželnega zbora ne moremo potegniti splošno veljavnih sklepov. Med vabilom in zborom je tako preteklo najmanj 7 in največ 69 dni. V obeh primerih gre za štajerski deželni zbor. Pričakovali bi, da je bilo med prejetjem vabila in meddeželnimi zbori občutno več časa, ker je bilo treba računati z daljšim potovanjem več ljudi, a viri tega ne potrjujejo. Pri njih je lahko preteklo samo 11, 17 dni, lahko 43, 44 ali 45 dni, v povprečju pa približno mesec dni. Pri zborih posameznih dežel tudi ni določnejših pravil. Le redko je minilo manj kot tri tedne, kranjski rekord pa znaša 49 dni. Povprečje je bilo skoraj štiri tedne.¹⁸² Če je kurirska služba solidno delovala, se za izostanek z zbora ne bi smeli izgovarjati na prekratke roke. Knez je v normalnih okoliščinah pazil, da je med sklicem in zborom minilo dovolj časa. To nam potrjuje Maksimilijanov ukaz Johannu Waldnerju z dne 31. marca 1501, naj deželne zборе po nižjeavstrijskih deželah, ki naj bi jih po njegovem prejšnjem navodilu (27. 3.) sklical na jurjevo (24. 4.), zaradi prekratkega roka preloži in skliče za 10 dni pozneje.¹⁸³ Še zanimivejši je primer, ko je Maksimilijan sredi decembra 1507 za 22. januar naslednjega leta sklical zgornjeavstrijski deželni zbor v Linzu. S pripisa na konceptu tega sklica izvemo, da se je tisk razpisa zavlekel in da je bilo zato do predvidenega datuma premalo časa. Maks je zbor zato prestavil na 5. februar.¹⁸⁴

V seznam stanovskih zborovanj zbrana statistika nam ponuja odgovore na vprašanja, kje in kdaj so se stanovi sestajali. Najprej se ustavimo pri krajih zborovanja. Vse dedne poklonitve so bile seveda v Ljubljani, prav tako vse (4 ali 5) evidentirane dvorne večje. Kranjski deželni zbori in njim podobna srečanja kranjskih deželanov so bila prav tako vsa v Ljubljani. Za čas do Maksimilijanove smrti smo našli 51 zanesljivih, 3 verjetne in od 8 do 10 domnevnih oziroma možnih kranjskih zborov. En zbor (*versammlung*) je bil (ločeno ali hkrati?) Ljubljani in Kamniku,¹⁸⁵ eden (zelo vprašljiv) morda v Novem mestu. O konkretni ljubljanski lokaciji bomo še govorili, vse pa kaže, da so se zbirali na ljubljanskem gradu.

Pestrejša je podoba pri meddeželnih zborih vseh treh ali vsaj dveh notranjeavstrijskih dežel (nujno z udeležbo Kranjske). Daleč spredaj je Gradec z devetimi zanesljivimi, dvema domnevnima in enim vprašljivim meddeželnim zborom. Rezultat je razumljiv, saj

¹⁸⁰ DSKS I, 110, št. 89; glej še 111ss, št. 90s

¹⁸¹ Da je vabilo dovolj močan dokaz, sodi mdr. LACKNER, Hof und Herrschaft, 42. Primer preložitve je iz leta 1478, ko je bil meddeželni zbor načrtovan za 22. september, a je bil šele v novembru. Landtagsakten II, 175ss, št. 189. Podobno je bilo še leta 1494, ko je bil meddeželni zbor sklican za 16. oktober, vendar so se stanovi zbrali šele konec novembra. Glej GZM X/51 in seznam zborovanj.

¹⁸² Zaradi suše med sklici za kranjski deželni zbor se pri analizi postopka deželnega in meddeželnega zbora v 15. stoletju sklicujemo tudi na dokumente nekranjske, zlasti štajerske in koroške, delno tudi avstrijske proveniencije. Tako prim.: Landtagsakten II, 19, št. 88; 27s, št. 94; 36s, št. 102; 121, št. 147; 132, št. 154; 144s, št. 163; 157, št. 173; StLA, AUR, Nr. 7322a, 1470 junij 4., Velikovec (prepis); MDC XI, 179s, št. 449; GZM VII/107; VIII/64; X/49; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 53, št. 423; 105, št. 984; Regesta Imperii XIV, 2/1, 433, št. 6614. Za Kranjsko ohranjena vabila so objavljena v obeh delih objavljenih deželnozbornskih spisov, začeni z letom 1501. Večinoma gre torej za splošne razpise in ne vabila posameznim članom deželnih stanov. DSKS I, 52s, št. 42; 66s, št. 54; 75s, št. 60; 80s, št. 63 (zelo lep primer, čeprav datum zbora ni določen); 113ss, št. 92s; DSKS II, 208, št. 157.

¹⁸³ Regesta Imperii XIV, 3/1, 437ss, št. 11754, 11768.

¹⁸⁴ HHStA, Maximiliana 18 (alt 11), konv. 2 (XI–XII, 1907), fol. 51–54. ... *so hat sich doch dy verzugung diser vnser brief durch den truh so lang verweilt, das solher tag Vincenti zu nachet sein machte* ...

¹⁸⁵ V Kamniku je bil deželni zbor še leta 1524 (JUG, Turški napadi, 43), leto prej pa so kranjski stanovi zborovali v Kranju (VILFAN, Davčni privolitvi, 220). Prim. RADICS, Krainische Landschaft, 173s.

je šlo za (neformalno) glavno mesto notranjeavstrijske deželne skupine. Sledi Maribor s štirimi zanesljivimi, tremi možnimi in enim vprašljivim zborom. Meddeželni zbori so bili zanesljivo še v Velikovcu (2), Wolfsbergu (2), Judenburgu, Št. Vidu, Lipnici (samovoljni), Brežah, Radgoni (povsod po eden, v Št. Vidu še eden domneven), eden vprašljiv je bil morda na Dunaju. Na kranjskih tleh niso zborovali. Kranjski odbori so se udeležili odbornih zborov v Linzu (3), Gradcu (3, 2 domnevna), Brucku na Muri (2), po enkrat zanesljivo v Innsbrucku (še 1 možen), Dunaju (1 možen, 2 vprašljiva), Celju, Velikovcu, Salzburgu, Welsu (2 vprašljiva), Dunajskem Novem mestu in Murzzuschlagu. Verjeten je en odborni zbor v Radovljici, po en vprašljiv v Knittelfeldu in Beljaku. Kranjski predstavniki so se poleg tega zanesljivo udeležili državnega zbora v Augsburgu, morda tudi tistega v Wormsu.¹⁸⁶

Kar zadeva čas zborovanja ne razločujemo med zanesljivimi, verjetnimi, možnimi in vprašljivimi zborovanji. Bistvena ugotovitev tovrstne analize je, da se kranjski stanovi niso zbirali ob ustaljenih terminih. Na deželnih zborih, dednih poklonitvah in dvornih večah so se namreč v obravnavanem obdobju dobivali prav v vseh letnih časih, od januarja do decembra. Popularnejši so bili marec (11), julij (10), december (9), april in maj (7 oz. 6 evidentiranih zborovanj), bolj nepriljubljen je bil februar (le dva zbora). Meddeželnih zborov ni bilo v septembru in decembru, sicer pa so bili vse mesece. Pogosteje so bili v prvi polovici leta. To velja tudi za odborne zbore, ki so se jih udeleževali kranjski predstavniki: največ jih je bilo od februarja do aprila ter decembra, manj v poletnih in jesenskih mesecih. Za september sploh ni evidentiranega odbornega zbora.

DEŽELNOKNEŽJI KOMISARJI IN NJIHOVA POOBLASTILA

Iz virov, ki smo jih strnili v seznam stanovskih zborovanj, le redko izvemo, ali se je deželni knez zbora udeležil. Poznamo nekaj primerov, da je knez v vabilu naznanil, da se bo pogajanj osebno udeležil ali pa to izvemo iz kakega drugega spisa deželnozbornske narave.¹⁸⁷ O udeležbi na zboru lahko sklepamo tudi s pomočjo knezovega itinerarija. Možno je, da v ohranjenih deželnozbornskih spisih indicev za knezovo navzočnost na deželnem ali meddeželnem zboru ne najdemo, a vemo, da se je v času deželnega zbora v kraju zbora zadrževal in izstavljal listine. Knez se tudi v primeru navzočnosti s stanovi najbrž ni pogajal neposredno, ampak so njegove zahteve in odgovore podajali svetovalci, sam pa je bil navzoč le pro forma, »za strah«. Včasih se ne moremo znebiti vtisa, da se je knez, konkretno Friderik III., izogibal osebnim pogajanjem s stanovi, čeprav je hotel biti o rezultatih kar najhitreje obveščen. Upoštevati pač moramo, da sta bila Friderik III. in Maksimilijan I. tudi rimsko-nemška kralja in cesarja ter tudi sicer ujeta v mrežo razpredenih političnih in vojaških aktivnosti, te pa so jima redko dovoljevale le skrb za dedne dežele.¹⁸⁸

Deželnozbornski spisi so za večji del obravnavanega obdobja razmeroma slabo ohranjeni, tako da je že evidentiranje zborov mučno delo. Za veliko zborov lahko samo do-

¹⁸⁶ Glej poglavje Kronološki seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo Kranjcev. Pri lokacijah zborovanj so bile sosednje dežele bolj dinamične. (Spodnje)Avstrijci so se v 15. stoletju sicer največkrat dobili na Dunaju, vendar tudi v Kremsu, St. Pöltnu, Tullnu, Korneuburgu, Hadersdorfu, samovoljno še v Mailbergu, Wuldersdorfu, Stockerauu, Gellersdorfu, Guntersdorfu, Stetteldorfu, Melku ... (WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 186; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 221). MELL, Grundriß, 140, je ob tem ugotavljal, da je šlo pri krajih stanovskih zborovanj za stare sodne punkte. Na Štajerskem je bilo deželno glavno mesto Gradec šele v 16. stoletju določeno kot zborna mesto in potem so bile izjeme le redke. Glej še NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 224.

¹⁸⁷ Prim.: Landtagsakten II, 157, št. 173; Regesta Imperii XIV, 2/2, 585, št. 7776; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, leto 1478; CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 885, št. MCLXV; UNREST, Österreichische Chronik, 29.

¹⁸⁸ Glej tudi Landtagsakten II, 257ss.

mnevamo, da so bili, ali jih registriramo z velikim vprašajem. Razumljivo je, da lahko navzočnost deželnega kneza zelo redko dokažemo. Zaradi skopih vesti pogosto niti ne vemo, kje so se stanovi zbrali, ali pa – zlasti pri deželnih zbora – o kraju le bolj ali manj upravičeno domnevamo. Nekajkrat smo že zapisali, da je bila Kranjska stranska jagoda habsburškega grozda in je gospodov obisk le redko doživela. Friderik III. je bil po zbranih podatkih sodeč v skoraj šestdesetih letih vladanja le štirikrat v svoji najjužnejši deželi oziroma njeni prestolnici Ljubljani: med 21. 1. in 4. 3. 1444, med 13. 9. in 18. 10. 1449, med 5. 5. in 12. 5. 1470 ter 10. 9. 1489.¹⁸⁹ Med prvim bivanjem v Ljubljani je sprejel dedno poklonitev. Ernest je bil v Ljubljani ob obeh poklonitvah (1414 in 1423). Maksimilijan se poklonitve osebno sploh ni udeležil, ampak je poslal zastopnike; zanj vemo, da je bil v Ljubljani leta 1514.¹⁹⁰ Strnimo vse v nerazveseljivo dejstvo: do začetka leta 1519 se niti enega (klasičnega) kranjskega deželnega zbora ni udeležil deželni knez. Friderik se je brez dvoma udeležil meddeželnih zborov v Mariboru 1462, Št. Vidu 1469, Velikovicu 1470 in Gradcu 1478. Navzočnost na graških meddeželnih zbora v letih 1443, 1445, 1459, 1468 in 1476 je verjetna ali vsaj možna. Maksimilijan je bil zagotovo na innsbruskem odbornem zboru 1518 in državnem zboru v Augsburgu 1510, ki so se ga udeležili tudi odbori nižjeavstrijskih dežel.¹⁹¹

Deželni knez je na zbere največkrat pošiljal svoje svetovalce in komisarje, ki so se pred stanovi izkazali z njegovim pooblastilom (kredenčnim pismom, kredencialom). Možno je, da je bilo pooblastilo na zboru javno prebrano, kot priča neki tirolski deželnozborski dokument.¹⁹² Kredencial je preprosta papirna listina z normalnim pečatom. Knez je ni lastnoročno podpisal, a tudi sopodpisnika nima; je torej *propria* in ne *in consilio*. Kredencial je potrjeval, da so navedeni ljudje res knezovi zastopniki in da se smejo skladno z instrukcijo v njegovem imenu pogajati s stanovi ter sprejeti ali zavrniti njihov odgovor. V pooblastilu je bilo od stanov zahtevano, naj sledijo zahtevam komisarjev, saj bo to dobro tako za kneza kot stanove, se pravi za vso deželo. Navadno se je knez izrazil, da gre za stvari, ki zadevajo *vnnss*, *vnnsern vnnd vnnsen lanndt vnnd leut notturfften* ter dodal, da se bodo zborovalci s poslušnostjo njegovim pooblaščenecem izkazali za zveste in poslušne deželane. Komisarjem naj verjamejo kot njemu samemu. V izjemnih primerih pooblastila ni izdal deželni knez, ampak njegovi pooblaščenca.¹⁹³ S pooblastil razberemo imena¹⁹⁴ komisarjev, včasih še kraj, redkeje tudi datum zbora.¹⁹⁵

Za kranjske deželne zbere je ohranjenih precej originalnih pooblastil; po pričakovanju šele iz obdobja po letu 1506. Nekaj je objavljenih.¹⁹⁶ Za starejše obdobje si lahko pomagamo le s posamičnimi instrukcijami, netipičnimi kredenciali in mandati, ki razkrivajo, kdo se je v deželnoknežjem imenu na deželnih in meddeželnih zbora pogajal s stanovi.¹⁹⁷ Najstarejši podatki o komisarjih za kranjski deželni zbor so šele iz leta 1480,

¹⁸⁹ Glej itinerar Friderika III. za čas 1440–1493 v HEINIG, Kaiser Friedrich III., 1347ss. V Ljubljani je skupaj prebil 69 dni (prav tam, 820, op. 5).

¹⁹⁰ DSKS II, 175, op. 20.

¹⁹¹ Glej poglavje Kronološki seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo Kranjcev.

¹⁹² Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19940a.

¹⁹³ Prim.: Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 389, št. 3133; DSKS I, 145, št. 113.

¹⁹⁴ Poznamo nekaj takih primerov, da imena komisarjev niso navedena. Možno jih je potem razbrati iz instrukcije, vendar to ni bilo vedno mogoče. AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 36, 41; šk. 315 (fasc. 211), št. 63; DSKS I, 67ss, št. 55; 90ss, št. 72; 163s, št. 125. Instrukcije so v tem smislu še toliko pomembnejše, če se pooblastila niso ohranila. Pooblastila in instrukcije so bili navadno spisani isti dan (izjeme npr.: DSKS I, 81ss, št. 64, op. 1 (3 dni razlike); DSKS I, 111, št. 90 in AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 52 (2 dni razlike)). Instrukcije z navedbo komisarjev: DSKS I, 8ss, št. 11, 13; 34ss, št. 29, 31, 34; 49ss, št. 41; 58ss, št. 50; 72ss, št. 59; 90ss, št. 72; 103s, št. 82; 108, št. 87; 151ss, št. 119; DSKS II, 178ss, št. 133, 136; 189s, št. 140; 209ss, št. 159.

¹⁹⁵ DSKS I, XIV; Landtagsakten I, 18s; MELL, Grundriß, 140.

¹⁹⁶ AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 9, 11, 20, 29, 36, 41, 44, 48, 52; šk. 315 (fasc. 211), št. 58 (za dvorno večo), 63, 79, 91, 102; šk. 848, št. 15; DSKS I, 7s, št. 9; 54, št. 16; 69, št. 56; 76, št. 61; 85, št. 66; 163s, št. 125.

¹⁹⁷ Landtagsakten II, 57s, št. 118; 189ss, št. 196; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 32, št. II; CHMEL, Actenstücke und Briefe 3,

ko so se 8. marca v Ljubljani s kranjskimi stanovi pogajali Žiga (Sigmund) Sebriach, Viljem Turjaški in koroški upravitelj Bertold Mager. To so hkrati edini znani »kranjski« komisarji v 15. stoletju. Isti trije so knezove zahteve nekaj dni prej predstavili koroškimi stanovom v Velikovcu.¹⁹⁸ Pooblastilo je bilo skoraj vedno spisano hkrati z instrukcijo. V največ znanih primerih se je to zgodilo od 15 do 25 dni pred razpisanim zborom. V nekaj primerih je bil kredencial spisan manj kot deset dni prej, celo samo 4 ali 5 dni pred zborom.¹⁹⁹ Na drugi strani poznamo primere, da je med izstavitvijo pooblastila in zborom minil poldrugi mesec in več; pri tem je verjetno, da je bil zbor preložen.²⁰⁰

V deželnozborskih spisih je največkrat govor o *rete(n)*, sledijo *reten und commissarien*. Slovenski termin svétnik ni najprimernejši, ker z njim večkrat označujejo/mo takratnega člana dvornega sveta, svétnika »na daljavo« (von Haus aus) ali deželnega svétnika (*landrat*).²⁰¹ Boljša in uveljavljena rešitev sta bodisi izraz svetovalec bodisi komisar. Komisar najboljše označuje pooblaščenega knezovega odposlanca. Ob tem pač ne gre pozabiti, da je knez komisarje izbiral predvsem iz vrst svojih (deželnih) svétnikov. Poglejmo, kdo je predstavljal in branil knezove zahteve.

Na zборе je knez (Maksimilijan) ponavadi poslal tri ali štiri komisarje. Delegiral je tudi samo enega (dvakrat), dva (trikrat), po trikrat pet oziroma šest komisarjev. Pričakovali bi, da je več komisarjev pošiljal na meddeželne in odborne zборе, a tega ne moremo vzeti za pravilo.²⁰² Na kranjskem deželnem zboru so Maksimilijana največkrat zastopali domači plemiči, nosilci pomembnih deželnih služb in njegovi (deželni) svétniki. Najbolj izpostavljen je bil gotovo Jurij Eck, od leta 1497 svétnik, med letoma 1499 in 1514 kranjski vicedom ter potem glavar v Gorici. Kot komisar se je pojavil na 15 dokumentiranih zboreh. Več kot petkrat so stanovske kolege prepričevali deželni glavar Hans Turjaški, upravitelj Pavel Rasp, vicedom (po letu 1514) Erazem Braunbart, polhograjski oskrbnik Gašper Lamberger in postojnski glavar, grof Krištof Frankopan. Vsaj trikrat so prišli Jurij Moysse, vojaški komisar v Gorici, Wolfgang Schwarzer ter koroški in kranjski *thurhueter* in gozdni mojster Hans Presinger. Precej komisarjev je prišlo le enkrat ali dvakrat; med njimi spet prevladujejo domačini: dvorni maršal Lenart Ravbar, Hans Thurn, Hans Neuhauser, tržaški škof Peter Bonomo, ostareli Viljem Turjaški, Trojan Turjaški, Bernard Raunach, Jurij Elacher, kostanjeviški glavar Ulrik Verneker, Andrej Liechtenstein, Gašper Laaser, Hans Hofer, Erazem Dornberger. Komisarji z dvora ali iz drugih dežel so bili na kranjskih zboreh redkost: freisinški škof Filip, baron Hans Wolkenstein, Jošt Oberweinmar, Gaudenz Botsch, Gašper Maltits, oskrbnik v Landecku.²⁰³

Poznamo tudi nekaj komisarjev na meddeželnih in odbornih zboreh s konca 15. in

380ss, št. CLXV; KRONES, Vorarbeiten (1865), 104, št. 154/1b; Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 56ss, št. 447, 466; Regesta Imperii XIV, 3/1, 449, št. 11842; Regesta Imperii XIV, 3/2, 941, št. 14623s; 950, št. 14683; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16848, 18616.

¹⁹⁸ CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 393ss, št. CLXIX; Landtagsakten II, 190, op. 1030.

¹⁹⁹ DSKS I, 54, št. 44 (4 dni); AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 102 (pooblastilo je bilo v Augsburgu izstavljeno 5 dni pred ljubljanskim zborom, zato dvomimo, da je pravočasno prispelo); šk. 314 (fasc. 211), št. 41 in DSKS I, 90ss, št. 72 (8 dni); AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 48 (9 dni).

²⁰⁰ AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 9 (46 dni), št. 29 (56 dni).

²⁰¹ HEINIG, Kaiser Friedrich III., predvsem 229ss, 543, 1390ss, 1343. Kranjski svétniki Friderika III. in tudi Maksimilijana I. so opravljali predvsem vojaške funkcije in se praviloma niso dlje časa zadrževali na dvoru, temveč so upravljali kranjska posestva in urade kot glavarji ali oskrbniki. Bili so svétniki vrste »von Haus aus« in deželni knez jih je aktiviral po potrebi, predvsem za poslanstva in razreševanja lokalnih problemov. O kranjskih (deželnih) svétnikih v Maksimilijanovem času glej npr.: AS 2, DSK I, šk. 848, št. 24; AS 1063, ZL, št. 5856, 1506 avgust 26., Gradec; Regesta Imperii XIV, 2/1, 157, št. 4876; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16460, 19328, 19368.

²⁰² Prim.: Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 389, št. 3133 (MZ, 6 komisarjev); Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16848 (OZ, 6); DSKS I, 76, št. 61 (KDZ, 5); 122, št. 98 (OZ, 5); DSKS II, 189ss, št. 140 (KDZ, 5); AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 91 (KDZ, 5), št. 102 (KDZ, 5); AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 48; DSKS I, 69, št. 56; 108s, št. 87 (vsi KDZ, 1); DSKS I, 7s, št. 9; 12ss, št. 13; 54, št. 44 (vsi KDZ, 2).

²⁰³ Imena so iz citiranih pooblastil, instrukcij in drugih deželnozborskih dokumentov ter so se večinoma pojavljala po letu 1507. S tem letom se začne tudi na deželnozborskih obravnava temelječ seznam ... *wer von zeit zu zeit das landtags commissariat bedienet hat*, ki sega vse do leta 1737. Shranjen je v stanovskem arhivu – AS 2, DSK I, šk. 569 (fasc. 318), sn. 4.

so bili komisarji kljub razmeroma jasnemu mandatu monarhične opcije naklonjeni tudi stanovskim kolegom. Živeli so dualizem in v svoji koži združevali kompromis. In kaj je bil deželni zbor drugega kot instrument za iskanje kompromisa med požrešno vladarjevo malho in poskusi izsiljevanja stanov. In kdo bi bil za posrednika primernejši kot človek, ki pozna razmere v deželi in ljudi »nasprotne« strani. Deželnozborna odobritev je odgriznila tudi del njegovega imenja, hkrati pa je z eno roko jedel s komorne mize.

Komisarjem je iz komorne blagajne praviloma pripadalo povračilo potnih stroškov (dnevnic). Ti so bremenili bodisi centralni regiment in *raitcammer* bodisi vicedomske blagajne posameznih dežel.²⁰⁶ Kljub temu se je sem ter tja zgodilo, da komisarji niso (pravočasno) prišli na razpisani zbor, to pa je vodilo do improvizacij z angažiranjem nadomestnih komisarjev.²⁰⁷

(NE)UDELEŽBA NA ZBORU

Ko je deželni zbor razpisan in so komisarji s pooblastilom ter instrukcijo na poti, preverimo odzivnost deželnih stanov. Knez je v razpisu deželnega zbora izrazil pričakovanje, da se bodo povabljeni srečanja z njim oziroma komisarji zanesljivo udeležili. Neposlušnim je obljubil kazen.²⁰⁸ Prihod na zbor ni bil samo pravica deželanov, ampak – poudarili smo že večkrat – bil je njihova dolžnost. Z dedno prisego so obljubili, »da bodo pospeševali koristi deželnega kneza in odvrčali škodo, da bodo zvesti in poslušni.«²⁰⁹ Obljubili so nasvet in pomoč. Prav to pa je knez na deželnem zboru od njih pričakoval.²¹⁰

Poročila o udeležbi na deželnih zbora so skopa. Pogrešamo predvsem prezenčne liste.²¹¹ Knez je pričakoval osebno udeležbo povabljenega deželana²¹² ali pa je takoj dopustil možnost, da povabljeni, če je zadržan, pošlje pooblaščenega zastopnika.²¹³ Samo po sebi se razume, da so iz deželnoknežjih mest (in trgov) pričakovali akreditirane predstavnike. Kljub temu poznamo kar nekaj primerov, da je bil deželni zbor nesklepčen zaradi skromne udeležbe deželanov in mestnih predstavnikov.²¹⁴ Zgodilo se je, da so ljudje na

²⁰⁶ Regesta Imperii XIV, 3/1, 449, št. 11842; Regesta Imperii XIV, 3/2, 941ss, št. 14620, 14623–14625, 14633, Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19937, 19939, 19949, 20006. Stroški so bili večji le, če je bil komisar tujec in je bila pot daljša. Tak znesek se je vrtil med 40 in 100 gld. Zanimiva je določba v dokumentu s konca aprila 1502, s katerim je kralj Maksimilijan I. svojemu svétniku Jakobu Landau »zapisal« celjsko grofijo skupaj z glavarstvom, gradom in mestom Celje ter tamkajšnjim uradom, kar je dotlej imel Andrej Hohenwarter. Med drugim je določeno, naj Landau za ukazano mu službeno pot na dvor ali kamor koli drugam dobi »popotnico« iz Maksimilijanove blagajne, če pa bo obiskoval deželne zборе na Kranjskem, mu ne pripada ne popotnica ne kaka druga »dobava«. Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16396; 4/2, št. 16996.

²⁰⁷ Regesta Imperii XIV, 3/2, 950, št. 14683; 1053, št. 15349; 1090, št. 15510. V zadnjem primeru sta poleg nekaterih komisarjev zamujala tudi kredencial in instrukcija, tako da so koroški stanovi godrnjali in nekateri preprosto odjezdili domov.

²⁰⁸ Landtagsakten I, 15s.

²⁰⁹ Glej npr.: AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 119, 124; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 243.

²¹⁰ Prim. BRUNNER, Land und Herrschaft, 426ss.

²¹¹ Prvi ohranjeni seznam s kranjskega deželnega zbora je iz leta 1543. AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); VILFAN, Struktura stanov, 176s.

²¹² Landtagsakten II, 230, št. 220; BIRK, Verzeichniss VIII, DCXXVII, št. 997; HHStA, Österreichische Akten, Kärnten, K. 14, Fasc. 20a, Wolfsberg 1479–1499, fol. 34v; Regesta Imperii XIV, 3/1, 443, št. 11809; Regesta Imperii XIV, 3/2, 681, št. 13260; DSKS I, 67, št. 54; 80s, št. 63; 113s, št. 92; DSKS II, 208, št. 157; 221s, št. 171.

²¹³ Landtagsakten II, 132, št. 154; CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 524s, št. CLX. V štajerski deželnozborni praksi je iz leta 1494 znan kredencial, ki ga je salzburški nadškof kot prelat, ki ima v deželi posest in v njej ne prebiva, izdal za svoja zastopnika (*reten*) na graškem deželnem zboru. StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1494. Na koroške deželne zборе salzburški in bamberški (nad)škof sploh nista hodila, temveč sta ju zastopala njuna vicedoma iz Brež oziroma Wolfsberga. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 335.

²¹⁴ BIRK, Verzeichniss VI, XLVII, št. 271 (Avstrija, 1441); CHMEL, Regesta Friderici III., 157, št. 1564 (Avstrija, 1443), glej tudi 161s, št. 1607; GUTKAS, Friedrich III., 161 (Avstrija, 1460–61); MDC XI, 206s, št. 516 (Koroška, 1478); Regesta Imperii XIV, 3/2, 1053, št. 15349 (Zg. Avstrija, 1501); DSKS I, 39s, št. 30 (Gre za znani primer, ko so se na kranjskem deželnem zboru oktobra 1510 deželani zbrali in *vast klainer anzall*. Zbora se niso udeležili deželani iz Marke in Metlike. Razlog je bil »proceduralen« – Maksimilijan se je v

zbor prišli, a so ga potem zaradi različnih razlogov še pred koncem zapustili.²¹⁵ Nasprotno se je zgodilo na meddeželnem zboru v Velikovcu leta 1470, ki se je sestal sredi maja in je bil po neuspešnih pogajanjih v začetku junija prekinjen. Friderik III. je 4. junija pisal Štajercu Moricu Stainacherju, ki se prvega »polčasa« ni udeležil, naj se na Vidov dan oglasi v Velikovcu, saj pomembnih odločitev (pomiritve z Andrejem Baumkircherjem) ne želi sprejemati brez navzočnosti in nasveta (štajerskih) deželanov.²¹⁶

Neposlušnim je knez obljubljal kazen. Preberemo lahko tudi, naj bi neposlušne deželane kaznovali *nach rat der gehorsamen*,²¹⁷ vendar nam ni znan niti en primer konkretne kaznovanja.²¹⁸ Na obnašanje deželanov skušajmo pogledati z njihovimi očmi. Pot na deželni zbor je vzela nekaj časa. Kranjska sicer ni bila kdo ve kako velika dežela, pa je kak gospod Črnomaljski okrog sto kilometrov do Ljubljane v najboljšem primeru prejezdil v dveh napornih dneh.²¹⁹ S podobno ali še večjo razdaljo je moral računati deželan iz habsburške Istre ali s Krasa. Če prištejemo pot domov in nekajdnevno zborovanje, je en zbor (brez nepričakovanih zamud na poti) v povprečju vzel teden dni. Teden, ko ni bilo mogoče upravljati gospodstva. Pa ne le to. Pot je bila povezana s stroški (prenočišča, hrane in vina za deželana in morebitno spremstvo; sena, ovsna in vode za konje ...), ki so praznili njegovo mošnjo, saj ne knez ne stanovi niso odobraval dnevnice ali krili potnih stroškov. Stanovi so pokrili stroške poslanstvom na odborne zборе, mestnim predstavnikom so bili povrnjeni iz mestne blagajne. Enkrat ali dvakrat na leto bi še šlo, a kaj, ko vemo, da so bili deželni zbori lahko sklicani tudi po štirikrat, petkrat in celo šestkrat v letu (1512, 1514 in 1515). Z neudeležbo na deželnem zboru se deželani niso otepali davčne obveze, saj so se gotovo zavedali, da se stanovski davčni roki ni mogoče skriti. Pot v Ljubljano je bila neprivačna zaradi omenjenih stroškov, pri manjših plemičih in mestih pa predvsem zato, ker na rezultat (zlasti sklep o višini davčne odobritve) niso mogli resneje vplivati. Odločilno jedro stanov se je – kot je posrečeno zapisal Vilfan – zožilo na »nekaj večjih davkoplachevalcev«, med katerimi so bili poleg v deželno politiko vpreženih močnejših plemiških rodbin in prelatov, ki so se v stališčih približevali plemiški večini, le še predstavniki večjih mest (Ljubljane, Kamnika).²²⁰ Manj pomembni deželani so lahko samo upali, da bodo večji davkoplachevalci delali v dobro vseh, da bodo »izpogajali« čim nižjo vsoto, v katero bodo tako ali tako prispevali vsi. Upali pa so lahko tudi za domačo mizo. Knezova *ernstliche maynung* in zagrožena kazen jih pri tem očitno nista preveč skrbeli. Po drugi strani je bilo knezu pomembno, da so stanovi želeni denar odobrili. Število zbranih deželanov je bilo zato razmeroma nepomembno, da je bil le zbor sklepčen. Ocenjujemo, da se je klasičnih kranjskih deželnih zborov – na poklonitvenih je bila udeležba gotovo precej višja – udeleževala približno polovica vseh upravičencev oziroma obveznikov. Realno gledano je bilo teh ob koncu 15. in v 16. stoletju od 90 do 120,²²¹ po posrednih dokazih sodeč pa se je kranjskega zbora v začetku 16. stoletja (leta 1507 in 1515) udeležilo 52 oziroma 43 plemiških oseb.²²² Ko se je leta 1543

---

razpisu zbora obračal samo na stanove (ožje) Kranjske, ne pa tudi na stanove iz nekdanjih goriških, zdaj priključenih gospodstev Dolenjske in Bele krajine. Ker je večina deželanov manjkala, zbrani niso želeli odločati o deželnoknežjih zahtevah in zbor se je razšel brez rezultatov. Edini rezultat je bil, da knez v kasnejših sklicih ni več pozabil omeniti *unterm landschaftn.*). O slabi udeležbi je bil govor tudi na zboru junija 1514 (DSKS I, 109s, št. 88), vendar kaže, da se zbor zato ni razbil.

²¹⁵ CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 524s, št. CLX; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1089s, št. 15510.

²¹⁶ StLA, AUR, Nr. 7322a, 1470 junij 4., Velikovec (prepis); glej tudi v seznamu zborovanj navedene reference.

²¹⁷ CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 524s, št. CLX.

²¹⁸ Glej tudi: DSKS I, XIII; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 186.

²¹⁹ Računamo, da je jezdec zmožal od 50 do 60 km na dan. Prim. KOSI, Potujoči srednji vek, 137.

²²⁰ VILFAN, Struktura stanov, 177s; MELL, Grundriß, 335ss; WIESFLECKER, Entwicklung, 20.

²²¹ Glej AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); šk. 432 (fasc. 290a/1), 959ss; VILFAN, Struktura stanov, 176s; NARED, Sezname, 324ss.

²²² NARED, Sezname, 327; glej še: KOŠIR, Die krainischen Landstände, 134; KOŠIR, Stanovska uprava, 27, 38; SCHOLZ, Ständefreiheit, 42.

zboru udeležilo samo 25 ljudi, so navzoči razglasili nesklepčnost.²²³ V tisti polovici, ki se zborov ni (redno) udeleževala, je iskati predvsem od Ljubljane bolj oddaljene deželane ter tiste, ki so bili zdoma na odbornih zborih, v drugih stanovskih ali deželnoknežjih odposlanstvih, v vojaških postojankah itd.

Na meddeželne zборе – vsi so bili zunaj Kranjske, največ v Gradcu in Mariboru, po dva tudi v Wolfsbergu in Velikovcu – se je, razumljivo, odpravilo še manj Kranjcev. Unrest nas seznanja s tem, da se je meddeželnega zboru v Št. Vidu aprila 1470 udeležilo 6 Kranjcev (ljubljski škof Žiga Lamberg, Jurij Kraig, Andrej Hohenwarter in njegov brat, Ludvik Apfaltrer ter en Gallenberger).²²⁴ Čeprav je verjetno, da kronist ni (pre)poznal vseh Kranjcev, se ne zdi verjetno, da bi se meddeželnih zborov udeleževalo večje število deželanov, razen seveda iz dežele, ki je zbor gostila. Primer graškega meddeželnega zboru s konca leta 1478 nas zato ne sme presenetiti. Friderik ga je sklical za 22. september, a je bil v resnici šele novembra. Takrat so se Štajerci zbrali *in trefflicher anzall*, Korošci in Kranjci pa so prišli *in klainer anzall* ter niso hoteli prevzeti odgovornosti in sklepati v imenu vseh stanov svojih dežel. Meddeželni zbor se je tako izrodil v štajerski deželni zbor in cesar je bil prisiljen za konec decembra sklicati še zboru v Št. Vidu in Ljubljani.²²⁵ Slabo obiskan je bil tudi samovoljno sklicani meddeželni zbor v Lipnici (oktober 1462).²²⁶

Stvar »politične kulture« in stanovske etike je najbrž bila, da se je tisti, ki se zborovanja ni mogel udeležiti, opravičil knezu in predvsem stanovskim kolegom. Gospoda iz Muraua, brata Rudolf in Ahac Liechtensteinska, bi se po njunih besedah rada udeležila graškega deželnega zboru (31. 10. 1511), a tega *durich eehaffter not, namblich swachait halben vnsers leibs* nista bila sposobna in sta deželane prosila za opravičilo.²²⁷ Slabih pet let mlajše je podobno opravičilo bolnega štajerskega deželnega upravitelja Andreja Spangsteina,²²⁸ najstarejša ohranjena opravičila kranjskih deželanov pa so iz prvih let po Maksimilijanovi smrti. 27. junija 1520 je stanovskim *gospodom in prijateljem* pisal goriški glavar in nekdanji kranjski vicedom Jurij Eck. Na (poklonitveni) deželni zbor, ki so ga za začetek julija sklicali v avstrijskem regimentu zbrani namestniki in regenti, bi kot *gehorsamer* rad prišel, a mu je to onemogočala *swachait meins laibs*. Zato se je opravičil in sporočil, da bo spoštoval sklepe deželnih stanov in jih kot poslušen deželan po svojih močeh pomagal izpolniti.²²⁹ 10. marca 1521 je deželnemu glavarju pisal stiški opat Urban in ga prosil, naj ga zaradi bolezni opraviči deželnoknežjim komisarjem in zbranim deželanom. Tudi on je obljubljal, da se bo držal dogovorov, ki jih bodo stanovi sprejeli na zboru.²³⁰ Istega zboru se ni mogel udeležiti Gašper Herbst, gospod v Ložu in glavar v Celju. V pismu deželnemu glavarju je pojasnil, da zaradi nujnih opravkov po cesarjevem naročilu ne more osebno priti na razpisani zbor. Glavar naj ga opraviči pred stanovi. Najavil je, da bo na zbor s potrebnim pooblastilom poslal svojega oskrbnika v Ložu. Glavarja je še prosil, naj zaradi navedenih razlogov prestavi (podaljša) sodni narok z Apfaltrjem, ki je bil razpisan za sredo po deželnem zboru.²³¹ Podobna opravičila so bila brez dvoma nekaj vsakdanjega tudi v desetletjih predtem, vendar se v stanovskem arhivu niso ohranila.

²²³ AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); VILFAN, Struktura stanov, 176s.

²²⁴ UNREST, Österreichische Chronik, 29.

²²⁵ Landtagsakten II, 175ss, zlasti št. 189; MDC XI, 205, št. 511; KRONES, Vorarbeiten (1865), 101, 148/46; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 december, Gradec; CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 885, št. MCLXV.

²²⁶ KRONES, Quellenmäßige Beiträge, 33, št. III; glej še MELL, Grundriß, 142.

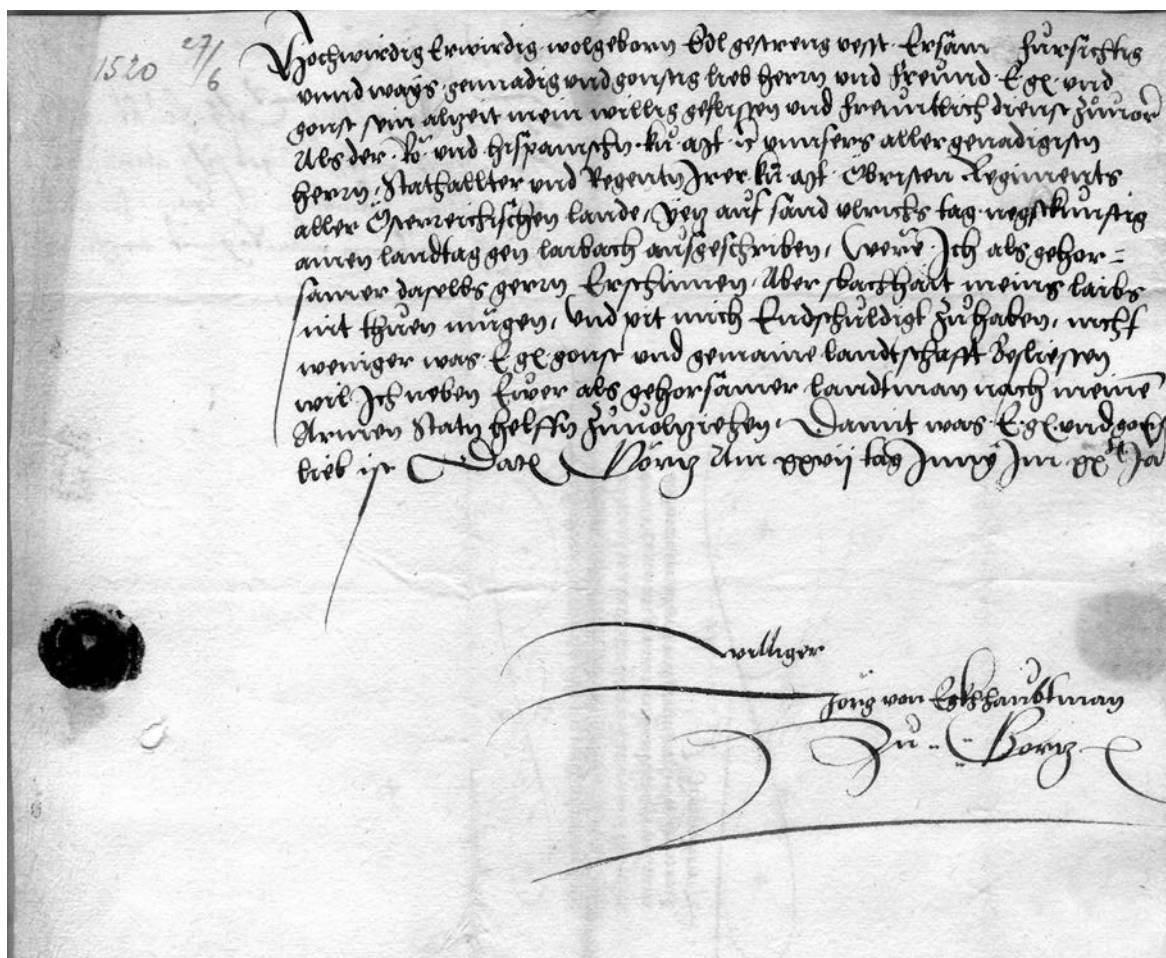
²²⁷ StLA, Laa. A., Antiquum, III., K. 165, H. 541, leto 1511; KRONES, Vorarbeiten (1869), 85, št. 51.

²²⁸ Prav tam, leto 1516 oz. 90, št. 61.

²²⁹ AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 93s.

²³⁰ Prav tam, 121s; šk. 850, Registraturs Protocoll von Anno 1521–1530, fol. 7.

²³¹ Prav tam, 141s oz. fol. 7.

Slika 26: Opravičilo Jurija Ecka, ker zaradi šibkega zdravja poleti 1520 ni mogel priti na deželni zbor. AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), str. 93.

POTEK IN VSEBINA POGAJANJ

Knez je komisarjem za deželni zbor poleg pooblastila izročil instrukcijo (*instruction*) – navodilo, kaj naj stanovom na zboru sporočijo, kaj od njih zahtevajo, v kakšne ponudbe smejo privoliti, kdaj zbor razpustiti itd. Instrukcija (predvsem v zgodnejšem obdobju je poznano pod imenom *werbung*, omenja se tudi kot *fürtrag*) je bila v večini primerov spisana skupaj s pooblastilom. Gre za interna pogajalska navodila, ki naj ne bi prišla v roke stanovom, ampak naj bi bila predvsem oporne točke deželnoknežjim pogajalcem. Instrukcije so zato v stanovskih arhivih le redko ohranjene v originalu, saj naj bi komisarji njeno vsebino na zboru le ustno predstavili. Kljub temu je v kranjskem stanovskem arhivu precej prepisov instrukcij, ki so tja prišle prek deželnega glavarja ali kakega »domačega« komisarja. Pomembnejši deželani so se z instrukcijo pogosto seznanili, še preden so jih komisarji uradno seznanili z njeno vsebino. To je stanovom olajšalo pripravo odgovora in skrajšalo čas pogajanj. Iz Friderikovega časa se je ohranilo le nekaj instrukcij (za Kranjsko), te pa so razmeroma kratke.²³² V Maksimilijanovem času so bile

²³² Glej: UB Graz, Hs. 1748, fol. 8v–9r; Landtagsakten II, 57s, št. 118; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 32, št. II; KRONES, Vorarbeiten (1865), 86, št. 128/26; CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 885, št. MCLXV; AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 65 (1478 december, Gradec); CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 380ss, št. CLXV; 393ss, št. CLXIX – *werbung und instruction* iz začetka

bolj razdelane; to kaže na razmah deželnozborskih pogajalskih prijemov. Instrukcija je po vsebinski plati osrednji deželnozborski dokument, na katerega se navezujejo drugi spisi. V Maksimilijanovem času je ponujala predstavitev vladarjevega delovanja na politično-upravnem in vojaškem področju, njegove načrte za prihodnost ter seveda predlog (propozicijo), kako in v kolikšni meri naj bi mu stanovi pri tem pomagali.²³³

Ko so komisarji stopili pred stanove, so se legitimirali s predajo (in morda javnim branjem) kredenčnega pisma ter zbrane pozdravili v knezovem imenu in jim zaželeli vse dobro. Instrukcija jim je nadaljnje ravnanje narekovala po korakih (*Von erst zusagen/Anfänglich sullen ... Darnach zusagen (zuerkennen geben, erzellen, anzuzaiigen) ... Und nachdem ... Darauf ... Dan ... Item ... Ferrer ... Weiter ...*). V instrukciji zvemo, kaj naj komisarji obljubijo, če bi stanovi že »v prvo« ustregli knezovim zahtevam, prav tako vsebuje »rezervne scenarije«. Ko je bila deželnozborska praksa že utečena, so skušali predvideti reakcijo stanov in njihove (proti)zahteve. Navodila za odborne zборе so bila podobna, le da so posebno pozornost namenjala stanovom posameznih dežel in predvidevala, po kakšnem ključu bo pričakovana odobritev razdeljena med dežele; bila so skratka bolj »globalna«. Komisarjem je bilo včasih zelo jasno povedano, do kdaj morajo vztrajati na zboru in kakšen rezultat je še sprejemljiv. Za pogajanja z notranjeavstrijskimi stanovi konec leta 1494 v Mariboru je bilo šestim komisarjem denimo naročeno, naj kot uslugo za izgon judov zahtevajo 100.000 gld., v najslabšem primeru 70.000 gld. Za 10.000 bi lahko potem še popustili, manj kot 60.000 pa naj ne bi sprejeli.²³⁴ O odgovoru stanov oziroma poteku pogajanj so morali sproti poročati na dvor, še posebej, če ni šlo gladko. Knez jim je lahko med zborom poslal dodatne instrukcije. Kolikor ni bila instrukcija (in pooblastilo) komisarjem vročena že pred odhodom na zbor, jo je tja dostavil poseben sel, ki je za to prejel ustrezno plačilo. Kljub temu se je zgodilo, da sta dokumenta na zbor zamujala, to pa je komisarje postavljalo v neroden položaj ter zbrane stanove po nepotrebem stalo časa in denarja.²³⁵

Korenine deželnih zborov poganjajo iz knezove stiske ter iz nasveta in pomoči, ki so ju deželani knezu dolžni nuditi. Deželni zbori so bili priložnost za pogajanja. Na njih pa se niso pogajali o tem, ali knezu pomagati ali ne, temveč o obsegu (stopnji) stiske ter obliki in »obsegu« nasveta in pomoči.²³⁶ Podrobneje se vsebine instrukcij ne moremo lotiti, saj je to tema za samostojno razpravo. Tu nas zanimajo predvsem kot preostanek, ki nam razkriva pomemben del deželnozborskega postopka, in kot osrednji vir za spoznavanje vsebin, ki so deželne in meddeželne zборе zaposlovale. Ker namreč teme zborov v individualnih vabilih oziroma razpisih zborov in v komisarskih kredencialih navadno niso bile konkretnije napovedane, se lahko z vsebino deželnozborskih debat seznanimo predvsem na podlagi instrukcij.

Vsebinsko, teme oziroma vzrok tistih deželnih, meddeželnih in odbornih zborov do za-

marca 1480 je najstarejša ohranjena instrukcija za kranjski deželni zbor (8. marca); sestavil jo je cesarjev protonotar in svétnik Tomaž iz Celja (Prelokar); glej SEUFFERT, *Drei Register*, 39ss. Dirigirala je ravnanje Sigmunda Sebracha, Viljema Turjaškega in Bertolda Magerja. Da je bila ista instrukcija namenjena tako za kranjski kot koroški deželni zbor (2. marca), ni nič posebnega, saj so se instrukcije za habsburške dežele pogosto v celoti ali vsaj bistvenih delih prekrivale.

²³³ Landtagsakten I, 19; DSKS I, XIII. Ohranjene instrukcije (prepisi) za kranjske zборе in odborne zборе s kranjskimi predstavniki so objavljene v obeh zvezkih deželnozborskih spisov kranjskih stanov – DSKS I, 8ss, št. 11, 13; 34ss, št. 29, 31 (original), 34; 49ss, št. 41; 58ss, št. 50; 64ss, št. 53, 55; 72ss, št. 59; 81ss, št. 64 (original); 90ss, št. 72; 103s, št. 82; 111, št. 90; 116ss, št. 95; 143s, št. 111; 151ss, št. 119; 161ss, št. 124; DSKS II, 178ss, št. 133 (original), 136; 189s, št. 140 (original); 197s, št. 144; 209ss, št. 159; glej tudi: *Regesta Imperii XIV*, 3/1, 164ss, št. 9866; 369ss, št. 11257s; 490, št. 12230; *Regesta Imperii XIV*, 4/1, št. 16848, 17412, 17412a; CHMEL, *Urkunden*, 329ss, št. CCXXXIX.

²³⁴ *Regesta Imperii XIV*, 1/1–2, 389, št. 3133.

²³⁵ *Regesta Imperii XIV*, 2/1, 31, št. 3864; *Regesta Imperii XIV*, 3/1, 172, št. 9905; *Regesta Imperii XIV*, 3/2, 1043, št. 15261s; 1089, št. 15510.

²³⁶ O tem več BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 326ss.

četka leta 1519, za katere imamo potrebne podatke, povzemamo v teh vrsticah.²³⁷ Največ, 31 zborov, je bilo sklicanih zaradi odobritve izrednih davkov ali pomoči v vojaki (konjenikih, najemnikih). Sedemindvajsetkrat so se kranjski stanovi udeležili zborov, ki so obravnavali beneško nevarnost (predvsem v času avstrijsko-beneške vojne 1508–1516), petindvajsetkrat turško nevarnost, vpade in obrambo pred njimi. Okrog 15 zborov so zaposlovali splošni obrambni ukrepi, snovanje obrambnih redov in zagotavljanje potrebne meddeželne pomoči ter različne stanovske pritožbe. Precej aktualne, zlasti v krajših časovnih intervalih, so bile te teme: sovražnosti in vojne z Madžari, uporno plemstvo (fajda Andreja Baumkircherja), zadušitev kmečkega upora (1515), pustošenja najemniških band, vzpostavitev (zagotavljanje) deželnega miru in volitve odborov za odborne zборе. Posamezne zборе so zaposlovali še husitske vojne, vojna s Korvinom, vojna s Švicarji, izgon judov, nemiri v deželi, kršenje grajskega regala ipd.

Knez je pričakoval pisni odgovor stanov. Tega so stanovi predali komisarjem, ko so jim bile knezove zahteve uradno predstavljene, čeprav je verjetno, da je osnutek že prej pripravil poseben odbor, ki je poznal vsebino instrukcije. Stanovski odgovor (*antwort / antwort*) je bil le izjemoma že sklep deželnega zbora. Odgovor je bil pogajalski dokument, antipol instrukciji, in se je navadno držal istih vsebinskih točk. Stanovi so se v njem knezu zahvalili za poročilo o položaju in pohvalili njegova prizadevanja, potem pa povedali, kako in v kolikšni meri so mu pripravljene pri tem pomagati. Ker so vnaprej vedeli, da knez (komisarji) z odgovorom najbrž ne bo preveč zadovoljen, so vanj vključili tarnanje o nenehnih vojaških spopadih, vedno novih davkih, roparskih Turkih, ki so požigali polja in vasi, ubijali ljudi in jih vlačili v ujetništvo, o slabih letinah, upornih kmetih, potresih, onemogočeno trgovino itd. Izgovarjali so se na plačilno nesposobnost. Zahtevanega pač naj ne bi mogli dati, čeprav bi po zmožnostih radi pomagali. Posebej so bili občutljivi na to, da bo njihovo breme sorazmerno z bremenom sosednjih dežel. Sprejem propozicije so znali pogojevati z reševanjem stanovskih pritožb, ki so jih predložili bodisi na zboru bodisi na dvoru ob pomoči posebnih poslanstev.²³⁸ Originalni oziroma končni odgovor so komisarji posredovali knezu, osnutek – včasih zelo stenografski – ali prepis pa je obležal v stanovskem arhivu.²³⁹

Deželni stanovi so v odgovoru predstavili svoja pogajalska izhodišča. Če ta knezovim komisarjem niso ustrezala, so odgovor zavrnil in začel se je pogajalski ples, ki je praviloma potekal pisno. Na stanovski odgovor so komisarji pripravili repliko, nekakšno novo ponudbo, in krog se je lahko zavrtel do triplike, kvadrilike itd. V obravnavanem času je navadno že prva replika stanove streznila do te mere, da so privolili v pomoč, s katero so bili zadovoljni tudi komisarji. Kranjci so vedno znova poudarjali, da bo njihov prispevek koristen le, če se bosta primerno izkazali še Štajerska in Koroška.²⁴⁰ Kadar so stanovi na (odbornem) zboru ali neposredno na dvoru predstavili pritožbe in jih je knez (Maksimilijan) zavrnil ali nezadovoljivo rešil, je bil postopek podoben, le da je šel v nasprotno smer – replike so podajali stanovi, knez oziroma njegovi pooblaščenca pa odgovore.²⁴¹ Tudi stanovi so svoje odposlance na odborni zbor ali dvor – tam so bodisi

²³⁷ Upoštevamo vse evidentirane vrste stanovskih zborovanj razen dednih poklonitev in pregledov deželne vojske. Za marsikateri zbor sploh ni podatkov te vrste. Prav tako moramo upoštevati, da je lahko en zbor obravnaval več tem.

²³⁸ DSKS I, XIVs; Landtagsakten I, 19s; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20936 (točka 7).

²³⁹ Regesta Imperii XIV, 3/1, 498, št. 12300; DSKS I, 14ss, št. 13; 37ss, št. 30, 32; 44s, št. 36; 55s, št. 46; 69ss, št. 57; 77ss, št. 62; 83ss, št. 65, 69, 73; 105s, št. 83; 109s, št. 88; 112s, št. 91; 122ss, št. 98; 140ss, št. 108s, 115; 156ss, št. 121, 123; 164ss, št. 126s; DSKS II, 180s, št. 134; 184ss, št. 137; 191, št. 141; 200, št. 146; 212s, št. 160. Glej še: Regesta Imperii XIV, 3/1, 202, št. 10123; 371, št. 11258; Regesta Imperii XIV, 3/2, 950, št. 14683s; 1083, št. 15501.

²⁴⁰ DSKS I, XV, 106, št. 84; Regesta Imperii XIV, 3/2, 1089s, št. 15510.

²⁴¹ DSKS I, XV, 63s, št. 52; 132ss, št. 102ss; DSKS II, 201ss, št. 148s; 216s, št. 166.

osebno predstavili odgovor na deželnoknežjo propozicijo bodisi prenesli stanovske pri-
tožbe ali poročila o stanju v deželi – oborožili z instrukcijami.²⁴²

Deželnozborni sklep je bil *ordnung, so die lanndtschafft ... mit vnsers gnädigen herren des Römischen künigs raten vnd lanndpoten ... gemacht haben* ali *vertrag und beschluss, so Ro: ku: Mt: rätthe und regenten mit gemainer landtschafft ... gemacht und beschlossen haben*.²⁴³ Deželnozborni sklep (*beschluss*) ali odlok (*abschid*) je povzemal doseženi sporazum med komisarji in stanovi, vendar je vso pravno veljavo dobil šele z ratifikacijo deželnega kneza. V posameznih točkah je našteval višino in obliko odobrene pomoči ter druge sprejete sklepe, marsikdaj so bili v njem predvideni ukrepi za izvedbo odobritve oziroma drugih sklepov: imenovani so bili davčni prejemniki, ad hoc odbori, vojaški poveljniki, četrti stotniki (mojstri), določene obveznosti deželnih prebivalcev in merila repartitije odobrenih bremen. Sem in tja spominjajo na davčne sezname. S potrditvijo deželnozbornega sklepa in izstavitvijo zaščitnega pisma je bil vedno znova obnovljen pogodbeni odnos dveh pogajajočih se partnerjev.²⁴⁴

Iz 15. stoletja je le nekaj deželnozbornih sklepov, ki so jih na meddeželnih zborih sooblikovali tudi kranjski stanovi. Mednje lahko štejemo radgonske sklepe iz maja 1446,²⁴⁵ sklepe meddeželnih zborov v Lipnici (1462),²⁴⁶ Velikovcu (1470)²⁴⁷ in Mariboru (1475).²⁴⁸ Nekaj več jih je z deželnih²⁴⁹ in odbornih²⁵⁰ zborov prvega in predvsem drugega desetletja 16. stoletja. V stanovskih arhivih lahko najdemo osnutke sklepov (tudi z imenom *erledigt ratschleg*); več je nedatiranih in fragmentarnih, saj je bil čistopis (izvirnik) posredovan deželnemu knezu.

Deželnemu zboru je v večini avstrijskih dežel predsedoval deželni maršal ali deželni glavar, praviloma član gosposkega stanu.²⁵¹ V notranjeavstrijskem trojčku je bila izjema Koroška, ki v drugi polovici 15. stoletja sploh ni imela deželnega glavarja in je njegove posle opravljal deželni upravitelj. Ta je takrat sam predsedoval dvorni veči oziroma ograjnemu sodišču ter deželnemu zboru. Po letu 1493 je to funkcijo spet prevzel glavar, za njim pa kmalu stanovski grajski grof, gradiščan (Burggraf).²⁵² Na Štajerskem je bil maršal vodja deželno stanovskega plemstva in stanov nasploh ter je že v 15. stoletju vodil deželnozborna zasedanja.²⁵³ Čeprav v pregledanih kranjskih virih do začetka 16. stoletja nismo našli konkretnih namigov, je nadvse verjetno, da je tudi kranjske deželne zборе vodil maršal. Od začetka leta 1463 je funkcija dednih maršalov na Kranjskem in v (Slovenski) Marki pripadala Turjačanom.²⁵⁴ Maršal je vodil razpravo na deželnem zboru in v imenu stanov podal odgovor na propozicijo. Preštel je glasove deželanov in na osnovi teh sprejel sklep. Pozneje je poleg deželnega glavarja ali predsednika urada

²⁴² DSKS I, 45ss, št. 38; 149ss, št. 117; DSKS II, 171ss, št. 130; 187s, št. 138; 223ss, št. 173, 176.

²⁴³ SEUFFERT, Drei Register, 80.

²⁴⁴ Prim. prav tam, 80ss.

²⁴⁵ Landtagsakten I, 115ss, št. 50ss; glej tudi v seznamu zborovanj navedene vire.

²⁴⁶ UB Graz, Hs. 1748, fol. 54, 120ss; StLA, Hs. II/14, fol. 165v–169r; Landtagsakten II, 60ss, št. 120s; KRONES, Vorarbeiten (1865), 87ss; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 34ss, št. Vs.

²⁴⁷ MDC XI, 168ss, št. 422; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 399ss, št. 210; KRONES, Vorarbeiten (1869), 68s, št. 16.

²⁴⁸ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539; Landtagsakten II, 149ss, št. 166; KRONES, Vorarbeiten (1869), 69ss, št. 19.

²⁴⁹ DSKS I, 86s, št. 68; 93s, št. 74; 107, št. 85; 146, št. 114; 154ss, št. 120; 166s, št. 128s.

²⁵⁰ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 540, leto 1502; KRONES, Vorarbeiten (1869), 79s, št. 38; DSKS I, 22ss, št. 24; prim. ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 313ss.

²⁵¹ HASSINGER, Landstände, 1015.

²⁵² WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 173s; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 572s; HASSINGER, Landstände, 1015s.

²⁵³ SITTING, Landstände, 44s, op. 52.

²⁵⁴ Dedni maršalski naslov so januarja 1463 dobili trije bratje iz šumberške veje, ki je konec 16. stoletja izumrla. Glej str. 150, op. 335.

poverjenikov podpisoval deželnozborske akte.²⁵⁵ Teoretično je torej vse jasno, v praksi, ki nam za starejše obdobje žal ni znana, pa je treba upoštevati, da sta bila na prelomu 15. in 16. stoletja kranjska maršala dva šumberška Turjačana (Viljem in Hans), ki sta bila v obdobju 1483–1522 drug za drugim tudi deželna glavarja. Ni dvoma, da sta bila po obeh funkcijah prvaka kranjskih deželnih stanov in bi bilo normalno, da bi jim na zboru predsedovala. Problem je med drugim ta, da sta bila na zborih nekajkrat tudi kot komisarja. Še v Valvasorjevem času je bil deželni maršal (Turjaški) tisti, ki je s privolitvijo deželanov sprejemal nove deželane in vodil vse deželnozborske postopke (sklic, glasovanje, priprava sklepa), v prvi polovici 18. stoletja pa je te pristojnosti dobil deželni glavar.²⁵⁶

Še bolj splošen in negotov je lahko odgovor na vprašanje, v kakšnih formacijah so na deželnih in meddeželnih zborih potekala pogajanja, posvetovanja in glasovanja o sklepih. Glavno vprašanje je, ali so posvetovanja in pogajanja potekala v plenumu ali ločeno po kurijah.²⁵⁷ Pri sklepanju oziroma glasovanju je kmalu prevladalo načelo večine navzočih; tej so se morali potem podrediti tudi tisti, ki za sklep niso glasovali. Kaže, da je bilo v notranjeavstrijskih deželah v navadi skupno glasovanje vseh kurij, to pa ne izključuje možnosti, da so kurije propozicijo obravnavale ločeno. Ne poznamo nobenega vira, ki bi jasno pričal, kako je to potekalo na kranjskih deželnih zborih. Če upoštevamo, da se je na zborih znašlo okoli 50 ljudi, je verjetno, da so vsa opravila potekala skupno in ne ločeno po klopeh. Glasovanje je potekalo po določenem vrstnem redu in je bilo ustno. Člani prvih treh stanov so imeli vsak svoj (virilni) glas, ni pa jasno, kako so na Kranjskem šteli glasove mestnih predstavnikov. Ker verjetno ni bilo ločenega glasovanja po kurijah, smemo zapisati, da je bil glas mestnega predstavnika teoretično enakovreden.²⁵⁸ Na meddeželnih zborih je prevladalo majoritetno načelo, brez dvoma pa je bilo potrebno tudi soglasje vseh sodelujočih dežel. Na odbornih zborih so bili poleg skupnih posvetovanj in pogajanj vseh odborov verjetno pogosto tudi ločeni sestanki odborov posameznih dežel ali deželnih skupin. Pri vrstnem (sedežnem) redu posvetovanja, glasovanja in potrjevanja sprejetih sklepov je nekajkrat prišlo do zapletov.²⁵⁹

Zapisanemu in poglavju o (ne)udeležbi na deželnih zborih dodajmo, da je bila udeležba na deželnem zboru v začetnem obdobju odvisna tudi od politične moči deželnega kneza; to dokazuje zlasti avstrijska stanovska praksa sredi 15. stoletja. Deželani so sprva skušali z neudeležbo na zborih onemogočiti sprejetje in uresničitev sklepov, ki bi obremenili njihovo imetje. Menili so, da so deželnozborski sklepi zavezujoči le za tiste, ki so bili navzoči pri sprejemanju sklepov. Kmalu, najpozneje v drugi polovici 15. stoletja, se je uveljavilo načelo, po katerem so bili k spoštovanju deželnozborskih sklepov zavezani vsi člani deželnih stanov, ne glede na to, ali so bili na zboru navzoči. Zadostovalo je, če je bilo na zboru toliko ljudi, da je bil zbor po lastni presoji sklepčen.²⁶⁰ To je lepo

²⁵⁵ KOŠIR, Stanovska uprava, 38; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 138.

²⁵⁶ VALVASOR, Ehre IX, 10; VILFAN, Ustavna ureditev, 229, 234; KOŠIR, Stanovska uprava, 38; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 138.

²⁵⁷ Z deželnega zbora v tirolskem Sterzingu (1502) je znano, da so stanovi po predstavitvi propozicije oblikovali 16-članski odbor (po štirje člani iz vsakega stanu); ta je skupaj z deželnim maršalom in še enim vitezom razpravljal o deželnoknežjih zahtevah. Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19940a.

²⁵⁸ Glej npr.: MELL, Grundriß, 347ss; HASSINGER, Landstände, 1017s; LUSCHIN, Landstände, 382; VILFAN, Pravna zgodovina, 326; prim. še: VILFAN, Ustavna ureditev, 234s; KOŠIR, Stanovska uprava, 38; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 137s. V Avstriji so bila ločena posvetovanja in glasovanja deželnozborskih klopi pogostejša. Sklepali so z večino glasov po kurijah; te so imele v končni fazi samo en glas, ki ga je v njenem imenu objavil njen predstavnik. Za sprejem skupnega sklepa je bilo potrebno soglasje vseh štirih kurij (stanov). Glej še WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 188.

²⁵⁹ Prim. WUTTE, Rangstreit, 102ss.

²⁶⁰ BRUNNER, Land und Herrschaft, 433s; MELL, Grundriß, 123; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 95; Landtagsakten I, 2s. Ko se je novembra 1478 meddeželnega zbora v Gradcu udeležilo le nekaj predstavnikov koroških in kranjskih stanov, ti niso hoteli odločiti (= sprejeti obveznosti) v imenu stanov in zbor se je zato prekvalificiral v navadni deželni zbor za Štajersko. Glej: AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65; CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 885, št. MCLXV.

vidno že iz sklepov lipniškega meddeželnega zbora 1462, ki so od deželanov zahtevali izpolnitev sprejetih dolžnosti in v nasprotnem primeru celo odrekli pravice, ki so jim šle kot pripadnikom stanov. Njihovo premoženje bo v vsakem primeru obdavčeno, so še zapisali.²⁶¹ Da so se deželani zavedali neizbežnosti deželnozbornim sklepov, potrjujejo prej navedena opravičila zaradi neudeležbe na zboru. V njih so redoma obljube, da bodo spoštovali sprejete sklepe. Pri odbornih zborih je tako ali tako veljalo, da so deželni stanovi z *gewaltom* vnaprej pooblastili svoj odbor za to, da se je lahko skupaj z odbori drugih dežel posvetoval, pogajal in sklepal v imenu cele stanovske korporacije. Ta je priznala in spoštovala vse sprejete sklepe.²⁶²

Ker v zvezi z deželnimi zbori največkrat vemo le za dan (datum), na katerega je bil sklican, lahko trajanje zasedanja le ocenimo. Zbor sicer navadno poimenujemo po dnevu, ko so se deželani prvič zbrali, ko je bil zbor »odprta«.²⁶³ Werunsky ob avstrijskem primeru ugotavlja, da so zbori trajali od nekaj dni do dveh ali celo treh tednov.²⁶⁴ Ljudje so prihajali in odhajali, se pogajali, mešetarili, si jemali čas za razmislek ... Dolgotrajnejši so bili predvsem nekateri meddeželni in odborni zbori; na prvem mestu je innsbruški leta 1518, ki je trajal pet mesecev.

²⁶¹ UB Graz, Hs. 1748, fol. 120ss; StLA, Hs. II/14, fol. 165v–169r; Landtagsakten II, 62, št. 120; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 36s, št. V; KRONES, Vorarbeiten (1865), 88, točka 12.

²⁶² PUTSCHÖGL, Ausschusstage, 433; prim. ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 235, 265.

²⁶³ Prim. SITTIG, Landstände, 47, op. 55.

²⁶⁴ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 188. Deželni zbor v Korneuburgu je konec leta 1465 zasedal *cwischen sand Andres tag vnd weinnachten*, torej vsaj tri tedne. BACHMANN, Briefe, 597ss, št. 498; podobno CHMEL, Regesta Friderici III., 161s, št. 1607.

SAMOVOLJNA SREČANJA STANOV

Sklicevanje deželnih, meddeželnih in odbornih zborov je bilo ekskluzivna pravica deželnega kneza. Ta je, razumljivo, nasprotoval vsem stanovskim zborovanjem, ki so bila sklicana brez njegove vednosti ali njegovi izrecni prepovedi navkljub. Sem ne štejemo rednih sodnih zborovanj avtonomne plemiške korporacije, pa tudi poznejših sestankov stanovskih odborov. Od druge četrtine 16. stoletja naprej so se namreč stanovski odbori zbirali na različnih posvetovalnih sestankih, ki po udeležbi deželanov skoraj niso zao-stajali za deželnimi zbori. Razlog za toleriranje tovrstnih od deželnega kneza neodvisnih zborovanj je v tem, da niso imela poglobitnega elementa deželnega zbora, to je pravice do odobravanja davkov.²⁶⁵ Pri deželnih in meddeželnih zborih v tem smislu ni bilo dileme. In izjeme so bile redke. Med »legitimne« izjeme sodi ravnanje neposredno po smrti Maksimilijana I. Kranjski glavar Hans Turjaški je namreč takoj, ko je izvedel za cesarjevo smrt, sklical deželnoknežje deželne svétnike in nekatere bližnje deželane, tako da so se pri njem sestali že pet dni po Maksimilijanovi smrti, tj. 17. 1. 1519. Skupaj z njimi je sklenil razpisati deželni zbor, ki bi razpravljal o obrambi in poklonitvi cesarjevim naslednikom. Zbor je glavar sklical za 29. januar. Odmik od dotedanje prakse je bil v tem, da zbora v knezovi »odsotnosti« ni sklical regiment, ki je imel na papirju vso oblast, ampak glavar sam. Podobno je bilo takrat z odbornimi zbori v Brucku na Muri, ki so jih stanovi sklicali z utemeljitvijo, da so v obdobju medvladja do nastopa novega deželnega kneza sami poklicani k izvrševanju oblasti.²⁶⁶

Samovoljni deželni zbori so bili izraz odkrite opozicije proti deželnemu knezu ali nezadovoljstva z njegovo pasivnostjo. Prvo se je dogajalo v primeru Friderika III. in avstrijskih stanov, ki so bili med drugim v sporu zaradi varuštva nad Ladislavom Posmrtnikom in pozneje zaradi stanovske podpore Albrehtu VI. V petdesetih letih in posebej med letoma 1459–1462 so si zbori, ki jih ni sklical Friderik, temveč stanovi sami ali Albreht, sledili kot po tekočem traku.²⁶⁷

Samovoljna zborovanja stanov na Kranjskem niso poznana.²⁶⁸ Res pa so se nekateri Kranjci udeležili meddeželnega zbora v Lipnici oktobra 1462, ki so ga sklicali deželani med vojno med Friderikom in Albrehtom za Spodnjo Avstrijo. Bližina vojaških spopadov

²⁶⁵ Prim. KOŠIR, Stanovska uprava, 13.

²⁶⁶ VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 235ss; DSKS I, XIII.

²⁶⁷ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 185; GUTKAS, Friedrich III., 154ss; GUTKAS, Landesfürst und Stände, 233ss; GUTKAS, Mailberger Bund, 51ss. Glej tudi: CHMEL, Materialien I/2, 360ss; BIRK, Verzeichniss VI, CXLVII, št. 1587ss; Landtagsakten II, 38s.

²⁶⁸ Štajerci so za začetek leta 1455 sklenili sami zbornati deželni zbor, potem pa je Friderik reagiral s prepovedjo udeležbe na zboru; ohranjena je prepoved sekavskemu proštu. V njej je med drugim napisal ... *das uns vasst frömbt nymbt und nicht gevullet, nachdem sich nicht geburet, solh oder ander landtag durch die landleut, sunder uns als landesfürsten furczenemen und ze setzen, und das auch von alter also herkomen ist* ... Landtagsakten II, 9, št. 80.

in nasilnih najemniških band je prisilila notranjeavstrijske stanove v ukrepanje za zavarovanje njihovih dežel. Cesar se v danem trenutku ni mogel ukvarjati še z notranjeavstrijskimi stanovi in je razpis meddeželnega zbora Štajerske, Koroške in Kranjske odklonil. Da bi zagotovili deželni mir, so Štajerci za 16. oktober²⁶⁹ sami sklicali (med)deželni zbor. Ob tem so poudarili zvestobo deželnemu knezu. Friderik je zboru nasprotoval in prepovedal udeležbo na njem, vendar ga je nezavidljiv položaj prisilil požreti cmok in v Lipnico poslati komisarje *mit einer besonderer werbung*. Ti so stanovom ponovili cesarjevo stališče glede pravice do sklicevanja deželnih zborov: *Item sy vermelten, auch zum drittemmal, wie unser allergenedigster herr, der römische kaiser, ein hochs verdriessen gen seinen landleuten der dreyr furstentumb Steyr, Kerndten und Krain hiet von der besammung und des landtags wegen, der durch uns hye ze Leybnitz betracht und furgenommen ist, und sein kaiserlich gnad vermaint, das solh handlung, landtäge ze machen, beruefen und auszeschrieben, nicht uns, sunder sein kaiserlich gnad an seiner öberkeit und furstlichen regirung nicht allein verhindert oder geirrt, sunder auch landen und leuten großer schaden daraus entspryngen und ergeen möchten*. Stanovi so odgovorili, da s sklicem zbora niso hoteli prizadeti deželnoknežjih pravic oziroma interesov, temveč je šlo izključno za dobro dežele in s tem tudi deželnega kneza.²⁷⁰

Stanovi treh dežel so za december 1469 načrtovali zborovanje v Voitsbergu. Načrti so dosegli Friderikova ušesa, tako da je na prelate, plemstvo, mesta in trge treh dežel nemudoma naslovil prepovedno pismo. V njem je izrazil ogorčenje, da se take stvari počnejo brez njegove vednosti in proti njegovim željam. Udeležbo na zboru je prepovedal in neposlušnim zagrozil s kaznijo; ob tem je uporabil celo besede deželni sovražniki (*lands veynden*) in upori (*tegen und pünten*). Hkrati je koroškimi stanovom naznanil, da bo sklical deželni zbor in nanj povabil tudi štajerske in kranjske deželane.²⁷¹ Po letu 1469 se stanovi v deželnoknežjo pravico do sklicevanja deželnega zbora niso več vtikali, so pa kneza včasih prosili, naj zbor razpiše.²⁷²

²⁶⁹ Istega dne so začeli cesarja z ožjim spremstvom v dunajskem Hofburgu oblegati Albrehtovi privrženci.

²⁷⁰ UB Graz, Hs. 1748, fol. 8ss, 54, 120ss; StLA, Hs. 28/1, fol. 641ss; Hs. II/14, fol. 165v–169r; Landtagsakten I, 17s; II, 49ss, zlasti št. 116–121; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 29ss; MELL, Grundriß, 129; SIMONITI, Vojaška organizacija, 32s; glej še preostala v seznamu zborovanj navedena mesta.

²⁷¹ UB Graz, Hs. 1748, fol. 202s; StLA, Hs. 816, fol. 42; Landtagsakten I, 17; Landtagsakten II, 119s, št. 146; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 61, št. 32; MELL, Grundriß, 131s.

²⁷² MELL, Grundriß, 132. Ko so koroški deželani štajerske kolege povabili na posvet o protiturški obrambi (marec 1474 v Judenburgu), so poudarili, da se zbirajo na cesarjev ukaz.

STANOVSKI ORGANI IN STANOVSKA UPRAVA

IZHODIŠČA STANOVSKÉ (SAMO)UPRAVE

Dežela (Land) je združevala deželnoknežjo (komorno) in deželnostanovsko sfero (Landschaft). V bistvu je šlo za dve vrsti premoženja in upravljanja, ki sta se nenehno prepletali. Govorimo o stanovsko-monarhičnem dualizmu, pojmu, ki brez razlage res ni čisto nedvoumen in s tem ustrezen, a ga bomo do boljše rešitve uporabljali. V matematičnem jeziku je dežela unija dveh množic, ki se v nemajhnem preseku prekrivata. Dežela je bila organizacijska in upravna enota, upravljali pa so v prvi vrsti premoženje. Za upravo komornega premoženja je bil na deželni ravni odgovoren deželni vicedom, ki ga je po svoji volji imenoval deželni knez. Knezu je vicedom tudi odgovarjal, pod seboj pa je imel aparat deželnoknežjih uradnikov, oskrbnikov, upravnikov, mitničarjev, ki so skrbeli za pobiranje raznovrstnih dajatev, vzdrževanje komorne »infrastrukture« ipd.¹ Da so bili ti uradniki pogosto tudi deželani, smo že večkrat poudarili. V pričujočem poglavju nas omenjeni ne zanimajo, ampak se bomo seznanili z začetki stanovske uprave in organi, ki so bili izključno deželnostanovske narave. Na koncu bo govor še o najvišjih deželnih funkcionarjih, ki so po načinu imenovanja in dvojni odgovornosti utelešali presek deželnoknežje in stanovske sfere.

Do prve četrtine 16. stoletja prave stanovske uprave ni bilo. Vsi dotlej znani stanovski organi (uradniki) so bili »stranski produkt« deželnih zborov in so bili zadolženi le za realizacijo deželnozbornih sklepov. Težišče stanovske uprave je bilo na davčnih in (predvsem v notranjeavstrijskih deželah) vojaško-obrambnih zadevah, ob tem pa se zdi, da je bilo oblikovanje stanovske uprave v organizacijskem smislu odgovor na uvedbo centralnih deželnoknežjih uradov v času Maksimilijana I.² Vsakoletne davčne odobritve na podlagi imenjskih napovedi so zahtevale uradniški aparat, ki ima pregled nad pobiranjem in odvajanjem davkov, ki skrbi za vodenje (ob)računov, arhiviranje pomembnih spisov, obveščanje deželanov. Razvoj stanovske uprave so poleg davkov in razmeroma radikalnih upravnih reform generirali še zunanja nevarnost (turški napadi, beneška vojna), meddeželno sodelovanje (odborni zbori, koordinacija obrambe) in negotovost, ki je zavladovala po Maksimilijanovi smrti. Potrebe so do srede 16. stoletja zgradile razvejeno in piramidasto strukturirano deželnostanovsko upravo. Njen temelj je ostajal deželni zbor kot plenum vseh članov deželnih stanov, ki je edini smel odobravati davke in sprejemati druge najusodnejše odločitve; hkrati je volil člane stanovskih kolegijskih in posamičnih upravnih organov. Posvetovalno in usklajevalno vlogo je prevzemal stanovski odbor v

¹ Več o komorni upravi na Kranjskem BIZJAK, *Ratio facta est, passim*, in ŽONTAR, *Kranjski deželni vicedom*, 279ss.

² O Maksimilijanovih reformah obširneje: WIESFLECKER, *Maximilian I. und die Wormser Reichsreform*, 3ss; WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I./2*, 175ss; *I./3*, 220ss; *I./5*, 205ss; WIESFLECKER, *Maximilian I.*, 303ss; VILFAN, *Pravna zgodovina*, 334ss; NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 284ss; SIMONITI, *Territorialna država*, 32ss.

širši ali ožji sestavi. Vrh uradniške piramide je predstavljal urad stanovskih poverjenikov. Ta je vodil tekoče posle in je bil izvršilni organ tako deželnega zbora kot stanovskih odborov in več. Kot osrednji organ stanovske uprave je predstavljal vez med stanovsko in deželnoknežjo upravo. Na poverjenski urad so bili navezani preostali stanovski uradniki: glavni prejemnik, knjigovodja, sekretarji in drugi nižji uradniki. Vsi naštetih organi so bili avtonomni in knez na njihovo sestavo ter delo praviloma ni mogel vplivati. V upravnem smislu smemo na ravni dežele govoriti o dvotirnosti. Res pa je, da sta se deželnoknežja in stanovska sfera na srednji in nižji stopnji po oblikovanju prave stanovske uprave lahko prepletali, to pa se je v praksi kazalo tako, da je bil isti človek v službi deželnega kneza in stanov hkrati (npr. kot nakladničar in sredstveninski prejemnik).³

---

³ O začetkih stanovske uprave glej: KOŠIR, Stanovski organi, zlasti 50ss, 78ss, 95ss, 116ss, 185ss; KOŠIR, Stanovska uprava, 43ss; SITTIG, Landstände, zlasti 26ss; DINKLAGE, Anfänge, 239ss; MELL, Grundriß, 360ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 166ss; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 105ss.

STANOVSKI ORGANI NA KRANJSKEM

AD HOC ODBORI

Na prelomu 15. in 16. stoletja je bil med kranjskimi stanovskimi organi največkrat omenjen odbor (*ausschuss*). Ločimo tri vrste odborov: a) odbor, ki so ga stanovi imenovali za uresničevanje deželnozborskih sklepov; b) odbor za odborni zbor; c) deželni odbor (veliki oz. širši, srednji, mali oz. ožji) kot zasedanje deželanov.⁴ Prva dva odbora sta bila izvoljena za uresničevanje posameznih deželnozborskih sklepov oziroma za en odborni zbor. Njun namen je bil vnaprej jasno definiran in je bil enkratne narave, zato govorimo o ad hoc odborih; v virih najdemo tudi oznako *verordenter ausschuss – poverjeni, delegirani odbor*.

O odborih za odborne zборе smo že govorili, saj so bili sestavni del deželnozborske prakse na Kranjskem in v drugih habsburških deželah. Odbor je bil delegacija kranjskih deželnih stanov za odborni zbor notranjeavstrijskih, nižjeavstrijskih ali vseh avstrijskih dednih dežel. Člani odbora so bili praviloma izbrani na deželnem zboru in so navadno izhajali iz vseh treh oziroma štirih kurij.⁵ Odbor je pred odhodom na zbor dobil instrukcijo za pogajanja in sklepanja ter posebno pooblastilo (*g(e)walt, gewaltbrief*), s katerim so stanovi pooblastili odbornike za pogajanja in odločanje v imenu cele korporacije. To z drugimi besedami pomeni, da so se z *gewaltom* zavezali, da bodo spoštovali vse odločitve, ki jih bo njihov odbor skupaj s stanovskimi odbori drugih dežel sprejel na odbornem zboru. Sklep odbornega zbora ni bil zato nič manj zavezujoč kot sklep deželnega zbora, čeprav je zanj glasovalo le po nekaj predstavnikov vsake »dežele«. Odbor je bil izvoljen in instrukcija je bila izdana samo za en odborni zbor. Takim odborom so včasih podtaknili še kakšno stanovsko pritožbo, odborniki pa so morali o poteku in uspehu svoje poti gotovo poročati na naslednjem deželnem zboru. Med take odbore štejemo tudi odposlanstva na dvor.⁶

V odborih naj bi bili po možnosti zastopani vsi stanovi, a se to ni vedno zgodilo. V odbor sta bila denimo izvoljena samo dva (plemiča) ali trije člani.⁷ Znana nam je sestava nekaterih odborov iz prvih desetletij 16. stoletja. Kranjske odbore za odborne zборе in

⁴ Prim. KOŠIR, Stanovskimi organi, 56, 98.

⁵ Npr.: AS 1063, ZL, št. 1088, 1510 april 10., Augsburg a); AS 1073, ZR, I-7r, 79ss; StLA, Laa. A., Antiquum, III, Privilegienbuch 3, fol. 24r (... *daß sie* [stanovi petih nižjeavstrijskih dežel na deželnih zborih decembra 1509] *von allen stemden aus inen treffenlich ausschuß machen vnd dieselben zu ir K. Mt. gen Avgspurg ... schicken sullen* ...); DSKS I, 29, št. 28; DSKS II, 190, št. 140.

⁶ PUTSCHÖGL, Ausschusstage, 433; DSKS I, XV; ilustrativno ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 203ss. Nekaj konkretnih omemb (kranjskih) odborov za odborne zборе najdemo v: Regesta Imperii XIV, 3/2, 950, št. 14684, 14686; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16848, 17412; DSKS I, 34ss, št. 29s; 61s, št. 51; 67ss, št. 55, 57; 91, št. 72; 110ss, št. 89–94 (govor je o *landtausschussen*); 120s, št. 96; 127ss, št. 99, 101–104, 107–110; 155, št. 120; DSKS II, 180ss, št. 133–136; 190ss, št. 140, 142–146; 205s, št. 152; 229s, št. 177s. V drugi polovici 16. stoletja so odbore volili tudi na zasedanjih velikega odbora (KOŠIR, Stanovskimi organi, 98).

⁷ Regesta Imperii XIV, 3/2, 950, št. 14684; DSKS I, 14, št. 13; 38, št. 30; 116, št. 94; DSKS II, 229, št. 178.

podobna odposlanstva so denimo sestavljali: Andrej Turjaški in upravitelj Pavel Rasp (Linz, 1500); Jurij Puchhaim, Žiga Mordachs in *eden od mest* (Dunaj, 1510); ljubljanski škof in administrator sekavske škofije Krištof Ravbar, deželni glavar Hans Turjaški, viteza Gašper Lamberger in Ulrik Wernecker ter ljubljanski župan Hans Standinat (Gradec, 1512); bistriški prior Mihael, gospod Hans Črnomaljski, Gregor Lamberger, Hans Scharff in ljubljanski župan Hans Standinat (Innsbruck oz. Bruck na Muri, 1515); Bernard Raunach, Viljem Lamberger z Boštanja, Hans Scharff (Innsbruck oz. Bruck na Muri, 1515); deželni glavar Hans Turjaški, bistriški prior, Gregor Lamberger (kot zamenjava sta bila predvidena Gašper ali Jurij Lamberger), Žiga Mordachs, nekdo od mest (1515); bistriški prior Mihael, Gašper in Gregor Lamberger, Žiga Višnjegorski, Hans Scharff ter Hans Standinat in Hans Hasiber, mestna svētinka v Ljubljani oziroma Kamniku (Velikovec, 1516); kostanjeviški opat Arnold, deželni glavar Hans Turjaški, Bernard Raunach, Ulrik Wernecker, Sigmund Mordachs, ljubljanski mestni svētnik Peter Gaiser in kamniški meščan Jurij Eisenbart (Donauwörth, Wels, Innsbruck, 1517–18); Jurij Schnizenpamer, Jožef Lamberger in Jurij Eisenbart (Wels, 1519?).⁸

Odbor, ki ga je deželni zbor imenoval za uresničevanje določenih sklepov, je imel navadno opraviti s pobiranjem odobrenih davkov. Bil je nestalna institucija z omejenim mandatom in je bil razrešen z izvršitvijo sklepa. Takečasne izvršilne odbore prištevamo k predhodnikom stalnega urada poverjenikov (Verordnetenamt), lahko jih imamo tudi za zasnovo urada glavnega prejemnika.⁹ Prve vesti o odborih kot upravno-tehničnih nestalnih institucijah dajejo že sklepi samovoljnega lipniškega meddeželnega zbora (1462), na katerem so bile dežele (dokaze imamo sicer le za Štajersko) razdeljene na četrti s četrtimi mojstri. Za vsako četrt sta bila izbrana (*geordnent*) po dva deželana, ki naj bi v imenu stanov pobrala odobreni davek. Poleg osmih pobiralcev davkov po četrtih je sklep predvidel še štiri glavarje – prejemnike na deželni ravni; vsi so morali priseči, da bodo delo opravili vestno in brez škode za stanovne in deželo.¹⁰

Kranjskih izvršilnih odborov do Maksimilijanove smrti v spisih praktično ni. Možno je, da se taka institucija skriva v odborih, ki jih omenjajo najstarejši kranjski deželnozborski spisi, pa nimajo narave odbornozborskega odbora. Hkrati nam ni znana konkretna zadolžitev teh odborov, kar nekaj prstov pa kaže na možnost, da gre za zametke kasnejših stalnih odborov kot ožjih posvetovalnih in pogajalskih organov kranjskih deželnih stanov. To so bili še vedno pooblaščenih nestalnih ad hoc odborov, ki pa so se očitno sestajali v Ljubljani in so bili nekoliko številnejši. Podatki kažejo 8 do 12 oseb, ki jim je po vsej verjetnosti predsedoval deželni glavar.¹¹

ZAČETKI STALNIH ODBOROV

Za prave stanovske (deželne) odbore je značilno, da so predstavljali stanovsko korporacijo kot celoto, da so bili pooblaščenih za splošne in ne določene konkretne naloge ter da njihova funkcija časovno ni bila vezana na izvrševanje konkretnih nalog.¹² Odbor, ki je v veliki meri ustrezal naštetim merilom, so Kranjci izvolili kmalu po smrti cesarja Maksimilijana, zadnjega januarja 1519 na deželnem zboru v Ljubljani. Šlo je za 20-članski veliki odbor; hkrati je bil za pomoč deželnemu glavarju izbran še polovico manjši mali odbor. Odbora sta imela stalno sestavo in sta v prelomnem letu glavarju pomagala pri

⁸ Glej op. 6–7 in str. 209, op. 147s.

⁹ KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 161; MELL, Grundriß, 360.

¹⁰ Landtagsakten II, 60ss, št. 120; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 34ss; MELL, Grundriß, 362.

¹¹ Prim.: DSKS I, 8ss, št. 11; 56s, št. 47; 155s, št. 120; 161s, št. 124; DSKS II, 220, št. 169.

¹² MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 111.

vodenju tekočih poslov; delovala sta do srede leta 1520.¹³ Ta praksa se s ponovno utrditvijo deželnoknežje oblasti ni nadaljevala, tako da so v dvajsetih letih 16. stoletja delovali le odbori za odborne zборе. Leta 1530 se je spet pojavil odbor kot posvetovalno telo kranjskega deželnega glavarja in v naslednjem desetletju je delo odborov bolj zaživelo.¹⁴ 13. marca 1531 je bilo na deželnem zboru sklenjeno, da se ob morebitni nujni potrebi (*landsnot*) sestane ožji odbor; tedaj je skupaj z deželnim glavarjem in upraviteljem štel sedem ljudi. Če je šlo za pomembnejšo zadevo oziroma če je bilo na voljo več časa, je glavar lahko sklical veliki (širši) odbor, ki je sestankoval skupaj z ožjim odborom. Veliki odbor je imel v tem primeru 10 članov, tako da bi se skupnega zasedanja lahko udeležilo 16 ljudi (glavar je sedel v obeh sestavih).¹⁵ Odbor je bil tesno povezan z delovanjem deželnega glavarstva in je kot posvetovalno telo med dvema deželnima zboroma predstavljal najpomembnejši stanovski organ, saj je obravnaval večino pomembnih deželnih zadev. To je veljalo do okoli leta 1540, ko je odločilnejšo vlogo dobil urad poverjenikov. Stanovski odbor je zasedal v širši, srednji ali ožji sestavi, poglavitno pa je, da v nobenem primeru ni imel enakih kompetenc kot deželni zbor. Če ne drugega, ni smel odobravati davkov niti spreminjati odločitev, ki jih je sprejel deželni zbor. V širši sestavi je (po letu 1540) navadno štel okoli 20 ljudi (na papirju lahko tudi več, a udeležba nikdar ni bila popolna) in je v povprečju zasedal štirikrat na leto. Ker so se zasedanja odbora na povabilo lahko udeležili tudi preostali deželani, se je število udeležencev marsikdaj približalo številu pravih deželnih zborov. V odboru so bili zastopani vsi štirje stanovi in vsi najpomembnejši deželni uradniki (glavar, upravitelj, upravnik, poverjeniki, prejemnik). Zasedanja je vodil deželni upravnik, predsednik urada poverjenikov ali glavar, člane pa je izvolil deželni zbor.¹⁶

PREJEMNIK(I)

Upravljanje deželnih davkov je bilo nemara najpomembnejše opravilo operativnega dela deželnih stanov. Stanovski interes je imel dve izhodišči: sodelovati pri repartitiji in pobiranju odobrenega davka ter soodločati o porabi le-tega. Uveljavljanje teh interesov, zlasti zadnjega, je bilo do konca 15. stoletja v povojih.¹⁷ Na Štajerskem naj bi že leta 1443 poskušali uveljaviti razdelitev na 22 okrožij s posebnimi pooblaščenci, ki so bili zadolženi za pobiranje odobrenega davka in novačenje vojaškega sklica.¹⁸ Jeseni 1462 so na lipniškem meddeželnem zboru sklenili dežele – verjetno tudi Kranjsko – razdeliti na četrti ter za vsako predvideli po dva deželana kot prejemnika odobrenega davka. Poleg tega naj bi po sklepu imeli še štiri glavarje – prejemnike na deželni ravni, pomembno pa je, da so bili odgovorni stanovom in da so njim tudi prisegli.¹⁹ Čeprav naj bi bil ta model (samo na Štajerskem?) pozneje še nekajkrat uporabljen, nimamo o izvedbi niti enega

¹³ KOŠIR, Stanovski organi, 62, 65s; KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 163; AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 147ss; prim. WUTTE, Zur Geschichte, 30.

¹⁴ Tega leta je bil izvoljen tudi 16-članski ad hoc izvršilni odbor z nalogo *ain anschlag sol machn* – za izvedbo davčne naložitve torej. AS 2, DSK I, šk. 875, Sejni zapisniki I, fol. 18v, 26r. Prepričani smo lahko, da je bil v tridesetih letih tak odbor ustaljena praksa in ne popolna novost. Podobni ad hoc odbori so bili potemtakem običajni že nekaj desetletij predtem, pričakovati je le, da so bili manjši in da so se ukvarjali predvsem z izvrševanjem deželnozbornskih sklepov, zlasti davčnih. Trditve z viri žal ne moremo dokazati.

¹⁵ AS 2, DSK I, šk. 875, fol. 42.

¹⁶ KOŠIR, Stanovski organi, 78ss, 85, 93, 98ss; KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 159ss; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 140ss; KOŠIR, Stanovska uprava, 39ss. Glej tudi prvo knjigo stanovskih sejnih zapisnikov – AS 2, DSK I, šk. 875, npr. fol. 32, 42.

¹⁷ SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 49.

¹⁸ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 107.

¹⁹ Prav tam; Landtagsakten II, 60ss, št. 120; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 34ss; MELL, Grundriß, 362.

poročila.²⁰ Domnevamo, da so odobrene davke do zadnje tretjine 15. stoletja pobirale posebne deželno knežje komisije, v katerih so bili stanovi bolj ko ne le opazovalci.

Drugačno težnjo kaže eden izmed zadnjih sklepov velikovškega meddeželnega zborra (1470). Za pobiranje odobrenega vojnega davka – glavarine (davka na vse deželno prebivalstvo) naj bi deželani angažirali prejemnike (*innemer*); ti bi prisegli stanovom in delali izključno po njihovih navodilih.²¹ Ko pa so notranjeavstrijski stanovi čez pol leta v Gradcu odobrili še en davek za poplačilo Baumkircherja in najemnikov, cesar pa je hkrati naložil splošni davek na komorno posest (navadno duhovščino, mesta, urbarialne podložnike in jude) treh dežel, je Friderik v zvezi s tem odmerjevalcem davka od kranjskih prelatov in plemstva (*unsern getrewn lieben n. den anslahern der preleten und vom adl*) poslal ukaz, iz katerega bi povzeli, da so prej knezov kot stanovski izvršilni organ.²² Še nekaj let pozneje, aprila 1475, je mariborski meddeželni zbor odobril tedenski denarič in imenoval zbiralce (*behalten*) denariča po deželah oziroma deželnih četrtih. Za ožjo Kranjsko sta bila to Gašper Črnomaljski in Jurij Turjaški, za Istro in Kras Jakob Raunacher ter za Slovensko marko in Metliko Oto Semenič. Našteti so morali zbrati denar in ga izročiti Andreju Hohenwarterju s Kolovca in Nikolaju Ravbarju, ki sta v navzočnosti cesarskega svétnika napravila obračun in spisala pobotnico.²³

Ker nobene vojne ni mogoče voditi brez denarja in moštva, kot lahko preberemo v rokopisni štajerski kroniki iz 18. stoletja, so stanovi na meddeželnem zboru v Mariboru aprila 1475 cesarja prosili, da bi smeli vzpostaviti *Landtschaft Casa*. To naj bi po splošnem razumevanju pomenilo stanovsko blagajno (*Landschaftskassa*) in za Štajersko tudi že začetek posebnega prejemnega urada z glavnim prejemnikom na čelu.²⁴ Čeprav naj bi ne imeli razloga dvomiti o točnosti kronistovega poročila, bi bila z nemško-latinsko sintagmo lahko mišljena tudi deželna hiša (*casa*, ae, f. = kočja, bajta, hišica). Res sicer je, da je v nadaljevanju govor o imenjih, kontribuciji, prejemniku in vojaških poveljnikih. In konec koncev je bila stanovska hiša pravi kraj za stanovsko blagajno. Tako to poročilo kot drugi redki deželnozborni viri tega časa izpričujejo težnjo po čim bolj samostojni repartitiji in pobiranju odobrenih davkov. Od sedemdesetih let dalje tako poznamo prejemnike, ki so jih za zbiranje odobrenega davka imenovali na deželnem zboru. Bilo jih je več in so bili navadno iz vseh štirih stanov. Včasih so bili razporejeni po deželnih četrtih, a to ne pomeni, da so davke pobirali na terenu, ampak so davčne zavezance čakali v deželnem glavnem mestu. Zavezancem so izdali pobotnice (*quittung*) in zbrani denar potem za pobotnico predali vicedomu, deželnemu glavarju ali kakemu drugemu knezovemu pooblaščenču. Bili so ad hoc ali poverjeni prejemniki (*ge/verordneter (e) innemer*).²⁵

Kranjskih stanovskih prejemnikov nam viri do začetka 16. stoletja ne dopustijo spoznati. Kar vemo o njih za prvo četrtino tega stoletja, se ne razlikuje od zarisanih okvirjev.²⁶

²⁰ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 107s.

²¹ *Item auf das alles sulle von den lantleuten innemer geor(d)net werden, solich anleg abzunemen, die der lantschaft darzu gesworn sind, solh gelt alein nach rat der landschaft*. SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 399ss, št. 210; MDC XI, 168ss, št. 422.

²² AS 1063, ZL, št. 5832, 1471 januar 13., Gradec; Landtagsakten II, 131ss, št. 155; CHMEL, Regesta Friderici III., 602, št. 6190.

²³ Landtagsakten II, 147ss, št. 166; UNREST, Österreichische Chronik, 50s.

²⁴ KRONES, Vorarbeiten (1865), 100, št. 143/41; MELL, Grundriß, 363, op. 447; 458; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 108s.

²⁵ Glej še: AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 februar 15.; StLA, AUR, Nr. 9948, 1499 november 21., Gradec (prepis); MDC XI, 229, št. 570; Regesta Imperii XIV, 3/2, 804, št. 13830; 819, št. 13904; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16952, 17277; KRONES, Nachträge, 103, št. 58; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 109s; WADL, Geschichte der Juden, 29; SCHÖGGEL - ERNST, Vertreibung der Juden, 308; HASSINGER, Landstände, 1020, 1022.

²⁶ HKA, Gedenkbücher, Nr. 13, fol. 444/411; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18950; AS 2, DSK I, šk. 312 (fasc. 209), sn. 13, 919; šk. 408 (fasc. 281), 6, 8, 10s, 28, 61, 201ss; šk. 848, št. 18, 20, 22, 25, 25a; DSKS I, 37, št. 30; 86, št. 68; 89s, št. 70; 93, št. 74; 107, št. 85; DSKS II, 187, št. 138.

Iz nestalne funkcije stanovskih davčnih prejemnikov se je v drugi četrtini 16. stoletja razvila funkcija stanovskega glavnega prejemnika. Nastavki segajo najmanj v leto 1530. Sredi marca 1530 so se kranjski deželani zbrali na dvorni veči v Ljubljani in imenovali (*verorden*) Jurija Lamberga za prejemnika z letno plačo 200 gld. S plačo, ki naj bi jo dobil na jurjevo, naj bi sam plačal pisarja.²⁷ Kaže, da Lamberger ni bil več le za posamezne davčne naložitve postavljeni prejemnik, ampak začetnik bolj stalnega prejemniškega urada. Kljub temu so bili v drugi polovici tega leta omenjeni še drugi prejemniki (*landschafft einnehmer*) – Pavel Wiener, Krištof Gallenberger in Pankrac Lustaller – ter poleg njih še 5 do 8 predstavnikov stanov, ki naj bi pregledali obračune prejemnikov (*solln mit den einnemern raitn*).²⁸ Stanovski odbor je oktobra 1530 sklenil, da Krištofu Gallenbergeru za preteklo leto pripada plača 100 gld., vsem trem prejemnikom skupaj pa še 30 gld. za knjigovodska opravila.²⁹ Malo pozneje ustanovljeni urad glavnega (generalnega) prejemnika z le enim (glavnim) prejemnikom je skrbel za stanovsko blagajno, v katero so se stekali deželni davki in druga sredstva, ki so jih pobirali stanovi. Glavni prejemnik je bil tesno povezan s poverjeniškim uradom; od njega je dobival zadolžitve. Izplačeval je tudi plače in dnevnice stanovskih uradnikom. Stanovi so prejemnikovo delo regulirali z instrukcijami, od njega pa pričakovali prisego in redno poročanje.³⁰

POVERJENIKI (URAD POVERJENIKOV)

Najpomembnejši stanovski upravni organ je bil urad poverjenikov. Ta kolegijski oblastni organ je skrbel za izvrševanje sklepov deželnega zbora in odbora, za vodenje stanovskih poslov med dvema zboroma ter nadzoroval delovanje preostale stanovske uprave in gospodarstva. Ker iz obdobja do smrti cesarja Maksimilijana o poverjeniškem uradu ni sledu, bomo tu le na kratko povzeli rezultate dosedanjih raziskav. Stanovskih poverjenikov (*verordnete*) oziroma urada poverjenikov (*verordnete amt/stelle*) tako v terminološkem kot vsebinskem pomenu ne smemo enačiti z odborom (*ausschuß*) oziroma odborniki, saj gre za dva ločena organa. Stalni stanovski odbor (v širši ali ožji sestavi) je bil posvetovalno zasedanje deželanov, ki so se ga sicer velikokrat udeleževali tudi poverjeniki, čeprav so bili le izjemoma imenovani za njegove člane.³¹

Predhodniki poverjenikov in njihovega urada so bili ad hoc odbori in delno poverjeni (*verordnete*) prejemniki, ki jih poznamo iz zadnjih desetletij 15. in prvih desetletij 16. stoletja (glej zgoraj).³² Poverjeniki v poznejšem pomenu so se na Kranjskem za dobro leto dni prvič pojavili v prelomnem letu 1519, ko so stanovi poleg velikega in malega odbora imenovali še štiri poverjenike, ki so bili kot svetovalci navzoči pri odločitvah deželnega glavarja. V prelomnem času so skupaj z odboroma odigrali pomembno vlogo, saj so na določen način nadomeščali deželni zbor in vsak dan vodili tekoče deželne posle.³³

²⁷ AS 2, DSK I, š. 875, fol. 4v, 27r.

²⁸ Prav tam, fol. 6v, 18v, 19r, 26v. »Revizorji« so ugotovili, da prejemniki od prejšnjih *raithern* niso dobili nobene davčne knjige niti knjige zaostankov, zato se niso mogli po ničemer zglodovati. Sklenili so, da bodo deželni glavar, upravitelj, stanovski prejemnik Jurij Lamberger, Jošt Werder, predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja in ljubljanski župan čimprej sestavili davčno knjigo (*anschlagbuech*) in knjigo zaostankov.

²⁹ Prav tam, fol. 28v. Omenjen je tudi Braunsberger, ki so mu stanovi kot prejemniku za poltretje leto odobrili 125 gld., torej 50 gld. na leto.

³⁰ Prim. KOŠIR, Stanovska uprava, 113ss. Nedatirani prisežni obrazec za kranjskega generalnega prejemnika v AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, š. 15 (fasc. 21).

³¹ Glej zlasti: KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 159ss; KOŠIR, Stanovski organi, 95s.

³² Prim. še: AS 2, DSK I, š. 408 (fasc. 281), 28; DSKS I, 37, št. 30; 57, št. 48; DSKS II, 197, št. 144; 220, št. 169.

³³ KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 161ss; KOŠIR, Stanovski organi, 62ss; KOŠIR, Stanovska uprava, 51; SEUFFERT, Drei Register, 180ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 45. Za Štajersko MELL, Grundriß, 360ss in SITTIG, Landstände, 148ss mešata pojme

Kot osrednji stanovski izvršilni organ so dobili trajno mesto šele leta 1540, ko je bila zanje izdana prva instrukcija. Poverjeniki so bili izvršilni organ deželnega zbora in odbora, v določeni meri tudi dvorne veče. Opravljali so naloge stanovske vlade, ki je v okviru stanovske avtonomije reševala vsakodnevne zadeve; predvsem so vodili t. i. deželno gospodarstvo. Imeli so pregled nad zbiranjem in odvajanjem davkov, davčnimi zaostanki, nadzor nad uradništvom, predvsem prejemnikom, vodenjem imenjskih in drugih davčnih knjig ter izstavljanjem individualnih davčnih pisem, skupaj s pisarno so vodili stanovsko korespondenco ... Krog njihovih pristojnosti se je širil sorazmerno z razmahom stanovske administracije. Urad poverjenikov je imel 3 do 6 članov (največkrat 4); volil jih je – sprva za enoletni in pozneje štiriletni mandat – deželni zbor. Po letu 1583 so enega izmed poverjenikov izvolili za predsednika urada. Poverjeniki so bili dolgo le člani obeh plemiških klopi, konec 16. stoletja je preboj uspel predstavniku prelato, poverjenik iz mestnih vrst pa je bil redka izjema. O svojem delu so tudi poverjeniki poročali stanovskemu plenumu – deželnemu zboru, njegovi sklepi pa so zamejevali njihovo delo. Kot najvišji organ med zboroma so bil vezni člen med stanovsko in deželnoknežjo upravo. Zaradi narave dela so bili vsaj nekateri poverjeniki vsak dan navzoči v deželni hiši.³⁴

STANOVSKA PISARNA, DEŽELNA HIŠA IN ARHIV

V času Friderika III. stanovi niso imeli svojih pisarn, to pa je poleg uničevalnih požarov eden izmed razlogov za slabo ohranjenost najstarejših stanovskih aktov. Deželnozbornske spise in drugo korespondenco je za stanove navadno pisal deželni pisar.³⁵ Tudi pisarniško delo za kranjske deželne stanove je v prvih dveh desetletjih 16. stoletja opravljal deželni pisar oziroma pisar ljubljanskega ograjnega sodišča Wolfgang Schwär. Na deželnih zborih je zapisoval sklepe in obravnave, po navodilu (nareku) predpostavljenih je odgovarjal na deželnoknežje propozicije. Skrbel je za to, da so deželnozbornski in drugi spisi deželnoknežjega ali stanovskega izvora v izvorniku, prepisu ali konceptu prišli v stanovski arhiv. Poleg deželnega pisarja so kranjske stanovske dokumente pisali deželni glavar (Hans Turjaški), upravitelj in še nekateri drugi.³⁶ Šef deželne (stanovske) pisarne je bil tedaj deželni glavar, ki je razporejal delo, pregledoval in odobral koncepte. Na njegov naslov je prihajala večina stanove zadevajoče korespondence.³⁷

»Pisava ustvari državo; arhiv je dolgoročno pomembnejši od orožarne.« S temi besedami je Ernst Schubert nakazal pomen poznosrednjeveške knežje pisarne, ki je bila »knezovo srce«.³⁸ Arhiv je indiciral zaključek procesa zgraditve rezidence. Vladarjevih listin niso več hranili v prenosnih (potujočih) vrečah, temveč v omarah in »arhivskih« skrinjah. Teh listin v poznem srednjem veku niso obravnavali kot vladarjeve lastnine,

verordenter Ausschuß, Ausschuß in Verordnete.

³⁴ KOŠIR, Stanovski poverjeniki, 163ss; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 136, 143ss; KOŠIR, Stanovski organi, 116ss; KOŠIR, Stanovska uprava, 51, 61.

³⁵ Landtagsakten I, 21, 29. Štajerski stanovi so leta 1494 v graški gosposki ulici kupili hišo, imenovano *canntzley*, ki naj bi jo uporabljali tako deželni knez kot stanovi. Maksimilijan je hišo oprostil vseh (mestnih) davkov in dajatev. Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 92, št. 36.

³⁶ SEUFFERT, Drei Register, 168s, 178ss; DSKS I, XVIII; DSKS II, 220, št. 169. Z deželnim pisarjem Schwärom ne smemo zamejati loškega meščana in cesarjevega svetovalca Wolfganga Schwarza, ki je prav tako napisal nekaj kranjskih deželnozbornskih spisov. Prim. DSKS I, 45ss, št. 38; 77ss, št. 62; 83ss, št. 65; 105s, št. 83; 109s, št. 88. O Schwarzu: ŽONTAR, Ločan Volbenk Schwarz, 25ss; ŠTUKL, Donator Wolfgang Schwarz, 23ss.

³⁷ SEUFFERT, Drei Register, 193s; DSKS I, XII.

³⁸ SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 29, 33.

ampak kot pritlikino dežele, zato so bile pri delitvah dežel že v 14. stoletju ustrezno razdeljene, »arhivi« pa včasih tudi že predmet državnopravnih pogodb.³⁹

Shranjevali so predvsem listine oziroma dokumente, od katerih so pričakovali neposredno korist in (po)moč v ozemeljskih ali pravnih sporih nasploh – kot dokaz pravic. Ta pomen »arhivov« se je v 16. stoletju še povečal, ko se je listinam, kartularjem, listinskim registrom in kopiačnim knjigam v večji meri pridružilo spisovno gradivo, v habsburških deželah predvsem v povezavi z oblikovanjem deželnih stanov. Pri njihovem uradnem poslovanju in korespondenci z deželnim knezom, njegovimi zastopniki ali stanovskimi korporacijami drugih dežel je nastajalo vedno več dokumentov, tako da lahko govorimo o zgodnjenovoveški inflaciji spisovnega gradiva.

Posebej dragocen je tisti del stanovskega arhivskega gradiva, ki je preživel zgodnja uničenja arhivov in vsebuje enkratne podatke za zgodovino »matične« institucije. Daje namreč najzvestejšo sliko nastanka in zgraditve institucije, podobo želja, namenov in ciljev, ki so se s tem povezovali, predvsem pa je zanesljiva priča njenih dejanskih uspehov in vpliva. Zato so raziskave nastanka njenega arhivskega fonda nepogrešljivi del vsake temeljite obravnave institucije same.⁴⁰

Vzpostavitev pravega stanovskega arhiva je bila mogoča šele, ko so imeli stanovi svojo uradno stavbo in ko je bila v stanovskem poslovanju pisarniška praksa v glavnih potezah razvita. Stanovski arhiv v grobem sestavljajo najpomembnejši deželi oziroma stanovom podeljeni privilegiji (deželne svoboščine), ki datirajo nekje bolj drugod manj globoko v srednji vek, ter pozneje nastale deželnozborske obravnave in gradivo stanovske uprave, ki je po obsegu na prvem mestu.⁴¹ Do začetka 16. stoletja so morali stanovi skrbeti le za razmeroma majhno zbirko deželnih privilegijev in drugih za deželo pomembnih listin. Za hrambo so bili zadalženi uglednejši člani deželnih stanov, ki so listine hranili na svojih gradovih.⁴² Šele z oblikovanjem stalne stanovske pisarne se je povečala tudi skrb za spisovno gradivo, ki je nastajalo pri vsakodnevem poslovanju stanovskih upravnih organov. Na Kranjskem je v prvi polovici 16. stoletja za spisovno gradivo deželnih stanov skrbel predvsem deželni pisar, po konstituiranju tudi urad stanovskih poverjenikov. Razen pri deželnih svoboščinah, ki so bile shranjene v posebni skrinji, pa v deželni pisarni ni bilo pretiranega reda. To je bilo pozneje vzrok za uvedbo posebnega uradnika, zadalženega predvsem za urejenost upravnih spisov.⁴³

Omenili smo, da so zasnove stanovskega arhiva povezane s pridobitvijo uradnega sedeža deželnih stanov – deželne hiše. Začetek le-te na Štajerskem je postavljen v leto 1494,⁴⁴ na Koroškem med leti 1574 in 1594,⁴⁵ Kranjci pa naj bi si prvo deželno hišo (Landhaus = lantovž) uredili že leta 1467, kot je leta 1858 trdil Anton Jelovšek in so po njem povzemali vse do danes.⁴⁶ Pogojnik v prejšnjem stavku narekuje Jelovškova napaka. V svojem prispevku je namreč citiral listino, ki ni obstajala, oziroma je zamešal

³⁹ Prav tam, 79. Za ponazoritev navedimo določbo habsburške hišne pogodbe iz leta 1364, s katero si je vojvoda Rudolf IV. kot najstarejši izmed treh sicer formalno enakopravnih bratov zagotovil vodilni položaj. To se je pokazalo tudi v tem, da mu je bila zaupana hramba družinskih privilegijev, listin in dragocenosti. *Der eltiſt under uns sol zu^o unser aller handen gemainlich alle zeit innhaben innemen und behalten unser aller gemeine hantvesten, briefe und klaino^d, die wir gemeinlich nu haben oder hienach gewinnen.* SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 234, št. 117.

⁴⁰ SITTIG, *Landstände*, 19.

⁴¹ Prim.: *Gesamtinventar StLA*, 89; MELL, *Grundriß*, 466.

⁴² Prav tam.

⁴³ KOŠIR, *Urad deželne registrature*, 29. Prim. še *Gesamtinventar StLA*, 90s.

⁴⁴ *Gesamtinventar StLA*, 90 in tu op. 35.

⁴⁵ DEUER, *Landhaus*, 15ss; OGRIS, *Kärntner Landtag*, 263ss. Deželni stanovi Spodnje in Zgornje Avstrije, ki so bili v razvoju stanovske ustave dolgo korak pred notranjeavstrijskimi, so začeli urejati deželni hiši šele leta 1513 (Dunaj) oziroma 1564 (Linz). O tem glej: NIEDERSTÄTTER, *Jahrhundert der Mitte*, 221, 224; BURKERT, *Landesfürst und Stände*, 166s.

⁴⁶ JELLOUSCHEK, *Beiträge*, 61; DIMITZ, *Geschichte Krains I*, 324; LEVEC, *Landhandfesten*, 269; LUSCHIN, *Landstände*, 384; KOŠIR, *Urad deželne registrature*, 29.

akterje dveh različnih kupoprodajnih pogodb, prve iz leta 1467 in druge iz leta 1587.⁴⁷ Jelovšek namreč govori o kupoprodajni pogodbi med Avguštinom Smojkom (*Smoikh*) in kranjskimi deželnimi stanovi, iz katere naj bi bilo vidno, da je prvi drugim za postavitev deželne hiše prodal hišo in domec (voštata) na Novem trgu med hišama kranjskega vicedoma Jurija Raynerja in Martina Pregla za 42 dobrih polnotežnih ogrskih dukatov.⁴⁸ Fabjančič take listine ni našel ne v arhivskem oddelku Narodnega muzeja ne v tedanjem Osrednjem državnem arhivu Slovenije, ki je hranil listine nekdanjega stanovskega arhiva, je pa našel listino z istim datumom, kot ga navaja Jelovšek, le da se vsebina v bistvenih delih ne ujema. V »pravi« listini z dne 16. januarja 1467 je ljubljanski meščan Primož Kuhar (*Primos Khoch*) kranjskemu vicedomu Juriju Raynerju prodal hišo in domec na ljubljanskem Novem trgu med hišama kupca Jurija Raynerja in Martina Pregla za 42 dobrih polnotežnih ogrskih gld. in dukatov.⁴⁹ Torej ni nikjer govora ne o Smojku ne o kranjskih stanovih. Hiša je bila prodana vicedomu, ki je na Novem trgu že imel svojo posest (hišo in dva domca) tik poleg Kuharjeve. To je Rayner od Jurija Črnomaljskega kupil skoraj natanko tri leta prej.⁵⁰ Edina povezava med omenjenima listinama in kranjskimi stanovi je ta, da sta v kronološko serijo listin Arhiva RS sodeč po zaznamkih na registih obe prišli iz stanovskega arhiva.

Fabjančič, po njem pa Milko Kos,⁵¹ je zato menil, da nakup hiš in domcev po vicedomu Raynerju v letih 1464 in 1467 ni uvod v stavbo kranjske deželne hiše, temveč kvečjemu vicedomske palače, če Rayner ni kupoval zase, ampak za svoj urad.⁵² Nimamo torej nobenega zanesljivega dokaza o obstoju kranjske deželne hiše v 15. stoletju.

Kar dve hiši pa so kranjski stanovi zgradili malo pred novembrom leta 1504, ko sta bili predmet listine kralja Maksimilijana I., v kateri je kranjske deželne stanove in njihovi dve novi hiši v Ljubljani oprostil davkov, stražnine in drugih dajatev (bremen), ki bi jih utegnili naložiti lastnikom preostalih hiš v Ljubljani.⁵³ Iz oprostilne listine natančneje ne izvemo, kdaj sta bili hiši postavljeni, spoznamo pa njuno funkcijo: bili sta prostor za zasedanje deželne pravde in deželnega zbora.⁵⁴ Ker sta bili zato ne nazadnje koristni tudi za deželnega kneza, ju je oprostil meščanskih bremen, in to za toliko časa, dokler bosta služili omenjenemu namenu.

⁴⁷ Napako je prvi razjasnil Vladislav Fabjančič leta 1948. Glej FABJANČIČ, Slovenska akademija, 734. Še nekaj let prej je v svoji Knjigi ljubljanskih hiš in njih stanovalcev tudi Fabjančič povzema Jelovška.

⁴⁸ JELLOUSCHEK, Beiträge, 61.

⁴⁹ AS 1063, ZL, št. 749, 1467 januar 16.; GZL VI/24; prim. še FABJANČIČ, Slovenska akademija, 734. *Ich Primos Khoch burger zu Laybach ... verkawfft habe für rechts vnd ledigs aigen mein haws vnd hofstat ze Laibach am Newn markcht zwischen des edlen vnd vesten Jorgen Rayner vicztumb in Kraïn vnd des Martin Pregl hewsern gelegen ... dem edlen vnd vesten Jorgen Rayner vicztumb in Kraïn vnd allen seinen erbern ...*

⁵⁰ AS 1063, ZL, št. 723, 1464 januar 13.; GZL VI/18; FABJANČIČ, Slovenska akademija, 734.

⁵¹ M. KOS, Srednjeveška Ljubljana, 20.

⁵² FABJANČIČ, Slovenska akademija, 734. Tej misli ne moremo z zanesljivostjo pritrditi, ker iz listin ni vidno, da bi Rayner kupoval »po službeni dolžnosti«. Preberemo lahko, da se prodaja *dem edln vnd vesstn Jorgen Rayner vicztumb in Kraïn vnd alln seinen erbn* (1464) oziroma *dem edlen vnd vesten Jorgen Rayner vicztumb in Kraïn vnd allen seinen erbern* (1467). Če bi šlo za naslednika na položaju vicedoma, bi bilo to verjetno eksplicitneje izraženo. Po drugi strani pa je šlo leta 1464 za hišo in domca *zw Laibach am Newenmarkcht bey dem stain am egk*, torej na vogalu. Kranjski lontožev je resda stal (in stoji še danes) na vogalu Novega trga (Novi trg 3), ki pa je dandanašnji omejen le na nekdanji Turjaški trg, sprva pa je označeval ves obzidan prostor, zamejen z Ljubljanično od Dvornega trga do Šentjakobskega mostu, Zoisovo cesto, Emonsko in Vegovo ulico ter črto od sedeža Univerze prek Dvornega trga do Ljubljanične; delil se je na križevniški, judovski, plemiški in meščanski del. Na tem starem Novem trgu je vsaj že leta 1478 stala vicedomova hiša (*vicztumbshaws*, fištamija), in sicer na mestu zdajšnje Univerze, *am egk* zarisane prvoletnega Novega trga (krepki tisk A. N.). Prim.: M. KOS, Srednjeveška Ljubljana, 15, 20, glej tudi načrt srednjeveške Ljubljane v prilogi knjige; ZWITTER, Začetki, 234.

⁵³ AS 1063, ZL, št. 1024, 1504 november 30., Hall im Inttal; glej tudi VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 421.

⁵⁴ ... *darinn hinfuran vnser lanndsrecht in Crain auch die landtage gehalten werden sollen* ... Prislov *hinfuran* (odslej naprej, vnaprej) priča, da sta bili hiši zgrajeni nedavno, predvidevamo pa lahko tudi, da so se stanovi s prošnjo za oprostitev meščanskih bremen za svoji hiši na deželnega kneza obrnili takoj po dokončanju le-teh. Tako lahko zanesljiv začetek kranjskega lontoževa postavimo v leto 1504 ali kvečjemu 1503.

Slika 27: Listina kralja Maksimilijana iz leta 1504, v kateri sta omenjeni stanovski hiši v Ljubljani. AS 1063, ZL, št. 1024, 1504 XI. 30., Hall im Inttal.

O deželni hiši posredno govori stanovski registrator Karel Seifrid Perizhoffer v drugem delu svojega repertorija⁵⁵ ob omembi požara, ki je leta 1506 uničil pretežni del stanovskega arhiva. Po Valvasorju⁵⁶ naj bi bila deželna hiša močno poškodovana v potresu leta 1509, vendar takoj omenja še potres leta 1511, ki ga potrjujejo tudi drugi dokumenti.⁵⁷ Novembra 1528 so namreč kranjski deželni stanovi na nadvojvodo Ferdinanda I. naslovili gravamina, v katerih so med drugim tožili zaradi deželne hiše, ki je bila poškodovana v potresu leta 1511. Še preden so zbrali vsa potrebna sredstva in material za obnovo, je 3. ali 4. maja 1524 silovit požar na Novem trgu upepelil večino hiš, med njimi ne do konca obnovljeni lontovž in stavbni les zanj.⁵⁸ Stanovi so tarnali, da nimajo nobenega prostora (*wonung*), v katerem bi lahko imeli zasedanja deželnega zbora in dvorne veče. Ferdinanda so zato prosili, naj jim od denarja, ki se je nabral s prekovanjem cerkvenih dragocenosti, odobri tisoč renskih gld. za gradnjo deželne hiše.⁵⁹ Čeprav je že januarja 1529 v neki listini omenjena hiša na Novem trgu pri hiši deželnih stanov in je bil istega leta o deželni hiši govor v mestnem sodnem zapisniku,⁶⁰ je težko verjeti, da bi bila tedaj

⁵⁵ AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 122r–122v (str. 150s).

⁵⁶ VALVASOR, Ehre XI, 671, 714; XV, 400, 402.

⁵⁷ Npr.: AS 2, DSK I, šk. 848, št. 17. Jožef Lamberg je v rimani avtobiografiji potres, ki je po njegovem na Kranjskem porušil mnogo hiš in gradov, zamaknil v leto 1512. TERSCH, Österreichische Selbstzeugnisse, 216; FABJANČIČ, Ljubljanski sodniki 2, 33 (tu je tudi Fabjančič še mislil, da je bil kranjski lontovž zgrajen 1467).

⁵⁸ AS 2, DSK I, šk. 301 (fasc. 207), 378, *Beschwärrartikel* z dne 6. novembra 1528; AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8 (fasc. 11), Specifikacija gradbenih stroškov za lontovž na Novem trgu v Ljubljani (1524); KLUN, Diplomatarium, 67, št. 98; FABJANČIČ, Slovenska akademija, 735; ZAL, Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, tipkopis Vladislava Fabjančiča iz let 1940–1943, II. del (Novi trg), fol. 483; VALVASOR, Ehre XI, 671, 714s; MAL, Stara Ljubljana, 135, 140.

⁵⁹ AS 2, DSK I, šk. 301 (fasc. 207), 378s; glej tudi KOBLAR, Kranjske cerkvene dragocenosti, 20ss.

⁶⁰ Prim.: FABJANČIČ, Slovenska akademija, 735; ZAL, Knjiga hiš II, fol. 483; M. KOS, Srednjeveška Ljubljana, 20.

že dograjena. Videli smo namreč, kako so stanovi obupovali še novembra leta prej, pa tudi marca 1530 so na dvorni veči v Ljubljani razpravljali o zidavi deželne hiše.⁶¹

Po Fabjančičevem mnenju je bil lontovž po obnovi verjetno tolikšen, kolikršna je danes stavba SAZU-ja. Vsekakor premajhen za razraščajoči se stanovski upravni aparat. Kranjski stanovi so zato v osemdesetih letih pokupili vsaj pet meščanskih hiš ob današnji Gosposki in Salendrovi ulici, jih porušili in v letih 1585–1588 zgradili novo deželno hišo, ki je vzdolž Gosposke ulice zavzemala vso površino med današnjo stavbo SAZU-ja in Salendrovo ulico. Razširjeni lontovž je bil nekoliko poškodovan ob potresu leta 1622, v obdobju Marije Terezije temeljito obnovljen, a je ohranil podobo iz let 1585–1588 vse do velikonočnega potresa leta 1895, ki je porušil večji del nekdanje rezidence kranjskih deželnih stanov. Ohranil se je le njen »matični« del, v katerem je sedaj sedež SAZU-ja.⁶²

V tesni povezavi z deželno hišo sta arhiv kranjskih deželnih stanov in usoda njegovega gradiva, ki je bolj sklenjeno ohranjeno od leta 1507 dalje. Razlogi za to tičijo predvsem v mestnih požarih, ki so neusmiljeno brisali na papir ali pergament odtisnjene sledi preteklosti. Leta 1493 sta zgorela škofijski in kapiteljski arhiv,⁶³ v 15. stoletju pa je po besedah stanovskih poverjenikov iz leta 1760 popolnoma pogorel tudi stanovski arhiv.⁶⁴ Mogoče so imeli poverjeniki v mislih že omenjeni požar v letu 1493 (morda požar 1506), verjetneje pa gre za napako ali celo zavesten premik časa uničenja gradiva v zgodnejši čas, da bi tako z dolgo tradicijo lastnega arhiva še bolj poudarili častitljivost stanovske korporacije. Za primerjavo povejmo, da je velik del arhiva koroških stanov zgorel v Št. Vidu leta 1497.⁶⁵

Bolj zanesljivo je bil požar v letu 1506. Takrat je zgorela le nekaj let stara deželna hiša (dve hiši?) na Novem trgu. O tem Perizhoffer piše: *Die gar alte Landschafftliche Acta vnd Schrüfften seynt in einer Anno 1506 alhier entstandenen Feyerprunst völlig in rauch aufgegangen, dachero fanget sich Einer Löblichen Landschaft Registratur ab Anno 1507 an ...*⁶⁶ Zgorelo je skoraj vse stanovsko gradivo, razen pomembnejših listin (deželnih privilegijev) in še nekaterih spisov, ki jih je tedanji deželni glavar Hans Auersperg hranil pri sebi in jih je pozneje vrnil v novi stanovski arhiv.⁶⁷ Dokumente trajne vrednosti – zlasti so mišljeni deželni privilegiji – so hranili ločeno od preostalega (spisovnega) gradiva, ob požaru očitno na ljubljanskem gradu, kjer je rezidiral kranjski deželni glavar. Upravičeno je vprašanje, kje je bil stanovski arhiv po požaru leta 1506. Ker je precej dobro ohranjen, je težko verjeti, da bi bil v lontovžu, ki ga je leta 1511 prizadel potres in trinajst let pozneje (še ne do konca obnovljenega) nov požar. Lontovža četrto stoletja ni bilo mogoče uporabljati. Menimo, da so stanovske privilegije še naprej hranili pri deželnem glavarju, morda pa tudi preostalo gradivo.⁶⁸

Kar zadeva prvotno ureditev stanovskega arhiva, se je uveljavilo mnenje, da so po časovnem zaporedju zaključene spise vpisovali (evidentirali) v registraturne protokole, nastavljene za ta namen.⁶⁹ Namesto pravega registraturnega načrta so se skladno s pri-

⁶¹ AS 2, DSK I, šk. 875, fol. 4r; UMEK, Sejni zapisniki, 102; RADICS, Krainische Landschaft, 176.

⁶² O zgodovini lontovža predvsem FABJANČIČ, Slovenska akademija, 759s.

⁶³ MAL, Stara Ljubljana, 140; v zvezi s požarom tudi: Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 345, št. 2751s; GZL IV/34.

⁶⁴ AS 2, DSK I, šk. 313 (fasc. 210), 179s, Odgovor stanovskih poverjenikov na vprašalnik, ki je bil pripravljen v okviru revizije deželne uprave na Kranjskem leta 1760. ... *das Landschafftliche Archiv in 15. Seculo völlig abgebrannt* ... Glej VILFAN, Ustavna ureditev, 236.

⁶⁵ FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens II, 125; Regesta Imperii XIV, 2/2, 615, št. 8005; 641, št. 8217ss.

⁶⁶ Glej op. 55.

⁶⁷ Glej: op. 55; str. 27s, op. 6–8; DSKS I, XI.

⁶⁸ Radics je celo trdil, da so bile stanovske arhivalije preseljene iz gradu v lontovž šele leta 1785, ko je stanovski arhiv prevzel tudi gradivo nekdanjih jezuitov in stiškega samostana. RADICS, Archiv, 1158.

⁶⁹ Vodnik ARS, 316.

stojnostmi deželnih stanov uveljavile t. i. snovne skupine (deželne zadeve, vojne zadeve, sredstvenina, verske zadeve, naklade ...), gradivo pa so potem na podlagi teh skupin hranili v zabojih ali omarah.⁷⁰ Tovrstni sklep temelji na obstoju registraturnih protokolov, ki naj bi jih kranjski stanovi začeli voditi že leta 1509⁷¹ in sestavljajo serijo 26 knjig protokolov v 24 škatlah oziroma fasciklih,⁷² tako da je z njimi pokrita tako rekoč celotna prva registratura stanovskega fonda. Podrobnejši pregled strukture in vsebine teh protokolov nam ponuja zanimivo sliko, ki priča, da je bila večja sistematičnost pri registriranju in hranjenju stanovskega gradiva uvedena šele z začetkom dela posebnega registratorja konec osemdesetih let 16. stoletja.

*Registraturs Protocoll vom 1509 biß 1520 Jar*⁷³ je tako kot vsi poznejši razdeljen na abecedni indeks »predmetov« oziroma zadev, oseb in krajev, ki so vpisani v drugem delu na oštevilčenih folijih kronološko. Vsako geslo⁷⁴ indeksnega dela vodi do folija vpisnega dela, na katerem je vpisan dokument, ki ga zadeva, vendar se v indeksnem delu nakazani foliji ne ujemajo povsod z dejanskim stanjem v foliiranem delu protokola. Vpisni del se začne na foliju 1^{1/2} z vpisom poročne pogodbe z dne 15. februarja 1507. Folij 1 vsebuje po en spis iz let 1463, 1461 in 1499, dva iz leta 1500 ter enega iz leta 1472 (v tem vrstnem redu!). Folij 1v ima dva spisa za leto 1509, naslednji neoštevilčeni folij pa ima za leto 1510 šest vpisov. Potem spremljamo tekočo foliacijo znova od 1 do 380; vpisi se nadaljujejo z letom 1511. Sestavljaec protokola je vnaprej pustil za vsak mesec tri folije prostora, vendar je šele na foliju 10 prvi vpis (z datumom 3. april 1511), potem pa sta v tem letu le še dva vpisa. Leto 1512 (fol. 37r–73v) nima sploh nobenega vpisa, leto 1513 tri, 1514 osem, 1515 enega, 1516 dva, 1517 enega, 1518 štiri, 1519 enega in 1520 sedemnajst vpisov. Beden izkupiček napeljuje na misel, da protokol ni bil resneje voden oziroma da so ga pisali za nazaj – zato je vpisovalec vnaprej puščal prostor za dokumente posameznih mesecev – sumljiva pa je tudi zunanja podoba protokola, saj nikakor ne sodi v začetek 16. stoletja.

Podoben vtis naredi protokol za obdobje 1521–1530.⁷⁵ V indeksni del so očitno vpisovali hkrati s kronološkimi vpisi drugega dela, ki tu obsega 396 folijev. Spet zbode v oči, da ima na primer v stanovski zgodovini zelo živahno leto 1521 le dva registrirana dokumenta, naslednja leta le kakega več. Registraturni protokoli št. 3–8 za leta 1531–1590⁷⁶ so po obliki enaki prvima dvema, za posamezen mesec je od leta 1544 naprej še več prostora, ki je povečini neizkoriščen, saj tudi za več mesecev skupaj ni nobenega vpisa.

Občutna sprememba se je zgodila s protokolom št. 9, ki nosi naslov *Einer Ersamen Landschaft des Hörtzogthums Crain Registraturbuech* in zajema obdobje 1591–1593.⁷⁷ Poleg naslova se je tistega leta spremenila tudi zunanja podoba knjige. Postala je manjšega formata in tanjša kot predhodne, skratka bolj praktična. Vpisni del tega protokola ima le 130 folijev. Indeks je v osnovi isti kot prej, le nekoliko bolj podroben. Kronološki del je popolnejši in sproti voden – januar 1591 ima kar dvajset vpisov – pri tem je list po sredini ločen na desni del, namenjen vpisu vsebine (registru) spisa, na levi pa je določena skupina, v katero sodi: *Landsachen, Kriegssachen, Religionsachen ...* Ker so v

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam; KOŠIR, Urad deželne registrature, 29.

⁷² AS 2, DSK I, šk. 849–872.

⁷³ Prav tam, šk. 849.

⁷⁴ V prvem protokolu so na primer gesla: *Hanns Aursperg Landshaubtman in Crain, Doctor Briccius, Confinen, Schloss Erkhensain, Herr Phillip Bischoff zu Freysing, Landtsfreyhaiten, Khayser Maximilianus, Ordnung der Münz, Priesterscafft in Crain, Steur, Türkhen, Universitet zu Wien, Ydria* ipd. (krepki tisk A. N.).

⁷⁵ AS 2, DSK I, šk. 850.

⁷⁶ Prav tam, šk. 851–856.

⁷⁷ Prav tam, šk. 857.

protokol vpisovali bolj ali manj sproti, ni bilo vnaprej puščenega prostora za posamezne mesece in tako z res redkimi izjemami ni praznih listov. Enako sta bila vodena protokola št. 10 (1594–1597) in 11 (1598–1601).⁷⁸ V nasprotju s prvimi osmimi knjigami tu spisi v okviru meseca niso natančneje (po datumu nastanka) kronološko registrirani, lahko pa predvidevamo, da so bili znotraj posamezne skupine odloženi po časovnem zaporedju, kot so prihajali oziroma bili rešeni. Naslednji štirje protokoli (1602–1645) so bili vodeni po istem principu, le da list ni bil več razdeljen po sredini, ampak je pred posameznim vpisom navadno le črka kot kratica za snovno skupino. Ponekod je še vedno tudi neskrajšani naziv skupine, na primer *Aufschlagssachen* (naklade).⁷⁹

Spremembo, ki je nastala s protokolom iz leta 1591, je treba brez dvoma povezovati z imenovanjem Hansa Haltenspilla na mesto regulatorja, ki so ga kranjski deželni stanovni novembra 1586 angažirali v želji po večjem redu in pregledu nad svojimi spisi.⁸⁰ Ob koncu 16. stoletja uvedeni red ni dolgo funkcioniral, saj je že po dobrega pol stoletja (protokol št. 16 za leta 1646–1652⁸¹) spet nastopila sprememba na slabše: knjiga je postala zajetnejša, kronološki vpisi nimajo označene snovne skupine, ampak le datume dokončanja dokumenta; spet je občutno več listov praznih. Sistem vpisovanja je enak kot v protokolih do leta 1590 in tudi zunanja podoba knjige (format, platnice) je enaka. Število registriranih spisov upada oziroma občutno niha. Razlika je poleg večjega števila vpisov tako rekoč le ta (in ta je poglobljena), da so spise evidentirali sproti. V tem času (sredi 17. stoletja) so se torej v stanovskem arhivu lotili še evidentiranja spisov za nazaj (od prvih ohranjenih dokumentov do leta 1590), vendar so delo opustili že kmalu po začetku, drugače si pač ne moremo razlagati praznine v prvih osmih protokolih. Posebej zanimivo je, da so ta sistem registriranja spisov obdržali vse do leta 1783,⁸² to pa postavi pod vprašaj pomen Perizhoffovega dela in njegov vpliv na večjo urejenost arhiva. O »prvotni« ureditvi stanovskih spisov (pomembnejše listine so bile tako ali tako hranjene posebej) lahko na podlagi serije registraturnih protokolov rečemo, da so jih odlagali kronološko po snovnih skupinah, ki so jih v stanovski registraturi določili med letoma 1591 in 1645. Za tako trditev sicer nimamo nedvoumnega dokaza, kot tudi ne za mnenje, da je bila ureditev spisov zgolj kronološka po mesecih, kar bi lahko povzeli po sestavi registraturnih protokolov po letu 1645. Nasprotujoči si dejstvi namreč pričata, da je Perizhoffer pri preurejanju gradiva v 18. stoletju brez dvoma izhajal iz snovnih skupin, po drugi strani pa so tudi v njegovem času spise evidentirali zgolj kronološko in brez navedbe snovne skupine.⁸³

Še enkrat se vrnimo k lontovžu. Maksimilijan je 1504 obe novi stanovski hiši na Novem trgu oprostil davka in drugih mestnih bremen, ker sta bili namenjeni ograjnosodnim

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Najpogostejše so te kratice: L = Landsachen, K = Kriegssachen, M = Mittlding, Z = Zapfenmas, A = Aufschlagssachen.

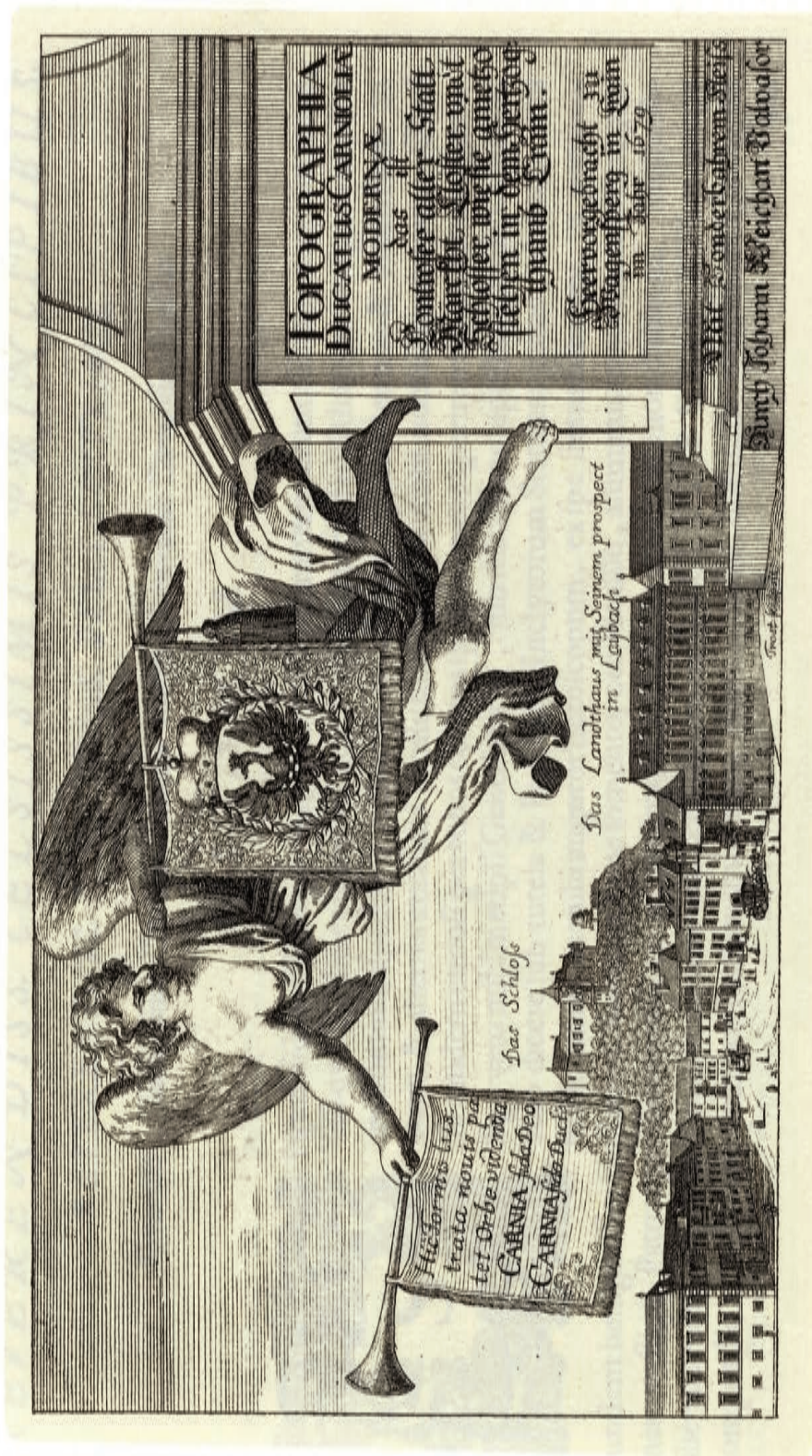
⁸⁰ UMEK, Sejni zapisniki, 100; KOŠIR, Urad deželne registrature, 29ss. Druga polovica 16. stoletja je bila v nemških deželah čas, ko je pri deželnoknežjih, stanovskih in tudi mestnih uradih kot spremljevalka vedno bolj izoblikovanega pisarniškega poslovanja nastala potreba po sistematični ureditvi starejših spisov. Znotraj (stanovskih) pisarn je nastal in se potem od njih ločil poseben urad, ki je bil namenjen urejanju in hranjenju spisov – registratura. Registrator in njegovi pomočniki (pristavi, adjunkti) so morali ustvariti in vzdrževati tak red in pregled nad spisi, da je bilo mogoče vsako stvar v čim krajšem času najti na ustreznem mestu. Štajerski deželni stanovni so registratorja nastavili že leta 1567, začetek koroške stanovske registrature v Celovcu sega do nastavitve prvega registratorja v letu 1579; s tem je nastala podlaga za stalen stanovski arhiv. Kranjskemu registratorju Hansu Haltenspillu je bilo ob imenovanju naročeno, da skupaj s poverjenikom Scheyerjem pregleda in uredi spise v deželni pisarni; tam naj bi bili do ureditve lontovža, v katerem bosta deželni registrator in njegov urad dobila svoje prostore. Leta 1587 so kranjski stanovni odločili, naj akti ograjnega sodišča ne bodo shranjeni v stanovski registraturi. To jasno kaže na ločen urad registrature oziroma arhiva. Ker je obseg poslov s spisi naraščal, je bil registratorju že leta 1589 dodeljen adjunkt. Glej: ŽONTAR, Razvoj sistemov, 30s; SMOLE, Zgodovina arhivistike, 10s; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 133; MELL, Archiv, 3; Gesamtinventar StLA, 91, 107; DINKLAGE, Anfänge, 254s; RADICS, Archiv, 1134.

⁸¹ AS 2, DSK I, šk. 862.

⁸² Zadnji, šestindvajseti protokol (šk. 872), zajema obdobje 1772–1783 in zaključuje prvo registraturo stanovskega fonda.

⁸³ O poznejši usodi stanovskega arhiva NARED, Arhiv, 11ss.

Slika 28: Detajl Ljubljane v Valvasorjevem času. V ospredju je lontovž na Novem trgu, kjer so se stanovi zbirali na deželnih zborih in ob dednih poklonitvah. V ozadju ljubljanski grad, ki je temu namenu služil pred izgradnjo lontovža v 16. stoletju. *Janez Vajkard Valvasor, Topographia Ducatus Carniolae modernae, Bogenšperk 1679, faksimile Ljubljana 1995.*

in deželnozborskim zasedanjem. Kranjski stanovi so tedaj očitno dobili svoje prve uradne prostore. Ti pa so v naslednjih dveh desetletjih dvakrat pogoreli in bili (če je od prvega požara sploh kaj ostalo) porušeni v potresu. Z izjemo let 1503/04–06 torej kranjskega lontovža vsaj do leta 1530 niso uporabljali. V dveh ali treh »aktivnih« letih so v njem hranili stanovske spise, zasedali so avtonomni stanovski sodni organi, zelo verjetno tudi deželni zbor. Predpostavljamo lahko, da je imela hiša (hiši) dovolj veliko dvorano, da se je v njej lahko (vsaj stoje)⁸⁴ zbrala slaba stotinja ljudi. Pred zgraditvijo prvega lontovža in vsaj še v poltretjem desetletju po prvem požaru so se kranjski deželani dobivali drugje. Čeprav ne poznamo dokazov iz tistega časa,⁸⁵ se dovolj prepričljiv odgovor ponuja sam od sebe. Deželni zbor je zasedal na ljubljanskem gradu, sedežu kranjskega deželnega glavarja, ki je bil navsezadnje neformalni šef deželnih stanov. Grad je bil upravno središče dežele, na nek način njen simbol. Že veliko prej se je na grajskem griču za pregled zbirala deželna plemiška konjenica in tudi deželni knez se je za dedno poklonitev moral povzpeti nanj. V času prvega požara lontovža, ko je šel v dim najstarejši stanovski spisovni arhiv, dolga desetletja prej in še nekaj desetletij pozneje so v eni izmed grajskih skrinj hranili deželne privilegije.⁸⁶ Na grajskem griču, ločeno od grajskih stavb, sta bili v Valvasorjevem času deželnoknežja in stanovska orožarna.⁸⁷ Začetki obeh segajo v Maksimilijanov čas; deželnoknežja orožarna je na gradu zares zaživela leta 1525.⁸⁸ Deželni zbor se je pozneje izjemoma sestajal tudi v sosednji turjaški palači (zdaj ljubljanski mestni muzej), menda pa tudi v vicedomovi hiši (zdaj sedež ljubljanske Univerze).⁸⁹ V novi deželni hiši so bila po letu 1530 tudi zasedanja avtonomnih deželnih sodišč, stanovskega odbora, sedež urada poverjenikov in preostalih stanovskih uradnikov. Poleg tega je bil lontovž reprezentančni prostor za stanovska praznovanja in zabave.⁹⁰

⁸⁴ Predvidevati je mogoče, da je na deželnozborskih »zasedanjih« sedel le manjši del navzočih (BALTL, Österreichische Rechtsgeschichte, 104).

⁸⁵ »Stanovska dvorana«, kot se zdaj imenuje ena izmed večjih soban ljubljanskega gradu, naj ne bi bilo historično izpričano ime. Naključno poimenovanje, ki verjetno sploh ni daleč od resnice?

⁸⁶ Prim.: LEVEC, Landhandfesten, 274s, op. 1; KOŠIR, Die krainischen Landstände, 133.

⁸⁷ VALVASOR, Ehre XI, 672.

⁸⁸ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17077; DSKS I, 9s, št. 11; 153ss, št. 119ss; SIMONITI, Vojaška organizacija, 180ss. Kratka zgodovina ljubljanskega grajskega hriba in gradu: REISP, Ljubljanski grad; REISP, Gradovi dežele Kranjske, 107ss.

⁸⁹ RADICS, Krainische Landschaft, 174, 184.

⁹⁰ KOŠIR, Stanovska uprava, 306s.

»DUALISTIČNI« DEŽELNI URADNIKI

DEŽELNI GLAVAR

Institucija kranjskega deželnega glavarja doslej še ni bila deležna celovite in poglobljene raziskave, kakršno, denimo, poznamo za Koroško.⁹¹ Poldrugo stoletje stari Kozinov prispevek je zastarel, sicer na virih sloneč razširjeni seznam kranjskih glavarjev do konca 15. stoletja.⁹² Tudi tu se v zgodovino kranjskih glavarjev ne bomo podrobneje spuščali, temveč bomo povzeli le glavne značilnosti njihovega položaja in se ustavili pri njihovi vlogi v okviru deželnih stanov oziroma položaju med deželnim knezom in stanovi.

Beseda glavar (*capitaneus*, *Hauptmann*) na splošno pomeni osebo, ki ima vojaško poveljstvo in včasih predseduje sodnemu zboru kot namestnik višjega organa. Deželni glavar (*capitaneus terrae*, *Landeshauptmann*) je to funkcijo opravljal na ravni dežele ter je poveljeval deželnemu plemstvu in predsedoval njegovim sodnim instancam.⁹³ Funkcijo deželnega glavarja srečujemo v avstrijskih deželah od srede 13. stoletja. Na Kranjskem je šele s prihodom Habsburžanov postala stalna. Deželni glavar je bil namestnik deželnega kneza kot poveljnik deželne vojske in predsednik deželne veče oziroma ograjnega sodišča. Bil je najvišji organ deželne uprave, predstavljal in zastopal je deželnega kneza. Razglašal je razsodbe, odredil kazni, posredoval v sporih, bdel nad pobiranjem davkov. V knezovem imenu je branil interese samostanov in drugih cerkvenih institucij.⁹⁴ Plemstvo iz goriških Marke in Metlike ter Istre je imelo na podlagi privilegija iz leta 1365 pravico do lastnega glavarja in ograjnega sodišča.⁹⁵

Imenovanje deželnega glavarja je bilo izključno knezova pristojnost. Čeprav bi pričakovali, da je knez na to funkcijo nastavil domače plemstvo, so se na čelu kranjskega deželnega glavarstva vse do srede 15. stoletja večkrat pojavljali tuji plemiči.⁹⁶ Kranjci

⁹¹ WEBERNIG, *Landeshauptmannschaft*, 13ss.

⁹² KOZINA, *Landeshauptleute*, 2ss. Poleg Kozinovega za tiste čase povsem solidnega seznama, ki se ne ukvarja z naravo deželnega glavarstva, ampak samo kronološko našteva omembe glavarjev v virih, poznamo še nekaj nekritičnih seznamov kranjskih glavarjev; omenjamo jih zgolj informativno: VALVASOR, *Ehre IX*, 14ss; AS 730, *Gospostvo Dol*, fasc. 80; AS 1080, *Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko*: šk. 18 (fasc. 27); DIMITZ, *Geschichte Krains I*, 247, 259, 327s.

⁹³ VILFAN, *Pravna zgodovina*, 206.

⁹⁴ VILFAN, *Pravna zgodovina*, 206; VILFAN, *Rechtsgeschichte*, 139; WEBERNIG, *Landeshauptmannschaft*, 37, 171s.

⁹⁵ AS 1063, ZL, št. 188, 1365 april 29., Metlika; SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 245ss, št. 120; NARED, *Objava in prevod*, 74ss; priloga 6; LEVEC, *Landhandfesten*, 279s, 285, 299ss, št. 3s; ŠTIH, *Goriški grofje*, 175ss, 194ss; ŠTIH, *Dežela Grofija*, 135ss; D. KOS, *Bela krajina*, 15ss.

⁹⁶ Poleg ne preveč zanesljivih seznamov glej: AS 1063, ZL, št. 4876, 1444 februar 10., Ljubljana; št. 642, 1454 november 24., Dunajsko Novo mesto (Štefan Modruški); št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto (grof Ulrik Schaunberg); št. 5753, 1482 januar 7., Ljubljana (Sigmund Sebriach); št. 877, 1491 marec 8., Augsburg; št. 925, 1495 december 7., Ljubljana (Viljem Turjaški); CKSL, 1389 november 9., Dunaj (Hugo Devinski); 1393 september 8., Dunaj (Herman II. Celjski); 1478 maj 9., Gradec (Sigmund Sebriach); KOMA-TAR, *Schloßarchiv*, 178s, št. 310; 181, št. 314; 184, št. 322 (Ulrik točaj z Ostrovice, 1417–19); 118, št. 475 (grof Ulrik Schaunberg, 1463);

so dokončno prevladali šele z Viljemom Turjaškim (1483–1501). Novi glavar se je ob imenovanju zavezal, da bo častno in zvesto opravljal svojo službo, za katero je iz dežel-noknežje (vicedomove) blagajne prejemal letno plačo. Knezu je obljubil, da bo skupaj z upraviteljem na ogradnem sodišču sodil pravično in nepristransko ter da bo ljudi po svojih močeh varoval pred nasiljem in krivicami. Ob razrešitvi je moral takoj zapustiti službeni ljubljanski grad.⁹⁷ Glavar je bil v sedlu do drugačnega ukaza ali knezove smrti. Vemo, da je Maksimilijan nekaj mesecev po smrti Friderika III. Viljemu Turjaškemu obnovil deželnoglavarsko funkcijo, in sicer s pogoji, ki so veljali v Friderikovem času.⁹⁸ Podoben primer je iz leta 1435, ko je Friderik IV. starejši kranjskemu glavarju Joštu z Ostrovice ukazal, naj bo odtlej pokoren novemu deželnemu knezu Frideriku V. (mlajšemu).⁹⁹

Do zadnje tretjine 15. stoletja je bil deželni glavar izključno deželnoknežji uradnik, podaljšana roka odsotnega vladarja. Oblikovanje deželnih stanov je tudi na položaju deželnega glavarja marsikaj spremenilo. V Maksimilijanovi dobi je začela stanovska uprava dobivati bolj oprijemljivo podobo. Glavar je bil še naprej stalni zastopnik deželnega kneza v deželi, zlasti kot poveljnik deželne vojske¹⁰⁰ in predsedujoči deželnim sodnim kolegijem. V imenu deželnega kneza je opravljal različne upravne naloge, posebej je s stanovskimi prejemniki in vicedomom skrbel za pobiranje odobrenih davkov in davčnih zaostankov.¹⁰¹ Še pred uradnim začetkom deželnega zbora se je deželni glavar – kolikor ni bil sam eden od njih – prek deželnoknežjih komisarjev seznanil z instrukcijo, saj je moral na zboru zagovarjati vladarjeve zahteve. Ker je bil glavar od druge polovice 15. stoletja vedno tudi kranjski deželan in neformalni šef deželnih stanov, je s cesarjevimi zahtevami pogosto že prej seznanil stanovske kolege. Ti so imeli tako več časa za pripravo sklepov, deželnozborna procedura pa je na ta način potekala hitreje. Glavar je večkrat sam sodeloval pri pripravi stanovskega odgovora, tako da je na deželnih zborih zastopal tako deželnoknežje kot stanovske interese. Glavar je pozneje predsedoval tudi stanovskemu odboru. Skupaj s svojim namestnikom (deželnim upraviteljem) je bil hkrati knezov in stanovski zaupnik, izpostavljen simbol prepletanja dveh sfer, ki mu pravimo stanovsko-monarhični dualizem.¹⁰² Na Kranjskem je dvojno vlogo v polnem pomenu mogoče opaziti šele pri Hansu Turjaškem.

Dvojna vloga se je kazala v načinu imenovanja. Glavarja in upravitelja je tudi takrat imenoval in plačeval deželni knez, stanovi pa so pridobili neke vrste predlagalno pravico, ki jo je moral knez spoštovati. Oba bi v resnici težko imeli za uradnika. Bila sta služabnika in svetovalca deželnega kneza, ta pa je v listini o imenovanju opredelil njune zadolžitve in uvedel osebno službeno razmerje, ki ga ne moremo enačiti s splošnimi instrukcijami za delovanje deželnoknežjega ali stanovskega urada.¹⁰³ Glavar je knezu obljubil zvesto službo in sprejel preostale pogoje.¹⁰⁴ Stanovi so od kneza zahtevali, naj

BIRK, Verzeichniss V, CCXXXI, št. 2622; CCXLVII, št. 2808; CCLXVII, št. 3049 (Ulrik točaj z Ostrovice); AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 marec 30., Gradec; 1478 maj 16., Gradec (Sigmund Sebriach); PETTENEGG, Urkunden, 351s, št. 1340, 1343 (Leutold Stadeck, 1360); 365, št. 1394 (Ulrik I. Celjski, 1366); 550, št. 2068 (Ulrik Schaunberg, 1459); 567, št. 2129 (Sigmund Sebriach, 1472).

⁹⁷ BIRK, Urkunden-Auszüge, 184s, št. 13 (reverz Štefana Frankopana, grofa senjsko-modruškega, 1453); WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 86s, o glavarjevi plači 174; BIRK, Verzeichniss V, CCCXX, št. 3670.

⁹⁸ Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 52, št. 513. V Valvasorjevem času je bila glavarjeva služba že dosmrtna, glavar pa se je z gradu zaradi udobnosti in praktičnosti preselil v mesto blizu deželne hiše (VALVASOR, Ehre IX, 14; XI, 670).

⁹⁹ BIRK, Verzeichniss V, CCC, št. 3425.

¹⁰⁰ Regesta Imperii XIV, 2/2, 713, št. 8696, 8699; Regesta Imperii XIV, 3/1, 212, št. 10190.

¹⁰¹ AS 2, DSK I, šk. 848, št. 18; Regesta Imperii XIV, 2/1, 162, št. 4929; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16065, 17077, 17912, 18935; prim. tudi: MELL, Grundriß, 155; MOLTKE, Sigmund von Dietrichstein, 105s.

¹⁰² DSKS I, XIII, XVII; MELL, Grundriß, 324; WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 176s.

¹⁰³ MOLTKE, Sigmund von Dietrichstein, 107; THIEL, Zur Verwaltungsgeschichte, 94ss.

¹⁰⁴ Regesta Imperii XIV, 3/1, 405, št. 11496.

bo glavar kranjski deželan,¹⁰⁵ od glavarja pa so zahtevali prisego. Stanovom je verjetno prvi prisegel Hans Turjaški. Poleti 1503 je namreč vicedom Jurij Eck pisal Maksimilijanu, da mu Turjaški kljub več prošnjam noče pomagati pri izterjavi dolgov nekaterih imetnikov kranjskih deželnoknežjih uradov. Deželni glavar se je izgovarjal, da bi bilo to v nasprotju z obljubo (zavezo, *verschreibung*), ki jo je dal kranjskim deželnim stanovom. Ker je Maksimilijan potreboval denar in poslušnega glavarja, je Hansu ukazal, naj vse uradnike, ki mu jih bo vicedom naznanil, z grožnjo z rubežem prisili k takojšnjemu plačilu zaostankov. Če tega ne bo storil, mu do izvršitve ukaza ne bo dajal glavarске plače.¹⁰⁶ Prisega Hansa Turjaškega ne poznamo, gotovo pa se ni veliko razlikovala od prisega kranjskega deželnega glavarja Hansa Kacijanerja iz leta 1530. Deželnim stanovom Kranjske, Slovenske marke, Metlike, Istre in Krasa (tako korporaciji kot posameznikom) je ta obljubil, da bo kot deželni glavar po najboljših močeh ščitil njihove pravice, privilegije, običaje in stare navade. Prisegel je tudi, da bo vsem, ne glede na stan, omogočil pravično sojenje, da bo nepristranski, nepodkupljiv, da bo spoštoval službeno molčečnost itd. Z zavestjo, da bo za svoje ravnanje odgovarjal na sodni dan, se je priporočil Bogu in svetnikom.¹⁰⁷ Tako kot od kneza ob dedni poklonitvi so stanovi tudi od njegovega namestnika v deželi pričakovali najprej spoštovanje in zaščito podeljenih privilegijev in starih običajev. Besedilo prisega mu je prebral Hans Črnomaljski, navzoči pa so bili stiški opat Klemen, ljubljanski kanonik Pavel Wiener, baron Krištof Kraig, gospod Nikolaj Thurn, vitez Jakob Raunach, ljubljanski župan Peter Reicher in kranjski mestni sodnik Matevž Košerak. Glavarju so v imenu stanov obljubili, da mu bodo poslušni, *kot gre deželnemu glavarju*.¹⁰⁸

V prisegi Hansa Turjaškega kranjskim stanovom gotovo ni bilo določila, po katerem glavar vicedomu ne bi smel pomagati pri pobiranju dolgov deželnoknežjih oskrbnikov. Hansovo izgovarjanje na stanovom dano obljubo zveni kot izraz nemoči in predvsem nezanimanja, saj so bili dolžniki povečini kranjski deželani. Glavar se je očitno postavil na njihovo stran, čeprav je s tem deloval proti knezovi volji. Po grožnji z zaporo plače je gotovo dobro premislil.

Spomladi 1504 so kranjski stanovi za stroške bavarske vojne in pohoda v Rim odobrili denarno pomoč v višini 4500 renskih gld. Glavar, ki je moral odobreni denar zbrati, se je Maksimilijanu pisno zavezal, da bo znesek izročil do mihaelovega (29. 9.). Kralj je na podlagi glavarjeve zadolžnice od nižjeavstrijskega komornika Hansa Stettna dobil posojilo in ga pooblastil, da do dogovorjenega datuma od kranjskega glavarja ali njegovih dedičev prevzame odobreni znesek skupaj s 150 gld. obresti. Glavar je odobreno vsoto z obrestmi vred s pomočjo stanovskih prejemnikov – ti naj bi delo opravili do 24. 8. – očitno pravočasno zbral in v zameno prejel kraljevo pobotnico.¹⁰⁹ V oči zbode, da je Turjaški nase in na svoje potomce prevzel garancijo za plačilo znatnega deželnega

¹⁰⁵ SEUFFERT, Drei Register, 229s.

¹⁰⁶ HKA, Gedenkbücher 13, fol. 5r–5v/33r–33v; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17571; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20652, 20658.

¹⁰⁷ AS 2, DSK I, šk. 875, fol. 20v. *Lanndshauptmans hern Hannsn Catzianer aidsphlicht. ICH der Ko. Mt. zw Hungern vnd Behaim ertzherzogen Ferdinanden zw Ossterreich etc. meines gnedigistn hern rat und landshaubtman in Crain Hans Katzianer riter schwer ainen loiplichn aufgerekhtn aid ain ersame landschafft in Crain, der Windischmarch, Metling, Yssterreich vnd Karst von albn standen, auch sonder personen so beruerter landschafft anhengig vnd sonder freyhaiten haben, bey iren rechtn, gnadn, willn, landshantuestn, freyhaiten, gewonhaiten, alten herkhomen vnd gebreuchn als landshaubtman in Crain bis auf Ko. Mt. handhaben schutzen vnd schermen alsuul mir muglich ist, wider nit dringen noch beschwaern auch des yemands andern zw thuen gestaten vnd ainen yeden hochs vnd nidern stands ein gleichs gotlichs recht ergeen lassen, khain freundschaft noch feindschaft, muet noch gab, ansehen durch mich selbst oder ander wie des menschn syn erdenkhen mag zunemben oder nembn zw lassen. Auch khain sonder partheyen in gericht oder anhang vnd zwfall in vrtailn zwsuechen oder zwmachn vnd kainer parthey zu ratn oder warnen was in ratslegen gehandelt wirt oder solh handlung vor oder nach der urtl zwoffnen oder anzutzaigen. Auch die handl aus poeste mainung nach geuerlichen weis aufzwhalten vnd in die leug zwziehen treulich vnd anguerde als ich das am jungstn tag verantworten will das helf mir got vnd all heylign etc.*

¹⁰⁸ Prav tam, fol. 21r. Prisego štajerskega glavarja Jurija Herbersteina iz leta 1557 je objavil SCHOLZ, Ständefreiheit, 241.

¹⁰⁹ DSKS I, 5s, št. 4–6; HKA, Gedenkbücher 13, fol. 411r–412v/444r–445v; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18941, 18950.

davka, in to kljub temu, da že tedaj ni manjkalo primerov davčne nediscipline kranjskih deželanov. Stanovskim kolegom je očitno dovolj zaupal, še verjetneje pa je, da druge izbire niti ni imel.

DEŽELNI UPRAVITELJ

Namestnik deželnega glavarja je bil (deželni) upravitelj ali upravitelj (deželnega) glavarstva. V virih se imenuje *verweser/verbeser*.¹¹⁰ S tem imenom je bil na Kranjskem prvič omenjen že leta 1352;¹¹¹ od šestdesetih let 14. stoletja je v listinah ves čas navzoč.¹¹² Sprva je bilo mišljeno, da bi upravitelj v glavarjevi odsotnosti vodil politično upravo dežele in imel s tem povezane naloge. Že v privilegiju iz leta 1338 je bilo predvideno, da lahko glavar komu zaupa predsedovanje ograjnemu sodišču, to pa je v praksi pomenilo, da je upravitelj vodil zasedanja deželne pravde. Glavarja je po potrebi zamenjal oziroma mu pomagal pri vojaško-obrambnih nalogah,¹¹³ pobiranju davkov in izvrševanju drugih knezovih ukazov, pozneje tudi pri sklicevanju deželnih zborov.¹¹⁴ Deželnoknežji mandati so bili navadno naslovljeni na glavarja in/ali v njegovi odsotnosti upravitelja.¹¹⁵

Deželni upravitelji so se menjali pogosteje od glavarjev in so imeli v praksi bržčas več neposrednega stika z deželani kot glavarji, ki so pogosto prišli iz drugih dežel. Upravitelja je do konca 15. stoletja na glavarjev predlog imenoval deželni knez. Leta 1453 je Štefan Frankopan v reverzu ob prevzemu mesta kranjskega deželnega glavarja obljubil, da sam ne bo nastavil upravitelja, temveč bo cesarju Frideriku III. predlagal tri ali štiri domače deželane, izmed katerih bo ta izbral enega. Hkrati se je glavar zavezal, da bo sta skupaj z upraviteljem nepristransko vodila sodne obravnave.¹¹⁶ Upravitelj naj bi bil torej vsaj od srede 15. stoletja naprej domač plemič, a se knez tega ni vedno držal. Med letoma 1484 in 1490 je bil upravitelj kranjskega glavarstva pod Viljemom Turjaškim Čeh Krištof Thein.¹¹⁷ Tudi Pavel Rasp na Kranjskem ni bil posebej domač, saj se pred

¹¹⁰ Osnovni pomen besede *verweser* je sicer namestnik, v literaturi najdemo tudi prevod upravitelj. Vilfan je v Pravni zgodovini, 206, 329, uporabil izraz upravitelj, in ta se je povsem uveljavil. Leta 1992 je namesto izraza upravitelj, ki je podoben izrazu upravnik (Verwalter), predlagal izraz namestnik oziroma glavarjev namestnik. Ob tem se je zavedal, da je namestnik v nemščini tudi Statthalter, a ta naj bi nastopal v drugačnem kontekstu. Prim. VILFAN, Ustavna ureditev, 230. Zdi se nam, da je izraz upravitelj še vedno boljši. Že v virih iz druge polovice 15. in predvsem začetka 16. stoletja srečujemo vladarjeve namestnike (*stathalter*), ki imajo bistveno drugačno vlogo kot *verweser*. Gre predvsem za namestnika na ravni deželnih skupin, pojavlja pa se tudi skupaj z *verweser*-jem (AS 1063, ZL, št. 1176, 1519 julij 27., Barcelona; št. 1217, 1523 november 16., Dunajsko Novo mesto; št. 1257, 1527 oktober 4., Dunaj; AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 10; šk. 569 (fasc. 318), sn. 1; DSKS I, 115, št. 93; 127, št. 99; M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 37, št. 9). Za obravnavano obdobje ni nevarnosti funkcionalnih zamenjav med upraviteljem in upravnikom (Verwalter), saj se je ta na Kranjskem pojavil šele leta 1527/28. Izraz (deželni) namestnik se zdi manj posrečen tudi zato, ker je bil na ravni dežele v bistvu že glavar namestnik (zastopnik) deželnega kneza ter končno zato, ker se je termin deželni upravitelj v nasprotju z izrazom namestnik v slovenski historični terminologiji dobri prijeli. Na Koroškem so poleg izraza *verweser* do druge polovice 15. stoletja uporabljali tudi *pfleger* (oskrbnik). WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 65s.

¹¹¹ AS 1073, ZR, 274r, fol. 55r; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 393.

¹¹² ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, šk. 29, Markus J. Wenninger, prepisi in regesti listin iz HHStA, str. 5s (1363 januar 11.; 1364 junij 28.); AS 1063, ZL, št. 190, 1366 november 16., Ljubljana; PETTENEGG, Urkunden, 365s, št. 1395; 550, št. 2068; 557, št. 2093; 591, št. 2232; KOMATAR, Schloßarchiv, 178s, št. 310; 181ss, št. 314ss, 322, 330; 213, št. 374; 224, št. 400; 229s, št. 406; 234ss, št. 417; 21, št. 438; 118, št. 475; BIRK, Verzeichniss V, CCLXIV, št. 3023; CKSL, 1442 januar 8., Ljubljana; 1443 oktober 28., Ljubljana; 1444 februar 10., Ljubljana; 1478 februar 16., Gradec; AS 2, DSK I, šk. 848, št. 6, 8. Seznam kranjskih deželnih upraviteljev ima VALVASOR, Ehre IX, 73ss.

¹¹³ DSKS I, 86, št. 68.

¹¹⁴ DSKS I, 111, št. 90; DSKS II, 221, št. 170.

¹¹⁵ Prim.: WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 65s, 85s, 92ss, 173s; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 106.

¹¹⁶ BIRK, Urkunden-Auszüge, 184s, št. 13 (... *er sey dann ain gesessner lantman, der wir dann ye zu zeiten seiner k. gnaden albeg drey oder vier benennen sullen* ...); WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 86s.

¹¹⁷ WOLF, Selbstbiographie Christophs von Thein, 106s, 112s.

letom 1499 tu sploh ni pojavljal,¹¹⁸ pa je kljub temu do leta 1518 držal funkcijo kranjskega upravitelja. Čeprav ne njega ne njegove rodbine do takrat na Kranjskem sploh ni bilo zaznati, so ga kranjski deželni stanovi – tako je pisal glavar Viljem Turjaški kralju Maksimilijanu – izvolili za (deželnega) upravitelja in Maksimilijana prosili, naj predlog v obojestransko korist sprejme.¹¹⁹ Prav ta dokument nakazuje spremembo v postopku imenovanja upravitelja. Zadnjo besedo je imel še vedno knez, pravico do predlaganja pa zdaj stanovi in ne le glavar. Navadno so sicer predlagali tri kandidate, kranjske deželane *erliches geschlechts*, ki naj bi morali po viru iz leta 1527 znati tudi slovensko, gotovo predvsem zaradi poslovanja na ograjnem sodišču.¹²⁰ Upravitelj je moral stanovom priseči, da bo kot knezov predstavnik ščitil stanovske svoboščine in dobre običaje, prav tako so stanovi njemu prisegli poslušnost in izrazili pripravljenost za sodelovanje.¹²¹ Upravitelj je tako kot glavar prevzel dvojni položaj stalnega deželnoknežjega uradnika in stanovskega zaupnika. Pavla Raspa imamo lahko za pravo utelešenje dualizma, saj

Slika 29: Pooblastilo komisarjem Hansu Turjaškemu, Pavlu Raspu, Juriju Ecku in Gašperju Lambergerju za deželni zbor 13. novembra 1514. Rasp je na zboru spisal tudi stanovski odgovor na »svojo« propozicijo. AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 52.

¹¹⁸ Prim.: AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, sn. A/I, 1; ŽVANUT, Od viteza do gospoda, 23, napačno navaja, da je prišel Rasp na Kranjsko leta 1501.

¹¹⁹ Regesta Imperii XIV, 3/2, št. 13054 (1499 marec 14., Ljubljana).

¹²⁰ VILFAN, Struktura stanov, 178; VILFAN, Pravna zgodovina, 329; AS 2, DSK I, šk. 569 (fasc. 318), sn. 1.

¹²¹ AS 2, DSK I, šk. 301 (fasc. 207), 126ss.

je bil na eni strani pogosto deželnoknežji komisar, na drugi pa je bil za deželnim pisarjem Wolfgangom Schwärom glavni pisec stanovskih dokumentov (sklepov, odgovorov), (so)pečatnik in tudi član stanovskih poverjeništev in odposlanstev.¹²² O njegovi vlogi veliko pove to, da je bil novembra 1514 na istem deželnem zboru deželnoknežji komisar in pisec stanovskega odgovora na deželnoknežjo propozicijo.¹²³

Deželnemu glavarju in upravitelju se je konec dvajsetih let 16. stoletja pridružil še deželni upravnik (Landesverwalter), ki je imel predvsem sodne pristojnosti in je bil s stanovi še tesneje povezan kot prva dva. Valvasor piše, da je bil prvi kranjski deželni upravnik Nikolaj Thurn (leta 1527),¹²⁴ v primarnih virih pa ga najdemo leto pozneje.¹²⁵

---

¹²² Glej str. 165, op. 481–484; DSKS I, 48s, št. 40.

¹²³ DSKS I, 111s, št. 90s.

¹²⁴ VALVASOR, Ehre IX, 70.

¹²⁵ AS 2, DSK I, šk. 409 (fasc. 281), 205; šk. 569 (fasc. 318), sn. 1.

DEJAVNOST DEŽELNIH STANOV

PRAVNI POLOŽAJ DEŽELNIH STANOV, VPRAŠANJE REPREZENTATIVNOSTI IN PRISTOJNOSTI

Deželni stanovi so korporacija privilegiranih oseb, ki jih mora deželni knez na podlagi deželnih privilegijev in običajev v določenih zadevah vprašati za nasvet ali dovoljenje. Predvsem v starejši literaturi je zato govor o pravici do sovladanja (Mitregierungsrecht), vendar moramo to razumeti z nekaj zadržka. Članov stanovske korporacije ne povezujejo fevdne vezi s skupnim gospodom, temveč skupno ozemlje (dežela), skupno deželno pravo in deželni gospod.¹ Po Ottu Brunnerju pa stanovi ne predstavljajo dežele, temveč dežela so. Bistveno je razlikovanje pojmov Landschaft in Land. Prvi označuje deželne stanove, deželo v ožjem pomenu besede, drugi deželo v navadnem pomenu. To so sestavljali deželni stanovi in deželnoknežja oblastna sfera – komorno premoženje, v katero so na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek sodili deželska sodišča, rudniki, deželnoknežja mesta in trgi, židje, mitnice in nabitek (Aufschlag) ter cerkvene osebe pod deželnoknežjim odvetništvom.² Kdor ni bil član stanov, je lahko pravno gledano pripadal trem skupinam: lahko je bil podložnik člana stanov oziroma pripadnik skupine, ki je imela deželnostanovski položaj, lahko je bil »gost« (tujec), ki pravno ni sodil v deželo, a je bil v času bivanja v njej pod njeno zaščito, lahko je sodil neposredno pod deželnega gospoda, v njegovo komorno premoženje.³

S pravnim položajem deželnih stanov je tesno povezano vprašanje njihove reprezentativnosti. Stanov pač ne moremo imeti za korporativno predstavništvo dežele kot geopolitične enote in deželni zbor nikakor ni bil politično zastopstvo deželnih prebivalcev. Tovrstne teorije so vse preveč temeljile na konstitucionalizmu in političnih razmerah od 19. stoletja naprej. Izvirni greh je v prenašanju modernih pojmov v čas, ko država v modernem smislu ni obstajala in ko deželni knez ni bil suveren v današnjem pomenu besede. Za položaj stanov in ureditev stanovske države je namreč poglavitna delitev dežele v dve sferi – deželnostanovsko in deželnoknežjo. Ti dve sferi nista fiktivna pojma, ampak pokrivata povsem oprijemljive stvari: posesti, ljudi, pravice. Deželni stanovi, dežela v ožjem pomenu, stojijo nasproti deželnemu knezu, njegovim pravicam in posestim. Nad obema sferama ni države, marveč deželno pravo, po katerem so pravice deželnega kneza omejene s pravicami stanov. Če določena zadeva ni bila izključno stvar enega ali drugega, so jo reševali v sodelovanju (npr. vojska in sodstvo) ali s pogajanjem. Deželani v deželnoknežji sferi načeloma niso imeli nobene besede. Predstavljali so lahko le sebe in svoja posestva (vključno s podložniki) ter v širši sestavi še cerkvene ustanove in mestne skupnosti. Stanovom lahko reprezentativno naravo priznamo le v okviru njihove sfere, ki

¹ Prim. VILFAN, Deželni ročini, 72.

² BRUNNER, Land und Herrschaft, 239, 423, 437s; VILFAN, Država in dežela, 51s; več na str. 96ss.

³ BRUNNER, Land und Herrschaft, 413.

so jo sestavljali privilegirane osebe skupaj s svojimi posestvi, podrejenimi ljudmi in drugim premoženjem – vse to se skriva v besedi »Landschaft«, ki je bila v obravnavanem obdobju najpogostejši izraz za stanovsko korporacijo – nikakor pa na ravni dežele.⁴ Za Kranjsko, kjer je v komorno sfero sodil znaten del ozemlja, je treba to še bolj poudariti.

Deželnozborski sistem sicer res vsebuje nekaj prvin parlamentarizma, vendar je daleč tako od sodobne parlamentarne demokracije kot od avstrijskega deželnozborskega sistema druge polovice 19. stoletja, ki je posredno precej vplival na raziskovanje zgodovine deželnih stanov in zborov. Deželni zbori niso bili redni sestanki v parlamentarnem pomenu. Nikoli niso imeli zakonodajne pravice v širokem pomenu besede, ampak le občasno pristojnost v finančnih, upravnih in podobnih zadevah. Na deželnem zboru so se knez in stanovi pogajali na ravni dveh partnerjev; cilj je bil sklenitev končnega dogovora, pogodbe.⁵

Za pravice in pristojnosti deželnih stanov so uporabljali zelo splošna latinska izreka *Quod omnes tangit ab omnibus approbetur* in *Ni(hi)l de nobis sine nobis*. Ob tem moramo upoštevati, da je bil doseg stanovskega soodločanja le v razmeroma majhni meri zapisan v deželnih plemiških privilegijih, deloma je slonel na nekodificiranih običajih, večinoma pa je bil odvisen od vsakokratnega razmerja moči med knezom in stanovi. Med zapisane temelje stanovske moči sodijo predvsem tista določila deželnih ročinov, ki so zdaj bolj zdaj manj jasno omogočala omejevanje knežje oblasti na področju financ (davki, mitnine, (pre)kovanje denarja), vojaških zadev (obvezna in neplačana plemiška vojaška služba le v obrambni vojni) in sodstva.⁶ Moč stanov je koreninila predvsem v davčni prostosti, povezani z vojaško-obrambno dolžnostjo. Ta je stanovom na deželnih zborih nudila razmeroma močno pogajalsko orodje v obliki odobritve davkov, s katero so lahko povsem zakonito pritiskali na deželnega kneza.

Odobranje izrednih davkov je bila najmočnejša kompetenca deželnih stanov, a še zdaleč ne edina. Pri deželnozborskih davčnih odobritvah je šlo načelno za konfrontacijo obeh sfer, dežela pa je lahko v polni meri funkcionirala samo s sodelovanjem. Knez in stanovi so se s prisegami ob dedni poklonitvi zavezali k sodelovanju v dobro dežele, vzdrževanju deželnega miru,⁷ preganjanju za deželo škodljivih ljudi,⁸ obrambi dežele pred napadi od zunaj,⁹ oblikovanju obrambnega sistema, spoštovanju sodnih običajev in deželnega prava nasploh.¹⁰ Čeprav so naštete dejavnosti potrebovale pravno regulativo, se ne moremo strinjati s starejšimi avtorji, češ da so stanovi soustvarjali deželno zakonodajo. Šlo je za sodelovanje pri upravljanju dežele, v prvi vrsti za (samo)upravljanje lastne sfere. K že naštetim splošnim funkcijam sodijo še sodelovanje pri opravljanju vloge varuha princa in posredovanje v dinastičnih konfliktih¹¹ ter drugih sporih, priprava

⁴ Vilfan ocenjuje, da so člani kranjskih deželnih stanov (samo plemstvo) v 16. stoletju v najboljšem primeru predstavljali od enega promila do (z družinami) pol odstotka deželnega prebivalstva. VILFAN, Deželni stanovi, 322; VILFAN, Crown, 78, op. 7.

⁵ VILFAN, Deželni ročini, 72s; VILFAN, Pravni položaj, 11, 14; VILFAN, Pravni značaj, 214s; VILFAN, Deželni stanovi, 319; MELL, Grundriß, 160ss; BRUNNER, Moderner Verfassungsbegriff, 513ss, predvsem 521, 525s; WIESFLECKER, Entwicklung, 21s; HINTZE, Typologie, 230s; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 221. Polemiko o reprezentativni naravi deželnih stanov povzema SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 95ss.

⁶ VILFAN, Deželni ročini, 73ss; NARED, Privilegij, 14ss; HINTZE, Typologie, 232.

⁷ Koroški stanovi so med vojno med cesarjem in Korvinom s slednjim leta 1482 na svojo roko sklenili premirje, ki ga je Friderik dovolil ob primerni finančni odškodnini. Plačali so tudi Korvinu. MDC XI, 219ss, št. 550a; UNREST, Österreichische Chronik, 131s; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens I, 615s.

⁸ Npr. Regesta Imperii XIV, 2/2, 531, št. 7332.

⁹ V zvezi z deželno obrambo je zanimiva spomenica, ki so jo kranjski deželni stanovi leta 1474 naslovili na papeža Siksta IV. V času najhujših turških vpadov so papežu izčrpno poročali o nevarnostih in trpljenju, ki ga Turki prinašajo v deželo, ter ga prosili za podporo. AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65.

¹⁰ WIESFLECKER, Entwicklung, 17, 19; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 217, 238.

¹¹ Pojav je bil omejen na zgodnejše obdobje stanovskega razvoja ter predvsem na Avstrijo in Štajersko. Glej poglavje Prve oblike sodelovanja »stanov« pri vladarjevih poslih; BIRK, Verzeichniss V, LXXXIX, št. 962, 964; CIII, št. 1104. Kranjski stanovi so bili le redko

obrambnih redov, nabornih in davčnih seznamov, skrb za javno moralo in stanu primerno obnašanje (t. i. policijski redi),¹² nadzor nad kovanjem denarja ter vse v zvezi z odobra-
vanjem, repartitijo, pobiranjem in delno tudi porabo izrednih davkov.¹³

---

pritegnjeni. Po smrti kralja Albrehta II. je bilo na avstrijskem deželnem zboru konec leta 1439 npr. predvideno, da bo Friderik V. kot varuh tedaj še nerojenega Albrehtovega sina hranil Albrehtove listine, srebro in druge dragocenosti, opravo in orožje ter bo ob polnoletnosti vse naštetu izročil princu. Stanovi Štajerske, Koroške in Kranjske naj bi bili poroki, da bo dogovor veljal. Odločitev Avstrijcev kaže, da Frideriku niso zaupali in da so želeli odgovornost naprtiti še stanovom njegovih dežel. GUTKAS, Mailberger Bund, 54s.

¹² Prim.: MDC XI, 259ss, št. 671; Regesta Imperii XIV, 2/1, 246, št. 5583.

¹³ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 190ss; LUSCHIN, Österreichische Reichsgeschichte, 226ss.

ODNOS MED DEŽELNIM KNEZOM IN STANOVI

Deželno pravo je v poznosrednjeveški in zgodnjenovoveški deželi hkrati povezovalo in ločevalo obe oblastni sferi. Bilo je tretji konstitutivni element dežele, ki je nemoteno funkcionirala le, če so akterji – deželni gospod in v deželnih stanovih zastopana deželna skupnost – spoštovali stare navade in zapisane privilegije. Na pravo so temeljili tako knezovo veličanstvo in oblastne pravice na eni strani kot plemiški privilegiji na drugi. Deželni gospod je bil po medsebojni zavezi, ki sta jo strani sklenili ob dedni poklonitvi, dolžan ščititi deželo, deželno pravo in deželni mir, plemstvo oziroma deželni stanovi so mu morali pri tem svetovati in pomagati.¹⁴ To je bilo temeljno razmerje med deželnim gospodom in deželani, os dežele, kakršno poznamo od konca srednjega veka naprej ter je tesno povezana z oblikovanjem in delovanjem deželnih stanov. Medsebojni odnos je ob nastopu vsakega deželnega kneza znova na simbolni ravni zakoličila dedna poklonitev, vzajemna prisega kneza in deželanov. Prvi je obljubil spoštovanje plemiških privilegijev in jih nato pisno potrdil, drugi so se zavezali k sodelovanju v dobro dežele, zagotavljanju in spoštovanju deželnega prava in miru, spoštovanju ustaljenih sodnih norm, vojaški obrambi dežele pred zunanjimi sovražniki ali deželnimi škodljivci ... Formalno so rekli, da bodo »pospeševali koristi deželnih knezov in odvrčali škodo«, da bodo zvesti in poslušni. To je bil neke vrste pogodbeni odnos med deželnim knezom in plemstvom oziroma stanovi, ki je temeljil na zvestobi in dolžnosti.¹⁵

Plemstvo in potem stanovi so bili potemtakem dolžni svetovati in pomagati deželnemu knezu, če se je ta v *stiski* nanje obrnil. Bolj kot (na)svet (*consilium, rat*) je knez pričakoval pomoč (*auxilium, hilfe*) v vojaki ali denarju, v zameno pa je (ali naj bi) zagotavljal *schutz und schirm*.¹⁶ (Na)svet je bil dolžnost posameznega deželana in stanov kot celote. Polje pogajanj o obliki in obsegu pomoči je bilo največkrat deželni zbor, odobritev davkov ali vojakov njena najobičajnejša podoba.¹⁷ Poleg nasveta in pomoči je

¹⁴ BRUNNER, Land und Herrschaft, 413s, 423s.

¹⁵ BRUNNER, Land und Herrschaft, 424ss; MITTEIS, Land und Herrschaft, 486; NÄF, Frühformen, 227ss; MELL, Grundriß, 143ss; Landtagsakten I, 1, 5s; WIESFLECKER, Entwicklung, 16s; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 215s; PUTSCHÖGL, Ausschusstage, 431s. Glej str. 193ss, op. 55ss.

¹⁶ Nasvet in pomoč na eni ter varstvo in zaščita na drugi strani niso pravne maksime, ki bi jih rodilo šele oblikovanje deželnih stanov v 15. stoletju. V odnosu deželni knez – deželani gre za transformacijo visokofeudalnega odnosa senior – vazal. S fevdno prisego se je namreč vazal zavezal, da bo svojemu gospodu pomagal z nasvetom in orožjem, da mu bo zvest, lojal. Gospod je zvestobo plačal s fevdom in obljubil zaščito. Vzporednice so jasne, razlike kljub temu velike. Vazalna prisega (*homage*) je bila del fevdnega prava in je po principu daš – imaš ustvarjala osebno vez med seniorjem in vazalom. Prvi pogoj za dedno poklonitev je bila t. i. deželna vez, ki je povezovala kneza in deželno plemstvo. Jedro deželne vezi je bilo v privilegijih kodificirano deželno pravo. Vzajemnost se je z oblikovanjem dežele in nato stanov v teritorialnem smislu razširila; to je plemstvu v praksi odvzelo možnost izbire, pomoč pa je začela dobivati novo obliko – žvenket orožja je zamenjal žvenket cekinov. O vazalstvu, prisegi in odnosu med seniorjem in vazalom temeljno BLOCH, Feudal Society I, zlasti 145ss, 219ss.

¹⁷ BRUNNER, Land und Herrschaft, 426ss.

knez včasih terjal še *beistand*. O tem po pričakovanju lahko beremo predvsem v pozivih za vojaške, deželne in meddeželne zборе ter v tovrstnih instrukcijah.¹⁸ Pod knezovo splošno zaščito so bili celotna dežela in njeni prebivalci; skrbel naj bi za (deželni) mir in pravičnost. Poleg tega poznamo še posebno knezovo zaščito, ki so je bili deležni tisti deželni prebivalci, ki so v širšem ali ožjem smislu sodili v komorno sfero.¹⁹ Pričakovanja deželnega plemstva so bila jasno izražena v švabskem zrcalu (1275/76): *Wir sullen den herrn darumbe dienen, das sie uns beschirmen. Beschirmen sie uns nit, so sind wir ihnen nicht dienstes schuldig nach rechte.*²⁰

Če se knez ne bi držal veljavnega deželnega prava, ki je izvorno od Boga, torej tako nad njim kot preostalimi deželnimi prebivalci, bi se mu deželani po najbolj striktnem pojmovanju srednjeveške pravice do odpora (*ius resistendi*, *Widerstandsrecht*) lahko uprli in ga prisilili v spoštovanje veljavnih pravnih norm. Posameznikova pravica do odpora je z oblikovanjem stanovske korporacije prešla na (plemiške) stanove; ti so smeli omejevati knežjo oblast in jo držati v mejah prava.²¹ Notranjeavstrijsko plemstvo in pozneje stanovi (od Rudolfovega privilegija iz leta 1277 Štajerci, s členom o subsidiarnosti štajerskega deželnega prava po letu 1338 tudi Korošci in Kranjci) so imeli okrnjeno pravico do odpora. Po določilu o pogojnosti dedne poklonitve oziroma zaporedju priseg je bilo plemstvo dolžno priseči zvestobo novemu deželnemu knezu le, če jim je ta prej s prisego obljubil, da bo spoštoval njihove privilegije.²²

Slika 30: Določilo o pogojnosti dedne poklonitve, ki ga je Rudolf Habsburški leta 1277 uvrstil med pravice štajerskega plemstva in je subsidiarno veljalo tudi na Kranjskem. AS 1073, ZR, I/8r, fol. 5v.

Romanis legibus puniendum. Ut autem tenor huius Privilegij à futuris dictæ terræ Principibus ratus & stabiliter teneatur, præfenti præcipimus sanctione, ut dum Princeps qui pro tempore fuerit à Ministerialibus Styriæ fidelitatis exigit Juramentum. Ipsi ad præstationem huiusmodi Sacramenti, minimè constringantur, donec Princeps & Dominus corporali suo Juramento promittat, se præfens Privilegium in omnibus & singulis suis articulis servaturum.
Statui

Deželni stanovi so se kljub utemeljeni samozavesti, ki je v praksi bolj kot na privilegijih temeljila na omejenosti komornih vojaških in finančnih resursov, zavedali meja svoje moči. Pravica do soodločanja o deželnih zadevah in omejevanja knezove samovolje je bila pač v razmeroma majhni meri določena v privilegijskem in običajnem pravu,

¹⁸ AS 1063, ZL, št. 682, 1460 maj 29., Dunajsko Novo mesto; AS 2, DSK I, šk. 848, št. 11; StLA, AUR, Nr. 7322a, 1470 junij 4., Velikovec; MDC X, 377, št. 1135; Landtagsakten I, 87, št. 33; 116, št. 50; WILLICH, Regesten Kaiser Friedrichs III., 267, št. 358; Landtagsakten II, 28s, št. 95; 43ss, št. 107s; 89, št. 130; 121, št. 147; 177, št. 189; GZM VII/107; VIII/64, 67; X/51; BIRK, Verzeichniss VII, CCCXLVI, št. 803; VIII, DXVIs, št. 793b; MDC XI, 205, št. 511; CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 393, št. CLXIX.

¹⁹ BRUNNER, Land und Herrschaft, 363ss, 372ss. Pod posebno zaščito sodijo pripadniki deželnoknežjih cerkva in drugih cerkvenih ustanov, deželnoknežja mesta in meščani, deželnoknežji podložniki, dvorni služabniki, svetovalci, judje, popotniki.

²⁰ LASSBERG, Schwabenspiegel, 133; SCHULZE, Landesdefension, 34.

²¹ FEHR, Widerstandsrecht, 1ss; KERN, Recht und Verfassung, 61ss; BRUNNER, Land und Herrschaft, 140ss.

²² *Ut autem tenor huius privilegij a futuris dictæ terræ principibus ratus et stabiliter teneatur, præfenti præcipimus sanctione, ut dum princeps qui pro tempore fuerit a ministerialibus Styriæ fidelitatis exigit iuramentum. Ipsi ad præstationem huiusmodi sacramenti, minime constringantur, donec princeps et dominus corporali suo iuramento promittat, se præfens privilegium in omnibus et singulis suis articulis servaturum.* AS 1073, ZR, I-8r, Landts Handvest des Hertzogthumbs Steyer, Graz 1697, fol. 5v. Prim.: VILFAN, Pravna zgodovina, 203; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 235, 239ss; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 181; NARED, Privilegij, 15s.

večinoma pa je bila odvisna od dejanskega razmerja moči. Bistveni instrument je bila plemiška davčna prostost kot pravna podlaga deželnih zborov.²³ Vilfan je z analizo stanovskih pritožb (gravamina) lepo pokazal, da stanovi niso smeli posegati v deželnoknežjo oblast (deželno gospostvo, Landesherrschaft) niti tega niso poskušali. Zadovoljiti so se morali s tem, da so v okviru podeljenih privilegijev izgrajevali stanovsko oblastveno strukturo (»Landschaft«). Odnos med deželnim knezom in stanovi ni bil odnos med dvema partnerjema na isti ravni, tako da o delitvi oblasti oziroma splošni stanovski pravici do udeležbe pri izvajanju oblasti (Mitregierungsrecht) ne moremo govoriti. Knez ni bil primus inter pares; stanovi so ga vedno priznavali za svojega gospoda, ta pa jih ni obravnaval kot kolege.²⁴ Friderik III. je kmalu po nastopu samostojne vlade v svojo beležko zapisal tole pričakovanje: ... *ain jeder frumer landman seinem heren und landfursten pilleich hulf und dienet, als lehenleut und landleut von natturlichen dingen schuldig sind* ...²⁵ Na drugi strani sta zgovorna odgovora štajerskih, koroških in kranjskih stanov, v začetku junija 1462 zbranih na meddeželnem zboru v Mariboru. Avstrijskim stanovom in Dunajčanom, ki so se na Albrehtovi strani Frideriku III. »odpovedali« (mu napovedali vojno) in k temu pozvali notranjeavstrijske stanovce, so dali namreč jasno vedeti, da v sporu med vojvodskima bratoma podpirajo cesarja in notranjeavstrijskega deželnega gospoda Friderika III., to pa so konec leta pokazali še z vojaškim kontingentom, ki je odhitel reševati cesarja na Dunaj. Na poziv so odgovorili, da bodo svojemu gospodu nudili potrebno podporo. Obrnili so se tudi na Albrehta in posredovali za premirje med sptima bratoma. *So hoffen wir ewr baiden gnaden auch land und lewt werd durch solhs in frid und aynigkait pracht, und was wir als getrew landlewt darczuhelfen und gediene kunnen, des sey wir mit gutem vleisz willig ze tun; so aber ewr furstlich gnad solhs verachten wolt, des wir doch nicht hoffen, verstet ewr furstlich gnad wol, das wir unserm allerge-naedigsten herren N. dem romischen kaiser etc. als regirundem herren und landsfursten hilf und beystand zu tun schuldig seyn, als wir auch das seiner kaiserlichen gnaden zugesagt haben, zu tun.*²⁶ Za sodelovanje pri pomiritvi so nato prosili še avstrijske stanovce. Bistveni poudarek stanovskih pisem je zvestoba dednemu gospodu in deželnemu knezu ter dolžnost v zvezi z zagotovitvijo nasveta in pomoči. Oboje temelji v deželnem pravu in dedni poklonitvi. Sredi oktobra istega leta so poskusili Dunajčani notranjeavstrijske stanovce z dobrikanim pismom še enkrat zvatiti v svoj tabor, a jim spet ni uspelo.²⁷

Pojma stanovsko-monarhični dualizem ali celo dualistična stanovska država torej ni mogoče uporabljati v smislu delitve suverenosti na isti ravni ali v pomenu sovladarstva. Deželni zbor kot najmočnejši stanovski organ je lahko sklical samo knez,²⁸ pristojnost zbora pa se je omejevala predvsem na obrambno in davčno problematiko. Na deželnem zboru sta se obe strani partnersko pogajali, vendar njuni izhodišči nista bili enaki.²⁹ Pri dualizmu ne gre toliko za politični model delitve oblasti (čeprav gre brez dvoma tudi za to), ampak predvsem za model funkcioniranja dežele na ravni splošne uprave, financ, vojske in sodstva. Gre tudi za stanje duha, za zavedanje nujnosti sodelovanja. Shematično povedano je dežela elipsa z dvema žariščema, unija dveh množic, ki sta bili v kranjskem primeru po obsegu precej enakovredni. Ena množica predstavlja komorno premoženje, neposredno deželnoknežjo oblastno sfero, njegova zemljiška gospostva, do-

²³ VILFAN, Deželni ročini, 73; VILFAN, Pojmovanje oblasti, 171; CARSTEN, Ursachen, 279.

²⁴ VILFAN, Pojmovanje oblasti, 169ss; VILFAN, Pravni značaj, 214s. LHOTSKY, AEIOV, 198.

²⁵ LHOTSKY, AEIOV, 198.

²⁶ Landtagsakten II, 43ss, št. 107s; AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 65.

²⁷ Landtagsakten II, 53s, št. 119; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 33s, št. III; 38s, št. VII.

²⁸ Dovolj zgovorne so Friderikove reakcije ob samovoljnih deželnih zborih – glej str. 230s.

²⁹ VILFAN, Pravni značaj, 215, 218; VILFAN, Deželni stanovi, 319; VILFAN, Pravna zgodovina, 309s; prim. še: STURMBERGER, Dualistischer Ständestaat, 247ss; SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 97s; MELL, Grundriß, 154s.

hodke in pravice. Druga množica je »Landschaft«, ki jo sestavljajo zemljiška gospostva svetnega plemstva in prelatov (s podložniki in pravicami). Mesta so nekje vmes. Obe množici se v velikem delu prekrivata. V preseku so: a) dedna poklonitev, medsebojna zaveza o sodelovanju in spoštovanju pravic; b) deželni zbor kot polje pogajanj o obliki in obsegu nasveta in pomoči; v tem kontekstu komisarji, ki so hkrati kranjski deželani; c) dualistična uradnika, glavar in upravitelj; na srednjem in nižjem nivoju se prekrivajo tudi uradniške funkcije komorne in stanovske sfere; d) v preseku, morda precepu, so tudi tisti deželani, ki so hkrati zakupniki ali oskrbniki komornih gospostev.

Knez bi brez stanovske sfere ne bil knez; o tem govori poznosrednjeveška maksima »Kein Fürst kann aus sich selbst bestehen«.³⁰ Stanovi so potrebovali vrhovnega vojaškega poveljnika, vrhovnega zemeljskega sodnika ter vsaj simboličnega gospoda in zaščitnika. Oboji so potrebovali deželo kot pravni in teritorialni okvir. Dualizem moramo zato razumeti kot hkrati prežemajoče in odbijajoče stikanje dveh oblastnih sfer, ki skupaj sestavljata deželo v polnem pomenu besede. Dualistično urejena dežela (država) je žive-la v ozračju komplementarne bipolarnosti.

---

³⁰ SCHUBERT, Fürstliche Herrschaft, 41.

DAVČNE IN VOJAŠKE ODOBRITEVE

Davki so bili materialna oblika nasveta in pomoči. Značilno je, da je v virih zanje pogosto uporabljen izraz *hulf, hilfgelt*³¹ in ne *steuer*. V zgodovini deželnih stanov imajo zato eno najvidnejših, čeprav ne dovolj raziskanih vlog. Zelo kompleksnega razvoja deželnih davkov se tu ne moremo lotiti, bomo pa skušali skicirati glavne poteze sistema deželno stanovskih neposrednih davkov v obravnavanem obdobju. Težišče bo namenjeno plemstvu, saj je bilo to zaradi davčne prostosti v posebnem položaju, poleg tega smo o davčnih obveznostih prelatov in mest govorili že na drugih mestih (str. 136ss in 173ss).

Davčna prostost plemstva je bila v običajnopравни praksi utemeljena s tem, da so bili plemiči nosilci vojaške obrambe dežele, formalno, a ne nedvoumno pa so jo potrjevali deželni plemiški privilegiji. Davčna prostost ni veljala le za plemiške osebe, ampak tudi za premoženje, vsa zemljišča, gospostva in podložnike v plemiških rokah.³² Deželni knez je neposredne denarne davke lahko nalagal le skupinam, ki so sodile v komorno premoženje, se pravi deželnoknežjim mestom in trgov, prelatom, komornim podložnikom in judom. Od plemstva je smel denarni davek izjemoma zahtevati le v treh ali štirih t. i. fevdalnih primerih. Poleg precej ohlapne deželne stiske (Landesnot) je bil vzrok zbiranje odkupnine za ujetega deželnega gospoda, poroka princese in povitezitev princa.³³ Kaže, da se je knez tudi v teh primerih dolgo obračal predvsem na komorno sfero. V obravnavanem obdobju tako o kakem rednem obdavčenju plemstva ne moremo govoriti. Neposredni davki so bili formalno in vsaj do konca 15. stoletja tudi v resnici izredni ter po načinu odmere nestalni. Finančna stiska je Friderika III. silila v pogostejša izredna obdavčenja, vendar so bili stanovi že dovolj močni, da razpis splošnega deželnega davka brez njihove privolitve skorajda ni bil mogoč. Konkretnih podatkov je malo.³⁴

Pravica, da plemstvo (stanovi) zaradi davčne prostosti odobri denarni davek ali postavi in za določen čas vzdržuje določeno število vojakov, je bila težišče stanovske moči in glavni generator razvoja deželnih zborov. Pravica do odobritve izrednih davkov se je zaradi plemiške davčne prostosti in finančne stiske deželnega kneza razvila tako rekoč sama od sebe. V 15. stoletju je deželna obramba še vedno temeljila zlasti na osebni vojaški obveznosti plemičev in pozivu določenega dela ostalega za vojsko sposobnega pre-

³¹ Npr.: StLA, AUR, Nr. 9948, 1499 november 21., Gradec (prepis); AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 28; DSKS I, 3s, št. 2; 5, št. 4s; 53, št. 43; 104, št. 82; Regesta Imperii XIV, 3/1, 125, št. 9586; 144, št. 9714s; Regesta Imperii XIV, 3/2, 804, št. 13830; 813, št. 13884.

³² Glej: VILFAN, Pravna zgodovina, 202s, 311; NARED, Privilegij, 14ss.

³³ BLOCH, Feudal Society I, 223; MELL; Grundriß, 245; SRBIK, Beziehungen, 142s; VILFAN, Pravna zgodovina, 312. Angleška Magna carta libertatum iz leta 1215 v 12. členu navaja tri primere, v katerih se kralju pri naložitvi davka ni bilo treba posvetovati s svetom cerkvenih in posvetnih velikašev (o tem sicer govori 14. člen). Govor je o dajatvah za rešitev kralja iz ujetništva, dajatvah ob povzdignitvi kraljevega najstarejšega sina v viteški stan in poroki njegove najstarejše hčere. Objave in prevodi Magne carte: HOLT, Magna Carta, 441ss; WAGNER, Magna Carta Libertatum, 19ss, 30ss, 44ss; DAVIS, Magna Carta, 23ss.

³⁴ MENSJ, Geschichte der direkten Steuern I, 2ss; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 423s.

bivalstva. V tem kontekstu so morali določeno število konjenikov in pešakov postaviti – oborožiti in vzdrževati – tudi prelati ter mesta in trgi. Dolžnost osebne udeležbe plemstva je z razmahom strelnega orožja in najemništva ter z uvedbo imenjskega davčno-oborožitvenega sistema sicer izgubila veljavo, vendar je v načelu ostala še dolgo. Zdi se, da je bil prispevek v denarju z materialnega stališča ugodnejši kot osebna udeležba, ki je v najslabšem primeru terjala glavo.³⁵ Izredni davki so bili izredni v dveh pogledih. Plačevanja davkov oproščeno plemstvo je davek legitimiralo s pridržkom, da je odobritev izredna in enkratna; to se kaže v zahtevah po izstavitvi zaščitnih pisem. Izredni, a za tisti čas kar običajni so bili razlogi za pobiranje izrednih davkov: turški vpadi, fajde, brzdanje najemnikov, vojne z Madžari, Benečani ... Denarna stiska je postala knezov vsakdanjik, zato so davčne odobritve od konca 15. stoletja naprej postale v praksi redne, vsakoletne.

ODOBRITVE V PRAKSI

Izredni splošni deželni davek sta z izrecno privolitvijo avstrijskih prelatov, grofov, gospodov, vitezov, oprod in mest prvič pobrala vojvoda Albreht IV. in Viljem, in sicer za izvedbo postopka proti deželnoškodljivim ljudem in plačilo najemnikov za zatiranje razbojništva v deželi.³⁶ Za Kranjsko obstajajo indici, da je plemstvo leta 1415 odobrilo izredni davek (*pomoč*) od svojih podložnikov,³⁷ potem pa v virih do srede štiridesetih let o stanovskih odobritvah ni sledu. Do konca 15. stoletja je trajalo začetno obdobje odobravanja deželnih davkov, ki so bili tudi v resnici izredni in po načinu odmere nestalni. Predmet stanovske odobritve je bila lahko neposredna postavitev in vzdrževanje vojske za določen čas. Druga opcija je bil davek, ki je bil določen deloma v absolutnih številkah deloma v vsotah za posamezne davčne subjekte ali v davčnih kvotah. Reparticija in pobiranje odobrenih davkov sta bila že v tem obdobju marsikdaj prepuščena stanovom. Davčni in vojaško-naborni sistem sta bila nasploh tesno povezana.³⁸

V letih 1445/46, če ne prej, so notranjeavstrijske deželne sklice že odobraval na (med)deželnih zborih. Oborožitveni in davčni red treh dežel je leta 1445 predvidel, da bodo plemiči na 100 funtov dohodkov postavili oboroženega konjenika, prelati poleg konjenika še enega pešaka. Na 50 funtov gosposke rente je bil plemič dolžan postaviti pešaka, prelat pa konjenika. Kolikor so dohodki znašali manj kot 50 ali med 50 in 100 funti, je bil od zneska (razlike) določen davek, ki so ga stanovi pobrali in ga porabili v korist dežele. Mesta in trgi naj bi skladno z ocenjeno močjo postavili določeno število pešakov in voz. Glede na nižjo obremenitev plemstva v primerjavi s prelati je gotovo, da so od njih pričakovali tudi osebno udeležbo.³⁹ Istega leta so razpravljali o vojaški obveznosti kmetov. Devet kmetov naj bi oborožilo in vzdrževalo desetega. Naborni sistem je temeljil na farah, ki so morale zagotoviti tudi vozove. Za Kranjsko žal ni podatkov o konkretnih obremenitvah, kakršne poznamo za Štajersko in Koroško.⁴⁰

Leto pozneje je defenzijski red, sprejet na radgonskem meddeželnem zboru, kot odgovor na madžarske vpade od plemičev zahteval osebno udeležbo in skladno z njihovim premoženjem še *dienern* na konjih. Od svojih kmetov so odobrili desetega moža in na

³⁵ MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 48ss, 320ss; MELL, Grundriß, 244ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 312; glej tudi str. 113ss.

³⁶ WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 137.

³⁷ AS 1063, ZL, št. 5814, 1415 april 23., Dunajsko Novo mesto; Landtagsakten I, 54, št. 9; BIRK, Verzeichniss V, CXLI, št. 1546.

³⁸ MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 12; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 422.

³⁹ Landtagsakten I, 88s, št. 34; SIMONITI, Vojaška organizacija, 30s.

⁴⁰ Landtagsakten I, 95ss, št. 44ss; BISCHOFF, Nachrichten, 20ss, 35.

dvajset oboroženih kmetov dobro opremljen voz. Prelati naj bi postavili konjenike in vsakega desetega kmeta z vozovi, mesta (in trgi) konjenike, pešake in vozove. Prelati in plemstvo so bili vključeni ne glede na to, ali so v deželi živeli ali so imeli v njej le posest. Radgonski obrambni red je torej poleg splošne postavitve desetega moža razlikoval med plemstvom, ki se je bilo dolžno vojnega pohoda osebno udeležiti, in preostalima stanovoma, ki sta morala postaviti kontingente konjenikov, pešakov in voz.⁴¹

V začetku šestdesetih let (1461) je bil nemara tudi na Kranjskem *mit der landschaft der maisten willen* odobren davek na kmetije oziroma podložnike,⁴² poleti 1462 so na mariborskem meddeželnem zboru odobrili vzdrževanje vojaškega sklica za dva meseca,⁴³ oktobra istega leta v Lipnici spet splošni davek na stanovsko posest (podložnike) v podobnih zneskih kot leta 1461. (Med)deželni zbor je določil tudi postopek pobiranja davka.⁴⁴ Velikovški meddeželni zbor 1470 je za obrambo pred Turki in poplačilo Baumkircherjevih najemnikov odobril splošni osebni (telesni) davek – glavarino. Odmerili so jo vsem deželnim prebivalcem glede na stan, poklic oziroma premoženje.⁴⁵ Naslednje leto je z odobritvijo notranjeavstrijskih stanov vse Kranjce doletel nov davek v višini tretjine letnih dohodkov (*drittentail der gult ains jarnucz*). Komorno premoženje je Friderik obdavčil sam.⁴⁶ Aprila 1475 je meddeželni zbor v Mariboru zaradi turške nevarnosti odobril splošno glavarino, imenovano tudi tedenski denarič (*wochengeltz/phenning*). Vsak prebivalec treh dežel naj bi plačal vsaj en denarič na teden, premožnejši lahko kaj več. Čeprav so bili za zbiranje določeni prejemniki, je jasno, da je bil dotok tega davka zelo počasen in nezanesljiv.⁴⁷ Turki in vojna s Korvinom so bili v začetku leta 1480 vzrok za Friderikovo zahtevo (*werbung*) kranjskim in koroškim stanovom po splošni deželni davčni naložitvi; zanjo naj bi prispevali vsi, namenjena pa naj bi bila postavitvi konjenice in pešakov kot deželne brambe. Vsak posestnik naj bi na 100 funtov pfenigov imenja postavil in vzdrževal enega konjenika, plemič pa naj bi se s svojimi ljudmi po potrebi tudi osebno vključil v deželno brambo. Glede na stopnjo ogroženosti je bil predviden vpoklic desetega oziroma šestega za vojsko sposobnega moža (podložnika).⁴⁸ Odziva Kranjcev in Korošcev ne poznamo, Štajerci so podobni zahtevi v glavnem ustregli. Za obrambo dežele (*im land zu halden*) so bili pripravljene postaviti enega konjenika (ne pa tudi zahtevanega pešaka) na 100 funtov imenja, privolili so v postavitve desetega moža. Spomnili so, da je obdavčenje nižje duhovščine oteženo, ker ni bilo pregleda nad njihovimi dohodki, ter zahtevali prispevek mest in samega deželnega kneza.⁴⁹ Ali so kranjski stanovi maja 1490 tako kot štajerski odobrili zahtevani *quottembergelt* (*četrletnico*) za postavitev in trimesečno vzdrževanje 400 konjenikov in 500 pešcev, iz virov ni vidno.⁵⁰

⁴¹ StLA, Hs. II/14, fol. 96ss; Landtagsakten I, 115ss, št. 50ss; MDC XI, 98s, št. 233s; VALVASOR, Ehre XV, 343ss; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 18ss; prim. WILLICH, Regesten Kaiser Friedrichs III., 267ss, št. 358, 365.

⁴² Landtagsakten II, 35, št. 101. Na Štajerskem so od dvora pobirali po 3 solde, od hube 60 denaričev, od polhube 30 in voštata 15 denaričev. Kranjski stanovi so osebno udeležbo na pohodu proti Madžarom odobrili že v letih 1459/60 – glej seznam stanovskih zborovanj.

⁴³ Landtagsakten II, 47, št. 110; MDC XI, 147s, št. 365; GZM VII/108, 110.

⁴⁴ Landtagsakten II, 60ss, št. 120; prim. op. 41.

⁴⁵ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 39ss, št. 210s; MDC XI, 168ss, št. 422; UNREST, Österreichische Chronik, 30ss; Landtagsakten II, 124s, št. 148; KRONES, Vorarbeiten (1865), 96s, št. 137/35; KRONES, Vorarbeiten (1869), 68s, št. 16; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 41, 44s.

⁴⁶ AS 1063, ZL, št. 5832, 1471 januar 13., Gradec; Landtagsakten II, 133, št. 155; KRONES, Vorarbeiten (1865), 97s, št. 138/36, 139/37; UNREST, Österreichische Chronik, 32s (Unrest govori o davku v višini polovice imenja).

⁴⁷ Landtagsakten II, 149ss, št. 166; KRONES, Vorarbeiten (1865), 99s, št. 143/41; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 45ss. Leta 1478 je cesar naročil kranjskemu glavarju Sebrjachu, naj od zamudnikov izterja odobreni tedenski denarič. CHMEL, Actenstücke und Briefe 2, 904, št. MCCXXVII; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 maj 16., Gradec.

⁴⁸ CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 393ss, št. CLXIX.

⁴⁹ CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 380ss, št. CLXVs; Landtagsakten II, 190ss, št. 196, 198.

⁵⁰ Prim.: Landtagsakten II, 239ss, št. 226s; MENSİ, Geschichte der direkten Steuern I, 39s.

Prav tako nimamo konkretnih podatkov o odobritvi in pobiranju davka za plačilo najemnikov, ki je dve leti pozneje gotovo doletel tudi Kranjsko.⁵¹

Videli smo, da so poznane vojaške in davčne naložitve večinoma zajemale vse tri dežele ter da so pri načinu odmere improvizirali. Kljub temu sklepamo, da so bile kranjske deželnozborske odobritve v osemdesetih letih že precej stalne.⁵² Sistem se je začel urejati sredi devetdesetih let. Imenje oziroma imenjska renta (*gult*), ki je dotlej nekajkrat (1445, 1470/71, 1480) že veljala za osnovo vojaške ali davčne obveznosti, je po odobritvi davka za izgon judov na Štajerskem in Koroškem postala ključ bodočih odobritev.⁵³ Na imenjski davčni osnovi so od okoli 1500 naprej na deželnih zborih določali osebno vojaško obveznost in deželni davek za najem najemnikov oziroma organizacijo obrambe nasploh ter davek za upravne, reprezentančne in druge potrebe deželnega kneza. Kranjski stanovi so v Maksimilijanovi dobi odobrvali davek v razponu od 2000 do 9000 gld.⁵⁴ Odobreni znesek so navadno zbrali v dveh obrokih, zamude pa niso bile redkost. Leta 1502 je bilo treba na 100 funtov imenjske rente v obrambne namene za določen čas (od treh mesecev do treh let) postaviti po enega oboroženega konjenika,⁵⁵ v letih 1509–1510 so Kranjci na 200 funtov imenja za vojno z Benečani odobrili štirimesečno vzdrževanje po enega konjenika in dveh pešakov.⁵⁶ Poleg imenjskega sistema so v specifičnih primerih davek odmerili na kak drug način, leta 1499 denimo na hube.⁵⁷

ZAŠČITNA PISMA KOT SIMBOL IN GARANT IZREDNOSTI STANOVSKIH ODOBRITEV

Deželnozborska odobritev ni bila *bianco* ček deželnemu knezu za porabo odobrenega denarja po lastni presoji in potrebah. Namen odobritve je bil v večini primerov jasno definiran. Odobritev je bila poleg tega enkratna, formalno izredna. Deželni knez je moral zato po odobritvi izstaviti zaščitno ali garantno pismo (*Schirmbrief*, *Schadlosbrief*), v katerem je izrazil hvaležnost in zagotovil, da je bila odobritev prostovoljna (... *nicht aus schuldiger phlicht sonder aus undertenigem freyen willen* ...), da gre njemu na ljubo in v korist dežele, da je izredna in ne bo škodovala plemiškim oziroma stanovskim pravicam, med katerimi je bila mišljena predvsem davčna prostost. Zaščitno pismo je sklepní dokument posameznega deželnega zbora. Deželni knez ga je izstavil, ko so stanovi ali njihov del prevzeli obveznost, ki je formalno ne bi bilo treba. Iz zaščitnih pisem, ki so poleg deželnozborskega sklepa pravzaprav edini zanesljiv dokaz, da se je deželni zbor uspešno končal, navadno razberemo namen in višino vojaške oziroma davčne odobritve, če pa manjkajo preostali dokumenti, lahko z zaščitnim pismom tudi približno definiramo čas deželnega zbora. Če je bil knez na zboru navzoč, je zaščitno pismo izstavil takoj po odobritvi, sicer pa v doglednem času – nekaj tednih ali mesecih. Knez je pismo izstavil

⁵¹ Landtagsakten II, 252s, št. 237s.

⁵² Prim. MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 103s.

⁵³ Glej: Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 453, št. 3566; Regesta Imperii XIV, 2/2, 547, št. 7471.

⁵⁴ HKA, Gedenkbücher 13, fol. 411s/444s; AS 1063, ZL, št. 1022, 1504 november 28., Innsbruck; AS 2, DSK I, šk. 409 (fasc. 281), 6; Regesta Imperii XIV, 2/1, 162, št. 4929; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18950; DSKS I, XVI, 5ss, št. 5–8; 55, št. 46; 81s, št. 64; 87ss, št. 69s; 146, št. 114; VILFAN, Die wirtschaftlichen Auswirkungen, 193s: 1508–1513 9000 gld., 1516–1535 6–8000 gld. Na innsburškem odbornem zboru so vse dedne dežele skupaj odobrile plačilo 400.000 gld. v štirih letih. Na notranjeavstrijsko trojico je odpadlo 100.000 gld. Ker je bila kranjska imenjska renta tedaj ocenjena na slabih 29.000 funtov, koroška na 36.000 in štajerska na 70.000, so kranjski stanovi v innsbruško vsoto prispevali dobro petino notranjeavstrijskega zneska, nekaj več kot 5000 gld. na leto. Prim.: DSKS II, 204ss, št. 151, 153–156, 162–165; ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 270, 286, 289s.

⁵⁵ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16328a, 17072, 17077; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19963.

⁵⁶ AS 1063, ZL, št. 1077, 1509 junij 5., Störzingen; št. 1084, 1510 april 5., Augsburg; DSKS I, 27s, št. 25.

⁵⁷ DSKS I, 3s, št. 2.

na prošnjo stanov, namenjeno pa je bilo predvsem plemstvu kot pravemu pogajalskemu partnerju. Prelati in mesta so bili navadno sicer omenjeni, a so bili v ozadju. Zaščitna pisma pravzaprav niso imela trajne veljave, saj knez v njih ni obljubljal, da v prihodnje ne bo zahteval česa podobnega, temveč je zagotavljal le, da konkretna odobritev ne bo okrnila pridobljenih privilegijev in starih običajev. Odpovedal se je sklicevanju na pretekle odobritve, to pa seveda pomeni, da je bil formalnopravno vsak deželni zbor zgodba zase in da so se pogajanja teoretično vedno odpirala na novo. Zahteve po pisnem zagotovitvi bržčas kažejo prodor miselnosti rimskega prava v stanovske glave.⁵⁸

Ernestovo zaščitno pismo kranjskim gospodom, vitezom in oprodam za odobreni davek od podložnikov iz aprila 1415 je eden od najstarejših znanih dokumentov te vrste in smo ga že večkrat omenili.⁵⁹ Po tem letu zija praznina, ki je z redkimi prekinitvami trajala do začetka 16. stoletja. Veliko zaščitnih pisem je bilo brez dvoma uničenih, verjetno pa sprva po uspešnem zaključku deželnega zbora niti niso bila samoumevna. Kranjski deželni stanovi so zaščitno pismo dobili leta 1460⁶⁰ in 1462,⁶¹ skupaj s Štajerci in Korošci še na velikovškem meddeželnem zboru 1470.⁶² Iz Maksimilijanovega časa je že precej garantnih pisem.⁶³ V sklopu stanovskih listin so predstavljala posebno serijo z več kot 170 primerki do leta 1782.⁶⁴ Maksimilijan I. je izstavil tudi skupno zaščitno pismo za stanove petih niž-

Slika 31: Zaščitno pismo Maksimilijana I. kranjskim stanovom za odobreno vojaško pomoč. AS 1063, ZL, št. 1051, 1507 IV. 29., Konstanca.

⁵⁸ Landtagsakten I, 23s; SEUFFERT, Drei Register, 81; LEVEC, Landhandfesten, 270s.

⁵⁹ AS 1063, ZL, št. 5814, 1415 april 23., Dunajsko Novo mesto; Landtagsakten I, 54, št. 9; BIRK, Verzeichniss V, CXLI, št. 1546.

⁶⁰ AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 196/243; VALVASOR, Ehre X, 294.

⁶¹ Prim.: Landtagsakten II, 47, št. 110; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65.

⁶² Landtagsakten II, 124s, št. 148; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 402, št. 211; MDC XI, 173, št. 431.

⁶³ Npr.: DSKS I, 3ss, št. 1s, 4, 7, 10, 12; 27s, št. 25; AS 1063, ZL, št. 1077, 1509 junij 5., Störzingen.

⁶⁴ AS 2, DSK I, šk. 874, fol. 219/277–231/302; prim.: MHVK 5 (1850), 38ss; LEVEC, Landhandfesten, 270s. Tudi zaščitna pisma in pobotnice za Štajersko sestavljajo posebno serijo stanovskih listin. LUSCHIN - KAPPER, Katalog, 9ss.

jeavstrijskih in celo vseh avstrijskih dednih dežel, tega pa stanovi niso sprejeli z odobravanjem, saj naj bi skupno pismo namigovalo, da so imele dežele tudi skupne privilegije.⁶⁵

IMENJSKA RENTA

Imenje oziroma imenjska renta (*gult*) je bila že v letih 1445, 1470/71 in 1480 osnova za odmero vojaške ali davčne obveznosti, po odobritvi davka za izgon judov na Štajerskem in Koroškem pa je postala ključ za prihodnje odobritve. Leta 1495 je kralj Maksimilijan I. v zameno za 38.000 gld. privolil v zahtevo štajerskih stanov, naj se judje do začetka leta 1497 izselijo iz dežele. Štajerci so na deželnem zboru določili prejemnike in osnovo za izračun davkov. Za izračun prispevka so morali zemljiški posestniki predložiti urbarialne registre, v nasprotnem primeru so njihove dohodke ocenili. Na tej podlagi je v letih 1495–1496 nastala knjiga ocenitve imenj, a se ni ohranila. Bila je vzorec za stanovsko davčno (imenjsko) knjigo iz leta 1516 in prihodnji obdavčitveni sistem nasploh.⁶⁶

Beseda *imenje* (*gult/gült*) je v zvezi z davki pomenila v denarju izraženo vrednost vseh zemljiškogospodstvenih dohodkov, predvsem dohodkov iz naravnih in denarnih dajatev podložnikov. Donosi dominikalne zemlje praviloma niso sodili v davčno osnovo. Izraz *gult* je bil potem v rabi tudi za samo gospodstvo – imenje. Kot vsoto donosov jo slovenimo kot imenjsko rento, davek na osnovi te pa kot imenjski davek.⁶⁷

Donose posameznega zavezanca so po veljavni tarifi preračunali v denarno vrednost, izraženo v funtih *gospoke imenjske rente* (*Herrengült*).⁶⁸ Sprva je vsak davčni zavezanec sam ocenjeval svoje obdavčljive donose in si potem po dogovorjenem ključu sam odmerjal vojaško obveznost (npr. en težki konj na določeno število imenjskih funtov). Pozneje je vsak prijavil oceno svoje imenjske rente, nekakšno davčno napoved (*Einlag, ansag*).⁶⁹ Vsota vseh ocenitev (napovedi) je predstavljala deželno davčno osnovo, od te pa so potem na podlagi deželnozborske odobritve odmerili globalni deželni davek – davčno ali vojaško *naložitev* (*anslag, Anschlag*),⁷⁰ denimo v višini tretjine ali polovice deželne osnove. To je seveda pomenilo, da je vsak posameznik od svoje rente plačal davek v enakem količniku.⁷¹ Dokler so bile temeljne imenjske napovedi realne glede na vrednost denarja, so kot davek odobraval določen količnik napovedane osnove. Dejanska vrednost imenjske rente pa je z zmanjševanjem kupne moči denarja in prevalitvijo imenjskega davka na podložnike kmalu precej preseгла ocenjeno, zato so davek odmerjali v večkratniku napovedane deželne osnove; ta je za Kranjsko v letih 1511–1542/43 znašala 28.700 funtov (=gld.),⁷² potem pa se je ustalila pri 22.000 gld. Kranjci so od srede 16. stoletja plačevali davek v višini poltretje deželne osnove.⁷³

⁶⁵ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17072; DSKS II, 204s, št. 151; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 120.

⁶⁶ Regesta Imperii XIV, 1/1–2, 451, št. 3555; SCHÖGGL - ERNST, Vertreibung der Juden, zlasti 307s; MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 98ss; FRÄSS - EHRFELD, Geschichte Kärntens II, 34. *Steuer-Anschlagbuch* iz leta 1516 se v dveh delih hrani v StLA, Laa. A., Antiquum, Bücher; razdeljena je po deželnih četrtih.

⁶⁷ POLEC, Svobodniki, 16s; VILFAN, Pravna zgodovina, 314; MENSI, Finanzgeschichte, 41; MENSI, Geschichte der direkten Steuern I, 30, op. 2; DSKS I, XVI.

⁶⁸ Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19963. Izraz *herrngült* je bil sicer na Koroškem omenjen že v začetku 14. stoletja. MDC VII, 94, št. 239.

⁶⁹ Prim. Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19832, 20608. V dolskem arhivu (AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 190, pag. 367s) se je ohranil nedatirani (verjetno iz srede 16. stol.) primerek izračuna gospoke imenjske rente za enega barona Thurna.

⁷⁰ AS 1063, ZL, št. 1077, 1509 junij 5., Störzingen; AS 2, DSK I, š. 408 (fasc. 281), 28; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17077; DSKS I, 27, št. 25; 29, št. 27.

⁷¹ VILFAN, Pravna zgodovina, 314; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 430.

⁷² Razmeroma dobro je dokumentiran postopek napovedi imenjske rente v notranjeavstrijskih deželah, ki je poleti 1518 sledil odobritvi odbornega zbora v Innsbrucku. Napoved imenjske rente in iz te izpeljana deželna davčna osnova sta bili ključ do razdelitve 100.000 gld. davka, ki je od skupne vsote 400.000 gld. odpadel na Štajersko, Koroško in Kranjsko. Glej DSKS II, 206ss, št. 153–156, 161–165.

⁷³ VILFAN, Pravna zgodovina, 315, 321; POLEC, Svobodniki, 19s; MENSI, Finanzgeschichte, 41ss; OGRIN, Nekaj o neposrednih

Temeljna imenjska davčna napoved izvira na Štajerskem in Koroškem iz davka za izgon judov. Kranjska naj bi bila po Vilfanovih ugotovitvah zbrana leta 1504 in nato 1518, vendar vpis v četrtem delu Putschevega repertorija potrjuje, da je najpozneje v letu 1497 obstajal tudi že kranjski imenjski seznam. Z oznako *adelsgült* je namreč v začetku 16. stoletja med kranjskimi listinami v habsburškem dunajskem arhivu obstajal *ain aufzai-chnus des sumari einkumens des adels in Crain, darnach man ainen russtigung anslag gemacht hat vngeuerlich anno 1497*.⁷⁴ Vsekakor se je začela višina imenjskih davčnih napovedi že okoli leta 1500 ustaljevati in je veljala za več vojaških oziroma davčnih odobritev. Posamezne davčne napovedi so vpisali v imenjsko knjigo (Gültbuch), davčni kataster za odmero imenjskega davka in prvi davčni kataster v tem prostoru nasploh. Razdeljena je bila po deželnih četrtih in v okviru teh po stanovih. Prva ohranjena(?) spodnjeavstrijska imenjska knjiga je iz leta 1513, štajerska iz 1516., kranjska iz 1539.⁷⁵ koroška pa je bila uvedena šele leta 1634. Kranjske imenjske knjige se po strukturi nekoliko razlikujejo od preostalih, saj delitev po četrtih ni posebej opazna. Le v prvi knjigi so ločeno vpisane napovedi davčnih zavezancev s Krasa in iz Istre.⁷⁶ Slabo desetletje pred uvedbo imenjske knjige so njeno vlogo na Kranjskem nadomeščale knjige davčnih naložitev (*anschlagbuech*) in knjige zaostankov (*austandbuech*), še prej (1520) pa so bili omenjeni davčni registri (*Anschleg-Register*).⁷⁷

(NE)PLAČEVANJE ODOBRENIH DAVKOV

Deželnozborska odobritev je poleg višine in namena zneska predvidela rok, do katerega je bilo potrebno denar predati knezovim pooblaščenecem. Vsota je bila pogosto razdeljena na dva ali celo več obrokov. Po odobritvi se je knez z navodili pisno obrnil na člane deželnih stanov in prejemnike odobrenega deželnega davka. Poverjeni prejemniki stanovskega davka so morali izračunati davčno naložitev za posamezne zavezance, od njih pobrati denar, jim s pobotnico potrditi prejetje denarja in zbrani davek potem za pobotnico predati deželnoknežjemu pooblaščenecu, denimo vicedomu ali deželnemu glavarju. Pobotnico je lahko na koncu izstavil še sam deželni knez. Če deželan ni bil pripravljen ali zmožen (pravočasno) plačati svojega dela odobrenega davka, če je bil *neposlušen*, so ga preostali deželani lahko prisilili k plačilu oziroma so smeli njegov delež zarubiti od njegovega premoženja.⁷⁸

Imenjski davčni sistem je temeljil predvsem na obdavčitvi tistih donosov, ki jih je imel zemljiški gospod v obliki naravnih in denarnih dajatev svojih podložnikov. Podložniki so tako že v osnovi prispevali v odobreni davek, to pa deželanov ni oviralo, da jih ob zbiranju odobrenega denarja ne bi še posebej obremenili. Stvar je bila posebej zapeljiva, če je imel deželan v oskrbi ali zakupu kako deželnoknežje gospostvo. Maksi-

davkih, 35ss; VILFAN, Zgodovina neposrednih davkov, 431. Štajerska osnova je leta 1518 dosegla 70.000, koroška 36.000 gld., leta 1542 pa je vsota deželnih imenj znašala 72.250 oziroma 34.800 gld. Glej še: MENSI, Geschichte der direkten Steuern I, 76ss, 435ss, 467ss, 481; SCHOLZ, Ständefreiheit, 247ss.

⁷⁴ HHStA, Archivbehelfe, IV B 26 (alt 333/4), 146.

⁷⁵ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1. Knjiga je bila nastavljena leta 1539, vpisi davčnih zaostankov pa pri nekaterih sežejo vse do leta 1518.

⁷⁶ POLEC, Svobodniki, 16ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 314s; MENSI, Geschichte der direkten Steuern I, 254ss; glej tudi: VILFAN, Rechtsgeschichte, 188s; VILFAN, Zemljiška gospostva, 190s.

⁷⁷ Prim.: AS 2, DSK I, šk. 875, fol. 26v–27r; AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1, fol. 461; VALVASOR, Ehre XI, 592.

⁷⁸ HKA, Gedenkbücher, Nr. 13, fol. 444s/411s; Regesta Imperii XIV, 3/1, 103, št. 9440; 144s, št. 9715; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18950; AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 10s, 28s; šk. 848, št. 20, 25. Primeri pobotnic posameznikom, posameznim stanovom ali stanovom kot celoti: Landtagsakten II, 155, št. 171; AS 1063, ZL, št. 925, 1495 december 7., Ljubljana; StLA, AUR, Nr. 9948, 1499 november 21., Gradec; Regesta Imperii XIV, 2/1, 156, št. 4863s; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16261s, 16741, 19379; DSKS I, 6s, št. 6, 8.

milijan I. je prepovedoval prelaganje stanovskih davčnih bremen na komorna gospostva in podložnike, saj je to neposredno šibilo komorno premoženje.⁷⁹ Razvpiti Jurij Thurn si je v začetku leta 1502 kot oskrbnik krškega gospostva prislužil Maksimilijanovo grajo, ker je kanil dajatve komornih podložnikov vključiti v svoj del deželnega davka in ne v urbarialni davek. Kralj ga je opomnil, da Krško ni njegova last in da naj davek krških podložnikov pobere kot drugi deželnoknežji oskrbniki ter ga kot dotlej odrajta kranjskemu vicedomu.⁸⁰ Tudi prelaganja deželnega imenjskega davka na plemiške podložnike deželni knez ni odobral, saj so kmete preveč obremenili in ti niso mogli plačati drugih davkov.⁸¹ Praksa je bila pogosto drugačna. Že v Maksimilijanovem času so kmetje poleg davka zemljiškemu gospodu plačevali še deželni davek, to pa je bil eden od razlogov za kmečki upor leta 1515. Prevalitev dela deželnega davka na podložnike je bila potem tudi pravno regulirana.⁸²

Davek je bilo težko plačati. Kot vedno. Vesti so večinoma iz začetka 16. stoletja, tako da je podoba davčne discipline okrnjena, pa vendar dovolj zgovorna. Izmikanje plačilu in zaostajanje pri tem je bil očitno vsakdanji pojav, s katerim so se ubadale vse pristojne instance. Tako knez kot stanovski organi so opominjali zavezance, naj se držijo dogovorjenih rokov, ker bo le tako mogoče denar pravočasno predati v knezove roke in porabiti za odobreni namen. Grožnje z rubežem in denarnimi kaznimi (plačilo dvojnega ali trojnega zneska) so bile pri tem pogost prepričevalni argument, vendar dokazov o dejanskih rubežih ne poznamo.⁸³ Sposodimo si primer s Koroške ter poročni davek in davek na hube, ki so ga tam tako kot na Kranjskem odobrili konec leta 1499.⁸⁴ 13. januarja 1500 so se v Št. Vidu zbrali prelati in plemstvo, da bi kralju oziroma njegovemu pooblaščenцу izročili svoj del obeh davkov. Ugotovili so, da niso zbrali niti polovice vsote, ki so jo Maksimilijanu obljubili do preteklega božiča. Ker je kralj že večkrat ukazal rubež tistih, ki so s plačilom davkov zaostajali, so zbrani deželani pozvali vse davčne zavezance, naj stanovskim prejemnikom med 2. in 11. februarjem predložijo potrdila (pobotnice) o plačilu *turškega* in celo še *judovskega davka*. Na podlagi teh naj bi obračunali judovski in poročni davek ter plačali davčne zaostanke. Pozvali so, naj tisti, ki nima pobotnic, priseže, da je davek poravnan. Kdor plačila ne bo mogel potrditi s pobotnico ali ne bo želel priseči oziroma ne bo poravnal svojega dela turškega, judovskega in poročnega davka ter davka (*hilfsgelt*) na hubo, bo na Maksimilijanov ukaz žrtev rubeža, s katerim bodo poravnani tako davek kot stroški za rubež in škoda, ki so jo dežela in ljudje utrpeli zaradi nerednega plačila.⁸⁵ Resnemu opozorilu navkljub pa turškega in judovskega davka tudi do srede marca 1501 vsi še niso plačali ali so ga plačali le delno.⁸⁶

22. avgusta 1513 je glavar Hans Turjaški pisal kranjskim stanovom. Spomnil jih je, da so na zadnjem deželnem zboru – bil je 6. julija⁸⁷ – sklenili, da bodo polovico od odobrenih 8000 gld. plačali v 14 dneh pred praznikom sv. Jerneja (24. 8.). Stanovski prejemniki so se zato zbrali v Ljubljani, *aber gar wenig sein mit solher betzallung gehorsam erschinnen*. Cesar je v ukazu izrazil pričakovanje, da bo 4000 gld. zbranih do jernejevega, vendar to zaradi neposlušnosti deželanov ne bo mogoče. Ker zaradi tega in nekaterih drugih razlogov z zbiranjem odobrenega davka in starih davčnih zaostankov

⁷⁹ Regesta Imperii XIV, 3/1, 144s, št. 9715.

⁸⁰ HKA, Gedenkbücher, Nr. 12, fol. 193v/221v–194r/222r; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16060.

⁸¹ Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17412, točka 17.

⁸² GRAFENAUER, Kmečki upori, 50; DSKS I, XVI.

⁸³ MDC XI, 229, št. 570; Regesta Imperii XIV, 3/1, 103, št. 9440; 144s, št. 9715; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 18950; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19832; AS 2, DSK I, sk. 408 (fasc. 281), 1–5, 28; DSKS I, 65s, št. 53; DSKS II, 189, št. 139.

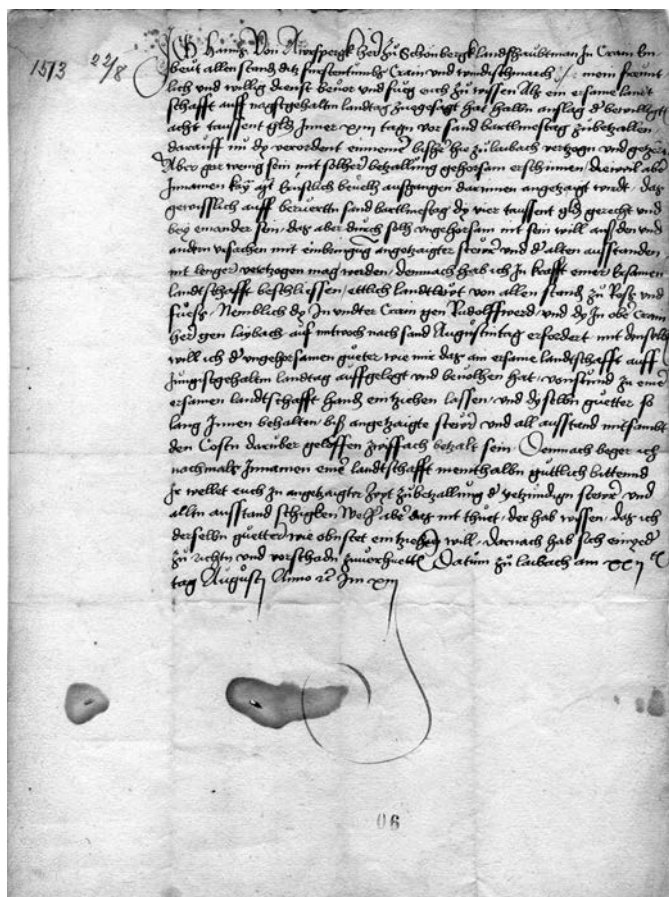
⁸⁴ Prim. DSKS I, 3s, št. 1s.

⁸⁵ Regesta Imperii XIV, 3/2, 819, št. 13904.

⁸⁶ Prav tam, 1014, št. 15048.

⁸⁷ DSKS I, 86s, št. 68.

ni bilo več mogoče odlašati, je po pooblastilu deželnih stanov sklenil v Ljubljani (za Gorenjsko) in Novem mestu (za Dolenjsko) zbrati nekaj deželanov iz vseh stanov, na konjih in peš. *Mit denselben will ich die vngehorsamen gueter, wie mir das ain ersame landschafft auff jungistgehaltm landtag auffgelegt vnd beuolthen hat, vonstund zu einer ersamen landschafft handn eintziehen lassen vnd dyselben guetter so lang innen behalten, biß angetzeigte stewr vnd all ausstand mitsambt den costn daruber geloffen zwiffach betzalt sein.* Šlo je za zadnje opozorilo. Stanovski rubežni oddelki naj bi po izteku roka, ostala pa sta samo še dva dneva, zasedli posestva neplačnikov in tako zbrali dolžni davek z zaostanki in rubežnimi stroški vred.⁸⁸

Slika 32: Pismo deželnega glavarja Hansa Turjaškega grozi z rubežem posesti »neposlušnih«, ki odobrenega stanovskega davka in dolgov še niso poravnali. AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), str. 6.

⁸⁸ AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 6.

⁸⁹ Glej tudi: Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 16328a, 17077 (točka 7), 17412 (točka 9), 18950; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 20345 (točka 8).

⁹⁰ Prim.: AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 februar 15., Gradec; 1478 marec 30., Gradec; 1478 maj 16., Gradec; Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17277, 18935; Regesta Imperii XIV, 4/2, št. 19832, 20658; DSKS I, 86s, št. 68; 93, št. 74; 97, št. 79; 103, št. 81; AS 2, DSK I, šk. 312 (fasc. 209), 919s; šk. 408 (fasc. 281), 24s, 61s; šk. 848, št. 18, 20, 22s, 25, 101; šk. 849, fol. 132.

⁹¹ AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1478 januar 23., Gradec; 1478 februar 23., Gradec.

⁹² AS 2, DSK I, šk. 875, fol. 26v–27r.

⁹³ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1, passim.

Za pokoritev neposlušnih so bili torej poklicani kar njihovi stanovski kolegi, domača *landschaft*, saj sta bila repartacija in pobiranje davkov med glavnimi pristojnostmi stanovske avtonomije.⁸⁹ To je imelo dva neprijetna obraza. Po eni strani je plačilna nedisciplina škodila vestnim deželanom in stanovom kot celoti, saj bi utegnili priti v nemilost pri knezu in tvegati denarno (npr. obresti) ali kako drugo kazen. Po drugi strani se je marsikateri rubežnik bržčas upravičeno bal maščevanja jeznoritega deželana.

Tako zagrožene kazni kot morebitni rubeži niso dali pričakovanih rezultatov, saj so bili davčni zaostanki stanovski vsakdan. Videli smo, da nekateri Korošci še spomladi 1501 niso v celoti plačali sredi devetdesetih let odobrenega davka za izgon judov. Kranjski in drugi notranjeavstrijski viri so polni starih davčnih zaostankov in dolgov, ki so se z vedno novimi odobritvami vrteli v začaranem krogu.⁹⁰ Začasna rešitev so bila posojila finančno močnejših deželanov, a so problem le prelagala.⁹¹ Problematičen je bil tudi pregled nad zaostanki, saj so stanovski prejemniki še leta 1530 tožili, da nimajo nobene (ažurne) knjige davčnih zaostankov, po kateri bi se lahko ravnali.⁹² Prva kranjska imenjska knjiga iz leta 1539 je evidentirala davčne zaostanke, ki so pri nekaterih segali do leta 1518 in so znašali od nekaj do več sto gld.⁹³

PRIKLJUČENA GOSPOSTVA

Kranjska, kot jo poznamo od začetka zgodnjega novega veka, je poleg ožje Kranjske z Marko (od leta 1364 naprej vojvodine) obsegala goriško dediščino na Dolenjskem, v Beli krajini in osrednji Istri, nekdanjo devinsko-wallseejsko posest na Krasu in ob Kvarnerskem zalivu; navadno je v tem kontekstu še Trst. Govorimo o deželi in deželni stanovi (*landschaft*) na Kranjskem in v priključenih gospostvih Slovenski marki,¹ Metliki, Istri in na Krasu. Poleg najpogostejšega izraza *priključena gospostva* (*angeraichten herrschafften*) je v virih – na primer v prvi skupni potrditvi kranjskih privilegijev Rudolfa II. iz decembra 1593 – govor o *pripadajočih* (*angehörigen*), pa tudi *privešenih* (*anhangenden*) gospostvih.² V kontekstu razširjene Kranjske pojma deželni stanovi včasih niso uporabljali v ednini, temveč v množinski obliki – *unser landschaften gemainklich in unserm furstentumb Crain und den angeraichten unsern herrschafften Metling, Ysterreich und Carst*.³ O precej zapletenem sestavljanju takšne Kranjske gotovo še ni bila napisana zadnja razprava. Dosedanje védenje o razvoju po prihodu Habsburžanov smo skušali na kratko povzeti v razdelku Teritorialno-upravni razvoj Kranjske po letu 1335, zdaj nam ostane še vprašanje, kako se je ta heterogenost kazala v delovanju deželni stanov. Odnose posameznih ozemelj z ožjo Kranjsko, danes bi rekli »z Ljubljano«, so poleg izvora zaznamovale zapisane pravice, ki so jim zagotavljale določeno upravno in sodno avtonomijo. Ta se je v večini primerov hitro razblinila. Prva skupna potrditev kranjskih privilegijev leta 1593 je v resnici ni ukinjala, ampak je le de iure zapečatila poseben položaj, ki je bil že nekaj desetletij anahronizem. Poleg pravnih formalnosti so odnose ponekod zaznamovala veliko bolj oprijemljiva davčna vprašanja, ki so bila kislo jabolko spora.

¹ Slovenska marka ali samo Marka je lahko pomenila tudi tisti del Dolenjske, ki je že prej spadal v ožjo Kranjsko. V zgornjem primeru gre za nekdanjo goriško posest na Dolenjskem, za nekdanjo *grofijo v Marki*. Drugače je v DSKS I, 66, št. 54, kjer je Marka povezana s Kranjsko, goriški del Marke (Dolenjske) pa se skriva v priključenem gospostvu Metlika. ... *in dem furstentumb Crain und der March auch den angeraichten herrschafften Metling, Ysterreich und am Carst* ...

² AS 1063, ZL, št. 1187, 1520 julij 10., Ljubljana; št. 1822, 1593 december 3., Praga; AS 1073, ZR, I-7r, 60ss; CHMEL, Actenstücke und Briefe 3, 393, št. CLXIX; DSKS I, 3, št. 1s; 159, št. 122; DSKS II, 214s, št. 163; prim. še: COSTA, Beitrag, 36 (*einverleibten Herrschaften*); BIDERMAN, Länder-kongresse, 265s.

³ DSKS I, 6s, št. 7.

MARKA IN METLIKA

Dedna pogodba med vojvodo Rudolfom IV. in goriškim grofom Albrehtom III. iz junija 1364 je Habsburžanom zagotovila dediščino istrske veje goriških grofov v Istri in na Kranjskem.⁴ Grofijo v Marki in Metliki je sredi 14. stoletja sestavljalo deset gradov s pripadajočimi gospostvi, in sicer sedem v Marki (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik) in trije v Beli krajini (Novi trg = Metlika, Črnomelj, Gradac).⁵ Ob napovedani zamenjavi deželnega kneza si je goriško plemstvo prizadevalo pridobiti zagotovilo, da bodo njihove pravice spoštovali tudi v prihodnje. Habsburžan Rudolf IV., skupaj z mlajšima bratoma določen za dediča istrske veje goriških grofov, je plemstvu in njegovemu gospodu prisluhnil ter goriškim vitezom in oprodam 16. januarja 1365 obljubil spoštovanje pridobljenih pravic in svoboščin.⁶ Ker le-te še niso bile zapisane, je Albreht 29. aprila istega leta izstavil dva enaka privilegija za svoje plemstvo v Marki in Metliki⁷ ter Istri. Privilegij goriškega plemstva iz leta 1365 je bil temeljni pravni dokument grofije v Marki in Metliki ter Istrske grofije, saj je reguliral zadeve glede sodstva, vojaške obveznosti, fevdnopravnih, dednopravnih in premoženjskopravnih razmerij. Grofija je bila po privilegiju v bistvu samostojna dežela z lastnim deželnim pravom, deželnim knezom, ki je imel najvišjo sodno in vojaško oblast, ter lastnim glavarjem kot zastopnikom deželnega kneza. Za plemstvo v dolensko-belokranjski grofiji je bilo pristojno posebno ograjno sodišče v Metliki.⁸

Grofija v Marki in Metliki po smrti grofa Albrehta III. leta 1374 ni bila inkorporirana Kranjski. Tako kot Istrska (Pazinska) grofija je ostala državneposredna deželica. Pod Habsburžani je imela lastnega deželnega glavarja, svoje deželno pravo⁹ in ločeno ograjno sodišče, čeprav sta listini novih habsburških deželnih knezov o eksempciji od ljubljanskega ograjnega sodišča dopuščali plemstvu iz Marke in Metlike, da se odloči tudi za ljubljansko sodišče oziroma kranjskega glavarja. Metliško ograjno sodišče s tem za plemstvo iz Marke in Metlike ni bilo več obvezna oziroma edina sodna instanca, to pa je ponujalo možnost za povezovanje obeh dežel. To je bilo brez dvoma v interesu deželnega kneza, ki je bil isti kot na Kranjskem, pa tudi nekateri plemiči so imeli posesti v obeh deželah.¹⁰ Habsburžani so redno potrjevali privilegij iz leta 1365 (do leta 1567 ločeno od

⁴ ŠTIH, Goriški grofje, 176s.

⁵ ŠTIH, Dežela Grofija, 128ss.

⁶ AS 1063, ZL, št. 184, 1365 januar 16., Dunaj; LEVEC, Landhandfesten, 298s, št. 2.

⁷ AS 1063, ZL, št. 188, 1365 april 29., Metlika; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 245ss, št. 120; NARED, Objava in prevod, 74ss; priloga 6.

⁸ ŠTIH, Goriški grofje, 175ss; ŠTIH, Dežela Grofija, 135s; LEVEC, Landhandfesten, 261ss, 279; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 44ss; tu str. 68ss.

⁹ Npr. M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 29, št. 3: *nach ... landes rechten der grafenschaft in der Mettlikg* (1431).

¹⁰ AS 1063, ZL, št. 220, 1374 marec 26., Ljubljana; št. 222, 1374 julij 6., Ljubljana; LEVEC, Landhandfesten, 300s, št. 4; ŠTIH, Dežela Grofija, 136.

kranjskega)¹¹ in obe grofiji sta ohranili pravno samostojnost in poseben položaj, ki se je skrival v pojmu *priključena gospostva*. Ta je bil v rabi vsaj od leta 1493 naprej.¹² Habsburžani so podedovane posesti na Dolenjskem in v Beli krajini že med letoma 1379 in 1383 zastavili celjskim grofom, ki so v prvi polovici štiridesetih let 15. stoletja v grofiji pridobili tudi deželnoknežjo oblast. Grofija je bila v celjski posesti do Ulrikove smrti; takrat se je vrnila v roke kranjskega deželnega kneza Friderika V. (III.).¹³ To se je zgodilo v času, ko so začeli kranjski stanovi dobivati bolj polno podobo.

Priključitev Marke in Metlike ni bila problematična in že leta 1457 je bil omenjen Andrej Hohenwarter kot habsburški glavar v Metliki.¹⁴ Metliško glavarstvo se je po vsej

Slika 33: Listina avstrijskega vojvoda Albrehta III. o eksempciji plemstva iz Marke in Metlike od ljubljanskega ograjnega sodišča. AS 1063, ZL, št. 220, 1374 III. 26., Ljubljana.

¹¹ HHStA, FAA, Urkunden, 1374 marec 27., Ljubljana (Albreht III.); AS 1063, ZL, št. 223, 1374 julij 7., Ljubljana (Leopold III.); št. 396, 1407 junij 17., Dunaj (Leopold IV.); št. 420, 1414 marec 11., Ljubljana (Ernest); št. 574, 1444 marec 4., Ljubljana (a) (Friderik III.); št. 908, 1494 januar 13., Dunaj (Maksimilijan I.); št. 1193, 1520 oktober 25., Aachen (b) (Karel V.); št. 1217, 1523 november 14., Dunajsko Novo mesto (Ferdinand I.); št. 1562, 1567 maj 1., Gradec (a) (Karel II.); prim.: VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (katalog), 90ss, št. 6, 8–11, 15, 25, 27, 30; LEVEC, Landhandfesten, 285ss; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 49ss.

¹² Prim. BRUNNER, Land und Herrschaft, 216, op. 5.

¹³ ŠTIH, Dežela Grofija, 137ss; ŠTIH, Celjski grofje, 253s. Glej tudi poglavje Teritorialno-upravni razvoj Kranjske po letu 1335.

¹⁴ Glej str. 78ss, op. 134. Kot zanimivost povejmo, da je cesar Friderik III. leta 1465 okaral metliškega glavarja Hohenwarterja, ker je ljubljanske meščane klical na metliško ograjno sodišče, čeprav je bil zanje pristojen ljubljanski mestni sodnik. GZL III/76.

verjetnosti pokrivalo s prejšnjo grofijo in je lahko prevzelo funkcijo deželne četrti, kakršne so v šestdesetih letih osnovali na Štajerskem. Grofija je bila razmeroma majhna, z malo plemstva, prelata sta predstavljala le metliški in nepomembni čnomaljski komtur, status mesta je imela samo Metlika. Jasno torej je, da grofija ni mogla imeti lastnega deželnega zbora in da so se njeni stanovi udeleževali ljubljanskih zborov. Ob tem so poudarjali svoj poseben položaj in vztrajali, naj jih na formalni ravni ne vključujejo v kranjske stanove. Govor je bil o dveh stanovskih korporacijah, *zgornjih in spodnjih deželnih stanovih*, o stanovih na Kranjskem ter v Marki in Metliki.¹⁵ Ko je cesar Maksimilijan za 4. oktober 1510 razpisal deželni zbor, pa v razpisnem pismu ni posebej omenil stanov v Marki, se *spodnji stanovi* zbora niso želeli udeležiti in so povzročili nesklepčnost. Kranjci, ki so se zbrali *in vast klainer anzall*, so v odgovoru na propozicijo zapisali, da za odsotnost deželanov iz Marke in Metlike niso krivi oni, temveč deželni knez oziroma njegova pisarna, saj je na zbor povabila le kranjske stanove in ne tudi stanov iz Marke (*landschaft in der March*), kot je bilo dotlej v navadi.¹⁶

Večjo težo je imel spor med ožjo Kranjsko in metliško grofijo glede pravice do lastnega ograjnega sodišča za tamkajšnje plemstvo. Leta 1509 je moral v zadevo poseči Maksimilijan in imenovati tripartitno komisijo, sestavljeno iz dveh cesarskih svetnikov, dveh kranjskih in dveh metliških deželanov.¹⁷ Ker prepri in pritožbe niso ponehali,¹⁸ je cesar leta 1518 ukinitel ločeno ograjno sodišče v Metliki ter deželane iz grofije v Marki in Metliki podredil ljubljanskemu.¹⁹ Glavni razlog za ukinitvev je bil bržčas ta, da v grofiji za nemoteno delovanje plemiškega sodišča ni bilo dovolj prisednikov.²⁰ Čeprav je pravica formalno ostala, je z dejansko ukinitvijo posebnega sodišča dolenjsko-belokranjska grofija izgubila najmočnejši steber svoje avtonomije. Nekaj časa, do 1556, je sicer še obdržala posebnega glavarja, pa tudi privilegiji so bili leta 1567 še potrjeni ločeno od kranjskih in istrskih.²¹ Čeprav je bila prva skupna potrditev kranjskih, metliških in istrskih privilegijev izstavljena šele konec 16. stoletja, se je grofija v Marki in Metliki že prej stopila s Kranjsko; k temu so poleg ukinitve ograjnega sodišča in posebnega glavarstva pripomogli skupni deželni zbori, skupna (turška) nevarnost, skupna obramba in konec koncev premoženje, ki so ga številni imeli na Kranjskem in v grofiji.²² Mirno lahko sklenemo, da so bili stanovi z nekdanjimi goriškimi posesti na Dolenjskem in v Beli krajini brez dvoma del kranjskih deželnih stanov. Za »mir v hiši« jih je bilo treba le posebej omeniti, pa še pri tem je šlo prej za nečimrnost in mahanje s starimi privilegiji kot za resen vsebinski argument.

¹⁵ Za spodnjo »entiteto« so uporabljali izraze (grofija) Marka in Metlika ali pa samo (grofija) Metlika ali (grofija) Marka. Npr.: DSKS I, 45, št. 38; 61, št. 51.

¹⁶ DSKS I, XIV, 39s, št. 32; ŠTIH, Dežela Grofija, 140s; LEVEC, Landhandfesten, 280. Zanimivo je, da so v pol leta mlajši deželno-knežji instrukciji za deželni zbor 7. aprila 1511 in v kredencialu za isti zbor omenjeni le kranjski stanovi (*stenden unser landschaft unsers funstentums Crayn oz. prelaten, adel, steten und merkhten unsers furstentums Crain*), pa to očitno ni nikogar zbudilo (DSKS I, 41, št. 34; AS 2, DSK I, š. 314 (fasc. 211), št. 11).

¹⁷ DSKS I, 20s, št. 20.

¹⁸ DSKS I, 132ss, št. 102ss; DSKS II, 196, št. 143.

¹⁹ DSKS II, 201s, št. 148s.

²⁰ Prim. VILFAN, Valvasorjevo poročilo, 87s.

²¹ AS 1063, ZL, št. 1562, 1567 maj 1., Gradec (a); LEVEC, Landhandfesten, 291, št. 43–45.

²² ŠTIH, Dežela Grofija, 141ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 197, 206; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 387.

ISTRSKA (PAZINSKA) GROFIJA

V goriško Istrsko grofijo so leta 1342 poleg Pazina sodila gospostva in kraji Lupoglav, Kožljak, Rakalj, Završje, Pičan, Gračišće, Lovran, Brseč, Trviž, Tinjan, Barban in Mojmjan. Z razdelitvijo goriške posesti med tri brate se je istrska posest pod Albrehtom III. skupaj z gospostvom v Marki in Metliki združila v svoj, od preostalih goriških posesti ločeni dominij.²³ Ker Albreht ni imel potomcev, je posest istrske veje goriških grofov pripisal Habsburžanom in poskrbel za zapis pravic istrskega plemstva, ki ga je izdal skupaj s privilegijem za Marko in Metliko ter je temu po vsebini enak.²⁴

Po grofovi smrti (1374) je Istrska grofija obdržala poseben status, ki se je kazal v posebnem glavarju, lastnem deželnem pravu in ograjnem sodišču. Listin(e) o eksempciji od ljubljanskega sodišča sicer ne poznamo, to pa ne izključuje možnosti, da jo je kateri od novih habsburških deželnih knezov izstavil. Vsekakor je Leopold III. poleti 1374 potrdil Albrehtov privilegij, a se listina ni ohranila. Nasploh so potrditve istrskega privilegija precej slabše ohranjene kot metliške ali kranjske, saj je prvi ohranjeni original šele Karlov iz leta 1520.²⁵ Iz ohranjenih potrditev sicer izhaja, da so privilegij poleg Leopolda in Karla potrdili tudi Friderik III. (1444), Maksimilijan I. (1494), Ferdinand I. (1523) in Karel II. (1567), Rudolf pa ga je 1593 vključil v skupno potrditev.²⁶ Za ozemlje goriške Istre se je poleg nazivov Istrska grofija in Istrska dežela po prehodu na Habsburžane pojavil še izraz Pazinska grofija. Že Leopold III. pa je ločeval pojma Istrska grofija oziroma dežela (*land ze Isterreich*) in Pazinska grofija (*grafschaft ze Mitterburg*). Prvo je namreč pomenilo vsa habsburška posestva v Istri, drugo pa samo največje in najpomembnejše gospostvo v okviru le-te. Pazinska grofija je obsegala približno tri četrtine habsburške istrske posesti.²⁷

Habsburška Istra je skoraj hkrati z Marko in Metliko romala v zastavo. Konec leta 1379 jo je za 14.000 zlatnikov dobil Hugo Devinski.²⁸ Kakšna je bila usoda istrske grofije takoj po izumrtju Devinskih (1399), nam ni znano, vemo pa, da so njihovi dediči Wallseeji leta 1407 dobili Pazinsko grofijo ter istrska kastela Završje in Vranja v zakup za 28 let.²⁹ Gotovo je to vzrok, da iz tega časa ne poznamo potrditev plemiškega privile-

²³ MDC X, 62, št. 161.

²⁴ Original iz leta 1365 se žal ni ohranil. Najstarejši ohranjeni prepis je verjetno v Friderikovi registraturni knjigi iz leta 1446 – HHStA, Hs. W 10, fol. 127v–128r; glej VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (katalog), 86s, št. 4. Objava po kopiji iz leta 1533 De FRANCESCHI, Storia, 387ss, št. 5; prim.: LEVEC, Landhandfesten, 261ss; ŠTIH, Goriški grofje, 175ss, posebno op. 28.

²⁵ AS 1063, ZL, št. 1192, 1520 oktober 25., Aachen (a).

²⁶ AS 1063, ZL, št. 1216, 1523 november 14., Dunajsko Novo mesto; št. 1563, 1567 maj 1., Gradec (b); št. 1822, 1593 december 3., Praga; VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (katalog), 126ss, št. 24, 26, 31, 32; LEVEC, Landhandfesten, 285ss.

²⁷ JURČIČ ČARGO, O odnosih, 167; JURČIČ ČARGO, Pregled, 64.

²⁸ KRONES, Urkunden, 89, št. 312; De FRANCESCHI, Storia, 391s, št. 8; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 445.

²⁹ BIRK, Verzeichniss V, LXXIX, št. 852s, CXLVI, št. 1614.

gija niti v obliki omembe. V pošteb bi sicer prišla vsaj Ernestova, morda tudi Leopoldova (IV.) potrditev, vendar Habsburžani tedaj v Istri očitno niso imeli deželnoknežje oblasti.³⁰ Tako Devinski kot Wallseejci so razvijali svojo upravo, ki je temeljila na glavarskem sistemu in se ni zelo razlikovala od nekdanje goriške uprave. Po izteku zakupne pogodbe v letu 1435 so Habsburžani nastavili svojega glavarja in začeli Istro postopno *priključevati* Kranjski.³¹ To je lepo vidno z dveh seznamov komornih uradov in njihovih dohodkov. Seznam iz let 1437–1438 je istrske deželnoknežje prihodke evidencialno ločeno od kranjskih,³² leta 1446 pa so se istrska urada Pazin (*mit allen embtern vnd kasteln an Pemund*) in Završje ter istrska duhovščina v popisu izredne davčne naklade znašli med drugimi kranjskimi deželnoknežjimi uradi;³³ to razkriva, da je bila Istra tedaj že tesneje navezana na Kranjsko. V drugi polovici 15. stoletja je habsburška Istra obsegala Pazinsko grofijo, ki je vključevala številne mestne in vaške komune, ter gospostva Lupoglav, Kožljak, Kršan, Grdoselo, Račice, Momjan, Buzet, Barban, Paz in nekatera cerkvena posestva. Po avstrijsko-beneški vojni so Habsburžani leta 1523 izgubili Momjan, Završje, Barban, Rakalj, Vižinado, Račice, Draguč in Sovinjak z Vrhom.³⁴ V Pazinu je podobno kot v Metliki sedel glavlar, ki je bil deželnoknežji namestnik za celotno habsburško Istro.³⁵

Nadaljnji razvoj, še zlasti odnos do ožje Kranjske in tamkajšnjih deželnih stanov, je šel manj gladko kot pri Metliki. Vilfan je zapisal, da je bila vključitev istrskega komornega premoženja v pristojnost ljubljanskega vicedoma nedvomna – to dokazujeta omenjena seznama – plemstvo pa se je povezav bolj branilo. Ker so bili plemiči tako maloštevilni, da niso mogli zapolniti potrebnih prisedniških mest lastnega ograjnega sodišča, so se podvrgli sodbam domačih županskih sodišč. Zasedanj ljubljanskega ograjnega sodišča se niso hoteli udeleževati ne kot prisedniki ne kot stranke, prav tako so s silo preprečevali izvršbo proti njim izrečenih sodb ljubljanskega sodišča. Kranjci so po letu 1530 vendarle dosegli podreditve istrskih plemičev ljubljanskemu sodišču.³⁶

Bolj kot posebno sodišče, ki je bilo predvsem stvar prestiža, je Kranjce zanimal pripevek istrskega plemstva v skupno stanovsko blagajno. Ob tem moramo upoštevati, da večji del habsburške Istre tako ali tako ni sodil v stanovsko, temveč komorno sfero oziroma obdavčenje. Komorna posest je bila denimo vsa Pazinska grofija, preostala manjša gospostva pa so bili dedni fevdi plemiških rodbin. Ta gospostva so bila tarča kranjskih deželnih stanov in stanovskega obdavčenja.³⁷ Redki zemljiški gospodje so se poskusom obdavčenja izmikali z izgovorom, da je bila Istra podrejena le kranjskemu vicedomu in ne tudi stanovom. Spori so bili do začetka 16. stoletja še v povojih in so se potem vlekli daleč v novi vek.³⁸ Še Valvasor se je potrudil in med stanovskimi spisi izbrskal prokranjske dokumente, ki so po njegovem dokazovali, da so Pazinska grofija, Kras in Trst oziroma tamkajšnji stanovi pripadali Kranjski.³⁹ Zajec je seveda tičal v davčnem grmu; deželni davčni global bi se razdelil na več davkoplačevalcev.

³⁰ Prim. op. 11.

³¹ Prim. JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 168.

³² CHMEL, Materialien I/1, 83, 95.

³³ Glej npr. GZL X/58.

³⁴ JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 167s; JURIČIČ ČARGO, Pregled, 64; PIRCHEGGER, Überblick, 495s.

³⁵ Seznam pazinskih glavlarjev pod Habsburžani De FRANCESCHI, Storia, 131, op. 1; s pridržkom VALVASOR, Ehre XI, 376.

³⁶ VILFAN, Valvasorjevo poročilo, 85ss; VILFAN, Pravna zgodovina, 206s; prim. tudi: JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 169; ŠTIH, Dežela Grofija, 141.

³⁷ JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 168.

³⁸ VILFAN, Pravna zgodovina, 197, 207, 320; JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 169ss.

³⁹ VALVASOR, Ehre XI, 590ss (*Item die Graffschafft Mitterburg, Triest und ganz Kharst haben von Alter her je und je zu dem Haus der N. O. Lande gehöret ... Hieraus erscheint so viel, daß sich die Landschaft der Graffschafft Mitterburg, Triest und Karst, als ihrer Mitglieder angenommen und solche von dem Lande Crain keines Weges absondern lassen wollen.* (1515)); glej tudi: HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 147s, op. 769; DSKS I, 55, št. 46; 71, št. 57.

V tem kontekstu moramo gledati tudi na udeležbo istrskih plemičev na kranjskem deželnem zboru. Čeprav v literaturi lahko preberemo, da se Istrani oktobra 1510 tako kot deželani iz Marke niso udeležili zbora v Ljubljani, ker v sklicnem pismu niso bili posebej omenjeni,⁴⁰ tega po že omenjenem odgovoru na cesarsko propozicijo ne moremo reči. V njej je namreč eksplicitno govor le o tem, da stanovi iz Marke niso bili omenjeni in so zato bojkotirali zbor ter povzročili nesklepčnost.⁴¹ Prav tako ni prav verjetno, da bi šlo pri tržaškem srečanju prelatov, plemstva in mestnih komunov Istre ter Krasa sredi marca 1515 za kak deželni zbor. Zbrani *Humilissimi Capellani ac deditissimi subditi Praelati, Nobiles et Comitatus Provinciarum Carsie et Istrie* so izdali instrukcijo svojemu odposlancu k Maksimilijanu, v kateri so cesarja med drugim prosili, naj zaradi škode, nastale med avstrijsko-beneško vojno, zmanjša oziroma odpiše njihove davčne obveznosti.⁴² Kandler je v komentarju k instrukciji celo predvidel trikurijsko sestavo istrskega in kraškega zbora, ki ju vir sam sploh ne izpričuje.⁴³ Tržaško srečanje je bilo bržčas spontan odziv, ki so ga spodbudili vojni dogodki, povzročena škoda in okupacija nekaterih istrskih krajev. Srečanje je verjetno izrazilo tudi nejevoljo zaradi kranjskih zahtev, vendar mu kakih separatističnih namenov ne gre pripisovati. Poleg tega ni razloga, da bi mu s formalnopravnega stališča priznavali značilnosti deželnega zbora, saj ga gotovo ni sklical deželni knez in tudi nobene usodnejše odločitve ni mogel sprejeti.

Težko je reči, koliko istrskih plemičev se je udeleževalo kranjskih deželnih zborov. Če drži trditev v Perizhoffovem seznamu, da so se ob letnicah 1507 in 1515 navedeni plemiči udeležili kranjskega deželnega zbora, sta bila leta 1507 navzoča Lenart Herberstein in po imenu neznan Kršanski.⁴⁴ Imenjska knjiga iz leta 1539 kaže sedem plemiških davkoplačevalcev iz Istre, od katerih so se po znanih podatkih sodeč le redki udeleževali deželnega zbora. Leta 1543 ni na zbor prišel noben Istran, med pogrešanima sta navedena Andrej Kršan in Kastelan Barbo s Kožljaka. Glede na to, da so nekatera posestva po vojni pripadla Benečanom, nekatera pa so bila inkorporirana v komorno Pazinsko grofijo ali so kako drugače prešla v deželnoknežje roke, je razumljivo, da istrsko plemstvo v strukturi kranjskih deželnih stanov druge četrtine 16. stoletja ni bilo opazno. Z istrskimi prelati in mesteci pa na Kranjskem tako ali tako niso resno računali.⁴⁵ Po drugi strani tudi stanovi niso imeli velikega vpliva na položaj v habsburški Istri, saj je bila večinoma pod komorno upravo in obdavljenjem. Stanovi so bili predvsem posredniki pri izvrševanju deželnoknežjih odločitev.⁴⁶

Razmišljanje o položaju priključenega gospostva Istra in tamkajšnjih deželanov sklenimo s primerom Herberstein. Lastnica lupoglavskega gospostva Ana Eberstein je januarja 1409 le-to podarila možu Günterju iz rodbine štajerskih Herbersteinov in njegovim dedičem.⁴⁷ Günter je zasnoval istrsko-kranjsko linijo Herbersteinov in lupoglavsko gospostvo zapustil nečaku Andreju. Andrejev sin Lenart Herberstein je bil v drugi polovici 15. stoletja vpliven kranjski plemič, znan predvsem kot glavar v Postojni in na Krasu ter vipavski oskrbnik. Lenartu in njegovi ženi Barbari Jamski se je leta 1486 v Vipavi kot tretji sin rodil Žiga, ki se je v zgodovino zapisal kot habsburški diplomatski odposlanec in pisec znamenitih Moskovskih zapiskov (*Rerum Moscoviticarum commentarii*,

⁴⁰ LEVEC, Landhandfesten, 280; JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 170.

⁴¹ DSKS I, 39s, št. 32.

⁴² CDI IV, sub dato 1515 marec 17., Trst; JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 171s.

⁴³ Prav tam; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 446s.

⁴⁴ AS 2, DSK I, sk. 874, fol. 144/167, 150/179.

⁴⁵ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1, fol. 472ss; AS 2, DSK I, sk. 322 (fasc. 216); prim. JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 172.

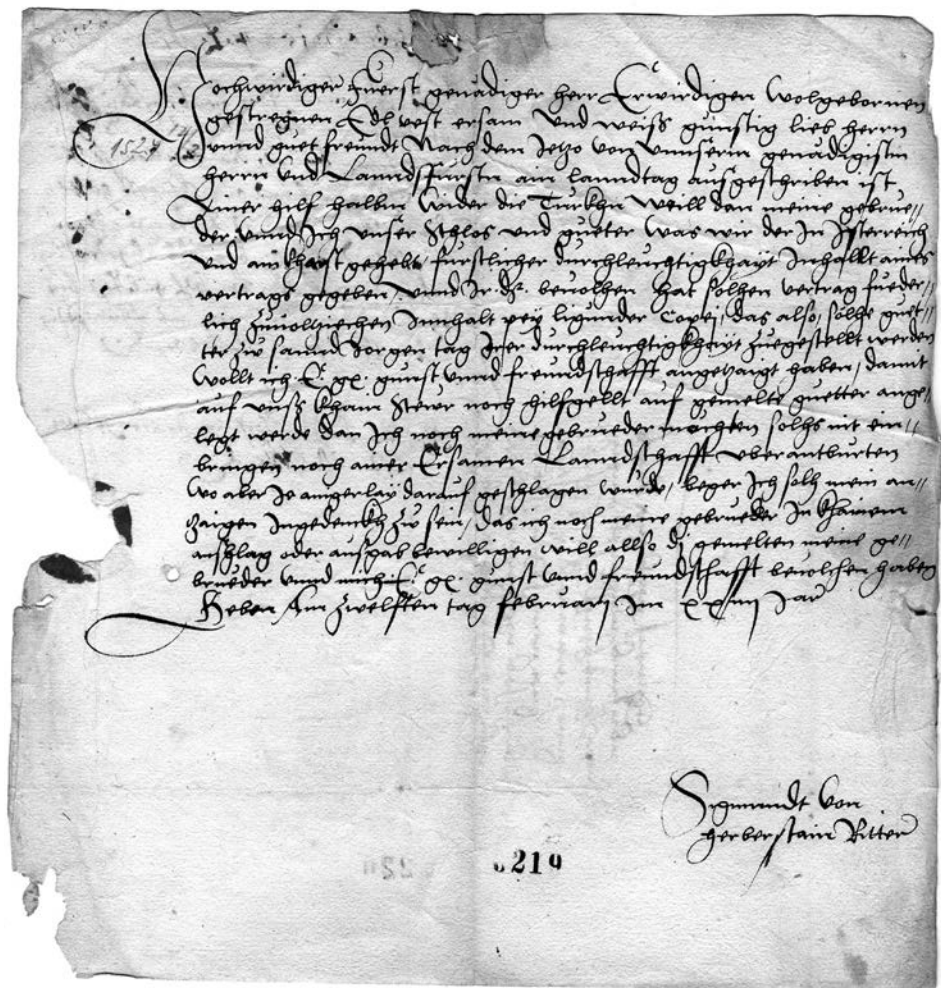
⁴⁶ JURIČIČ ČARGO, O odnosih, 176.

⁴⁷ BIRK, Verzeichniss V, IC, št. 1065; De FRANCESCHI, Storia, 397s, št. 12.

1549).⁴⁸ Žiga se je v svojem imenu in imenu svojih bratov že s cesarjem Maksimilijanom dogovoril za zamenjavo gradu Lupoglav za dve vasi (*Dorffer mit Namen Parthin und Samerkha*) v mariborskem deželnoknežjem uradu. Ker je cesar umrl pred izpolnitvijo dogovora, je Žiga z nadvojvodo Ferdinandom I. novembra 1524 sklenil novo pogodbo, po kateri je deželnemu knezu za 10.000 gld. pripadel Lupoglav z vsemi pravicami in pritiklinami, Herbersteini pa so za isto vsoto dobili omenjeni dve vasi in grad Hrastovec (*Neitperg*) z vsem, kar k njemu sodi. Šlo je torej za zamenjavo posesti v vrednosti 10.000 gld.⁴⁹

V tem kontekstu je zanimivo po naključju odkrito pismo, ki ga je vitez Žiga Herberstein že 12. februarja (sic!) 1524 pisal kranjskim deželnim stanovom, *milostljivim in dobrohotnim gospodom ter dobrim prijateljem*. Ker se je obetal deželni zbor, ki naj bi odločal o odobritvi pomoči proti Turkom, je Žiga stanovske kolege obvestil, da bodo bratje Herbersteini posestva v Istri in na Krasu skladno z menjalno pogodbo do jurjevega predali deželnemu knezu. Stanovom je zato naznanil oziroma jih prosil, *auf vnß khain*

Slika 34: »Izstopna izjava« Žige Herbersteina. AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), str. 219.

⁴⁸ Več o njem in Moskovskih zapiskih v zborniku Siegmund von Herberstein in razstavnem katalogu Žiga Herberstein – odkritelj Rusije.

⁴⁹ De FRANCESCHI, Storia, 424ss, št. 32. JURJIČIĆ ČARGO, Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva, 14, postavlja menjalno pogodbo v leto 1525.

steuer noch hilfgellt auf gemelte guetter angelegt werde, dan ich vnd meine gebrueder mochten solhs nit einbringen noch ainer ersamen lanndschaftt vberantburten. Dodal je še, *das ich noch meine gebrueder in khainen anschlag oder ausgab bewilligen will.*⁵⁰ Žigovo pismo s priloženo kopijo menjalne pogodbe, ki se žal ni ohranila,⁵¹ je svojevrstna izstopna izjava, saj je Herbersteinom z zamenjavo istrsko-kraških posesti za štajerske ugasnilo kranjsko deželanstvo. Čeprav se Žiga kljub rojstvu v Vipavi nikoli ni imel za Kranjca, je očitno, da so Herbersteini iz naslova lupoglavskega gospostva plačevali davek v stanovsko blagajno in da so se (lahko) udeleževali kranjskih deželnih zborov. Navedeni primer morda ni najbolj reprezentativen, saj so bili Herbersteini, še posebej Žiga, znani po lojalnosti deželnemu knezu in oblastnim institucijam nasploh. Kljub temu mislimo, da je tudi peščica preostalih istrskih plemičev, ki so sedeli na imenjskih posestvih, hitro spoznala, da se stanovski davčni roki ne bo mogoče skriti.

---

⁵⁰ AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 219s. Kolikor vemo, je to edini znani Herbersteinov avtograf v slovenskih arhivih.

⁵¹ Možno je, da je bila sklenjena že novembra 1523 in da je napaka v kopiji, ki jo je za objavo uporabljal De Franceschi. Druga možnost je, da je bilo sklenjenih več menjalnih pogodb.

DEVINSKO-WALLSEEJSKA DEDIŠČINA NA KRASU IN V ISTRI, KASTAV IN REKA

Gospodje Devinski so sredi 14. stoletja obvladovali pas gospostev, ki se je na severozahodnem robu Krasa z Devinom dotikal Tržaškega zaliva ter se prek Senožec, Prema, Gotnika, Reke, Veprinca in Moščenic spustil v Kvarnerski zaliv. Hugo Devinski se je leta 1366 z našeto posestjo kot deželni gospod priključil Habsburžanom, ki so tedaj na notranjsko-kraških prehodih uspešno razbijali oglejsko posest. Čeprav devinska posest ni bila neposredno vključena v kranjsko deželno knežjo sfero – tako Devinski kot za njimi Wallseeji so imeli svoje glavarje in lastno pravo ter so bili podsodni neposredno deželnemu knezu – je bila Hugova poteza za habsburški prodor proti morju več kot dobrodošla. Poznejše imenovanje Huga Devinskega za kranjskega deželnega glavarja je bila logična zahvala. Wallseeji so 1407. leta poleg tega za 28 let zakupili Pazinsko grofijo ter istrska kastela Završje in Vranja,⁵² tik pred vrnitvijo zastavljenih posesti pa jim je cesar Sigismund oktobra 1434 podelil pravico do krvnega sodstva.⁵³ Njihova posest na Krasu in ob Kvarnerju se je v času habsburške šibkosti osamosvojila do te mere, da so si leta 1460 naredili naziv »gospodje Devina in Krasa«. Titula se ni dolgo svetila, saj je trdoživemu cesarju Frideriku III. že v dobrem desetletju uspelo od Wallseejev podedovati Gotnik, Kastav, Reko, Veprinac in Moščenice (1466) ter odkupiti gospostva Devin, Senožče in Prem (1470–1472).⁵⁴

Nadaljnji razvoj pridobljenih posesti je vse prej kot dobro razjasnjen. Devinsko-wallseejsko posest je Friderik prek pazinskega in postojnskega glavarja ter kranjskega deželnega vicedoma povezal s Kranjsko.⁵⁵ Ker je šlo za gospostva v deželno knežjih rokah, kranjski stanovi niso imeli neposrednega vpliva, morda nekaj posrednega prek glavarjev in oskrbnikov, ki so bili kranjski deželani. Uprli so se poskusom odcepitve priključenih gospostev, na primer v letih 1518 in posebno 1521/22,⁵⁶ davčne jurisdikcije na nekdanjih devinskih gospostvih pa si niso pripisovali.

Nekaj upanja so Kranjci gojili glede Kastva in Reke, ki naj bi kot deželno knežji mesti prispevali v stanovsko blagajno, vendar so morali septembra 1518 v instrukciji Hansu Turjaškemu za odborni zbor v Gradcu priznati, da *desgleychn* [tako kot Trst] *wolln die stät zu sant Veyt am Phlawm und Cesta auch nichts gebn*.⁵⁷ K mestu Kastav so

⁵² BIRK, Verzeichniss V, LXXIX, št. 852s, CXLVI, št. 1614.

⁵³ SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 336, št. 178.

⁵⁴ HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 135ss; CHMEL, Regesta Friderici III., 439, št. 4255; BIRK, Verzeichniss VII, CCCCXIVss, št. 1580, 1604s; PIRCHEGGER, Überblick, 494s; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 446; M. KOS, Srednjeveški urbarji, 47, 50s.

⁵⁵ Prim. str. 78ss, op. 134.

⁵⁶ DSKS II, 218s, št. 167; 226ss, št. 176; VALVASOR, Ehre XI, 590s; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 147s; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 247ss.

⁵⁷ DSKS II, 218s, št. 167.

sodili precej veliko gospostvo ter trga Veprinac in Moščenice; govorimo o Kastavščini.⁵⁸ Kastavščina je postala leta 1466 komorna posest, ki jo je Friderik 1468 podelil v zakup Jakobu Raunachu, za njim pa so se kot zakupniki zvrstili tržaški in pazinski glavar Nikolaj Ravbar,⁵⁹ Gašper Ravbar, Hans Thurn in Hans Ravbar. Po letu 1482 Kastavščina ni imela lastnega glavarja, temveč skupnega z Reko; reško-kastavski glavar je bil do leta 1531 tudi zakupnik Kastavščine.⁶⁰ Kot kaže stanovska pritožba iz leta 1520, vprašanje stanovskega ali komornega obdavčenja mesta Kastva ni bilo razrešeno. Stanovi so tožili, da je kranjski vicedom Kastav obremenil z urbarialnim davkom in ga tako ločil od stanov, ter deželnega kneza prosili, da bi mestece pustil *pey ainer ersamen lanndtschafft wie annder stet vnnd markht in allen gepurlichen mitleyden*.⁶¹ Prebivalci Kastavščine, še zlasti Veprinca in Moščenic, pripadnosti h Kranjski večji del 16. stoletja niso priznavali. Predstavniki mesta Kastva se kranjskega deželnega zbora kljub nekaterim vabilom v glavnem niso udeleževali, davke pa so plačevali zelo neredno.⁶²

Reška zgodba je bila podobna. Mesto se je branilo povezav z Ljubljano in kranjskimi stanovi, vendar naj bi se v letih 1520/21 njegov predstavnik le udeležil deželnega zbora.⁶³ Najpozneje do začetka osemdesetih let se je Reka tako ali tako povsem ločila od Kranjske.⁶⁴ Tako Kastav kot Reka sta vpisana v prvo kranjsko imenjsko knjigo,⁶⁵ prav tako sta na seznamu odsotnih mest na zboru januarja 1543 in na seznamu za leto 1577, vendar je bila to zgolj »pobožna želja«.⁶⁶

⁵⁸ ŽONTAR, Kastavščina, 161ss; SIMONITI, Statut Moščenic, 98ss. Od treh glavnih krajev v Kastavščini je prednjačil Kastav, ki se je leta 1374 imenoval *grad (veste)*, Veprinac in Moščenice sta bila le *kastela (chastell)*. Sredi 15. stoletja je bil Kastav že mesto, Veprinac in Moščenice še vedno le kastela. Prim. še: VALVASOR, Ehre XI, 45, 48 (tu piše, naj bi bilo kastavsko gospostvo Kranjski priključeno že leta 1400); Stari krajepisi Istre, 219ss; KASPRET - PIRCHEGGER, Historischer Atlas, Landgerichtskarte, Bl. 37, Mitterburg.

⁵⁹ Glej: AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, januar 1478; De FRANCESCHI, Storia, 411, št. 23.

⁶⁰ ŽONTAR, Kastavščina, 167ss.

⁶¹ AS 2, DSK I, šk. 301 (fasc. 207), 81, 108.

⁶² ŽONTAR, Kastavščina, 186s; SIMONITI, Statut Moščenic, 100.

⁶³ AS 2, DSK I, šk. 409 (fasc. 281), 821ss; VALVASOR, Ehre XI, 590, 592s, 595s; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 146, op. 763, 149.

⁶⁴ HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 149; PIRCHEGGER, Überblick, 512.

⁶⁵ AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1, fol. 749ss. V isti knjigi (fol. 629ss) je vpisan reški prior, ki si je ob letni napovedi 34 gld. v letih 1518–1536 nabral 455 gld. dolga. To pomeni, da imenjskega davka najverjetneje sploh ni plačeval.

⁶⁶ VILFAN, Struktura stanov, 177.

TRST

Trst si je s prostovoljno podreditvijo Habsburžanom (1382)⁶⁷ zagotovil precej avtonomen položaj, ki so ga bolj kot formalni gospodarji motili Benečani. Mestni statut iz leta 1468 je dal cesarju polno lastninsko pravico nad mestom,⁶⁸ vendar Trst s tem ni postal navadno, s celinskimi mesti primerljivo deželno knežje mesto. Bil je zelo »samosvoje mesto«,⁶⁹ ki se je spretno potegovalo za lastne koristi. Ko mu je cesar Friderik III. 1461 podelil privilegij o prisilni poti in skladiščenju, je ukrep v dveh letih pripeljal do spopada z Beneško republiko. Friderik je moral za sredo septembra 1463 v Ljubljani sklicati deželni zbor, da bi ta sprejel ukrepe za pomoč ogroženemu mestu.⁷⁰ Ker se pomoč, ki jo je zahteval od kranjskih stanov, ni izkazala za zadostno, je konec oktobra ukazal višnjegorskega oskrbniku Gašperju Melzu, naj z vsemi razpoložljivimi ljudmi odhiti Tržačanom na pomoč.⁷¹ Po začasni odpravi prisilne poti se je začel režim ob koncu sedemdesetih let obnavljati, sprva le za žito, po letu 1487 za vso trgovino iz habsburškega zaledja.⁷² To pravico so znali Tržačani izkoriščati na škodo kranjskih stanovskih in deželno knežjih podložnikov, ki so trgovali z žitom in soljo.⁷³

Tržaški predstavniki so bili očitno večkrat povabljeni na kranjski deželni zbor. O njihovi udeležbi v 15. stoletju ni ohranjenih poročil, sklepamo pa lahko, da se zborov niso udeleževali. 3. avgusta 1491 je namreč cesar ukazal kranjskemu deželnemu glavarju Viljemu Turjaškemu (in vsem prihodnjim glavarjem), naj Tržačanov odtlej več ne poziva na kranjske deželne zборе, ker je to v nasprotju s starimi običaji in so se tržaški sodnik ter mestni svétniki pritožili.⁷⁴ Ko je bilo mesto v času habsburško-beneške vojne v škripcih, so Tržačani pozabili na »stare običaje« oziroma so se verjetno spomnili na kranjsko pomoč iz leta 1463. Kot pričati dve pooblastili za njihove odposlance, so se ti leta 1511 kar dvakrat (7. aprila in 12. julija) sami od sebe udeležili kranjskega deželnega zbora. Na

⁶⁷ SCHWIND - DOPPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 273ss, št. 139.

⁶⁸ CHMEL, *Regesta Friderici III.*, 544, št. 5418.

⁶⁹ Simon Rutar je za zbirko Slovenska zemlja leta 1896/97 pri Slovenski matici izdal »prirodnoznanjski, statistični, kulturni in zgodovinski opis« z naslovom Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra.

⁷⁰ AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin, šk. 65; BIRK, *Verzeichniss VII, CCCXLVI*, št. 803.

⁷¹ BIRK, *Verzeichniss VII, CCCXLVII*s, št. 815.

⁷² GESTRIN, *Trgovina*, 77ss; KOSI, *Potujoči srednji vek*, 177.

⁷³ Prim. *Regesta Imperii XIV*, 2/2, 661, št. 8375.

⁷⁴ SCHWIND - DOPPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, 423, št. 228. *Uns haben die erbern weisen unser getreuen lieben der richter und rate zu Triest anbringen lassen, wie du si zu den landtegen so ietzuzeiten in unserm fürstentumb Crain nach unserm geschefft und bevelhen gehalten werden, ervorderst und mainest, das si dabei sein sullen, des si sich nach dem das wider alts herkomen sei und zu den landtegen nicht gehörn beswert bedunkhen, empfelhen wir dir ernstlich und wellen, das du die bemelten unser burger, solh landteg zu besuchen vertragest und deshalben mit in haltest, als es vormals gehalten worden und von alter herkomen ist, auf das wir darumb nicht mer angelangt werden ...* Glej še: CDI III, sub dato; WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 387s; LEVEC, *Landhandfesten*, 280.

njem so se zavzemali za vojaško in finančno podporo v boju proti Benečanom.⁷⁵ Ko je najhujše minilo, so se pri cesarju Maksimilijanu pritožili na sklep kranjskega deželnega zbora, naj tudi Tržačani prispevajo v deželno davčno odobritev, češ da poprej niso *in der gleichen stewart oder hilfsgelden mit vnnsrer furstentumb Krain mitleiden getragen noch solchs geraicht*. Dodali so, da so v vojni utrpeli veliko škodo in zahtevanega zneska niso zmožni plačevati. Septembra 1518 so dosegli svoje – cesarjevo pismo kranjskemu glavarju in cesarskim komisarjem, da kranjski stanovi Tržačanom vnaprej ne smejo nalagati davkov.⁷⁶ Ukaz je do 29. septembra že dosegel naslovnike, saj so takrat kranjski stanovi v instrukciji za odborni zbor v Gradcu potarnali, da Trst ne bo vključen v aktualno davčno naložitev, v katero noče prispevati niti Reka niti Kastav. Ker je bila tedaj v igri tudi priključitev gospostev Vipave⁷⁷ in Devina h Goriški in posredno pod innsbruški regiment, bi se napovedana deželna imenjska osnova občutno znižala. Kranjski odposlanec na graški odborni zbor Hans Turjaški je bil zadolžen, da od štajerskih in koroških stanov oziroma zbranih odborov pridobi podporo za predlog, da bi cesar Trstu, Reki, Kastvu, Devinu in Vipavi ukazal, naj pri davčnih in vojaških naložitvah *trpijo* skupaj s Kranjsko, saj bo le tako mogoče zbrati odobreni davek.⁷⁸ Približno v istem času je deželni glavar premskemu oskrbniku Bernardu Raunachu med drugim pisal, da se v Trstu samo škof ne brani *mit und neben ainer ersamen landschaft geburlichs mitleyden tragn*.⁷⁹ Plačevanja v kranjsko deželnostanovsko blagajno in udeležbe na deželnem zboru so se Tržačani odtlej še bolj vneto branili,⁸⁰ zato nas lahko začudi kredenčno pismo za Bernarda Petaza, ki naj bi se 6. januarja 1531 kot predstavnik Trsta udeležil kranjskega zbora.⁸¹ Nič manj presenetljiv ni vpis v drugi registraturni protokol stanovskega arhiva, v katerem je z datumom 3. julij 1527 registrirana kopija deželnoknežje odredbe, naj Tržačani kranjskim stanovom nemudoma plačajo dolžne davke.⁸²

Trst je pred davčno roko kranjskih stanov poleg »starih običajev«, deželnoknežjih ukazov iz let 1518 in 1519 ter tudi prepovedi pozivanja na deželni zbor (1491) že leta 1485 branil Friderik III. z izrecnim ukazom, naj kranjski stanovi ne obdavčujejo tržaških meščanov.⁸³ Podobno kot leta 1491 je šlo za poseg, ki dokazuje, da so Kranjci že poskušali obdavčiti trmoglavo mesto. Prepoved je sledila vsaj še v letu 1492.⁸⁴ Našteta dejstva predstavljajo samo drobec iz mozaika vse prej kot dobrih odnosov med kranjskimi de-

⁷⁵ DSKS I, 44, št. 35; 54s, št. 45; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 144s, je ob sklicevanju na dokumente iz CDI zapisal, da so Tržačani odtlej »vneto obiskovali kranjski deželni zbor«, a je navedel le nekaj referenc za leta 1510–1517.

⁷⁶ CDI IV, 1518 september 12., Augsburg. Glej tudi AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 5, snopič Carniolica, izpiski iz dela M. Kocha, Chronologische Geschichte Österreichs, str. 203, 205.

⁷⁷ Medtem ko je bil vipavski Zgornji grad habsburški že od leta 1344, so Spodnji grad dobili leta 1500 kot dediščino po goriških grofih. Vipavsko (in devinsko) gospostvo je bilo v Maksimilijanovem času pripisano Goriški, to pa je vzbudilo nemalo nejevolje kranjskih stanov. Ti so se pritoževali, da kljub zmanjševanju deželnega ozemlja in dohodkov plačujejo enako visoke davke kot prej. Vipavsko gospostvo je nadvojvoda Ferdinand I. konec leta 1527 spet priključil Kranjski. Glej npr.: AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 186ss, 202; AS 1063, ZL, št. 1257, 1527 oktober 4., Dunaj; DSKS II, 218s, št. 167; 227, št. 176; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 145ss.

⁷⁸ DSKS II, 218s, št. 167, posebej op. 5; podobno tudi: DSKS II, 227, št. 176; VALVASOR, Ehre XI, 590s; prim.: HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 145ss.

⁷⁹ DSKS II, 222s, št. 172. Tudi iz prve imenjske knjige (fol. 629ss) lahko razberemo, da je tržaški škof davke vsaj deloma plačeval. Med letoma 1518 in 1536 je sicer nabral za 170 gld. dolga, to pa je bila le dobra tretjina dolga reškega priorja za isto obdobje.

⁸⁰ Kranjci so razumljivo zagovarjali nasprotno stališče, da namreč Trst ni svobodno ali državno mesto, temveč sodi pod deželnega kneza in k deželi Kranjski. Navajali so tudi, da so prišli mestu v stiski vedno na pomoč z vojaki in denarjem. VALVASOR, Ehre XI, 590ss; BURKERT, Landesfürst und Stände, 117s; HAUPTMANN, Nastanek in razvoj Kranjske, 144s, op. 754; LÖWENTHAL, Geschichte, 84; KOBLAR, Kranjske cerkvene dragocenosti, 26; VILFAN, Kranjski deželni stanovi, 236s.

⁸¹ AS 2, DSK I, šk. 409 (fasc. 281), 696s; VALVASOR, Ehre XI, 595.

⁸² AS 2, DSK I, šk. 850, fol. 237.

⁸³ SCHWIND - DOPPSCH, Ausgewählte Urkunden, 412s, št. 223; CDI III, 1485 oktober 15., Nürnberg; LÖWENTHAL, Geschichte, 84s. Ukaz o ščitenju Tržačanov pred stanovskim obdavčenjem je bil naslovljen na Gašperja Ravbarja, glavarja v Trstu, Pazinu in na Reki.

⁸⁴ PIRCHEGGER, Überblick, 496s.

PRIKLJUČENA GOSPOSTVA

želnimi stanovi in Trstom, vendar so dovolj močan argument, da Trsta – enako kot Reke, Kastavščine in od Wallseejev pridobljenih gospostev na Krasu – ne uvrščamo v kranjsko deželno stanovsko sfero. Kranjska *landschaft* je imela z njimi predvsem sitnosti.

ODNOSI S STANOVI DRUGIH HABSBURŠKIH DEŽEL

»NOTRANJE DEŽELE«

Dežela Kranjska je bila od prihoda pod habsburško dinastijo naprej tesno povezana s Štajersko in Koroško. Deželno pravo Kranjske in Koroške se je že od začetka habsburške oblasti zgledovalo po štajerskem; to dokazuje prevzem nekaterih štajerskih pravnih norm v plemiška privilegija iz septembra 1338. Zadnji člen obeh privilegijev je za povrhu določal, naj se Kranjci in Korošci ravnajo po določilih štajerskega plemiškega prava v tistih zadevah, ki ju privilegija sama ne regulirata.¹ Franz Krones je ob naslonitvi na poročili Janeza Vetrinjskega in Tomaža Ebendorferja v tem videl kar namero vojvode Albrehta II., da bi iz Štajercev, Korošcev in Kranjcev napravil eno ljudstvo.² Ne glede na absurdnost Kronesove teze je treba priznati, da sta vsebina obeh privilegijev in zlasti določilo o subsidiarni rabi štajerskega prava v vseh treh deželah zakoličila podobne pravne podlage. Tendenca pravnega poenotenja ali vsaj prilagajanja se kaže tudi v koroški in kranjski zlati buli iz leta 1444 oziroma 1460, saj je bilo v koroško poleg potrditve Ernestove privilegijske listine z inseriranim privilegijem iz leta 1338 vključenih trinajst dodatnih členov iz štajerskega privilegijskega prava, v kranjsko pa sedem.³

Povezovalne sile so se okrepile po letu 1411, ko je vojvoda Ernest Železni po več kot treh desetletjih družinskih preprirov in pogodb, sovladanj in varuštrev sam zavladal v treh deželah,⁴ za katere se je v zgodovinopisju uveljavil izraz notranjeavstrijske dežele oziroma Notranja Avstrija. Ernest je odprl pot notranjeavstrijski veji leopoldinske linije, ki je med Habsburžani edina preživela srednji vek in kot ena najpomembnejših evropskih dinastij vladala do konca 1. svetovne vojne. Izraz Notranja Avstrija je v uradno rabo prišel šele po koncu notranjeavstrijske teritorialne države (1564–1619), sledil pa je skupnim označbam treh dežel iz 15. stoletja. Doselej je veljalo, da je prva tovrstna omemba iz poziva na štajerski deželni zbor, ki ga je kralj Friderik III. 10. januarja 1447 naslovil na sekavskega prošta. Kot razlog za sklic deželnega zbora je navedel napade in pustošenja (Madžarov) na Štajerskem ter *in andere unsere ynnere land*.⁵ V ediciji najstarejših štajerskih deželnozbornih aktov je proti husitom in Turkom naperjeni oborožitveni red,

¹ AS 1063, ZL, št. 5793, 1338 september 16., Gradec; LEVEC, Landhandfesten, 296ss, št. 1; NARED, Privilegij, 13, 26ss; NARED, Objava in prevod, 70ss (kranjski); HHStA, AUR (Rep. I), 1338 september 14., Gradec; SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 175ss, št. 94; MDC X, 34ss, št. 89 (koroški).

² KRONES, Landesfürst, 5, 210; prim.: THIEL, Zur Geschichte, 130s; MELL, Grundriß, 37s; BRUNNER, Land und Herrschaft, 213; HÖDL, Habsburg und Österreich, 90; NARED, Privilegij, 6.

³ AS 1063, ZL, št. 691, 1460 november 25., Dunaj; MDC XI, 86, št. 205; VILFAN, Zlata bula Kranjcev, 219ss; NARED, Privilegij, 20ss; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 54s.

⁴ Glej str. 86ss; THIEL, Zur Geschichte, 131; NEUNTEUFL, Entwicklung, 513s.

⁵ Landtagsakten I, 138, št. 69; WUTTE, Zur Geschichte, 25; SCHULZE, Landesdefension, 37; HÖDL, Habsburg und Österreich, 161s; NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 152.

ki sta ga leta 1423 skupaj sprejela vojvoda Albreht V. za Avstrijo in vojvoda Ernest za Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki se imenujejo tudi *Innerland*.⁶ Poleg tega so bile v pogodbi med bratoma Friderikom V. in Albrehtom VI. ter njunim tirolskim bratrancem Sigismundom iz aprila 1446 prvemu dodeljene *vnserre nydere ynnere lannd*, ki so obsegale Štajersko, Koroško in Kranjsko s Slovensko marko, Krasom, Istro in Pordenonejem.⁷ V drugi polovici stoletja se je pojem še nekajkrat pojavil.⁸ Še bolj kot podobno deželno pravo in dinastični klobuk je dežele povezovala usoda na jugovzhodu rimsko-nemškega cesarstva, predvsem nevarnost turških in madžarskih vpadov ter na plen prežeči beneški lev. Občutek povezanosti in skupnih interesov so poosebljale velike plemiške družine, katerih posest se je lahko raztezala v dveh ali vseh treh deželah.⁹

Obseg notranjeavstrijske deželne skupine je bil že zarisan. V 15. stoletju je obsegala Štajersko, Koroško in Kranjsko s priključenimi gospostvi Marko in Metliko, Istro in Krasom (z devinsko-wallseejskimi gospostvi na Krasu in v Istri, Reko, Trstom in Pordenonejem).¹⁰ V notranjeavstrijskem trojčku je imela Štajerska brez dvoma vodilno vlogo; Kranjci so o Štajercih govorili kot o svojih vzornikih (*Vorgehern*).¹¹ Znano je, da je Friderik III. takoj po prevzemu cesarske krona 6. januarja 1453 potrdil falzificirani privilegium maius Rudolfa IV. in ob tem posebej določil, da se smejo z naslovom nadvojvoda imenovati le tisti habsburški knezi, ki vladajo v kneževinah Štajerski, Koroški in Kranjski, ter njihovi nasledniki.¹² Poteza je gotovo odražala Friderikovo nezaupanje do albertinske linije. To se je pokazalo tudi potem, ko sta mu pripadli obe Avstriji, pa se je v obeh nerad zadrževal. Hkrati je šlo za prestižno uveljavitev notranjeavstrijskih dežel, ki so tudi po Maksimilijanovih upravnih reformah in delitvi leta 1564 ostale trdneje povezane med seboj ter so se v bruškem obrambnem redu iz leta 1578 postavile za geslo *nerazdružljivo telo (unzerrentes Corpus)*.¹³ Kot posebna formacija so na odbornih zborih nižjeavstrijskih ali vseh avstrijskih dežel delovali tudi notranjeavstrijski stanovski odbori.¹⁴ Grofija Goriška je bila po izumrtju goriških grofov (1500) in dokončnem miru z Benetkami (1521/23) vključena v nižjeavstrijsko in ožjo notranjeavstrijsko deželno skupino, a je bila povezava bistveno ohlapnejša.¹⁵

⁶ Landtagsakten I, 58, št. 12.

⁷ CHMEL, Materialien I/1, 61ss, št. XXVs; WILLICH, Regesten Kaiser Friedrichs III., 244, št. 319; 252s, št. 328; prim. še: CHMEL, Materialien I/2, 56, št. XXXVII; THIEL, Zur Geschichte, 133.

⁸ CHMEL, Materialien II, 39, št. XXXV (*vnserre nydere innre land*, 1453); HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 259 (*nidre innere lannd*, 1453); Landtagsakten II, 36s, št. 103 (*unsere inndre land*, 1461); 54, št. 116 (*unser innern lande*, 1462); 144, št. 163 in GZM VIII/64 (*unsern innern landen*, 1474); DÜNNEBEIL - HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 311 (*ynnern lannden*, 1463); SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 414ss, št. 225 (*ynnern lande(n)*, 1487); Regesta Imperii XIV, 3/2, 748, št. 13594 (*yndere lande*, 1499).

⁹ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 112; THIEL, Zur Geschichte, 130ss; VILFAN, Država in dežela, 55.

¹⁰ V tem kontekstu jemljemo dežele kot razmeroma zaokrožene teritorialne komplekse in ne upoštevamo statusa posameznih delov dežel – gospostev (komorno, stanovsko, v zakupu, zastavi; različne stopnje krvnosodne in druge avtonomije, npr. pri celjskih ali wallseejskih gospostvih, Trstu, ki so bile do konca stoletja večinoma presežene). O posameznih teritorialno-upravnih spremembah in površinskem obsegu glej: NEUNTEUFL, Entwicklung, 514s, 521ss. Kranjska s priključenimi gospostvi naj bi po Neunteuflovih računih leta 1564 obsegala dobrih 12.000 km², Notranja Avstrija brez Goriške in Gradiške pa skoraj 45.000 km² in naj bi imela približno milijon prebivalcev.

¹¹ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 112.

¹² HEROLD - HOLZNER-TOBISCH, Regesten Kaiser Friedrichs III., št. 258. Kot nadvojvoda se je po letu 1414 sicer naslavljal že Ernest. Prim. NIEDERSTÄTTER, Herrschaft Österreich, 154.

¹³ AS 2, DSK I, šk. 291 (fasc. 165), 1570; SIMONITI, Teritorialna država, 43; SIMONITI, Vojaška organizacija, 71.

¹⁴ THIEL, Zur Geschichte, 134s; ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 203ss, zlasti 221s.

¹⁵ THIEL, Zur Geschichte, 135ss; NEUNTEUFL, Entwicklung, 515, karta 1.

SODELOVANJE DEŽELNIH STANOV

Prepletenost interesov in usod notranjeavstrijskih dežel je bil v tej raziskavi eden glavnih vsebinskih in metodoloških poudarkov, saj zgodovine Kranjske in njenih stanov ni mogoče obravnavati ločeno od severnih sosed. Posebej spomnimo le na nekaj primerov sodelovanja deželnih stanov, predvsem v okviru meddeželnih in odbornih zborov, a tudi zunaj tega. Okoli leta 1460 so denimo notranjeavstrijski stanovi ustanovili proti Turkom namerjeno bratovščino sv. Jurija. Pridružil se ji je tudi cesar in ji podelil več privilegijev.¹⁶ Iz julija 1462 nam je znano trdno stališče v Mariboru zbranih stanov Štajerske, Koroške in Kranjske, ki so v sporu med bratoma Friderikom III. in Albrehtom VI. gladko zavrnili podporo spodnjeavstrijskim kolegom ter jih hkrati prosili za sodelovanje pri spravi med bratoma, ker naj bi bilo to najboljše za prizadete dežele in ljudi.¹⁷ Naslednje leto so se prelati treh dežel podpisali pod skupni ugovor cesarju Frideriku, naj jim spregleda ali vsaj zniža razpisani davek, a so naleteli na gluha ušesa.¹⁸

Meddeželna solidarnost in vzajemna pomoč sta bili v nemirnem času druge polovice 15. in v 16. stoletju močna vez *nerazdružljivega telesa*. Anonimni pisec je v leto 1470 postavil zavezo deželnih stanov Štajerske, Koroške in Kranjske, *das sie in kainerlay wais unnd weeg von einander gesindert, sunder was noth unnd gefähr ainer lanndtschafft unter den dreyen zuesteen wurde, derselben solten sich die anndern zwo dergestallt annehmen, alls wann es ir selbst sache anträfe*.¹⁹ Meddeželna vojaška pomoč je bila potem v Maksimilijanovi dobi pogosta tema odbornih zborov in se je razširila na vse avstrijske dežele.²⁰ V innsbruškem obrambnem redu je dobila trdnejšo organizacijsko podlago.²¹ Svojevrstni preizkus stanovskega sodelovanja je bil veliki kmečki upor leta 1515, ob katerem je nemirnejša Kranjska pričakovala pomoč Štajerske in Koroške ter je skupaj z njima na odbornem zboru nižjeavstrijskih dežel marca 1515 na Dunaju agitirala za čimprejšnjemu zadužitve upora.²²

Na innsbruškem odbornem zboru vseh avstrijskih dednih dežel je prišla homogenost notranjeavstrijskih dežel močno do izraza, saj so bile na pogajanjih o meddeželni pomoči in končni odobritvi davkov samostojen pogajalski partner, tako rekoč nevezan na nižjeavstrijsko deželno skupino oziroma obe Avstriji.²³ Konec aprila 1518 dogovorjena odo-

¹⁶ MDC XI, 138, št. 339.

¹⁷ Landtagsakten II, 43ss, št. 107; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65. Prim. tudi: Landtagsakten II, 45s, št. 108; 53s, št. 115; 58s, št. 119; KRONES, Quellenmässige Beiträge, 33s, št. III.

¹⁸ AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65, 1463 marec 24. in april 11.

¹⁹ LHOTSKY, Quellenkunde, 416.

²⁰ Npr.: Regesta Imperii XIV, 4/1, št. 17077; AS 2, DSK I, šk. 137 (fasc. 87), sn. 1 (30. 4. 1509); KRONES, Vorarbeiten (1869), 86, št. 53.

²¹ SIMONITI, Vojaška organizacija, 37ss.

²² DSKS I, 135s, št. 105; 139ss, št. 107; 148, št. 116.

²³ ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 203ss, zlasti 221s; DSKS II, 199ss, št. 145s.

britev je Štajerski, Koroški in Kranjski naložila plačilo 100.000 gld. v štirih letih. Dva tedna po koncu zbora so notranjeavstrijski odbori sklenili pogodbo o napovedi imenjske rente in kot posledici razdelitvi odobrenega zneska med tri dežele, konec poletja pa so bile deželne imenjske napovedi že pripravljene.²⁴

Deželni, meddeželni in odborni zbori ter druge stanovske dejavnosti so terjali redno obveščanje med deželnim knezom in stanovi ter stanovi samimi. Šlo je za priprave zasedanj, usklajevanje predlogov, posredovanje sklepov in podobno. Žal je medstanovska korespondenca iz obravnavanega časa zelo skromno ohranjena. Da je obveščanje funkcioniralo, potrjuje pismo štajerskih stanov koroškim, naj priložene štajerske sklepe posredujejo še na Kranjsko.²⁵ O tem veliko pove tudi kopiajna knjiga kranjskih deželnih stanov iz leta 1519. Prepisani in priloženi dokumenti namreč kažejo, da so spodnjeavstrijski stanovi v prelomnem letu po cesarjevi smrti akte pošiljali Štajercem, ti pa so prepise posredovali Kranjcem in najbrž Koroščem. Po zaslugi takega internega dopisovanja se je ohranilo veliko zgovornih deželnostanovskih dokumentov.²⁶

---

²⁴ ZEIBIG, Ausschuss-Landtag, 289s; DSKS II, 204ss, št. 151, 153–156, 161–165.

²⁵ UB Graz, Hs. 1748, fol. 54; Landtagsakten II, 63s, št. 121.

²⁶ SEUFFERT, Drei Register, VIII, 160ss; kopiajna knjiga je v AS 2, DSK I, šk. 316 (fasc. 211).

SKUPNA STANOVSKA ZASEDANJA

Skupna ali meddeželna stanovska zasedanja delimo na dva tipa. Prvi so meddeželni zbori v ožjem pomenu, torej zbori treh ali vsaj dveh notranjeavstrijskih dežel, na katerih so se praviloma na istem kraju in ob istem času zbrali vsi stanovi teh dežel. Meddeželne zборе Štajerske, Koroške in Kranjske lahko brez dvoma dokumentirano spremljamo od leta 1441. S smrtjo Friderika III. so se nehali sestajati oziroma jih je zamenjala podobna, vendar racionalnejša oblika – odborni zbori, na katere deželni knez ni več skliceval vseh stanov, temveč le delegirane predstavnike stanov posameznih dežel, ki so nastopali kot stanovski odbori. Obe obliki meddeželnih stanovskih zborovanj sta deželnemu knezu omogočali pogajanje z več »deželami« (Landschaften) hkrati, sklep enega zborovanja pa je zavezoval vse udeležene stanove. V praksi je bil najpogostejši zbor odborov petih nižjeavstrijskih dežel: Spodnje in Zgornje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Tem so se izjemoma pridružili še odbori gornjeavstrijske deželne skupine, prav tako redko so se zbrali samo notranjeavstrijski odbori. Poznamo 17 zanesljivo dokumentiranih odbor-
nih zborov iz Maksimilijanovega obdobja, poleg teh še nekaj verjetnih ali domnevnih. Odborni zbori so bili najobičajnejša kolektivna vez med stanovi habsburških dežel na eni in njihovim knezom na drugi strani.²⁷ Pogajanja z deželnim knezom ali njegovimi komisarji so lahko tudi na zboru vseh dežel (Innsbruck, 1518) potekala v vsaj treh sestavih: plenarno zasedanje vseh odborov habsburških dednih dežel; zasedanje odborov posameznih (gornjeavstrijske in nižjeavstrijske) deželnih skupin; zasedanje ožjih deželnih skupin, npr. notranjeavstrijskih dežel. Povezanost habsburških dežel konec koncev izpričuje dejstvo, da so bili deželni zbori (predvsem t. i. pripravljalni) včasih sklicani na isti dan in da je bila deželnoknežja instrukcija v glavnih potezah za vse enaka.²⁸

Meddeželni in odborni zbori so bili sporadični, sklicevali so jih po potrebi. Utrjevali so zavest o povezanosti habsburških dežel, niso pa sami ustvarjali stalnih državnopravnih institucij. Po uvedbi imenjskega obdavčenja so odločilno pripomogli k uveljavitvi stalne deželne davčne kvote. Stanovski odbori so bili ob složnem ravnanju močan pogajalski partner in so kneza lažje pripravili do koncesij, ki jih stanovi posameznih dežel ločeno ne bi pridobili. Po drugi strani se je na odbornih zborih rodila težnja po odobritvah za več let vnaprej, poleg tega so bile odobritve odbor-
nih zborov za posamezne dežele proporcionalno praviloma višje od odobritev deželnih zborov.²⁹

Odborni zbori na odnose med habsburškimi deželami niso imeli zgolj konstruktivnih učinkov. Med notranjeavstrijskimi deželami in obema Avstrijama se je od srede 15. sto-

²⁷ Več na str. 189s; prim. tudi: VILFAN, *Pravna zgodovina*, 335ss; MELL, *Grundriß*, 141ss; WUTTE, *Zur Geschichte*, 26s, 34ss; o temah meddeželnih in odbor-
nih zborov faktografsko v kronološkem seznamu (str. 198ss).

²⁸ *Regesta Imperii* XIV, 3/1, 369s, št. 11257; 439, št. 11768; 443, št. 11804ss.

²⁹ MOLTKE, *Siegmund von Dietrichstein*, 114.

letja kot posledica dinastičnih delitev vleklo prtajeno nezaupanje. Združitev Notranje Avstrije z Avstrijo nad Anizo in pod njo zato po izumrtju albertinske linije in združitvi habsburškega dominija v rokah Friderika III. ni bila samoumevna. Formiranje nižjeavstrijske deželne skupine in sestajanje njenih stanov na odbornih zborih je bilo v prvi vrsti posledica Maksimilijanovih reformnih in centralističnih prizadevanj.³⁰ Samosvojost notranjeavstrijskega terceta se je na odbornih zborih večkrat pokazala in »osamosvojitev« Štajerske, Koroške in Kranjske (ter Goriške) ob delitvi leta 1564 je gotovo imela globlje razloge.

Še v Maksimilijanovi dobi se je na odbornih zborih zaiskrilo vprašanje sedežnega reda in protokola pri skupnih posvetovanjih, glasovanju, pečatenju listin. Bistvo spora je ležalo v tem, da notranjeavstrijski stanovi, predvsem štajerski, v odbornozborski proceduri Zgornji Avstriji niso hoteli priznati statusa samostojne dežele, ampak so jo imeli za privesek Spodnje Avstrije. V začetku decembra 1517 so zato v Welsu zahtevali, da kot prvi razpravlja in glasuje le en predstavnik obeh Avstrij, kot drugi pa štajerski predstavnik. Zgornjeavstrijski odposlanci so seveda nasprotovali. Štajerci so se za posredovanje obrnili na odbor Spodnje Avstrije in opozorili, da notranjeavstrijske dežele Avstrije nad Anizo ne priznavajo kot posebne dežele. Kolikor bi zgornjeavstrijski odbor vztrajal pri samostojnem statusu, pa »Notranjeavstrijci« ne bi dopustili, da bi zgornjeavstrijski predstavnik razpravljaj pred predstavnikom dežele Kranjske.³¹

Po preselitvi odborov v Innsbruck se je januarja zgodba ponovila. Korošci in Kranjci so zahtevali, naj najprej razpravlja predstavnik Spodnje Avstrije, potem Štajerske, Koroške in Kranjske ter kot zadnji predstavnik Zgornje Avstrije, *dieweil das Osterland unter und ob der Enns für ein Land geachtet werde*.³² Notranjeavstrijske zahteve niso imele resne podlage – Zgornja in Spodnja Avstrija sta bili vsaj od leta 1458 ločeni kneževini³³ – a »Spodnjeavstrijci« kljub temu niso podprli zgornjeavstrijskih kolegov, čeprav so na zboru sedeli drug poleg drugega. Predstavniki Zgornje Avstrije so spominjali, da na prejšnjih odbornih zborih njihov samostojni položaj in glasovanje takoj za Spodnjo Avstrijo nista bila vprašljiva. Spor je innsbruški zbor bremenil do konca, potem se je za dalj časa polegel. Leta 1614/15 se je ponovno raznel in se končal šele leta 1632 s cesarjevo odločitvijo, da Zgornja Avstrija odtlej na posvetovanjih habsburških dežel ne bo več nastopala kot samostojna kneževina, ampak bo *mit Session und Stimme* pritegnjena k Spodnji Avstriji in bo z njo po proceduri prva. Kot samostojne dežele bodo sledile Štajerska, Koroška in Kranjska. Če bi Zgornja Avstrija nastopala brez Spodnje Avstrije, bi se morala postaviti za notranjeavstrijsko deželno skupino oziroma za posamezno notranjeavstrijsko deželo.³⁴ Notranjeavstrijske dežele so slavile Pirovo zmago, saj so bili odborni zbori tedaj že preteklost, moč deželnih stanov pa precej votla.

³⁰ MOLTKE, Siegmund von Dietrichstein, 112; WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 189s.

³¹ WUTTE, Rangstreit, 103.

³² Prav tam, 104.

³³ NIEDERSTÄTTER, Jahrhundert der Mitte, 146.

³⁴ WUTTE, Rangstreit, 106ss.

VIRI IN LITERATURA

UPORABLJENE OKRAJŠAVE

AB	Archivbehelf(e)
Abt.	Abteilung
AES	Acta Ecclesiastica Sloveniae
AfD	Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde
AKÖGQ	Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (od 1865 dalje AÖG)
AMSI	Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria
Annales	Annales. Anali za istrske in mediteranske študije / series historia et sociologia
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
Arhivi	Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
AS	Arhiv Republike Slovenije (številka za kratico pomeni številko fonda oziroma zbirke v registru arhiva)
AUR	Allgemeine Urkundenreihe
BayHStA	Bayerisches Hauptstaatsarchiv
Bd.	Band
bearb.	bearbeitet von
BKStGQ	Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen
Carinthia	Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten
CDI	Codice diplomatico Istriano
CKSL	Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo
ČZN	Časopis za zgodovino in narodopisje
DSK I	Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura
DSKS	Deželnozborski spisi kranjskih stanov
ed.	editor / edited by / edit
ES	Enciklopedija Slovenije
Erg. Bd.	Ergänzungsband
FAA	Fürstlich Auerspergsches Archiv (v HHStA)
fasc. / Fasz.	fascikel / Faszikel
fol.	folio
FRA	Fontes rerum Austriacarum (Österreichische Geschichts-Quellen)
gld.	goldinar(ji)
GMDS	Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo
GZL	Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku
GZM	Gradivo za zgodovina Maribora
H.	Heft
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)
HKA	Hofkammerarchiv (Wien)
HRG	Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte
Hrsg.	Herausgeber / herausgegeben von
Hs.	Handschrift
HZ	Historische Zeitschrift

VIRI IN LITERATURA

IMK	Izvestja muzejskega društva za Kranjsko
izd.	izdajatelj
JbLNÖ	Jahrbuch für Landeskunde der Niederösterreich
K.	Karton
KAL	Kapiteljski arhiv Ljubljana
KDZ	kranjski deželni zbor
Kronika	Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino
Laa. A.	Landschaftliches Archiv
Landtagsakten	Die ältesten steirischen Landtagsakten
LCH	Joannis Abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum
LMA	Lexikon des Mittelalters
LZ	Laibacher Zeitung
MDC	Monumenta historica ducatus Carinthiae
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MHVK	Mittheilungen des historischen Vereins für Krain
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung oz. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung
MMK	Mittheilungen des Musealvereines für Krain
MOÖLA	Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives
Ms.	Manuskript
MZ	meddeželni zbor
N. F.	Neue Folge
Nr.	Nummer
NŠAL	Nadškofijski arhiv Ljubljana
NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien)
op.	opomba
OZ	odborni zbor
r	recto (razen, če je sestavni del signature rokopisa)
Rep.	Repertorij
s	sledeča stran (folij, stolpec, številka)
SBL	Slovenski biografski leksikon
sn.	snopič
ss	sledeče strani (foliji, stolpci, številke)
StLA	Steiermärkisches Landesarchiv (Graz)
šk.	škatla
št.	številka
UB	Universitätsbibliothek (Graz)
ur.	urednik(i)
v	verso
ZAL	Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZČ	Zgodovinski časopis
ZHVSt	Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark
ZIMK	Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
ZL	Zbirka listin
ZR	Zbirka rokopisov
ZRC SAZU	Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
ZRG (GA)	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germanistische Abteilung)
ZZR	Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani

VIRI

NEOBJAVLJENI (ARHIVSKI) VIRI

DUNAJ

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV

- Allgemeine Urkundenreihe
- Archivbehelfe: IV B 26 (alt 333/4); XIV/1, Bd. 2 (alt 375/2); XIV/1, Bd. 5 (alt 375/5); XIV/1, Bd. 7 (alt 375/7)
- Fürstlich Auerspergsches Archiv: Urkunden
- Handschriftensammlung: B 7, B 43, W 7, W 10
- Maximiliana: 17–18 (alt 11)
- Österreichische Akten: Krain, K. 1; Kärnten, K. 14

HOFKAMMERARCHIV

- Gedenkbücher: Nr. 12, 13
- Urkunden

ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK

- Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung: CVP 8065, CVP 15283

GRADEC

STEIERMÄRKISCHES LANDESARCHIV

- Allgemeine Urkundenreihe
- Handschriftensammlung: 28/I, 816, 907, II/14
- Landschaftliche Urkunden
- Landschaftliches Archiv, Antiquum, Gruppe III:
  - K. 165 (H. 539–541)
  - Privilegienbücher: Nr. 3
  - Bücher: Steuer-Anschlagbuch 1516
- Meillerakten: XIV-a

UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK

- Hs. 1748

LJUBLJANA

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 105 (I/59), 108 (I/61), 168 (I/97), 274 (I/139), 285 (I/145)
- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura: šk. 2 (fasc. 2), 29 (12), 137 (87), 147 (92a), 155 (97), 164 (100), 218 (129), 230 (136), 291 (165), 301 (207), 308 (208a), 312 (209), 313 (210), 314–316 (211), 322 (216), 408–409 (281), 413 (283), 432 (290a/1), 569 (318), 844–857, 862, 874–875, 933
- AS 40, Zbirka registrov in prepisov listin: šk. 65–67

VIRI IN LITERATURA

- AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 1
- AS 596, Zbirka fotokopij in fotografij listin
- AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 80, 119, 121, 123, 133, 137, 145, 190
- AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 25
- AS 920, osebni fond Levec Vladimir: fasc. 3–5
- AS 992, osebni fond Richter Franc Ksaver: šk. 2
- AS 1063, Zbirka listin
- AS 1073, Zbirka rokopisov: 63r, 274r, I-6r, I-7r, I-8r, I-15r, I-43r, I-53r, I-54r, I-55r, I-83r, I-84r, II-11r, II-25r, III-3r
- AS 1075, Zbirka rodovnikov
- AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko: šk. 2 (fasc. 3), 8 (11), 15 (21), 18 (27)
- AS 1398, osebni fond Smole Majda: šk. 4 (M. Smole, Gradivo za zgodovino Slovencev v Tirolskem deželnem arhivu)

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

- Kapiteljski arhiv Ljubljana: fasc. 81
- Zapuščine (Steska Viktor): fasc. 81

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

- Rokopisni oddelek: Ms. 198
- Institutionum seu elementorum D. Iustiniani sacratissimi principis libri quatuor, Noremburgae 1529

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

- Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev (tipkopis Vladislava Fabjančiča)
- LJU 346, Rokopisni elaborati: šk. 29
- Dopolnilni mikrofilmi: D-117, D-118

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU

- Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo (prepisi Boža Otorepca za čas 1250–1500)

MÜNCHEN

BAYERISCHES HAUPTSTAATSARCHIV

- Freising Hochstifts Literalien: HL – 4, Fasz. 41, H. 210, 211_1, 211_2

OBJAVLJENI VIRI

- ARNOLD, Udo (Hrsg.): Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten II–III (Quellen und Studien zur Geschichte des deutschen Ordens 60/II–III), Marburg 2007
- BACHMANN, Adolf: Briefe und Acten zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III., FRA II/44 (1885)
- BACHMANN, Adolph: Urkunden und Actenstücke zur österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König Georgs von Böhmen (1440–1471), FRA II/42 (1879)
- BARAGA, France (na podlagi gradiva Boža Otorepca): Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (Thesaurus memoriae, Fontes 2), Ljubljana 2002
- BARAGA, France: Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva (AES 17), Ljubljana 1995
- BIDERMAN, Hermann Ignaz: Carniolica, MHVK 21 (1866)
- BIRK, Ernst: Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen, AKÖGQ 10 (1853)

- BIRK, Ernst: Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg, v: Ernst Maria Fürst Lichnowsky, Geschichte des Hauses Habsburg, III. Theil, Wien 1838 (regesti za obdobje 1308–1358); V. Theil, Wien 1841 (1395–1439); VI. Theil, Wien 1842 (1439–1457); VII. Theil, Wien 1843 (1457–1477); VIII. Theil, Wien 1844 (1478–1493)
- BISCHOFF, Ferdinand: Nachrichten über mehrere, die steiermärkische Geschichte betreffende Handschriften, BKStGQ 6 (1869)
- BISCHOFF, Ferdinand: Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters, Graz 1875
- BLAZNIK, Pavle: Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4, Urbarji freisinške škofije (Viri za zgodovino Slovencev 4), Ljubljana 1963
- CHMEL, Joseph: Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I. Aus Archiven und Bibliotheken, Bd. 1–3, Wien 1854, 1855, 1858 (= Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576, Abt. I: Das Zeitalter Maximilians I., Bd. 1–3)
- CHMEL, Joseph: Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken, Bd. I/H. 1 (Linz 1832), H. 2 (Wien 1837); Bd. II (Wien 1840) (Unveränderter Nachdruck Graz 1971)
- CHMEL, Joseph: Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (imperatoris III.). Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staatsarchive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbücher vom Jahre 1440–1493. Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuskripten und Büchern, Abt. I: 1440–1452; Abt. II: 1452–1493, Hildesheim 1962 (Unveränderter reprografischer Nachdruck der Ausgabe Wien 1838–40)
- CHMEL, Joseph: Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte der habsburgischen Fürsten K. Ladislaus Posthumus, Erzherzog Albrecht VI. und Herzog Siegmund von Österreich aus den Jahren 1443–1473, FRA II/2 (1850)
- CHMEL, Joseph: Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit, Stuttgart 1845
- Codice diplomatico Istriano, glej Kandler, P.
- De FRANCESCHI, Camillo: Storia documentata della Contea di Pisino, AMSI X, XI, XII (1964)
- Deželnozborski spisi kranjskih stanov, glej Verbič, M.
- Die ältesten steirischen Landtagsakten, glej Seuffert, B.
- DIMITZ, August: Zur Geschichte der Städte und Märkte in Krain, MHVK 19 (1964)
- DÜNNEBEIL, Sonja - HEROLD, Paul - HOLZNER-TOBISCH, Kornelia (bearb.): Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 18: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1458–1463), Wien 2004 (elektronska verzija na naslovu <http://regesten.regesta-imperii.de/>, 07.04.2009)
- EBENDORFER, Thomas (Hrsg. A. Lhotsky): Chronica Austriae (MGH, Scriptores rerum Germanicarum, N. S. T. XIII), Berlin - Zürich 1967
- GLOBOČNIK, Anton: Der Adel in Krain, MMK 12 (1899)
- Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, glej Otorepec, B.
- Gradivo za zgodovino Maribora, glej Mlinarič, J.
- HERBERSTEIN, Sigismund: Moskovski zapiski, Ljubljana 2001
- HEROLD, Paul - HOLZNER-TOBISCH, Kornelia (bearb.): Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 13: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1447–1457), Wien 2001
- HITZINGER, Peter: Aus dem Archiv der Stadt Laas, MHVK 9 (1854)
- JOACHIMSOHN, Paul: Zeitgenössischer Gesandtschaftsbericht über Baumkirchers Hinrichtung, BKStGQ 23 (1891)
- Joannis Abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum (MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, ed. F. Schneider), Tomus II, Hannoverae et Lipsiae 1910

- KANDLER, Peter: Codice diplomatico Istriano, Trieste 1862–1865
- KASPRET, Anton - PIRCHEGGER, Hans (bearb.): Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer, Abt. I, IV. Teil, Landgerichtskarte, Wien 1929
- KLUN, Vincenz Ferrer: Diplomatarium Carniolicum, MHVK 10 (1855)
- KOMATAR, Franc: Archiv-Inventare, MMK 17 (1904)
- KOMATAR, Franc: Das Schloßarchiv in Auersperg, MMK 18 (1905), 19 (1906), 20 (1907), Carniola n. v. 1 (1910)
- KOMATAR, Franc: Ein Cartular der Karthause Pletariach, MMK 14 (1901)
- KOMATAR, Franc: Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, MMK 13 (1900)
- KOS, Dušan: Urbarji za Belo krajino in Žumberk (Viri za zgodovino Slovencev 13, Novejši urbarji za Slovenijo 5), Ljubljana 1991
- KOS, Milko: Iz metliškega mestnega arhiva, Etnolog 10–11 (1937–39)
- KOS, Milko: Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, Urbarji Slovenskega primorja 2 (Viri za zgodovino Slovencev 3), Ljubljana 1954
- KRONES, Franz: Bericht über die Ergebnisse einer archivalischen Reise im Herbste 1896, BKStGQ 28 (1897)
- KRONES, Franz: Die Oesterreichische Chronik Jakob Unrest's, Wien 1782 (= AÖG 48)
- KRONES, Franz: Nachträge und Ergänzungen zu den Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark, BKStGQ 3 (1866)
- KRONES, Franz: Quellenmässige Beiträge zur Geschichte der Steiermark in den Jahren 1462–1471, BKStGQ 11 (1874)
- KRONES, Franz: Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark, BKStGQ 30 (1899)
- KRONES, Franz: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Landtagswesens der Steiermark, II. Epoche (1522–1564), BKStGQ 4 (1867)
- KRONES, Franz: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Landtagswesens der Steiermark. Nachträge und Ergänzungen mit einer Uebersicht der bisher gesammelten Daten für die Epoche von 1160–1522, BKStGQ 6 (1869)
- KRONES, Franz: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark, BKStGQ 2 (1865)
- LASSBERG, Friedrich (Hrsg.): Der Schwabenspiegel oder schwäbisches Land- und Lehenrechtsbuch, Aalen 1961 (ponatis izdaje Tübingen 1840)
- LUSCHIN, Arnold - KAPPER, Anton: Katalog der landschaftlichen Urkunden (Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives II/1), Graz - Leipzig 1899
- MAURING, Janez E.: Utemeljitev mesta Višnje Gore, IMK 4 (1894)
- MAYER, Franz: Materialien und kritische Bemerkungen zum Geschichte der ersten Bauernunruhen in Steiermark und den angrenzenden Ländern, BKStGQ 13 (1876)
- MLINARIČ, Jože (izd.): Gradivo za zgodovino Maribora VII–X, XIII, Maribor 1981–1984, 1987
- Monumenta historica ducatus Carinthiae, glej Wiessner, H.
- NARED, Andrej: Objava in prevod privilegijev kranjskega plemstva (1338) ter plemstva v Marki in Metliki (1365), v: Kranjski deželni privilegiji 1338–1736 (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 31, ur. A. Nared in J. Volčjak), Ljubljana 2008
- Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi 5), Ljubljana 1987
- OTOREPEC, Božo (izd.): Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku III, IV, VI, VII, IX, X, Ljubljana 1958–1965
- OTOREPEC, Božo: Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku, v: Radovljiški zbornik 1995 (ur. J. Sinobad), Radovljica 1995
- OTOREPEC, Božo - MATIČ, Dragan: Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320–1782). Transkripcije z regesti in komentarji (Gradivo in razprave 19), Ljubljana 1998

- PETTENEKG, Eduard Gaston Graf von: Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, I. Bd. (1170–1809), Prag - Leipzig 1877
- PREINFALK, Miha - BIZJAK, Matjaž: Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400) (Thesaurus memoriae, Fontes 6), Ljubljana 2008
- Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. (bearb. von Hermann Wiesflecker et al.), 1. Bd./1.–2. Teil (Wien - Köln 1990); 2. Bd./1. Teil (Wien - Köln - Weimar 1993); 2. Bd./2. Teil (Wien - Köln - Weimar 1993); 3. Bd./1. Teil (Wien - Köln - Weimar 1996); 3. Bd./2. Teil (Wien - Köln - Weimar 1998); 4. Bd./1. Teil (Wien 2002, elektronska verzija na naslovu <http://regesten.regesta-imperii.de/>, 07.04.2009); 4. Bd./2. Teil (Wien 2004, elektronska verzija na naslovu <http://regesten.regesta-imperii.de/>, 07.04.2009)
- SCHUMI, Franz: Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, II. Bd., Laibach 1884/87
- SCHWIND, Ernst von - DOPSCH, Alphons (Hrsg.): Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter, Innsbruck 1895
- SEEMÜLLER, Joseph: Ottokars Österreichische Reimchronik, Teil 1 (MGH, Deutsche Chroniken V/1), Hannover 1890
- SEUFFERT, Burkhard - KOGLER, Gottfriede (bearb.): Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519 (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Bd. 3, 4), Teil I: 1396–1452, Graz - Wien - München 1953; Teil II: 1452–1493, Graz - Wien 1958
- Stari krajepisi Istre (ur. D. Darovec) (Knjižnica Annales Majora), Koper 1999
- TOMASCHEK, Ignaz: Urkunden-Regesten zur Geschichte Krains, MHVK 18 (1863)
- UMEK, Ema: Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična (Publikacije Arhiva Slovenije, Inventarji, Samostanski arhivi 1), Ljubljana 1974
- UNREST, Jakob (Hrsg. K. Grossmann): Österreichische Chronik (MGH, Scriptorum Rerum Germanicarum, N. S. T. XI), Weimar 1957
- VALVASOR, Johann Weikhard: Die Ehre des Hertzogthums Crain, Buch IX, X, XI, XII, XV, Laybach - Nürnberg 1689
- VERBIČ, Marija (izd.): Deželnozbornski spisi kranjskih stanov I (1499–1515), II (1516–1519) (Publikacije Arhiva SRS, Viri 1–2), Ljubljana 1980, 1986
- Vodnik po arhivskem gradivu o Sloveniji v oblastnih, okrajnih in podjetniških arhivih Češke republike (1212–1945) (ur. P. Rafaj et al.), Ljubljana 2000
- VOLČJAK, Jure: Kranjski deželni privilegiji 1338–1736 (Katalog razstave), v: Kranjski deželni privilegiji 1338–1736 (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 31, ur. A. Nared in J. Volčjak), Ljubljana 2008
- WAGNER, Hans (Hrsg.): Magna Carta Libertatum von 1215: lateinisch-deutsch-englisch mit ergänzenden Aktenstücken (Quellen zur neueren Geschichte 16), Bern 1973
- WEILAND, Ludwig: Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 1198–1272 (MGH, Constitutiones II), Hannover 1896
- WIESSNER, Hermann (Hrsg.): Monumenta historica ducatus Carinthiae V, VII–XI, Klagenfurt 1956–1972
- WILLICH, Thomas (bearb.): Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 12: Die Urkunden und Briefe des Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlung (1440–1446), Wien - Weimar - Köln 1999
- WOLF, Adam (Hrsg.): Die Selbstbiographie Christophs von Thein 1453–1516, AÖG 53/1 (1875)

LITERATURA

- BALTL, Hermann: Österreichische Rechtsgeschichte unter Einschluß social- und wirtschaftsgeschichtlicher Grundzüge. Von der Anfängen bis zur Gegenwart, Graz ⁶1986
- BAUMANN, Reinhard: Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg, München 1994
- BIDERMANN, Hermann Ignaz (Hrsg. S. Adler): Die österreichischen Länder-kongresse, MIÖG 17 (1896)
- BIZJAK, Matjaž: Die geschichtlichen Beziehungen slowenischer Länder zu Bayern im 15. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung des Hochstifts Freising, v: Bayern und Slowenien in der Früh- und Spätgotik (Hrsg. J. Höfler und J. Traeger), Regensburg 2003
- BIZJAK, Matjaž: Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem (Thesaurus memoriae, Dissertationes 2), Ljubljana 2003
- BIZJAK, Matjaž: Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku, v: Blaznikov zbornik (Zbirka Loški razgledi, Doneski 11, ur. M. Bizjak), Ljubljana - Škofja Loka 2005
- BLAZNIK, Pavle: Spremembe v pravnem položaju loškega teritorialnega gospostva v 16. stoletju, v: Hauptmannov zbornik (Razprave SAZU I/5), Ljubljana 1966
- BLAZNIK, Pavle: Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803), Škofja Loka 1973
- BLAZNIK, Pavle: Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti (Razprave SAZU IV/6), Ljubljana 1958
- BLOCH, Marc: Feudal Society, Volume I: The Growth of Ties of Dependence, London - New York ¹⁰2001; Volume II: Social Classes and Political Organization, London ¹⁰1995
- BOOCKMANN, Hartmut: Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte (Beck's Historische Bibliothek), München ⁴1994
- BOOCKMANN, Hartmut: Deutscher Orden, LMA (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- BORST, Arno (Hrsg.): Das Rittertum im Mittelalter, Darmstadt ³1998
- BOŽIČ, Ivan: Ludovik Kozjakar v Dubrovniku, ZČ 6–7 (1952–53) (Kosov zbornik)
- BRUCKMÜLLER, Ernst: Täler und Gerichte, v: Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Hrsg. A. Hoffmann und M. Mitterauer), Bd. 3, Wien 1973
- BRUNNER, Otto: Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, Darmstadt 1984 (nespremenjen ponatis pete izdaje, Wien 1965)
- BRUNNER, Otto: Moderner Verfassungsbegriff und mittelalterliche Verfassungsgeschichte, MIÖG, Erg. Bd. 14 (1939)
- BURKERT, Günther R.: Die Reise österreichischer Gesandter an den Hof Karls V. im Jahre 1519, MÖStA 42 (1992)
- BURKERT, Günther R.: Herberstein in der Politik der innerösterreichischen Stände, v: Siegmund von Herberstein. Kaiserlicher Gesandter und Begründer der Rußlandkunde und die europäische Diplomatie (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 17, Hrsg. G. Pferschy), Graz 1989
- BURKERT, Günther R.: Landesfürst und Stände. Karl V., Ferdinand I. und die österreichischen Erbländer im Ringen um Gesamtstaat und Landesinteressen (Forschungen und Darstellungen zur Geschichte des Steiermärkischen Landtages 1), Graz 1987

- CARSTEN, Francis L.: Die Ursachen des Niedergangs der deutschen Landstände, HZ 192 (1961)
- CARSTEN, Francis L.: Princes and Parliaments in Germany. From the Fifteenth to the Eighteenth Century, Oxford 1959
- COSTA, Etbin Henrik: Ein Beitrag zur Geschichte des Ständewesens in Krain, MHVK 14 (1859)
- DAVIS, G. R. C.: Magna Carta, Dorchester ⁷1992
- DEUER, Wilhelm: Das Landhaus zu Klagenfurt, Klagenfurt 1994
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. 16 Bde. [in 32 Teilbänden]. Leipzig 1854–1960 (spletna izdaja na naslovu <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/woerterbuecher/dwb/wbgui>, 07.04.2009)
- DIMITZ, August: Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, I. Theil: Von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493), Laibach 1874; II. Theil: Vom Regierungsantritte Maximilians I. (1493) bis zum Tode Kaiser Ferdinands I. (1564), Laibach 1875
- DINKLAGE, Karl: Die Anfänge der Kärntner Landesverwaltung. Der Aufbau der Kanzlei, Buchhaltung, Registratur und Archiv der Landstände bis zur Adelsemigration von 1629, Carinthia 173 (1983)
- Dokumenti slovenstva (ur. Jože Žontar), Ljubljana 1994
- DOLENC, Metod: Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935
- DOLGOVA, Svetlana R.: Pomen in vloga Sigismunda Herbesteina ter njegove knjige Moskovski zapiski za Rusijo, v: Žiga Herberstein – odkritelj Rusije. XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 17, ur. V. Kološa et al.), Ljubljana 1999
- DOLINAR, France Martin: Križniki, ES 6 (1992)
- DOLINAR, France Martin: Ljubljanski škofje, Ljubljana 2007
- DOLINAR, France Martin: Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993, Novo mesto 1993
- DOLINAR, France Martin: Ravbar, Krištof, ES 10 (1996)
- DOPSCH, Heinz: Ministerialität und Herrenstand in der Steiermark und in Salzburg, ZHVSt 62 (1971)
- EDER, Karl: Siegmund von Dietrichstein und die Anfänge Ferdinands I., v: Karl Eder (Hrsg. H. J. Mezler-Andelberg), Der steirische Landeshauptmann Siegmund von Dietrichstein (1480–1533). Beiträge zu seiner Biographie (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 21), Graz 1963
- EHEIM, Fritz: Die älteste Topographie von Österreich, JbLNÖ, N. F. 33 (1957)
- FABJANČIČ, Vladislav: Ljubljanski krvniki. Smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524–1775, GMDS 25–26 (1944–45)
- FABJANČIČ, Vladislav: Ljubljanski sodniki in župani 1269–1820, 1. zvezek: Sodniki 1269–1504 (Gradivo in razprave 20, ur. E. Umek et al.), Ljubljana 1998
- FABJANČIČ, Vladislav: Ljubljanski sodniki in župani 1269–1820, 2. zvezek: Župani in sodniki 1504–1605 (Gradivo in razprave 23, ur. E. Umek et al.), Ljubljana 2003
- FABJANČIČ, Vladislav: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Tovariš IV (1948)
- FEHR, Hans: Das Widerstandsrecht, MIÖG 38 (1920)
- FEHR, Hans: Vom Lehnsheer zum Söldnerheer, ZRG (GA) 36 (1915)
- FEINE, Hans Erich: Kirchliche Rechtsgeschichte. Die Katolische Kirche, Köln - Graz ⁴1964
- FELDBAUER, Peter: Herren und Ritter, v: Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Hrsg. A. Hoffmann und M. Mitterauer), Bd. 1, Wien 1973
- FRÄSS - EHRFELD, Claudia: Geschichte Kärntens, Bd. I: Das Mittelalter, Klagenfurt 1984; Bd. II: Die ständische Epoche, Klagenfurt 1994
- Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 1, Hrsg. F. Posch), Graz 1959
- GESTRIN, Ferdo: Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, v: Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov (Situla 13, ur. B. Grafenauer in B. Reisp), Ljubljana 1973
- GESTRIN, Ferdo: Nastanek trga in mesta Radovljice, v: Radovljiški zbornik 1992 (ur. J. Dežman), Radovljica 1992
- GESTRIN, Ferdo: Radovljica – vas, trg in mesto do 17. stoletja, ZČ 45/4 (1991)

- GESTRIN, Ferdo: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja (Dela SAZU I/15), Ljubljana 1965
- GESTRIN, Ferdo: Trgovsko-prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja), v: Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta (ur. J. Jarc), Maribor – Novo mesto 1969
- GLOBOČNIK, Anton: Uebersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain, Laibach 1893
- GOLEC, Boris: Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja, tipkopijska doktorska disertacija, Ljubljana 1999
- GOLEC, Boris: Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij – naslednikov protiturškega tabora (prvi del), ZČ 54/3 (2000)
- GOLEC, Boris: Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželosodnih in mestnih mitnic, ZČ 49/1 (1995)
- GOLEC, Boris: Višnja Gora, ES 14 (2000)
- GORNIK, Franc: Bled v fevdalni dobi, Bled 1967
- GORNIK, Franc: Zgodovina blejske župnije, Celje 1990
- GRAFENAUER, Bogo: Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962
- GRAFENAUER, Bogo: Kranjska, ES 5 (1991)
- GRAFENAUER, Bogo: Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (Dela SAZU I/7), Ljubljana 1952
- GRAFENAUER, Bogo: Zgodovina slovenskega naroda, II. del, Ljubljana 1965; III. del, Ljubljana 1956
- GRUDEN, Josip: Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908
- GRUDEN, Josip: Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910–16 (reprint Celje 1992)
- GUTKAS, Karl: Die Mailberger Bund von 1451. Studien zum Verhältnis von Landesfürst und Ständen um die Mitte des 15. Jahrhunderts, MIÖG 74 (1966)
- GUTKAS, Karl: Friedrich III. und die Stände des Landes Österreich, v: Ausstellung Friedrich III. – Kaiserresidenz Wiener Neustadt (Katalog des N.-Ö.– Landesmuseums, N. F. 29), Wien 1966
- GUTKAS, Karl: Landesfürst und Stände Österreichs um die Mitte des 15. Jahrhunderts, MOÖLA 8 (1964)
- HABERKERN, Eugen - WALLACH, Joseph Friedrich: Hilfswörterbuch für Historiker 2 (L–Z) (Uni-Taschenbücher 120), Tübingen 1980
- HAGENER, Othmar: Der Landesbegriff bei Otto Brunner, Annali dell' Istituto storico italo-germanico in Trento (Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient) 13 (1987)
- HASELSTEINER, Horst: Stände und Herrscher in Ungarn und in den Erbländern, v: Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod / Recht - Geschichte - Nation (ur. V. Rajšp in E. Bruckmüller), Ljubljana 1999
- HASSINGER, Herbert: Die Landstände der österreichischen Länder. Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.–18. Jahrhundert, JbLNÖ, N. F. 36/2 (1964)
- HAUPTMANN, Ludmil: Krain (A: Entstehung und Entwicklung Krains, B: Landgerichte), v: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Abt. I, IV. Teil, H. 2, Wien 1929
- HAUPTMANN, Ljudmil: Nastanek in razvoj Kranjske (Razprave in eseji 45), Ljubljana 1999
- Heimat-Atlas der Steiermark, Graz 1946
- HEINIG, Paul-Joachim: Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17), Teil 1–3, Köln - Weimar - Wien 1997
- HELLBLING, Ernst C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Ein Lehrbuch für Studierende (Rechts- und Staatswissenschaften 13), Wien 1956
- HENTIG, Hans von: Die Strafe. Teil I: Frühformen und kulturgeschichtliche Zusammenhänge, Berlin - Göttingen - Heidelberg 1954
- HIESTAND, Rudolf: Ritterorden, LMA (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- HILDEBRANDT, Adolf M.: Der Kärntner Adel, v: Der Adel in Kärnten, Krain und Dalmatien. J. Siebmacher's großes Wappenbuch, Bd. 29, Neustadt an der Aisch 1980 (reprint izdaje Nürnberg 1879)
- HINTZE, Otto: Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes, HZ 141 (1930)

- HIRSCH, Hans: Die hohe Gerichtsbarkeit im deutschen Mittelalter (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 1), Prag 1922
- HIS, Rudolf: Das Strafrecht des deutschen Mittelalters. Bd. I: Die Verbrechen und ihre Folgen im allgemein, Leipzig 1920
- HÖDL, Günther: Habsburg und Österreich 1273–1493. Gestalten und Gestalt des österreichischen Spätmittelalters, Wien - Köln - Graz 1988
- HOLT, James Clarke: Magna Carta, Cambridge²1997
- HOLZHAUER, Heinz: Landfrieden II, HRG 2, Berlin 1978
- HUBER, Alfons - DOPSCH, Alfons: Österreichische Rechtsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts, Prag - Wien - Leipzig²1901
- JARC, Janko: Gospodje Črnomaški, v: Dolenjski zbornik 1990 (ur. J. Grobovšek), Novo mesto 1990
- JELLOUSCHEK, Anton: Beiträge zur Geschichte des Landhauses in Laibach, MHVK 13 (1858)
- JUG, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS XXIV (1943)
- JURIČIČ ČARGO, Daniela: Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva v 16. stoletju v luči urbarjev in urbarialnih zapisov 1523–1573, Ljubljana 1999
- JURIČIČ ČARGO, Daniela: O odnosih kranjske dežele in habsburške Istre v kranjskih virih 16. stoletja, Annales 14 (1998)
- JURIČIČ ČARGO, Daniela: Pregled upravnega razvoja Pazinske grofije v letih od 1374–1809, Acta Histriae I (1993)
- KAMBIČ, Marko: Razvoj kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848, v: Malefične svoboščine Ljubljancanov. Ljubljanski kazenski sodni red (Gradivo in razprave 25, ur. N. Budna Kodrič et al.), Ljubljana - Gradec 2004
- KAUFMANN, Ekkehard: Diele, HRG 1, Berlin 1971
- KERN, Fritz: Recht und Verfassung im Mittelalter, HZ 120/Dritte Folge 24 (1919)
- KNITTLER, Herbert: Städte und Märkte, v: Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Hrsg. A. Hoffmann und M. Mitterauer), Bd. 2, Wien 1973
- KOBE, Katica: Iz zgodovine Bistre, Kronika 9 (1961)
- KOBLAR, Anton: Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526, IMK 5 (1895)
- KÖBLER, Gerhard: Bürger, Bürgertum: I. Terminologie und rechtliche Stellung, LMA (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- KOMAC, Andrej: Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju (Thesaurus memoriae, Dissertationes 5, ur. M. Kosi), Ljubljana 2006
- KOMAC, Andrej: Vzpon Turjaških v srednjem veku (1. in 2. del), ZČ 54/1, 2 (2000)
- KOMATAR, Franc: Ein Beitrag zur Geschichte der krainischen Stände, LZ 126 (1907)
- KOS, Dušan: Bela krajina v poznem srednjem veku (Zbirka ZČ 4), Ljubljana 1987
- KOS, Dušan: Blesk zlate krone. Gospodje Svibenjski – Kratka zgodovina plemenitih nasilnikov (Thesaurus memoriae, Dissertationes 1), Ljubljana 2003
- KOS, Dušan: Čas bojevnikov, v: Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja, Ljubljana 1997
- KOS, Dušan: Gospostvo novomeškega kapitlja do srede 17. stoletja, v: Dolenjski zbornik 1990 (ur. J. Grobovšek), Novo mesto 1990
- KOS, Dušan: Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku (Zbirka ZRC 3), Ljubljana 1994
- KOS, Dušan: Ortenburžani, ES 8 (1994)
- KOS, Milko: Postanek in razvoj Kranjske, GMDS 10 (1929); ponatis v: Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbrane razprave, ur. B. Grafenauer), Ljubljana 1985
- KOS, Milko: Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice (Knjižnica Kronike 1), Ljubljana 1955
- KOS, Milko: Ustanovitev Novega mesta, v: Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta (ur. J. Jarc), Maribor - Novo mesto 1969

- KOS, Milko: Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955
- KOSI, Miha: Freisinški škofje kot ustanovitelji mest in začetki Škofje Loke, v: Blaznikov zbornik (Zbirka Loški razgledi, Doneski 11, ur. M. Bizjak), Ljubljana - Škofja Loka 2005
- KOSI, Miha: Marginalije h knjigi Vitez in grad, ZČ 61/1–2 (1997)
- KOSI, Miha: Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem (Zbirka ZRC 20), Ljubljana 1998
- KOSI, Miha: ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku), ZČ 56/1–2 (2002)
- KOSI, Miha: Viteški red, ES 14 (2000)
- KOŠIR, Matevž: Die krainischen Landstände und ihre Versammlungen im 16. und 17. Jahrhundert (Ihre innere Struktur zur Zeit der Reformation und Gegenreformation), Parliaments, Estates and Representation 24 (2004)
- KOŠIR, Matevž: Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem, tipkopijska doktorska disertacija, Ljubljana 1999
- KOŠIR, Matevž: Stanovski organi, njihove kompetence, sestava in razmerja med njimi v deželi Kranjski od 16. stoletja dalje, tipkopijska magistrska naloga, Ljubljana 1996
- KOŠIR, Matevž: Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542, Arhivi XXII/1–2 (1999)
- KOŠIR, Matevž: Urad deželne registrature in stanovski arhiv od nastavitve regulatorja v 16. stoletju do upravnih reform v času Marije Terezije, Arhivi XXIII/2 (2000)
- KOZINA, Georg: Die Landeshauptleute von Krain bis gegen das Ende des 15. Jahrhunderts, v: Jahresbericht der K. K. Ober-Realschule in Laibach, Laibach 1864
- KRANJC, Janez: Akademik prof. dr. Sergij Vilfan (1919–1996), v: Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod / Recht - Geschichte - Nation (ur. V. Rajšp in E. Bruckmüller), Ljubljana 1999
- KRANJC, Janez: Privilegij mesta Loža iz leta 1477, v: Notranjski listi I (ur. J. Šumrada), Stari trg pri Ložu 1977
- KRONES, Franz: Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier 1283–1411 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark IV/1), Graz 1900
- LACKNER, Christian: Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406), MIÖG, Erg. Bd. 41 (2002)
- LACKNER, Christian: Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, Carinthia 181 (1991)
- LEITNER, Friedrich W.: Die Herren von Kraig. Eine genealogische Skizze zu den Erbtruchsessern in Kärnten, AfD 46 (2000)
- LEVEC, Wladimir: Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte, MIÖG 19 (1898)
- LEVEC, Wladimir - LUSCHIN, Arnold: Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain aus den Jahren 1502/03, MMK 18 (1905)
- LEXER, Matthias: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* (Nachdruck der Ausg. Leipzig 1872–1878 mit einer Einleitung von Kurt Gärtner), Stuttgart 1992 (spletna izdaja na naslovu: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/lexer/wbgui>, 07.04.2009)
- LHOTSKY, Alphons: AEIOV. Die »Devise« Kaiser Friedrichs III. und sein Notizbuch, v: Alphons Lhotsky, Das Haus Habsburg (Aufsätze und Vorträge II, Hrsg. H. Wagner und H. Koller), Wien 1971
- LHOTSKY, Alphons: Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. in Österreich (1520–1527) (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs 4), Wien 1971
- LHOTSKY, Alphons: Kaiser Friedrich III. Sein Leben und Persönlichkeit, v: Alphons Lhotsky, Das Haus Habsburg (Aufsätze und Vorträge II, Hrsg. H. Wagner und H. Koller), Wien 1971
- LHOTSKY, Alphons: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIÖG, Erg. Bd. 19 (1963)
- LÖWENTHAL, J.: Geschichte der Stadt Triest, Erster Theil: Triest von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1780, Triest 1857

- LUSCHIN von Ebengreuth, Arnold: Die Anfänge der Landstände, HZ 78 / N. F. 42 (1896)
- LUSCHIN von Ebengreuth, Arnold: Die steirischen Landhandfesten. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ständischen Lebens in Steiermark, BKStGQ 9 (1872)
- LUSCHIN von Ebengreuth, Arnold: Landstände (I. In den altösterreichischen Landen), v: Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes (Hrsg. E. Mischler und J. Ulbrich), 3. Bd., Wien ²1907
- LUSCHIN von Ebengreuth, Arnold: Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters (Handbuch der österreichischen Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung, der Rechtsquellen und des öffentlichen Rechts, Bd. I), Bamberg ²1914
- MAL, Josip: Stara Ljubljana in njeni ljude. Kulturnozgodovinski oris, Ljubljana 1957
- MELIK, Vasilij: Mesto (civitas) na Slovenskem, ZČ 26/3–4 (1972)
- MELL, Anton: Das Archiv der steirischen Stände im steiermärkischen Landesarchive. Bericht über die vorläufige Ordnung desselben (Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark), Graz 1905
- MELL, Anton: Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz - Wien - Leipzig 1929
- MENSI, Franz von: Finanzgeschichte, v: Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes (Hrsg. E. Mischler und J. Ulbrich), 2. Bd., Wien ²1906
- MENSI, Franz von: Geschichte der direkten Steuern in Steiermark bis zum Regierungsantritte Maria Teresias I–III/1-3 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark VII, IX, X/1-3), Graz - Wien 1910, 1912, 1921–36
- MIKUŽ, Metod: Vrsta stiških opatov (Doneski k zgodovini stiške opatije), Inavguralna disertacija, Ljubljana 1941
- MILKOWICZ, Wladimir: Die Klöster in Krain. Studien zur österreichischen Monasteriologie, Wien 1889 (= AÖG 74/2)
- MITTEIS, Heinrich: Land und Herrschaft. Bemerkungen zu dem gleichnamigen Buch Otto Brunners, HZ 163 (1941)
- MITTERAUER, Michael: Ständegliederung und Ländertypen, v: Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Hrsg. A. Hoffmann und M. Mitterauer), Bd. 3, Wien 1973
- MITTERAUER, Michael: Typen und räumliche Verteilung der mittelalterlichen Städte und Märkte in den österreichischen Ländern, v: Michael Mitterauer, Markt und Stadt im Mittelalter. Beiträge zur historischen Zentralitätsforschung (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 21), Stuttgart 1980
- MLINAR, Janez: Janez Vetrinjski in njegovo poznavanje Kranjske v Knjigi resničnih zgodb (Liber certarum historiarum), ZČ 58/3–4 (2004)
- MLINAR, Janez: Podoba Celjskih grofov v narativnih virih (Historia 11), Ljubljana 2005
- MLINARIČ, Jože: Arhiv samostana Rein, zakladnica gradiva za slovensko zgodovino, Arhivi 30/2 (2007)
- MLINARIČ, Jože: Kartuzija Bistra, Ljubljana 2001
- MLINARIČ, Jože: Kartuzija Bistra od 1255 do 1782, v: Redovništvo na Slovenskem 1 (ur. F. M. Dolinar), Ljubljana 1984
- MLINARIČ, Jože: Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana 1982
- MLINARIČ, Jože: Kostanjeviška opatija 1234–1786, Kostanjevica na Krki 1987
- MLINARIČ, Jože: Krško in njegova gosposčina v srednjem veku, v: Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta (ur. L. Smrekar), Krško 1977
- MLINARIČ, Jože: Malteški red na Slovenskem, v: Glavarjev simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu 16, ur. E. Škulj), Celje 1999
- MLINARIČ, Jože: Stiška opatija 1136–1784, Novo mesto 1995
- MOLTKE, Konrad von: Siegmund von Dietrichstein. Die Anfänge ständischen Institutionen und das Eindringen des Protestantismus in der Steiermark zur Zeit Maximilians I. und Ferdinands I. (Veröffentlichungen des Max - Planck - Instituts für Geschichte 29), Göttingen 1970

- MÜLLER, Wilhelm - ZARNCKE, Friedrich (mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke): *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1854–1866 mit einem Vorwort und einem zusammengefaßten Quellenverzeichnis von E. Nellmann sowie einem alphabetischen Index von E. Koller, W. Wegstein und N. R. Wolf), Stuttgart 1990 (spletna izdaja na naslovu: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/bmz/wbgui?>, 07.04.2009)
- NÄF, Werner: *Frühformen des »modernen Staates« im Mittelalter*, HZ 171 (1951)
- NARED, Andrej: *Arhiv kranjskih deželnih stanov*, Arhivi XXIV/2 (2001)
- NARED, Andrej: *Erazem (Pred)jamski – slovenski Robin Hood? Zgodovina za vse V/2* (1998)
- NARED, Andrej: *Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736*, v: *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736* (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 31, ur. A. Nared in J. Volčjak), Ljubljana 2008
- NARED, Andrej: *Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma*, v: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem* (Vojetov zbornik, ur. S. Jerše et al.), Ljubljana 2006
- NARED, Andrej: *Seznami kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov*, v: *Zbornik ob osemdesetletnici Petra Ribnikarja* (Arhivi 28/2 (2005))
- NEUNTEUFL, Walter: *Die Entwicklung der innerösterreichischen Länder*, v: *Innerösterreich 1564–1619. Historische und kulturhistorische Beiträge* (Redigiert von A. Novotny und B. Sutter), Graz 1968
- NIEDERSTÄTTER, Alois: *Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit* (Österreichische Geschichte 1400–1522, Hrsg. H. Wolfram), Wien 1996
- NIEDERSTÄTTER, Alois: *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter* (Österreichische Geschichte 1278–1411, Hrsg. H. Wolfram), Wien 2001
- Od sanj do resničnosti. Razvoj slovenske državnosti* (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 18, ur. F. M. Dolinar), Ljubljana 2001
- OGRIN, Rafael: *Nekaj o neposrednih davkih v XVI., XVII. in XVIII. stoletju. Kratek prispevek k zgodovini davkov na Kranjskem*, Kronika 6 (1958)
- OGRIS, Alfred: *Kärntner Landtag, Landhaus und Vierbergelauf im 16. Jahrhundert. Zur Auswertung und Rezeption landeskundlicher Quellen und Forschungsergebnisse*, Carinthia 177 (1987)
- OLBERG, G. v.: *Knecht, LMA* (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- OTOREPEC, Božo: *Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika*, v: *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta* (ur. J. Žontar), Ljubljana 1985
- OTOREPEC, Božo: *Lamberg*, ES 6 (1992)
- OTOREPEC, Božo: *Ravbar*, ES 10 (1996)
- OTOREPEC, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljubljana 1988
- PAVLIN, Vojko: *O razvoju goriških deželnih stanov do konca 16. stoletja* (pregled problematike in stanje raziskav v italijanski historiografiji), ZČ 57/1–2 (2003)
- PIRCHEGGER, Hans: *Geschichte der Steiermark I (bis 1283)*, Gotha 1920; *II (1282–1740)*, Graz - Wien - Leipzig 1931
- PIRCHEGGER, Hans: *Überblick über territoriale Entwicklung Istriens*, v: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Abt. I, IV. Teil, H. 2, Wien 1929
- PIRJEVEC, Avgust: *Hohenwart*, SBL I (1925–32)
- PODLOGAR, Leopold: *Nemški viteški red v Beli Krajini*, IMK XVII (1907)
- POLEC, Janko: *Svobodniki na Kranjskem*, GMDS 17 (1937)
- PORCEDDA, Donatella: *Nobilità e stati provinciali Goriziani nella seconda metà del cinquecento*, Studi Goriziani. Rivista della Biblioteca statale Isontina di Gorizia, LVII–LVIII (1983)
- PORENTA, Tita: *Radovljica, naše staro mesto skozi stoletja*, Kronika 56/3 (2008)
- PREINFALK, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura* (Thesaurus memoriae, Dissertationes 4), Ljubljana 2005
- PREINFALK, Miha: *Gospodje Turjaški v srednjem veku. Genealoška podoba turjaške rodbine do 16. stoletja*, tipkopijske magistrske naloge, Ljubljana 2001
- PREINFALK, Miha: *Radovljica in grofje Thurn-Valsassina*, v: *Anton Tomaž Linhart. Jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva* (ur. I. Svetina et al.), Ljubljana 2005

- PREINFALK, Miha: Rodbina v luči srednjeveških listin, ZČ 55/3–4 (2001)
- PREINFALK, Miha: Služba Turjačanov deželi do leta 1500, v: Historični seminar 3 (Zbornik predavanj 1998–2000, ur. M. Kokole), Ljubljana 2000
- PUTSCHÖGL, Gerhard: Die Ausschusstage der österreichischen Länder, v: Österreich in Geschichte und Literatur, Graz 1964
- RADICS, Peter von: Das Archiv der krainischen Landschaft, LZ, 1862 in 1863
- RADICS, Peter von: Die krainische Landschaft und das krainische Landtagswesen (bis 1748), v: Österreichisch-Ungarische Revue, Wien 1902
- RADICS, Peter von: Herzog Rudolf IV. und das Land Krain, MHVK 19 (1864)
- REDLICH, Oswald: Allgemeine Einleitung zur Urkundenlehre, München 1907
- REISP, Branko: Gradovi dežele Kranjske, Ljubljana 1998
- REISP, Branko: Ljubljanski grad – zgodovinski oris (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 144), Ljubljana 1985
- RILEY-SMITH, Jonathan: Johanniter, LMA (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- RILL, Bernd: Friedrich III. Habsburgs europäischer Durchbruch, Graz - Wien - Köln 1987
- RUTAR, Simon: Die Herren von Kreyg in Kärnten, Krain und im Dienste der gefürsteten Grafen von Görz, MMK 12 (1899)
- SCHMIDT, Hans-Joachim: Vogt, Vogtei, LMA (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- SCHÖGGL - ERNST, Elisabeth: Die Vertreibung der Juden aus der Steiermark, Kärnten und Krain am Ende des Mittelalters. Quellen und Geschichte, ČZN 71 (n. v. 36)/1–2 (2000) (Judovski zbornik)
- SCHOLZ, Günter: Ständefreiheit und Gotteswort. Studien zum Anteil der Landstände an Glaubensspaltung und Konfessionsbildung in Innerösterreich (1517–1564) (Europäische Hochschulschriften III/358), Frankfurt a. M. 1994
- SCHUBERT, Ernst: Der rätselhafte Begriff »Land« im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit, Concilium medii aevi 1 (1998)
- SCHUBERT, Ernst: Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter (Enzyklopädie deutscher Geschichte 35), München 1996
- SCHULZE, Winfried: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1618) (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 60), Wien - Köln - Graz 1973
- SELLERT, Wolfgang: Landschädliche Leute, HRG 2, Berlin 1978
- SEUFFERT, Burkhard: Drei Register aus den Jahren 1478–1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders des deutschen Südostens, Innsbruck 1934
- Siegmund von Herberstein. Kaiserlicher Gesandter und Begründer der Rußlandkunde und die europäische Diplomatie (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 17, Hrsg. G. Pferschy), Graz 1989
- SIMONITI, Primož: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979
- SIMONITI, Vasko: Statut Moščenic iz leta 1616, Acta Histriae III (1994)
- SIMONITI, Vasko: Teritorialna država: nasprotje in povezanost med deželo in vladarjem, v: Od sanj do resničnosti. Razvoj slovenske državnosti (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 18, ur. F. M. Dolinar), Ljubljana 2001
- SIMONITI, Vasko: Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju, Celje 1990
- SIMONITI, Vasko: Umetnost pogajanja in neizprosnost oblasti, v: Sigismund Herberstein, Moskovski zapiski, Ljubljana 2001
- SIMONITI, Vasko: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Ljubljana 1991
- SITTIG, Wolfgang: Landstände und Landesfürstentum. Eine Krisenzeit als Anstoss für die Entwicklung der steirischen landständischen Verwaltung (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 13), Graz 1982
- SMOLE, Majda: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982
- SMOLE, Majda: Zgodovina arhivistike in arhivske službe (Arhivski priročniki 4), Ljubljana 1974

- SPANGENBERG, H.: Landesherrliche Verwaltung, Feudalismus und Ständetum in den deutschen Territorien des 13. bis 15. Jahrhunderts, HZ 103/Dritte Folge 7 (1909)
- SPIEGEL, J.: Zeugenliste, LMA (CD-Rom Ausgabe), Stuttgart - Weimar 2000
- Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960
- SPREITZHOFER, Karl: Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark (Styriaca, Neue Reihe 3), Graz - Wien - Köln 1986
- SRBIK, Heinrich von: Die Beziehungen von Staat und Kirche in Österreich während des Mittelalters, Innsbruck 1904
- STRADAL, Helmut: Die Prälaten, v: Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Hrsg. A. Hoffmann und M. Mitterauer), Bd. 3, Wien 1973
- STURMBERGER, Hans: Dualistischer Ständestaat und werdender Absolutismus, v: Hans Sturmberger, Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge, Linz 1979
- SUTTER, Berthold: Die Residenzen Friedrichs III. in Österreich, v: Ausstellung Friedrich III. – Kaiserresidenz Wiener Neustadt (Katalog des N.-Ö. – Landesmuseums; N. F. 29), Wien 1966
- SUTTER, Berthold: Landesfürst und Stände in der Krise von 1519 bis 1523. Ein Forschungsbericht als Diskussionsbeitrag, ZHVSt 80 (1989)
- ŠTIH, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželno knežje oblasti in dežele Celjske, v: Grafenauerjev zbornik (ur. V. Rajšp et al.), Ljubljana 1996
- ŠTIH, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki, v: Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod / Recht - Geschichte - Nation (ur. V. Rajšp in E. Bruckmüller), Ljubljana 1999
- ŠTIH, Peter: Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju, v: Od sanj do resničnosti. Razvoj slovenske državnosti (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 18, ur. F. M. Dolinar), Ljubljana 2001
- ŠTIH, Peter: Dve notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane, ZČ 56/1–2 (2002)
- ŠTIH, Peter: Glose k novi monografiji o Karantaniji, ZČ 58/3–4 (2004)
- ŠTIH, Peter, Goriški grofje in Devinski gospodje, ZČ 46/3 (1992)
- ŠTIH, Peter: Goriški grofje in geneza Pazinske grofije, Acta Histriae III (1994)
- ŠTIH, Peter: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994, ²1997
- ŠTIH, Peter: Nastanek dežel na Slovenskem, v: Obdobja 10 (Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, ur. J. Toporišič), Ljubljana 1989
- ŠTIH, Peter: Studien zur Geschichte der Grafen von Görz. Die Ministerialen und Milites der Grafen von Görz in Istrien und Krain, MIÖG, Erg. Bd. 32 (1996)
- ŠTIH, Peter: Ulrik II. Celjski in Ladislav Posmrtni ali Celjski grofje v ringu velike politike, v: Igor Grdina - Peter Štih, Spomini Helene Kottanner. Ženski glas iz srednjega veka (Zbirka Korenine), Ljubljana 1999
- ŠTIH, Peter - SIMONITI, Vasko: Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Ljubljana - Celovec 1995
- ŠTUKL, France: Donator Wolfgang Schwarz in njegova zapuščina do danes, v: Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Jožeta Žontarja (Arhivi XXV/1 (2002))
- ŠUMRADA, Janez: Šteberški in njihova posest v srednjem veku, v: Notranjski listi III (ur. J. Šumrada), Cerknica 1986
- TANCIK, Ferdinand: Vojna stroka v obdobju od leta 1500 do 1650, v: Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov (Situla 13, ur. B. Grafenauer in B. Reisp), Ljubljana 1973
- TERSCH, Harald: Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen, Wien - Köln - Weimar 1998
- THIEL, Viktor: Zur Geschichte des Begriffes Innerösterreich, Carinthia 103 (1913)
- THIEL, Viktor: Zur Verwaltungsgeschichte Innerösterreichs im 16. Jahrhunderte, ZHVSt 15 (1917)
- TROTTER, Kamillo: Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg (Schlern - Schriften 105), Innsbruck 1954
- UMEK, Ema: Egkh, ES 16 (2002)
- UMEK, Ema: Sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov, Arhivi XVII/1–2 (1994)
- VILFAN, Sergij: Crown, Estates and the Financing of Defence in Inner Austria, 1500–1630, v: Crown, Chur-

- ch and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Century (ed. R. J. W. Evans and T. V. Thomas), London 1991
- VILFAN, Sergij: Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospostva Gradac iz teh let, ZČ 19–20 (1965–1966) (Zwitterjev zbornik)
- VILFAN, Sergij: Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, GMDS 25–26 (1944–45)
- VILFAN, Sergij: Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi – primerjava (K zgodovini starejšega evropskega parlamentarizma), ZZR 51 (1991)
- VILFAN, Sergij: Deželni zbor, ES 2 (1988)
- VILFAN, Sergij: Deželno pravo, ES 2 (1988)
- VILFAN, Sergij: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuer und der Preisbewegung, v: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1, Hrsg. O. Pickl), Graz 1971
- VILFAN, Sergij: Država in dežela od 13. do 18. stoletja, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU od 9. do 11. novembra 1994 (ur. B. Grafenauer et al.), Ljubljana 1995
- VILFAN, Sergij: Kranjski deželni stanovi proti znanilcem absolutizma po smrti cesarja Maksimilijana, ZZR 54 (1994)
- VILFAN, Sergij: Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain, v: Hochstift Freising (Hrsg. H. Glaser), München 1990
- VILFAN, Sergij: Ljubljana (Zgodovina), ES 6 (1992)
- VILFAN, Sergij: Novomeški mestni privilegij iz leta 1365, v: Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta (ur. J. Jarc), Maribor - Novo mesto 1969
- VILFAN, Sergij: Obljuba varnosti in njen prelom od dogodka do krajevnega izročila (Pripovedka o Andreju Baumkircherju), Traditiones 24 (1995)
- VILFAN, Sergij: Pojmovanje oblasti v izjavah kranjskih deželnih stanov v dobi reformacije, ZZR 43 (1983)
- VILFAN, Sergij: Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi, v: Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989 (ur. A. Vovko), Ljubljana 1990
- VILFAN, Sergij: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, ²1996
- VILFAN, Sergij: Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njihov vpliv na reformacijo, v: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (zbornik razprav, ur. D. Dolinar), Ljubljana 1986
- VILFAN, Sergij: Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji), ZZR 48 (1988)
- VILFAN, Sergij, Prek gospostev do dežel, v: Dokumenti slovenstva (ur. J. Žontar), Ljubljana 1994
- VILFAN, Sergij: Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941 (Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21), Graz 1968
- VILFAN, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija, ZČ 49/2 (1995)
- VILFAN, Sergij: Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželnih stanov (1760), ZZR 52 (1992)
- VILFAN, Sergij: Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, GMDS XXIV (1943)
- VILFAN, Sergij: Zemljiška gospostva, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II. del: Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980
- VILFAN, Sergij: Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja, v: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo (Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani, ur. F. Gestrin), Ljubljana 1984
- VILFAN, Sergij: Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ 6–7 (1952–53) (Kosov zbornik)
- VILFAN, Sergij: Zgodovinska pravotvornost in Slovenci (Pravna obzorja 5), Ljubljana 1996
- VILFAN, Sergij: Zlata bula Kranjcev, ZZR 53 (1993)
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije (ur. V. Kološa), I. knjiga, Ljubljana 1999
- VOJE, Ignacij: Pravdanje domžalske soseske z graščakom Kozmom Ravbarjem s Krumperka v 16. stoletju, v: Stiplovškov zbornik (Historia 10, ur. D. Nečak), Ljubljana 2005

- WADL, Wilhelm: Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter. Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867, Klagenfurt ²1992
- WEBERNIG, Evelyne: Landeshauptmannschaft und Vizedomant in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit (Das Kärntner Landesarchiv 10), Klagenfurt 1983
- WELTIN, Max: Der Begriff des Landes bei Otto Brunner und seine Rezeption durch die verfassungsgeschichtliche Forschung, ZRG (GA) 70 (1990)
- WELTIN, Max: Zur Entstehung der niederösterreichischen Landgerichte, v: Babenberger-Forschungen (= JbLNÖ, N. F. 42, Hrsg. M. Weltin), Wien 1976
- WERUNSKY, Emil: Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte. Ein Lehr- und Handbuch, Wien 1894–1938
- WIESFLECKER, Hermann: Die Entwicklung der landständischen Verfassung in den österreichischen Länder von den Anfängen bis auf Maximilian I., v: Die Entwicklung der Verfassung Österreichs vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Graz - Wien 1963
- WIESFLECKER, Hermann: Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, MIÖG 56 (1948)
- WIESFLECKER, Hermann: Friedrich III. und der junge Maximilian, v: Ausstellung Friedrich III. – Kaiserresidenz Wiener Neustadt (Katalog des N.-Ö.– Landesmuseums; N. F. 29), Wien 1966
- WIESFLECKER, Hermann: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit, Bd. 1, Wien 1971; Bd. 2–5, München 1975, 1977, 1981, 1986
- WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches, Wien - München 1991
- WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die Wormser Reichsreform von 1495, ZHVSt 49 (1958)
- WISSGRILL, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jh. an, bis auf jetzige Zeiten 5, Wien 1804
- WOHLFEIL, Rainer: Ritter - Söldnerführer - Officier. Versuch eines Vergleiches, v: Das Rittertum im Mittelalter (Hrsg. A. Borst), Darmstadt ³1998
- WUTTE, Martin: Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg, MIÖG 38 (1920)
- WUTTE, Martin: Die Wappen in den Wappensälen des Landhauses zu Klagenfurt und in den Wappenbüchern des Kärntner Landesarchives, Carinthia 127/2 (1937)
- WUTTE, Martin: Ein Rangstreit zwischen Ober- und Innerösterreich, ZHVSt 15 (1917)
- WUTTE, Martin: Zur Geschichte Kärntens in den ersten zwei Jahrhunderten habsburgischer Herrschaft, Carinthia 125/1 (1935)
- ZALLINGER, Otto von: Das Verfahren gegen die landschädliche Leute in Süddeutschland. Ein Beitrag zur mittelalterlich-deutschen Strafrechts-Geschichte, Innsbruck 1895
- ZALLINGER, Otto von: Der Kampf um den Landfrieden in Deutschland während des Mittelalters, MIÖG, Erg. Bd. 4 (1893)
- ZEIBIG, Hartmann Josef: Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518, AKÖGQ 13 (1854)
- Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979
- ZÖLLNER, Erich: Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien ⁸1990
- ZWITTER, Fran: Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929
- ZWITTER, Fran: Začetki ljubljanske mestne nasebine, v: Hauptmannov zbornik (Razprave SAZU I/5), Ljubljana 1966
- Žiga Herberstein – odkritelj Rusije. XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 17, ur. V. Kološa et al.), Ljubljana 1999
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, Lilijana: Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila (AES 22), Ljubljana 2000
- ŽONTAR, Josip: Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, ZZR 21 (1945–46)
- ŽONTAR, Josip: Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, v: Hauptmannov zbornik (Razprave SAZU I/5), Ljubljana 1966

VIRI IN LITERATURA

- ŽONTAR, Josip: Ločan Volbenk Schwarz. Prispevek k zgodovini finančnega gospodarstva v dobi Friderika III. in Maksimilijana I., Loški razgledi 4 (1957)
- ŽONTAR, Josip: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939
- ŽONTAR, Jože: Razvoj sistemov poslovanja s spisi pri upravnih oblasteh do reforme pisarniškega poslovanja leta 1956, Arhivi XVI/1–2 (1993)
- ŽVANUT, Maja: Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994
- ŽVANUT, Maja: Slovenci v šestnajstem stoletju (katalog razstave), Ljubljana 1986

DODATKI

PRILOGE – OBJAVE VIROV

Priloga 1: Seznam Kranjcev [1421–1422]

Original, papir. HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1r–2v.

[fol. 1r]		*	<i>Hanns Rauber</i> + ·
<i>Landlewt, Krain, vocati vnder den Awrsperger</i>	· +		<i>Erasm Liechtemberger</i> ·
	· + ·		<i>Jorg Mynndorffer der Elter</i> ·
<i>Andre von Seibenikh</i>	· + ·		<i>Jorgg Mynndorffer der Junger</i> ·
+ · <i>Gothart von Kreyg</i> ~	· + ·		<i>Andre Gall</i> ·
+ · <i>Conrad sein sun von Kreyg der Junger</i>	· + ·		<i>Fridreich Zobelsperger</i> ·
· <i>Jorg Lamberger</i> ~	· + ·		<i>Sigmund Moshaimer</i> ·
· <i>Jacob Lamberger</i> ~	·		<i>Cristoffn Gumpeler</i> ·
· <i>Lienhart Pöschl</i> ~	·		<i>Jorg von Binder</i> ·
· <i>Achatz Grymschicz</i>	·		<i>Mert Meichawer</i>
· <i>Peter Grymschicz</i>	·		<i>Jörg Glogowicz</i> ·
· <i>Nix Paradeyser</i> ·	·		<i>Larenz Glogowicz</i> ·
· <i>Anthoni Paradeyser</i> ·	· + ·		<i>Jorg Hoffstetter</i> ·
· <i>Jacob von Ekk</i> ·	·		<i>Jostn von Strasspurg</i> ·
· <i>Colman Stermüler</i> ·		[fol. 1v]	
· <i>Niclas Mangespurger</i> ·		*	<i>Hainrich Gall</i> +
· <i>Fridreich Mangespurger der Elter</i> ·	' + ·		<i>Nix Hopfenbacher</i> ·
· + · <i>Fridreich Mangespurger der Junger</i> ·	' + ·		<i>Nix Matseral</i> ·
~ + · <i>Stainer ze Klingenuels burggraf</i>	' + ·		<i>Jorg Harrer</i> ·
· · <i>Niclas Gallenberger</i> ·	' + ·		<i>Jorg Cosiakker</i> ·
· · <i>Jorg von Stain</i> ·	' + ·		<i>Jorg Sichelberger</i> ·
· · <i>Jacob von Stain</i> ·	' + ·		<i>Merthl Zobelsperger</i> ·
· · <i>Fridreich von Stain</i> ·	' + ·		<i>Pangretz Awrsperger</i> ·
· · <i>Ain Aphalter</i> ·	' + ·		<i>Jostn Vaissten</i> ·
· · <i>Vlreich Lilienberger</i> ·	' + ·		<i>Vlreich Mynndorffer</i> ·
· ~ <i>Hanns Liechtemberger</i> ·	' + ·		<i>Merthl Mynndorffer</i> ·
· · <i>Niclas Gall</i> ·	' + ·		<i>Achac Mynndorffer</i> ·
· · <i>Hanns Stegberger</i> ·	' + ·		<i>Merttlein Bleslein</i> ·
+ · <i>Niclas Stegberger</i> ·	· + ·		<i>Merthl Archer</i> ·
· · <i>Herman Zobelsperger der Elter</i> ·	· + ·		<i>Ott Archer</i> ·
· · <i>Herman Zobelsperger der Junger</i> ·	' + ·		<i>Jacob von der Schutt</i> ·
· · <i>Berchtold von der Dur</i> ·	' + ·		<i>Wilhalm Stern</i> ·
· · <i>Jorg Sneiderger</i> ·	' + ·		<i>Conrad Stern</i> ·
· · <i>Jacob Sneiderger</i> ·	' + ~ ·		<i>Dem Freichawer</i> ~
· · <i>Fridreich Rauber</i> + ·	~ + ·		<i>Greiffn Turner</i> ·

DODATKI

' + ·	<i>Hanns Schrabas ~</i>	·	<i>Hanns Kestenpacher</i>
' + ·	<i>Pütleben Greymblein an der ober Gurk ·</i>	' + '	<i>Hanns Wernburger ~</i>
' + ·	<i>Erasm von der Aynod ~</i>	' + '	<i>Herman Turner ~</i>
·	<i>Niclas Sawer ~</i>	' +	<i>Niclas Gosiakker ~</i>
·	<i>Cristoffn Sawer ~</i>	· ' ·	<i>Walthasar Lamberger ~</i>
·	<i>Micheln Sawer ~</i>	·	<i>Wilhalm Zubretscher ~</i>
·	<i>Ennderlein Sawer ~</i>	' +	<i>Vlreich Weichselberger ~</i>
·	<i>Wilhalm Bernekker ~</i>	· +	<i>Andre Greczer ~</i>
·	<i>Hanns Bernekker ~</i>		<i>Wilhalm Melczen</i>
·	<i>Jorg Bernekker ~</i>	[fol. 2r]	
·	<i>Jacobn Bernekker ~</i>	' +	<i>Erhart Zoblsperger</i>
*	<i>Caspar Apfaltrer</i>		<i>Jorig Polcz</i>
·	<i>Hanns von Sand Peter ~</i>	' +	<i>Jörg Liechtenberger</i>
·	<i>Engelhart Zellenperger ~</i>		<i>Caspar Harrer</i>
—	<i>Pirssn von Aich ~</i>		<i>Grogari Harrer</i>
· ·	<i>Hanns Liemberger ~</i>	· +	<i>Jorgn Rewtenberger</i>
*	<i>Herwart Awrsperger ~</i>		<i>Vlreich Matseral</i>
~ · ·	<i>Vernikker ~</i>	[fol. 2v]	
· ·	<i>Hanns Pettschacher ~</i>	[napis na zadnji strani]	
·	<i>Peter Pettschacher ~</i>		<i>Lanndlewt Krain vnd in der Mettling</i>

Priloga 2: Seznam Kranjcev [1421–1422]

Original, papir. StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 3, fol. 17r–18v.

[fol. 17r]

Krayner

β Conrad von Kreyg der Junger
 $\cdot$ Niclas von Stegberg $\circ$
 $\cdot$ + Hanns von Stegberg $\circ$
 $\cdot$ β Jorg Awrsperger
 $\cdot$ β Herwart Awrsperger
 $\cdot$ β Erasm Liechtenberger
 $\cdot$ β Hanns Liechtenberger
 $\cdot$ + Pangraz burggraf von Lüenz $\circ$
 $\cdot$ β Conrad burggraf von Lüenz $\circ$
 $\cdot$ β Toman burggraf von Lüenz $\circ$
 $\cdot$ β Hanns Sichelberger $\circ$
 $\cdot$ + Jorg Sichelberger $\circ$
 β $\cdot$ Jörg Lamberger $\circ$
 β $\cdot$ Jacob Lamberger $\circ$
 β $\cdot$ Walthesar Lamberger $\circ$
 β $\cdot$ Berchtold Mynndorffer $\circ$
 β $\cdot$ Vlreich Mynndorffer $\circ$
 β $\cdot$ Jorg Mynndorffer $\circ$
 β $\cdot$ Fridreich elter Mangespurger $\circ$
 β + Fridreich junger Mangespurger $\circ$
 β $\cdot$ Niclas Mangespurger $\circ$
 β $\cdot$ Hanns Apfaltrer $\circ$
 β $\cdot$ Conrad Apfaltrer $\circ$
 β $\cdot$ Jorg Apfaltrer $\circ$
 $\cdot$ + Vlreich Lilienberger
 β $\cdot$ vnd sein sun Hanns
Hanns¹
 β $\cdot$ Pyrss von Aich, Hanns
vnd seine **süne** brudern
 β $\cdot$ Niclas Galln $\circ$
 β $\cdot$ Jorg Galln $\circ$
 β $\cdot$ Wilhalm Galln $\circ$
 β $\cdot$ Conrad Galln $\circ$
 β + Merkchel Archer $\circ$
 $\cdot$ + Öttel Archer $\circ$

[fol. 17v]

$\cdot$ β Engelhart Czellenperger
 $\cdot$ β Caspar Wernekger $\circ$
 $\cdot$ β Wilhalm Wernekger $\circ$

$\cdot$ ~~Jacob Wernekger~~ $\circ$
 β $\cdot$ Hanns Zobelsperger
 β $\cdot$ Herman Zobelsperger
 β $\cdot$ Merkchel Zobelsperger
 β $\cdot$ Erhart Zobelsperger
 β $\cdot$ Fridreich Zobelsperger
 β $\cdot$ Nix Hopfenbacher
 β $\cdot$ Cristoff Gümpeler $\circ$
 $\cdot$ + Hanns Gümpeler $\circ$
 β $\cdot$ Mathe Matscherol $\circ$
 β $\cdot$ Nix Matscherol $\circ$
 β $\cdot$ Nix Cristof Sawer $\circ$
 β $\cdot$ Cristoff Sawer $\circ$
 β $\cdot$ Andre Sawer $\circ$
 $\cdot$ β ~~Wilhalm Mert Meichawer~~ $\circ$
 $\cdot$ ~~vnd sein bruder~~
 $\cdot$ + Fridreich elter Harrer $\circ$
 β $\cdot$ Fridreich junger Harrer $\circ$
 $\cdot$ β Wilhalm Sniczenpawner
 $\cdot$ β Krumpach
 $\cdot$ β Kolli Stermoler
 $\cdot$ Paul Glogowiczzer $\circ$
 β $\cdot$ Peter Glogowiczzer $\circ$
 $\cdot$ Hennsel Glogowiczzer $\circ$
 $\cdot$ + Herman Glogowiczzer $\circ$
 $\cdot$ + Hättl Glogowiczzer $\circ$
 β $\cdot$ Hanns vnd von Roy $\circ$
 $\cdot$ ~~sein sun~~
 β $\cdot$ Niclas Paradeyser $\circ$
 β $\cdot$ Hanns Paradeyser $\circ$
 β $\cdot$ Conrad Pre^amer vnsere phleger ze
Scherperberg

[fol. 18]

β $\cdot$ Hanns Pettschacher $\circ$
 $\cdot$ + Fridreich [Pettschacher]
 β $\cdot$ Hans Aursperger
 $\cdot$ + Oswalt Pirchholz
 β $\cdot$ Hanns Freichawer
 $\cdot$ Lorenz Perger
 β $\cdot$ vnd sein bruder
 β $\cdot$ Greif Turner $\circ$
 β $\cdot$ Ge^astl Turner $\circ$
 β + Niclas Lengenheimer $\circ$
 β $\cdot$ Peter Lengenheimer $\circ$
 β $\cdot$ Conrad Stern $\circ$
 β $\cdot$ Wilhalm Stern $\circ$

¹ Verjetno je mišljen predhodni Hans.

DODATKI

+ Jörg Mynndorffer von Zapelza β · Niclas Gutenberg riter β · Herman Goziakcher ◦ β · Jorg Goziakcher ◦ β · Andre Pölaner β + Parzial ze Kerner, sein sun Sigmund β Jorg Vtreich Scheyrer β · Vtreich Luger Erasm vnd sein bruder β · He^arttl Ple^asel ◦ β · Merttl Ple^asel ◦ β · Erhart Potendorffer · Potz Hans Schrabass · Merkchl Mynndorffer + Niclas Haydt β zwein sein bruder Fridreich, Jorg, Jacob von Stain · Erhart Eberhart des pawrn sun · Jorg Hofstetter · Jost Strassperger von Vichnawn · Pangrez Aursperger · Ochsel burggraf zu Gratschan · Jost Vaisst	β · Andre Gall vnd sein bruder Jorg von Rudolffsegg β · Wilhalm Zubretscher · Hanns Toppenawer [fol. 18v] · Hanns von Herzogendorff β · Niclas Gallenberger β · Seifrid Gallenberger β · Hanns Gallenberger β · Wilhalm Gallenberger · Conrad Hawnstetter + Andre Sachs · Wilhalm Melcz β · Friz, Hanns Niclas vnd Vtreich den Rawbern β · Hanns, Erhart dem[!] Hohenwarter β · Merten von Tschornomel β Berchtold von der Dür β Jacob Sneperger β Mert Sneperger β Jorg Sneperger β Hanns Sneperger

Priloga 3: Seznam kranjskih deželnih stanov iz leta 1446

Original, pergamentni kodeks. HHStA, Hs. W 10, fol. 137r–138v.

Polkrepko so tiskana imena tistih, ki jih v seznamih iz maja 1446 ni (za primerjavo konkretno služi seznam v Codexu Auerspergensis).²

[fol. 137r]

*Preleten in Krayn**Bischofe von Freysingen**Abbt zu Sittich**Abbt zu Lanndstrost**Prior zu Frenicz**Prior zu Pletriach****Comendewr zu Laybach******Comendewr zu Sand Peter****Pryorin daselbs**Priorin zu Michelstetn**Priorin zu Mynnkendorff****Priorin zu Laagkh****Herren in Krayn**Andree von Kreyg**Hartneyd von Kreyg**Jorg von Kreyg****Jorg Pernegker****Ritter vnd knecht in Krayn**Jorg Aphaltrer**Hanns Liechtenberger**Jorg von Tschorneml**Herwartt Awrsperger**Volkhart Awrsperger**Engelhart Awrsperger**Wyguleys Awrsperger**Jorg Lamberger**Sigmund Lamberger**Walthezar Lamberger**Fridreich Lamberger**Thoman Lueger****Anthoni Lueger****Erasm Lueger**Nicklas Lueger**Fridreich Zobelsperger zum Schawnstain**Mertt Schniczenspawmer*

[fol. 137v]

*Conrad Aphaltrer**Caspar Aphaltrer**Niclas Gallen**Wylhalm Gallen**Jorg Gallen**Caspar Gallen**Anndree Gallen**Mertt Gallen**Hanns Sicherberger**Achacz Mynndorffer**Larencz Mynndorffer**Wylhalm Mynndorffer**Walthezar Laser**Mathes Zellempenger**Benedict Wernegker**Jorg Wernegker**Wylhalm Wernegker**Hanns Wernegker**Hanns Zobelsperger**Erhart Zobelsperger**Jorg Zobelsperger**Jorg Gumppler**Hanns Matscherol**Mert Rawnacher**Jacob Rawnacher**Jorg Weychselberger**Wylhalm Weychselberger**Hanns Weychselberger**Fridreich Schrot**Niclas Gallenberger**Seyfrid Gallenberger**Hanns Gallenberger**Andree Gallenberger**Walthezar Durrer*

² Petnajst je tudi takih, ki jih v tem seznamu ni, so pa v Codexu Auerspergensis (prim. prilogo 4). To so: *Cristoff Gimpler, Cristoff von Tschenneml, Fridrich von Stein, Jacob Egkher, Jorg Rauber, Jorg in Caspar Scheyrer, Hans Schrabas, Jorg Leymtasch, Caspar Edlholtz, Michel von Scherffenberg, Hanns Winnitter, Artolf von Mangspurg, Sebastian Egknstainer in Peter Schweinperkh.*

Mert von Tschorneml
Niclas Sawrer
Jobst Sawrer
Andree Sawrer
Sigmund Yger
Cholman Phaffoycz
Jorg Phaffoycz
Hanns Meichawer
Larencz Krumpach
Hanns Stermoler
Jacob Stermoler
Jacob Globicz
Jorg Paradeyser
Lyenhart Paradeyser
Hanns Paradeyser
Lyenhart Freythawer
Hanns Freythawer
Jacob von Stain
Jorg Hofsteter
Jorg Ochsel
Caspar Vayst
Caspar Melcz
Albrecht Melcz
Hanns Rawber
Vlreich Rawber
Herman Rawber
Hanns Chumer
Jorg Greczer
Andree Greczer
Hanns Grymschicz
Achacz Ekkenstayner
 [fol. 138r]
Hanns Seepacher
Benedict von Tschkus
Caspar Harrer
Erasm Stayner
Hanns Dachawer
Caspar Leymtasch
Mertt Leymtasch
Achacz Tschugel
Mert Liechtenberger
Peter Weynperger
Preym Petschacher
Mertt Petschacher
Andree Schreyenegker
Nicklas Archer
Achacz Reyser
Andre Frolich
Mert Malinger
Wylhalm Toppenawer

Rudolff Nepelperger
Sigmund Rockhalm
Jorg Gurrcher
Jacob Edlinger
Wylhalm Heritsch
Hanns Schutter
Jorg Rayner
Herman Gosyackher
Rutlieb Gosyackher
Jorg Gosyackher
Niclas Gosyackher
Albrecht Gosyackher
Larencz Globyczer
Jorg Globyczer
Jacob vnd Hanns Globyczer
Gall von Purgstall
Jacob Snerperger
Mertt Snerperger
Jacob Snerperger
Hanns Snerperger
Nicklas Lenghaymer
Jorg Perger
Mertt Galiencz
Nicklas Durer
Walthezar Durer³
Wylhalm Payrstorffer
Wernher Klaynherr
Hanns Liebenberger
Erhart Hohenwarter
Jorg Glaner
Niclasen des Mospurger sun⁴
Hanns Gall
Jorg Lamberger der Junger
Jorg Aphaltrer der Junger
Sigmund vnd Andre dy Myndorffer
Jorg Mynndorffer mit den brüedern
Jorg,⁵ Seyfrid, dye Pernegker
Herman Zobelsperger
Gregor Gumppler
Sigmund Gallenberger⁶
Andree des Durrer sun⁷

³ V seznamu se tu pojavi drugič.

⁴ Gotovo lahko enačimo z *Niclas Mannspurger khinder*.

⁵ Naveden je tudi med gospodi in kot *Wernegkher* še med vi-tezi.

⁶ *Sigmund Gallenberger, Jacob Lenghaymer, Lienhart von Skusch* in *Hanns Durrer* so v seznamih iz maja 1446 navedeni skupaj z drugimi predstavniki svojih družin.

⁷ V ostalih seznamih *Anndre des Durrer khinder*.

Jacob Lenghaymer
*Hanns Fernnegker*⁸
*Jorg Paradeyser*⁹
Hanns Scheyrer
Anthoni Grimschiczzer vnd sein bruder
Lienhart von Skusch
 [fol. 138v]
Hanns Durrer
Wilhalm Hawrer
Jorg Harrer
*Mert Laymtasch*¹⁰
Hanns Rayner
Andree Rayner
Achacz Kosyacker
Wolfhart Kosyacker
Andree Schrawass
Jorg Snepenger
Pylgreym Glowiczzer
Herrant des Kellerberger sun
Bartholomee vom Hof
Jorg Kaczianer
Osterman Liebenberger
Hanns Kotterman
Puchar
Fridreich Prager
Jorg Snurl
Mertt vom Vorst
Vlreich Turrner im Veld
Jorg Jegermaister
Hanns Standacher
Caspar von Newnhaws
Steffan Strasperger

Gall von Motnigk
Jorg Sewstrer
Nicklas Pyrs
Jorg Greczer
Jobst Greczperger
Jorg Semenitsch
Merckhl Semenitsch
Wylhalm Semenitsch
Ott Semenitsch
Gregor Semenitsch
Hainreich Semenitsch
Hanns Schyemtscher
Andre Greczer
Pottrrer
Jorg Rosemberger
Herman Plesel
Jan von Snopetschaw
Hanns Stawdacher
Hanns Silbrer
Andre Hohenwartter
Erasm des Luger sun

Stet vnd merkht in Krayn

Laybach
Kraynburg
Stayn
Rudolfswerd
Weychselberg
Lanndstrost
Metling
Radmansdorff
Laas

⁸ Morda mišljen (P)Wernegkher.

⁹ V seznamu se tu pojavi drugič.

¹⁰ V seznamu se tu pojavi drugič.

Priloga 4: »Radgonski« seznam kranjskih prelatov in plemstva iz maja 1446
(prepis s konca 15. stol. /po 1493/)

Original, papirni kodeks. StLA, Hs. II/14, Codex Auerspergensis, fol. 126v–129v.

[fol. 126v]

Lanndlewt des furstntums Khrain

Prelaten

Bischoue von Freysing

Abbt zw Syting

Abbt zw Lanndstrass

Prior zw Fräntz

Prior zw Pletriach

Priorin zw Michelstetn

Priorin zw Mingkndorff

Herrn

Anndre von Khreyg

Hertneyd von Khreyg

Jörg von Khreyg

Ritter vnd khnecht

Herr Jorg Apfoltrer

[fol. 127r]

Her Hanns Liechtberger

Her Jorg von Tscherneml

Her Eberhart Awrsperger

Volkhart Awrsperger

Englhart Awrsperger

Wigilens Awrsperger

Jorg Lamberger

Sigmund Lamberger

Walthesar Lamberger

Fridrich Lamberger

Walthesar Laser

Thaman Lueger

Erasm Lueger

Niclas Lueger

Fridrich Zoblsperger zwm Schönstain

Mert Schnitzpämer

Khuenrad Apfolter

Caspar Apfolter

Niclas Galln

Wilhalm Galln

Jorg Galln

Caspar Galln

Mert Galln

Anndree Galln

Hanns Sicherberger

[127v]

Achatz Mindorffer

Larenntz Mindorffer

Wilhalm Mindorffer

Niclas Mannspurger khinder

Mathes Zellnperger

Benedict Bernnegkher

Jorg Bernnegkher

Wilhalm Bernnegkher

Hanns Bernnegkher

Hanns Macheroll

Hanns Zoblsperger

Jorg Zoblsperger

Erhart Zoblsperger

Jorg Gimpler

Cristoff Gimpler

Her Mert Rawnacher

Jacob Rawnacher

Jorg Weychslberger

Wilhalm Weychslberger

Hanns Weychslberger

Niclas Gallnberger

Seyfrid Gallnberger

Hanns Gallnberger

Andre Gallnberger

Sigmund Gallnberger

[fol. 128r]

Fridrich Schröt

Walthesar Dürer

Mert von Tschernemll

Cristoff von Tschernemll

Niclas Sawrer

Jobst Sawrer

Anndre Sawrer

Sigmund Yger

Thoman Pfaffoyter

Jorg Pfaffoyter

Hanns Merchawer

Larentz Khrumpach

Hanns Jæcob Stermoler

Jacob Stermoler
Jacob Globitzer
Jorg Paradeiser
Liennhart Paradeiser
Hanns Paradeiser
Lienhart Freythawer
Hanns Freythawer
Fridrich von Stain
Jacob von Stain
Jacob Egkher
Jorg Hoffsteter
Jorg Öchsl
 [fol. 128v]
Caspar Vayst
Caspar Meltz
Albrecht Meltz
Jorg Rauber
Hanns Rauber
Vlrich Rauber
Herman Rauber
Hanns Khümer
Jorg Scheyrer
Caspar Scheyrer
Jorg Gratzter
Anndre Gratzter
Hanns Grymsitzer
Achatz Egnkstainer
Hanns Sepacher
Benedict vom Schkus vnd
Lienhart sein brueder
Caspar Harrer
Erasm Stainer
Hanns Schrabas
Hanns Tachawer
Caspar Leymtasch
Jorg Leymtasch
Caspar Edlholtz
Anndre Schügl
 [fol. 129r]
Mert Liechtnberger
Peter Weinperger
Michel von Scherffenberg
Hanns Winntter
Preym Potschacher

Mert Potschacher
Anndre Schremegkher
Niclas Archer Arher
Artolff von Mannspurg
Achatz Reyser
Anndre Frolich
Mert Malinger
Wilhalm Toppmainerr
Ruedolff Nellperger
Sebastian Egkhnstainer
Sigmund Rothalbm
Jorg Gurckher
Jacob Edlinger
Wilhalm Heritsch
Hanns Schütter
Herman Gosiacher
Rutlieb Gosiacher
Jorg Gosiacher
Niclas Gosiacher
Albrecht Gosiacher
 [fol. 129v]
Larentz Globitzer
Jorg Globitzer
Jacob Globitzer
Hanns Globitzer
Gall von Purgstall
Jacob Schneperger
Mert Schneperger
Jacob Schneperger
Hanns Schneperger
Niclas Lenngaymer
Jacob Lenngaymer
Jorg Perger
Mert Galüentz
Niclas
Hanns Dürer
Anndre des Duerer khinder
Wilhalm Payrstorffer
Wernnher Klainher
Jorg Raner
Hanns Limberger
Peter Schweinperkh
Erhart Hohenbarter

Priloga 5: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338

1338 september 16., Gradec

Avstrijski vojvoda Albreht II. potrjuje deželskim gospodom, vitezom in oprodam dežele Kranjske njihove stare pravice ter jim podeljuje nekatere nove.

Original: AS 1063, ZL, št. 5793; pergament, 36,5 x 53 x 4 cm; viseč konjeniški pečat izstavitelja v naravnem vosku, okrogel, 105 mm, poškodovan.

Listina dobro ohranjena, pisava (gotska minuskula) nekoliko zbledela po pregibih, nekaj temnejših madežev in na spodnjem delu manjših razjed.

Na hrbtni strani listine z roko sredine 15. stol. zelo slabo viden napis *Lanthatvest von Crain* in z roko ok. 1530 *Wie herczog Albrecht von Osterreich dem lannde zu Crain neue privilegia und freyheit gegeben hat. Crain, privilegia H II, № 11, Laddl: 50.*

Inserti: AS 1063, ZL, št. 691, 1460 november 25., Dunaj; št. 907, 1494 januar 10., Dunaj; št. 1030, 1505 avgust 21., Ljubljana (vidimus listine 1460 november 25., Dunaj); št. 1188, 1520 julij 11., Ljubljana; št. 1190, 1520 oktober 25., Aachen c); št. 1218, 1523 november 16., Dunajsko Novo mesto; št. 1561, 1567 maj 1., Gradec; št. 1822, 1593 december 3., Praga; št. 1878, 1597 december 20., Gradec; št. 2528, 1660 september 13., Ljubljana; št. 2887, 1736 marec 14., Dunaj.

*Neoverjeni prepisi:*¹¹ AS 1073, ZR, 274r, fol. 75r–76v, ok. 1395; HHStA, Hs. W 10, fol. 126r–127r (insert v prepisu listine 1414 avgust 2., Ljubljana); NUK, Ms. 198, fol. 32r–35r, k. 15. stol.? (brez uvodnih formul); NUK, Institutionum seu elementorum D. Iustiniani sacratissimi principis libri quatuor, Noremburgae 1529, na koncu na neoštevilčenih straneh, 2. četr. 16. stol. (brez uvodnih formul); AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 2 (fasc. 3), 18. stol. (insert v prepisu¹² zlate bule); AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 67, k. 19. stol.

Tiski: Landshandvest des Löblichen Hertzogthums Crain, [Gradec] 1598, fol. 1v–4r; Landts-Handtvesst des Lo^blichen Ho^rzogthums Crain, Laybach 1687, str. 3–8 (obakrat kot insert v kranjski zlati buli 1460 november 25., Dunaj).

Izvečki: HHStA, Archivbehelfe, IV B 26 (alt 333/4), 143–145, ok. 1530 (zelo izčrpno).

Objave: LEVEC, Landhandfesten, 296ss, št. 1; NARED, Privilegij, 24ss; NARED, Objava in prevod, 70ss.

Regesti: BIRK, Verzeichniss III, CCCCXXXIX, št. 1171; LEVEC, Landhandfesten, 284, št. 1; KOMATAR, Copialbuch, 55s, št. 33; Od sanj do resničnosti, 248; VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (Katalog razstave), 80, št. 1.

Foto: Dokumenti slovenstva, 42; Od sanj do resničnosti, 19; VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (Katalog razstave), 81.

Literatura: LEVEC, Landhandfesten, 256ss; VILFAN, Deželni ročini, 65ss; VILFAN, Pravna zgodovina, passim; NARED, Privilegij, 3ss; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 38ss.

Transkripcija besedila v glavnem verno sledi izvorniku. Izjeme: Črka **v**, ki se izgovarja vokalno, je pisana kot **u** (npr. vnd → und, vnser → unser, vmb → umb, chvnt → chunt, sev → seu, vnroublicher → unroublicher, vbersagen → ubersagen). Nasprotno smo **u** pred vokali pisali kot **v** (veruallen → vervallen). Poenoteno (kot **cz** = **z**) je tudi pisanje soglasniških zvez **tz** in **cz**.

Interpunkcija v glavnem sledi objavam koroškega privilegija (SCHWIND - DOPPSCH, Ausgewählte Urkunden, 175–177, Nr. 94; in zlasti MDC X, 34ss, št. 89); odstavki skušajo ločiti vsebinske sklope privilegija.

¹¹ LEVEC, Landhandfesten, 286ss omenja tudi prepise (kopije) potrditvenih listin iz let 1460, 1494, 1520, 1523, 1593, 1597 in 1660, ki so nastali od 16. do 18. stoletja in naj bi bili v kranjskem deželnem arhivu. V Arhivu Republike Slovenije, ki je »podedoval« arhivsko gradivo kranjskega deželnega arhiva, jih nismo našli.

¹² Gre za zelo svoboden prepis oziroma prevod v jezik 18. stoletja.

Po orig.

Wi^r Albrecht von gotes gnaden herczog ze O^esterreich, ze Steyr und ze Kernden, herr ze Chrayn, auf der Marich und ze Portenaw^e, graf ze Habspu^rch und ze Kybu^rch, lantgraf in obern Elsasszen und graf ze Phirtt veriehen und tu^rn chunt offentlich mit disem brief allen den die ieczund lebend und die hernach chunftig werdent, daz fu^r uns chomen unser getrewen lieben, unser lantherren, ritter und chnecht von unserm lande ze Chrayn und paten uns vleizsichlich, daz wi^r seu von besundern gnaden bei etlichen alten gewonhaitten, die si von alter herpracht hieten, liezzen beleiben, und daz wi^r in darczue von new^en dingen etlicheu recht geben. Nu haben wi^r angesehen ir ernstlich pet, wan ez ouch uns, unserm lande und unsern leuten ze Chrayn nucz und notdu^rftig ist, und haben in ireu recht gegeben in solicher weis, als hernach geschriben stet.

Des ersten, swer bei gutem gericht und mit stiller gew^er^a ein aygen herpracht hat dreizzig iar und ainen tag, ein lehen zwelf iar und ainen tag, [ein]^b purchrecht iar und tag, mag er daz furbringen, so hat er fu^rrbaz recht darczue. Wer auch, daz dhainer einen gewalt chlait, den sol er bew^ern selb dritte, tu^rt er daz, so muez ^ener den gewalt pezzern selb ander; ist aber daz der drey^r ainer abget, so ist ^ener des gewalted ledig. Wi^r wellen ouch, swaz ein man in unserm lande ze Chrain in nucz und in unroublicher gewer herpracht hat, daz in des niemant entwer noch da von treib, denn mit dem rechten alain. Ist ouch daz iemand den andern anspricht umb lehen, der sol die verantworten vo^r dem herren, da er sie von ze lehen hat. Wolt ez aber der lehen herr vercziehen, so mugen wi^r ez selben gerichtten. Wi^r sullen ouch selben oder der, dem wi^r emphelthen an unserr stat, richten umb lehen und umb aygen ze vier tagen ie uber sechs wochen. Man sol ouch in der schranne niemand haizzen stille sten, der in dem lande wol gesezzen ist, umb lehen und umb aygen, er bring in danne mit fu^rrobot und mit chlag fu^r daz gericht.

^a Na tem mestu je pisava le delno čitljiva, zato je Levec dopuščal možnost, da bi namesto *stiller* brali *seiner*. Viljem Putsch, ki je vsebino kranjskega privilegija okoli leta 1530 izčrpno povzel v repertorij dunajske »Schatzgewölbe«, je sporno mesto prebral celo *mit seiner swer*; listina je bila tedaj očitno že poškodovana (glej HHStA, AB, IV B 26 (alt 333/4), 143). Ker objavi koroškega privilegija glede tega ne puščata nobenega dvoma, se zdi branje *mit stiller gew^er*, ki je tudi vsebinsko smiselno, popolnoma nesporno.

^b Besedica je v listini zabrisana.

Prevod¹³

Mi, Albreht, po božji milosti vojvoda v Avstriji, na Štajerskem in Koroškem, gospod na Kranjskem, v Marki in Pordenonu, grof na Habsburgu in Kiburgu, deželni grof v Zgornji Alzaciji in grof v Pfirtu, izjavljamo in javno oznanjamo s to listino vsem zdaj živečim in tistim, ki bodo živeli v prihodnje, da so pred nas prišli naši zvesti dragi, naši deželski gospodje,¹⁴ vitezi in oprode iz naše dežele Kranjske in nas vneto prosili, da jim po posebni milosti pustimo nekatere stare običaje, ki jih imajo že od nekdaj, ter da jim poleg tega podelimo nekatere nove pravice glede sodstva. Mi smo zdaj uvideli njihovo resno prošnjo, in ker je to tudi nam, naši deželi in našim ljudem na Kranjskem koristno in potrebno, smo jim dali njihovo pravo v takšni obliki, kot je v nadaljevanju zapisano.

Prvič, če je kdo imel po dobrem pravu¹⁵ in v nemoteni posesti lastno posest¹⁶ trideset let in en dan, fevd dvanajst let in en dan, zakup po meščanskem pravu leto in dan, ter lahko to dokaže, ima tudi naprej pravico do tega. Če se zgodi, da kdo toži zaradi motenja posesti, naj to dokaže v troje,¹⁷ če to stori, mora oni¹⁸ v dvoje dokazati nasprotno, če pa od treh eden manjka, potem je oni oproščen vsake krivde. Mi določamo tudi, da če kdorkoli v naši deželi Kranjski kaj uživa in ima v zakoniti¹⁹ posesti, mu ne sme tega nihče odvzeti niti ga od tam pregnati, razen po pravni poti. Nadalje, če kdo koga drugega obtožuje glede fevda, naj to utemelji pred gospodom, od katerega ima fevd. Kolikor pa bi fevdni gospod s tem odlašal, smemo o tem soditi mi sami. Mi sami ali tisti, komur mi naročimo, naj namesto nas sodi o fevdih in o lastnih posestih v štirih narokih, vsakič na šest tednov. Prav tako naj se na ogradnem sodišču²⁰ nikomur, ki prebiva v deželi, ne ukaže, naj miruje, naj gre za fevd ali za lastno posest, potem ko je na sodišču vložil sodni poziv in tožbo.

¹³ Pri prevajanju smo želeli ostati kar najbolj zvesti dikciji izvirnega besedila. Posamezna manj razumljiva, sporna mesta oziroma variante prevoda so pojasnjeni v opombah in v komentarju privilegija (str. 62ss). Za pripombe in nasvete pri prevajanju besedila se zahvaljujem kolegoma dr. Borisu Golcu in dr. Petru Štihu.

¹⁴ Čeprav za »velike« gospode z lastnim deželskosodnim gospostvom v literaturi na podlagi Vilfanove razlage (npr. Pravna zgodovina, 204) večkrat zasledimo izraz »gospod v deželi« ali tudi »deželanski gospod«, je »deželski gospod« po našem mnenju primernejši prevod nemškega termina »Landherr«.

¹⁵ Glede na kontekst določila, ki regulira priposestevanje, bi *bei gutem gericht* lahko razumeli tudi v pomenu »v dobri veri«.

¹⁶ *Aygen* slovenimo kot lastno, dedno zemljiško posest, s katero imetnik neomejeno razpolaga in je prosta vseh obveznosti. Z drugimi besedami gre za alod.

¹⁷ S trojno prisego – s svojo prisego in prisego dveh prič oziroma prisežnih pomočnikov. »V dvoje« – s prisego obtoženega z enim spremljivcem.

¹⁸ Obtoženi.

¹⁹ Dobesedno: »neroparski«.

²⁰ Dobesedno: »v ograji« (*in der schranne*).

Ouch wellen wi^r ob ein gepow^r ichtes tu^t, da mit er den hals verwarcht hat, umb welicherlay sache daz sei, daz des sein herr nicht engelt, swer der sei an seinem aygen oder an seinem gu^t; der richter sol seines laibes varen mit dem rechten und dem herren sein gu^t mit gemache lazzen. Tu^t aber ainer einen to^tslag und chumt er da von, der ist dem obristen gericht vervallen dreizzig mark und dem nidern gericht sechczig phenning und hu^t sich vo^r seinen veinden und vo^r dem geschray. Wi^rt er aber begriffen, so ist hals wider hals oder er lose sich, wie er stat an dem lantsherren vindet, und sol des sein housvrow^e und seineu chinde nicht engelten an dem gu^t.

Wer aber ieman, der ze Chrayn gu^t hiet gelegen und in dem lande nicht gesezzen wer, der sol daz verantwu^rten ze Chrayn, da daz gu^t gelegen ist, vo^r dem gericht, da man umb ander gu^t verhoret. Ist aber daz ein gast chumt gen Chrayn in daz lande und vo^rrdert ein recht an einem lantsman, der sol demselben recht hinwider tuⁿ, da er recht von n^emen wil an der selben stat umb sogetan sache, darumb er ez billich tuⁿ sol. Ouch wellen wi^r umb aygen und umb lehen, die von uns sint, daz darumb niemand gerichten noch verhoren m^ug, den wir selben oder unser hauptman oder wem wi^r ez enphelhen. Wem ouch unser hauptman enphilicht zerichtten umb gult und umb new^e auflouff, der mag daz wol verho^ren und gerichten.

Ez sullen ouch die grafen, die in dem lande ze Chrayn gesezzen sint, recht vo^r unser oder vor unserm hauptman tuⁿ, umb sweu man hincz in ze spr^echen hat. So sullen die richtter, so si daz gericht enphahent, swern, daz si r^echte richten dem armen als dem reichen und nicht durch lieb. Si sullen ouch nieman umb dhain puezze phenden, der vervalle ir danne $\hat{e}$ vor gericht, und sol der richtter dieselben puezze in vierczehen tagen nemen. Ez sullen ouch alle leut in unserm lande ze Chrayn ze gemainen tagen gen drei stunde in dem i^ar in allen unsern lantgerichtten und sagen pey dem ayde, den si da swern muezzen, ob icht schedliches oder ungerichtetes sei in dem lande und ob icht sei, daz dem gericht zepezzern ist. Wer ouch dahin nicht chomen mo^cht vo^r ehaffter no^t, der mag sich der wol ber^eden, chumt er aber nicht, in irr danne ehafft no^t, so sol er puezwartig sein und sullen ouch die zwen phenning, die ze puezze wilent geben sint, ab sein. Ouch sullen der lantrichtter boten nieman fu^rgepieten, denn da der man gesezzen ist ze hous und ze hof und anderswa nicht. Man sol ouch die leut $\hat{e}$ vor gericht bechlagen e man si verpiete. Phendet ouch der richtter auf ein gu^t, daz eines andern mannes ist,

Nadalje določamo, da če kakšen kmet stori nekaj, zaradi česar zasluži smrtno kazen, naj bo to kakršna koli stvar, naj njegov gospod za to ne bo oškodovan na svoji lastni posesti ali na svojem premoženju. Sodnik naj kmetu s pravdo vzame stvari, ki jih ima na sebi, in naj gospodu njegovo premoženje pusti pri miru. Če pa kdo zagreši uboj in pobegne, naj plača višjemu sodišču trideset mark in nižjemu sodišču šestdeset pfenigov ter naj se čuva svojih sovražnikov in pokrika. Kolikor pa se ga prime, gre glava za glavo, ali pa se odreši tako, kot namesto krvne kazni presodi deželni gospod; njegova žena in njegovi otroci naj ne bodo oškodovani na premoženju.

Kdor ima na Kranjskem posest in v deželi ne prebiva, naj zanjo odgovarja na Kranjskem, kjer posest leži, pred sodiščem, kjer se sodi o drugih posestih. Če pa pride v deželo Kranjsko kak tujec in od deželana terja pravico, naj temu prav tako zagotovi, da bo sprejel pravo na istem mestu v isti pravdni zadevi, zato da bo zadoščeno pravici. Glede posesti in glede fevdov, ki izvirajo od nas, nadalje določamo, da ne sme o tem soditi niti zasliševati nihče drug kot mi sami ali naš glavar ali tisti, ki mu mi to naročimo. Komur pa naš glavar zaupa soditi o imenjih²¹ in v sporih zaradi zviševanja dajatev,²² ta sme o tem zasliševati in soditi.

Tudi grofje, ki prebivajo v deželi Kranjski, naj se pravdajo pred nami ali pred našim glavarjem o vsem, o čemer se pred njim odloča. Sodniki, ki prevzamejo sodišče, naj prisežejo, da bodo pravično sodili tako revnim kot bogatim in ne tako, kot jim je všeč. Prav tako ne smejo nikomur vnaprej zarubiti globe, ki jim zapade po izreku sodbe; to globo naj sodnik pobere v štirinajstih dneh. Poleg tega naj se vsi ljudje v naši deželi Kranjski trikrat v letu pojavijo na splošnih zborih in vseh naših deželskih sodiščih in naj pod prisego, ki jo morajo tam priseči, povedo, če je v deželi karkoli škodljivega ali nesojenega, in če je, da je treba kaznovati na sodišču. Kdor tja ne more priti zaradi zakonitega zadržka, se sme opravičiti; če pa ne pride in to brez zakonitega zadržka, naj

²¹ Za *gult* sta v slovenščini uveljavljena termina »imenjska renta« – skupek dohodkov, ki so izhajali iz zemljišč, posebno iz dajatev podložnikov – oziroma »imenje« kot izraz za zemljišče, ki prinaša imenjske dohodke (POLEC, Svobodniki, 17; VILFAN, Pravna zgodovina, 314). Tako razumevanje sicer temelji predvsem na sistemu imenjske obdavitve, ki jo srečamo ob koncu 15. stoletja in se je v 16. stoletju povsem razmahnila, zato prevod »imenje« morda historično ni najbolj točen, a pametne alternative ne vidimo. Na tem mestu je treba »imenja« očitno razumeti kot dajatve.

²² Sintagma *new^e auflouff* je problem, ki ga ne moremo do kraja razvozlati. Osnovni, slovarski pomen besede *auflouff/auflauf* je razburjenje, spor; taka razlaga bi utegnila ustrezati tudi tu. Ker pa lahko *auflouff* oziroma glagol *auflaufen* prevajamo tudi z naraščati, rasti oziroma dvigati, ker nastopa skupaj s pridevnikom »nov« in ker je predtem govor o dajatvah (imenjih), je najbolj verjetno, da se za *new^e auflouff* skrivajo zviševanje dajatev in s tem povezani spori. Pri reševanju problema se opiram na razlage dr. Herwiga Weigla in dr. Christiana Lacknerja, ki mi jih je v obliki elektronske pošte (20. in 22. 12. 2005) posredoval dr. Peter Štih. Vsem trem se zahvaljujem za pomoč.

und mag derselb man daz besteten, daz ez sein sei, dem sol der richtter daz widergeben an der stat. Ouch habent unser dienstherren ze Chrayn die recht, daz si daz recht tu^en mugen uber i^r biderb diener umb gult, umb gelubde und ouch umb schaden. Ez sol ouch ie der man hincz seinen gepowern daz recht tu^en umb die sache, die auf seinem gu^t beschehent an alain umb die sache, die an den tod gent; ez wer danne, daz daz recht von des gepow^ern herren wu^ert verczigen, so mag unser richtter daruber richtten. Waz ouch dienstherren ist, die stok und galgen habent und begriffen si dhainen in irm gericht, der dem lande schedlich ist, daz mugen si wol verho^eren und ouch richtten.

Swa ouch ein notzog geschiecht in [unserm]^c lande ze Chrain, mag man den war gemachen mit zwain, ez sein weib oder man, sein engelt ^ener an dem hals und sol man demselben den hals absto^ezzen mit einer dil-len. Wi^ert aber ein strazrouber begriffen mit der hant-haft, dem mag man mit zwain den hals an behaben; begreiffet man in aber an die hanthafft, so muez man in mit sibenn ubersagen und demselben strazrouber sol man den hals abslahen. Man ubersagt ouch wol einen mo^erder mit zwain und richttet und pezzert hincz im mit dem ratte. Den valcher,^d der mit der hant-haft begriffen wi^ert, den sol man ubersagen mit zwayn und sol in darnach seczen auf einen ro^est. Aber einen dieb, der nicht begriffen ist mit der hanthafft, den sol man ubersagen mit sibenn und sol in danne henchen an einen galgen.

Ouch wellen wi^r, daz alle herren, dienstleut und ander edel leut ze Chrain in allen andern sachen, die hie nicht verscriben sint, richten nach dem recht als unser herren und edel leut in unserm lande ze Steyr. Und daz diseu recht elleu als si von wort ze wort in disem brief geschriben sint, also stet und unczebrochen beliben, daruber so geben wi^r disen brief besigelten mit unserm insigel, der geben ist ze Grecz an mitichen nach des heiligen chreuczes tag als ez erhaben warde, do man zalt von Christes gebu^erd tausent dreuhundert jar, darnach in dem a^echt und dreizgisten jar.

bo kaznovan in naj bo tudi ob dva pfeniga, ki se jih včasih daje kot kazen. Sli deželjskih sodnikov naj nikogar ne pozovejo pred sodišče, razen kadar je na domu in ne kje drugje. Nadalje naj se ljudi najprej toži na sodišču, šele nato pozove na zagovor. Če sodnik rubi na posesti, ki je last kakega drugega²³ človeka, in lahko ta dokaže, da je njegova, naj mu sodnik zarubljeno vrne na kraju samem. Naši deželjski gospodje²⁴ na Kranjskem imajo pravico, da smejo svojim vrlim služabnikom²⁵ soditi zaradi imenj, zaradi priseg in tudi zaradi škode. Vsakdo²⁶ naj poleg tega sodi svojim kmetom o stvarih, ki se zgodijo na njegovi zemlji, razen o stvarih, ko gre za smrtno kazen. Če pa bi kmetov gospod s sojenjem zavladoval, sme o tem soditi naš sodnik. Vrh tega smejo deželjski gospodje, ki imajo klado in vislice ter primejo v svojem sodišču koga, ki je deželi škodljiv, tega zaslišati in mu tudi soditi.

Če se v naši deželi Kranjski zgodi posilstvo, se lahko to dokaže z dvema prisežnikom²⁷, najsi bo ženska ali moški; kaznuje se ga²⁸ s smrtjo in temu naj se glavo odbije z desko. Če se cestnega razbojnika prime pri dejanju, se mu sme z dvema pričama²⁹ vzeti življenje; če pa se ga ne prime pri dejanju, ga je treba prebesediti s sedmimi, in temu cestnemu razbojniku naj se odseka glavo. Z dvema se prebesedi tudi morilca ter se ga obsodi in kaznuje s kolesom. Ponarejevalca, ki se ga prime pri dejanju, naj se prebesedi z dvema in naj se ga potem posadi na žarečo rešetko. Tatu pa, ki ni bil prijat pri dejanju, naj se prebesedi s sedmimi in naj se ga potem obesi na vislice.

Mi določamo tudi, da se vsi gospodje, ministeriali in drugi plemeniti ljudje na Kranjskem v vseh drugih zadevah, ki tukaj niso zapisane, ravnajo po pravu naših gospodov in plemenitih ljudi v naši deželi Štajerski. In da bi to pravo, kot je od črke do črke zapisano v tej listini, ostalo trdno in neprekršeno, dajemo to listino pečatiti z našim pečatom; ta je (iz)dana v Gradcu na sredo po prazniku Povišanja svetega Križa, ko se šteje od Kristusovega rojstva tisoč tristo let, in potem v osemtridesetem letu.

²³ Napačnega (človeka).

²⁴ V izvirmiku *dienstherren*, kar po mnenju Herwiga Weigla pomeni isto kot »Landherren«, torej odličnejši, mogočnejši ministeriali, predstavniki poznejšega stanu gospodov. Kranjski privilegij sicer pozna tudi izraze *lantherren*, *herren* in *dienstleut*. V obdobju »klasičnega« ministerialstva je bil *Dienstherr* »službeni gospod«, kateremu je služil nesvobodni ministeral, služnik ali sluga (*Dienstmann*). Prim. ŠTIH, Goriški grofje, 36.

²⁵ *Biderb diener* so »sicher keine hörigen Untertanen, sondern bessere Leute – vielleicht sogar Niederadel, obwohl dieser 'erber' sein sollte« (H. Weigl).

²⁶ V kranjskem originalu, v Levčevi in tukajšnji objavi *ie der man*, v obeh objavah koroškega privilegija *ieder man*. Prepričani smo, da je prevod »vsakdo« ustrežnejši od Vilfanove interpretacije »sak mož«; ta očitno izhaja iz objav koroškega privilegija. Putsch je v izvlečku kranjskega privilegija zapisal *ein yeder*, v potrditvah kranjskega privilegija pa vedno najdemo *iederman*.

²⁷ V originalu samo »z dvema« (*mit zwain*).

²⁸ Posiljevalca.

²⁹ V originalu samo »z dvema« (*mit zwain*).

^c Beseda je zabrisana (razjeda).

^d V koroškem privilegiju (objavah) pravilno *valscher*.

Priloga 6: **Privilegij plemstva v Marki in Metliki iz leta 1365**

1365 april 29., Metlika

Goriško-tirolski grof Albreht III. potrjuje vitezom in oprodam v Marki in Metliki njihove pravice.

Original: AS 1063, ZL, št. 188; pergament, 24,5 x 36,5 x 4 cm; na pergamentnem traku viseči pečat izstavitelja odpadel.

Listina dobro ohranjena, pisava (gotska minuskula) normalno čitljiva, majhna razjeda sredi petnajste vrstice. Na hrbtni strani napis iz 16. stol.: *Herrn Albrechten Grauens zu Gortz vnd Tÿroll, dennen auff der March vnd Möttling, gegebene Freyheit vnd Handvesst.* Napisa iz 18. stol.: *Datiert am Newenmarckht in der Möttling am Sontag nach St. Georgentag a etc. 1365ten. NB: diese Urkunde ist in der Landeshandveste sub fol. 13. № 10. Cons. № 137. Per. № 10.*

Inserti: HHStA, FAA, Urkunden, 1374 marec 27., Ljubljana; AS 1063, ZL, št. 223, 1374 julij 7., Ljubljana; št. 574, 1444 marec 4., Ljubljana (a); št. 908, 1494 januar 13., Dunaj; št. 1193, 1520 oktober 25., Aachen (b); št. 1217, 1523 november 14., Dunajsko Novo mesto; št. 1562, 1567 maj 1., Gradec (a); št. 1822, 1593 december 3., Praga; št. 1878, 1597 december 20., Gradec; št. 2528, 1660 september 13., Ljubljana; št. 2887, 1736 marec 14., Dunaj.

Neoverjeni prepisi: HHStA, Hs. W 10, fol. 128r–129v (insert v prepisu listine 1374 julij 7., Ljubljana); NUK, Ms. 198, fol. 36r–38r, k. 15. stol.? (brez uvodnih in zaključnih formul); NUK, Institutionum seu elementorum D. Iustiniani sacratissimi principis libri quatuor, Noremburgae 1529, na koncu na neoštevilčenih straneh, 2. četr. 16. stol. (brez uvodnih in zaključnih formul); AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 2 (fasc. 3), 18. stol.; AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 67, 19. stol.

Tiski: Landshandvest des Löblichen Hertzogthums Crain, [Gradec] 1598, fol. 6r–7v; Landts-Handtvesst des Lo^eblichen Ho^rzogthums Crain, Laybach 1687, str. 13–17.³⁰

Objave: BIDERMAN, Carniolica, 25ss (po vidimusu Maksimilijanove potrditve iz leta 1494, ki so ga 29. februarja 1504 izstavili konvent kostanjeviškega samostana ter metliški mestni sodnik in svet); SCHWIND - DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, 245ss, št. 120; NARED, Objava in prevod, 74ss; PREINFALK - BIZJAK, Turjaška knjiga listin I, 214ss, št. 152.

Regesti: LEVEC, Landhandfesten, 284, št. 2; Od sanj do resničnosti, 248; VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (Katalog razstave), 84, št. 3.

Foto: Dokumenti slovenstva, 43; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 46; VOLČJAK, Kranjski deželni privilegiji (Katalog razstave), 85.

Literatura: ŠTIH, Goriški grofje, 175ss; LEVEC, Landhandfesten, 261ss; VILFAN, Deželni ročini, 65ss; VILFAN, Pravna zgodovina, passim; NARED, Kranjski deželni privilegiji, 44ss.

Transkripcija besedila sledi izvorniku. Izjeme: Črka **v**, ki se izgovarja vokalno, je pisana kot **u** (npr. vnd → und, vnser → unser, vm → um, vrloben → urloben, vrchunde → urchunde). Nasprotno je **u** pred vokali pisan kot **v** (vnuersprochenleich → unversprochenleich, deruert → dervert, vmuangen → umvangen, geuallen → gevallen). Nekatero ločeno pisane besede (npr. her chomen, dar um, her pracht, da mit, nach chomen, haus pru^ech, sched leichen, lant richter, auf haben, dar nach) so smiselno pisane skupaj. Interpunkcija je delno nakazana v predlogi, delno je vsebinsko smiselna.

³⁰ V tiskanih ročinih so tudi potrditve iz let 1444, 1520, 1523, 1567, 1593, 1597 in 1660 (slednja le v tisku iz leta 1687), vendar Albrehtov privilegij ni inseriran.

Po orig.

Wier Albrecht graf ze Go^rrcz und ze Tirol, phalczgraf in Kernden, vogt der gotsheuser ze Aglay, ze Triend und ze Brixen, bechennen offenbar mit disem brief und tunt chunt, daz wir bethrachtet und vo^r augen gehabt haben die getrewen dienst, die unsern vordern und auch uns unser erber ritter und chnecht auf der Marich und in der Metlik, die nu verschaiden sint und die noch lebent, offt und dikch habent erczaget, die ye und^a ye mit trewen, mit eren, mit frumchait und mit ganczer undertaⁿichait an der herschafft ze Go^rrcz vestichleich sint gewesen und herchomen. Und dar-um besonderleich daz aller sache gedechtnu^sse mit den tagen hinget und vleuzzet, dew nicht mit brifen wirt geewigt und besta^tigt, haben wir in zu ainer ewigen gedechtnusse dew recht, dy^e so^e pey unsern vordern sa^ligen und auch pey uns unversprochenleich herpracht habent an alle irrung, an dem gegenbu^rtigem brif haizzen verschreiben, damit so^e und ir erben nach unserm abgen pey den rechten ewichleich beleiben und von unsern erben und nachchomen derselben rechten nicht werden beraubet.

Des ersten habent so^e dy^e recht herpracht, wer hincz in ze sprechen oder ze chlagen hat, ez sey um erb, um aygen, um gu^tlt, um lehn oder um welcherlay sache das ist, oder ob ir ainer hincz dem anderm icht hat ze sprechen, der sol recht su^echen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik vo^r unser oder vo^r unserm haubtman, da su^ellen so^e zem rechten sten und verantburten und nicht anderswo. Ob so^e pu^ezzvellikch werden, so sullen wir so^e pezzern nach genaden und nicht wandel von in nemen wir noch unser haubtman. Darzu^e habent so^e di^e recht,^b wer hincz iren leuten ze sprechn oder ze chlagen hat, daz so^e selb recht hincz in tun su^ellen um alle sache auzzgenomenleich den to^d; deuff, mort, strazraub, notzogung, hauspru^ech habent so^e nicht ze richten, wand das uns angeho^rt ze richten oder wem wir unser lantgericht enphelhen. Dervert unser lantrichter ain schedleichen menschen auf iren guetern, oder ob ir leut um schedleich sache bechlagt werden, den sol unser lantrichter vordern an dem diener, auf des gu^t er ist gesezzen, und derselb diener sol den schedeleichen dem richter antburten,

^a Schwind - Dopsch in Otorepec (CKSL, sub dato) imata *uns/vns*; Bidermann ima *hie vnd ye*.

^b *darzu^e habent so^e di^e recht* je Bidermann prišel še k predhodnemu členu. To bi bilo do neke mere možno, vendar je verjetneje, da stavek uvaja člen o pravici do patrimonialnega sodstva v *causae minores*.

Prevod

Mi, Albreht, grof goriški in tirolski, palatinski grof na Koroškem, odvetnik škofij³¹ v Ogleju, Trientu in Briksnu, javno priznavamo s to listino in oznanjamo, da smo videli³² in pretehtali zvesto službo, ki so jo našim prednikom in tudi nam često izkazovali naši vrlji vitezi in oprode v Marki in v Metliki, tako preminuli kot še živi, ki so goriškemu gospostvu vedno zvesto, častno, pošteno in nadvse podložno ter stanovitno služili. In še posebej zato, ker se sčasoma³³ izgubi spomin na vse stvari, ki niso ovekovečene in potrjene z listinami, smo ukazali na pričujočo listino njim v večem spomin zapisati pravice, ki so jih oni imeli pod našimi rajnimi predniki in tudi pod nami, ne da bi jim jih kdo oporekal in brez vsakih zadržkov, zato, da bodo oni in njihovi dediči po naši smrti za vedno vztrajali pri teh pravicah ter da jim naši dediči in potomci teh pravic ne bodo odvzeli.

Kot prvo imajo pravico, da če od njih kdo kaj terjaja ali jih toži, naj gre za dediščino, za lastno posest,³⁴ za imenje,³⁵ za fevd ali katero koli drugo stvar, ali če kdo izmed njih karkoli terjaja od drugega, ta naj pravico išče v grofiji v Marki ali v Metliki pred nami ali pred našim glavarjem; tu naj se sodijo in zagovarjajo, in nikjer drugje. Če bodo zagrešili kaznivo dejanje, jih bomo mi milostno kaznovali in ne mi ne naš glavar ne bomo od njih pobrali globe.

Če kdo kaj terjaja od njihovih ljudi ali jih toži, imajo nadalje pravico, da jim sami sodijo v vseh zadevah, razen tistih, ki se kaznujejo s smrtjo;³⁶ o tatvini, umoru, cestnem ropu, posilstvu, vlomu ne smejo soditi, ker o tem sodimo mi ali tisti, ki mu mi zaupamo deželjsko sodišče.

Če naš deželjski sodnik izve za škodljivega človeka³⁷ na njihovih posestvih, ali če so njihovi ljudje (ob)toženi zaradi škodljive stvari,³⁸ naj (te)ga naš deželjski sodnik zahteva od služabnika,³⁹ na čigar posestvu tisti prebiva, in ta služabnik naj škodljivca le najnujnejše oblečenega⁴⁰ izroči sodniku, ali

³¹ Dobesedno »božjih hiš«, cerkva oziroma cerkvenih institucij.

³² Dobesedno »imeli pred očmi«.

³³ Dobesedno »z dnevi«.

³⁴ Alod; prim. op. 16 v prevodu privilegija iz leta 1338.

³⁵ Gotovo so mišljene dajatve od podložnikov. Prim. op. 21 v prevodu privilegija iz leta 1338.

³⁶ Tako je običajno tolmačenje tega člena. Če bi v izvirmiku za *auzzgenomenleich den to^d* postavili vejico in ne podpičja – tako imata npr. potrditev Ferdinanda II. iz leta 1597 (AS 1063, ZL, št. 1878) in Bidermann – bi bil mogoč tudi prevod »... v vseh zadevah, razen smrti, tatvine, umora, cestnega ropa, posilstva, vloma ...«.

³⁷ V pomenu zločinca, hudodelca.

³⁸ Zločina, hudodelstva.

³⁹ Mišljen je plemič, vitez ali oproda.

⁴⁰ Oblečenega le v to, kar drži pas (*als in gu^rrtel hat umvangen*).

alz in gu^rtel hat umvangen, oder sol in dem richter urloben an alles vercziehen; damit sol der diener an dem gu^t, das auf der huoben ist, unkolten und unschadhafft beleiben.

Geschicht ain todslag zwischn pawern, ist unser lant-richter gegenbu^rtig und choment des derslagen vreunt fu^r in mit chlag und beschregent den, der den todslag hat getan, so sol er in aufhaben und recht hincz in tuⁿ. Wa^r aber, daz ez ze richtigung cho^m und ze ablegung, so su^lllen dem erberm diener fu^mf markch agreber gevallen, des man leiblos worden ist nach landes recht und gewonhait; gen den vreunten cho^m ab, der den todslag tu^t, so er na^t mag. Tuⁿt ir pawern icht unczucht auf unsern ma^rchten und chirchta^gen, begreiff^t so^e unser richter daselb, ee den so^e choment auf irs herren gu^t, so mag er so^e wol pezzern; choment so^e aber hin auf ired herren gu^t, under dem so^e sint gesezzen, so hat derselb diener recht ze pezzern, alz so^e verschult habent.

Um lehenschafft habent so^e dy recht herpracht, daz wir in leihen suⁿ und tochttern, und der a^ltist in ydem gesla^chte sol lehen enphahen und tragen, und su^lllen wir in ire lehen leihen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik. Ob sich das fu^egt, daz wir im land nicht w^eren, wie lang sich das verczu^eg, dennoch habent so^e ir lehen nicht vermant; auf die czeit, daz wir ins land chomen, so su^lllen wir in leihen und so^e von uns enphanhen ire lehen.

Verschaid ir ayner an erben, so sol desselben erbtail, ez sey lehen oder aygen, an erben^e den naesten gesippten vreunt in dem gesla^chte, und su^lllen wir so^e derselben erbschafft nicht enterben unkolten, ob so^e dy^e mit einander habent getaylet. Si mu^egen auch ir hausvrawen morgengab und haimsteuer wol weisen auf lehen und auf aygen und nach iren to^chttern geben an unser hant, ob wir im land nicht sein. Wenn uns got ins land fuegt, so su^lllen so^e uns die weisung antragen und wir su^lllen unsern willen darzu^e geben. Ez ist auch zwischn unser und unsern erbern dieneren, ritter und chnechten sidlung abgenommen, daz wir nach iren leuten und so^e nach den unsern an recht nicht su^lllen greiffen.

Wenne das land und di^e herschafft, darinne so^e sint gesezzen, von chrieges wegen not anget, so su^lllen so^e uns dienstleich sein, so si pest mu^egen. Wolten wir so^e aber auzz der herschafft ze dienst nu^czen, so sul- len wir in darum tuⁿ und geben alz andern erbern dieneren.

^e Schwind - Dopsch in Bidermann imata anerben.

naj ga sodniku nemudoma prepusti. Služabnik naj tako ne bo oškodovan⁴¹ na lastnini, ki je na hubi.

Če pride med kmeti do uboja, je navzoč⁴² naš deželski sodnik; in če pridejo predenj sorodniki ubitega s tožbo in s pokrikom naznanijo⁴³ tistega, ki je uboj zagrešil, naj ga prime in mu so- di. Če pa pride do poravnave in opustitve tožbe, naj vrlemu služabniku, čigar podložnik⁴⁴ je bil ubit, po deželnem pravu in običaju pripade pet oglejskih mark; s sorodniki naj se ubi- jalec⁴⁵ kar najbolje pogodi. Če njihovi kmetje zagrešijo kak prestopok na naših sejmih⁴⁶ in proščenjih ter jih naš sodnik ujame, preden ti pridejo na posest svojega gospoda, jih sme tudi kaznovati; če pa pridejo na posestvo gospoda, pod kate- rim prebivajo, potem ima ta gospod⁴⁷ pravico, da jih kaznuje skladno z njihovo krivdo.

Glede podeljevanja fevdov imajo pravico, da jih podeljuje- mo sinovom in hčeram, in najstarejši v vsaki rodbini naj fevd sprejme in prenaša; in mi jim bomo njihove fevde podeljevali v grofiji v Marki ali v Metliki. Če bi naneslo, da bi ne bili v de- želi, kolikor časa se že to zavleče, oni svoje fevde kljub temu obdržijo do našega prihoda v deželo, potem pa jim bomo mi podelili njihove fevde in oni jih bodo od nas sprejeli.

Če kdo od njih umre brez dedičev,⁴⁸ naj njegovo dediščino, bo- disi fevd bodisi alod, dedujejo drugi bližji sorodniki v rodbini, in mi jim te dediščine ne smemo brez plačila odvzeti, če so jo razdelili med seboj. Prav tako smejo svojim ženam in hčerkam jutno in doto⁴⁹ na fevdih in alodih odkazati brez našega privo- ljenja, če nas ni v deželi. Ko se bomo vrnil v deželo,⁵⁰ naj nam naznanijo nakazilo in mi bomo k temu dali naše privoljenje.

Med nami in našimi vrlimi služabniki, vitezi in oprodami je bil sklenjen tudi dogovor, da mi ne bomo protipravno posegali po njihovih ljudeh in oni ne po naših.

Če deželi in gospostvu, v katerih prebivajo, grozi vojna nevar- nost, naj nam po najboljših močeh služijo. Če pa bi jih želeli

⁴¹ sol ... unkolten und unschadhafft beleiben. Namesto unkol- ten ima Bidermann v^{ent}golten, enako beremo denimo v skupni potrditvi kranjskega deželnega ročina iz leta 1597. Unentgolten oziroma unentgeltlich sicer prevajamo z nevrtačljiv, brezplačen, brez vračila/plačila, zastonj.

⁴² Verjetno v smislu »pristojen«.

⁴³ Bidermann in potrditev iz leta 1597 imata določeneje be- schreient oz. beschreyent.

⁴⁴ Dobesedno »človek«.

⁴⁵ Dobesedno »tisti, ki je zagrešil uboj«.

⁴⁶ V literaturi (npr. ŠTIH, Goriški grofje, 178s; D. KOS, Bela krajina, 12) je zastopano mnenje, da so z unsern ma^rchten mišljeni trgi v pomenu naselij, bolj verjetno pa gre za dve obliki sejmov, namreč letne sejme in cerkvena proščenja. Prim. GOLEC, Družba, 92. Prestopok, nesposodnost (unczucht) je v tem kontekstu pome- nil motenje sejsmskega miru.

⁴⁷ Dobesedno »služabnik« (diener).

⁴⁸ Mišljeni so neposredni dediči, sinovi in hčere.

⁴⁹ Haimsteuer je lahko tudi bala.

⁵⁰ Dobesedno nekako »ko nam Bog da priti v deželo«.

Tu't ain edel oder ein erber auf unsern ma'rchten und chirchtagen ain unbeschaidenhait oder anderswoe, den haben wir selb ze pezzern oder unser haubtman und nicht lantrichter nach genaden; ez wa'r dann die unbeschaidenhait alz gro'zz, daz er das leben verworcht hiet, so mag in der richter aufhaben. Daru'ber zu ayner ewigen gedechtnu'sse der vo'rbeschriben rechten und ze urchunde geben wir in disen prief mit unserm hangdem insigel. Geben zem Neunmarcht in der Metlik am eritag nach sand Go'rgen tag, nach unsers herren gebu'rde dro'czehen hundert jar darnach in dem fu'mf und sechzigistem jare.

uporabiti v vojaški službi zunaj gospostva, jim moramo zato plačati tako kot drugim vrlim služabnikom.

Če plemič ali kaka vrla oseba na naših sejmih⁵¹ in proščenjih ali kje drugje zagreši kako nespodobnost, ga bomo milostno kaznovali mi sami ali naš glavar, in ne deželski sodnik; če pa je kaznivo dejanje tako hudo, da zasluži smrtno kazen, ga sme sodnik zapreti.

V večem spomin na zgoraj zapisane pravice in kot znamenje potrditve jim to listino pečatimo z našim visečim pečatom. (Iz)dano v Novem trgu v Metliki na torek po sv. Juriju, tisoč tristo let po rojstvu našega gospoda in potem v petinšestdesetem letu.

---

⁵¹ Glej op. 46.

SEZNAM KRANJSKIH DEŽELNIH ZBOROV IN
MEDDEŽELNIH STANOVSKIH ZBOROVANJ Z UDELEŽBO KRANJSKIH
PREDSTAVNIKOV (1397–1518)⁵²

Datum	Kraj	Vrsta zborovanja
1397, januar 6.	Dunaj	skupno stanovsko zborovanje (MZ?) avstrijskih dežel (?)
1401, po 28. aprilu	?	zbor notranjeavstrijskega plemstva (domneven)
1405, november 6.	Novo mesto	zbor kranjskega plemstva (??)
1414, marec 8.–11. (avgust 1.–2.)	Ljubljana	dedna poklonitev Ernestu Železnemu
1415, april (?)	Ljubljana	KDZ (možen)
1421, avgust–1422, april	Ljubljana	pregled kranjske plemiške vojske
1423, januar (?)	Kranjska	oborožitveni MZ (verjeten)
1423, marec 2. in 11.	Ljubljana	druga dedna poklonitev Ernestu Železnemu
1431, maj 20.	Maribor	oborožitveni MZ (?)
1434, januar ali februar	Maribor	MZ <i>najboljših in navidnejših deželanov</i> (?)
1441, oktober 4.–9.	Gradec	MZ
1443, marec	?	MZ (domneven ??)
1443, avgust 19.	Gradec	MZ
1444, pred 4. marcem	Ljubljana	dedna poklonitev Frideriku V./III.
1445, februar 15.	Gradec	MZ
1446, maj 6.	Radgona	MZ
1447, marec	Ljubljana	KDZ (domneven)
1447, maj 2.–7.	Maribor	MZ (domneven ?)
1453, julij 12.–15.	Velikovec	MZ
1457, februar ali marec	Gradec	MZ (?)
1459, april 9.	Gradec	oborožitveni MZ
1460, med junijem in novembrom	?	oborožitveni KDZ
1461, maj 20.	Gradec	oborožitveni MZ (domneven)
1462, junij 28.–julij 4.	Maribor	MZ
1462, oktober 12.–16.	Lipnica	samovoljni MZ
1463, marec	Ljubljana	posvet pomembnejših kranjskih plemičev
1463, september 14.	Ljubljana	KDZ
1467, maj	?	MZ (domneven ?)

⁵² Razširjen seznam je na str. 198ss. Kratice: KDZ – kranjski deželni zbor, MZ – meddeželni zbor (Štajerske, Koroške in Kranjske), OZ – odborni zbor (nižjeavstrijskih dežel: Zgornje in Spodnje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske).

DODATKI

Datum	Kraj	Vrsta zborovanja
1468, januar 20.	Gradec	MZ
1468, marec 14.	Gradec	MZ (domneven ?)
1469, začetek marca	Št. Vid	MZ (možen ?)
1469, junij	Ljubljana	KDZ (možen ?)
1469, po 29. novembru	Št. Vid	MZ (zelo vprašljiv ??)
1470, marec 19.	Breže	MZ
1470, april 11.	Št. Vid	MZ
1470, sredina maja–začetek julija	Velikovec	MZ
1471, januar 8.	Gradec	MZ
1473, po juliju	?	možen MDZ (??)
1474, okoli 8. februarja	Wolfsberg	zbor koroških in kranjskih deželanov
1474, marec 20.	Judenburg	MZ
1474, junij 29.	Maribor	MZ
1475, februar 19.	Wolfsberg	srečanje notranjeavstrijskih deželanov s cesarskimi svétniki
1475, pred 28. marcem	Ljubljana	KDZ
1475, april 9.	Maribor	MZ
1476, januar 22.	Gradec	MZ
1477, spomladi	?	MZ (domneven ??)
1478, november	Gradec	MZ
1478, december 26.	Ljubljana	KDZ
1480, marec 8.	Ljubljana	KDZ
1488, jesen	?	MZ (domneven ??)
1492, marec	Ljubljana	KDZ
1493, avgust 16.	Ljubljana	KDZ
1493, december–1494, januar	Dunaj	OZ (?)
1493, december–1494, pred 10. januarjem	Ljubljana	dedna poklonitev Maksimilijanu I.
1494, april 7.	Maribor	MZ
1494, november 25.	Maribor	MZ (?)
1494–1495	Dunaj	pogajanja Avstrijcev, Štajercev, Korošcev in Kranjcev (??)
1495, februar–marec	Dunaj	OZ (?)
1495, maj 19.	Ljubljana	KDZ (??)
1496, konec aprila ali začetek maja	Ljubljana	KDZ (verjeten)
1497, zgodnja pomlad	Ljubljana	KDZ (?)
1498, november 21.	Ljubljana	KDZ
1499, junij 3.	Ljubljana	KDZ
1499, junij 15.	Linz	OZ
1499, avgust (?)	Wels	OZ (verjeten ?)
1499, pred 6. novembrom	Ljubljana	KDZ
1500, konec marca	Ljubljana	KDZ
1500, december 5.–6.	Ljubljana	KDZ
1500, december	Gradec	OZ Štajerske, Koroške in Kranjske (?)

DODATKI

Datum	Kraj	Vrsta zborovanja
1500, druga polovica decembra	Linz	OZ
1501, maj 3.	Ljubljana	KDZ
1501, junij 28.–29.	Ljubljana	KDZ
1501, avgust 25.	Ljubljana	KDZ
1502, februar–marec	Ljubljana	KDZ (možen ??)
1502, avgust 28.	Dunajsko Novo mesto	OZ
1502, november 25.	Ljubljana	KDZ
1503, marec 26.	Linz	OZ
1503, julij 22.	Ljubljana	KDZ (verjeten)
1504, februar	Ljubljana	KDZ (verjeten)
1504, maj 13.	Ljubljana	KDZ
1505, jesen	Ljubljana	KDZ
1506, med 2. in 17. majem	Ljubljana	KDZ
1506, julij 2.	Ljubljana	KDZ
1507, april 25.	Ljubljana	KDZ
1507, julij 30.	Ljubljana	KDZ
1508, februar 5.	Ljubljana	KDZ
1508, februar 13.	Knittelfeld	OZ vseh(?) avstrijskih dežel (?)
1508, maj 29.	Ljubljana	oborožitveni KDZ
1508, maj	Beljak	OZ (??)
1508, november 10.	Murzzuschlag	OZ
1508	Bruck na Muri	OZ Štajerske, Koroške in Kranjske (??)
1508/1509	Worms (?)	državni zbor z udeležbo predstavnikov avstrijskih in burgundskih dežel (?)
1509, februar–marec	Salzburg	OZ
1509, druga polovica aprila	Bruck na Muri	OZ
1509, pomlad	Ljubljana	KDZ
1509, december 6.	Ljubljana	KDZ
1510, april 1.–10.	Augsburg	državni zbor z udeležbo stanovskih odborov nižjeavstrijskih dežel
1510, april 21.	Ljubljana	KDZ
1510, oktober 4.	Ljubljana	KDZ
1511, april 7.	Ljubljana	KDZ
1511, julij 12	Ljubljana	KDZ
1511, avgust 22.–28.	Celje	OZ Štajerske in Kranjske
1512, januar 22.	Ljubljana	KDZ
1512, februar 2.	Gradec	OZ Štajerske, Koroške in Kranjske
1512, april 14.	Ljubljana	KDZ
1512, april 21.	Gradec	zbor štajerskih deželnih stanov in odborov Koroške in Kranjske
1512, julij 7.	Ljubljana	KDZ (?)
1512, avgust 7.	Ljubljana	KDZ
1512, december 10.	Ljubljana	KDZ
1513, julij 6.	Ljubljana	KDZ
1513, december 13.	Ljubljana	KDZ

DODATKI

Datum	Kraj	Vrsta zborovanja
1514, januar 6.	Innsbruck	OZ avstrijskih dežel (?)
1514, marec 10.	Ljubljana	KDZ
1514, maj 7.–8.	Ljubljana	KDZ
1514, junij 2.	Ljubljana	KDZ
1514, julij 31.	Ljubljana	dvorna veča
1514, november 13.	Ljubljana	KDZ
1514, druga polovica novembra	Radovljica	srečanje odborov Koroške in Kranjske (verjetno)
1515, januar 11.	Ljubljana	KDZ
1515, januar 22.	Ljubljana	KDZ (?)
1515, februar 2.	Gradec	zbor štajerskih deželnih stanov ter koroškega in kranjskega odbora
1515, februar 28.	Bruck na Muri	OZ
1515, marec 15.	Ljubljana	sestaneq uglednejših kranjskih deželanov
1515, marec 20.	Dunaj	OZ
1515, maj 18.–19.	Ljubljana	KDZ
1515, po 17. juniju	Ljubljana, Kamnik	srečanje (<i>versammlung</i>) kranjskih stanov
1515, avgust 24.	Ljubljana	KDZ
1515, oktober 22.	Ljubljana	dvorna veča
1515, december 31.–1516, januar 1.	Ljubljana	KDZ
1516, julij 12.	Ljubljana	KDZ
1516, julij 25.	Velikovec	OZ Štajerske, Koroške in Kranjske
1516, september 6.	Ljubljana	KDZ
1516, december 17.	Ljubljana	sestaneq kranjskih deželanov
1517, oktober 16.	Ljubljana	KDZ
1517, december 4.–26.	Wels	preliminarna pogajanja odborov nižjeavstrijskih dežel
1518, januar 22.–maj 24.	Innsbruck	OZ vseh avstrijskih dežel
1518, julij 25.	Ljubljana	KDZ
1518, september 29.	Ljubljana	dvorna veča
1518, oktober 18.	Gradec	OZ Štajerske, Koroške in Kranjske (?)
1518, november 22.	Ljubljana	dvorna veča
1518, december 13.	Ljubljana	KDZ

SLOVENSKO-NEMŠKI SLOVARČEK KLJUČNIH POJMOV⁵³

- baron – Freiherr, *freyher(r)*, pogojno *panierherr*
(davčna) naložitev – Anschlag, *anschlag*, *anslag*
davek – Steuer, *steuer*, *stewer*, *lantstewr*, tudi pomoč: *hilf(f)*, *hilfgelt*
dedna poklonitev – Erbhuldigung, *erbhuldigung*, *erbpflicht*, *aydspflich*
dežela – Land, *land(e)*
deželan – Landmann, *lanndtman*, *landman*, *lant(s)man*, *Lands-Mitglied*, mn. Landleute, *lan(n)dlewt*, *lan(n)dtlewte*, *landleut(h)*, *landleute*, *lanntleute*
deželansko pismo – Landmannsbrief
deželna hiša (lontovž) – Landhaus
deželna veča – Landtaiding, *lanttaiding*
(deželni) glavar – Landeshauptmann, *houptman*, *haubtman*, *landshaubtman*
deželni knez – Landesfürst, *landfurst*
(deželni) ročin – Landhandfeste, *hantvest(e)*, *hantfeste*, *hannduesst*, *landshantvest*
deželni stanovi – Landschaft, Stände, (*gemain(e)*) *landschaff(f)t*, *lan(n)dtschafft*, *sten(n)den*, *stand(e)n*, *stennnd*, *sta^enden*, *ständen*, tudi *parteien*, *partheyen*, *bartheyen*
(deželni) upravitelj – Verweser, *verweser*, *verbesser* (*der haubtmanschafft*)
deželni upravnik – Landesverwalter
deželni zbor – Landtag, *lan(n)dtag*, *lanttag*, *landteg*, *landtäg*, tudi *tag*, *besammung*, *besammung*, mn. *landtegen*, *landtägen*
deželno pravo (tudi deželna pravda – sodišče) – Landrecht, *landes recht*, *lan(n)dsrecht*
deželnozborski sklep – Landtagsabschied/beschluß, *beschluss*, odlok – *abschid*
deželnozborski spisi – Landtagsakten
(deželski) gospod – Landherr, *lan(n)dherr*, *lantherr*, *her(r)*, *dienstherr*; mn. *dienstleut*
deželski sodnik – Landrichter, *lantrich(t)ter*
deželsko sodišče – Landgericht, *lantgericht(t)*
dvorna veča – Hoftaiding, *ho(f)ftaiding*
gospodstvo – Herrschaft, *herschafft*
grof – Graf, *grave*
grofija – Grafschaft, *grafschaft*, *graffschafft*
imenje – Gült, *gult*, *gült*
imenjska knjiga – Gültbuch, tudi *anschlagbuech*
imenjska renta – Gült, gosposka- *herrengült*, *adels-gült*
instrukcija – Instruktion, *instruction*, tudi *werbung*, *fürtrag*
knez – Fürst, *fürst*
kneževina – Fürstentum, *furstntum*, *furstenthumb*
komorno premoženje – Kammergut, *camergut*
komtur – Komtur, *com(m)endewr*
kredenčno pismo – *credenzbrief*, *credential*
meddeželni zbor – Ländertag, Länderversammlung, *Gesamtlandtag*, *Generallandtag*
mesto – Stadt, *stet(t)*
nasvet in pomoč – *rat und hilfe*
oborožitveni red – Rüstungsordnung
oborožitveni deželni zbor – Rüstlandtag, gerüsteter Landtag
odborni zbor – Ausschußtag
ograjno sodišče – Schranngericht, *schranne(n)*
opat – Abt, *abbt*
opolnomočje – *g(e)walt*, *gewaltbrief*
oproda – Knappe, Knecht, *knecht*, *chnecht*, *khnecht*
plemstvo – Adel, *adl*, *adel*
poverjenik – Verordnete, *verordnete*
pravica do odpora – Widerstandsrecht
prejemnik(i) – Einnehmer, *innemer*, *verordneter* (*e*)*innemer*, *landschafft einnemer*, tudi *behalter*

⁵³ V kurzivi so oblike, ki jih najdemo v uporabljenih virih.

DODATKI

prelat – Prälat, mn. Prälaten, *preleten, prelaten, prelatn*

priključena gospostva – *angeraichten/anhängen/angehörigen herschafften*, tudi *einverleibten herrschaften*

prior – Prior

prošt – Probst

razpis (sklic) deželnega zbora – Landtagsausschreibung, Landtagseinladung, Landtagspublication, *landtag ausschreibung, landtagbrief, lanndtagbrief*

sluga, služnik – Dienstmann

(stanovski) odbor – Ausschuß, *ausschuss, verordenter ausschuss*, tudi *landtausschuss*

stanovsko-monarhični dualizem – ständisch-monarchisches Dualismus

svét, svétnik – Rat, *rath, ret, rät*, deželni- *landrat*

škof – Bischof, *bischoue, bischofe*

vitez – *ritter*, mn. *ritter, ritterschaf(f)t*

vojvoda – Herzog, *herzog*

zaščitno (garantno) pismo – Schadlosbrief, Schirmbrief

SEZNAM KART

Karta 1: Habsburška Kranjska okoli leta 1340.	
<i>Avtor: Miha Kosi, kartografija: Jerneja Fridl.</i>	73
Karta 2: Goriški grofiji v Marki in Metliki ter v Istri sredi 14. stoletja.	
<i>Avtor: Miha Kosi, kartografija: Jerneja Fridl.</i>	76
Karta 3: Novoveška Kranjska s priključenimi gospostvi.	
<i>Avtor: Miha Kosi, kartografija: Jerneja Fridl.</i>	79

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

Slika 1: Kredencial za Jurija Pybriacherja – najstarejši ohranjeni nelistinski dokument v kranjskem stanovskem arhivu. <i>AS 2, DSK I, šk. 848 (foto: Milan Bizjak)</i>	28
Slika 2: Naslovnica tiskanega deželnega ročina iz leta 1598. <i>AS 1073, ZR, I/6r (foto: Peter Hribar)</i>	31
Slika 3: Seznam kranjskega plemstva iz okoli leta 1400. <i>StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1, fol. 35v–36r (foto: StLA)</i>	37
Slika 4: Seznam kranjskih stanov v Friderikovi ročni registraturni knjigi iz leta 1446. <i>HHStA, Hs. W 10, fol. 137r–138v (foto: HHStA)</i>	43
Slika 5: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338. <i>AS 1063, ZL, št. 5793, 1338 IX. 16., Gradec (foto: Peter Hribar)</i>	65
Slika 6: Listina, s katero je vojvoda Rudolf IV. goriškim vitezom in opodam obljubil spoštovanje pridobljenih pravic. <i>AS 1063, ZL, št. 184, 1365 I. 16., Dunaj (foto: Peter Hribar)</i>	68
Slika 7: Pečat goriškega grofa Albrehta III. († 1374). <i>AS 1063, ZL, št. 187, 1365 IV. 29., Metlika (foto: Peter Hribar)</i>	69
Slika 8: Privilegij goriškega plemstva v Marki in Metliki. <i>AS 1063, ZL, št. 188, 1365 IV. 29., Metlika (foto: Peter Hribar)</i>	70
Slika 9: Vojvoda Albreht II. (1330–1358). <i>ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045480_01</i>	85
Slika 10: Vojvoda Rudolf IV. (1358–1365). <i>ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045449_02a</i>	86
Slika 11: Vojvoda Albreht III. (1365–1395). <i>ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045435_02</i>	87
Slika 12: Vojvoda Leopold III. (1365–1386). <i>ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045418_02a</i>	88
Slika 13: (Nad)vojvoda Ernest Železni (1402–1424). <i>ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045663_01</i>	93
Slika 14: Rimsko-nemški cesar in nadvojvoda Friderik III./V. (1435–1493). <i>ÖNB Wien, Bildarchiv, PORT_00045571_01</i>	110
Slika 15: Rimsko-nemški kralj, cesar in nadvojvoda Maksimilijan I. (1493–1519). <i>Narodni muzej Slovenije, inv. št. G-4681 (foto: Tomaž Lauko)</i>	111
Slika 16: Innsbruški obrambni libel. <i>AS 1063, ZL, št. 1166, 1518 V. 24., Innsbruck (foto: Peter Hribar)</i>	115
Slika 17: Seznam navzočih in čistopis seznama odsotnih članov kranjskega deželnega zbora januarja 1543. <i>AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216) (foto: Milan Bizjak)</i>	123

Slika 18: Najstarejše ohranjeno zaščitno pismo kranjskega plemstva. <i>AS 1063, ZL, št. 5814, 1415 IV. 23., Dunajsko Novo mesto (foto: Lucija Planinc).</i>	140
Slika 19: Začetek radgonskega defenzijskega seznama (1446). <i>StLA, Hs. II/14, fol. 126v (foto: StLA).</i>	143
Slika 20: Listina o izboljšanju kranjskega grba, ki jo je Friderik III. izstavil zaradi zaslug poimensko naštetih kranjskih deželanov. <i>AS 1063, ZL, št. 716, 1463 I. 12., Dunajsko Novo mesto (foto: Peter Hribar).</i>	147
Slika 21: Seznam kranjske plemiške vojske iz let 1421–1422. <i>HHStA, Österreichische Akten, K. I, Fasz. 1, fol. 1r–2r (foto: HHStA).</i>	159
Slika 22: Dedna prisega deželnih stanov Kranjske s priključenimi gospostvi Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom komisarjem Karla V. julija 1520. <i>AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 119 (foto: Milan Bizjak).</i>	193
Slika 23: Potrditev privilegija vitezov in oprod iz Metlike in (Slovenske) Marke, ki jo je leta 1444 izstavil rimsko-nemški kralj in avstrijski nadvojvoda Friderik III./V. <i>AS 1063, ZL, št. 574, 1444 III. 4., Ljubljana (foto: Peter Hribar).</i>	196
Slika 24: Najstarejši ohranjeni originalni poziv na kranjski deželni zbor. <i>AS 1063, ZL, št. 972, 1501 VII. 6. (foto: Milan Bizjak).</i>	214
Slika 25: Pooblastilo za deželnoknežje komisarje. <i>AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 11 (foto: Milan Bizjak).</i>	220
Slika 26: Opravičilo Jurija Ecka, ker zaradi šibkega zdravja poleti 1520 ni mogel priti na deželni zbor. <i>AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), str. 93 (foto: Milan Bizjak).</i>	224
Slika 27: Listina kralja Maksimilijana iz leta 1504, v kateri sta omenjeni stanovski hiši v Ljubljani. <i>AS 1063, ZL, št. 1024, 1504 XI. 30., Hall im Inntal (foto: Lucija Planinc).</i>	243
Slika 28: Detajl Ljubljane v Valvasorjevem času. <i>Janez Vajkard Valvasor, Topographia Ducatus Carniolae moderna, Bogenšperk 1679, faksimile Ljubljana 1995.</i>	247
Slika 29: Pooblastilo komisarjem Hansu Turjaškemu, Pavlu Raspu, Juriju Ecku in Gašperju Lambergerju za deželni zbor 13. novembra 1514. <i>AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 52 (foto: Milan Bizjak).</i>	253
Slika 30: Določilo o pogojnosti dedne poklonitve, ki ga je Rudolf Habsburški leta 1277 uvrstil med pravice štajerskega plemstva in je subsidiarno veljalo tudi na Kranjskem. <i>AS 1073, ZR, I/8r, fol. 5v (foto: Milan Bizjak).</i>	259
Slika 31: Zaščitno pismo Maksimilijana I. kranjskim stanovom za odobreno vojaško pomoč. <i>AS 1063, ZL, št. 1051, 1507 IV. 29., Konstanca (foto: Lucija Planinc).</i>	266
Slika 32: Pismo deželnega glavarja Hansa Turjaškega o zagroženem rubežu posesti »neposlušnih«, ki odobrenega stanovskega davka in dolgov še niso poravnali. <i>AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), str. 6 (foto: Milan Bizjak).</i>	270
Slika 33: Listina avstrijskega vojvoda Albrehta III. o eksempciji plemstva iz Marke in Metlike od ljubljanskega ograjnega sodišča. <i>AS 1063, ZL, št. 220, 1374 III. 26., Ljubljana (foto: Peter Hribar).</i>	273
Slika 34: »Izstopna izjava« Žige Herbersteina. <i>AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), str. 219 (foto: Borut Jurca).</i>	278

LAND - FÜRST - STÄNDE

HERAUSBILDUNG DER LANDSTÄNDE UND LANDTAGE VON KRAIN BIS 1518

ZUSAMMENFASSUNG

Quellen: Die für die Herausbildung der Krainer Landstände relevanten Quellen sind nur in bescheidenem Ausmaß überliefert, allerdings ist die Lage nicht so hoffnungslos, wie man auf den ersten Blick annehmen könnte. Die Quellen sind nämlich in verschiedenen Archiven und Bibliotheken im In- und Ausland verstreut und besonders in verschiedenen Publikationen. Den Hauptnachteil stellt die Zerstörung der ältesten Landtagsakten von Krain dar, von denen es bis zum Beginn des 16. Jahrhundert schon etliche gegeben haben muss. Quellen zur frühen Landstandgeschichte in Herrschafts-, Kloster- und Stadtarchiven sind karg. In steirischen und Kärntner Klöstern sind einige Einberufungen von Landtagen und Generallandtagen erhalten, ähnliches ist für die Landtage von Krain nicht erhalten. In den entsprechenden Krainer Archiven gibt es auch keinerlei mit dem Wirken in den Landständen verbundene Urkunden. Aus einem einfachen Grund: man war an der Erhaltung der Urkunden interessiert, durch welche Besitz-, Einkommens- und Gerichtsrechte belegt wurden, weniger populär waren Urkunden, durch die Obliegenheiten ausgewiesen wurden (z.B. die Entrichtung der Landessteuer) oder die sehr schnell an Aktualität verloren (Einberufung des Landtages). Sehr aufschlussreich waren Adels- und Ständeverzeichnisse, Steuerlisten, Verzeichnisse der Landtagsteilnehmer. Sehr nützlich war die Entdeckung einiger bisher unbekannter Verzeichnisse, durch welche Fragen in Zusammenhang mit der Zahlenstärke des Krainer Adels und der Teilnahme an Landtagen vielfach beantwortet wurden.

Das Land als Gebiets- und Rechtsrahmen: Für das Funktionieren des Landes war es wesentlich, dass der Adel sich von der Personen- oder Lehensbindung befreien und dass der Landesfürst seine Oberherrschaft über den ganzen Adel im Lande geltend machen konnte, nicht nur über seinen eigenen. So konnte sich die Landesbindung, die territoriale Bindung herausbilden. Der Landadel lebte nach dem Landesrecht, dessen Bestandteil Adelsprivilegien gewesen sind. An das Land war der Adel durch die Landesbindung und den dem Landesfürsten als oberstem Gerichtsherrn und Oberbefehlshaber der Landesheeres geleisteten Eid gebunden. Mit der Herausbildung des Landes und des Landesprivilegienrechts waren alle Voraussetzungen für eine allmähliche Entwicklung des Dualismus zwischen dem Landesfürsten und dem Landadel gegeben, der sich zahlen- und bedeutungsmäßig zum ausschlaggebenden Kern der Landstände entwickelte. Allerdings verlief der Prozeß der Herausbildung des Landes in Krain und Kärnten viel langsamer als in Steiermark. Der formelle Chef des Gebietes hatte nicht genügend Rückhalt in seinem Dominium und in den Ministerialen, die unter (zu) viele Herren verteilt waren. Einen großen Fortschritt stellte nach der Machtübernahme der Habsburger das Privilegium von 1338 dar. Durch dieses erlangte das bestehende Krainer Gewohnheitsrecht Gesetzkraft und wurde durch steirische Rechtsvorschriften ergänzt. Es wurden die Lehensverhältnisse, das besitzrechtliche und strafgerichtliche System geregelt und damit in erster Linie die Verhältnisse innerhalb des

Adelsstandes festgelegt. Der neue Landesfürst legte das steirische Landesrecht als subsidiäre Rechtsquelle in Krain und Kärnten im Wunsch nach einer Rechtsvereinheitlichung dieser drei Länder fest, er konnte allerdings nicht voraussehen, dass der Kärntner und Krainer Adel später seine Position gegenüber dem Landesfürsten gerade auf den Subsidiaritätsartikel stützen würde. Das Privilegium des Görzer Adels aus 1365 bildete die grundlegende Rechtsurkunde der Grafschaft in der Mark und Möttling und der Grafschaft Istrien, denn es regelte die Angelegenheiten des Gerichtswesens, der lehensrechtlichen, erbrechtlichen und vermögensrechtlichen Verhältnisse und die Militärpflicht. Laut Privilegium waren die beiden Grafschaften im Grunde selbstständige Länder mit eigenem Landesrecht, einem Landesfürsten mit der höchsten Gerichts- und Militärgewalt und einem eigenen Landeshauptmann als Vertreter des Landesfürsten.

Fragwürdigkeit der Interpretationen der Anfänge der Landstände in der älteren Literatur: Die Pioniere der Erforschung der Landständegeschichte des österreichischen Raumes waren sich wohl der Tatsache bewusst, dass die Landstände und die Landtage des 15. und 16. Jahrhunderts eine eigene Vorgeschichte hatten. In der Suche nach ihren Wurzeln gingen sie allerdings zu weit, in erster Linie wurden die Begriffe Landstände und Landtage in eine Zeit projiziert, in der nicht einmal die Strukturvoraussetzungen dafür vorlagen. Die Atmosphäre des Verfassungslebens und des neuentdeckten Parlamentarismus nach der Aufhebung der alten Ständeversammlung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wirkte sich dabei zweifellos stimulierend aus. Aber von einer Existenz der Landstände im 13. und auch noch im 14. Jahrhundert zu reden, ist schon für Österreich und Steiermark nicht angebracht, um von Kärnten und Krain überhaupt nicht zu reden.

Den zentralen Ausgangspunkt unserer Untersuchung bildete die Feststellung, dass von mehr oder weniger herausgebildeten Landständen erst die Rede sein kann, seit die Landleute (in der ersten Phase auch ohne die Teilnahme von Prälaten und Städten) aufgrund ihrer Steuerfreiheit anfangen, zu Landtagen zusammenzutreten, um auf Vorschlag des Fürsten außerordentliche Finanzbelastungen und militärische Verteidigungsbelastungen zu bewilligen. Die Landständeverfassung tritt in voller Form erst in Erscheinung, als in die Stände neben den Herren, Rittern und Knechten auch die Prälaten und Städte einbezogen waren. Also erst, wenn sich aus diesen Gruppen und dem ihnen gehörigen Vermögen eine Sondersphäre herausbildet, nämlich die Landschaft – das Land im engeren Sinne des Wortes. Diese wird vom Landesfürsten anerkannt, von ihr fordert er zum Wohl des ganzen Landes Rat und Hilfe. Im 14. Jahrhundert macht sich die Einschränkung der Landeshoheit kaum bemerkbar, außerdem sind solche Erscheinungen auf die Länder Österreich und Steiermark beschränkt. Von einer Teilnahme der Landstände an der Landesoberstruktur kann keine Rede sein. Der Landesfürst sah sich damals noch nicht dazu genötigt, denn eine Steuerbelastung der Standessphäre war damals noch nicht notwendig. Er konnte ihr deshalb viel unbeschwerter entgegenzutreten als später, als ihm die Einnahmen aus dem Kammergut für die Aufrechterhaltung des Hofes, der Verwaltung und insbesondere des militärischen Verteidigungssystems nicht mehr ausreichten. In Österreich und Steiermark kann davon erst nach 1400 die Rede sein. Auch in Krain wird als grobe Grenze zwischen der Vorgeschichte der Landstände und ihrer Geschichte die Herrschaftszeit von Ernst dem Eisernen betrachtet, das heißt das zweite und dritte Jahrzehnt des 15. Jahrhunderts. Die Verspätung in der Herausbildung der Landstände von Krain und ähnlich auch von Kärnten im Vergleich zu Österreich und Steiermark ist wohl in erster Linie der später stattgefundenen politisch-territorialen Konsolidierung zuzuschreiben, es gilt aber wohl auch zu bedenken, dass sich Krain eher im Randbereich der hohen Politik befand. Die Landesherrn residierten verhältnismäßig weit weg und »besuchten« das von den Ungarn, Venezianern und Türken gebeutelte Land nur mit schriftlichen Forderungen.

Terminologie: Die Stände wurden meist mit dem Wort *landschaft* bezeichnet. Diese kann nur den Landadel (Herren, Ritter und adelige Knechte) einbeziehen, wobei diese Deutung in erster Linie in der Anfangsphase üblich ist (etwa bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts). Seit den Vierzigerjahren des 15. Jahrhunderts wurden in die »Landschaft« auch die Prälaten einbezogen, einige Jahrzehnte später auch die landesfürstlichen Städte. Die Begriffserweiterung ist an den Ausbau der Landständestruktur gebunden, mit dem Erscheinen von Prälaten und Städten in Landtagen und Generallandtagen. Um das Jahr 1500, als die Landstände praktisch herausgebildet waren, waren in die Krainer Landschaft im allgemeinen alle vier Stände einbezogen. Deshalb ist der zutreffendste slowenische Ausdruck »deželni stanovi«, Landstände. Dabei gilt es zu berücksichtigen, dass der Umfang des Begriffs zeitlich und auch sonst bedingt ist und dass auf jeden Fall nicht nur Einzelpersonen einbezogen waren sondern auch ihre Herrschaftssphäre – Grundbesitze und Vermögen.

Der Begriff Landschaft ist nicht mit dem Land identisch. Es geht eigentlich um zwei Länder. Im engeren Sinne geht es um die Landstandessphäre (»Landschaft«), die zusammen mit dem Landesfürsten, seinem Kammergut und seinem Gewaltbereich eine rechtlich-territoriale Einheit bildet – das spätmittelalterliche Land im weiteren, gewöhnlichen Sinne des Wortes. Die Erweiterung des Begriffs Landschaft auf die Prälaten und Städte – beide sind Teil des Kammergutes im weiteren Sinne – ist das Ergebnis des Prozesses der Herausbildung der Ständekörperschaft, in der sowohl die Prälaten als auch die Städte das Kammeretikett nie ganz loswerden konnten.

Auch der Umfang des Begriffs Landleute variierte, in der Regel wurde er ausgeweitet. Im 13. Jahrhundert umfasste er nur die Grafen, freien Herren und Ministerialen, die sich in der Folge im Stand der (Land-)Herren konzentrieren. Zu diesen kam der niedrige Adel hinzu, Ritter und Knechte, die zusammen mit den Herren den Landadel bildeten, die Landleute in der Grundbedeutung des Wortes. Die Stabilisierung der Institution der Landtage im Laufe des 15. Jahrhunderts führte zur Einbeziehung der Prälaten und sogar der Städte in diesen Begriff, wobei beide den Kammercharakter beibehielten. Auffallend ist die synchrone Erweiterung der Begriffe Landschaft und Landleute. Die Landleute sind folglich in der Grundbedeutung der gesamte Landadel, erst in der erweiterten Bedeutung kommen noch die Prälaten hinzu (und ausnahmsweise auch die landesfürstlichen Städte), in der engeren Bedeutung handelt es sich nur um Ritter und Knechte.

In der Geschichtsschreibung herrscht die Ansicht vor, dass der Begriff Stände in innerösterreichischen Ländern um das Jahr 1500 gebräuchlich wurde und zwar nach dem französisch-burgundischen Vorbild. Allerdings kommen in Österreich, aber auch in innerösterreichischen Ländern »Stände« bereits in den Sechziger- und Siebzigerjahren des 15. Jahrhunderts vor, also schon vor Maximilian, der in den österreichischen Ländern »westliche Neuheiten« eingeführt hat. Der Ausdruck wurde lange (ein wenig abschätzig) neben anderen Kollektivbezeichnungen, insbesondere »Landschaft« und »Landleute« verwendet, allgemein allerdings erst gegen Ende des 16. Jahrhunderts.

Zusammensetzung der Krainer Landstände. Prälaten: Gegen Ende des von der Studie behandelten Zeitabschnitts, also im zweiten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts, gehörten der Bischof von Laibach, ein Vertreter des Laibacher Domkapitels, die Äbte der Zisterzienserklöster von Sittich und Landstraß, die Prioren der Kartausen von Freudental und Pleteriach, der Probst des Rudolfswerter Kollegiatkapitels, die Komture des Deutschen Ritterordens aus Laibach, Möttling und Tschernembl und der Komtur der Johanniter aus St. Peter mit Sicherheit dem Prälatenstand an. Als weitere wahrscheinlich oder zumindest mögliche Angehörige des Standes kommen noch die Bischöfe von Freising und von Triest und der Probst in Veldes in Frage.

Im Laufe des 15. Jahrhunderts, in Krain seit der Jahrhundertmitte, musste der Lan-

desfürst die Einbeziehung »seiner« Prälaten und Städte in das Landessteuersystem dulden. Letzteres ging von der Bewilligung jeder Steuerabgabe durch den Landtag und vom außerordentlichen Charakter jeder Bewilligung aus. Für die Einbeziehung der Prälaten hatte der Landesadel als Kern der sich herausbildenden Landstände unmittelbares Interesse. Andererseits ging es um eine praktische Lösung, denn die Beratungen der Landtage und die Steuerbewilligungen befassten sich in der Regel mit der Landesverteidigung, für die ein möglichst stark koordiniertes Vorgehen unabdingbar war. In den letzten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts hatten demnach Prälaten und Städte an der Bewilligung und Eintreibung der Landständesteuern teil. Allerdings blieb man sich der Tatsache, dass sie bei der ganzen Sache nicht denselben Status hatten wie der Adel und dass sie eigentlich unter die landesfürstliche Steuerhoheit gehörten, durchaus bewusst. Als untere Grenze von greifbaren Ansätzen des Krainer Prälatenstandes zeichnet sich die Mitte der Vierzigerjahre ab, als Obergrenze die Sechziger- oder Siebzigerjahre des 15. Jahrhunderts.

Der Adel hat trotz der Krise des Spätmittelalters in Verbindung mit dem Landesfürsten wesentlich dazu beigetragen, dass das Land als fundamentale staatsrechtliche Gemeinschaft am Übergang zur Neuzeit einen neuen Inhalt erhielt, der durch den Dualismus von Ständen und Herrscher und die daraus resultierende Zweispurigkeit in Verwaltung, Finanzen und Heer geprägt wurde. Die Quelle dieser Prozesse bildete die Steuerfreiheit des Adels, die in der Praxis auf der Verpflichtung des Adels zur Landesverteidigung gründete und formell durch die Landadelsprivilegien festgeschrieben wurde. Die Steuerfreiheit galt nicht nur für alle Adelspersonen, sondern auch für Vermögen, Grundstücke, Herrschaften und die Untertanen in Adels Händen. Für Krain gibt es schon früh einen anschaulichen Fall. Im April 1415 stellte Erzherzog Ernest eine Urkunde aus, mit der er in seinem Namen und im Namen seiner Nachfolger den Krainer Herren, Rittern und Knechten für die von ihnen *bewilligte* Hilfeleistung durch ihre Leute dankte. Zugleich versprach er, etwas Ähnliches in Zukunft nicht wieder fordern zu wollen. Obwohl es um einen Einzelfall geht, können in die Zeit der Stabilisierung der Habsburgerherrschaft in Innerösterreich unter Ernst dem Eisernen doch die greifbaren Ansätze der Krainer Landstände angesetzt werden. Die Tatsache, dass mindestens noch dreißig Jahre in ihrem Rahmen keine Prälaten und Städte zu finden sind, tut dieser Feststellung keinen Abbruch. Die Landschaft bildeten anfangs eben nur die Adligen mit ihren Besitztümern und Leuten.

Herren: Das Hauptmerkmal der Gruppe der Herren in innerösterreichischen Ländern, besonders in Krain und Kärnten, war ihre geringe Zahl. Im Jahre 1446 waren in Krain nur drei Kraige als Herren identifiziert. Auf dem Landtag Anfang des Jahres 1543 wurden die Herren von zwei Thurnen repräsentiert, vermisst wurden je ein Auersperg, Kraig, der Herr von Tschernembl und ein Lamberg und die noch ungenannten Erben des Traian von Auersperg. Den Herrenstand bildeten um das Jahr 1520 die Kraige (de facto mindestens seit der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, formell seit 1466), die Tschernemblers (1463), Auersperge (Schönberger Linie, 1497), ein Teil der Thurne (1498/99), möglicherweise einige aus der Familie Rauber (?1516). In der zweiten Hälfte des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts bildeten den Stand der Krainer Herren nur einige wenige großjährige Männer. Nach unserem heutigen Wissen werden es zwei oder vier Personen gewesen sein, höchstens noch einer oder zwei mehr. Obwohl keine Quelle überliefert ist, welche die Struktur (Sitzordnung) des Landtages veranschaulichen würde, kann in Anlehnung an die Verhältnisse in Steiermark und Kärnten gefolgert werden, dass die Krainer Herren wegen ihrer geringen Zahl im Landtag keine getrennte Herrenbank belegten, sondern mit dem niedrigen Adel auf einer gemeinsamen Bank saßen.

Ritter und adelige Knechte: Adels- und Stände verzeichnisse sind aufschlussreich. Um das Jahr 1400 gab es in Krain 58 Ritter (milites) aus 45 Geschlechtern. Schon zwei

Jahrzehnte später gab es in zwei Verzeichnissen des Krainer Adelsaufgebots 100 beziehungsweise 125 einzeln genannte Adlige aus 65 Geschlechtern. Mitte Mai 1446 wurden im Radkersburger Verzeichnis 146 großjährige Ritter und Knechte aus 82 Geschlechtern genannt; nicht weniger als 52 davon waren nur durch einen Angehörigen vertreten. Wenn man zu dieser beträchtlichen Zahl noch 60 Personen vom nur einige Monate älteren Verzeichnis in Friedrichs (königlichem) Registraturbuch dazuzählt, schnell die Zahl der Krainer Adligen auf über 200 in die Höhe. Friedrichs Verzeichnis wird wohl an die äußerste Grenze der Zahl des Krainer Adels stoßen, der damals in nicht zu übersehendem Maße noch unter der Herrschaft der gefürsteten Grafen von Cilli stand. Beide Verzeichnisse von 1446 waren militärischer Natur, deshalb sind ihre Angaben nicht ohne weiteres auf die landständische Sphäre zu übertragen bzw. man kann nicht sich darauf stützend die Landtagsbänke füllen. Leider gibt es keinerlei Angaben, wie viele von den aufgerufenen Adligen in der Tat am Militäraufgebot teilnahmen. Obwohl es das Recht bzw. die Pflicht eines jeden großjährigen Adligen war, werden wohl am Landtag Mitte des 15. Jahrhunderts kaum über 120 Ritter und Knechte teilgenommen haben. Dass sogar diese Hochrechnung überhöht ist, verrät der Vergleich der Verzeichnisse der anwesenden und ausgebliebenen Angehörigen des niedrigeren Adels aus dem Januar 1543. Damals waren laut den Landständen 62 Ritter und Knechte zu erwarten gewesen, insgesamt hätten zum Landtag in Laibach höchstens 92 Personen kommen können (12 Prälaten, 7 Herren, 62 Ritter und Knechte und 11 Städte).

Ein auffallendes und bisher zu wenig berücksichtigtes Merkmal der Krainer Geschichte ist die Tatsache, dass ein Großteil des Landes (der Landgerichte und Grundherrschaften mit Burgen) als Kammergut in den Händen des Landesfürsten war. Der Umfang dieses Vermögens nahm nach dem Aussterben der Grafen von Cilli (1456) beträchtlich zu, als die Habsburger ihre Herrschaften erbten. Unter dem Habsburger Kammerbesitz gilt es insbesondere das Erbe derer von Duino und Wallsee auf dem Karst und an der Kvarnerbucht und die Grafschaft Mitterburg zu erwähnen. Ein Großteil von Krain mit allen dazugehörigen Grundherrschaften war deshalb von den Ständen unabhängig. Sofern ein Adliger nur landesfürstliches Vermögen verwaltete und kein eigenes Vermögen (als Besitz oder zu Lehen) besass, gehörte er in der Regel nicht den Landleuten bzw. den Landständen an. Die Landleute hatten auf Kammerbesitz eben kein Mitspracherecht, aber als Pächter, Verwalter und ähnliche Beamte verwalteten sie Kammerbesitze und hatten eine Position sowohl in der Ständesphäre als auch in der landesfürstlichen Sphäre inne. Das Spiel zwischen der landesfürstlichen und der ständischen Sphäre wurde in Krain Ende des 15. Jahrhunderts Alltag. Ohne die Mischung der durchdringenden und der zurückweisenden Beziehung der beiden Sphären hätte das gespaltene Land kaum funktionieren können.

Städte: Ähnlich wie die Prälaten bzw. die Geistlichkeit überhaupt gehörten die landesfürstlichen Städte zum Kammergut im weiteren Sinne des Wortes. Die Beziehung war noch enger und unmittelbarer als bei den Prälaten. Obwohl es wenig Spuren für die Einbeziehung der Städte in die Ständekorporation gibt, ist es doch klar, dass sie in diesem Prozess nicht sehr aktiv waren. Die landesfürstlichen Städte – was ähnlich auch für die Prälaten gilt – haben nämlich nicht selbst einen Platz unter den Landständen errungen, ausschlaggebend war das Interesse des Landesfürsten und des Adels daran. In Krain kam es dazu im Laufe der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, die Kriterien werden wohl dieselben gewesen sein wie bei den Bürgersiedlungen in den Nachbarländern: städtischer Charakter der Siedlung (verliehene Stadtrechte, Stadtmauer), eine unmittelbare Beziehung zum Landesfürsten (der Fürst als Herr der Stadt), ein gewisser Grad von Autonomie und Gerichtsrechten (Stadtgericht).

Von allen Krainer Ständen gibt die Zusammensetzung des vierten die wenigsten Rät-

sel auf. Durch die Abrundung der Besitztümer der vorherigen Herrscherhäuser durch die Habsburger waren in Krain die Voraussetzungen für die Erhebung der alten Städte und der zu Städten erhobenen Märkte zu landesfürstlichen Städten gegeben. Das angetretene Erbe der Grafen von Cilli bot eine reelle Möglichkeit der Einbeziehung der Krainer Städte in die Landstände, denn ihre Zahl war in kurzer Zeit wesentlich gestiegen. Die Krainer Städte erscheinen auf Landtagen und Generallandtagen sporadisch seit den Sechzigerjahren des 15. Jahrhunderts, allerdings wurden sie bis zu Maximilian I. mit Sicherheit nicht zu allen Landtagen geladen. Bei seinem Tod hatte Krain 11 landesfürstliche Städte, die auf eine Einladung zum Landtag rechnen konnten: Laibach, Krainburg, Rudolfswert, Stein, Landstraß, Möttling, Gurkfeld, Gottschee, Laas, Weichselburg und Radmannsdorf. Zeitgenössischen Quellen ist zu entnehmen, dass im ständischen Rahmen die alten landesfürstlichen Städte, in erster Linie Laibach, Stein und Krainburg Vorreiter waren. Die Krainer Märkte waren nicht in die Landstände einbezogen.

Voraussetzungen für den Landstandstatus: Für Krain ist aus dem 15. Jahrhundert keine einzige Landtagseinladung erhalten, aus der man auf die Kriterien für die Einbeziehung in die Stände hätte schließen können. Die Stellung der landesfürstlichen Städte, aber auch der Prälaten war in dieser Hinsicht auf jeden Fall eher passiv und vom Interesse des jeweiligen Landesfürsten abhängig, der zu den Landtagen die Vertreter derjenigen kirchlichen und städtischen Gemeinschaften einlud, von denen er Rat und in erster Linie Hilfe erwarten konnte. Die Hauptvoraussetzungen waren neben der Erfüllung von formellen Kriterien (Stadtrechte, kanonische Prälatenwürde – nicht unbedingt notwendig!) eine unmittelbare Beziehung zum Landesfürsten und ein gewisser Grad von Verwaltungs- und Gerichtsautonomie. Bei den Prälaten kommt noch versteuerbares Grundeigentum hinzu. Auch beim Adel bilden die Stellung im Lande und die Beziehung zum Landesherrscher (Fürsten) die Grundvoraussetzung. Otto Brunner nannte als Hauptvoraussetzung den Besitz einer Grundherrschaft beziehungsweise eines Adelsbesitzes mit Untertanen, die Abgaben entrichten und andere Dienste leisten, besonders hat er das »Haus« (die Burg) hervorgehoben, das in organisatorischer und symbolischer Hinsicht das Zentrum des Adelsbesitzes und der Adelsrechte darstellte. Der Besitz eines »landesunmittelbaren« Hauses war die Voraussetzung der Landstandschaft. Es ist anzunehmen, dass in der Phase der Herausbildung der Landstände die Regeln auch beim Adel noch nicht konsequent waren, dass sie vielmehr vom Landesfürsten und denjenigen Landesstellen abhingen, welche der Landesfürst mit der Einberufung der Stände betraute. Möglicherweise ist damit zu rechnen, dass anfangs alle großjährigen Angehörigen von Adelsfamilien am Landtag teilnahmen, ungeachtet ihres Besitzstandes, doch wird der mit einem befestigten Haus gekrönte adlige Individual- oder Gemeinschaftsbesitz (Allod, Lehen) zweifellos bereits im Laufe des 15. Jahrhunderts zur Grundlage des Landstandstatus avanciert sein. Erst durch die Stabilisierung der Landtage wird die Regelung wohl etwas straffer geworden sein, um sich dann in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in den Regeln für die Aufnahme in die Landstände niederzuschlagen.

Landtage und Generallandtage: Die Landtage waren die fundamentale Form des Wirkens der Landstände. In den Landtagen wurde über die Steuern, welche zu Verteidigungs- und anderen Landes Zwecken von den privilegierten Bevölkerungsschichten, in erster Linie vom formell steuerfreien Landadel zu leisten seien, beraten, verhandelt und beschlossen. In Habsburgischen Ländern kann vor der Jahrhundertwende des 14. und 15. Jahrhunderts nicht von Landtagen die Rede sein. Dass erst die Landtage als echter Beweis für das Wirken der Landstände zu betrachten sind, obwohl zunächst (zumindest in Krain) die Prälaten und Städte noch nicht einbezogen waren, bildete den Grundaussgangspunkt unserer Untersuchung. Das soll nicht bedeuten, dass die Ansätze der Landstände und Landtage mit der Suche nach dem Ausdruck *landtag* in schriftlichen

Quellen ermittelt werden sollen, es wird vielmehr nach unmittelbaren und mittelbaren Belegen für die Existenz eines Organs gesucht, das aufgrund der Einberufung durch den Landesfürsten zusammentrat und unabhängig von den regelmäßigen Gerichtssitzungen die Forderungen des Fürsten beriet und darüber Beschlüsse fasste.

Land- und Hoftaiding sind Vorstufen des Landtages nur in dem Sinne, dass sie ab und zu als Beratungsorgan des Landesfürsten und nicht als Gerichtsinstanz des Landadels fungierten. Schon näher an den Landtag kamen die Erbhuldigungen beim Regierungsantritt eines neuen Landesfürsten heran. Als unmittelbarste Vorstufe der Landtage kann das Landesaufgebot betrachtet werden, das namens des Landesfürsten und auf seinen Befehl meist vom Landeshauptmann durchgeführt wurde. Die militärische Verteidigungsfunktion der Landesobrigkeit bildete die Grundlage der Landtage. Der Adel war nämlich verpflichtet, das Land persönlich zu verteidigen, deshalb hatten die Adelsaufgebote den Charakter einer Sichtung der Militäreinheiten und nach Bedarf der Versammlung vor einem Kriegszug. Die Prälaten und Städte waren anstelle der persönlichen Kampfteilnahme verpflichtet, Söldnereinheiten zu stellen und für die Verteidigung Geld beizusteuern. Über die Verteidigung und die damit verbundenen Belastungen sollte deshalb sinnvollerweise an einer Stelle beraten und beschlossen werden – auf dem Tag, an dem neben dem Adel als steuerfreiem Träger der Landesverteidigung in der zweiten Entwicklungsphase mit der Zustimmung des Landesfürsten auch die Prälaten und die Vertreter der Städte teilnahmen. Zu den schon traditionellen Huldigungsversammlungen und den Aufgeboten des Landesheeres kamen noch die Tage hinzu, die der Verteidigung gewidmet waren und sich allmählich zu echten Landtagen zur Bewilligung von Steuern entwickelten, die nur vom Landesfürsten einberufen werden konnten und im Prinzip keine ständige Einrichtung waren.

Der Ausdruck *landtag* kommt im innerösterreichischen Raum schon in den Jahren 1411 und 1423 vor. Ausserdem kommt für ein Ständetreffen des Landtagstyps noch der Ausdruck *besammung* beziehungsweise *besammung* vor. Der erste mehr oder weniger unmittelbar dokumentierte Krainer Landtag datiert erst aus dem September 1463, als sich in Laibach die Landstände (wohl in voller Besetzung, mitsamt Prälaten und Städten) versammelten und über die Hilfe für Triest gegen Venedig berieten. Ein halbes Jahrhundert davor, im Frühjahr 1415, stellte Ernst der Eiserne dem Krainer Adel einen Schadloosbrief aus, weil der Adel die Besteuerung seiner Untertanen bewilligt hatte. Die Krainer Herren, Ritter und Knechte hatten nämlich davor eine rechtlich nicht obligatorische ausserordentliche Steuer bewilligen müssen. Wenn es in dieser Versammlung dazu gekommen war, könnte schon von einer Art Landtag die Rede sein.

Der klassische Landtag war eine Versammlung, bei der es um Geld ging, deshalb ist in der Literatur auch der Ausdruck »Geldtag« zu finden. Vom klassischen Landtag sind die Erbhuldigung, der Rüstlandtag und der so genannte vorbereitende Landtag zu unterscheiden, auf dem die Stände die Ausschüsse für die Ausschusstage wählten und für sie Instruktionen und verbindliche Vollmachten verfassten. Der Rüstlandtag bzw. gerüsteter Landtag stellte eine der frühesten Formen des Landtages dar und knüpft entwicklungs-mäßig an die Aufgebote des Adelskavallerie an. Vereinfacht gesagt, es ging um eine Versammlung, in der konkrete militärische Unternehmungen beraten wurden. Die Landleute nahmen deshalb in voller Rüstung, Ausstattung und Begleitung teil, um sofort nach der Versammlung zum Kriegszug aufbrechen zu können. Der Generallandtag war in der Mitte und besonders in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts sehr populär. Belegt sind Generallandtage von Steiermark, Kärnten und Krain seit 1441. Ausschusstage sind für die Zeit von Maximilian typisch. Bis 1500 sind zwei verbürgt, noch einige erscheinen wahrscheinlich; zwischen 1500 und 1519 können mindestens 15 verbürgte und nicht weniger als 5 anzunehmende Ausschusstage gezählt werden.

Das Landtagsverfahren: Im 15. Jahrhundert lud der Landesfürst in der Regel jedes Mitglied der Stände direkt zum Landtag ein. Es sind allerdings Fälle bekannt, dass der Fürst mit einem Generalmandat sich an die Stände als Einheit wandte. Im innerösterreichischen Raum sind in erster Linie die an Kirchenwürdenträger und Städte ergangenen Einladungen erhalten, allerdings verhältnismäßig wenige, wohl wegen der häufigen Zerstörung von Familien- und Herrschaftsarchiven. Andererseits handelte es sich nicht um wegen ihrer zeitlich langen Wirkung erhaltungswürdige Urkunden. Daraus war nämlich eine Verpflichtung des Empfängers ersichtlich, nicht vielleicht sein Recht, und noch diese Verpflichtung war nach Abschluss des Landtages eigentlich obsolet. Die älteste erhaltene Aufforderung zur Teilnahme am Landtag ist die Aufforderung für die Stadt Laibach aus dem Juli 1501. Maximilian gab die Praxis der persönlichen Einladungen allmählich auf. Die innerösterreichischen Landstände beschwerten sich deshalb und ersuchten den Kaiser, auch weiterhin an die Landleute persönliche schriftliche Einladungen zu verschicken. Die Bitte wurde nicht erhört und seit dem Beginn des 16. Jahrhunderts wurden Landtage meist mit einer öffentlichen Ausschreibung bzw. Verlautbarung (»Publikation«) einberufen, mit der der Landesfürst die Einberufung des Landtages bekannt machte. In der Verlautbarung war der Grund für die Einberufung bzw. das Thema des Landtages unter Angabe von Zeit und Ort enthalten. Landeshauptmann oder Verweser mussten dann die Einberufung unter die Stände verteilen. Dazu verwendete man meist die Landschaftsboten für jedes Landesviertel. Die Einberufung war aber nicht in ausschließlicher Zuständigkeit des Fürsten, in seinem Auftrag konnten das auch der Landeshauptmann, Landesverweser oder ein anderer Ermächtigter tun. Die Einberufungen können als Beleg für die Abhaltung des Landtags betrachtet werden, nur ausnahmsweise kam es nämlich nicht zur Tagung eines einberufenen Landtags. Zwischen der Einberufung und der Tagung lagen selten weniger als drei Wochen, der Krainer Rekord sind 49 Tage. Der Durchschnitt liegt bei fast vier Wochen.

Die im chronologischen Verzeichnis der Ständeversammlungen gesammelte Statistik gibt Aufschluss über den Ort und den Zeitpunkt der Tagungen. Alle Erbhuldigungen fanden in Laibach statt, dasselbe gilt für die evidenzierten Hoftaidinge. Die Krainer Landtage und ihnen ähnelnde Tagungen der Landleute von Krain fanden ebenfalls in Laibach statt. In der Zeit bis zu Maximilians Tod konnten 51 verbürgte, 3 wahrscheinliche und 8 bis 10 anzunehmende Krainer Landtage festgestellt werden. Je eine Versammlung (*versammlung*) fand in Laibach und Stein statt. Vielfältiger ging es bei den Generallandtagen aller dreier oder von zwei innerösterreichischen Ländern zu (mit der Teilnahme der Vertreter aus Krain). Weit voran geht Graz als (inoffizielle) Hauptstadt der innerösterreichischen Landesgruppe mit 9 verbürgten, 2 vermutlichen und 1 fragwürdigen Generallandtag. Es folgt Marburg mit 4 verbürgten, 3 möglichen und 1 fragwürdigen Tagung. Verbürgte Generallandtage gab es noch in Völkermarkt, Wolfsberg, Judenburg, St. Veit, Leibnitz, Friesach und Radkersburg. In Krain fand keiner statt. Die Krainer Ausschüsse nahmen an Ausschusstagungen in Linz, Graz, Bruck an der Mur, Innsbruck, Wien, Cilli, Völkermarkt, Salzburg, Wiener Neustadt und Murzzuschlag teil. Wahrscheinlich ist eine Tagung in Radmannsdorf. Vertreter aus Krain nahmen außerdem mit Sicherheit auch am Reichstag in Augsburg teil.

Bis zum Beginn des Jahres 1519 ist kein einziger Krainer Landtag bekannt, an dem der Landesfürst teilgenommen hätte. Zum Landtag entsandte er meist seine Räte und Kommissäre, die sich vor den Landständen mit seiner Vollmacht auswiesen. Der Fürst (Maximilian) entsandte meist drei oder vier Kommissäre. Oft waren es Krainer Landleute, die ihm als Landesfürsten als Räte oder Beamte dienten. Als Adlige und Grundherren waren sie Landtagsmitglieder, zugleich waren sie durch die Loyalitätserklärung an den Landesfürsten gebunden. So vereinten sie zwei Elemente, die Interessen des Landesfür-

sten und der Landstände. Das Land als Verflechtung der landesfürstlichen und landständischen Sphäre war von den Interessen beider Sphären durchdrungen und es scheint sich niemand daran gestoßen zu haben, dass die Kommissäre trotz ihrem eindeutigen Mandat der monarchischen Option auch für die Stände ein offenes Ohr hatten. Sie lebten den Dualismus und vereinten in sich selbst den Kompromiss. Und der Zweck des Landtages war gerade die Suche nach Kompromissen zwischen der landesfürstlichen und der landständischen Sphäre.

Die Teilnahme war nicht ein Recht der Landleute, sondern in erster Linie ihre Pflicht. Durch den Erbeid hatten sie gelobt, des Landesfürsten *fromen zu furdern und schaden zu wenden*, auch treu und gehorsam zu sein. Sie hatten Rat und Hilfe versprochen. Und gerade das erwartete der Landesfürst von ihnen auf dem Landtag. Berichte über die Teilnahme an Landtagen sind karg; es sind keine Präsenzlisten überliefert. Der Landesfürst erwartete die persönliche Teilnahme jedes eingeladenen Landmanns, es wurde allerdings schon in der Einberufung die Möglichkeit vorausgesehen, dass der Eingeladene im Fall einer Unabkömmlichkeit einen ermächtigten Vertreter schicken konnte. Den Ungehorsamen wurde eine Strafe angedroht. Es hieß auch, die Ungehorsamen sollen *nach rat der gehorsamen* bestraft werden, es ist jedoch kein einziger Fall einer Bestrafung bekannt. Durch das Ausbleiben versuchten die Landleute nicht etwa der Steuerlast zu entgehen, die Reise nach Laibach war wegen der Kosten wenig attraktiv, außerdem konnten kleinere Adlige und Städte das Ergebnis nicht wirklich beeinflussen. Den entscheidenden Kern der Landstände bildeten wenige große Steuerzahler, außer der in die Landespolitik eingespannten stärkeren Adelsfamilien und der Prälaten, die in ihren Standpunkten der Adelsmehrheit nahe standen, gehörten nur noch die Vertreter von größeren Städten dazu. Es ist anzunehmen, dass etwa die Hälfte aller Berechtigten tatsächlich an den Tagungen teilnahm. Realistisch ist anzunehmen, dass es gegen Ende des 15. und im 16. Jahrhundert zwischen 90 und 120 Berechtigte gab, über mittelbare Belege ist anzunehmen, dass Anfang des 16. Jahrhunderts (in den Jahren 1507 und 1515) 52 bzw. 43 Adelspersonen teilgenommen haben.

Die meisten Landtage, insgesamt 31, wurden wegen der Bewilligung von außerordentlichen Steuern oder der Hilfe in Soldaten (Reiter, Söldner) einberufen. Siebenundzwanzigmal nahmen die Krainer Landstände an Landtagen teil, welche die venezianische Gefahr (insbesondere während des österreich-venezianischen Krieges 1508–16) zum Thema hatten, fünfundzwanzigmal wurde über Türkengefahr, Türkeneinfälle und ihre Abwehr beraten. Etwa 15 Landtage beschäftigten sich mit allgemeinen Verteidigungsmaßnahmen, der Beschließung von Verteidigungsordnungen und der Leistung der landüberschreitenden Hilfe, aber auch wegen verschiedenen Ständebeschwerden. Ziemlich aktuell, insbesondere in kürzeren Zeitintervallen, waren noch folgende Themen: Kampfhandlungen und Kriege mit den Ungarn, rebellische Adlige (die Fehde von Andreas Baumkircher), die Niederschlagung des Bauernaufstandes (1515), Verwüstungen durch Söldnerbanden, die Herstellung des Landesfriedens und die Wahl von Ausschüssen für die Ausschusstage.

Standesverwaltung: Das Land vereinte die landesfürstliche Kammersphäre und ständische Sphäre (die Landschaft). Es ging um zwei Vermögens- und Verwaltungsarten, die eng verflochten waren. Bei der Verwaltung könnte auf der Ebene des Landes von einer Zweispurigkeit die Rede sein. Bis zum ersten Viertel des 16. Jahrhunderts gibt es noch keine Spur einer richtigen Ständeverwaltung. Alle bis dahin bekannten Ständeorgane (Beamte) waren nur ein Nebenergebnis der Landtage und mussten nur die Landtagsbeschlüsse umsetzen. Um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts wird unter den Ständeorganen am häufigsten der *ausschuss* erwähnt, wobei es drei Arten zu unterscheiden gilt: a) den von den Landständen zur Umsetzung von Landtagsbeschlüssen ernannten

Ausschuss, b) den Ausschuss für die Ausschusstag; c) den (Landes-) Ausschuss als Versammlung der Landleute. Die beiden ersteren wurden zur Umsetzung eines einzelnen Landtagsbeschlusses bzw. für eine Ausschusstag gewählt. Ihr Zweck war im Vorhinein klar festgelegt und hatte einmaligen Charakter, deshalb ist von ad-hoc-Ausschüssen die Rede bzw. in den Quellen von *verordenter ausschuss*. Parallel zu den ad-hoc-Ausschüssen kommen seit den Siebzigerjahren des 15. Jahrhunderts die zwecks Eintreibung der genehmigten Steuer vom Landtag ernannten Einnehmer auf. Es waren mehrere, sie gehörten allen Ständen an. Aus dem zeitlich begrenzten Amt des Steuereinnehmers entwickelte sich im zweiten Viertel des 16. Jahrhunderts allmählich das Amt des General-einnehmers.

Die ersten Ansätze des Ständearchivs sind an die Einrichtung des offiziellen Sitzes der Landstände – des Landhauses gebunden. Die Krainer sollen ihr erstes Landhaus schon im Jahre 1467 eingerichtet haben, doch haben eingehende Untersuchungen keinen verlässlichen Beleg für die Existenz des Krainer Landhauses im 15. Jahrhundert erbracht, es muss allerdings vor dem November 1504 errichtet worden sein. Es gab einen Raum für die Sitzungen des Landrechts und des Landtages, allerdings nur bis zum Feuer, das im Jahr 1506 auch den Großteil des Landesarchivs verschlungen hat. Das Landhaus wurde im Erdbeben von 1511 noch zusätzlich beschädigt, im Mai 1524 verschlang dann eine neue Feuersbrunst das noch nicht fertig renovierte Landhaus und das gesamte bereit stehende Bauholz. Außer in den Jahren 1503/04–06 konnte also bis 1530 das Krainer Landhaus nicht seinem Zweck dienen. Vor der Errichtung des ersten Landhauses und mindestens noch zweieinhalb Jahrzehnte nach dem ersten Feuer tagten die Krainer Landleute anderswo, sehr wahrscheinlich auf der Burg, dem Sitz des Landeshauptmanns von Krain. Auf der Burg fanden auch die Aufgebote des Landadelsheeres und die Erbhuldigungen vor dem Landesfürsten statt.

Bis zum letzten Viertel des 15. Jahrhunderts war der Landeshauptmann ausschließlich ein landesfürstlicher Beamter, die verlängerte Hand des abwesenden Herrschers. Als Landeshauptleute wurden vom Fürsten bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts wiederholt fremde Adlige ernannt und erst mit Wilhelm von Auersperg (1483–1501) erlangten die Krainer die Oberhand. Seither war der Landeshauptmann zusammen mit seinem Stellvertreter (dem Landesverweser) zugleich Vertreter des Landesfürsten und der Landstände, eigentlich eine Verkörperung der Verflechtung von zwei Sphären, die als ständisch-monarchischer Dualismus bezeichnet wird. In vollem Maße kommt in Krain diese Doppelstellung erst bei Hanns von Auersperg zum tragen, sie schlug sich allerdings auch im Ernennungsverfahren nieder. Landeshauptmann und Landesverweser wurden noch immer vom Landesfürsten ernannt und bezahlt, die Stände hatten allerdings das Vorschlagsrecht, das vom Landesfürsten zu achten war. Der Landeshauptmann musste den Landständen einen Eid leisten – so wie vom Fürsten anlässlich der Erbhuldigung erwarteten die Landstände auch von seinem Stellvertreter im Lande in erster Linie die Achtung und den Schutz der verliehenen Privilegien und alten Gewohnheiten. Die Landesverweser wechselten öfter als die Landeshauptleute, der Verweser wurde bis zum Ende des 15. Jahrhunderts vom Landesfürsten auf den Vorschlag des Landeshauptmanns hin ernannt. Nach der Durchsetzung der Landstände behielt der Fürst das Hauptwort, das Vorschlagsrecht hatten allerdings nur die Stände, der Landeshauptmann nicht mehr. Meist wurden drei Kandidaten vorgeschlagen, Krainer Landleute *erliches geschlechts*, die laut der Quelle von 1527 auch der slowenischen Sprache mächtig sein mussten, zweifellos in erster Linie wegen des Funktionierens des Schranengerichts. Der Verweser übernahm so wie der Landeshauptmann die Doppelstellung eines ständigen landesfürstlichen Beamten und eines Vertrauensmannes der Stände

Rechtsstellung der Landstände, Verhältnis zum Fürsten, Zuständigkeiten: Die

Stände können nicht als korporative Vertretung des Landes als einer geopolitischen Einheit betrachtet werden, der Landtag war keine politische Vertretung der Landesbevölkerung. Für die Stellung der Landstände und die Verfassung des Ständestaates war die Zweiteilung des Landes wesentlich: in die Sphäre der Landstände und die landesfürstliche Sphäre. Diese beiden Sphären sind keine fiktiven Begriffe, sie stehen vielmehr für konkrete Dinge: Besitze, Menschen, Rechte. Die Landstände stehen dem Landesfürsten, seinen Rechten und Besitzen gegenüber. Über den beiden Sphären steht das Landesrecht, das die Rechte des Landesfürsten durch die Rechte der Landstände einschränkt. Die Landleute in der landesfürstlichen Sphäre hatten im Prinzip kein Mitspracherecht. Sie repräsentierten nur sich selbst und ihre Besitze (einschließlich der Untertanen) und in der weiteren Zusammensetzung noch die kirchlichen Einrichtungen und die Stadtgemeinschaften. Repräsentationscharakter kann den Landständen nur innerhalb ihrer eigenen Sphäre zuerkannt werden, die aus privilegierten Personen zusammen mit ihren Besitztümern, untergeordneten Menschen und sonstigem Vermögen bestand, keinesfalls jedoch auf der Ebene des Landes. Im Falle von Krain, wo ein beträchtlicher Teil des Landes der Kammersphäre angehörte, muss das noch besonders ausdrücklich hervorgehoben werden.

Das gegenseitige Verhältnis wurde beim Regierungsantritt eines neuen Landesfürsten auf symbolischer Ebene durch die Erbhuldigung festgelegt, durch einen gegenseitigen Eid des Fürsten und der Landleute. Der erstere versprach die Achtung der Adelsprivilegien, die er darauf auch schriftlich bestätigte, die letzteren verpflichteten sich zu einer Zusammenarbeit zum Wohle des Landes, zur Achtung und Aufrechterhaltung des Landesrechts und Friedens, zur Achtung der überkommenen Gerichtsnormen und zur militärischen Verteidigung des Landes. Sie schworen, zu Gunsten des Landesfürsten zu wirken und Schäden abzuwenden, treu und gehorsam zu sein. Es geht sozusagen um eine Vertragsbeziehung zwischen dem Fürsten und dem Adel bzw. den Ständen, die auf Treue und Pflicht basierte. Der Landesfürst war verpflichtet, das Land, das Landesrecht und den Landfrieden zu beschützen, die Landstände hatten ihn dabei zu raten und zu helfen. Das war das fundamentale Verhältnis zwischen dem Landesfürsten und den Landleuten, die Achse des Landes, die seit dem Ende des Mittelalters bekannt und eng mit dem Wirken der Landstände verbunden ist. Das Landesrecht verband und trennte die beiden Gewaltsphären zugleich. Es war das dritte konstitutive Element des Landes, das nur dann ungestört funktionieren konnte, wenn der Landesherr und die in den Landständen vertretene Landesgemeinschaft die alten Gewohnheiten und die festgeschriebenen Privilegien achteten.

Das Mitspracherecht in Landesangelegenheiten und die Einschränkung der fürstlichen Gewalt war in verhältnismäßig geringem Umfang im Privilegien- und Gewohnheitsrecht festgeschrieben, sie waren mehr oder weniger von den tatsächlichen Machtverhältnissen abhängig. Ein wesentliches Instrument war die Steuerfreiheit des Adels als rechtliche Grundlage der Landtage. Die Landstände durften in die Sphäre der landesfürstlichen Gewalt nicht eingreifen, was sie auch nicht versuchten. Sie mussten sich damit zufrieden geben, im Rahmen der verliehenen Privilegien ihre ständische Gewaltstruktur auszubauen. Das Verhältnis zwischen dem Landesfürsten und den Ständen war kein Verhältnis zwischen zwei auf derselben Ebene stehenden Partnern, so dass von einer Gewaltenteilung oder einem allgemeinen Recht der Stände auf die Teilnahme an der Umsetzung der Gewalt keine Rede sein kann. Der Fürst war kein *primus inter pares*; er wurde von den Ständen immer als ihr Herr anerkannt und behandelte sie auch nicht als Seinesgleichen. Ein wesentliches Element der ständischen politischen Philosophie ist die Treue gegenüber dem Erbherrn und Landesfürsten und die Verpflichtung zu Rat und Hilfe. Beides ist im Landesrecht und der Erbhuldigung verwurzelt.

Den Begriff ständisch-monarchischer Dualismus kann man nicht im Sinne einer Gewaltenteilung auf derselben Ebene oder im Sinne eines Mitregierens auffassen. Beim Dualismus geht es weniger um das politische Modell der Gewaltenteilung (obwohl es zweifellos auch darum geht), sondern in erster Linie um ein Modell des Funktionierens des Landes auf der Ebene von allgemeiner Verwaltung, Finanzen, Heer und Gerichtswesen. Es geht auch um eine Geisteshaltung, um das Bewusstsein von der Unumgänglichkeit der Zusammenarbeit. Den Dualismus muss man als zugleich verflechtenden und trennenden Kontakt von zwei Gewaltsphären auffassen, die zusammen das Land in der vollen Bedeutung aufbauen.

Wegen der Steuerfreiheit des Adels und der Finanznot des Landesfürsten hat sich das Recht auf die Bewilligung der Steuern sozusagen von selbst entwickelt. Die Pflicht der persönlichen Teilnahme des Adels an Kriegsunternehmungen hat durch das Aufkommen der Schusswaffen und des Söldnertums und durch die Einrichtung eines auf dem Besitz gründenden Steuer- und Bewaffnungssystems zwar an Bedeutung verloren, doch wurde sie im Prinzip noch sehr lange beibehalten. Die aus dem 15. Jahrhundert bekannten Militär- und Steuerbelastungen bezogen meist alle drei innerösterreichischen Länder ein, bei der Art und Weise der Belastungsbestimmung wurde allerdings improvisiert. Trotz der fehlenden Angaben kann man annehmen, dass die Krainer Landtagsbewilligungen in den Achtzigerjahren des 15. Jahrhunderts schon ziemlich Gang und Gäbe waren. Das System pendelte sich seit der Mitte der Neunzigerjahre ein. Nach der Gült als Grundlage der Besteuerung wurde etwa seit 1500 auf den Landtagen die persönliche Militärflicht und die Landessteuer für die Anheuerung von Söldnern bzw. die Organisation der Verteidigung überhaupt festgelegt, auch die Steuer für Verwaltungs-, Repräsentations- und andere Belange des Landesfürsten. Die Krainer Landstände bewilligten unter Maximilian eine Steuer in der Höhenordnung zwischen 2000 und 9000 Gulden. Die bewilligte Summe wurde in der Regel in zwei Raten aufgebracht, Verspätungen waren keine Seltenheit. Laut Sergij Vilfan soll für Krain die Gültsteuererklärung (Einlage) in den Jahren 1504 und erneut in 1518 gesammelt worden sein, es gibt aber auch einen Hinweis für die Existenz eines Krainer Gültverzeichnis im Jahre 1497. Auf jeden Fall pendelte sich die Höhe der Gültsteuererklärungen um das Jahr 1500 allmählich ein, sie galt für mehrere militärische bzw. Steuerbewilligungen. War ein Landmann nicht bereit oder imstande, seinen Anteil an der bewilligten Steuer (rechtzeitig) zu entrichten, konnte er von den anderen Landleuten zur Zahlung gezwungen werden, an seinem Vermögen konnte sein Anteil auch gepfändet werden. Für die Unterwerfung der Ungehorsamen waren also andere Landleute zuständig, die eigene »Landschaft«, denn die Repartition und Steuereintreibung gehörten zu den Hauptzuständigkeiten der Standesautonomie.

Angeschlossene Herrschaften: Die Görzischen Grafschaften in Unterkrain und Weißkrain (die Mark und Möttling) und in Istrien behielten nach dem Aussterben der istriatischen Linie der Grafen von Görz ihre rechtliche Selbstständigkeit und Sonderstellung bei, die sich hinter dem Begriff *angeschlossene Herrschaften* verbarg. Der Anschluss der Mark und von Möttling war nicht problematisch. Obwohl die gemeinsame Bestätigung der Krainer, Möttlinger und istriatischen Privilegien erst aus dem Jahre 1593 stammt, war die Grafschaft Mark und Möttling schon davor mit Krain verschmolzen, wozu außer der Aufhebung des gesonderten Schranngerichts und der Hauptmannschaft auch die gemeinsamen Landtage, die gemeinsame Türkengefahr, die gemeinsame Verteidigung und letztendlich auch das Vermögen beitrugen, welches viele in Krain und der Grafschaft besaßen. Die Landleute aus dem einst Görzischen Ländchen waren ohne Zweifel Mitglieder der Krainer Landstände.

Auch die Grafschaft Istrien behielt nach 1374 ihren Sonderstatus bei, der sich in einem eigenen Landeshauptmann, Landesrecht und Schranngericht niederschlug. Für

das Gebiet der Grafschaft Istrien kam neben den Benennungen Grafschaft Istrien bzw. Land Istrien noch die Bezeichnung Grafschaft Mitterburg auf. Allerdings sind beide Begriffe nicht identisch. Der erstere beinhaltete alle habsburgischen Besitztümer in Istrien, der letztere nur die größte und wichtigste Grundherrschaft im Rahmen von Istrien – die Grafschaft Mitterburg, die allerdings nur etwa drei Viertel des Habsburger Besitzes in Istrien umfasste. Nach der Beendigung der Verpachtung an die Duineser bzw. Wallseer begannen die Habsburger Istrien in den Vierzigerjahren des 15. Jahrhunderts enger an Krain zu binden, aber der Prozess, der auch die Integrierung des istrianischen Adels in die Krainer Stände bedeutete, lief nicht glatt. Der Großteil des Habsburgischen Istriens gehörte nicht zur Ständesphäre sondern zur Kammersphäre bzw. unter die entsprechende Besteuerung, denn die ganze Grafschaft Mitterburg war Kammerbesitz. Die wenigen Grundherren versuchten sich der ständischen Besteuerung zu entziehen, sie machten geltend, Istrien sei nur dem Vizedom von Krain untergeordnet gewesen und nicht den Ständen. Der istrianische Adel war in der Krainer Landstandstruktur ohnehin kaum wahrnehmbar und in Laibach hat man mit den dortigen Prälaten und Städtchen kaum gerechnet.

Vertreter von Triest wurden wiederholt zum Krainer Landtag eingeladen, doch nahmen sie daran offensichtlich nicht teil. Sie erreichten sogar eine Befreiung von der Teilnahme am Landtag und an den Ständesteuern. Triest wurde deshalb in unserer Untersuchung nicht in die Landständesphäre einbezogen, so wie auch nicht Fiume (St. Veit am Pflaum, Reka), die Gegend von Kastav und die von den Wallseern erworbenen Grundherrschaften auf dem Karst, die unter die Kammerverwaltung gehörten.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO*

- ad hoc odbor; gl. odbor
Admont, sam. 125
Aleksander IV., pap. 127
Aleksander VI., pap. 124, 129
Althofen 111
Andeški, gr. 169, 170
Anglija 117, 262
Aniža (Enns), reka 34, 83, 87, 89, 92, 109, 117, 290
Apfaltrer, družina 38
    Andrej 44, 50
    Blaž 47
    Hans 160
    Ludvik 202, 223
Archer, družina 45
arhiv
    kapiteljski 125, 244
    stanovski 15, 18, 27-29, 32, 48, 128, 204, 223-227, 240-246, 248, 283
    škofijski 31, 125, 244
    vicedomski 27
Aspach, Leopold 40
Atene 112
Auersperg; gl. Turjaški
Augsburg 207, 217, 218
    državni zbor 33, 205, 207, 217, 218
Aussee 200
- Babenberžani, vojv. 58, 169
    Friderik Bojeviti 58
    Leopold V. 81, 82
Bajazit, sultan 153
Bamberg, šk. 138, 202, 215, 221
Barban 67, 75, 77, 80, 275, 275
Barbo, Kastelan 277
Baumkircher, Andrej 21, 110, 111, 114, 124, 137, 201, 202, 222, 226, 238, 264
    Viljem 78
Bavarska, vojv.
    Ludvik, nemški kr. 60, 72, 84, 108
    Ludvik 109
bavarska vojna 205, 206, 251
Bela krajina 24, 39, 47, 67, 68, 74, 75, 77, 78, 92, 110, 112, 130, 147, 148, 154, 171, 193, 199, 222, 271-274; gl. tudi Metlika
Bela peč 78
Beljak 206, 217
Beneška republika; gl. Benetke
beneško-avstrijska vojna 226, 233, 276, 277, 282
Benetke, Benečani 14, 21, 80, 107, 110-112, 151, 187, 201, 206-210, 215, 226, 263, 265, 277, 282, 283, 286
Beograd 110
Birk, Ernst 53
Bistra, sam. 29, 34, 46, 63, 92, 122, 123, 127, 128
    Ciriani, Ludovik, prior 127
    Mihael, prior 236
    prior 39, 47, 121, 122, 126, 128, 236
Bizeljsko 45, 164
Blagoviški (*Globycz*; *Glowicz*), družina 38, 159
Blaznik, Pavle 132
Bled 134, 143
    gospodstvo 42, 134, 143-146, 154
    grad 146
    prošt 122, 135
    proštija (kapitelj) 135
Bonifacij IX., pap. 127
Bonomo, Peter, tržaški šk. 135, 219
Bosna 112
Boštanj (Sawenstein) 153, 162, 236
Botsch, Gaudenz 219
Bovec, Bovško 112

---

* Kazalo zajema besedilo od poglavja Uvod do poglavja Odnosi s stanovni drugih habsburških dežel. Poleg osnovnega besedila (brez naslovov in podpisov k slikam) so upoštevane tudi opombe vsebinske narave. Kazalo ne vključuje poglavij Predgovor, Viri in literatura ter Dodatki, prav tako ne opomb z navedki virov in literature. V kazalu ni imen zgodovinarjev, ki se pojavljajo samo v pregledu historiografije (Uvod). V kazalu tudi ni pojmov deželni knez, Kranjska/Kranjci, kranjski (deželni) stanovi, kranjski deželni zbor ipd., saj se pojavljajo tako rekoč na vsaki strani. Osebna in krajevna imena so navedena v danes uveljavljeni obliki oziroma v obliki iz besedila, v oklepaju pa je ponekod tudi staro (nemško) ime. Če je beseda v kurzivi, gre za obliko iz vira. Osebna imena knezov, plemičev, cerkvenih dostojanstvenikov ipd. so načeloma navedena pri imenu njihove rodbine oziroma sedeža. Če je nekdo omenjen le z imenom svoje družine, je uvrščen k družini.

Kratice: ces. = cesar; gl. = glej; gr. = grof (grofje, grofija), kr. = kralj; nadšk. = nadškof (nadškofija); nadvojv. = nadvojvoda (nadvojvode); pap. = papež; sam. = samostan; šk. = škof (škofija); vojv. = vojvoda (vojvode, vojvodina). Pri posameznikih je rang naveden le v primeru, da so imeli višji rang od družine.

- Branik; gl. Rihemberk
 Branković, Katarina 110
 Braunbart, Erazem 191, 219
 Braunsberger, družina 239
 Brdo pri Kranju 166
 Breckerfeld, Franc Anton 50, 128, 131
 Breže 111, 201, 217, 221
 Brežice 45, 111, 146
 Briksen, šk. 42, 63, 134, 135, 145
   Bertold, šk. 144
   Janez, šk. 134, 143
 Brseč 67, 75, 275
 Bruck na Muri 33, 206, 208, 217, 230, 236
 Brunner, Otto 17-19, 21, 55, 56, 97, 119, 120, 178, 255
 bruseljska pogodba 107, 110, 193
 Burgundija 25, 107, 109, 112, 192
   Karel Drzni, vojv. 109
   Marija, žena Maksimilijana I. 109
 Buzet 77, 276
- Carigrad 112, 153
 Celje 40, 112, 146, 164, 171, 207, 217, 221, 223
   grad 163, 164, 221
   grofija 221
 Celjski, gr. 24, 29, 38, 40, 44, 77, 78, 86, 98, 110, 114, 121, 127, 128, 130, 142, 157, 158, 160, 162, 169-171, 273
   Friderik II. 38, 78, 104, 199
   Herman I. 34, 87, 92, 250
   Herman II. 36, 38, 88, 128, 142, 158, 249
   Herman III. 38
   Katarina, žena goriškega gr. Albrehta III. 74, 75
   Ulrik I. 34, 92, 250
   Ulrik II. 38, 44, 75, 78, 104, 110, 273
 Celovec 89, 246
 Cerknica 74
   cerkniška kotlina 20
   župnija 127
 Chiemsee, šk. 34, 92
 Chmel, Joseph 52, 145
 Contarini, beneški odposlanec 151
 Cupi, družina 46
- Češka, Čehi 108, 109, 114, 117, 140
   Albreht II., kr.; gl. Habsburžani
   Janez, kr.; gl. Luksemburžani
   Ladislav, kr.; gl. Habsburžani
   Podiebrad, Jurij, kr. 109, 111
   Přemisl, Otokar, kr. 36, 59, 84, 91
   četrti 114, 214, 215, 236-238, 267, 268, 274
   četrtni glavar (stotnik, mojster) 114, 163, 165, 214, 227, 236
 Čretež (Reutenberg, *Rewtemberg*) 75
   družina 142, 143, 145, 150, 158
   Elizabeta 150
   Friderik 75
   Friderik (Fric) 142
   Hertel 142
   Jurij 158
   Martin (Mert) 142
   Peter 142
 črna vojska 22, 113
 Črnomaljski, družina 45, 143, 146-149, 152, 155, 222
   Baltazar, Jurijev sin 149, 155
   Friderik (*de Zerno^mel*) 147
   Gašper 44, 146, 148, 149, 155, 172, 201, 202, 238
   Hans 148
   Hans, Gašperjev sin 133, 149, 155, 236, 251
   Henrik 148
   Henrik, Jurijev sin 149, 155
   Jurij 44, 78, 134, 146, 148, 155, 201, 202, 242
   Katarina 163
   Krištof 148
   Krištof, Hansov sin 149
   Martin 148, 163
   Peter 148
 Črnomelj 27, 45, 67, 74, 83, 130, 148, 171, 172, 174, 272
   komtur 47, 121, 122, 130, 131, 274
   sodišče in mitnica 148, 172
 Čušperk (Zobelsberg) 78, 142, 150, 160
   družina 38
- davki
   davčna knjiga 22, 179, 239, 240, 267
   davčna lista 119, 127
   davčna naklada (naložitev) 39, 41, 75, 77, 121, 130, 131, 137, 203, 237, 239, 245, 246, 262-268, 276, 283
   davčna (imenjska) napoved 130, 137, 173, 175, 181, 233, 267, 268, 281, 288
   davčna prostost plemstva 13, 31, 58, 71, 90, 92, 139, 185, 256, 260, 262, 265
   davčne obveznosti 19, 22, 23, 39, 135-138, 173-176, 179, 181, 189, 212, 222, 262-265, 269, 277
   davčni sistem 22, 136, 173, 181, 263, 268
   davčni zavezanci (davkoplačevalci) 44, 46, 122, 125, 133, 149, 162, 173, 174, 222, 238, 267-269, 276, 277

- davčno pismo 28, 33
 deželna davčna osnova 175, 265, 267, 268, 283
 deželni 28, 137, 206, 239, 263, 269
 deželnostanovski 136, 173, 262
 hišni (na hišo) 174, 175
 imenjski 22, 137, 138, 173, 267-269; gl. tudi ime-
 nje
 izredni 13, 16, 115, 116, 120, 121, 132, 136, 140,
 168, 173, 174, 187, 203, 226, 256, 257, 262
 od hub 168, 204, 264
 odobravanje (odobritve) 13, 21, 23, 24, 31, 33, 46,
 52, 82, 116, 120, 122, 126, 133, 136-140, 168, 173-
 175, 185, 186, 191, 199, 202, 204-210, 212, 221,
 222, 225-227, 233, 237, 238, 250, 251, 256, 257,
 262-270, 287, 289
 osebni davek (glavarina) 137, 238, 264
 poročni 168, 174, 269
 pravica do odobritve 13, 116, 136, 230, 262
 reparticija 173, 191, 227, 237, 238, 257, 263, 270
 tedenski denarič 149, 151, 162, 164, 165, 203, 238,
 264
 urbaniarni (redni letni) 115, 133, 269, 281
 zaostanki 46, 48, 133, 175, 208, 240, 251, 268-
 270
 dedna pogodba 14, 21, 35, 67, 74, 89, 110, 168, 170,
 171, 272
 dedna poklonitev 15, 16, 18, 23, 24, 30, 35, 39, 61,
 86, 91, 92, 97, 108, 139, 186, 188, 190, 192-200,
 203, 216-218, 221, 248, 256, 258-261
 pogojnost poklonitve (prisega) 16, 71, 259
 dedna prisega; gl. dedna poklonitev
 dedne dežele 33, 86, 107, 108, 112, 136, 138, 217,
 235, 265, 267, 287, 289
 dedni poklon; gl. dedna poklonitev
 Devin (Tibein) 72, 77, 78, 80, 112, 162, 210, 280,
 283
 družina 72, 77, 114, 141, 275, 276, 280
 Hugo 35, 72, 77, 87, 249, 275, 280
 dežela 19-21, 55-59, 96-98, 139, 191, 220, 233, 234,
 255, 256, 258-261
 deželanska pisma 27, 33, 48, 50, 51, 179
 deželanstvo 134, 178-180
 deželna hiša (lontovž) 238, 241-244, 246, 248, 250
 deželna (o)bramba 22, 113, 114, 130, 139, 186, 191,
 256, 262, 264
 deželna pravda 63, 134, 150, 190, 191, 242, 252; gl.
 tudi ograjno sodišče
 deželna skupnost 19, 55, 191, 258
 deželna večja 17, 81, 90, 91, 185, 249
 deželna vez 21, 57, 59, 61, 81, 258
 deželna vojska
 pregled (sklic) 36, 38, 40, 48, 96, 100, 121, 138,
 186, 188, 199, 206, 226, 237, 248, 264
 deželna zavest 21, 36, 56, 84, 141
 deželne četrti; gl. četrti
 deželne pritožbe; gl. gravamina
 deželni glavar 36, 38, 39, 49, 50, 56, 62, 63, 69, 78,
 82, 113, 114, 132, 133, 149, 151, 152, 161, 163,
 175, 186, 197, 209, 213-216, 227, 237, 240, 244,
 249-253
 imenovanje 250, 251
 prisega 251
 deželni komtur 47, 122, 131
 deželni mir 59, 64, 84, 91, 113, 139, 185, 191, 192,
 200, 226, 231, 256, 258, 259
 deželni privilegiji (ročini) 14-16, 18, 21, 24, 29-31,
 58, 59, 61-72, 75, 81-84, 86, 89, 91, 92, 96, 99, 113,
 114, 116, 123, 134, 139, 141, 142, 156, 168, 186,
 191, 192, 194-197, 199, 200, 203, 212, 241, 244,
 248, 249, 251, 252, 255-262, 266, 267, 271, 272,
 274, 275, 285
 deželni stanovi
 avstrijski 35, 88, 89, 104, 108, 109, 230, 260, 288
 avtonomija 90, 185, 186, 190, 240, 270
 goriški 14, 197
 (iz)oblikovanje 14, 16, 17, 19-21, 35, 81, 84, 89,
 97, 99, 178, 183, 190, 192, 241, 250, 258, 259
 kmečko zastopstvo 20, 118
 koroški 32, 33, 40, 42, 44, 52, 106, 111, 138, 146,
 190, 204, 205, 208, 219, 221, 228, 231, 256, 257,
 260, 264, 283, 287, 288; gl. tudi Koroška
 pogoji za sprejem 178-180
 predzgodovina 81, 82, 90, 91, 93
 reprezentativnost 17, 18, 89, 255, 256
 sestava (struktura) 15, 16, 89, 117, 118, 181
 štajerski 18, 31-33, 40, 42, 52, 89, 106, 128, 146,
 179, 194, 197, 205, 207, 208, 213, 240, 246, 260,
 264, 267, 283, 288, 290; gl. tudi Štajerska
 tirolski 35, 108, 208
 deželni svétnik 151, 161, 165, 219
 deželni upravitelj 49, 50, 63, 114, 132, 144, 148, 161,
 164, 165, 175, 209, 214-216, 227, 237, 240, 250,
 252-254, 261
 imenovanje 253, 254
 deželni upravnik 154, 161, 237, 252, 254
 deželni zbor
 glasovanje 23, 211, 212, 228, 290
 klopi (kurije) 23, 40, 42, 46, 47, 50, 97, 98, 100,
 102, 117-123, 125, 126, 138, 131, 134, 135, 139,
 141, 143, 152-155, 157, 158, 170, 211, 228, 235

- komisarji 27, 31-33, 95, 128, 133, 135, 150, 151, 161, 165, 166, 191-194, 197, 207, 211, 212, 215-228, 231, 250, 254, 261, 289
- navzočnost kneza 200-203, 207, 210, 217, 218
- nesklepčnost 46, 221, 223, 274, 277
- (ne)udeležba 48, 95, 101, 158-160, 178, 179, 181, 186, 202, 203, 205, 207, 213, 215, 221-229, 231, 274, 276, 277, 279, 282, 283
- oborožitveni 188, 189, 198, 200, 206, 215
- poklonitveni, gl. dedna poklonitev
- predhodniki 16, 18, 23, 90, 91, 185, 186
- pripravljalni 188, 190, 191, 289
- pristojnosti 15-17, 23, 256, 260
- samovoljni 44, 104, 137, 163, 201, 211, 215, 217, 223, 230, 236
- sklic (razpis) 31, 32, 101, 178, 204, 212-217, 231, 238, 285
- deželno gospodstvo 19, 21, 81, 82, 108, 120, 178, 260;
gl. tudi deželnoknežja oblast
- deželno plemstvo; gl. plemstvo
- deželno pravo; gl. pravo
- deželnoknežja mesta (in trgi) 17, 22, 23, 28, 39, 47, 50, 61, 98, 99, 101, 116-118, 136, 167-173, 175, 178, 181, 185, 221, 255
- deželnoknežja oblast 17, 19, 40, 61, 71, 75, 78, 121, 130, 148, 170, 172, 237, 260, 273, 276
- deželnoknežja sfera 40, 72, 97, 160, 161, 197, 220, 233, 234, 255, 260, 280
- deželnostanovska ustava 14, 18, 20, 23, 82
- deželnostanovski status 118, 131, 135, 178, 197
- deželnoškodljivi ljudje 64, 66, 84, 263
- deželnozborski postopek 14, 20-24, 211-230, 250;
gl. tudi deželni zbor, deželnozborski spisi
- deželnozborski spisi (akti) 18, 27, 29, 31, 32, 52-54, 98, 100, 103, 122, 128, 131, 137, 166, 216, 217, 219
- instrukcija 27, 31, 32, 95, 116, 188, 190, 191, 205, 207-209, 211, 216, 218, 219, 221, 224-227, 235, 250, 259, 274, 280, 382, 289
- pooblastilo (kredenčno pismo, kredencial) 27, 28, 31, 32, 95, 105, 151, 164, 190, 191, 192, 207, 211, 217-219, 221, 224, 225, 274, 283
- propozicija 25, 31, 32, 165, 206, 211, 212, 225-228, 240, 254, 274, 277
- stanovski odgovor 31, 32, 165, 206, 208, 212, 218, 224-227, 250, 254, 274, 277
- vabilo (poziv) na zbor 38-40, 121, 126, 143, 158, 169, 171, 188, 190, 198, 200, 202, 212-217, 225, 281
- zaščitno (garantno) pismo 29, 31-33, 92, 138, 140, 142, 168, 187, 192, 198, 199, 203, 204, 206, 207, 212, 227, 263, 265, 266
- deželski gospodje 18, 35, 62, 64, 72, 82, 83, 85, 87, 93, 96, 101, 117, 141, 142, 144, 280
- deželski sodnik 64, 69, 132, 183
- deželsko sodišče, deželsko sodstvo 63-65, 67, 69, 74, 75, 98, 116, 132, 141, 154, 160, 170, 255
- Dietrichstein, Sigmund 25, 220
- Volbenk 170
- Dob (Aich), družina 38
- Dobro Polje (Dobropolje) 78
- Dol 28, 49
- Dolenjska 24, 39, 47, 61, 67, 70, 74, 75, 78, 87, 92, 112, 113, 129, 132, 133, 162, 171, 207, 222, 270-274
- Dolničar, Janez Gregor 50
- Donauwörth 127, 165, 209, 236
- Dornberg, Erazem 214, 219
- Dornberk 74
- Dovje 132
- Draguč 276
- Dravsko polje 40
- državna neposrednost 75, 77, 118, 119, 132, 138, 142, 272
- državni zbor 33, 114, 138, 151, 205-207, 209, 217, 218
- Dunaj 34, 35, 44, 83, 85, 88, 91-93, 109, 111, 124, 129, 146-151, 167, 169, 198, 203, 204, 208, 217, 236, 260, 287
- Hofburg 146, 231
- pogodba 87
- Dunajsko Novo mesto 86, 88, 111, 124, 139, 149, 205, 208, 217
- pogodba 109, 111
- Dürrer (Durrer), Andrej 41, 158
- Baltazar 44, 78
- Hans 41, 80
- Jurij 134
- dvorna veča 90, 91, 185, 190, 191, 208-210, 216, 240, 243
- dvorni (knežji) svet, svétnik 23, 83, 84, 135, 164, 213, 215
- Ebendorfer, Tomaž 61, 285
- Eberstein, Ana 277
- Eck (Egkh), družina 161, 165
- Henrik 165, 174
- Jakob 165
- Jurij 134, 152, 165, 166, 170, 182, 219, 223, 251
- Katarina 166

- Krištof 165
 Ehrenfels, družina 142
     Hans 144
 Eisenbart, Jurij 209, 236
 Eknstainer, družina, 45
 Elacher, Jurij 219, 220
 Enns 198
 Ernauer, Lenart 220
 Eyzinger (Eytzinger), Ulrik 35, 104, 109
- Fabjančič, Vladislav 242-244
 Fini, Emanuel 48, 180
 Firmian, Jurij 220
 Flebusch, družina 46
 Forhtenek 146
 Francija 112, 117
 Frankopani, gr. 110
     Krištof 219
     Nikolaj 180
     Štefan 164, 249, 250, 252
 Freising, šk. 34, 38, 40, 41, 50, 63, 92, 121, 122, 126,
 131-134, 137, 138, 162, 202
     Filip, šk. 63, 219
     Henrik, šk. 134
     Janez, šk. 148
     odvetniki 132, 133
 Freistadt 198
 Friedrichstein 78
 Furlanija 80, 110, 112, 154, 175, 193, 208, 220
 Fürstenfeld 40, 42, 50, 124, 158
- Gaiser, Peter 209, 236
 Galiencz, družina 45
 Gall, družina 38, 46, 159
     Andrej 45
     Hans z Rožeka 44
     Mert 47
     Ulrik 45
     Viljem 45
 Gallenberg(er), družina 38, 46, 159, 202, 223
     Jošt 44
     Krištof 239
     Nikolaj 163
     Seifrid 49
 Gellersdorf 217
 georgenberški privilegij 58, 71, 82
 g(e)walt, gewaltbrief 127, 172, 190, 229, 235
 glavarina; gl. davki
 glavni (generalni) prejemnik 234, 236, 238-240
 Globočnik, Anton 50, 51, 145
- Gorenjska 61, 78, 160, 161, 270
 Gorica 112, 154, 219
 Goričane 124, 142
 Goriška 14, 24, 80, 109, 117, 118, 175, 179, 193,
 283, 286, 290
 Goriški, gr. 24, 60, 67-72, 74, 78, 80, 85, 110, 171,
 172, 193, 202, 215, 272, 275
     Albreht I. 74
     Albreht III.(IV.) 67-69, 74, 75, 171, 272, 275
     Henrik 34, 38, 92
     Henrik (II.) Goriško-Tirolski 60, 84, 171
     Lenart (Leonard) 14, 80, 111, 215
     Majnhard 34, 92
     Majnhard (IV.) Goriško-Tirolski 59, 60, 74
 Gorjanci 68, 74, 171
 Gorjuše 131
 gornjeavstrijske dežele, deželna skupina 109, 190,
 192, 205, 206, 208, 209, 289
 Gornji Grad 46, 124
 Gotnik 72, 280
 Gračeno 78
 Gračišče 67, 75, 275
 Gradac 67, 74, 272
     Jurij (Gretzer) 44
 Gradec 27, 34, 39, 61, 92, 111, 114, 125, 128, 149,
 195, 197, 199-205, 207, 208, 210, 213, 216-218,
 223, 228, 236, 238, 280, 283
Grades, Pilgren 63
 Gradiška 14, 121, 175, 286
 Grafeneck(er), družina 203
 gravamina 19, 27, 32, 33, 128, 133, 172, 177, 205-
 210, 212, 226, 227, 235, 243, 260, 281
 Grdoselo 77, 276
 Gretzberger, Gašper 44
 Grimán, Vid 197
 Grofija v Marki in Metliki 24, 40, 67, 70, 74, 75, 121,
 130, 156, 169, 194, 272, 274, 275; gl. tudi Marka,
 Metlika
 Gumpler, Lenart 44
 Guntersdorf 217
 Gutenberg 142
- Habsburžani, (nad)vojev. 14, 17, 18, 23, 24, 35, 40,
 59, 60, 72-78, 82-89, 98, 107, 108-112, 116, 120,
 128, 132, 142, 160, 162, 167-171, 201, 249, 271-
 276, 280, 282, 285
 albertinska linija 87, 108, 109, 286, 290
 Albreht I., nemški kr. 59, 60
 Albreht II. (Hromi, Modri) 30, 35, 60-62, 67, 72,
 84, 85, 91, 92, 142, 144, 194, 285

- Albreht II./V., nemški, madžarski in češki kr. 35, 38, 45, 88, 89, 96, 108, 140, 158, 257, 286
 Albreht III. 35, 85-87, 89, 92, 93, 158
 Albreht IV. 87, 88, 198, 263
 Albreht VI. 21, 39, 44, 108, 109, 146, 150, 151, 194, 200, 201, 230, 231, 260, 286, 287
 Ernest Železni 14, 30, 38, 39, 88, 89, 93, 96, 108, 128, 139-142, 148, 158, 163, 170, 187, 188, 194, 195, 199, 218, 266, 276, 285, 286
 Ferdinand I., ces. 14, 25, 63, 107, 109, 110, 134, 138, 142, 191-194, 243, 251, 275, 283
 Ferdinand II., ces. 179, 197
 Filip 109, 153
 Friderik III. (†1362) 72, 85
 Friderik III./V., ces. 21, 22, 35, 39, 40, 42, 44, 45, 53, 54, 75, 78, 89, 95, 97, 104, 108-112, 116, 120-122, 124, 128-131, 136, 137, 141-151, 153, 157, 158, 163, 164, 169-172, 177, 182, 187-189, 194-196, 200-203, 212, 213, 217-224, 230, 231, 238, 240, 250, 252, 256, 257, 260, 262, 264, 273, 275, 280-290
 Friderik IV. (Tirolski) 39, 88, 89, 108, 139, 144, 148, 194, 195, 250
 Friderik Lepi 60, 108
 Karel II. 14, 47, 180, 197, 275
 Karel V., ces. 25, 109, 110, 150, 192-194, 275
 Katarina, sestra Friderika III./V. 39, 41, 77, 121, 126, 132, 169, 173
 Kunigunda, sestra Maksimilijana I. 168
 Ladislav Posmrtnik (Postumus), madžarski in češki kr. 21, 35, 108-110, 200, 230
 Leopold I., ces. 31, 50, 127, 128
 Leopold II., ces. 17, 18
 Leopold III. 35, 75, 77, 85-87, 89, 92, 116, 174, 194, 275
 Leopold IV. 83, 88, 89, 158, 199, 276
 leopoldinska linija 14, 35, 87-89, 285
 Maksimilijan I., ces. 14-19, 21, 25, 33, 53, 80, 89, 98, 101, 105, 109-112, 114, 116, 126, 128, 129, 132, 135, 141-143, 149-154, 161, 163-165, 168, 170-177, 182, 183, 190-192, 197, 203-210, 213-221, 223-226, 230, 233, 236, 239, 242, 246, 248, 250, 251, 253, 265-267, 269, 274, 275, 277, 278, 283, 286, 287, 289, 290
 Margareta, hči Maksimilijana I. 109, 168
 Marija Terezija, ces. 117, 244
 Oton (Veseli) 60, 61, 91, 92
 Rudolf I., nemški kr. 20, 30, 59, 60, 71, 74, 82, 84, 91, 259
 Rudolf II. (†1290) 60
 Rudolf II., ces. 271, 275
 Rudolf IV. 34, 35, 62, 67, 72, 74, 85, 86, 89, 92, 93, 108, 116, 136, 169-171, 241, 272, 286
 Sigismund Tirolski 108, 109, 286
 Viljem 35, 87-89, 92, 96, 123, 198, 263
 Hadersdorf 217
 Hageneder, Othmar 55
 Haltenspill, Hans 246
 Harisch, družina 46
 Harracher, Diepold 220
 Harrer, družina 45
 Hasiber, Hans 236
 Hauptmann, Ljudmil 20, 72, 77
 Herberstein, družina 277-279
     Andrej 277
     Günter 277
     Jurij 251
     Lenart 277
     Žiga 153, 161, 278, 279
 Herbst, Gašper 223
 Hintze, Otto 24, 117
 hišna pogodba 85, 86, 241
 hišni red 21, 35, 85, 141, 144
 Hitzinger, Burkhard 46
 Hlapic, Gal 126
 Hmeljnik 67, 74, 272
     družina 148
 Hofer, Hans 219
 Hofstetter, družina 39
 Hohenwart, družina 161, 163, 164
     Andrej (ml.) s Kolovca (Gerlachstain) 45, 163, 164, 238
     Andrej (st.) 44, 78, 163, 164, 174, 201, 202, 223, 273
     Erhard 42, 163, 164
     Hans 163
     Ludvik 164
     Štefan 44, 164
 Hollenburg 88
 Höltzl, Blaž 220
 Hošperk; gl. Planina
 Hrastovec 278
 Hrvaška 202
 Hungersbach, družina 46
     Simon 78, 215, 220
 Hunyadi, Ivan 40, 158
     Matija (Korvin); gl. Madžarska
 husiti 38, 96, 113, 139, 199, 226, 285
 Idrija 112

- imenje 48, 64, 137, 138, 156, 160, 181, 221, 238, 264, 265, 267
 imenjska knjiga 47, 48, 119, 122, 137, 175, 179, 181, 240, 267, 268, 279, 277, 281
 imenjska posest 46, 48, 122, 135, 154, 179, 279
 imenjska renta 130, 137, 175, 176, 179, 265, 267
 imenjski davčni sistem; gl. davčni sistem
 imenjski davek; gl. davki
 Innsbruck 127, 135, 208-210, 217, 236, 289, 290
 libeli 33, 113, 114, 287
 odborni zbor 33, 127, 165, 208, 210, 218, 220, 229, 267, 287, 290
 instrukcija; gl. deželnozborski spisi
 Istra 15, 21, 24, 46, 47, 67-69, 72, 74, 75, 77, 78, 80, 87, 88, 92, 110, 112, 113, 156, 164, 165, 191-194, 206, 22, 238, 249, 251, 268, 271, 272, 275-278, 286
 Istrska grofija 67, 70, 71, 75, 200, 272, 275; gl. tudi Pazinska grofija
 Ivana Blazna; gl. Španija
 ivanovci (špitalarji) 39, 42, 121, 122, 129-131, 137
 izredni davki; gl. davki
- Jagielonci 111
 Jama (Lueg) 38, 72, 78
 Jamnizer, Lenart 126
 Jamski, družina 38, 78, 159; gl. tudi Lu(e)ger
 Barbara 277
 Doroteja 153, 162
 Erazem 111, 163
 Katarina 162
 Nikolaj 148
 Jelovšek, Anton 241, 242
 Jeruzalem 129
 Judenburg 91, 202, 215, 217, 231
 Julbekch, Lewtel 36
 Jurklošter, sam. 122, 128
 prior 122
- Kacijaner, družina 46
 Hans 251
 Kamen (Stein), družina 38
 Kamnik 39, 45, 61, 131, 154, 168-170, 172-176, 181, 209, 216, 222, 236
 Kandler, Peter 277
 kapiteljski arhiv; gl. arhiv
 karalni postopek 64, 67
 Kastav 46-48, 80, 153, 162, 164, 171, 280, 281, 283,
 Kastavščina 281, 284
- Kasthauer, Andrej 45
 Kellerberger, družina 45
 Kellner, Volbenk 126
 Khümburg, Ulrik 49
 Klevevž 111, 132, 133, 148, 153
 Klocker, Štefan 126
 Klosterneuburg, sam.
 prošt 198, 213
 kmečka (podeželska) trgovina 182, 183
 kmečki upor 100, 133, 145, 191, 208, 209, 226, 269, 287
 Knaver, Peter 126
 knežji svet; gl. dvorni svet
 Knittelfeld 206, 217
 Kočevje 45, 47, 50, 160, 169-172, 175, 176
 gospostvo 78, 142, 153, 169
 Kogler, Gottfriede 32, 52
 Kolnitz, Jurij 163
 Kolpa 77, 160, 163
 Komac, Andrej 20, 60, 86, 151, 153
 komenda 39, 129-131
 Komenda (Sv. Peter) 39, 42, 121, 122, 130
 ivanovci 42, 121, 130
 Jakob, komtur 131
 komtur 47, 121, 122, 126, 131
 komisar (svetovalec); gl. deželni zbor
 komorno premoženje 20, 22, 39, 77, 93, 97, 98, 115, 116, 120, 121, 128, 136, 137, 160, 167, 168, 173, 178, 233, 238, 255, 260, 264, 269, 276, 281
 komtur; gl. Črnatelj, Komenda, Ljubljana, Metlika, Konjice 78
 konstitucionalizem 16, 17, 89, 255
 Koper 110
 Korneuburg 217
 Koroška, Korošci 13, 14, 16, 17, 24, 25, 32, 24, 25, 39, 40, 42, 57, 59-61, 67, 77, 78, 80, 84, 85, 87-92, 109-114, 117, 118, 123, 131, 131, 137, 138, 142-146, 155, 157, 158, 162, 164, 168, 169, 179, 189, 190, 192, 193, 195-210, 213, 215, 226, 227, 231, 241, 249, 252, 263, 265, 267-269, 285-290
 Korvin, Matija; gl. Madžarska
 Kos, Dušan 130
 Kos, Milko 78, 242
 Kostanjevica, mesto 39, 45, 50, 61, 74, 128, 167, 169, 171-176, 200
 Arnold, opat 209, 236
 grad 74, 148, 161
 opat 39, 47, 121, 122, 126, 127
 sam. 127, 142
 Kostel 78, 142, 160, 162

- Košerak, Matevž 251
 Kozjak 67, 74, 272
     družina 158
     Herman 75
     Ludvik 45
     Nikolaj 90
 Kožljak (Waxenstein) 67, 75, 77, 275-277
 Kraig (Kreyg, Kreig), družina 41, 42, 117, 134, 142-147, 158, 160
     Andrej I. 143-146, 148, 155
     Gothard I. 142-145
     Hans (Jan) I. 144
     Hartman III. 145, 146, 155
     Hartneid I. 144
     Hartneid (II.) 143, 144, 155
     Jurij (II.) 143-145, 155, 202, 223
     Konrad II. 134, 142, 145
     Konrad III. (ml.) 39, 142, 144, 145, 158
     Konrad IV. 145
     Konrad VI. 144
     Krištof 146, 154, 155, 251
     Leopold I. 144
     Poliksena 146
     Tomaž 144
     Wolfgang II. 144
 Kranj 39, 45, 61, 100, 168-176, 181, 200, 216
 kranjski deželni grb 44, 49, 50, 97, 146, 158, 162
 Kras 15, 46, 47, 60, 74, 77, 78, 110, 135, 146, 148, 160, 163-165, 193, 206, 222, 238, 251, 268, 271, 276-280, 284, 286
 Kravjek (Weineck) 142, 162
 kredenčno pismo (kredencial); gl. deželnozborski spisi
 Krems 217
 križniki 39, 40, 42, 92, 121, 129-131, 137
 Krka (na Koroškem), šk. 34, 50, 92, 122, 220
 Krka, reka 74
 Krmin 112
 Krones, Franz 32, 34, 36, 52, 81, 89, 285
 Kršan 75, 77, 276
     družina 277
     Andrej 78, 277
 Krško 45, 50, 169-172, 175
     gospodstvo 78, 146, 153, 160, 269
 Kuhar (*Khoch*), Primož 242
 Kvarner 74, 77, 160, 271, 280

 Laaser, Gašper 219
 Lackner, Christian 21, 33, 83, 87, 198
 Lamberg(er), družina 38, 46, 137, 143, 149, 154, 159, 161, 162
 Andrej s Črnela 162
 Baltazar 161
 Baltazar z Boštanja 153, 154
 Franc s Kamna 154
 Friderik 45, 161
 Gašper I. 161
 Gašper II. 44, 134, 152, 161, 162, 219, 236
 Gregor 162, 236
 Hans 161
 Hans s Črnela 154
 Henrik 161
 Jakob 134, 161
 Jožef 135, 162, 236, 243
 Jurij 50, 75, 134, 161, 162, 236, 239
 Jurij I. 161
 Jurij II. 161
 Jurij ml. 44, 45
 Jurij s Črnela 154
 Jurij st. 45, 201
 Krištof 45
 Krištof s Snežnika 154
 Viljem z Boštanja 162, 236
 Žiga 161
 Žiga (Sigismund), ljubljanski šk. 124, 161, 202, 223
 Žiga s Črnela 162
 Landau, Jakob 221
 Landeck 219
 Landherrentag 18, 23, 82
 Landschaft 20, 93, 96-99, 101-106, 108, 140, 160, 189, 233, 255, 256, 260, 261, 270, 271, 284, 289
 Landskron 158
 Lengheimer, Hans 44
 Laubenberg, Hans Gašper 220
 Leoben 195
 Levec, Vladimir 18, 28, 61, 64, 65, 68, 84, 122, 123, 169
 Liechtenberg (Liechtemberg), družina 38, 45
     Baltazar 90
     Konrad 44
 Liechtenstein, družina
     Ahac 223
     Andrej 219
     Doroteja 166
     Rudolf 49, 50
 Lienz 38, 112
 Linz 60, 109, 151, 152, 203-205, 216, 217, 236, 241
 Lipnica 44, 92, 111, 114, 137, 163, 169, 201, 217, 223, 227, 229-231, 236, 237, 264
 Litija 65, 177

- Ljubljana 22, 34, 35, 39, 45, 46, 61, 86, 89-92, 101, 111, 112, 125, 129, 130, 152, 160, 169-176, 182, 187, 190, 191, 194, 195, 197, 199-210, 213, 215, 216, 218, 219, 222, 223, 236, 239, 242, 244, 269, 270, 277, 281, 282
 grad 151, 216, 244, 248, 250
 kapiteljski oskrbnik 47, 122, 126
 komenda 126, 129-131
 komtur 35, 39, 42, 121, 122, 131
 mestni sodnik 101, 170, 172, 213
 mestni svet 101, 170, 172, 213
 Novi trg 129, 242-246
 stolni dekan 46, 47, 122, 124-126
 stolni kapitelj 122-126, 137, 239
 stolni prošt 124-126, 129
 Sv. Peter, župnija 124
 šentjakovski samostan 46
 šk. 31, 46, 47, 100, 122, 124-126, 137, 161, 162, 168, 223, 236
 župan 236, 239, 251
- Ljubljanka, reka 33, 128, 242
 Ljubljanska kotlina 74, 78
 Ljubljansko barje 160
 Logatec 151
 Lokavice 153
 lontovž; gl. deželna hiša
 Loser, Erazem 44
 loško gospostvo 40, 131-133, 154
   kaščar 133
   oskrbnik 133, 134, 148, 165, 202
- Lovran 67, 75, 275
 Lož 20, 45, 160, 170-172, 175, 176
   gospostvo 72, 74, 78, 142, 162, 171
- Lu(e)ger, družina 46; gl. tudi Jamski
   Friderik 44
   Jurij 45
- Lukančič, Ivan Gotthard 48, 49, 51
 Luksemburžani, družina 35, 60, 77, 142, 168
   Janez Henrik 60
   Janez, češki kr. 60
   Karel IV., ces. 72, 89
   Sigismund, ces. 77, 142, 280
   Vencelj (Vaclav), kr. 142
- Lupoglav 67, 75, 77, 275-279
 Luschin von Ebengreuth, Arnold 16-18, 23, 82, 84, 89, 122
 Lustaller, Pankrac 239
- Madžarska, Madžari 108, 109, 111, 117, 198, 199, 204
- Albreht II./V., kr.; gl. Habsburžani
 Hunyadi (Korvin), Matija, kr. 21, 109-112, 203
 Ladislav, kr.; gl. Habsburžani
- Mager, Bertold 219, 225
 Magna carta libertatum 262
 Mailberg 36, 217
   mailberška zveza 36, 109
- Malta 129
 malteški vitezi; gl. ivanovci
 Maltits, Gašper 219
 Mansdorfer, Hans 193
 Marano 208
 Maribor 22, 40, 92, 162, 165, 176, 197, 199-204, 213, 217, 218, 223, 225, 227, 238, 260, 264, 287
 Marka 15, 20, 24, 33, 44, 45, 60, 72, 74, 75, 83, 84, 86, 92, 150, 191, 192, 195, 199, 200, 207, 221, 238, 249, 251, 271-275, 277; gl. tudi Grofija v Marki in Metliki
- Markovič, Wolfgang 46
 Martini, Julijan 126
 Martinič, Simon 197
 Matscherol, Hans 44
 Maultasch, Margareta 60
- meddeželanstvo (interdeželanstvo) 141, 179
 meddeželna pomoč 205, 206, 210, 226, 287
 meddeželni zbor 22, 24, 28, 32, 40-42, 44, 52, 53, 93, 99, 103, 114, 123, 124, 126, 132, 135, 137, 138, 145, 149, 158, 162-165, 169, 172, 188-190, 198-204, 208, 211-213, 216-219, 222, 223, 225, 227-231, 236-238, 259, 260, 263, 264, 266, 287-289
   oborožitveni 199, 200, 213
- Medvedgrad 153
 Megiser, Hieronim 187
 Mehmed II. Osvajalec, sultan 112
 Mehovo 67, 74, 78, 272
 Mekinje, sam. 29, 34, 35, 41, 46, 61, 122, 135, 136
   opatinja 39, 42, 121, 126, 135
- Melje pri Mariboru 130
 Melk 217
 Mell, Anton 17, 18, 21, 23, 25, 82, 83, 220
 Melz, Albreht 151
   Gašper 27, 201, 213
- Mengeš, družina 38
   Nikolaj 41, 158
- Metlika 40, 45, 67, 68, 74, 78, 83, 128, 130, 169, 171, 172, 175, 176, 272, 274
   glavar(stvo) 78, 80, 150, 154, 163, 164, 273, 276
   komtur 42, 47, 122, 130, 131, 274
   ograjno sodišče 69, 75, 90, 191, 272-274
   pokrajina (Bela krajina) 15, 24, 39, 44, 67, 68, 71-

- 77, 83, 86, 88, 92, 110, 121, 148, 156, 158, 191-195, 199, 200, 206, 221, 238, 249, 251, 271-276, 286; gl. tudi Grofija v Marki in Metliki
- Mihael iz Iga 125
- militi; gl. nesvobodno plemstvo
- Milje 110
- Mindorfer, družina 36, 38, 41, 45
     Krištof 44
     Matej 45
- ministeriali; gl. nesvobodno plemstvo
- Mirna Peč 129
- Mlinarič, Jože 127, 199
- mobilizacijski red (seznam) 40, 42, 44, 121, 123, 131, 144
- Modruški; gl. Frankopani
- Mohor z Lanišča 126
- Mokovo 110
- Mokrice 160
- Mokronog 167
- Moltke, Konrad 23, 25, 97, 188, 205
- Momjan 67, 75, 77, 80, 275, 276
- Montfortski, družina 86
     Štefan 187
- Moravska 140
- Mordachs (Mordax), Sigmund 46, 209, 236
- Moshaimer, Jurij 44
- Moskva 153
- Moščenice 72, 78, 162, 280, 281
- Moysee (Moisse), družina 46
     Jurij 80, 219
- Murau 223
- Murzzuschlag 206, 217
- najemniki 21, 22, 110-115, 124, 137, 139, 186, 201-204, 226, 231, 263-265
- Naklo 165
- nasvet in pomoč (*rat und hilfe*) 23, 93, 108, 113, 120, 121, 186, 197, 213, 221, 225, 226, 258, 260, 261
- Naydeck, Jurij 220
- nemški viteški red; gl. križniki
- nesvobodno plemstvo 21, 57-59, 62, 71, 82, 157
     militi 21, 57-59, 62, 67, 156, 158
     ministeriali 16, 20, 21, 57-59, 61, 64, 67, 81, 82, 84, 91, 101, 141-143, 147, 156, 157, 259
     osvoboditev 21, 57, 156
- Neuberg 86
     pogodba 35, 87
- Neuhauser, Hans 219
- Niederstätter, Alois 13, 15, 107
- Nikolaj V., pap. 136
- nižjeavstrijske dežele, deželna skupina 14, 24, 33, 125, 138, 164, 190, 198, 203-210, 215, 216, 218, 220, 235, 286-290
- Notranja Avstrija, notranjeavstrijske dežele 14, 15, 19-25, 31, 38-40, 57, 58, 89, 101, 103, 105, 108-110, 112, 117, 124, 131, 134, 138, 140-142, 144, 149, 157, 158, 177, 179, 188, 189, 194, 198, 207-217, 227, 228, 233, 235, 265, 267, 285-290
- Notranjska 112, 162, 171
- Novi grad (Neuhaus), Andrej 44
     Erazem 44
- Novi grad pri Kokri 166
- Novi trg; gl. Metlika
- Novo mesto (Rudolfswert, *Newnstetl*) 39, 45, 74, 128, 169, 171-176, 182, 189, 200
     kapiteljska cerkev 129
     kolegiatni kapitelj 129, 137
     prošt 47, 122, 129
- Nürnberg 114
- Obdach 158
- Oberweinmar, Jošt 219
- odbor
     ad hoc odbor 125, 207, 227, 235-237, 239
     stanovski 13, 25, 47, 122, 128, 135, 179, 226, 230, 233, 235-237, 239, 248, 250
     za odborni zbor 24, 125, 127, 128, 188, 190, 204-209, 215-218, 229, 235, 237, 286, 288-290
- odborni zbor 24, 32, 33, 52, 125, 127, 161, 164, 165, 188-191, 198, 203-211, 217-220, 222-230, 233, 235-239, 265, 267, 280, 283, 286-290
- odvetništvo 98, 115, 119, 120, 136, 141, 255
- Oglej 60, 72, 74, 130
     Bertold, patriarh 61, 171
     Bertrand, patriarh 91
     patriarh 34, 72, 74, 75, 92, 124, 126, 129
     Peregrin, patriarh 126
- ograjno sodišče 21, 24, 33, 55-57, 59, 62, 63, 65, 67, 69, 71, 74, 75, 87, 90-92, 97, 136, 138, 140, 142, 147, 156, 185, 187, 190, 191, 214, 227, 240, 246, 249, 250, 252, 253, 272-276
- Ogrska; gl. Madžarska
- opolnomočje, gl. g(e)walt
- Orehovica 75
- Ortenburžani, gr. 24, 35, 63, 72, 77, 86, 141, 142, 157, 170, 171
     Friderik 87
     Oto 34, 35, 92, 251
     Rudolf 251
- Ortnek 78, 142, 160, 162

- Ortner, Nikolaj 126
 Ostrogon, nadšk. 111
 Ostrovica ((Hoch)osterwiz), družina 142
     Jošt, točaj z 196, 250
     Ulrik, točaj z 36, 187, 249, 150
 Otok (Gutenwerd) 148
 Oton II., ces. 132
 Otorepec, Božo 29, 44
- papež 12, 119, 124, 125, 129, 130, 136, 256
 Paradeiser, Lovrenc 44
 parlamentarizem 17, 81, 256
partei 95, 104
 Partinje (*Parthin*) 278
 Passau, šk. 34, 92
 Passer, družina 46
 patrimonialno sodstvo 58, 63, 64, 67, 69, 71
 Pavel II., pap. 124
 Paz 77, 276
 Pazin 46, 67, 75, 77, 80, 197, 275, 276
     glavar(stvo) 78, 80, 161, 162, 164, 272, 276, 280, 281, 283
     ograjno sodišče 69, 191, 272, 276
     prošt 122
 Pazinska grofija 33, 75, 77, 78, 272, 275-277, 280;
     gl. tudi Istrska grofija
 Perizhoff(er), Karel Seifrid 48-51, 160, 243, 244, 246, 277
 Petaz, Bernard 283
 Pičan, šk. 67, 75, 122, 129, 275
     Maninger, Jurij, šk. 125
 Pij II., pap. 124
 Piran 110
 Pirs, Sigmund 78, 80
 Pivka 164
 Planina 74, 77, 78, 162
 plemstvo
     deželno 15, 20, 21, 24, 30, 56-59, 67, 71, 83, 86, 90, 98, 100, 101, 103, 116, 136, 141, 156, 157, 180, 181, 185, 186, 190, 191, 249, 258, 259
     gospodje 36, 40-42, 47-49, 57, 67, 68, 83, 84, 87, 88, 89, 96, 103, 104, 117, 139-144, 149, 154, 155, 158, 160, 187, 194, 195, 263, 266
     pravno poenotenje 21, 57, 62, 67, 71, 285
     vitezi in oprode 23, 40-42, 44, 47, 62, 67-70, 82, 89, 93, 96-103, 117, 118, 139, 140, 143, 155-160, 167, 181, 187, 194, 196, 263, 266, 272
 Pleterje, sam. 29, 40, 42, 46, 47, 128
     Hilarij, prior 90
     prior 40, 47, 121, 122, 128, 129, 137
     pobotnica 33, 126, 238, 251, 266, 268, 269
     Poden, Nikolaj 126
     Podiebrad, Jurij; gl. Češka
     Podsreda 150
     Podzemelj 130
     pokrik 65, 66, 69
     Polhaimer, Sigmund 220
         Wolfgang 220
     Polhov Gradec 78, 160, 161, 165
     Poljane 78, 142, 160, 163
     Poljska 117
     Polzela 130
     Ponikva 129
     pooblastilo; gl. deželnozborski spisi
     Pordenone 77, 78, 286
     Poreč, šk. 122
     Posavinje 20, 74
     Posavje 160
     Posotelje 20, 74
     Postojna 72, 74, 77, 78, 80, 112, 146, 148, 162, 165, 219, 277, 280
     poverjenik(i) 25, 131, 161, 165, 172, 179, 228, 234, 236-241, 244, 248, 254
     Požarnica 110
     pravica do odobritve; gl. davki
     pravica do odpora (*ius resistendi*, *Widerstandsrecht*) 56, 71, 113, 259
     pravo
         dedno 69, 70, 272
         deželno 14-16, 19, 21, 24, 30, 36, 55-57, 59, 61, 67, 69, 84, 191, 255, 258-260, 275, 285
         fevdno 21, 69-71, 113, 258, 272
         kazensko 66, 67, 69
         običajno 56, 62, 67, 259
         premoženjsko 62, 69-71, 272
         privilegijsko 57, 59, 116, 141, 259, 285; gl. tudi deželni privilegiji
     Preddvor 122
     Predel 112
     Predjama; gl. Jama
     Prednje dežele 60, 87-89, 97, 108, 109, 193
     Pregl, Martin 242
     Preinfalk, Miha 151-153
     prejemnik(i) 25, 125, 137, 150, 161-163, 172, 175, 212, 227, 236-239, 250, 251, 264, 267-270
     Prelokar, Tomaž 225
     Prem 78, 280
     Přemisl, Otokar; gl. Češka
     Prenner, Konrad 38
     presedmovanje 66, 84

- Presinger, Hans 219
 Prežek 148
 priključena gospostva 15, 24, 45, 47, 60, 75, 77, 110, 122, 135, 160, 191-194, 204, 206, 222, 271-273, 277, 280, 286; gl. tudi Kras, Marka, Metlika
 privilegij; gl. deželni privilegiji
 privilegijsko pravo; gl. deželni privilegiji, pravo
 privilegium maius 78, 85, 108
 propozicija; gl. deželnozborski spisi
 Ptuj 111, 112, 173, 176
 Puchheim, Jurij 146
 Pustriška dolina (Pustertal) 110, 193
 Putsch, Viljem 147, 268
 Pybriacher, Jurij 28
- Račice 77, 276
 Radeče 78, 177
 Radgona 40, 42, 50, 123, 132, 158, 200, 217
   seznam plemstva in prelatov 40-42, 44, 117, 121, 123, 128, 131, 137, 144, 158, 213
 Radics, Peter 61
 Radovljica 45, 50, 78, 137, 142, 160, 169, 170, 172, 175-177, 208, 215, 217
   župnija 124
 Raka 75
 Rakalj 67, 75, 80, 275, 276
 Rappoltstein, Viljem 220
 Rasp, Pavel 134, 161, 165, 166, 191, 219, 236, 252, 253
 Raunach, družina 161, 164
   Bernard(in) 80, 127, 165, 209, 219, 236, 252, 253
   Jakob 50, 164, 251
   Jakob III. 78, 164, 238, 281
   Martin 50
 Ravbar, družina 38, 45, 46, 154, 155, 161, 162
   Adam 155
   Andrej 154, 220
   Baltazar (Boltežar) 131
   Erazem 162
   Friderik 162
   Gašper 78, 80, 125, 162, 281, 281
   Hans 162
   Hans, Gašperjev sin 162, 281
   Herman 162
   Jurij 162
   Kozma 155
   Krištof, ljubljanski šk. 31, 124, 125, 162, 236
   Nikolaj 44, 78, 153, 162, 164, 238, 281
   Nikolaj, Gašperjev sin 162
   Ulrik 162
- Ravne (pri Pivki) 164
 Rayner, Jurij 242
 Recelj, Andrej 30, 103
 reformacija 19, 47, 100, 181, 197
 regiment 25, 33, 175, 192, 213, 215, 220, 221, 223, 230, 283
 registratura 27, 246
   registrator 48, 243, 245, 246
   registraturni protokol 244-246, 283
 Reichenbach, *doctor* 220
 Reichenburg, Reinprecht 220
 Reicher, Peter 251
 Rein, sam. 199
   opat 122
 Reka (St. Veit am Pflaum) 33, 46, 47, 72, 78, 80, 111, 112, 153, 161, 162, 171, 210, 280, 281, 283, 284, 286
   prior 122, 283
 Reka, reka 74
 Reun 91
 Ribnica 45, 78, 142, 150, 160, 163, 177
 Richter, Franc Ksaver 28, 153, 199
 Rihemberk (Branik) 74, 112
 Rimsko-nemško cesarstvo 21, 109, 286
 Rinža, reka 171
 rodeški vitezi; gl. ivanovci
 Rodos 129
 Rokanik 153
 Rosalnice 130
 Rožek (Rudolfseck) 44, 67, 74, 272
 rubež 63, 133, 175, 176, 251, 269, 270
- Salzburg 117, 118, 206, 217, 221
   Lang, Matej, nadšk. 138, 220
   nadšk. 21, 34, 92, 111, 138, 202, 215
 Sava 20, 74, 160
 Savinjska marka (krajina) 20, 74
 Sawer, družina 38
 Sawrer, Viljem 45
 Schaitpeck, Johann 220
 Schallenberg, Ulrik 220
 Scharff, Hans 236
 Schaunberg, Ulrik 44, 249, 250
 Schertz, Viljem 41
 Scheyer, družina 246
 Schnizenbaum (Snitzenpamer), Jurij 150, 191, 236
 Schönleben, Janez Ludvik 51
 Schreyer, Jurij 45
 Schrot, družina 46
 Schubert, Ernst 97, 240

- Schwär, Wolfgang 165, 240, 254
 Schwarz, Wolfgang 219, , 240
 Sebriach, družina 46
     Žiga (Sigmund) 219, 225, 249, 250, 264
 Seckau, šk. 34, 92, 115, 236
     Matija, šk. 197
     prošt 40, 123, 169, 230, 285
 Semenič, družina 159
     Albreht, metliški komtur 131
     Andrej 44, 45
     Oto 44, 238
     Turck 45
 Semič 130
 Semmering 88
 Sempach 87
 Senožče 72, 78, 280
 Serntein (Serentein), Ciprian 134, 166, 220
     Hans 166
 Seuffert, Burkhard 18, 32, 52
 Sforza, Bianca Maria 153
 Sicherberger, Nikolaj 44
 Sikst IV., pap. 256
 Sisak 155
 Skenderbeg, Jurij (Đerd) 122
 skrbništvo (varuštvo) 21, 35, 39, 87-89, 108, 109,
     144, 148, 194, 230, 285
 Slatkonja, Jurij 126, 129
 Slovenska marka; gl. Marka
 Smlednik 148, 160, 161, 166
 Smojk (*Smoikh*), Anton 242
 Snežnik 142, 160, 162
     družina 38, 159
     Nikolaj 44
 Socerb 110
 Sostro (Osterberg) 163
 Soteska (Ainöd) 67, 74, 272
 Soteški (Helfenberger), Jošt 196
 Sovinjak 276
 Spangstein, Andrej 223
 Spanheim, vojv. 143, 169, 170
     Bernard 127
     Filip 84, 91
     Ulrik (III.) 20, 36, 59, 60, 84, 91, 127
 Spodnja Avstrija 16, 23, 109, 111, 117, 118, 150, 151,
     190, 200, 201, 204, 209, 217, 230, 241, 289, 290
 Srbija 112
 St. Pölten 217
 Stadeck, Leutold 35, 250
 Stainacher, Moric 222
 Standinat, Hans 172, 236
 stanovska država 24, 57, 83, 255, 260
 stanovski arhiv; gl. arhiv
 stanovski odbor; gl. odbor
 stanovsko gibanje 14, 25, 197
 stanovsko-monarhični dualizem 13, 16, 17, 24, 71,
     101, 139, 183, 250, 260
 Stari trg; gl. Lož, Višnja Gora
 Statutum in favorem principum 81, 84, 89
 Staufovci, Friderik II., ces. 59, 84
     Henrik VII., kr. 81
 Sterzing 228
 Stetteldorf 217
 Stetten, Hans 251
 Stična, sam. 46, 126, 130, 244
     Albert, opat 187, 199
     Klemen, opat 251
     Martin, opat 126
     opat 47, 121, 122, 126, 128, 137
     Peter, opat 187, 199
     Tomaž, opat 187, 199
     Urban, opat 127, 223
 Stockerau 217
 Stradal, Helmut 20, 23, 119, 120, 126, 131
 Stubenberg, Andrej 41, 142
     Jakob 149
     Leopold 196
     Wolfgang 197
 Studenice, sam. 122, 135
 subsidiarno (pomožno) pravo 14, 67, 71, 72, 141,
     259, 285
 Sunthaym, Ladislav 45
 Sv. Križ (na Vipavskem) 154
 Sv. Peter u Šumi, sam.
     opat 122
 Svibno 38, 77, 153
     Henrik 91
     Marjeta 149
     Viljem 91
 Šentpavel (St. Paul) na Koroškem, sam.
     opat 204, 213
     Ulrik, opat 193
 Šentrupert 129
 Šentvid (Št. Vid, St. Veit) ob Glini 84, 89, 91, 92,
     124, 145, 146, 195, 201-206, 213, 215, 217, 218,
     223, 244, 269
 Šentvid pri Stični 75, 91
 škofijski arhiv; gl. arhiv
 Škofja Loka 45, 49, 92, 133, 161, 165, 167, 173,
     175

- gospostvo; gl. loško gospostvo
 klarise 42, 46, 122, 135
 opatinja (piorinja) 42, 121, 135
 Škofjeloško 64
 Šmartin pri Kranju 124
 Šmihel pri Pliberku 124
 Španija 25, 109, 112, 150
   Ivana Blazna 109
   Juan 109
   Karel I., kr; gl. Habsburžani, Karel V.
 Štajerska, Štajerci 13, 14, 17, 22-25, 29, 34, 35, 39,
 40, 42, 57-61, 71, 72, 77, 78, 82-93, 96, 100, 109,
 111-114, 117, 118, 123, 131, 132, 137, 138, 142,
 143, 146, 149, 151, 155, 157, 158, 168, 174, 179,
 181, 188, 190, 192, 194-196, 198-210, 215, 217,
 223, 226, 227, 231, 236-238, 241, 256, 259, 263-
 268, 274, 285-290
 Štanjel 112
 Štatenberg 75, 78, 148, 149
 Šteberk 162
   družina 39, 72
 Štih, Peter 19, 24, 40, 55, 68, 74
 Šumberk 67, 74, 149, 150, 152, 272
   Janez II. 149
 Švedska 153
 Švicarji 107, 113, 114, 204, 226

 tedenski denarič; gl. davki
 templjarji 129
 Teschiz, družina 46
 Textor, Urban, ljubljanski šk. 100
 Thanhauser, Baltazar 220
 Thein, Krištof 252
 Thurn, družina 46, 143, 267
   Andrej 153, 154
   Anton 146, 153, 154
   Erazem 154
   Hans ml. 153, 154
   Hans st. 80, 153-155, 219, 281
   Jurij 128, 133, 134, 152, 153, 172, 192, 203, 269
   Krištof 154
   Matej 154
   Nikolaj ml. 154
   Nikolaj st. 153-155, 251, 254
   Ulrik (*Vlreich Turen*) 63
   Vid 54
 Tinjan 67, 75, 275
 Tirolska 20, 52, 87-89, 92, 93, 108, 109, 117, 118,
 193, 199
 Tirolsko-Goriški; gl. Goriški

 Tolminska 64, 112
 Trappen, družina 46
 Traungavci, vojv. 58
   Otokar IV. 58
 Tri fare; gl. Rosalnice
 Trient 112
 Trsat 112, 153
 Trst, Tržačani 14, 21, 33, 42, 44, 46, 50, 72, 74, 77,
 78, 80, 88, 110, 112, 135, 146-148, 161, 162, 164,
 171, 172, 187, 193, 201, 210, 271, 276, 280, 282-
 284, 286
   šk. 46, 122, 135, 219, 283
 Trviž 67, 75, 275
 Tulln 217
 Turjaški (Auerspergi), družina 38, 86, 149-153, 159,
 227, 228
   Andrej 236
   Darij 150
   Dipold 149
   Engelhard 149, 150, 201
   Hans (III.) 44, 151
   Hans, deželni glavkar 27, 132, 150-153, 155, 165,
 191, 208, 209, 214, 215, 219, 228, 230, 236, 240,
 244, 250, 251, 269, 280, 283
   Herbard VIII. 150
   Jakob, novomeški prošt 129
   Jurij 149-151, 238
   Jurij II. 36, 39, 49, 119
   Krištof 164
   Lovrenc 150
   Oktavijan 150
   Osterman 45
   Pankrac (II.) 78, 150, 163
   Suzana 150, 163
   Trojan 46, 143, 150, 153, 219
   Viljem (Bogati) 41, 45, 126, 131, 150-153, 163,
 165, 182, 202, 204, 219, 225, 228, 249, 250, 252,
 253, 282
   Volf Engelbert 50, 153
   Volkart 54
   Volker III. 86
   Volker V. 149, 150
 Turki 14, 45, 96, 112, 113, 124, 126, 139, 141, 164,
 169, 171, 179, 187, 202-201, 215, 226, 256, 264,
 278, 285, 287
 Turner, Baltazar 44
 turški vpadi 21, 107, 111-113, 127, 137, 201, 203,
 208, 209, 226, 256, 263, 286

 Ungnad, družina 179

- Katarina 163
 Unrest, Jakob 53, 97, 113, 124, 135, 145, 164, 201, 202, 223
 urad poverjenikov; gl. poverjeniki
 ustoličevanje 61, 91, 92, 199
- vabilo (poziv); gl. deželnozborski spisi
 Valvasor, Janez Vajkard 19, 40, 41, 44, 45, 49-51, 53, 54, 92, 97, 100, 145, 156, 179, 187, 228, 243, 248, 250, 254, 276
 vazal(stvo) 59, 91, 113, 258
 Velesovo, sam. 29, 46, 61, 92, 122, 126, 135, 136
 priorinja 39, 42121, 126, 135
 Velikovec 53, 103, 111, 124, 135, 137, 172, 200, 202, 209, 213, 217-219, 222, 223, 227, 236
 Veprinac 72, 78, 162, 164, 280, 181
 Verbič, Marija 27, 31, 52, 125, 207, 208
 Verneški (Vernek(er)), družina 38, 159
 Andrej 44
 Jurij 42, 143
 Ulrik 209, 219, 236
 Vigel (*Wiguleis*) 44
 Vetrinjski, Janez 61, 91, 285
 vicedom 46, 49, 78, 112, 126, 134, 138, 148-152, 164-166, 170, 173, 175, 177, 182, 191, 209, 215, 219-223, 233, 238, 242, 250, 251, 268, 269, 276, 280, 281
 vicedomski arhiv; gl. arhiv
 Vilfan, Sergij 13, 15-19, 21, 24, 25, 44, 46, 47, 52, 53, 59-62, 70, 71, 90, 98, 99, 102, 117, 118, 132, 173, 186, 222, 252, 256, 260, 268, 276
 Vinica 130
 Vipava 46, 74, 77, 78, 80, 110, 112, 210, 277, 279, 283
 Spodnja Vipava (Spodnji grad) 72, 78
 Zgornja Vipava (Zgornji grad) 72, 80, 283
 Vipavska dolina 74
 virilisti (virilni glas) 101, 178, 179, 228
 Višnja Gora 45, 47, 74, 161, 169-172, 175, 176, 182
 Višnjegorski (Weixelberger), Jurij 41, 158
 Žiga 236
 viteški red 39, 42, 92, 119, 121, 129-131
 viteški udarec 148, 156
 viteštvo 35, 156, 158
 vitezi in oprode; gl. plemstvo
 Vitovec, Jan 114
 Vivodina (Herzogtum) 75, 77
 Vižinada 276
 Vogt, Gabrijel 220
 Voitsberg 231
- vojaška dolžnost (obveznost) plemstva 70, 71, 113, 139, 212, 256, 265, 267
 Vorarlberg 20, 89, 109, 117, 118
 Vovbrški (Vovbržani), gr. 58, 171
 Vranja 77, 275, 280
 Vrbovec 153
- Wagen, Baltazar 44
 Jurij 179
 Waldenberg 78, 142, 146, 160, 161
 Waldner, Johann 216
 Wallner, Julij 27
 Wallsee, družina 72, 77, 78, 157, 194, 275, 276, 280, 284
 Rajnpreht 78
 Wolfgang 78
 Weispriach, Nikolaj 197
 Ulrik 215
 Wellsperg, Sigmund 192, 203
 Wels 25, 127, 164, 204, 209, 210, 217, 236, 290
 Weltin, Max 55
 Welzer, Andrej 164
 Werdenberg, Janez 192, 203
 Werder, Jošt 239
Werdnek, Artaws 63
 Werunsky, Emil 16, 23, 229
 Wiener, Pavel 239, 251
 Wiesflecker, Hermann 18, 22, 53, 185
 Windischgretzer, Ruprecht 197
 Wolfsauer, Krištof 199, 200
 Wolfsberg 124, 150, 165, 202, 215, 217, 223
 Wolkenstein, Hans 219
 Worms 206, 217
 pogodba 109, 192
 Wuldersdorf 217
 Wutte, Martin 16, 84
- zakonodaja 56, 89, 256
 Zamarkova (*Samerckha*) 278
 zapriseženi svet deželskih gospodov 23, 82, 83, 186
 zaščitno (garantno) pismo; gl. deželnozborski spisi
 Završje (Piemonte, *Pemund*) 67, 75, 77, 80, 275, 276, 280
 Zellenberger, družina 41
 Matej 44
 Zgornja Avstrija 109, 117, 118, 190, 203, 204, 241, 289, 290
 zlata bula; gl. deželni privilegiji
- Žebnik 78

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

Žiče 128

žlahtniki 103

Žumberak (Sichelberg) 77

Žužemberk (Seisenberg) 67, 74, 78, 149, 151, 272

Žvanut, Maja 49, 165, 253

Thesaurus memoriae
Series **Dissertationes 7**
Uredniki zbirke Boris Golec, Eva Holz, Miha Kosi

Andrej Nared **Dežela - knez - stanovi**
Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518

© 2009, Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Recenzenta Peter Štih, Marko Štuhec
Lektura Eva Blumauer
Prevod povzetka Doris Debenjak
Oblikovanje in oprema Milojka Žalik Huzjan
Kartografija Jerneja Fridl

Izdajatelj Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Za izdajatelja Darja Mihelič
Soizdajatelj Arhiv Republike Slovenije
Za soizdajatelja Matevž Košir

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Birografika Bori, d. o. o., Ljubljana
Naklada 350

Izid knjige sta podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije in Arhiv Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)''13/15''
342.54(497.4)''13/15''
353(497.4)''13/15''

NARED, Andrej

Dežela - knez - stanovi : oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518 / Andrej Nared ; [izdal] Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU [in] Arhiv Republike Slovenije. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009. - (Thesaurus memoriae. Dissertationes ; 7)

ISBN 978-961-254-130-9
245545984

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).